

200

Jurij Japljev

Japljev zbornik

Uredila Marjeta Humar

Občina Kamnik

Japljev zbornik

Zbornik prispevkov s simpozija o Juriju Japlju
(Kamnik, 3.–4. decembra 2009)

Uredila: Marjeta Humar
Prevod angleških povzetkov: Matija Pavlič
Oblikovanje in prelom: Simon Atelšek
Oblikovanje ovitka: Mihaela Svetek

Izdali:

Občina Kamnik
Zanjo: Marjan Šarec

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Zanj: Marko Snoj

Društvo sv. Jakoba
Zanj: Marjeta Humar

Založnik:

Občina Kamnik
Zanjo: Marjan Šarec

Sozaložnik:

Založba ZRC, ZRC SAZU
Zanj: Oto Luthar

Tisk: Tiskarna Present, d. o. o.

Naklada: 350 izvodov

Izid zbornika sta finančno omogočila Občina Kamnik in
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

082.2Japelj J.
81'1(082)

SIMPOZIJ o Juriju Japlju (2009 ; Kamnik)

Japljev zbornik : [zbornik prispevkov s Simpozija o Juriju Japlju (Kamnik, 3.-4. decembra 2009)] / uredila Marjeta Humar ; [prevod angleških povzetkov Matija Pavlič]. - Ljubljana ; Kamnik : Občina : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011

ISBN 978-961-91315-2-7 (Občina Kamnik)

ISBN 978-961-254-278-8 (Založba ZRC, ZRC SAZU)

1. Gl. stv. nasl. 2. Humar, Marjeta

256037632

Japljev zbornik

Uredila
Marjeta Humar

Kamnik 2011

Vsebina

Marjeta Humar	
Uvodnik	7
Matjaž Ambrožič	
Cerkvene razmere v Japljevem času	9
Andreja Eržen	
Jezikovne razmere v Japljevem času	31
Vanda Rebolj	
Vplivni ljudje Japljevega časa	41
Tatjana Drovenik Čalič	
Kamniško šolstvo v Japljevem času	67
Marko Snoj	
Etimologija priimka <i>Japelj</i>	89
Jakob Müller	
Kranjstvo in slovenstvo Jurija Japlja	93
Breda Podbrežnik Vukmir	
Nejezikoslovna literatura o Japlju	107
Marjeta Humar	
Jezikoslovje o Juriju Japlju	117
Andreja Štorman Vreg, Florjana Uršič	
Bibliografija Jurija Japlja	135
Mihael Glavan	
Japljeva zapuščina v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani	167
Ignac Navernik	
Japeljeva dela v samostanski knjižnici p. Donata Valvasorja	173

Janez Močnik	
Japelj – prevajalec petju namenjenih besedil	179
Ignac Navernik	
Duhovna podoba Japlja v izbranih pesmih	187
Ciril Sorč	
Jurij Japelj dogmatik	205
Marijan Peklaj	
Uporaba Svetega pisma v Japljevih pridigah in njegovi teološki nazori	217
Terezija Snežna Večko	
Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma	227
Martina Orožen	
Književna dejavnost Jurija Japlja pomemben mejnik v razvoju slovenskega knjižnega jezika	251
Jožica Škofic	
Odsevi gorenjščine v Japljevih delih	267
Irena Orel	
Izrazna raznolikost v Japljevih besedilih med izreko in normo	275
Andreja Legan Ravnikar	
Japljeva krščanska terminologija pri osnovnem verskem pouku in v cerkvi	289
Majda Merše	
Glagolske kategorije pri Japlju v luči protestantske tradicije	301
Alenka Valh Lopert	
Germanizmi v Japljevih <i>Pridigah sa vfe nedele skusi lejtju</i> (1794, 1. del)	323
Irena Stramljič Breznik	
Zveze s <i>kakor</i> v prvem delu Japljevih Pridig 1794	337
Nataša Jakop	
Frazeologija v Japljevih pridigah	347
Helena Dobrovoljc	
Jezikoslovni vidik družbenih razmerij v Japljevih besedilih	355
Aleksandra Bizjak Končar	
Retorična oblikovanost Japljeve pridige	373

Uvodnik

Zbornik vsebuje prispevke, večinoma predstavljene na simpoziju, posvečenem Juriju Japlju (1744–1807), ki je ob praznovanju 780-letnice Kamnika 3. in 4. decembra 2009 v organizaciji Društva sv. Jakoba, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in Občine Kamnik potekal v frančiškanskem samostanu v Kamniku. Na simpoziju je nastopilo 25 predavateljev.

Simpozij je pripravil organizacijski odbor, v katerem so sodelovali: **Marjeta Humar** (predsednica), **dr. Andreja Eržen**, **Tone Ftičar**, **Dane Holcar**, **dr. Matej Hriberšek**, **p. Boris Markež**, **Lilijana Juhart Mastikosa**, **Jakob Müller** in **dr. Jožica Narat**. Finančno ga je podprla Občina Kamnik.

Simpozij se je zaključil s koncertom, posvečenim Japljevemu delu in 330. obletnici rojstva in 250. obletnici smrti Frančiška Mihaela Paglovca, v frančiškanski cerkvi sv. Jakoba. Koncert je zasnoval, pripravil in dela priredil **Janez Močnik**. Pesmi iz Paglovčeve pesmarice *Cantilenaе variae* sta izvajala **Kvartet Rakar**, ki ga sestavljajo pevci Katarina, Bernarda, Tone in Rok Rakar, in **Glasbeni atelje Carla Orffa**, ki ga vodi Bernarda Rakar, sestavljajo pa Mojca Zmrzlikar, Alenka Jančar, Ana Resnik, Benjamin Lah, Rok Zabret. Mešani pevski zbor cerkve sv. Jakoba in godalni ansambel pod vodstvom dirigenta **Janeza Klobčarja** pa sta izvedla mašo Johanna Michaela Haydna z Japljevim slovenskim besedilom, ki ga je odkril in na simpoziju predstavil **Janez Močnik**.

V imenu organizacijskega odbora se zahvaljujem vsem, ki so pomagali pri pripravi simpozija in zaključnega koncerta, posebej pa vodstvu frančiškanskega samostana, ki nam je dalo prostore za izvedbo obeh prireditev ter sodelavcem TIC-a in Javnega sklada za kulturne dejavnosti, Območna izpostava Kamnik.

Največja zahvala pa velja vsem predavateljem, ki so na simpoziju predstavili rezultate svojih raziskav, zlasti sodelavcem Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Teološke in Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, Matične knjižnice Kamnik, NUK-a, članom samostanske skupnosti in posameznikom.

Svoje prispevke je za objavo pripravilo 22 udeležencev, 4 prispevke pa so dodali tisti, ki se simpozija niso mogli udeležiti.

Japljevo delo so do sedaj največ raziskovali teologi in jezikoslovci. Zlasti v 2. polovici 20. stoletja ima za njegovo predstavitev in popularizacijo velike zasluge **prof. dr. Martina Orožen**, ki letos praznuje 80-letnico. S tem zbornikom ji čestitamo in se ji zahvaljujemo za vse njeno temeljito in pošteno pedagoško in raziskovalno delo.

Prispevki predstavljajo cerkvene in jezikovne razmere, kamniško šolstvo Japljevega časa, pomembne sopotnike Jurija Japlja, s katerih stališč je bil Japelj že raziskan,

Japljevo zapuščino v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani in v knjižnici frančiškanskega samostana v Kamniku, bibliografijo Japljevih del, etimologijo priimka Japelj, njegove teološke nazore in prevajalske dosežke – s stališča vpliva na oblikovanje knjižnega jezika, terminologije – retorično oblikovanost besedil, izražanje družbenih razmerij z jezikovnimi sredstvi ipd.

Zbornik bi lahko razširili še z drugimi temami, npr. z analizo Japljevih latinskih pesmi, bolj bi bilo treba osvetliti njegovo življenje, posvetno poezijo, morda teološke vidike ipd., vendarle nismo dobili sodelavcev ali pa ti niso pripravili besedila za objavo.

Pri jezikovnem pregledu člankov je urednici deloma pomagala **Ivanka Učakar**. Prelom in oblikovanje je večje opravil **Simon Atelšek**. Naslovnico je oblikovala **Mihaela Svetek**. Veliko potrpežljivosti in razumevanja zaradi postopnega oddajanja gradiva je bilo potrebnega pri prevajanju povzetkov, ki ga je opravil **Matija Pavlič**.

Izdajo zbornika so omogočili Občina Kamnik, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in Društvo sv. Jakoba. Na občini je pripravo zbornika z naklonjenostjo spremljala **Lilijana Juhart Mastikosa**, kasneje pa tudi novi župan **Marjan Šarec**. Delo je podpiral predstojnik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU **dr. Marko Snoj**. Pri reševanju založniških in oblikovnih problemov nam je pomagal direktor založbe ZRC SAZU **dr. Vojislav Likar**. Vsem se iskreno zahvaljujem.

Zbornik naj prispeva k večjemu védenju o pomembnosti Japljevega dela in njegovih sodobnikov za slovenski knjižni jezik, za izobraževanje in duhovni razvoj rojakov. Japelj je bil zelo izobražen in delaven, govorec več jezikov in širok človek. Zaradi vseh teh lastnosti je bil pomemben sodelavec slovenskih razsvetlencev. Njegov najpomembnejši prispevek v slovenski kulturni zgodovini pa je reformirani koncept slovenskega knjižnega jezika, uresničen v prevodu Svetega pisma.

Urednica
Marjeta Humar

Kamnik, marec 2011

Cerkvene razmere v Japljevem času

MATJAZ AMBROŽIČ

Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani

matjaz.ambrozic1@guest.arnes.si

matjaz.ambrozic@teol.uni-lj.si

Cerkvene razmere v času Japljevega življenja so pogojevali različni duhovni in filozofski tokovi ter vladarske in cerkvene prakse. Sosledje janzenizma, galikanizma, razsvetljenstva in prosvetljenega absolutizma je na Nemškem botrovalo febronianizmu, v Avstriji pa jožefinizmu. Sočasno zatrtje samostanov, bratovščin in ostalih verskih združenj ter ljudskih pobožnosti je v jožefinski in francoski dobi v verskem življenju ustvarilo usodno vrzel. Eden od glavnih arhitektov preureditve cerkvenih struktur in pospeševalec bogoslužne literature v domačem jeziku je bil ljubljanski knezoškof Karel Janez Herberstein (1772–1787). Nadškof in metropolit Mihael Brigido (1788–1806) je svoje duhovnike spodbujal, naj poglobljajo teološko znanje. Pri spovedni praksi jim je svetoval zmernost.

The state of the church in Japelj's times was conditioned by various spiritual and philosophical currents as well as imperial and church practices. The succession of Jansenism, Galicanism, Enlightenment and Enlightened Absolutism on the territory of present-day Germany had an influence on Febronianism, in Austria on Josephinism. The simultaneous dissolution of monasteries, brotherhoods and other religious associations as well as the prohibition of public expression of devotion during Josephinism and the French Era left a profound void in religious life. One of the main actors in the reformation of church structures and someone who facilitated the creation of God-worshipping literature in the Slovenian language was the Bishop of Ljubljana Karel Janez Herberstein (1772–1787). The archbishop and Metropolitan Mihael Brigido (1788–1806) encouraged his priests to expand their knowledge of theology and advised moderation in confession.

Ključne besede: janzenizem, reformni katolicizem, ljubljanska škofija, Karel Janez Herberstein, Mihael Brigido

Key words: Jansenism, Reformed Catholicism, Ljubljana Parish, Karel Janez Herberstein, Mihael Brigido

Cerkvene razmere v času življenja Jurija Japlja (1744–1807) so pogojevali različni duhovni in filozofski tokovi ter vladarske in cerkvene prakse. Najprej se bomo pomudili pri dogajanju v Katoliški cerkvi v 2. polovici 18. stoletja. Posebno pozornost pa bomo posvetili ljubljanski škofiji in njenim škofom, zlasti knezoškofoma Karlu Herbersteinu in Mihaelu Brigidu.

Razmere v Katoliški cerkvi

Po tridentinskem koncilu (1545–1563) so si papeži prizadevali, da bi v evropskih deželah ponovno zaživele vrednote katoliške vere. Rast prebivalstva je sprožila tudi rast verskih združenj. Razpoznavno znamenje prebujenega katolištva so postale bratovščine (s svojo cerkvijo oziroma kapelo ali oltarjem) s programom za versko življenje, ki je bilo utemeljeno na pobožnosti in dobroti. V potridentinski dobi so postale občestveno izkustvo verskega in družbenega življenja. Cerkev se je zavzemala za mobilizacijo širših ljudskih množic, da bi na ta način obudila njihovo pobožnost. V ta namen so se pospeševali verski pouk, karitativnost, bratovščine, udeležba pri bogoslužjih in ljudski misijoni ter pobožnosti.

Cerkev je bila pred velikimi izzivi novih časov. Že v 17. stoletju se je nakazoval tipičen pojav: razvoj dveh kultur, učene in ljudske. Baročni duh je zajel izobraženstvo in aristokracijo, preprosti meščani in podeželani pa so nemalokrat ostali le opazovalci. Veličastna bogoslužna praznovanja (romanja, procesije, pasijoni ...) so privabljala ljudi in ustvarjala miselnost, češ da je bistvena pri izražanju njihove vere prav udeležba pri takšnih slovesnostih. To je privedlo do verske površnosti, saj so menili, da jih to že napravlja za dobre kristjane. Veliko praznovanj so pripravljale prav bratovščine. Lepo se je razvijalo čaščenje Matere Božje in Srca Jezusovega. Prenovljeno versko življenje naj bi torej ljudi spodbujalo h krepostnemu in svetemu življenju.

Ne more pa se obravnavati pobožnosti vernikov, ne da bi spregovorili tudi o njihovih grehah. Prestopki so se najpogosteje tikali družinske in spolne etike. Na poseben način so bile nadzorovane in kaznovane ženske, a ne zaradi tega, ker bi bile bolj grešne od moških, ampak ker naj bi po tedanjem pravu in mentaliteti morale ostajati znotraj družinskih struktur in navezane na može. Žena zunaj teh okvirov se je že gibala v območju grešne priložnosti. Pred zakonom so bili spolni prekrški moških kaznovani izjemoma, ženskam pa ni bilo prizaneseno. Tudi ostale pregrehe so bile pogoste. Botri so jim bile številne gostilnice, revščina, nevednost ipd.

Cerkve so zato marsikdaj postale kraj rigorističnega pridiganja, pomešanega z apokaliptičnimi toni, ki so spodbujali k skesanosti in spreobrnitvi. Šlo je za prepletanje liturgičnih, katehetskih in zakramentalnih tematik ter za poizkus obrnitve lestvice »vrednot«, ki so vladale v javni (ne)moralni.

Na teološkem področju se je že čutil zaton katoliške obnove. Spori okoli milosti, polemika z janzenizmom in odtujenost duhovščine od pastore so bila znamenja utrjene potridentinske vneme. Benedikt XIII. (1724–1730) se je spopadal z moralnimi vprašanji, vendar pa je zaradi odpora kurije dosegel le manjše rezultate. Benedikt XIV. (1740–1758) je med svojim dokaj dolgim pontifikatom skušal izkoreniniti zunanja obredja, ki so spremljala kult svetnikov in relikvij ter pozival k preprosti, a strogi veri in kulturi. Vsekakor je šlo za obdobje verske krize, v kateri se je pobožnost ljudstva ohranila zahvaljujoč naporom svetih ljudi.

Duhovščina je bila sicer zadovoljivo izobrazena, saj so prav njeni formaciji posvečali dosti pozornosti, ker je versko stanje v veliki meri odvisno od stanja duhovščine. Vzgoja duhovščine je seveda trpela zaradi vpliva socialne strukture, ki je bila značilna za »stari režim«. Jezuitom se je očitalo, da so najraje sprejemali gojence iz vrst plemstva. Svojo metodo so izpopolnili do potankosti in je bila v veljavi dve stoletji. Duhovna

formacija v semeniščih se v 18. stoletju kakovostno ni razlikovala od prejšnjih časov. Jezuiti so gojencem nudili to, kar je Cerkev zahtevala za tip družbe, v kateri se je nahajala; torej razslojen kler, ki je izhajal in bil namenjen razslojeni družbi. Duhovniški kandidati so semenišče velikokrat jemali kot priložnost, da pridejo do izobrazbe ali pa za odskočno desko, ki jim je omogočala cerkveno ali posvetno kariero. Seveda je treba upoštevati, da je Tridentinski koncil naročil skrb za duhovne poklice, prihajajoče iz kateregakoli družbenega sloja (Martina 1994: 119).

V teku prve polovice 18. stoletja so se tudi v Cerkvi začutili odmevi novih filozofskih tokov angleškega empirizma in francoskega razsvetljenstva. Šlo je za ideje, ki so želele spodkopati nekatere temelje tedanje družbe. Naj omenimo pozivanje na razum, relativizacijo načela avtoritete ... Nove ideje so razodevale naraščajoče nezadovoljstvo nad obstoječim odnosom med Cerkvijo in državo. Pojavila se je želja po reformi, ki bi naredila razmik med religiozno in civilno sfero.

Proticerkvena miselnost se je v filozofskih in znanstvenih krogih hitro uveljavljala. Voltaire je postal velik kritik absolutizma, a hkrati zagovornik razuma, verske strpnosti, človekovih pravic in svobode. Cerkev na razsvetljenstvo ni našla zadovoljivega odgovora, pa tudi na področju cerkvenega nauka je Tridentinski koncil pustil preveč odprtih vprašanj. Zlasti pereče je bilo vprašanje delovanja božje milosti in opravičenja ter z njim povezana spovedna praksa. Aktualna so bila tudi vprašanja papeževega prvenstva v Cerkvi, vprašanje škofovske službe v odnosu do papeške in odnosa Cerkve do svetne oblasti (Dolinar 2004a: 7).

Mirno ozračje se je ohranilo do sredine stoletja, ko je vladal papež Benedikt XIV. (1740–1758). Pod njim so opaznejši prvi premiki v bolj razburkane čase druge polovice 18. stoletja, ko se je od kritik prešlo k dejanjem, ki so dosegla svoj vrhunec v francoski revoluciji in njenih napoleonskih odmevih. Evropske sile so se odločile, da bodo krenile po poti razsvetljenstva, jurisdikcionalizma in da bodo spravile s poti praporščake starega režima – jezuite. Leta 1759 so bili jezuiti izgnani iz Portugalske, leta 1764 iz Francije, leta 1767 iz Španije in neapeljskega kraljestva.¹ Po smrti Klemena XIII. (1758–1769) je jezuitsko vprašanje postalo osrednja tema konklava. Novoizvoljeni papež Klemen XIV. (1769–1774) je v začetku pontifikata želel pridobiti evropske dvore z ustrežljivo politiko. V odnosu do jezuitov je sprejel dokaj nasprotujoče si ukrepe. General Ricci je to držo interpretiral kot edino možno taktiko za ohranitev Družbe Jezusove. Politični pritiski so papeža prisilili v razpust prve Družbe Jezusove. 21. julija 1773 je svojo odločitev ratificiral z brevom *Dominus ac Redemptor noster*. V Rimu so zaprli jezuitske ustanove. Številne patre so zaprli v Angelski grad, med njimi tudi generala Riccija (Testa 2001: 54–65). Istega leta je jezuitski red v svojih deželah ukinila tudi cesarica Marija Terezija.

Šolski sistem se je moral tudi v Avstriji čez noč soočiti z zapolnitvijo profesorskih vrzeli, ki so nastale z odhodom jezuitov. Ob tem velja opozoriti, da sta bili oblikovanje in izobraževanje duhovščine po letu 1773 le formalno diskontinuitetni, v svojem bistvu pa sta ostali na poteh, ki so jih začrtali jezuiti. Od njih sta povzeli predvsem povezavo med intelektualno in duhovno formacijo, ki pa sta jo obogatili s kategorijami t. i. uravnane pobožnosti. Ta skovanka je bila sad znane Muratorijeve knjige *Librum de vera e regolata devotione [Della regolata devozione dei cristiani]*.

¹ Več o tem gl. Sydney F. Smith, *The Suppression of the Society of Jesus*, Eastbourne, Gracewing, 2004.

Papeži 2. polovice 18. stoletja

Na poseben način Japljevo dobo odsevajo tedanji papeži, ki so bili obenem vladarji svoje države. **Benedikt XIV. (1740–1758)** je bil izvoljen enoglasno. Zanimal se je tudi za preproste stvari in ljudi, v govorjenju pa ni imel dlake na jeziku. Veliko slave mu je prineslo sveto leto 1750, saj se je rad pogovarjal z romarji in skupaj z njimi stopal skozi sveta vrata. Z duhom preprostosti je obravnaval politiko in vero. Seveda si ni zatiskal oči pred naraščajočim absolutizmom vladarjev in težnjami po državni veri. Razsvetljenstvo je krščanstvo napadalo na različne načine, zato se je vzdržal sovražne politike in se približal duhu tolerance. Mariji Tereziji je v njenih deželah dovolil tolerirati protestante, uradno je priznal pruskega kralja ...

Zmanjšal je število zapovedanih praznikov, ki jih je bilo do tedaj še 36. Škofom je naročal nadzor nad vzgojo semeniščnikov. Glede porajajočega se jezuitskega vprašanja je bil previden, prav tako tudi do kitajskih kontroverz in krščanskih skupnosti na Bližnjem vzhodu, ki so smele ohraniti svoje liturgično izročilo.

Urejevalcem *Indeksa* je svetoval, naj z marljivostjo inkvizitorjev preiskujejo knjige, sodijo pa naj jih brez prejudiciranja. Tako so mnoga znanstvena dela umaknili z *Indeksa*. Občeval je z različnimi ljudmi, tudi s protestanti, pravoslavniimi, anglikanci ...

Po njegovi smrti so si želeli njemu podobnega naslednika. Papež je postal »nevtralni« kardinal Carlo Rezzonigo – **Klemen XIII. (1758–1769)**. Žal pa ni bil dovolj močan v boju z evropskimi dvori, ki so se zarotili zoper jezuite. Tako je asistiral njihovemu izgonu iz Portugalske, Francije, Španije in Neaplja. Nastajati je začela neka nova Evropa, ki je izgubljala krščanski značaj in postajala vedno bolj antiklerikalna. Dvorom je v zagrenjenosti ugodil, da zatre jezuitski red. Dan pred načrtovanim konzistorijem o tem vprašanju, 2. februarja 1769, pa ga je Bog poklical k sebi.

Cerkev se je po njegovi nenadni smrti znašla v nezavidljivem položaju. Konklave je bil zaznamovan z jezuitskim vprašanjem. Nekateri kardinali je obiskal sam prvorojenec cesarice Marije Terezije, nadvojvoda Jožef. Tudi ostali evropski diplomati so se neprestano vtikali v potek konklava. Izvoliti je bilo pač potrebno kardinala, ki bo zagotovo zatrl Družbo Jezusovo. Po dobrih treh mesecih so se kardinali 19. maja 1769 odločili za Giovannija Vincaza Antonia Ganganellija – **Klemena XIV. (1769–1774)**.

Zagotovo gre za eno od najbolj tragičnih osebnosti na papeškem prestolu. Vsekakor si je prizadeval za pomiritev med Svetim sedežem in katoliškimi dvori. Žal je bil obdan s številnimi prelati, ki niso delovali v interesu Cerkve. Nameni svetega očeta so bili vsekakor dobri, saj se je do zadnjega izmikal ultimativnim zahtevam kron po ukinitvi Družbe Jezusove. Skušal jo je rešiti z načrtovano reformo. Na koncu je moral izdati dokument, zaradi katerega je prišel na papeški prestol. Osebnostno je napisal breve *Dominus ac Redemptor noster*, zasnovan novembra 1772, podpisan 21. julija 1773 in zahtevan jezuitom v izvršitev 17. avgusta. Pridržal si je nadzor nad njegovim izvajanjem. Vse to pa ni preprečilo zapiranja in procesov, katerih žrtev je postal sam jezuitski general Lorenzo Ricci. Nekdanji jezuiti so množično vstopali v vrste svetne duhovščine ali pa so se posvečali poučevanju. Preživeli so le v protestantski Prusiji in pravoslavni Rusiji, leta 1814 pa je bil red obnovljen tudi v Katoliški cerkvi.

Ko se je razburkano ozračje pomirilo, so se kardinali 15. februarja 1775 odločili za

»gorečneža« Giovannija Angela Braschija – **Pija VI. (1775–1799)**. S svetim letom 1775 je ponovno priklical v spomin renesančni blišč, ki je bil daleč od spokornega značaja svetoletnega romanja. Papeški državi in Rimu je želel povrniti nekdanji prestiž.

Za povrnitev v realnost je zopet poskrbela politika »katoliških« vladarjev. Jožef II. je po letu 1780 v Avstriji začel uresničevati t. i. jožefinistične reforme na cerkvenem področju. Med najznačilnejše štejemo cesarjev »placet« na objavo papeških in škofovskih odlokov, vtikanje v upravljanje Cerkve in njenega premoženja (ustanovitev verskega sklada), ukinitvev samostanov, centralna semenišča, reforme škofijskih in župnijskih meja ... Pij VI. je protestiral. Minister Kaunitz mu je odgovoril, da se ukrepi ne tičejo verskih dogem in jih je imel za notranje zadeve države, v katere naj bi se papež ne vtikal. Tudi papeževa pot na Dunaj leta 1782 cesarja ni omehčala. Sprejet z vsemi častmi se je vrnil v Rim, ne da bi kaj dosegel. Avstrijce je v Toskani posnemal tudi cesarjev brat Leopold II., ki je že dopuščal večje vmešavanje v cerkvene zadeve, kar je udejanjila pistojska sinoda škofa Scipioneja Riccija leta 1786. Slednji je papeža v duhu konciliarizma postavil za prvega med enakimi v vrstah katoliških škofov.

Smrtni udarec za papeža pa sta pomenila francoska revolucija leta 1789 in Napoleon. Leta 1798 je postal njegov jetnik, Rim pa je bil oropan številnih kulturnih zakladov. Umril je 29. avgusta 1799 daleč od večnega mesta v mučeništvu, ki je odkupilo njegov posvetni in blišča polni pontifikat (Rendina 2001: 725–747).

Tudi njegov naslednik **Pij VII. (1799–1822)** je kmalu okusil Napoleonovo brezobzirnost in izsiljevanja (konkordat, galikanski člani) ter postal njegov jetnik. Prvo znamenje restavracije v Cerkvi je po Napoleonovem padcu leta 1814 pomenila prav ponovna vzpostavitev jezuitskega reda.

Soočanje Cerkve z duhovnimi in filozofskimi tokovi 18. stoletja

Japljev čas so zaznamovali duhovni tokovi predhodne in sodobne dobe. Sosledje humanizma, protestantizma, janzenizma, galikanizma, razsvetljenstva in prosvetljenega absolutizma je na Nemškem botrovalo febronianizmu, v Avstriji pa jožefinizmu. Zlasti slednji trije imajo kot reakcija na avtoriteto Cerkve skupne poteze v izražanju novih težnj glede odnosa Cerkev – država. Sočasnost dveh intelektualnih tokov (nevernosti in razsvetljenstva) in dveh disciplinarnih tokov (febronianizma in jožefinizma) pa je bila za Cerkev vendarle nov izziv, posebno pa še aplikacija načela verske tolerance v Avstriji. Poleg omenjenih soočanj Cerkve z novimi idejami je Japljeva doba poznala tudi boje za preureditev cerkvenih struktur.

Prosvetljeni absolutizem vladarjev je zanikal politično svobodo, vendar pa se je čutil odgovornega za podložnike. Civilno in cerkveno področje še nista bili ločeni, vendar pa je civilno želelo privzeti nekatere poteze svetega. Edina legitimna vrsta vladavine je bila monarhija, oblast vladarja pa nedotakljiva in sakralizirana. V zameno za ugodnosti je bila Cerkev deležna državne kontrole.²

² Več o absolutizmu gl. Giacomo Martina, *Storia della Chiesa da Lutero ai nostri giorni. L'età dell'assolutismo*, Brescia, Morcelliana, 1994, 13–97.

Galikanizem se je zavzemal za upoštevanje posebnih pravic Cerkve v Franciji. Šlo je za sistem državnega cerkvenstva s primesmi episkopalizma, konciliarizma in poizkusov oblikovanja nacionalne francoske Cerkve. Njegove prve začetke beležimo leta 1407. Sorbona je leta 1663 ugotovila, da papež nima nobene moči nad kraljevimi pravicami in da podložnikov ne more nihče odvezati pokorščine, razen kralja. To učenje je dodatno utrdila Bossuetova izjava leta 1682, ki jo je nato 34 francoskih škofov izdalo kot *Declaratio cleri Gallicani de potestate ecclesiastica*, ki je v šestih točkah razčlenila galikanski nauk:

1. Sv. Petru in njegovim naslednikom je bila dana izključno le duhovna oblast.
2. V časnih zadevah imajo po božji volji oblast le kralji in knezi, ki jih cerkvena oblast ne more niti odstaviti niti odvezati podložnikov od pokorščine.
3. Apostolskemu sedežu v duhovnih stvareh pripada vsa oblast.
4. Niso veljavni tisti odloki konstanškega koncila, ki so bili sklenjeni med razkolom (odloki, ki so nasprotovali galikanski cerkveni ureditvi).
5. Izvajanje papeške oblasti se mora omejiti v toliko, da ostanejo vse svoboščine galikanske cerkve nedotaknjene.
6. Papež prvenstveno odloča o verskih zadevah, vendar pa njegovi odloki niso nespremenljivi toliko časa, dokler jih ne potrdi vsa Cerkev.³

Episkopalizem je bil sad mešanja galikanskih in janzenističnih idej glede cerkvene ureditve. V povezavi z državnim absolutizmom si je prizadeval prenesti odgovornost za vodenje Cerkve s papeža na škofe in vesoljne cerkvene zbore (koncile). Škofovska oblast po mnenju episkopalistov ne izvira od papeža, ampak neposredno od Boga. Seveda so zmerni episkopalisti priznavali papeža kot temelj edinosti v Cerkvi. Pri **febronianizmu** je šlo za učenje trierskega pomožnega škofa Johanna Nikolausa von Hontheima, ki je pod psevdonomom Justinus Febronius napisal delo *De statu Ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis*. Trdil je, da je prava oblika vladavine občestvena, ne pa monarhična. Oblast pripada vernikom in ti so jo izročili cerkvenim služabnikom, zlasti papežu, ki naj ostane podložen vsemu cerkvenemu občestvu. Zanj papežovo prvenstvo nima svojega izvora v Kristusu, marveč v Petru in Cerkvi, zato se lahko prenese tudi na kakšen drug škofovski prestol. Papežovo prvenstvo je le v tem, da čuva cerkveno edinost. Koncili so potrebni, po svoji moči in oblasti pa so nad papežem. Kot taki ne potrebujejo ne papeževega sklicanja niti njegove potrditve odlokov. Vsi škofje so si enaki. Razne rezervacije in eksempcije nasprotujejo prvotnemu cerkvenemu pravu (Golia 1946: 5). Febronianizem je bil poizkus nemških škofov, da s pomočjo države omejijo vpliv rimske kurije s ciljem oblikovanja nacionalne Cerkve.

Zgodovinar prof. dr. France M. Dolinar je že pred časom opozoril tudi na febronianizem in janzenizem sočasne predstavnike **reformnega katolicizma**. Šlo je za skupine duhovnikov in škofov, ki niso prenašali pozunanjene baročne pobožnosti, nereda v pastoralni, predvsem v zakramentalni praksi sv. spovedi in sv. obhajila. Zavzemali so se

³ Ker bi ti nauki spremenili cerkveni red, je Sveti sedež pod Inocencem XII. leta 1693 zahteval njihov preklic.

za prenovo Cerkve v duhu smernic Tridentinskega koncila, ki je posebej poudaril vlogo škofa v krajevni Cerkvi. Zato jih ne gre zamenjevati z episkopalisti, še manj pa z janzenisti (Ušeničnik 1924: 1–35), t. i. portroyalovci. Med ostalim so bili za poglobljen študij Svetega pisma in patristike. Vse te lastnosti sta imela tudi ljubljanska škofa Janez Karl Herberstein (1772–1787) in Mihael Brigido (1788–1806). Tako ni čudno, da je bila ena prvih skrbi škofa Herbersteina dati slovenskemu katoličanu nov prevod Svetega pisma. Pobožnost je začela iskati svoje korenine v Svetem pismu in se je odrekla legendarnemu izročilu. Molitev in cerkvena pesem sta postali treznejši. Ob tem se je dogajalo zavračanje spornih relikvij, prenova postaj križevega pota na svetopisemski podlagi ... Marsikateri duhovnik je v tistem času vzel pero v roke in tako je v večji meri začela nastajati tudi nabožna literatura.

Reformne pobude so prihajale predvsem iz Italije, njihovi nosilci pa so bili škofje, ki so študirali na italijanskih bogoslovnih šolah za časa Benedikta XIV. Po mnenju slavnega duhovnika in zgodovinarja Ludovica Antonia Muratoria je dolžnost države omogočiti nemoten razvoj verskega življenja, preprečiti zlorabo vere v politične namene, na verskem področju pa prepustiti Cerkvi popolno svobodo. Na tej točki je prišlo do konflikta med predstavniki reformnega katolicizma in prisilnimi ukrepi razsvetljensko naravnane absolutistične svetne oblasti. Predstavniki reformnega katolicizma so vendarle priznavali Cerkvi na njenem »notranjem področju« večjo svobodo delovanja, kot je bila to pripravljena storiti državna oblast. Do razhajanj pa je seveda prihajalo pri opredelitvi, kaj je »notranje področje« (Dolinar 2001: 351, 353).

Jožefinizem razumemo kot jurisdikcionalistično naravnano cerkveno politiko cesarja Jožefa II. (1765/1780–1790), za katero je bilo značilno vmešavanje države v zadeve Cerkve. Vzpostavila je t. i. državno cerkvenstvo. Cesar je v duhu prosvetljenega absolutizma želel podrediti Cerkev državnim koristim (prenos nekaterih pravic s Cerkve na državo, omejitev pristojnosti cerkvenih sodišč, preureditev škofij in župnij, ukinitvev bratovščin in samostanov ter zaplemba njihovega premoženja, patent o verski toleranci).

Ideja o toleranci je tesno povezana z razsvetljenstvom in jožefinizmom. Konfesionalnost je kot posledica protestantizma vzbudila potrebo po toleranci. Do njene ureditve je prišlo po dolgih bojih. Dolgo časa je tako pri katoličanih kot pri protestantih veljala kot težak delikt proti resnici (represija krivoverstva), ljubezni (puščanje proste poti napakam pomeni ne upreti se nevarnosti pogubljenja) in družbi (dopuščeni religiozni pluralizem pomeni manj narodne enotnosti in enotnosti države). Zavedali so se nevarnosti padca v indiferentizem. Argumenti v prid toleranci so bili: dogmatični minimizem, potrebnost mirnega sobivanja (princip manjšega zla), razdruženje verske in politične enotnosti.

Ideja o toleranci je našla plodna tla v Ameriki. Jeffersonova deklaracija o neodvisnosti (1776) potrjuje načelo enakosti pravic vsem ljudem in med njimi izrecno navaja svobodo. Verska svoboda ni bila več razumljena kot nujnost okoliščin, ampak kot prirojena pravica.

Kmalu zatem je v Avstriji cesar Jožef II. leta 1781 izdal tolerančni patent. Čeprav je katolištvu ohranil značaj prevladujoče veroizpovedi, pa je nekatoličanom priznal enakost pred zakoni in svobodno izpovedovanje njihove veroizpovedi.

In kako se je z idejo o toleranci sprijaznila Cerkev? Potrebno je razlikovati med državami laikov, teologov, krajevnih hierarhij in rimske kurije. Laiki so ji bili pogosto naklonjeni. Teologi in škofje niso bili za versko svobodo, prav sovražna pa ji je bila drža rimske kurije. Rim je v toleranci videl skrunitev pravic resnice, ki je s tem postavljena na enako raven kot laž, oškodovanje pravic Cerkve, zmago indiferentizma. Seveda je šlo za skrb papežev za razodeto resnico. Ostali pa so zvesti staremu načelu, da se nobenega nekršččenega ne sme siliti, da bi sprejel katoliško vero. Drugače je bilo seveda v primeru ravnanja s krivoverci. Hvala bogu je moč inkvizicije vedno bolj plahnela, saj je bila ponekod v 18. stoletju tudi odpravljena (Martina 1994: 155–197). Cerkev je z izjavo o verski svobodi čakala vse do II. vatikanskega koncila.

Janzenizem je nauk, ki ga je škof iz Ypresa Kornelij Janssens objavil v delu *Augustinus*. V njem je obudil Bajeve zmote glede zanikanja človekovega nadnaravnega stanja v raj. Iz tega so sledile zmote o izvirnem grehu, svobodni volji, ljubezni in opravičenju. Vpliv janzenizma na naše razmere je že pred časom obravnaval prof. dr. France M. Dolinar, ki je o njem zapisal:

Strogo vzeto je janzenizem teološki nauk, ki ga nekoliko poenostavljeno lahko strnemo v dve osnovni premisi:

- a) da zaradi izvirnega greha »prizadeti« človek brez posebne božje milosti ne more spolnjevati božjih zapovedi, in*
- b) da se človek tej posebni božji milosti, če mu je naklonjena, ne more upreti.*

Iz tega logično sledi, da vsi posebne božje milosti niso deležni, še več, da je človek pravzaprav žrtev nekega determinizma, pred katerim je brez moči. [...] Gre za vprašanje o božji vseomogočnosti, za vprašanje o božji vsevednosti in njunem odnosu do človekove svobodne volje. Jansenov Augustinus je proti očitni volji avtorja povzročil za Luthrom eno največjih kriz znotraj Katoliške cerkve v Evropi, krizo, ki se je že v nekaj letih s teološkega prenesla tudi na moralno, politično in celo kulturno področje. [...] Jansenov Augustinus je bil namreč direktni odgovor na jezuitsko moralno teologijo. Nasprotniki so ji namreč očitali aktivistično in populistično protireformatorsko naravnost. Očitali so ji laksizem. Jezuiti so namreč učili, da se v vsakdanjem življenju ne da vedno ugotoviti, kaj je v konkretnem primeru kristjanova dolžnost in kaj ne. V takem primeru – tako jezuiti – se človek sme odločiti za tisto, kar se mu zdi verjetno, čeprav ima v svoji vesti proti temu tudi utemeljene pomisleke. Strokovno so ta nauk poimenovali probabilizem⁴. (Dolinar 2001: 345–355)

⁴ Dominikanci so gojili s posebno vneto t. i. probabiliorizem, v smislu katerega se sme sprejeti manj gotovo mnenje le takrat, če je probabilior – verjetnejše od nasprotnega, medtem ko so bili jezuiti, ki so bili v učenju o milosti molinisti, glede na moralni sistem, kakor frančiškani, pristaši probabilizma, v smislu katerega se sme sprejeti manj gotovo mnenje tudi takrat, če je manj verjetno od nasprotnega.

Cerkvene razmere na Slovenskem

Od ukinitve oglejskega patriarhata prek jožefinskih reform do Napoleonove dobe in preureditev cerkvenih struktur

Ukinitve oglejskega patriarhata leta 1751 je bila za cerkveno zgodovino naših dežel vsaj navzven zelo pomemben dogodek, v praksi pa vse do jožefinskih reform dobrih 30 let kasneje ni pomenila bistvene spremembe. Novoustanovljena videmska nadškofija je dobila njegov beneški del, goriška nadškofija pa je ohranila del, ki je bil pod habsburško oblastjo. Raztezala se je južno od Drave na Koroškem in Štajerskem, njeno ozemlje pa je večkrat prekinjala ljubljanska škofija (Miklavčič 1945: 18–19). Meje med škofijami in župnijami so bile na več mestih nenaravne, zato so imela nekatera njihova ozemlja obliko enklav. Ljubljansko škofijo je sestavljalo 6 večjih nepovezanih otokov sredi ozemlja goriške nadškofije. Vprašanje ustanavljanja novih dušnopastirskih enot (župnij, kaplanij, kuratnih beneficijev) ni bilo novo. Na Kranjskem je že v 1. polovici 18. stoletja nastalo 20 novih duhovnij, v prvih treh desetletjih po ukinitvi patriarhata pa kar 40. Ogromna goriška nadškofija je bila sicer razdeljena na arhidiakonate, ti pa na 69 dekanatov z okoli 475 župnijami.

Regulacijo župnij je predvidela že Marija Terezija, uresničil pa jo je njen sin Jožef II., pri čemer je bil glavni pobudnik in načrtovalec prav ljubljanski knezoškof Herberstein. Načrtu sta nasprotovala goriški nadškof Karl Mihael Attems (1752–1774) in njegov naslednik Rudolf Edling (1774–1784), ki se je zaradi tega na cesarjev pritisk moral odpovedati škofiji (Dolinar 1999: 14–16).

Nosilci idej reformnega katolicizma so kot odprti dušni nadpastirji spoznali, da je obnova Cerkve mogoča le s premostitvijo preživelega baročnega katolištva in sprejetjem dobro premišljenih postulatov razsvetljenstva, če se želijo uspešno kosati v konkurenčnem boju s protestantizmom. Slednji je bil namreč v tem času sposobnejši prilagajanja in manj obremenjen s tradicijo (Dolinar 2004b: 247).

Za novo ozemeljsko ureditev škofije in župnij si je ljubljanski knezoškof Herberstein uspešneje prizadeval na dvoru zlasti po letu 1781 in po ukinitvi 13 samostanov na Kranjskem. Vprašanje je obravnaval tudi v znanem pismu duhovnikom naslednje leto. Njegov predlog je nazadnje postal merilo za preureditev škofijskih meja tudi v ostalih delih monarhije. Škofijske meje naj bi se pokrivalo z mejami okrožij in dežel. Po novi ureditvi naj bi imel škof bolj neposreden dostop do svojih vernikov, do tedaj pa je moral do njih potovati po ozemlju druge škofije. Pastoralno delo je oteževala tudi različna praksa, ki je bila v veljavi v ljubljanski ali pa v goriški nadškofiji.⁵

Preureditev škofijskih meja je bila izvedena v letih 1785–1788, vendar ne povsem po predvidenem načrtu. Ob preurejanju škofij v Notranji Avstriji pa se je zdelo, da se bo uresničila Herbersteinova ideja o povišanju ljubljanske škofije v nadškofijo. Cesar Jožef II. je ljubljanskega škofa Karla Herbersteina imenoval za prvega ljubljanskega nadškofa, vendar pristanka za imenovanje iz Rima tokrat ni bilo mogoče dobiti (Rajšp 1999:

⁵ Več o genezi spreminjanja škofijskih mej gl. France M. Dolinar, Slovenska cerkvena pokrajina, V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 11 (1989).

345). Lavantinska škofija je npr. dobila župnije v velikovškem in celjskem okrožju, njen sedež pa je še vedno ostal na skrajnem robu. Na Štajerskem se je obogatila z župnijami ljubljanske in leta 1788 ukinjene goriške nadškofije. Ljubljanska je krški (celovski) prepuštila tudi svoje dotedanje župnije v okolici Beljaka, seveda pa se je precej povečala na račun ukinjene goriške nadškofije, namesto katere je bila povišana v nadškofijo. Do sprememb je prišlo tudi na Primorskem, saj je tržaška škofija odstopila koprski beneško ozemlje župnij Milje, Osp in Predloka, poreški župniji Buzet in novigradski Umag. Jožef II. je za svoje dežele načrtoval novo metropolijo v Gradcu, ki bi jo sestavljale sekovska, leobenska, krška, lavantinska, ljubljanska in goriška škofija. Proti načrtu se je odločno uprl salzburški nadškof Hieronim grof Colloredo (1772–1812). Zato je bila v nadškofijo povzdignjena Ljubljana, novemu metropolitu Mihaelu grofu Brigidu (1788–1806) pa so bile podrejene naslednje škofije: senjsko-modruška (1787), gradiščanska (1788), tržaška (1791), koprška (1797). Izven ljubljanske metropolije so torej ostali štajerski, koroški (salzburška metropolija), prekmurski in porabski Slovenci. Slednji so leta 1777 prišli pod novoustanovljeno sombotelsko škofijo in metropolijo v Granu. Iz györške škofije je sombotelska dobila Gornje Prekmurje, iz zagrebške pa 16 župnij v t. i. distriktu Transmuranus. Na drugem koncu današnje Slovenije je papež Pij VI. leta 1788 poleg goriške ukinitil tudi tržaško in pičansko škofijo in ustanovil novo v Gradiški ob Soči. Leta 1791 je bila tržaška škofija obnovljena, istega leta pa je bil sedež gradiške škofije ponovno prenesen v Gorico. Leta 1792 sta pod Ljubljano prišli dekanija Idrija in župnija Nova Oselica (Dolinar 1989: 20–24). Napoleonove vojne so se odražale tudi na cerkvenem področju. Leta 1797 je pod Avstrijo prišla Beneška Slovenija z Rezijo in Beneška Istra. Negotove politične razmere so 10 let zatem, prav v letu Japljeve smrti, botrovale ukinitvi ljubljanske nadškofije, ki je bila ponovno povzdignjena v to čast šele leta 1961 (Kralj 1989: 19–21).

Pri ustanavljanju novih jožefinskih župnij so upoštevali naslednje kriterije: 1) naravne ovire in nevarnosti za župljane, 2) župljani naj imajo do svoje župnijske cerkve največ uro hoda, 3) število vernikov naj bo vsaj 700 oziroma 500 v krajih, kjer so živeli tudi verniki drugih veroizpovedi, 4) cerkev s svojim duhovnikom z zadostnimi dohodki, 5) če so župljani v svojo cerkev morali hoditi skozi drugo župnijo. Običajno so se delile že obstoječe župnije, nekaj pa je bilo tudi primerov, ko so novo duhovnijo sestavili iz delov različnih matičnih župnij. Preureditev župnijskih meja in ustanovitev novih župnij se je izvedla hkrati z razpustom samostanov v letih 1782–1785, škofijske meje pa so se uredile v skladu z deželnimi v letih 1785–1788, v ljubljanskem primeru pa se je ta proces zavlekel celo do leta 1830. Dvorni dekret je predvideval ustanovitev 19 župnij, ki naj bi poleg župnika imele tudi kaplana ter 123 lokalij, Herbersteinov predlog pa je predvideval 25 župnij in 172 lokalij. Številke jasno dokazujejo, da so le redke duhovnije izpolnjevale vse pogoje za samostojno župnijo, številne lokalije (lokalne kaplanije) pa so status župnije pridobile šele s Pogačarjevo reformo leta 1876, v Vipavski dolini pa šele leta 1890.

Obstajala pa je še ena težava. Na začetku Herbersteinovega škofovanja je imela ljubljanska škofija 80 župnij, vendar jih je le 23 spadalo pod neposredno škofovo jurisdikcijo. Kar 37 župnij je bilo pod jurisdikcijo stiškega opata, 17 pod kostanjeviškim opatom, 3 pa pod jurisdikcijo opatinje velesovskega samostana dominikank. Pri škofu so

bili slabo zapisani tudi frančiškani kot pospeševalci različnih ljudskih pobožnosti. Glede redovništva je Herberstein menil, da gre zgolj za svetno, človeško in časovno pogojeno ustanovo, ki nima nobene teološke podlage. Zato je soglašal z ukinjanjem samostanov. Menil je celo, da nekateri redovniki s podpiranjem ljudskih pobožnosti kvarno vplivajo na versko življenje vernikov. Po drugi strani pa je tudi presenečal, saj je frančiškanom omogočil, da so se iz svojega nekdanjega samostana na današnjem Vodnikovem trgu preselili v nekdanji avguštinski samostan na današnjem Tromostovju. V luči navedenih podatkov nam postane jasno, zakaj je Herberstein v ozemeljsko in juridično razdrobljeni škofiji z vso silo želel uveljaviti pravice krajevnega škofa, ki jih je predpisal tudi tridentinski koncil.

V času, ko sta temu svetu zatisnila oči škof Herberstein in cesar Jožef II., se je leta 1789 zgodila francoska revolucija, ki je prinesla na površje Napoleona. Tudi Francozi so v odnosu do Cerkve šli po stopinjah Jožefa II. in ga celo prekašali.

Lahko rečemo, da je prav zatrtje bratovščin in ostalih verskih združenj ter ljudskih pobožnosti v jožefinski in francoski dobi v verskem življenju ustvarilo usodno vrzel. Vernikom so bile na ta način onemogočene stoletne in zelo priljubljene oblike verskega in družbenega udejstvovanja, zlasti karitativnega. Ostal je le posameznik, ki mu je bilo onemogočeno povezovanje s sebi sorodnimi dušami in pa mogočna država, ki jo je posebljal režim. Vmesni prostor, ki so ga predstavljala verska združenja, je ostal nezapolnjen vse do druge polovice 19. stoletja, ko so bratovščine in ostala verska združenja, ki so gojila ljudsko pobožnost in duhovnost, ponovno vzcvetela.

Tudi zatrtje redovnega življenja in razpust številnih samostanov v jožefinski dobi sta imela za posledico ohladitev verskega življenja, ki so ga redovniki in redovnice pomembno sooblikovali. Tudi za redovništvo velja, da si je pri nas postopoma opomoglo šele v pokonkordatni dobi po letu 1855.

Stanje verskega življenja v ljubljanski (nad)škofiji

Knezoškof Leopold Jožef Hanibald Petazzi (1760–1772) je svoje videnje stanja v škofiji popisal v poročilih, ki ju je leta 1764 in 1770 poslal Svetemu sedežu. Najprej navaja, da je bila škofija pred njim tri leta nezasedena. Poleg Ljubljane so bila v njej še štiri večja in 12 manjših mest ter 1278 naselij. Vernikov je bilo 140.146. Pri stolnici je bil stolni kapitelj s proštom, dekanom in 10 kanoniki. Škofija je tedaj imela 79 župnijskih cerkva in 426 podružnic ter 5 javnih in 8 zasebnih oratorijev. V Ljubljani je bilo 7 samostanov, na deželi pa v Kostanjevici, Bistri, Olimju, Nazarjah, Kranju in Beljaku. Ženski samostani so bili škofu podložni, moški pa ne. Skoraj pri vsaki pomembnejši cerkvi je bil tudi sedež bratovščine. V semenišču je bilo 20 bogoslovcev in enako število ostarelih duhovnikov. Teološko šolo so vodili jezuiti. Škof ni bil večš slovenskega jezika, vendar večjih pridigarjev v škofiji ni manjkalo.

Duhovniki naj bi zadovoljivo spoštovali dolžnost rezidence. Župniki so imeli od enega do treh kaplanov. Vodili so matične in ostale knjige. Ob nedeljah in praznikih so imeli popoldanski nauk za otroke, kjer so razlagali osnovne resnice vere. Redovniki niso opravljali rednega dušnega pastirstva, sicer pa so bili pri podeljevanju zakramentov podvrženi njegovi jurisdikciji. Redovnice so se držale klavzure in pravil svojega reda. Škof je v poročilu tudi omenil, da je ljudstvo zelo pobožno in da med njim ni zaznati herezij.

Ker Petazzi nekaterih župnij zaradi boleznj ni vizitiral, so se v življenju duhovščine pojavile tudi razne nepravilnosti, prepiri, ukvarjanje s posvetnimi posli, obisk gostiln oziroma ukvarjanje z župnijskim vinotočem ... Vse to ni zgledno vplivalo na vernike.

Verske razmere naj bi se za časa škofa Petazzija poslabšale. Leta 1771 je dobila dunajska vlada po zaslugi koadjutorja Herbersteina poročilo, da goratih štajerskih krajev škof že 25 let ni obiskal, da je duhovščina, z izjemo 4 župnikov in 3 kaplanov, deloma nevedna, deloma nemarna in da sta generalni vikar Peer in notar de Perti nesposobna. Zanimarjena naj bi bila tudi duhovniška disciplina. Seveda so škof Petazzi in predstojniki ljubljanskih samostanov v poročilu dunajski vladi te navedbe zanikali (Rajšp 2004: 171).

Knezoškof Karel Janez Herberstein (1772–1787) je že za časa svojega koadjutorstva v letih 1769–1772 začel pripravljati teren za prenovo škofije v duhu novih časov. Kot škof je korektno opravljal svojo službo. V svoje roke je želel dobiti vso oblast v škofiji in semenišču, ki naj bi vzgajalo verne, pobožne in izobražene duhovnike. Redovniki se niso smeli izmikati njegovi oblasti. Prizadeval si je za preureditev velikih župnij v manjše. Nadvse pa so pomembni njegovi predlogi za preureditev škofij tako, da bi se njihove meje pokrivala z okrožnimi in deželnimi, deželni knez pa naj bi odločal o zunanji cerkveni disciplini.

Herberstein si je prizadeval, da bi versko življenje pri nas postalo bolj razsvetljeno. Različni duhovniki in zlasti redovniki so v prejšnjih desetletjih poskrbeli, da so se preprosti verniki lahko naučili brati (npr. F. M. Paglovec 1679–1759) s pomočjo molitvenikov, pesmaric in katekizmov. Te so prirejali samostojno ali pa po nemških vzorcih večinoma neznani avtorji, voditelji bratovščin, med znanimi pa je bil najpomembnejši bosonogi avguštinec o. Marko Pohlin (1735–1801). Molitveniki iz predjožefinske ali »predrazsvetljenske« dobe so doživeli veliko izdaj. Zadnji molitvenik te vrste je leta 1783 izdal frančiškan Ezekiel Sullak (1743–1812). Istega leta je izšel tudi ponatis starejšega večkrat ponatisnjene molitvenika *Hitra inu glatka pot pruti nebesam*, ki so ga v preteklosti verjetno izdajali jezuiti.

Pisci nabožnih knjig »nove smeri«, ki naj bi nadomestili prejšnje »meniške«, so prihajali iz vrst mlajših duhovnikov, ki jih je okrog sebe zbral škof Herberstein. Razsvetljenstvo je spodbujalo poglobljanje znanja in vednosti tudi v verskih zadevah. Ker je znalo brati vedno več ljudi, je bilo zanje potrebno pripraviti primerne knjige, ki naj bi poglobile in usmerile njihovo versko znanje. Od tod potreba po novem katekizmu za vso državo, po enotnih pesmaricah in molitvenikih z razlago verskih resnic in obredov – vse čim bolj na podlagi Svetega pisma.

Herberstein se je zavedal pomena narodnega jezika pri oznanjevanju božje besede, zato je poskrbel, da so duhovniki dobro obvladali slovenski jezik. V njegovem času se je izoblikovalo več kulturnih krogov, ki so skrbeli za vzgojo ljudstva in slovensko literaturo. Glavni mladi škofovi sodelavci so v tistem obdobju postali: Janez Stroj (1758–1807), Jernej Bastjančič (1754–1818), Jurij Gollmayer (1755–1822) in Janez Debevec (1758–1821). Janez Stroj je leta 1783 v slovenščini izdal *Kershansku premislivanje k podvuzhenju*, ostali trije pa istega leta tri knjižice, s katerimi so hoteli vernikom približati štiri zakramente: krst, birmo, evharistijo in pokoro. Jernej Bastjančič je izdal *Katolšku podvučenje od tih pervih dveh zakramentov s. kersta inu s. firme*, Jurij Gollmayr pa pre-

vod mašnega obreda iz misala. Po vzorcu Mésenguyevega janzenističnega molitvenika je mašnemu besedilu dodal še vsakodnevno premišljevanje iz Svetega pisma in druge molitve. Knjižica *Sveta maša inu keršansku premišlvanje za vsak dan iz sv. pisma* je do leta 1837 izšla vsaj dvajsetkrat (Smolik 1980: 10). Janez Debevec je napisal priročnik *Kratke navuke, regelce, inu molitve za sakrament te pokore* (Kidrič 1925–1932b: 125). Prof. dr. Marijan Smolik je zapisal:

Poudarjanje janzenistične strogosti glede spovedi v spisih sodelavcev škofa Herbersteina in zlasti njegovega naslednika nadškofa Mihaela Brigida, hkrati pa skoraj samo odklonilno vrednotenje jožefinskih liturgičnih reform, ki je bilo splošno veljavno in celo razumljivo pred zadnjim koncilom, je vzrok, da so bila ta dela za teološke raziskovalce manj zanimiva kot za zgodovinarje slovenskega slovstva, ki so v njih cenili predvsem prve poskuse teološkega pisanja v slovenščini. (Smolik 1983: 362–369)

Ker škof slovenščine ni obvladal, je leta 1773 iz Trsta poklical Jurija Japlja, da je pripravil slovenske bogoslužne knjige: prevod katekizma *Ta veliki Catehismus* (1779), cerkveno pesmarico *Cerkovne pesmi* (1784), molitvenik *Zbrane molitve* (1786), lekcionar *Lysti inu evangelia* (1787). Naročil mu je tudi prevod Svetega pisma.

Herberstein si je močno prizadeval, da bi odpravil razvade med klerom, k čemur so pripomogle njegove vizitacije in sinode. Duhovnike je spodbujal, naj vestno skrbijo za osebno duhovno življenje: za molitev, sv. mašo, češčenje evarhristije in molitev brevirja. Duhovnike je pozval, naj opustijo, kar se ne sklada z duhovniškim življenjem in poslanstvom. Zahteval je, naj nosijo kleriško obleko in znamenja (npr. tonzuro). Za nedopustna dejanja je nalagal kazni, tudi suspenz. Opozarjal jih je na dolžnost vestne priprave na pridigo, na pozornost, da se ne bi širila krivoverstvo in praznoverje, na upoštevanje rubrik pri liturgiji, na dolžnost rezidence, vestnega vodenja matičnih in ostalih knjig ter na skrb za snažnost cerkva in opreme. Nekatere razvade so bile med duhovščino očitno zakoreninjene in se jih ni dalo z lahkoto iztrebiti (Dolinar 1976: 467–470).

Prav zaradi tega je škof posebno pozornost posvetil vzgoji in izobraževanju bodoče duhovščine. Po ukinitvi jezuitov je poskrbel za nov profesorski kader na ljubljanski teologiji. Mlade kaplane je nastavljal na župnije k župnikom mentorjem. V duhu jožefinističnih reform je bilo leta 1783 v Gradcu odprto centralno semenišče, ki je žal tudi ljubljanskemu škofu odtegnilo vpliv na bogoslovce, ki ga je sicer želel ohraniti. Vsekakor je bil Herberstein svojim duhovnikom in duhovniškim kandidatom pastir, vzgojitelj in oče, kar razodevajo tudi njegova pisma duhovnikom leta 1773, 1779, 1780 (dvakrat), 1781 (izšlo 1782), navodila v direktoriju, dekreti ljubljanske (1774) in gornjegrajske sinode (1778). Vzrok za sklic sinod je bil v različnih jurisdikcijah nad župnijami in v skrbi za poenotenje pastoralne prakse, s pomočjo katere bi se poenotila tudi verska praksa. Prepovedal je krščevanje zunaj župnijskih cerkva. Zlasti imenitneži so za krščevanje duhovnika vabili kar v svoje zasebne kapele. Tudi pri spovedovanju se je zahtevala resnost, saj so spovedniki preveč radi podeljevali odvezo in se niso dovolj posvečali poučevanju in spodbujanju spovedancev h krepostnemu življenju. Sinoda je npr. prepovedala spovedovanje žensk zunaj spovednic.

Herberstein je podobno kot njegov predhodnik Petazzi ugotavljal, da je ljudstvo verno, vendar pa je med njim vladala velika verska nevednost. Zavedal se je njene nevarnosti in posledic. Prevod *Rimskega katekizma (Novi katekizem)*, ki ga je leta 1779 oskrbel Japelj, je predstavljal osnovo za razlago verskih resnic. Škof je zahteval reden nedeljski in praznični nauk za mladino in odrasle, ki so ga morda njegovi predhodniki nekoliko zanemarili. Zahteval je velikonočno spraševanje, ki so ga morali opraviti vsi. Lep dokaz verskega stanja v tem pogledu predstavljajo t. i. *Statusi animarum* posameznih župnij. Verniki so morali poleg molitvenih obrazcev (znamenje križa, Oče naš, Zdrava Marija, Angel Gospodov, Vera, deset božjih in pet cerkvenih zapovedi, sedem zakramentov) znati še odgovore iz katekizma. Potrdilo o velikonočnem izpitu so morali predložiti spovedniku, kjer so dobili spovedni listek – potrdilo o opravljeni velikonočni spovedi. Duhovniki so na podlagi Svetega pisma morali oblikovati učinkovito katehezo ob nedeljah in praznikih. Prof. dr. Rafko Valenčič je zapisal:

Med zakramenti je tedaj veljala posebna skrb spovedi. V kazuistiki so se v tistih stoletjih razvijali razni moralnoteološki sistemi: probabilizem, probabiliorizem, laksizem in rigorizem. Probabilizem so zagovarjali jezuiti, probabiliorizem dominikanci, rigoristično smer pa janzenisti. Nekateri neupravičeno prištevajo k probabilioristom oziroma janzenistom tudi knezoškofa Karla J. Herbersteina. Ob Herbersteinovem prihodu so bili ti sistemi, pa tudi pastoralna (spovedna) praksa v škofiji že znani. Herberstein je duhovnikom naročal, naj bodo na voljo vernikom za prejem tega zakramenta, naj se varujejo predirane strogosti, prav tako popustljivosti. Čeprav je tedaj med nekaterimi teologi vel strogo janzenistični duh prejetanja zakramentov (spovedi, obhajila), je Herberstein iskalo milejšo rešitev, da so le bili izpolnjeni pogoji za veljavno zakramentalno odvezo. Strožje je ravnal glede prejetanja sv. obhajila. (Valenčič 2004: 194)

Razlog za ukrepanje je bil v pastoralni praksi predhodnika škofa Leopolda J. Petazija, ki je zelo široko (laksistično) razlagal splošno postno postavo, ki je obsegala tudi post pred obhajilom. Herberstein, opozorjen s strani Rima, je duhovnikom naročil, da ni mogoče dati splošnega spregleda od posta, pač pa le v posameznih primerih po predhodni pojasnitvi splošne postne postave.

Herberstein je grajal tudi nekatere slabe navade med ljudmi. Bolni in umirajoči velikokrat niso pravočasno poklicali duhovnika, da bi jim podelil zakramente. Duhovnikom je naročil, naj glede tega poučujejo vernike, sami pa naj bodo vedno na voljo za previdevanje. Pri tem niso smeli delati razlik med revnimi in bogatimi. Še posebej so bili dolžni poskrbeti za dostojen pogreb revežev.

Ljudske pobožnosti

Bratovščine in redovniki so do ukinitve dajali pečat tudi slovenski ljudski vernosti, ki je dobila svoj zunanji izraz v različnih ljudskih pobožnostih.⁶ Organizirali so romarske pobožnosti, ki so potekale v obliki procesij, romanj ali križevega pota. Posebno po-

⁶ Pri ljudskih pobožnostih gre za različne vrste bogočastja bodisi zasebnega ali občestvenega, ki po večini dobivajo svoj izraz po vzorcih katoliškega bogoslužja v mnogovrstnih oblikah, v katerih se zrcali izvornost nekega ljudstva in njegove kulture.

membna je bila vsakoletna telovska procesija, pa prošnje procesije na god sv. Marka oziroma na prošnje dneve pred praznikom Gospodovega vnebohoda. Molili so zoper neurje in za blagoslov zemlje. Frančiškovi bratje so pri svojih cerkvah uvedli porcijunkulske procesije (2. avgust). Kapucini so Kristusovo trpljenje skušali približati s pasijonskimi procesijami.

V predjožefinski dobi so delovale tudi številne božje poti. Nekatere so bile slavne zaradi relikvij in s češčenjem povezanimi odpustki. Postavljeno je bilo tudi več križevih potov s kapelicami in Kalvarijo, pa svete stopnice ...

Potridentsko obdobje je v duhu uniformiranosti in statičnosti zaznamovalo tudi obnašanje duhovščine pri obredih, ljudske pobožnosti so prav zaradi svoje dinamičnosti doživljale baročni razcvet. Celó v pastoralni so nekateri duhovniki dajali prednost ljudskim pobožnostim pred liturgijo, kar je še posebej veljalo za redovnike. Marijanski in svetniški kulturi so nemalokrat zameglili kristološko razsežnost in kristocentrično usmerjenost katoliške vere, da praznoverja in razvad ne omenjamo posebej. »Katoliško razsvetljenje« tipa Herberstein je bilo reakcija proti pretiranemu čustvenemu in prenapetemu češčenju svetnikov in Marije, proti zanesenjaštvu, proti podpiranju praznoverja. Številni so v tistem času preučevali življenje prvih kristjanov in zahtevali vrnitev k prvotni preprostosti. Zavzemali so se za liturgijo brez zunanje sijaja in za oblikovanje »pametnega bogoslužja«. Božjim potem in bratovščinam so nasprotovali iz strahu pred nevrednim prejemanjem odpustkov, saj naj bi z njimi izginjal pravi duh spokornosti. Mašni daritvi so poskušali dati osrednje mesto, zavzemali so se za branje božje besede v narodnem jeziku, namesto instrumentalne glasbe pa so gojili ljudsko petje. Skratka, vse to je bilo na nek način posledica razkoraka med »vero učenih«, ki naj bi bila blizu liturgiji, in »vero preprostih«, ki je bila po svoji naravi bližja ljudskim pobožnostim. Dejansko je oboje združevala ista verska praksa, vendar so prvi gojili takšno, ki sta jo razsvetljevala razum in vedenje, ki naj bi preprečevala vraževerje in fanatizem (Fabian 2004: 390–393).

Japljev čas je do jožefinskih reform kazal pri ljudeh dokaj veliko zanimanje za ljudske pobožnosti, s strani cerkvenega vodstva pa odpor. Seveda je bilo pri izvajanju tovrstnih pobožnosti navzočega precej zgrešenega teološkega pojmovanja, praznoverja in raznih baročnih pretiravanj. Razumski Herberstein je hotel odstraniti navlako preteklih dob in je bil kritičen do pobožnjakarstva. V pastoralnem pismu duhovnikom je zapisal: »Pobožnjakarstva ne podpirajte, saj ni vredno duha in dostojanstva vere, ne deluje ne na srce, pa tudi ne na spremembo mišljenja. Pri pobožnjakarstvu se namreč zlahka pozablja bistveno in se naslanja na nepomembnosti, zmanjšuje se strah pred grehom, saj ljudje menijo, da bodo s pobožnostjo všeč Bogu, ne da bi se resneje poboljšali« (Herberstein 1782: 58).

Leta 1783 so bile vse bratovščine prepovedane, njihovo premoženje pa zaseženo v korist verskega sklada, ki je financiral delovanje novih jožefinskih župnij in duhovnikov. Ustanovljena pa je bila enotna bratovščina Dejavnosti ljubezni do bližnjega, dopuščala pa se je tudi bratovščina Vednega češčenja sv. Rešnjega telesa, ki jo je uvedla Marija Terezija. Verniki so močno nasprotovali odpravi božjih poti, praznikov, zvonjenja proti toči ... Ponekod so duhovnike dobesečno prisilili, da so opravljali versko prakso po starem, vendar se to ni obneslo za dolgo.

Škofa Herbersteina so zlasti vznemirjale nekatere ljudske pobožnosti, ki so jih širili

frančiškani. Nazarskemu gvardijanu je leta 1773 pod kaznijo prepovedal, da bi njegovi sobratje pri kolekturi podeljevali odpustke, blagoslavljali podobe in križe, delili rožne vence z odpustki. Vznemirjala ga je tudi pobožnost križevega pota, ki so jo ljubljanski frančiškani opravljali za ljudi trikrat na dan v križnem hodniku samostana. Škofu ni bila po volji tudi devetdnevnica na čast Brezmadežni. Nastopal naj bi bil tudi proti rožnemu vencu, duhovnike pa je opomnil, naj ne izgubljajo časa z blagoslavljanjem sveč, rožnih vencev, naj ne pridigajo o bratovščini rožnega venca in odpustkih, ker je to neukemu ljudstvu v slepilo. Posebno je nasprotoval t. i. porcijunkulskemu odpustku, ki so ga verniki v frančiškanskih, kapucinskih in minoritskih cerkvah lahko prejeli kot popolni odpustek (lat. *indulgentia plenaria*), in sicer *toties quoties* – tolikokrat, kolikorkrat so obiskali cerkev (Čebulj 1922: 16, 20, 21).

Herberstein seveda ni bil pobudnik odpravljanja bratovščin, procesij in ostalih oblik ljudskih pobožnosti, kot bi se napačno dalo razumeti ocene nekaterih zgodovino piscev o njegovem škofovanju. Bil pa je vsekakor dosleden v izpolnjevanju predpisov svetnih oblasti na področjih, ki so se ujemala s pastoralnim programom v duhu prenovitvenih pobud papeža Benedikta XIV. Zato je podprl bratovščino sv. Rešnjega telesa in v škofiji uvedel navado, da je vsako uro dneva vsaj en vernik molil pred Najsvetejšim (Dolinar 2007: 222).

Pomen knezoškofa Karla Janeza Herbersteina (1772–1787)

Herberstein je škofijo vodil 15 let, njegov duh pa je še dolgo ostal prisoten med verniki in duhovniki. V sebi je združeval vse glavne tokove svojega časa, ki se jih je navzel med študijem v Rimu.

Več njegovih odlokov priča o dušnem pastirju, ki si je prizadeval dvigniti moralo duhovnikov. Uveljavil je marsikaj, kar so njegovi predhodniki zanemarili (reden nauk za mladino in odrasle ob nedeljah in praznikih; velikonočno izpraševanje za odrasle). Glavne smeri njegove miselnosti se odražajo v njegovem delovanju in ukrepanju že v tej dobi: želja, da širi literaturo; da uveljavi zmerno strogost in resnost pri podeljevanju zakramenta pokore; da prepreči kritiko vladnih uredb, ki bi posegale v zunanost vere; da prepreči uvajanje novih bratovščin, a iz udomačenih religiozних udejstvovanj marsikaj omeji (npr. blagoslavljanje sveč, rož, rožnih vencev) ali zatre (izpostavljanje sv. Rešnjega telesa ob Marijini devetdnevnici in dramatične pasijonske procesije).⁷

Zlasti znamenito je postalo njegovo pastirsko pismo iz leta 1782, ki je izšlo v več izdajah in jeziki. V zgodovino pisju je bilo predmet napačnih interpretacij, saj ga moramo presojati v zgodovinskem kontekstu, v katerem je nastalo. Pismo je razdeljeno na pet delov in govori o škofovski službi in njenem odnosu do svetne in cerkvene oblasti, o odnosu do redovnikov, zakonskih dispenzah, verski strpnosti (toleranci) in pravi pobožnosti.⁸

⁷ Npr. v direktoriju za leto 1775 je objavil pouk o izpostavljanju sv. Rešnjega telesa; po požaru leta 1774 je proglasil posebno pobožnost; s kardinalom Colonna si je dopisoval zaradi nekih relikvij; papeževo uredbo o odpustkih križevega pota z dne 9. septembra 1777 je sprejel v direktorij za leto 1778; 14. maja 1778 je naročil duhovnikom pri Sv. Frančišku blizu Gornjega Grada, naj z romarji molijo rožni venec in križev pot, vodijo bratovščine, upoštevajo dneve odpustkov itd.

⁸ Več o tem gl. France M. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, Ljubljana, Družina, 2007, 225–230.

Doba Herbersteinovega škofovanja za časa cesarja Jožefa II. in njegovih reform⁹ je pomenila za Avstrijo poskus, da se od zgoraj udejanji sinteza načel antiprobabilizma, janzenizma, febronianizma in drugih modernih doktrin. A izmed vseh točk jožefinskega programa je najbolj podčrtal državljansko toleranco. Ni sicer hotel biti »izdajalec resnice« in se je branil očitka, da bi bilo »po njegovem isto, ali se priznava kdo h katoliški ali kateri iz toleriranih ver«, toda branil je stavek, da »ima vsakdo prirojeno pravico, držati se one veroizpovedi, ki se mu po njegovi uvidevnosti in vestnem proučevanju zdi prava«.

Narod, ki se je po veliki večini oklepal starega verskega udejstvovanja, ga ni maral in celo v ljubljanskih vladnih krogih je imel mnogo nasprotnikov. Toda ne sme se prezreti, da ima njegovo delo tudi še druge plati. Skušal je dvigniti duhovniško moralo in izobrazbo, prinesel je nove elemente v razvoj slovenskega cerkvenopisemskega repertoarja, omogočil katoliškim Slovencem 200 let po Dalmatinu novo izdajo Biblije v dostojnem jeziku ter jim pripomogel do prepotrebne regulacije škofijskih in župnijskih mej (Kidrič 1925–1932c: 313).

Prof. dr. France M. Dolinar je o knezoškofu Herbersteinu zapisal:

Herberstein je bil v prvi vrsti dušni pastir, ki je želel v svoji škofiji dosledno uresničiti naloge, ki mu jih je kot škofu naložila tridentinska pokoncilska prenova. Zaradi pomanjkanja pastoralnega duha pri goriškem nadškofu in rimski kuriji se je pri svojih načrtih za reorganizacijo škofijskih in župnijskih meja, v okviru pristojnosti, ki so jih vladarjem podelili rimski papeži, obrnil po pomoč na deželnega kneza. Iz drugega škofovega ravnanja je razvidno, da Herberstein nikakor ni bil »najzvestejši izvrševalec« cesarjeve volje v negativnem pomenu besede. Jasno je razlikoval, do kam sežejo vladarjeve pristojnosti in kje se začne notranje področje Cerkev, ki je pridržano škofu in Svetemu sedežu. To je zelo jasno pokazal, ko se je boril za svoje škofijsko semenišče v Ljubljani z utemeljitvijo, da mora škof poznati svoje duhovnike, ki jim zaupa konkretno dušnopastirsko delo v župniji. (Dolinar 2007: 230)

Knezonadškof in metropolit Mihael Brigido (1788–1806)

Prvi ljubljanski nadškof in metropolit Mihael Brigido (1788–1806) je bil umirjen jožefinski prosvetljenec. Ko je leta 1788 začel škofovati, nadškofija ni imela lastnega semenišča. Leta 1790 je nadškof navajal, da je v Gornjem Gradu imel le nekaj novomašnikov, da bi se glede dušnega pastirstva seznanili tudi s cerkvenimi zahtevami. Versko življenje se je po jožefinskih reformah ohladilo, zato ga je novi nadškof želel razgibati zlasti s pomočjo dobro vzgojene in izobražene duhovščine.

Z namenom, da obnovi bogoslovje in teološki študij, je nadškof Mihael Brigido 30. novembra 1791 pisal duhovščini, naj njegov načrt podpre. V svojem pismu je navedel vrsto razlogov. Naj omenimo le najpomembnejše. Vzgoja prihodnjih dušnih pastirjev je za državo in Cerkev najvažnejšega pomena. Nobena krščanska država ne more cveteti

⁹ Jožefinske reforme so prinesle naslednje pomembnejše dekrete: 11. junija 1781 o cenzuri in svobodi tiska, 13. in 27. oktobra 1781 o toleranci, 30. oktobra 1781 o ukinitvi samostanov, leta 1782 o preureditvi prevelikih župnij, 30. aprila 1783 o generalnih semeniščih, 1. decembra 1783 o ureditvi službe božje, leta 1784 o odpravi bratovščin in skupnih (ljudskih) pobožnosti.

brez npravstvene in izobražene duhovščine, saj je od nje odvisna moralna drža naroda, poslušnost zakonom in oblasti, družinska sreča, mir, zadovoljstvo ... Srečna je dežela, ki ima smotrno vzgojeno in krepostno duhovščino! Pravo vero je bilo potrebno zaradi nevednosti preteklih časov, izmišljotin, častihlepja in praznoverja privedi nazaj k nekdanji rodovitnosti. Nadškof je opozoril na vrednost pridigarske službe in delitve sv. zakramentov. Na ta način se bo izboljšalo stanje v Cerkvi, podprto s strani vladarja in škofov. Prineslo naj bi splošen mir, cvetočo blaginjo Cerkve in države.

Ustanovitev duhovniških semenišč naj bi zaposlovala kneze, škofe in cerkvena občestva. Omenja prizadevanja cesarjev Jožefa II. in Leopolda II., predvsem pa zavezanost Kristusu, ki je Cerkvi podelil nalogo poučevanja in podeljevanja zakramentov s strani vrednih služabnikov oltarja. Skrb za vzgojo in izobraževanje duhovščine je Cerkev imela že v najstarejših časih. Brigido navede najpomembnejše cerkvene očete in sv. Karla Boromejskega, predvsem pa tridentinski koncil, ki je predpisal ustanavljanje zavodov za vzgojo pobožne in učene duhovščine, ki bo imela tudi smisel za cerkveno disciplino in bogoslužje ter poučevanje ljudi. Taka duhovščina je prednost za državo in Cerkev. Nato se obregne ob razne prestopke v dušnem pastirstvu.

Združitev prihodnjih duhovnikov pod skupnim nadzorom in vodstvom modrih mož, na podlagi skupnih zakonov in reda v skupni hiši je najsmotrnejše sredstvo za vzgojo nravi. Tu bodo mladeniče tudi v najnevarnejšem času kipeče mladosti oddaljili od običajnih poznanstev, morali škodljivih obiskov točilnic, zapravljanja časa in ponižujočega druženja. Kreposti pravega dušnega pastirja so: red, točnost, odpoved lastni volji, razporeditev časa na študij ter molitev in dolžnost. Isto velja tudi za bogoslovce. Tako vzgojeni duhovnik na deželi ali v mestu ne bo v sramoto. Tudi se ne bo zadrževal na javnih mestih in v zasebnih hišah, pač pa bo v samoti na sprehodu premišljeval spise apostolov, sv. očetov in ostalih duhovnih pisateljev, ki mu bodo pomagali izoblikovati njegov poklic.

Duhovnikom je nadškof položil na srce potrebnost nove duhovniške vzgojne hiše, ki bo imela mnoge prednosti. Spodbudil je njihovo poklicno dolžnost, da projekt podprejo. Prav tako je v pismu izrazil hvaležnost vladarju Leopoldu II. kot deželnemu knezu, ki je ob nastopu vlade vzgoji duhovščine naklonil svojo odlično pozornost kot pravi dobrotnik svojega ljudstva. Njemu se v polnosti zahvaljuje za teološko izobraževalno ustanovo.

Duhovnike je ob koncu naprosil, da dajo na razpolago cerkvene dobrine, ki sta jih darovali velikodušnost prednikov in pobožnost vernikov. Zavedal se je številnih revežev, vendar pa je duhovnike pozval, naj letno kaj darujejo tudi iz svoje varčnosti ali preobilja. Nadškof je izrazil tudi upanje, da bodo iz semenišča izšli pobožni duhovniki kot novi sodelavci v Gospodovem vinogradu, ki bodo na večer njihovega življenja na svoja ramena prevzeli bremena pastoralnega dela.¹⁰

V skladu z dvornim dekretom z dne 11. novembra 1791 so se čez mesec dni 12. decembra v Ljubljani odprle vse teološke katedre z nekaterimi izjemami (moralka).

V pastirskem pismu z dne 23. marca 1804 je svoje duhovnike spodbujal, naj poglabljajo teološko znanje. Priporočal jim je »janzenistične« in jožefinske knjige, redno bra-

¹⁰ NŠAL 32, *Bogoslovno semenišče Ljubljana*, šk. 8, Pismo nadškofa Mihaela Brigide duhovnikom, Ljubljana, 30. 11. 1791.

nje Svetega pisma, ukazal je dekanijske konference za stalno izobraževanje duhovnikov, temeljito pripravo na pridigo, krščanski nauk in velikonočno spraševanje (Dolinar 1991: 167–168). V pastoralnem pismu je podal merilo za revizijo jožefinističnih nazorov. Knjige, ki jih je priporočal duhovščini, so zagovarjale cerkveno pravo, moralni rigorizem v pastoralni in reformo cerkvene discipline. V boju novomeškega jožefinskega prošta Peršiča proti frančiškonom je bil na njegovi strani. Izmed ljudskih pobožnosti križev pot enkrat prepoveduje, drugič ob upoštevanju janzenistične reforme dovoljuje. Procesije je dopuščal le po posebnemu dovoljenju škofa oziroma v bolj oddaljenih krajih dekana itd. Omahovati je začel le pri obravnavi jožefinskih reform bogoslužja. Izdajanje katoliškega prevoda Svetega pisma se je pod njim nadaljevalo in zaključilo, v omenjenem pastirskem pismu pa je priporočal njegovo branje le duhovnikom. Prevodi križevega pota Leonarda de Porto Maurizio (Portomaverškega) so se lahko spet ponatiskovali, obenem pa se je pojavil tudi Klementinijev janzenistični križev pot, ki je bolj ustrezal nadškofovimi predstavami. »Ilirščino« je razumel, slovensko pridigo bi si komaj mogel prirediti sam. Četudi v slovenskih preporoditeljskih stremljenjih ni bil angažiran, je imel vendar Dalmatinovo *Biblio* ter se zanimal tudi za slovensko slovnico in slovar (Kidrič 1925–1932a: 60).

Slovensko zgodovino pisje je Brigidovemu pastirskemu pismu neupravičeno očitalo, da je janzenistično, češ da je svojim duhovnikom priporočal v branje janzenistične knjige, v zakramentalni praksi pa zahteval janzenistično strogost. Pismo je napisano v duhu razsvetljenskih pobud papeža Benedikta XIV., merilo cerkvene discipline pa so bili za Brigida še vedno predpisi tridentinskega koncila. Pri spovedni praksi je duhovnikom, podobno kot njegov predhodnik Herberstein, svetoval zmernost in se glede tega skliceval na sv. Karla Boromejskega. T. i. janzenistične knjige, ki jih navaja v svojem pastirskem pismu, so bili dejansko uradni teološki učbeniki, ki jih je za osrednje bogoslovno učilišče v Gradcu predpisal cesar. Brigido je vsakemu od navedenih učbenikov dodal ustrezen učbenik rimske teološke šole in je na ta način, brez cesarjevega dovoljenja, svojim duhovnikom želel razširiti teološko obzorje.

Ker je Brigido izdal pastirsko pismo brez poprejšnjega cesarjevega pristanka, si je pri njem nakopal zamero. Njen rezultat je bila v končni konsekvenci tudi ukinitvev ljubljanske nadškofije leta 1807 in knezonadškofova premestitev v Spiš.

Njegov naslednik je 15. julija 1807 postal **Anton Kavčič (1807–1814)**. Cesar Franc I. je z njegovim imenovanjem želel vzpostaviti učinkovitejši nadzor nad vodenjem ljubljanske škofije, ki se je v tistem času znašla na meji s svobodnim italijanskim kraljestvom pod francoskim nadzorom (Dolinar 2007: 241–246).

Povzetek

Cerkvene razmere v času Japljevega življenja (1744–1807) so pogojevali različni duhovni in filozofski tokovi ter vladarske in cerkvene prakse. Po Tridentinskem koncilu (1545–1563) so si papeži prizadevali, da bi v evropskih deželah ponovno zaživele vrednote katoliške vere. Že v 17. stoletju se je nakazoval tipičen pojav: razvoj dveh kultur; učene in ljudske. Veličastna baročna bogoslužna praznovanja (romanja, procesije, pasijoni ...) so privabljala ljudi in ustvarjala miselnost, da je bistvena pri izražanju njihove

vere prav udeležba pri takšnih slovesnostih. To je privedlo do verske površnosti. Ne more pa se obravnavati pobožnost vernikov, ne da bi spregovorili tudi o njihovih grehih. Cerkve so zato marsikdaj postale kraj rigorističnega pridiganja, pomešanega z apokaliptičnimi toni, ki so spodbujali k skesanosti in spreobrnitvi. Vsekakor je šlo za obdobje verske krize, v kateri se je pobožnost ljudstva ohranila zahvaljujoč naporom svetih ljudi.

V teku prve polovice 18. stoletja so se tudi v Cerkvi začutili odmevi novih filozofskih tokov angleškega empirizma in francoskega razsvetljenstva. Pojavila se je želja po reformi, ki bi naredila razmik med religiozno in civilno sfero. Mirno ozračje se je ohranilo do sredine stoletja, ko je vladal papež Benedikt XIV. (1740–1758). Pod njim so opaznejši prvi premiki v bolj razburkane čase druge polovice 18. stoletja, ko se je od kritik prešlo k dejanjem, ki so svoj vrhunec dosegla v francoski revoluciji in njenih napoleonskih odmevih. Evropske sile so se odločile, da bodo krenile po poti razsvetljenstva, jurisdikcionalizma in da bodo spravile s poti praporščake starega režima – jezuite.

Japljev čas so zaznamovali duhovni tokovi predhodne in sodobne dobe. Sosledje humanizma, protestantizma, janzenizma, galikanizma, razsvetljenstva in prosvetljenega absolutizma je na Nemškem botrovalo febronianizmu, v Avstriji pa jožefinizmu. Zlasti slednji trije imajo kot reakcija na avtoriteto Cerkve skupne poteze v izražanju novih teženj glede odnosa Cerkev – država. Sočasnost dveh intelektualnih tokov (nevernosti in razsvetljenstva) in dveh disciplinarnih tokov (febronianizma in jožefinizma) pa je bila za Cerkev vendarle nov izziv, posebno pa še aplikacija načela verske tolerance v Avstriji. Japljeva doba je poznala tudi boje za preureditev škofijskih in župnijskih meja, ki je bila izvedena v letih 1785–1788, vendar ne povsem po predvidenem načrtu. Sočasno zatrtje samostanov, bratovščin in ostalih verskih združenj ter ljudskih pobožnosti je v jožefinski in francoski dobi v verskem življenju ustvarilo usodno vrzel.

Knezoškof Karel Janez Herberstein (1772–1787) je že za časa svojega koadjutorstva v letih 1769–1772 začel pripravljati teren za prenovu škofije v duhu novih časov. Razsvetljenstvo je spodbujalo poglobljanje znanja in vednosti tudi v verskih zadevah. Pisci nabožnih knjig »nove smeri«, ki naj bi bili nadomestili prejšnje »meniške«, so prihajali iz vrst mlajših duhovnikov – izbranih škofovih sodelavcev. Herberstein se je zavedal pomena narodnega jezika pri oznanjevanju božje besede, zato je poskrbel, da so duhovniki dobro obvladali slovenski jezik. Ker slovenščine ni obvladal, je leta 1773 iz Trsta poklical Jurija Japlja, da je pripravil slovenske bogoslužne knjige. Herberstein si je močno prizadeval, da bi odpravil razvade med klerom, k čemur so pripomogle njegove vizitacije in sinode.

Prvi ljubljanski nadškof in metropolit Mihael Brigido (1788–1806) je bil umirjen jožefinski prosvetljenec. Z namenom, da obnovi bogoslovje in teološki študij, je 30. novembra 1791 pisal duhovščini, naj njegov načrt podpre. V pastirskem pismu z dne 23. marca 1804 je svoje duhovnike vzpodbujal, naj poglobljajo teološko znanje. Priporočal jim je »janzenistične« in jožefinske knjige, redno branje Svetega pisma, ukazal je dekanjske konference za stalno izobraževanje duhovnikov, temeljito pripravo na pridigo, krščanski nauk in velikonočno spraševanje. Pri spovedni praksi je duhovnikom, podobno kot njegov predhodnik, svetoval zmernost.

Viri in literatura

- Regalat ČEBULJ 1922: *Janzenizem na Slovenskem in frančiškani*. Ljubljana: Frančiškanska provincija Slovenije.
- France Martin DOLINAR 1976: Pastoralna dejavnost ljubljanskega škofa Karla Janeza Herbersteina. *Bogoslovni vestnik* 36. 467–470.
- 1989: Slovenska cerkvena pokrajina. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 11.
- 1991: Jožefinizem in janzenizem. V: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Ur. Metod Benedik. Celje: Mohorjeva družba. 167–168.
- 1999: Kranjska sredi 18. stoletja. V: *Glavarjev simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba. 9–16.
- 2001: Janzenizem: verskoprenovitevno ali kulturnopolitično gibanje?. V: *Melikov zbornik*. Ur. Vincenc Rajšp, Rajko Bratož, Janez Cvirn, Jasna Fischer, Walter Lukan in Branko Marušič. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 345–355.
- 2004a: Teološko ozadje Herbersteinovega časa. V: *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba. 7–20.
- 2004b: Herbersteinovo pastirsko pismo iz leta 1782. V: *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba. 247–255.
- 2007: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina.
- Silvester FABIAN 2004: Ljudske pobožnosti v Herbersteinovem času. V: *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba. 389–398.
- Ludovik M. GOLIA 1946: *Škof Karel Herberstein. Prispevki k problematiki jožefinizma na Slovenskem*. Ljubljana. (Tipkopolis)
- Karel J. HERBERSTEIN 1782: *Hirtenbrief an die Geistlichkeit und das Volk der Laybarchischen Dioecesis. Von dem Bischofe zu Laibach*. Wien.
- France KIDRIČ 1925–1932a: Brigido Mihael. V: *Slovenski biografski leksikon I*. Ur. Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 60.
- 1925–1932b: Debevec Janez. V: *Slovenski biografski leksikon I*. Ur. Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 125–126.
- 1925–1932c: Janez Karel Herberstein. V: *Slovenski biografski leksikon I*. Ur. Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 303–313.
- Franc KRALJ 1989: Cerkevne razmere na Slovenskem od konca 18. do konca 19. stoletja. V: *Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja*. Ur. France M. Dolinar, Jože Mahnič, Peter Vodopivec. Ljubljana: Slovenska matica. 19–26.
- 1991: Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda. V: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Ur. Metod Benedik. Celje: Mohorjeva družba. 173–233.
- Giacomo MARTINA 1994: *Storia della Chiesa da Lutero ai nostri giorni. L'età dell'assolutismo*. Brescia: Morcelliana.
- 2002: Il clero romano fra ancien régime e secolarizzazione. V: *La comunità cristiana di Roma. La sua vita e la sua cultura tra età moderna ed età contemporanea*. A cura di Mario Belardinelli in Pietro Stella. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana. 115–132.

- Maks MIKLAVČIČ 1945: *Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave*. Ljubljana. (Disertacija)
- NŠAL 32, Bogoslovno semenišče Ljubljana, šk 8. Pismo nadškofa Mihaela Brigide duhovnikom. Ljubljana, 30. 11. 1791.
- Vincenc RAJŠP 1999: Karte ob novi razmejitvi škofij na področju Notranje Avstrije v času cesarja Jožefa II. V: *Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod*. Ur. Vincenc Rajšp in Ernst Bruckmüller. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 341–361.
- – 2004: Imenovanje ljubljanskega škofa Karla Janeza Herbersteina. V: *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba. 165–174.
- Claudio RENDINA 2001: *I papi. Storia e segreti*, Roma: Newton & Compton.
- Sydney F. SMITH 2004: *The Suppression of the Society of Jesus*. Eastbourne: Gracewing.
- Marijan SMOLIK 1980: Liturgika in pastoralka pri Slovencih. *Bogoslovni vestnik* 40/1. 3–25.
- – 1983: Naše versko življenje in slovstvo pred dvesto leti. *Bogoslovni vestnik* 43/4. 357–371.
- Luca TESTA 2001: Dalla fondazione alla visita apostolica sotto Clemente XIV (1565–1772). V: *Il Seminario Romano. Storia di un'istituzione di cultura e di pietà*. A cura di Luigi Mezzadri. Roma: San Paolo. 15–65.
- Franc UŠENIČNIK 1924: Rigorizem naših janzenistov. *Bogoslovni vestnik* 4. 1–35, 97–127.
- Rafko VALENČIČ 2004: Pastoralno stanje ob Herbersteinovem prevzemu škofije. V: *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba. 185–197.

Jezikovne razmere v Japljevem času

ANDREJA ERŽEN

Javni zavod – Agencija za turizem in podjetništvo Kamnik
erzen.andreja@siol.net

V prispevku je predstavljen družbenopolitični in jezikovni okvir konca 18. in začetka 19. stoletja, časa, v katerem je živel in delal Jurij Japelj, cerkveni pisatelj in jezikoslovec, rojen leta 1744 v Kamniku. Japelj je bil eden najbližjih sodelavcev škofa Herbersteina in očitno človek velikih intelektualnih in socialnih potencialov. Duhovščina je pri širjenju slovenskega jezika med ljudstvom velikokrat odigrala centralno vlogo, saj so bili poleg šolnikov duhovniki edini, ki so imeli neposreden stik s prebivalstvom. To trditev potrujeta tudi življenje in delo Jurija Japlja. Produkcija knjig v slovenskem jeziku v tem obdobju in s tem uveljavljanje slovenske knjižne norme (slovnice, zbirke posvetnih pesmi, prve znanstvene zgodovine in novega prevoda Svetega pisma) sta zahtevi po slovenskem učnem jeziku v šolah postavila ustrezne jezikovne temelje. Slovenščina, ki jo je prosvetljeni absolutizem uvedel v osnovne šole, je v slovenskem narodnem gibanju odigrala pomembno vlogo.

The article presents the socio-political and linguistic situation at the end of 18th and beginning of 19th century, time in which lived and worked Jurij Japelj, ecclesiastical writer and linguist, born in 1744 in Kamnik. Japelj was one of the closest co-workers of bishop Herberstein and obviously the man of high intellectual and social potentials. The clergy carried a crucial role by the promoting the Slovenian language among the people; beside the teachers they were the only ones, who had a direct contact to people. The life and work of Jurij Japelj affirms this statement. The production of books in Slovenian language at that time and with that the recognition of Slovene literary normative (grammar, first scientific history, new translation of Bible) were the basic for the development of Slovene language in schools.

Ključne besede: zgodovina slovenskega jezika, Jurij Japelj, 18., 19. stoletje, Sveto pismo, prevod

Keywords: history of Slovene language, Jurij Japelj, 18th, 19th century, Holy Bible, translation

1 Uvod

Osemnajsto stoletje je v mnogih vidikih za številne narode Evrope pomenilo prelomno obdobje; pomenilo je ne le svit dobe narodnega zavedanja, marveč tudi začetek pomembnega obdobja, razsvetljenstva. Slovenski narodni »preporod« je imel – podobno

kot sočasna narodnoprerodna gibanja drugod v Srednji in Zahodni Evropi – svoje korenine v velikih družbenih in duhovnih spremembah 18. stoletja (Vodopivec 2006: 16).

Oblast se je zavedala, da ljudstvu ni mogoče dati potrebne izobrazbe s šolami v tujem jeziku, da je potrebno začeti z materinščino in z nemščino le nadaljevati izobraževanje. Hočeš nočeš je država v šole morala začeti uvajati tudi slovenski pouk. Ob tem so imeli veliko vlogo slovenski razsvetlenci, ki so prepričali oblast, da je v slovenskih deželah mogoče uvajati osnovno šolo v slovenskem jeziku. Vprašanje jezika je postalo pomembno na povsem drugačen način. Ni šlo več za jezik, ki ga bodo uporabljali le izbranci, ampak vsi.

2 Reformni ukrepi razsvetljenega absolutizma

V sredini 18. stoletja je habsburška monarhija preživljala eno svojih najhujših kriz. Do tega časa je o skupku dežel, ki so bile v letih do 1740 pod oblastjo zadnjega moškega potomca dinastije Habsburžanov, težko govoriti kot o posebni državi. Pojem »avstrijska monarhija« se je v uradnih listinah prvič pojavil leta 1711, cesar Karel VI. pa v Pragmatični sankciji iz leta 1713 izda odredbo za »vsa dedna kraljestva in dežele«, ki naj ostanejo nerazdeljena. Namen Pragmatične sankcije je bil zagotoviti nasledstvo tudi po ženski strani.

Ko je Marija Terezija brez večjih ozemeljskih sprememb premagala krizo nasledstvene vojne (1741–48) in zasedla habsburški prestol, so se pokazale vse slabosti notranje organiziranosti habsburških dežel. Pokazalo se je, da vladarjeva moč ni odvisna le od obsega njegovih dežel, marveč od njihove notranje ureditve in davčne moči. Zato je Marija Terezija začela že med vojno, zlasti pa po njej, načrtno izvajati reforme v upravi, davčnem sistemu in organizaciji vojske. Te reforme so končale razvoj avstrijske polovice monarhije v centralizirano absolutistično državo, obenem pa v pretežno kmetijsko družbo na Slovenskem prinesle prepotrebne spodbude za njeno vsestransko modernizacijo.

2.1 Šolsko področje

V okviru gospodarske modernizacije in nadregionalne integracije so potekale tudi reforme na šolskem področju. Po začetnih posegih v višje šolstvo, ko so bile po 1773 dotedanje jezuitske gimnazije v Ljubljani, Celovcu in Gorici preoblikovane v liceje, se je Marija Terezija odločila za temeljito preobrazbo osnovnega šolstva. Leta 1774 izdani Splošni šolski red, ki je osnovno šolo utemeljil kot državno ustanovo, je predvideval obvezno obiskovanje pouka za otroke od šestega do dvanajstega leta starosti v vseh teh vrstah javnih šol: enorazrednih trivialkah na podeželju, trirazrednih glavnih šolah (v večjih mestih in trgih) in štirirazrednih normalkah (v glavnih deželnih mestih). Uresničevanje Splošnega šolskega reda je potekalo počasi, saj je bila njegova finančna plat prepuščena pokrajinskim, okrožnim in lokalnim oblastem, denarja in učiteljev je bilo malo pa tudi nasprotnikov šolske reforme je bilo med duhovščino in plemstvom veliko.

Zanimiv je začetek Splošnega šolskega reda (*Allgemeine Schulordnung*, 1774), predvsem poimenovanje dežel, v katerih vlada Marija Terezija, in prevod imen v slovenski jezik:

<p>Wir Maria Theresia, von Gottes Gnaden Römische Kaiserin, Wittiv, Königin zu Ungarn, Böhmen, Dalmatien, Croatien, Slavonien, Galizien, Lodomerien u. Erzherzogin zu Oesterreich, Herzogin zu Burgund, zu Steyer, zu Kärnten, und zu Krain... Frau der Windischen March</p>	<p>Mi Maria Theresia od Boshje perjetnosti Rimska Zesariza, Vdova, Kraliza na Vogerskim, Böhmskim, Dalmatinskim, Hrovaskim, Slavonskim, Galicienskim, Lodomierskim, &c. Vikshi Vayvodina v' Oefferrihu, vajvodina v' Burgundie, na Stajerskim, Koroshkim, inu na Krainskim... Gofpa na Slovenski Krayni</p>
--	---

Ko se je v terezijanski dobi (1740–1780) začelo uvajanje splošne šolske obveznosti, ki je bila v naših krajih v praksi uveljavljena šele po sto letih (2. polovica 19. stoletja), se je po vsej širini in globini zastavljalo vprašanje enotnega nacionalnega knjižnega jezika, saj učbenikov ni bilo smiselno izdajati za vsako deželo posebej (Grdina 1997: 162).

Reformni ukrepi, usmerjeni k povečanju ekonomske moči države, so povečali tudi vlogo »ljudskega« jezika. Pomen združevanja in narodne identifikacije okoli jezika se je v slovenskih deželah v vsej širini pokazal šele v drugi polovici 18. stoletja. Pri terezijanskim oblikovanju obvezne osnovne šole, ki je bila prav z osnovnimi šolami, kjer so poučevali (tudi) v slovenskem jeziku, je bilo še jasneje razvidno slovensko etnično ozemlje. Zaradi nacionalnopolitičnega razvoja v Evropi v naslednjih stoletjih etnično ozemlje nikoli ni postalo tudi ozemlje slovenske države, čeprav so bile takrat jezikovno--narodne meje na severu (proti germanskemu) in na zahodu (proti romanskemu svetu) še zelo ostre.

2.2 Jezik

»Ljudski« jezik¹ je dobival v novih gospodarskih in družbenih razmerah tudi velik praktični pomen. Za družbo druge polovice 18. stoletja je bila značilna svojska hierarhija jezikov. V slovenskih deželah je bila latinščina (kot tudi v drugih deželah habsburške monarhije) najuglednejši jezik, uporabljan v cerkvi, šoli in znanosti. Ob njej sta se v višjih slojih družbe in mednarodnih odnosih uporabljali francoščina in italijanščina. Kot že dolgo uveljavljena jezika dokumentov, uradov in običajne kulturne družbe sta se pojavljali nemščina in latinščina; slovenščina pa je bila predvsem in zgolj jezik ljudstva.

Iznajdba tiska in pojav knjige sta človeku približala pisni jezik. Ker sta se državno sodstvo in administracija vedno bolj širila med ljudi, se je ob tem večala potreba, da bi množice spoznale zakone in predpise. Država je tako prišla do spoznanja, da je splošna pismenost potrebna za gospodarski napredek in moč države; ljudje naj bi znali brati in pisati. Uvajati so začeli obvezno šolstvo.

Ker je imel Jožef II. habsburško monarhijo kljub njeni heterogenosti za nemško deželo, je leta 1784 nemščina postala uradni jezik habsburške monarhije. Germanizacijske težnje Jožefa II. seveda niso bile prav nič podobne germanizacijskim težnjam na koncu 19. stoletja in pozneje.

Jožef II. je vedel, da bo le s pomočjo materinščine lahko dosegel učni smoter: po-

¹ Splošna, jezikoslovno nedoločljiva oznaka »ljudski jezik«, o kateri piše tudi Orožen 1988, str. 5–17.

sredovati znanje širokim kmečkim slojem in jih izobraziti ter na ta način pospešiti gospodarski razvoj. Ob tem so imeli veliko vlogo slovenski prosvetljenci, ki so prepričali oblast, da je v slovenskih deželah mogoče uvajati osnovno šolo v slovenskem jeziku.

Na drugi strani pa je druga polovica 18. stoletja prinesla tudi zorenje zavesti, da so Slovenci poseben narod ter da so med Slovani posebna etnična skupnost. To je čas začetka slovenskega narodnega gibanja, katerega temelj je bila slovenska narodna identifikacija, podobno kot pri drugih narodih v habsburški monarhiji. Slovensko narodno gibanje je bilo desetletja izrazito kulturno-literarno in navidez brez političnih podtonov. V naslednjih desetletjih 18. stoletja se je polagoma krepilo, čeprav je ob uvedbi nemščine kot uradnega jezika v habsburški monarhiji našim krajem bolj slabo kazalo. Šele ob koncu 18. stoletja, tudi in predvsem zaradi francoske revolucije, zavest o nacionalni pripadnosti počasi prihaja v miselnost izobražencev. Slovensko narodno gibanje je imelo v začetku 19. stoletja še povsem kulturni značaj, ki je v času proti sredini 19. stoletja počasi le prehajal v političnega.

3 Razsvetljenstvo na naših tleh

Začetek slovenskega razsvetljenstva označujejo različne letnice.² Prav gotovo pa je začetek obdobja tesno vezan na konec 18. stoletja, ko je med drugim izšla tudi Pohlinova *Kraynska grammatika*. V njej Pohlin protestira proti misli, naj se kranjščina med učenimi ljudmi popolnoma opusti in zatre, in izrazil željo, naj bi se mladina latinskih šol kranjščine učila z isto vnemo, kakor se mora po določbah učiti nemščine:

Schämen wir uns nicht unferer Muttersprach liebe Landesleute! Sie ist nicht so schlecht, als ihr es glaubet.

Weit ist es mit unferer Sprach gekommen, daß es scheint, als wolle man sie unter gelehrten völlig aufheben, und vertilen. (Pohlin 1768: 11)

Vendar Pohlinova slovnica še ne pomeni razsvetljenstva v pravem pomenu besede. Na začetek jo postavljamo, ker je z razsvetljenstvom posredno povezana v smislu narodnega preroda. Razsvetljenci so poudarjali človekov naravni izvor, naravne pravice in lastnosti, njegovo čutno in izkustveno naravo. K tej je sodil tudi materni jezik, posameznikova pripadnost določeni narodnosti, narodnostnemu okolju, narodu in kulturi. S tem je postalo razumljivo, da sodi med človekove naravne pravice in dolžnosti tudi gojenje jezika, narodne zavesti in kulture.

Temelje nacionalne zavesti so predstavljali tisti jeziki, v katerih se je tiskalo. Tiskanja knjiga je imela obliko, ki jo je bilo mogoče neskončno razmnoževati. Oblikovali so se jeziki oblasti, ki so bili drugačni od nekdanjih upravnih domačih jezikov. Neizogibno je bilo, da so bili nekateri dialekti določenemu tiskanemu jeziku »bližje« in so bili zato v njegovi končni obliki prevladujoči.

Produkcija knjig v slovenskem jeziku v tem obdobju in s tem uveljavljanje slo-

² V literaturi najdemo več letnic: 1765 (Ivan Grafenauer), 1768 (Janko Kos), 1760 (Jože Toporišič).

venske knjižne norme (slovnice, zbirke posvetnih pesmi, prve znanstvene zgodovine in novega prevoda Svetega pisma) sta zahtevi po slovenskem učnem jeziku v šolah postavila ustrezne jezikovne temelje. Slovenščina, ki jo je prosvetljeni absolutizem uvedel v osnovne šole, je v slovenskem narodnem gibanju odigrala pomembno vlogo.

Reformni katolicizem se je zavzemal, da bi čim več ljudi bralo Sveto pismo. Leta 1779 je škof Herberstein izdal *Ta veliki Katekismus s prashanjami inu odgovormi*, ki ga je priredil Jurij Japelj. Knjigo je škof posvetil cesarici Mariji Tereziji, ki je pomembnost tega dogodka potrdila s tem, da je Japlju podarila 12 cekinov težko zlato medaljo. Japelj je bil eden najbližjih sodelavcev škofa Herbersteina in očitno človek velikih intelektualnih in socialnih potencialov.

Čeprav je delo vrste piscev, predstavnikov duhovščine in tanke plasti laičnega izobraženstva, ki so se posvetili pisanju slovnice, slovarjev, pesmaric, šolskih knjig in priložnikov za kmeta, zbirali slovarsko gradivo in ljudske pesmi ter si zapisovali ljudske šege, potekalo v ozkih krožkih, pogosto celo brez posebnega programa, je že sama misel na dvig »ljudskega jezika« na raven, ki je bila dotlej privilegij »jezikovnih elit«, pomenila pomemben prelom s tradicijo, odpirajoč slovenščini pot v javno rabo.

Še pomembnejše je bilo, da so jezikovna in književna prizadevanja, sprva omejena z deželnimi mejami, kmalu privedla tudi do spoznanja o enotnosti slovenskega jezika in naroda v posameznih deželah. Pojmi slovenskega jezika in obsega slovenskega naroda namreč dotlej še niso bili opredeljeni. Razdelitev slovenskega ozemlja med razne dežele in nastajanje književnih središč – razen na Kranjskem tudi na Koroškem, Štajerskem in v Trstu – sta ustvarjala nevarnost za nadaljnje razraščanje razlik in razkrojitev naroda v vrsto sestavnih delov. Torej nevarnost, da se uniči skupni knjižni jezik kot vez vseh Slovencev. V letih 1758–62 so isti katekizem tiskali v posebnem štajerskem, kranjskem in koroškem prevodu. V letih 1779–80 se je v štajerskem Podravju pokazal odpor proti uporabi Japljevega »velikega katekizma«, češ, da »kranjski katekizem čisto nič ne glasi po tukajšnjem slovenskem (windischer) narečju ...«.

Vodnik v svojem *Povedanju od slovenskega jezika* o jeziku in narodu piše takole:

Krajnci so en odraslik velikiga slovenskiga naroda, kateri zdey prebiva od tržaškega morja noter do zmerzliga morja v Moškoviiji skuz 400 mil široko inu od premskiga noter do dežeze Kamšatka na konec moškoviitskoga cesarstva še čer tavžent mil na dolgost. Skorej vse ludstva v tim prostori so Slovenci: to je Krajnci, Slovenci, Hrvatje, Dalmatini, Bosnjaki, Slavonci, Slovaki, sem ter kje po Turškim inu Ogerskim: ti so ta kraj Donave. Na unim kraju Donave pak so Pemci, Moravci, Polci, Pomurjani, Lužici, Vandali, Vendi, Litavci, Leti. Ti vsi imajo sploh ime, da so Slovenci, inu imajo jezik od ene same matere, namreč slovenski jezik. Od kod te ludstva pridejo, kaj so nekidaj bile, nimajo zadosti starih popisavcov. Narbol jih jezik razodeva, kaj inu od kod so oni. (Vodnik, 1789)

Veliku Krajncov zna krajnsku brati, škoda, da nimajo več dobrih krajnskih bukv! Gospoda je večdejl nemške rodovine, kmetje pak slovenske.³

³ Vodnik, objavljeno v *Ljubljanskih novicah* med 1797 in 1800.

Usmerjenost k enotnemu jeziku je pri Vodniku jasno vidna leta 1798:

*Iz tiga sklenem, de bi dobro bilo, skoro eno gramatiko inu besediše viditi, v katerih bi se krajnski jezik v svoji čistosti najdel, stari mejnik le iz potrebe prestavil, govor po tik ukih perrezal, kakor so ga drugih jezikov učeni lepotili, inu se nič ne zapletalo, temuč izrekovanje za ušesa, pismo inu za pesem perlično naredilo.*⁴

Za šolski pouk, ki naj bi po uvedbi šolske splošne obveznosti leta 1774 na najnižji šolski stopnji potekal v ljudskem jeziku, obenem pa tudi za potrebe modernizacije kmetijstva je bilo potrebno napisati šolske priročnike in priročnike za kmeta. To pa je sprožilo živahno izdajateljsko dejavnost, ki se je ob koncu 18. stoletja naglo razširila na sestavljanje in izdajanje slovníc, slovarjev, pesniških zbirk in prevajanje verskih ter cerkvenih besedil.

Na Slovenskem so se vplivi razsvetljenstva pokazali konec 17. in v začetku 18. stoletja, vendar je bilo gibanje ves čas omejeno na področje kulture. Prizadevanja, da se slovenski jezik »pomakne iz svoje teme v svetlobo«, so se začela v času, ko se je pod vplivom konkretnih reformnih ukrepov razsvetljenega absolutizma začela oblikovati moderna meščanska družba.

3.1 Delovanje in pomen krožkov ter intelektualcev

V različnih krožkih (Herbertovem v Celovcu, Zoisovem v Ljubljani), akademijah, prostozidarskih ložah in drugih institucijah zbirajoča se razsvetljsko usmerjena intelektualna elita se ni zadovoljevala le z lovom na resnico, ampak je poskušala javno zagovarjati tudi postulate moderne meščanske družbe. Takšne težnje so se izkazale tudi v literaturi, zlasti v dramatici Antona Tomaža Linharta (*Ta veseli dan ali Matiček se ženi*).

V Ljubljani je Blaž Kumerdej leta 1781 obnovil Akademijo delovnih (*Academia operosorum Labacensium*), po zgledu baročne Akademije operozov. Kumerdej si je ustanovo zamislil kot združbo raziskovalcev kranjskega jezika. Toda njegov načrt ni uspel in 1785 je Akademija prenehala z delovanjem.

Kljub temu so številni zavzeto raziskovali naravo, zgodovino, jezikoslovje in druga področja. Scopoli, Hacquet, Japelj, Gruber, Žiga in Karel Zois, Pohlin, Linhart, Kumerdej in Peter Pavel Glavar so le nekatera imena znanstvenikov, delujočih ob koncu 18. stoletja.

Neuspeli poskus obnovitve Akademije kaže, kako tanka in nepovezana je bila ob koncu 18. stoletja na Kranjskem in slovenskem ozemlju plast izobražencev. Toda novi nazorji in nove ideje so, čeprav postopoma, vztrajno prodirali tudi na slovenska tla.

Z vplivi janzenizma (oz. reformnega katolicizma) in zagovorniki jožefinske cerkvene politike med duhovščino je duh nove dobe prodril v cerkvene kroge. Njihov najpomembnejši predstavnik je bil ljubljanski škof Karel Janez Herberstein (v Ljubljani škof od 1772 do smrti 1787), ki je s svojimi nazori in svojo knjižnico vplival na vrsto slovenskih izobražencev, med drugim na Antona Tomaža Linharta in Jurija Japlja.

Med znanstveniki slovenskega rodu je ob koncu 18. stoletja posebej zaslovel ma-

⁴ »Schämen wir uns nicht unferer Mutterßsprach liebe Landesleute! Sie ift nicht fo schlecht, als ihr es glaubet.«

tematik Jurij Vega, ki je bil sploh eden najbolj znanih Kranjcev svojega časa. Ob Vegi moramo omeniti še enega pomembnega znanstvenika, Kamničana Jurija Starovasnika, ki je živel v drugi polovici 18. stoletja (1748–1792), na Dunaju študiral medicino, bil profesor fiziologije in medicine na univerzi v Freiburgu ter eden najvidnejših evropskih zdravnikov tistega časa. Na pomen njegovega dela Kamničani premalo opozarjamo oz. se ga sami ne zavedamo.

3.2 Razvoj prerodnega gibanja

Čeprav je bilo narodnoprerdno gibanje maloštevilno in nepovezano, je naglo pridobilo privrženca v večini slovenskih dežel. Z uvedbo splošne šolske obveznosti je bilo treba prebivalstvu, ki razen materinščine ni znalo drugega jezika, na najnižji osnovnošolski stopnji zagotoviti pouk v slovenščini, za to pa je bilo potrebno napisati učbenike. Reforma šole in odpor do poskusov oblasti (posebej v času oblasti Jožefa II.), da bi nemščino uveljavile kot enotni jezik uradov in šol vse monarhije, sta nekatere slovenske šolnike celo vzpodbudila, da so se zavzeli za pouk v slovenščini tudi v višjih šolskih razredih. Habsburški državni vrh za takšne želje seveda ni imel posluha. Toda število knjig je vztrajno raslo, poleg učbenikov, priročnikov za kmeta in cerkvenih spisov so začela izhajati tudi prva slovenska posvetna leposlovna besedila. Najpomembnejšo vlogo pri tem je odigral pesniški zbornik *Pisanice od lepeh umetnost* (1779–81) Feliksa Antona Deva, na katerega tradicijo se je kasneje sklicevala *Kranjska čbelica* (1830–3, 1848). V zadnjih desetletjih 18. stoletja so se nato večinoma s kratkimi in prigodniškimi verzi oglašali verzifikatorji iz različnih slovenskih pokrajin. Anton Tomaž Linhart je s svojima igrama slovensko besedo oživil na odru, sloves prvega pesnika pa si je pridobil duhovnik Valentin Vodnik, ki je leta 1806 izdal samostojno pesniško zbirko *Pesme za pokušino*.

Opisana jezikovna in književna prizadevanja pa so večinoma ostala omejena v ožje deželne okvire in puščala nerešeno eno temeljnih vprašanj, vprašanje natančnejše opredelitve slovenskega jezika in naroda. V knjigi *Untersuchungen vom Meere* (Raziskovanja morja), ki je izšla leta 1750 v Leipzigu, je sicer naravoslovec Janez Žiga Valentin Popovič, doma iz Arclina pri Celju, ugotavljal, da je Slovenec, da so Slovenci njegovi sodeželani in da je slovenščina njihova materinščina.

Denn ich vermeine im Stande zu seyn, hierüber eine Nachricht zu geben, da ich erstlich ein geborener Wende bin ...

Die Sprache meiner Landesleute, der Zillerischen Winden, überzeuget mich augenscheinlich, dass der Sitz unserer Voreltern an der Ostsee gewesen ...

(Popovič, 1750: 5)

Njegove knjige pa glasniki slovenskega prepordnega gibanja večinoma niso poznali in zato nanje tudi ni mogla pomembneje vplivati. Sami so se na eni strani čutili za del velikega ljudstva Slovanov, ki je segalo do Rusije, na drugi pa za prebivalce dežel, v katerih so živeli. Pohlin je pisal in govoril o kranjskem jeziku in kranjski gramatiki, koroški slovničar Ožbalt Gutsman pa o »windische Sprache«⁵. V deželnih in lokalnih

⁵ Ožbalt Gutsman: *Windische Sprachlehre*, 1777; *Deutsch-windisches Wörterbuch*, 1789.

narečjih so pisali tudi drugi slovenski prerodni pisci. Pomemben korak k jezikovnemu poenotenju je storil Jurij Japelj pri prevajanju Biblije.

Podobno počasi kot zavest o slovenski jezikovni enotnosti je dozorevala tudi zavest o enotnosti slovenskega naroda. Ta je prišla prvič jasneje do izraza v Zoisovem razsvetljenskem krožku. Zoisu pripada tudi osrednje mesto v slovenskem kulturnem življenju 18. stoletja. Okoli sebe je zbral pisano družbo izobražencev, katerim je bil mecen, vodnik in učitelj. Med stalnimi gosti Zoisovega omizja so bili nekateri najpomembnejši predstavniki slovenskega preporoda, tako tudi Anton Tomaž Linhart, ki je v napovedi svojega *Poskusa zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije* prvi izrazil misel, da so prebivalci prostora med Dravo in Jadranom po jeziku in izvoru eno samo ljudstvo. Poudaril je, da jih le po naključju in zgodovinsko netočno delijo v Kranjce in Vinde. Linhart še ni uporabil poimenovanja Slovenci, čeprav je bilo to ime v posameznih delih slovenskega ozemlja že v rabi, toda svojo zgodovino je izrecno zasnoval kot zgodovino ljudstva, ki ga jezik, kultura in zgodovina ne glede na upravopolitično razdeljenost povezujejo v samostojno, od drugih ljudstev različno celoto. Po mnenju Boga Grafenauerja in Frana Zwitterja je bila Linhartova zgodovina s tem spoznanjem in s svojo napredno, razsvetljensko kritičnostjo najpomembnejše dejanje slovenskega narodnega gibanja v 18. stoletju.

Slovensko jezikoslovno in književno delo je imelo v zadnjih desetletjih 18. stoletja še razmeroma šibko socialno osnovo, na kar sta med drugim vplivali tudi slaba izobrazbena raven in visoka stopnja nepismenosti slovenskega prebivalstva. Po izračunih Vasilija Melika naj bi ob koncu 18. stoletja med slovenskim prebivalstvom bilo pismenih le 3–4 % ljudi. V 70. letih 18. stoletja se je ukvarjalo s slovenščino okoli 30 ljudi. Med njimi sta bili dve tretjini duhovnikov in redovnikov, tretjina pa posvetnih izobražencev in plemičev. Nad tretjino jih je živelo v Ljubljani, drugi so bili iz različnih krajev Štajerske, Koroške, Kranjske in Goriške. (Melik 1997: 43)

Glavno težišče slovenskega jezikoslovnega in književnega dela v obdobju narodnega prebujenja je bilo torej v delih duhovščine in izobraženstva, ki je imelo svoje korenine v kmečkem prebivalstvu. Šeasoma so se jim pridružili tudi predstavniki meščanstva, s čimer so uspeli ustvariti široko mrežo socialno-kulturnih stikov, temelječih na jezikovnem ustvarjanju.

Slovenskim jezikovnim in književnim prizadevanjem pa so bile kljub znanim cenzurnim pritiskom v habsburški monarhiji naklonjene razmere: habsburške oblasti v glavnem niso odločneje ovirale izdajateljskega in kulturnega dela v nenemških jezikih, dokler to ni ogrožalo tradicionalne hierarhične jezikovne prakse. Kasneje, v začetku 19. stoletja, je slovenščina ostala učni jezik na najnižji ravni osnovnošolskega pouka, v nekaterih licejih in bogoslovnih seminarjih na slovenskem ozemlju pa je postala tudi učni predmet, kar je bistveno izboljšalo njeno znanje med duhovščino.

Duhovščina je pri širjenju slovenskega jezika med ljudstvom velikokrat odigrala centralno vlogo, saj so bili poleg šolnikov duhovniki edini, ki so imeli neposreden stik s prebivalstvom. To trditev potrujeta tudi življenje in delo Jurija Japlja.

Kasnejše ocene slavistov o njegovem preporoditeljskem delu niso bile ravno najboljše. Jernej Kopitar je Japlja pojmoval kot »entuzijastično pridnega slavista« in mu kot »mestnemu otroku« odrekal pravi čut za jezik. V njegovem slavističnem delu je označil

kot glavno napako »nasilno težnjo po sistemih in pravilih«. To mu je oporekal tudi Franc Metelko. Vendar pa so Japljeve zasluge za razvoj slovenskega knjižnega jezika nedvomne. Iz nevzdržnega položaja, v katerega so slovenski jezik v 18. stoletju spravili takratni pisatelji, ga je Japelj kot reformator rešil s študijem protestantskih piscev, predvsem Dalmatina. Ob pripravi novega prevoda Biblije se je močno navezoval na Dalmatina. Po njegovem prevodu je prevzel glasoslovje, v oblikah pa uveljavil živi jezik. V svoje pisanje je namreč uvajal vrsto živih slovenskih besed, tudi popačenk, iz jezika pa izločal tujke. S tem je izpopolnil tudi slovenski pravopis in precej okreplil dotedanji besedni zaklad slovenskega jezika.

4 Zaključek

Zgodovina slovenskega razsvetljenstva se začne z vzklikom: *Ne sramujmo se svojega jezika!*⁶ in konča s trditvijo: *Jezik slovenski se lahko obrača, /sladko da pesem in gladko povest*. Prvi stavek je Marko Pohlin zapisal v uvodu v svojo *Kraynsko grammatiko* leta 1768, drugi citat pa najdemo v pesmi *Spodbud za kranjske rojake*, avtorja Blaža Potočnika, ki je bila napisana ob koncu obdobja.

Pravo razsvetljenstvo se na naših tleh začne uveljavljati po letu 1780 v Zoisovem krogu, vrh doseže okoli 1790, nato uplahne, vendar ga vse do 1810 nadaljuje Vodnik s svojim pesniškim in publicističnim delom. Dokončno je slovenskega razsvetljenstva konec 1819 z Zoisovo in Vodnikovo smrtjo.

Viri in literatura

- Matija ČOP 1973: *Iz gradiva za zgodovino slovenskega slovstva*. Izbrano delo, Jernej Kopitar, Matija Čop. Ljubljana: Naša beseda.
- Matija ČOP 1983: *Pisma in spisi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- France DOLINAR 1989: *Vloga cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kajetan GANTAR 2003: Predgovor. V: *Kraynska grammatika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. VII–VIII.
- Stane GRANDA 2001: Iz kulturnega v politični narod. V: *Od sanj do resničnosti*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije. 69–95.
- Igor GRDINA 1997: *Starejša slovenska nabožna književnost*. Ljubljana: DZS.
- Matjaž KMECL 1991: *Obdobje slovenskega narodnega preporoda*. Zbornik Mednarodnega simpozija v Ljubljani od 28. do 30. junija 1989. Ur. Matjaž Kmecl. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Rajko KOLARIČ 1971: Ob novi izdaji Kopitarjeve slovnice. V: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, ponatis knjige. München: R. Trofenik.

⁶ »Schämen wir uns nicht unferer Mutterßsprach liebe Landesleute! Sie ift nicht fo fchlecht, als ihr es glaubet.«

- Janko KOS 1989: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Vasilij MELIK 1997: Problemi v razvoju slovenske narodne identitete (do 1941). V: *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas*. Ur. Dušan Nečak. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete. 41–53.
- Martina OROŽEN 1970/71: Pohlinovo jezikoslovno delo. *Jezik in slovstvo* 8. 250–254.
- – 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Jože POGAČNIK 1995: *Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Marko POHLIN 1781: *Tu besediše treh jesikov*. Laibach, gedruckt und zu haben bei Johann Friedrich Eger.
- – 1783: *Kraynska grammatika, das ist: Die kraynerische Grammatik oder Kunst die kraynerische Sprache regelrichtig zu redder und zu schreiben*. Laybach.
- Blaž POTOČNIK 1849: *Grammatik der slowenischen Sprache*. Laibach, gedruckt bei Joseph Blasnik.
- Valentin VODNIK 1811: *Pifmenost ali Gramatika sa Perve Shole*. V Lublani. Natifnil Leopold Eger.
- – 1970: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Peter VODOPIVEC 2006: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana: Modrijan.

Vplivni ljudje Japljevega časa

VANDA REBOLJ

Kettejeva 4, Kamnik
vanda.rebolj@siol.net

V prispevku je prikazan čas 18. stoletja s predstavitvijo ljudi, ki jim je zibka tekla na Kamniškem in so zapustili pomembna dela ali vplivali na družbene procese. Poudarjene so družbene vloge, v katerih je bil najpomembnejši tudi Japelj, to je v izobraževanju, umetnosti, slovenistični filologiji in književnosti, pri rojevanju znanosti, v teologiji in v družboslovni znanstvenosti. Nekateri posamezniki iz kamniškega kulturnega okolja so biografsko že dobro obdelani, prispevkov nekaterih pa doslej nismo poznali ali razumeli. Razlogi so bili različni. Nekateri so delovali daleč in so dela razpršili v svet, nekateri so delovali zaprti bodisi za samostanske zidove bodisi v okove nerazumevanja neizobražene okolice. Pomemben prispevek procesa, ki ga imenujemo razsvetljenstvo, je bil moderna družba, za naš narod pa združevanje slovenstva in poenotenje ter utrditev narodovih temeljev, kar bi se z drugačnim in manj daljnovidnim delovanjem ljudi lahko izšlo slabo. Zaradi obilnega navajanja pomembnih del se predstavitev tega časa morda zdi lakirana. Znotraj družbe so bili konflikti, a so bili gonilo procesov. Spoprijemalo se je znanje z neznanjem, dialektika s sholastiko, novi in stari tokovi v umetnosti ter empirično spoznavanje z dogmatskim razumevanjem sveta. Spoprijemale so se sile znotraj posvetne oblasti in znotraj Cerkve, še posebej pa ta dva pola med seboj. Kljub temu lahko govorimo o soprispevku različnih družbenih sil k moderni družbi, ne o prevladi nekaterih nad drugimi.

Osemintrideset Japljevih sopotnikov s Kamniškega, ki jih avtorica predstavlja v tem prispevku, je izbranih zaradi pomembnosti njihovega prispevka. Obravnavani so sociološko, to je v njihovih družbenih vlogah, pri tem pa je bil osvetljen pomen njihovega dela za sedanjo družbo. Odkar lahko s pomočjo spleta zbiramo informacije skoraj brez omejitev, lahko temeljiteje in bolj objektivno spoznavamo svoje prednike, podobo nekaterih pa bo treba šele zgraditi, k čemur želi spodbuditi tudi ta prispevek.

The paper presents 18th-century people who were born in Kamnik and left behind monumental works, or made an impact on societal processes of the era. We highlight the societal fields in which Japelj was most distinguished, i.e. education, art, Slovenian philology, literature and the birth of science, theology and humanities. Certain individuals from the cultural environment of Kamnik have already been well researched, whereas the contributions of others have not been known or understood so far, for which there are several reasons; some of them worked in distant lands and saw their works dispersed into the world, whereas others worked behind closed monastery doors or were facing a grave lack of understanding from their surroundings.

Modern society resulted from the Enlightenment period. The Slovenians saw the emergence

of the idea of Slovenianhood and unification as well as the strengthening of national foundations; under different circumstances and greater extent of narrow-mindedness among the people the results for our nation could have been less favourable than they were. The extensive list of monumental works presented in this paper may lend a rather polished feel to the presentation of the era. Although conflicts within the society certainly existed, they were nevertheless the driving force behind progress. This was a time when knowledge was faced with ignorance, dialectics with scholastics, the new and old art currents as well as empiric understanding with a dogmatic view of the world. The forces within secular and church authorities squared off, and in particular the two forces fought against each other. Despite such occurrences we can talk about joint contribution from all of these various social forces to the modern society and not about one dominating the other.

38 of Japelj's fellow travellers from Kamnik were selected due to their contribution to society. The personages are analysed from a sociological standpoint, which is reflected in their social roles; the importance of their work for the present society is highlighted. The possibility of gathering virtually limitless information via internet has given us an opportunity to have a more thorough and objective insight into the lives and works of our ancestors. The image of some will undoubtedly have yet to be constructed, and this is precisely one of the objectives of this paper.

Ključne besede: razsvetljenje, Kamnik, slovenski jezik, šolstvo, materialna kultura, barok, klasicizem, mecen

Key words: Enlightenment, Kamnik, Slovenian language, education, material culture, Baroque, Classicism, Maecenas

Uvod

Pri ustvarjanju biografske zbirke je smiselno raziskovati ljudi, ki jih povezuje skupni kulturni prostor, ki ga ustvarjajo, duhovne in materialne pobude pa širijo v druga okolja. Popisovalec se tako lahko osrediči na dosežke, zato manj podleže subjektivnosti. Kljub temu se mora zavedati nekaterih pasti. Dolžina biografskega gesla in veličina posameznika nista nujno povezani, saj na primer z »majhnimi« dejanji lahko močno spreminja družbene tokove.

Geografsko-kulturno področje Kamnika je bilo nekoč politično povezano z Domžalami, zato je bila prvotna biografska zbirka skupna. Zasnoval jo je profesor slovenistike Konrad Stražar iz Domžal. Njegova prva služba je bila mesto knjižničarja in arhivarja v Kočevju, kasneje je poučeval slovenščino na gimnaziji v Mariboru. Okoli leta 1930 je začel zbirati podatke o prednikih in sodobnikih na področju Domžal in Kamnika. Razen pisnih virov je upošteval ustno izročilo svojega slovenističnega kroga in spomine ljudi, ki so bili v tistem času tudi na 19. stoletje še živi. Po drugi svetovni vojni je rokopis pretipkala in ljubiteljsko dopolnila njegova sestra. Dodala je tudi podatke iz popisa pomembnih ljudi v službi Cerkve. Tega je našla med knjigami iz knjižnice *Katoliškega izobraževalnega in podpornega društva Domžale*, ki so jih Domžalčanke rešile pred nemškim požigom v prvem letu vojne. Rokopis je bil, po pisavi sodeč, Bernikov, to je delo domžalskega župnika in kronista.

Avtorica sem zbirko nadaljevala leta 1975, ko je imela okoli sto deset gesel. Omejila sem jo na ljudi iz kamniškega kulturnega prostora. V leksikonih pogosto obidejo ljudi, ki delujejo praktično ali so moralne avtoritete. A prav ti podpirajo dela teoretikov, znanstvenikov in ustvarjalcev duhovne kulture in so lokalno zelo poznani. Zbirka je bila zato razširjena na vse elitne posameznike, na primer na športnike, politike in heroje, ki jim je zibka tekla na Kamniškem ali pa so v tem okolju preživeli del življenja, ustvarjali pomembna dela in bi brez njih življenje teklo drugače. Med njimi so bili tako svetli vzori kot tudi »negativci« in tisti, ki so prispevali vsakega nekaj, o nekaterih pa zgodovina še ni rekla zadnje besede. Leta 2002 je bila zbirka predelana za spletno okolje in dostopna javnosti. Razen pokojnih, ki jih je v zbirki 320, omogoča tudi spremljanje živečih, še okoli 90 ljudi, ki jim življenje še daje priložnosti.

Ob predstavitev delov te biografske zbirke v različnih slovenskih mestih so se poslušalci spraševali, kako je mogoče, da je na majhnem koščku slovenstva zbranih toliko pomembnih ljudi, kar še posebej velja za čas med sredino 17. stoletja in drugo svetovno vojno. Če nas predniki ne zanimajo, jih »nimamo«, zato je njihova dediščina v percepciji ljudi odvisna od raziskanosti. Drži pa tudi, da so bile družbene razmere, ki bi jih bilo smiselno poglobljeno raziskati, na Kamniškem dovolj plodne, da so umi razvili svoje potenciale, nato pa našli svoje mesto in veljavo doma ali drugje.

Japljevi predhodniki, sodobniki in nasledniki

Duh Japljevega časa se je rojeval od srede 17. stoletja dalje s krepitvijo meščanstva, revitalizacijo katolištva po reformacijskih bojih, krepitvijo slovenstva, uveljavljanjem znanja in napredkom znanosti ter ekonomije. Japelj je imel v družbi več pomembnih vlog in mnoge sopotnike. Podobno družbeno vlogo v slovenistiki in književnosti kot Japelj so imeli tudi Paglovec, Gaiger, Vorenc, Rihar, Šraj in Glavar ter konec stoletja rojena Pirc in Šlakar. Kot Paglovčev učenec, kasneje pa kot učitelj in šolnik, je imel Japelj sopotnike v Raspu, Zupanu in Glavarju.

Vplivni sopotniki so bili večinoma teologi, duhovniki in redovniki, in to tudi v drugi polovici 18. stoletja, ko je na razmerja med posvetno oblastjo in Cerkvijo delovala sekularizacija. Kult abstraktnega človeka kot značilnost krščanstva omogoča, da religija lahko preseže socialne meje ter intelektualne in druge bariere in omogoča religijo »na ravni skupnosti«. Tako sta posvetna in cerkvena družba dali soprispevka k družbeni modernizaciji. Napetosti so nastajale na primer v zvezi z decentralizacijo Cerkve, življenjskostjo njenih dogm in morale ter na prehodu iz sholastike v dialektiko, kar je v teologijo prineslo znanstvenost. Izid teh procesov je bil pomemben za usodo slovenskega naroda, saj so slovenska književnost in jezik, delno pa tudi likovna in glasbena umetnost in cerkvena enotnost povezani. Po virih lahko sodimo, da je bil Japelj vpliven tako med janzenisti kot med »protijanzenisti«. Rezultat tega boja je posredno vplival na združevanje slovenskega naroda in s tem na njegovo bodočo usodo ter obstoj.

Časovna preglednica Japljevih sopotnikov

1650	18. stoletje										1850
	1700		1800								
	JOŽEF BERGANT								PETER RUMPEL		
	MIHAEL OMERZA				MATEVŽ ŠRAJ						
	ANTON KROŠIČ*		JOŽEF GALLENFELS*								
	GREGOR MAČEK				ALOJZ APFALTRER						
	MAKSIMILIJAN RASP		FORTUNAT BERGANT				FRANC HOHENWARTH				
	JANEZ JURIJ POHLIN*						ANDREJ SMOLNIKAR				
	BERNARD POHLIN						JANEZ KRIZOSTOM POHLIN				
DOROTEJA GALLENBERG			ANTON BREZNIK								
	VALENTIN GÖTZL *		JOŽEF RIHAR								
			PETER PAVEL GLAVAR				MIHAEL STARE				
GREGOR VORENC			BLAŽ KUMERDEJ								
			OTON SPRUK*								
	FRANČIŠEK MIHAEL PAGLOVEC						FRANC PIRC				
ADAM GAIGER			JURIJ JAPELJ								
	MIHAEL OMERZA		KAREL STAROVAŠNIK								
	ŽIGA ŠKRPIN				JANEZ ŠLAKAR						
			KARL VINŠEK								
ERAZEM HOHENWARTH			JAKOB ZUPAN								
			FRANC JELOVŠEK								
			JANEZ METZINGER								
	JANEZ LUKANČIČ				ANTON REMIC						

Japlja lahko najdemo tudi v umetnosti, in sicer v poeziji. Kot vsestransko razgledanega človeka ga je zanimala tudi porajajoča se znanost, saj viri pravijo, da se je ukvarjal z izumljanjem večnega stroja (perpetuum mobile).

Vplivne posameznike v tem članku predstavljamo v dveh odnosih: v razmerju do družbe, v kateri so živeli, in glede na to, kako jih je družba spodbujala in omejevala. V strukturi družbe 18. stoletja izstopajo naslednje vloge, v katerih bodo predstavljeni posamezniki:

1. krepitev slovenske identitete in sistemska preosnova slovenskega knjižnega jezika,
2. podpora izobrazbi in mecenstvo,
3. vzpon materialne kulture in gospodarjenje,
4. uveljavljanje znanosti,
5. umetniško ustvarjanje,
6. poseben prispevek izobraženih meščanov in plemičev.

Osebe imajo slovenska imena, v opombah pa so zapisane vse znane tujejezične oblike in popačenke imena, redovniška imena in psevdonimi, kar nam pomaga, ko raziskujemo po svetovnem spletu. Navajamo tudi povezanost posameznika s Kamnikom, nekatere družbene vloge in dosežke.

Krepitev slovenske identitete in sistemska preosnova slovenskega knjižnega jezika

Med prevajalci svetega pisma sta z Japljem v janzenističnem krožku delovala **Jožef Rihar**¹ in **Matevž Šraj**². Jožef Rihar je študiral filozofijo in teologijo. V Komendo je prišel za župnika in tam tudi umrl. Skupaj s Škrinjarjem, tudi članom janzenističnega krožka, je poslovenil Male preroke in dve knjigi Makabejcev, s Šrajem pa Ezdrovi knjigi, Tobijevo, Juditino, Esterino in Jobovo knjigo ter dve knjigi Kronike. Šraj je na Vranji Peči deloval kot kurat, kasneje pa je ta bosonogi avguštinec kot župnik služboval pri Svetem Duhu na Dolenjskem.

Antona Breznika³ uvrščamo med pratikarje, ker je iz nemščine prevedel in priredil *Večno pratiko od gospodarstva v kateri je najti kaku vsaki hišni gospodar svoje hišne reči s nucam obrniti, te slabe prevideti, tem nasproti stoječim nadlugam nasproti priti inu ta prihodni čas po tih sedem planetov bode soditi mogel*. To je prva prava gospodarska pratika v slovenščini in obsega opis sedemletnih razredov po sedmih tedaj znanih planetih. Breznik je dodal mesečni kažipot za dela na polju in doma, v zadnjem delu pa opisal sredstva proti živinskim in človeškim boleznim, ki pa so bila vražarska. Pratika je napisana v običajnem literarnem jeziku kranjskih pisateljev zadnje četrtine 18. stoletja,

¹ **JOŽEF RIHAR**, JOSEPHUM RICHER (1759–1807), deloval kot župnik in umrl v Komendi, *pisec nabožnih knjig, prevajalec*.

² **MATEVŽ ŠRAJ**, MODEST SCHREY (1759–1807), kurat na Vranji Peči, *bosonogi avguštinec, župnik pri Sv. Duhu na Dolenjskem, prevajalec dveh knjig Svetega pisma*.

³ **ANTON BREZNIK** (1737–1793), rojen na Križu, *duhovnik in gospodarski pratikar, prispeval k enotnemu slovenskemu jeziku*.

ki jim Pohlin ni bil edini vzor. Vsebuje domače izraze, elemente gorenjščine in nekaj štajersščine. Pratike ne sodijo v leposlovje. Imele so predvsem gospodarski in jezikovni pomen, ker so širile slovensko izrazje. Breznikova, ki je vsebovala izraze iz različnih narečij, je nekoliko prispevala k poenotenju slovenščine (Kidrič 1954: 112). Breznik je napisal tudi *Čebelarski koledar*.

Nadarjenost **Matija Spruka**⁴ so odkrili v Raspovi šoli in ga poslali v latinske šole. Z deli v latinščini in nemščini je vplival na tiste družbene strukture, ki so povezane z razmerji v Cerkvi. Njegovo temeljno delo, ki ga v rokopisu hrani ljubljanska frančiškanska knjižnica, je *Antiquus et novus jansenismus quoad quinque famosas Jansenii et quasdam his proxime atfines Quesnelii propositiones theologice refutatus adiectis thesibus* in velja za zgodovino janzenizma. S filozofsko argumentacijo Spruk zavrača Jansenove nauke. V tem in drugih delih se upira tudi galinizmu (nauku, uperjenemu proti decentralizaciji Cerkve in oslavitvi papeževe moči v korist škofovske in posvetne, op. Rebolj). Spretno, na primer s tiskanjem del v Benetkah, se je izmikal Herbersteinovi cenzuri, njegovim nasprotnikom pa pomagal pri obrambi. Po mnenju analitikov, ki Spruku pripisujejo izjemno filozofsko znanje, je vplival na prodor janzenizma na Slovensko in oviral uveljavljanje njegovih ekstremov. Čeprav je bil na nasprotni strani, je filozofsko pripadal isti struji kot Japelj, ki velja za smotrnega in daljnovidnega janzenista (Habjan 1997). Posredno je tak proces v janzenizmu oviral razpad slovenskega jezikovnega področja na Kranjsko in Vindijo ali še na več ločevalnih delov.

Bosonogi avguštinec **Gregor Vorenc**⁵ je v slovaropisju nadaljeval delo Mihe Kastelca. V Dasypodijev latinsko-nemški slovar je dopisal 16.000 slovenskih leksemov. Leta 1710 je zaključil rokopis *Novum Dictionarium, seu Lexicon universale, Wörterbuch. Nove besedne buque, ali vsesploh vsehčihemih, vsehkupgmain bessedy buque*, v katerih je zbral bogat besedni zaklad (Marolt in soavt. 1999). Izdajal je svoje poreklo, saj je ob ljubljanskem govoru v slovarju razviden tudi kamniški. Prispevek k leposlovju pa so slovenske pridige in nemške s slovenskimi uvodi. Čeprav spominjajo na Svetokriškega, velja za začetnika literarne tradicije v svojem redu in ga strokovnjaki upoštevajo med začetniki slovenskega leposlovja. Vorencova literarna zapuščina je kasneje vnemala Marka Pohlina za slovensko slovstvo (Legiša, Gspan 1956: 303).

Sin novomeškega slikarja, kapucin, kasneje pa v duhovnika posvečeni **Janez Adam Gaiger**⁶, je bolj znan kot oče Hipolit in velja za preroditelja v slovstveni zgodovini (Slodnjak 1975). Leta 1715 je izdal ponatis Bohoričeve slovnice *Gramatica Latino-Germanico-Sclavonica* in novo izdajo *Evangelijev inu listuvov*. Štiri leta kasneje je izdal *Bukvice od slejda inu navuka Kristusa ...*, to je predelani prevod *Kempčanove hoje za Kristusom*. Njegovo izvorno delo, trijezični slovar, pa je ostalo v rokopisu (Marolt in soavt.

⁴ **MATIJA SPRUK**, SPRUG, pater OTON (1724–1781), rojen na Hribu v Kamniku, *provincial in definitor frančiškanskega reda, duhovnik, častni naslov: scriptor ordinis, avtor zgodovine janzenizma, nabožne knjige v latinščini, vodja frančiškanske teološke šole v Ljubljani*.

⁵ **GREGOR VORENC**, GREGORI VVORENC, VORENJEC, FRANČIŠEK KSAVERIJ, FRANCISCUS XAVERIUS a S. IGNATIO (ok. 1659–1730 ali 1710), rojen v Kamniku, *pridigar, diskalceat, pisec nemških pridig s slovenskimi uvodi in pridig v slovenščini, slovaropisec*.

⁶ **JANEZ ADAM GAIGER**, GAJGER, GAJNER, OČE HIPOLIT, pater HIPOLIT NOVOMEŠKI, »NEKI LJUBITELJ SLOVANSKEGA JEZIKA« (1667–1722), deloval v Kamniku, *gvardijan, kapucin Štajerske s Kranjsko pokrajino, slovaropisec, slovničar, pisatelj, prevajalec*.

1999). Viri pravijo, da so natisnili samo dve strani, ker je tisk ustavil. Pod Bohoričevim vplivom je začel slovar popravljati, a ga je prehitela smrt. Zapustil je rokopis, ki je imel sedem dodatkov: imena narodov, sorodnikov, mest, dreves in sadja in števnik ter prevod dela *Orbis Pictus* (Svet v slikah). To delo utemeljitelja pedagogike Komenskega je bilo ilustrirana otroška enciklopedija in je veljalo kot učbenik v avstrijskih šolah. Jaro Dolar, ki je v osemdesetih letih 20. stoletja urejal kamniško frančiškansko knjižnico, je menil, da je imel Hipolit glede na čas delovanja v Kamniku med prevajanjem gotovo v rokah izvornik iz te knjižice. Knjiga je navedena v katalogu, a je ni našel. V kasnejših tiskanih slovarjih, na primer v Pohlinozem, Gutsmanovem, Murkovem in Janežičevem, lahko najdemo Hipolitove izraze. Vse, kar je ponudil, se ni uveljavilo, na primer *Fernglass* kot *gledalnik* ali glagol *anatomieren* kot *razuditi*. Besede, kot so *naloga*, *čuvaj*, *krog*, *snežnik*, *učenec*, *slap*, *poslanec*, *robec*, *tesalnica*, *zločest*, *obhod*, *oder*, *strelišče*, *urar*, *mizar*, *mladoleten*, *umrljiv* in *osrečiti* pa so njegove. Hodil je med ljudmi in zapisoval, kako govorijo. Bil je torej zbiralec izvornega slovenskega izrazja in domislen tvorec besed.

Nekatere iskrive Hipolitove kritike lahko prenesemo v današnji čas, ko se zaradi naglega tehnološkega razvoja soočamo z vdori angleščine. Hipolit kritizira zanemarjanje slovenščine v šoli. Ker se slovenski izobraženci šolajo v nemščini, ne znajo toliko slovenščine, da bi se v njej izražali. Zato »morajo vse izberačiti iz nemščine«, namesto da bi misel povedali slovensko. Pridigarji porabijo več časa za ukvarjanje z jezikom kot za vsebino pridige. Njihovi stavki so »čudna mešanica nemščine in slovenščine«. A slovenski jezik je »toliko odličnejši od drugih, da se v njem z dovoljenjem in priporočilom apostolske stolnice bere maša«. To dovolijo samo popolnim jezikom, kar je tudi slovenščina.

Pomembne prispevke k slovenski identiteti so dali še drugi, na primer Paglovec, ki ga bomo predstavili med šolniki, kjer je bil najmočnejši. Šlakarja predstavljamo med gospodarstveniki, prav tako kot opatinjo Gallenbergovo, ki je bila na čelu klaris, ki so prispevale k napredku uradovalne slovenščine.

Podpora izobrazbi in mecenstvo

Z razsvetljenstvom je znanje pridobilo ceno. Družbene elite so v njem prepoznale sredstvo za napredek. Razen nastajajočega družbenega sloja meščanstva so se izobraževali tudi plemiški sinovi, kot na primer Erazem Hohenwarth, ali pa so jim zaradi znanja, ugleda in premožnosti plemiški naziv podelili kasneje, kot na primer Remicu. Družbena elita pa ni skrbela le zase, ampak tudi za splošno ljudsko izobrazbo. Nekatere šole so bile, razen nadarjenim dečkom, namenjenim duhovniškemu poklicu, odprte tudi za druge, ki so na primer kasneje študirali pravo ali medicino, ali za tiste, ki so jih razgledani starši pošiljali vanje po znanje, kot na primer v Zupanovo šolo, ki je sprejemala tudi deklice. Za krepitev slovenske identitete je bilo pomembno šolanje v slovenščini, pogoj zanj pa slovenski učbeniki, za kar je poskrbel Paglovec. Razen jezuitov so med redovi ljudsko izobraževanje močno podpirali frančiškani pod vplivom nauka sv. Frančiška: »Znanje je nekaj najvišjega. Ni res, da je dano le učeniku, preprosti pa ga ne morejo doseči.« Tudi v Kamniku so imeli frančiškani v izobraževanju pomembno vlogo, samostan pa je zaradi šole preživel čas cesarjevega pogroma.

Posebej je bilo poskrbljeno za revne, kar je slikovito opisal Andrej Smolnikar: »Če ne bi bil reven, bi bil odvisen od staršev in ne bi bil izobražen.« Meščansko družino njegovih staršev je zajela revščina, ko so v požaru na Šutni izgubili vse premoženje. Razen materialne podpore pa je imelo mecenstvo v Kamniku še druge oblike, na primer kot spodbujanje k šolanju, še posebej, če so opazili talent, in kot podpora in odpiranje vrat v poklicu (Rebolj 2002). Rasp je bil učitelj slikarja Berganta, v otroštvu in v odraslosti pa tudi njegov mecen kot tudi Metzingerjev. Iz Raspove šole in vzgoje izhajajo tudi Škrpin, Spruk in Paglovec. Paglovčevo šolo sta obiskovala Japelj in Starovašnik. Japljeva mecen sta bila Žiga Hohenwarth in Herberstein. Glavarjev mecen je bil Testaferrata, Glavar pa Remicev. Kasneje mu je z Dunaja vračal pomoč. Glavar je med učitelje v svoji šoli sprejel Zupana, ki mu je glasbena vrata odpiral Götzl. Tudi Glavar in Paglovec sodita med mecene nadarjenega slikarja Berganta in drugih pomembnih ljudi svojega časa.

V vseh družbenih vlogah, ki so pomembne za Japljev čas, bomo srečevali **Maksimilijana Raspa**⁷. Raspov rod je uspeval v času fevdalizma, kasneje pa se je domnevno zaradi ženitev v sorodstvu izčrpal, gensko oslajeno potomstvo pa je kosila jetika. Ko je leta 1700 prišel v Kamnik, je odprl šolo, nato pa se je lotil razvoja Kamnika in okolice na gospodarskem in kulturnem področju ter mu prinesel ugled in sloves tudi na vsem Kranjskem in pri cesarju. Raspa zato omenjamo v več poglavjih.

Šola **Mihaela Paglovca**⁸ je delovala po zgledu Raspove. Pomembna so bila tudi njegova prizadevanja za slovenščino v šoli, za kar je bilo potrebno napisati učbenike in priročnike, ki jih je večinoma priredil in poslovenil: *Tobijeve bukve*, *Evangelija inu branje*, *Tabla tih puhštavov* in *Zvesti tovarš*, ki velja za najboljše delo. *Tomaža Kempčana bukve* je očitno priredil po Hipolitu, a tega ni navedel. Tudi pesnil je. Začetniško ali v ritmizirani prozi, kot večina njegovih sodobnikov v času, ko je umetniška poezija stopicala prve korake. Pesmi so, razen ene, *O ničevosti sveta*, nabožne. Bolj uspešen pa je bil kot uglasbitelj, saj je zapustil rokopisno pesmarico z okoli petdeset besedili. Bila so med najboljšimi v tistem času in imajo zato nekoliko slovstvenega pomena (Slodnjak 1975: 50). V dolenjščino je dodajal gorenjske elemente. Čutil je potrebo po jezikovni kulturi. Njegov jezik je bil slabši kot Trubarjev sto šestdeset let pred njim, do germanizmov pa ni bil dovolj kritičen. Bambič ga je v *Pregledu slovenskega slovstva* leta 1948 označil kot »najspretnjšege stiho-

N. A. Niernberger: Leopold Rasp

⁷ **MAKSIMIUAN LEOPOLD RASP**, MAXIMIUAN, MAXIMILIAN, INDEFESSUS – NEUTRUDNI (1673–1742), deloval in umrl v Kamniku, *doktor teologije, župnik, šolnik, mecen, spodbujevalec kulturne dejavnosti po meri Ljubljane, gospodarstvenik*.

⁸ **MIHA PAGLOVEC**, MIHAEL FRANČIŠEK PAGLAVEC (1679–1752), rojen in šolan v Kamniku, deloval v Šmartnem v Tuhinjski dolini, *župnik, nabožni pisatelj, pesnik, prevajalec, šolnik, skladatelj, ustanovitelj posojilnice*.

tvorca« svojega časa. V književnost pa ga je umestil Kidrič z izjavo, da je bil Paglovec »med Hipolitom in Pohlinom najjača osebnost slovenske književnosti na Kranjskem«. Paglovčevo podobo dopolnjujeta podatka, da je prenovil ali na novo sezidal sedem cerkva in ustanovil hranilnico.

Kot učitelj je bil priljubljen tudi Jakob Zupan, ki mu posvečamo večjo pozornost med glasbeniki, kjer se je najbolj uveljavil. Čeprav viri ne poročajo o posebnih uspehih njegove šole na Šutni, je zagotovo prispeval k dvigu splošne ljudske izobrazbe. V času šolskih reform pa se Zupan ni znašel. Bil je uporen in ni pravočasno opravil pedagoškega tečaja. Ni ločeval deklic in dečkov. Deklice je poučeval sam, šele kasneje učiteljica. Čeprav je pred tem Zupan dobil od deželnega glavarstva naziv zaslužni učitelj, so šoli naredi zmerljivko *Lokal-Winkelschule* (zakotna šola, op. Rebolj) in jo nato leta 1787 zaprli. Ko je opravil pedagoški tečaj, na njegovem spričevalu je Linhartov podpis, in smel nadaljevati kot učitelj, je bil zdravstveno in materialno izčrpan.

Maltežan **Peter Jakob De Testaferrata**⁹ je prišel v Komendo leta 1715. Dohodke od graščine je ta nezadovoljnej z vsemi upravitelji komende porabil za gradnjo cerkva v Komendi, Suhadolah, na Križu in v Zapogah. Biografske zbirke ga označujejo kot mecena. Res je bil naklonjen ljudskemu izobraževanju, mecen pa je bil predvsem Glavarju, saj ga je podpiral tako materialno kot s privilegiji. Kot nezakonskemu otroku mu je priskrbel papeške spreglede, da je bil lahko posvečen v mašnika, kar je moral odslužiti s potovanji po morju. Med plobo je dvakrat obiskal Testaferrata na Malti (Kemelj 2008: 116).

Življenjska zgodba De Testaferrata in Glavarja je po literarnih kriterijih baročna, polna močnih čustev, ki niso samo pozitivna in običajna za odnos med očetom in sinom, čeprav sta si bila večinoma močno naklonjena. O tem priča njuno dopisovanje, ko so Testaferrata po petnajstih letih umaknili nazaj na Malto. Kot simbol te globoko človeške zgodbe z bogatim sporočilom stoji v Tunjicah eden najlepših baročnih spomenikov pri nas – cerkev svete Ane, ki jo je Glavar posvetil nepoznani materi Ani.

Peter Pavel Glavar¹⁰ je bil prvi upravitelj graščine, s katerim je bil Testaferrata zadovoljen, v evropskem merilu pa se je Glavar uveljavil kot šolnik. Njegova šola za nadarjene je omenjena v nekaterih nemških in britanskih zgodovinah. Omenjajo posebne metode dela z nadarjenimi, ki pa še niso raziskane. Nadarjene je izbiral tudi po domovih. Za učitelje je imel stroge kriterije. Ko je šola zaslovela, so vanjo vpisovali svoje otroke tudi bolj oddaljeni starši. Poučeval je tudi glasbo, da so se učenci kasneje med študijem z njo preživljali.

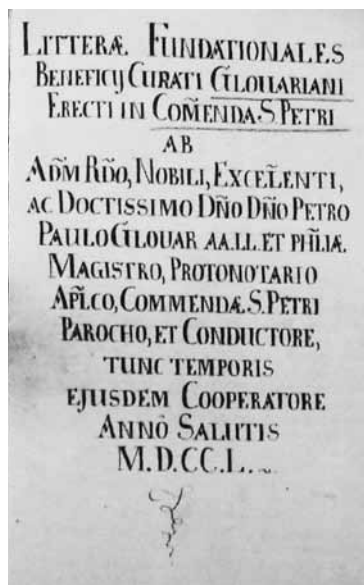
⁹ **PETER JAKOB DE TESTAFERRATA** (1673–1763), komendator v Komendi, mecen, pospeševalec ljudske izobrazbe, graditelj cerkva, gospodarstvenik, papeški upravitelj.

¹⁰ **PETER PAVEL GLAVAR**, **PETRO PAULO GLAUAR** (1721–1784), rojen in deloval v Komendi, učitelj, šolnik, poliglot, gospodarstvenik z znanjem ekonomije, graditelj cerkva in bolnišnice, pisec knjig o gospodarjenju.

J. W. Valvasor: Komenda sv. Petra, 1669, in Testaferratov grb

Naklonjenost do znanja dokazuje njegova bogata knjižnica. V Glavarjevih prizadevanjih za ljudsko izobrazbo najdemo zametke andragogike, saj išče »načine, primerne za učenje odraslih«. *Podvuzhenie ali Sprashuvanie tiga potrebniga kershanskega Navuka* je uporabljal, ko je hodil od hiše do hiše in otrokom zastavil šestindvajset, odraslim pa enainpetdeset vprašanj. S krščanskim naukom je tem nepismenim ljudem odpiral vrata v duhovni svet, ob tem pa jih je podučil tudi o kmetovanju in morali. Zapisnike z imeni ljudi in vprašanja, na katera niso znali odgovoriti, je izročil kaplanu, da jih nauči, potem jih je znova preveril. Iz polne nevednosti, kot sam pravi, jih je naučil toliko, da znajo toliko kot »nekoliko učeni meščani«. Za učenje jih je vnmal tudi z darili.

Listina o ustanovitvi beneficija v Komendi 1701

O **Jožefu Vinšku**¹¹ iz virov vemo, da je bil teolog, domnevamo pa lahko, da je bil uspešen pedagog, vendar kot učitelj ni deloval v Tunjicah, kjer so šolo dobili v 19. stoletju. Blaž Kumerdej, utemeljitelj in reformator osnovnega šolstva, se je namreč na Dunaju udeležil pedagoškega tečaja na normalki, ki ga je vodil Johann Felbinger. Prepričan je bil, da tako izobraževanje potrebujejo tudi slovenski učitelji in da ga je potrebno organizirati v Ljubljani. Za to pa je potreboval učitelje učiteljev. Med tremi izbranci je bil tudi Jožef Vinšek. (Legat 1868: 4) Plačali so jim »potnino in nočnino« za Dunaj, kjer so zaključili tečaj, nato pa od leta 1775 dalje predavali na pedagoških tečajih na ljubljanski normalki. To je bila za Jožefa Vinška gotovo izjemna čast. Za pedagogiko, ki se je takrat kot znanstvena disciplina izločila iz teologije, in za učiteljski poklic je to pomemben mejnik.

Konec 18. stoletja je bil **Janez Nepomuk Šlakar**¹² otrok, vendar pa s svojim življenjem in volili, z narodno zavednostjo, odnosom do jezika in šolstva, s socialno občutljivostjo in dobrim gospodarjenjem kulturno sodi med Kamničane tega stoletja. Pod vplivom Franca Pirca je študiral bogoslovje. Na uršulinski šoli je bil katehet, kasneje učitelj metodike, vodja zgledne šole in normalke ter profesor pedagogike v ljubljanski bogoslovnici. Pomagal je ustanoviti in nato pomnožiti njen sklad. Materialno je podpiral dijake in kulturnike, ki so mu napisali zahvalno pesem.

Pomemben je bil v cerkvenih krogih, kjer je prijateljeval s škofi, razen z Wolfom. Kasneje so zapisali, da mu je verjetno zameril delovanje pri hranilnici in je zato zanj napisal paskvil (sramotilni spis, op. Rebolj). Najprej so ga pripisali Prešernu, kar je ogorčeno zavrnil (Jelovšek 1903). Vendar pa besedilo sramotilnega spisa in drugi viri kažejo drugačno zgodbo. Šlakar je imel razmerje z 19 let mlajšo uršulinko Ignacijo, grofico Engelhausen (Borštnik 1931: 366), katere skrbnik je bil Prešernov delodajalec Crobath in je s Šlakarjem zanosila. Čeprav si nekateri podatki nasprotujejo, je Prešeren za ta dogodek vedel (Kidrič 1934: 267). Na tem, takrat razvpitem dogodku, temelji njegova pesem Nuna in kanarček, saj nuno v prvi kitici omenja z imenom: *Poišči si gnezdece parček – zapusti Ignac' je samoto ...* Pesem je ironična do Cerkve, a ni žaljiva in ne obsoja. Razmerje med življenjem v zaprtem okolju in željo po naravi in po naravnih nagnjenjih pa je možno razumeti simbolično (*Sem v ptičnici rojen, v cel'ci zrejen, samote pokoja navajen ...*). Šlakarju, ki v tej pesmi očitno nastopa kot kanarček, in njegovi Ignaciji, pa dovoljuje skrito ljubezen v skupni želji: *Le celico naj'no zapriva, prostosti sveta ne želiva*. Viri pravijo, naj bi bila po tem dogodku oba premeščena na posvetne šole. Kasneje Šlakarja in ta dogodek omenjata še Trdina in Finžgar. Cerkev je Šlakarja znova podprla v času škofa Vidmarja, ki mu je podelil častni kanonikat in naslov konsistorijskega svetnika.

Šlakarja sta zanimala jezik in književni napredek. Najdemo ga v črkarski pravdi kot

¹¹ **JOŽEF VINŠEK**, JOZEF VINSEK (18. stol.), doma iz Tunjic, teolog, izbran udeleženec pedagoških predavanj na Dunaju, predavatelj v pedagoškem tečaju na ljubljanski normalki.

¹² **JANEZ NEPOMUK ŠLAKAR**, SCHLAKAR, SCHLAKER, SLAKAR, ŠLAKER (1791–1863), rojen in deloval v Kamniku, bogoslovec, vitez francjožefovega reda, ustanovitelj pedagoškega tečaja za učiteljice, predavatelj in direktor ljubljanske normalke, predavatelj metodike, šolski nadzornik in svetnik, soavtor in izdajatelj slovarja, častni meščan Ljubljane.

udeleženca brezplodnega sestanka na Dunaju, kasneje pa kot Metelkovega sodelavca pri sestavi Malega besednjaka slovenskega in nemškega jezika, ki ga je tudi založil. Za zasluge je dobil naziv častni meščan Ljubljane, po smrti pa mesto med uglednimi Slovenci pri Svetem Krištofu.

Njegova oporoka ima za Kamnik in za dobo, ki jo označujemo kot »Japljev čas«, simbolni pomen. Volila je Šlakar namenil za štipendije svojega sorodstva in za kamniške meščanske sinove, šolskemu skladu normalke, varstvenemu zavodu majhnih otrok, šolarkam uršulinske šole, skladu učiteljskih vdov, zavodu za reveže v Kamniku in mestu Kamnik za pešpot na Žale. Zanj so pravili, da je bila tako strma, da bi lahko med pogrebom »ta mrtu na ta živga padu in ga ubiu«.

Vzpon materialne kulture in gospodarjenje

O revščini v Kamniku piše že Valvasor. Propadanje mestnega gospodarstva v 17. in 18. stoletju je poseglo v materialne temelje mesta, vendar ni načelo kamniškega ponosa. Tega je podpirala lastnina, vpisana na Kamnik, to je bistriški gozd. Javne koristi od gospodarjenja z gozdom pa so bile tedaj še uravnotežene z zasebnimi (Klobčar 1998: 26). Leta 1714 je deželna oblast v Kamniku opravila vizitacijo občinske blagajne, odkrila nered in nepoštenje ter izdala naročila, kako naj ravnaajo z mestno blagajno in kako naj uresničujejo mestne svoboščine. Kamničanom je na primer naročila, naj bodo varčni, prenehajo naj z zapravljanjem na posameznikih in naj ne pretiravajo pri zaračunavanju pristojbin (Valenčič 1960: 6–8).

Pomemben dokument o stanju mestnega gospodarstva je kresijsko poročilo (DAS 1779: 2) iz leta 1779, ki ga je napisal Franc Apfaltrer in v njem predlagal, da bi mestu ob pomanjkanju sposobnih ljudi pomagali z nastavitvijo *Oeconomie-directorja*, saj se je do popolnosti seznanil z »razdejanimi financami«. Vzrok za tako stanje je bil po mnenju Apfaltrerja v »neumnosti, brezdelju, popivanju in nepokornosti Kamničanov«. Pravnega reda ni bilo, saj so na primer sodili kar v gostilni. Apfaltrerja so nameravali imenovati za gospodarskega direktorja, a so se Kamničani uprli. Tudi nekaj let kasneje so uradniki deželnega glavarstva naleteli na popoln nered, prihodke in izdatke pa so ugotavljali z zaslišanji namesto po dokumentih. Kljub drugačnim prizadevanjem je bilo mestno premoženje leta 1781 prodano na dražbi, da so poravnali dolgove.

Novogradnje in obnove zgradb ter sijaj baroka, ki se je v tem času razbohotil v mestu in okolici, so kazali drugačno podobo mesta in mu povrnili del izgubljenega slovesa. Morda meščani niso bili tako revni kot občinska blagajna in so odvezali mošnjičke, a za »prave« stvari. Kamnik pa je med mesti na Kranjskem dovolj slovel, da so vanj vlagali tudi drugi, kot na primer ljubljanska zakonca Shell, ki sta financirala gradnjo frančiškanskega samostana.

Ko pišemo o ljudeh, ki so si prizadevali za izboljšanje razmer za podeželsko prebivalstvo, moramo ponovno omeniti Glavarja, učitelja gospodarstva in čebelar-

stva, za katerega je Kidrič zapisal, da se je ekonomskih vprašanj loteval strokovno in da je bil v svojem času edini na Kranjskem, ki je poznal ideje tedanjih francoskih ekonomistov.

Potomka plemiške rodbine **Doroteja Sidonija Gallenberg**¹³, opatinja mekinjskega samostana, pa je zaslužna, da je mekinjski samostan pridobil na kulturnem in verskem pomenu. Obnovila in povečala je cerkev, prizidala župnišče in obnovila orgle. O tem pričajo zapisi o vizitaciji (Hančič 2004). Mekinje so postale mala Marijina romarska pot, na kar spominjajo ohranjene podobice Mekinjske Marije. Opatinja se je ukvarjala z zdravlilstvom in je delila ljudem zdravniške nasvete, znotraj samostana pa zaostрила klavzuro in »hišno ekonomijo«. Redovnice niso smele imeti vsaka svoje služkinje. Dobile so skupno kuharico in perico, zahtevala je oblačila iz poceni blaga, dohodki posameznic pa so postali last samostana. Njenemu času lahko pripišemo tudi prispevek k uveljavljanju slovenščine pri uradovanju. Mekinjske klarise so iz latinskega izvirnika *Pontificiale romanum*, čeprav so obstajali že trije starejši prevodi, poslovenile besedilo izobčenja iz redovnih zaobljub (Golec 2001). Njihov prevod je bil prvič slovensko naslovljen in jezikovno naprednejši glede na prejšnje dobesedne prevode iz latinščine. Mekinjski prevod je napisan v dolnejščini, vsebuje pa nekatere gorenjske govorne značilnosti. Tudi začetek je drugačen. V predhodnih prevodih je zapisano *Z oblastjo inu v imenu vsegamogočniga boga ...*, mekinjske klarise pa so v uvodu odpravile dvoumje glede oblasti in zapisale *Per oblasti vsiga mogočniga večniga boga ...*

Gonilna sila materialne kulture je bil Rasp, ki jo je spodbujal in delno tudi sam financiral obnove in gradnje, pri tem pa širil ideje baroka. Rasp je bil torej gospodarstvenik in podpornik kulture z italijanskimi nazori in je svoje premoženje vlagal v Kamnik. V Kamniku, ki je tedaj spadal v oglejsko škofijo, je želel ustvarjati dela, ki bi vzdržala primerjavo z Dunajem in Rimom ali vsaj z Ljubljano. Eno od znamenj oživiljenega slovesa Kamnika in Raspovega ugleda je bila procesija, ki se je po njegovi zaslugi udeležilo sedemnajst tisoč ljudi.

Barona **Alojzij Apfaltrer**¹⁴ z graščine Križ in **Jožef Guido Gallenfels**¹⁵ z Zapric se ne ponašata z velikimi deli, zapustila pa sta pomembne dokumente za raziskovanje njunega časa. Prvi je vodil *Schreibkalender*, koledar izdatkov. Drugi je v izčrpnih prijavi podatkov za terezijanski kataster navedel svojo posest, to je zemljišča in bajto na Veliki planini, ki jo je imenoval Lamberca. Na njegovi posesti je paslo devet vasi. Podatki so pomembni za preučevanje gora nad Kamnikom. Kraj, kjer je stala graščinska bajta, se danes imenuje Vombergarca.

¹³ **DOROTEJA SIDONIJA GALLENBERG** (1664–1728), delovala v Mekinjah, *cerkvena dostojanstvenica, opatinja mekinjskega samostana, zaslužna za obnovo in dozidavo samostanskega kompleksa*.

¹⁴ **ALOJZIJ APFALTRE** (1755–1855) živel in deloval na Križu, pokopan v Komendi, baron, *zapisovalec izdatkov, lastnik gradu Križ in Podbrežje ter posesti Mekinje s samostanom*.

¹⁵ **JOŽEF GUIDO GALLENFELS** (18. stol.), lastnik graščine Zaprice in zemljišč ter bajte na Veliki planini, *baron, podatke o Veliki planini navede za terezijanski kataster, pomembno za raziskovanje*.

Valvasor, 1696. Graščina Križ, detajl.

Z drugačno gospodarsko dejavnostjo se je ukvarjal konec 18. stoletja rojeni **Peter Rumpel**¹⁶, ki se je verjetno šolal na Dunaju. Sodi med najpomembnejše izdelovalce orgel na Slovenskem. Sodobniki so cenili izdelavo in material njegovih inštrumentov, predvsem les s Kamniškega, ki je zaslovel skupaj z njim. Delavnica, ki je delovala štirideset let, je bila zasnovana industrijsko, to je z delitvijo dela v obrtno-proizvodnem procesu in z uporabo predlog (šablon). Tako je bila proizvodnja v času porajajočega se kapitalizma bolj ekonomična, a izdelki kakovostni. Izdelal je okoli sto orgel, klavikord, ki še stoji na gradu Tuštanj, in nekaj klavirjev. Orgle je izdeloval za vso Avstrijo in za Hrvaško. Od njegovih orgel, ki so na Kamniškem igrale v Spodnjem in Zgornjem Tuhinju, v Šmartnem, Motniku, Stranjah, na Homcu in Češnjicah, so se do danes ohranile omare in ponekod nekatere piščali. Rumplovi pomočniki so postali samostojni orglarji, med njimi Mandlin. Očetovo delo sta v tujini nadaljevala Rumplova sinova Avgust in Johann.

Franc Pirc¹⁷ je doma veljal za prvega slovenskega sadjarja, saj je v Pečah ustanovil drevesnico, ki je v desetih letih vzgojila okoli 120.000 sadik. Gojil je 700 vrst sadja, največ hruške (Hrovat 1887). O tem je tudi pisal. Pirčeva strokovna, literarna in dopisovalna slovenščina je bila pod vplivom govornjene gorenjščine, izogibal se je germanizmom in več kot predhodniki uporabljal izrazje s Kranjskega (Humar 2005).

Pri petdesetih letih se je s Srednje Dobrave nad Kropo, kjer je služboval in kjer nanj še danes spominja plošča na cerkveni steni, kot misijonar za osemtrideset let odpravil k Velikim jezerom v ZDA. Kasneje se je preselil v Minesoto. Njegovo ekonomsko znanje je močno presegalo razmere, v katere je prišel, saj je v domovino sporočil: »Učiti mi je Indijane vere in razumnega gospodarstva, da dosežem njihov večni in časni blagor. Pogosto jim moram kazati lastnoročno, kako rabiti srp, koso, plug, cepec, da bi jih bolj olikal.« V tej ameriški državi Pirca še danes cenijo kot »očeta ekonomije« in zaslužnega, da je Minesota postala ameriška zvezna država. Po njem se imenuje mesto Pierz, v njem

¹⁶ **PETER RUMPEL**, RUMPL (1787–1861), rojen, deloval in umrl v Kamniku, *orglarski mojster, delujoč tudi na Hrvaškem in v Avstriji, izdelal klavikord, industrijsko organiziral delavnico*.

¹⁷ **FRANC PIRC**, PREVC, PIREC, PIERZ, FRANCIS XAVIER, MINODEE (indijansko DOBRA DUŠA), (1785–1880), rojen v Kamniku, *duhovnik, misijonar, gospodarstvenik, pesnik, oče umne sadjereje, knjiga Krajnski vrtnar*.

pa dve ulici po Kamniku. Ima tudi tri spomenike (St. Cloud, Pierz in Belle Praire). Sledi njegovega dela, ki so jih leta 2006 Američani in Slovenci na potovanju ponovno odkrivali, so po vsej Minnesoti in ob Velikih jezerih. Plod tega obiska so nekatere akademske povezave Univerze v Mariboru z univerzo v tej državi.

Zadnjih sedem let življenja je ostareli Pirc po krajšem bivanju v Kamniku preživel v Ljubljani. Ljubljanski kočijaži so ga poznali kot starčka, ki jih je pogosto prosil, naj ga zapeljejo v vas k Indijanom, a so vedeli, kam ga morajo dostaviti. Njegov grob, ki si ga pri Svetem Krištofu (Navje) deli s svojim učencem Janezom Nepomukom Šlarkarjem, umrlim sedemnajst let pred njim, je imel do uničenja v drugi svetovni vojni epitaf: *Marsikateri Slave so sinovi šli na žetvo slave križem svet, našel sloves ti si v zemlji novi, ki ti s smrtjo ni bil vzet.*

Mihaela Stareta¹⁸ kot svojega rojaka najbolj cenijo Mengšani, saj so se v Kamnik v 2. polovici 19. stoletja preselili šele njegovi potomci, njega pa s Kamnikom povezuje gradnja smodnišnice. Občudovanja vredna je njegova življenjska pot, saj je v otroštvu z očetom krošnjaril, nato je sam postal kramar. V zrelih letih je postal lastnik treh graščin, lastnik pivovarne, zgradil je več odsekov železnice na Kranjskem in Koroškem ter Južni kolodvor v Ljubljani. V zakupu je imel največjo tedanjo tržnico Neschmarkt (Stražar 1993).

Intelektualne spodbude in umetniško ustvarjanje

Kot podlaga za bogato umetniško ustvarjanje je potrebno bogato intelektualno življenje. Voljo po dvigu umetniške moči je uresničila leta 1693 v Ljubljani ustanovljena Academia operosorum, ki je spodbujala uveljavljanje baroka. »Operosi« so bili tudi nekateri Kamničani. Njen odmev sta bila povečana umetniška dejavnost in uveljavljanje baročnega okusa kot stanja duha na Kamniškem. Pojav baročne umetnosti je povezan tudi s katoliško reformo. Katoliška vera ne zavrača estetske občutljivosti verujočega, zato je barok služil utrjevanju katolištva (Krašovec 2000), ki je bilo oslABLJENO v času reformacije.

Umetnostni zgodovinarji menijo, da so v času baroka slovenski umetniki prvič stopili iz anonimnosti in se uveljavili kot individualne osebnosti. Barokizacija je prodirala različno intenzivno, Kamnik pa je v likovni umetnosti, stavbarstvu in glasbi zajela bolj kot druga mesta. Kamnik je bil po požarih, potresih in zaradi zoba časa resnično potreben obnove. A dramatičnemu pisanju oglejskemu patriarhu, da je »cerkev je razmajana in se podira, samostan razpada, pomembni objekti so razdejani«, je gotovo botrovala tudi močna želja po kulturnem približevanju Ljubljani. To je Kamniku uspelo. Neposredne zasluge za barokizacijo ima Rasp, in to pri župni cerkvi, katere lice spominja na ljubljansko frančiškansko cerkev in ob kateri je baročno podobo dobil tudi kampanile (prosto stoječi stolp, op. Rebolj), kar je posebnost Kamnika in njegove okolice. Zaslužen je tudi za obnovo malograjske kapele in za frančiškansko cerkev, kalvarijo, pokopališče Žale, v okolici pa za cerkev v Šmartnem in za zvonik pri Svetem Primožu.

¹⁸ **MIHAEL STARE** (1790–1872), graditelj kamniške smodnišnice, graščak, gospodarstvenik, pivovar, graditelj železnice, župan.

V času barokizacije se je Kamnik kot mesto in z okolico umetnostno poenotil. Tega kasneje, ko so ga obnavljali, niso razumeli (Stelè 1929). Ko je Stelè pisal *Umetnostni oris političnega okraja Kamnik*, je zgroženo opazoval destruktivne posledice obnov, zato pravi, da je to njegovo delo ne le dokument časa, ampak tudi memento.

Akademsko združenje svete Cecilije je imelo pomembno vlogo za glasbeno življenje v Kamniku (Cvetko 1991: 182) kot pred tem ljubljanska Academia philharmonicorum, ki je v času nastanka kamniškega društva že usihala. V Kamniku pa je bilo veliko glasbenikov, ki so igrali tudi v Ljubljani. Društvo, ki mu je bilo dodeljeno mesto pri oltarju mestne zavetnice svete Marjete v župni cerkvi, je vsak mesec prirejalo koncerte. Izmenično za žive in rekvijeme za mrtve, enega pa ob godovanju svete Cecilije, včasih pa tudi za druge praznike.

V glasbi je barok na Kamniškem prehiteval likovno umetnost. Najpomembnejši kamniški baročni skladatelj Janez Krstnik Dolar je umrl v 17. stoletju. Skladatelj visokega baroka iz Japljevega časa pa je bil **Mihael Omerza**¹⁹, katerega glasbeno delo so izvajali tudi v Academii philharmonicorum. Glasbeno se je šolal pri jezuitih, teološko pa na Dunaju. Kot župnik je služboval na Igu in v Tomišlju, kjer je tudi pozidal cerkev. Deloval je kot glasbeni prefekt ter zborovodja v cerkvi svetega Jakoba v Ljubljani in regens chori (vodja zbora, op. Rebolj) v ljubljanski stolnici. Njegova glasba se ni ohranila, v glasbeni zgodovini pa je zapisan kot avtor petih oratorijev. Med njimi sta največkrat omenjena *Diva Magdalena poenitens* in *Christus bajulans crucem* (Izvestja MDK, 1900). Slednji je temeljita predelava prvega slovenskega oratorija *Vnebovzetje*, skladatelja Sattnerja na besedilo Mihaela Opeka. Nekatera dela imenujejo verske drame, kot sta bili *Mater dolorosa* in *David deprecans pro populo* ali melodrame, na primer *Pastor bonus*.

Jakob Franc Zupan²⁰ se je kot 21-letnik priselil v Kamnik ob podpori »ludimagistra«, bogatega meščana in dvakratnega župana **Valentina Götzla**²¹. Z njegovo hčerko se je kasneje oženil in ustvaril veliko družino. Postal je vodja zbora župne cerkve in v celoti prevzel njegovo glasbeno vlogo (Škrjanc 2001: 51–66). Zupan je v Kamniku naletel na ugodna tla za glasbeno delovanje (Hofler 1970: 104–108). Razen treh let v Glavarjevi šoli je vse do smrti deloval v Kamniku. Velja za plodovitega skladatelja pretežno klasicističnega stila. Zupanovim mašam pripisujejo glasbeni strokovnjaki slogovno čistost s klasicističnimi slogovnimi principi in približevanjem sodobni avstrijski klasiki. Pomemben delež njegovega ustvarjanja so arije in dueti na latinska in nemška besedila, tudi bliže klasicističnemu slogu kot baroku (Škrjanc 1999: 8–10). Izgubljeno delo, to je uglasbitev operete Belin na Devov prevod besedila, je bilo tudi baročno, kar je ustrezalo mitološki in alegorični vsebini. Kljub pesniško začetniškemu prevodu besedila in skromnim podatkom o uglasbitvi se je Zupan s tem zapisal v slovensko glasbeno zgodovino kot skladatelj prve slovenske opere. Zupanovo glasbo so ljudje »trumoma hodili poslušat«.

¹⁹ **MIHAEL OMERZA**, OMERSA (1679–1742), rojen v Kamniku, župnik na Igu in v Tomišlju, skladatelj oratorijev in verskih dram, glasbeni prefekt, vodja zbora v ljubljanski stolnici.

²⁰ **JAKOB FRANC ZUPAN**, FRANČIŠEK JAKOB, JACOBUS FRANCISCUS SUPPAN, PLEBEJUS HISPERGENSIS (1734–1810), živel in deloval v Kamniku in Komendi, umrl v Kamniku, učitelj, šolnik, skladatelj, spodbujevalec kulture.

²¹ **VALENTIN GÖTZL** (kon. 17. stol.–zač. 18. stol.), deloval v Kamniku, dvakratni župan, župnijski glasbenik, organist, ludimagister, učitelj.

Rokopis Jakoba Zupana: Misa in C, sopranski part

Vzdevek »podeželski arhitekt« za **Gregorja Mačka**²² ni bil slabšalnica. Dobil ga je, ker so v Ljubljani projektirali predvsem italijanski arhitekti, on pa v okolici, v katero je prenesel stavbni vzorec ljubljanske stolnice. Pri njeni gradnji je bil polir (vodja zidarjev, op. Rebolj), a je imel zaradi svojega talenta vpliv na arhitekturne detajle (Dolničar 2003). Ljubljanski rotovž je pozidal po Martinuzziu, a tudi na njem prepoznamo elemente Mačkove arhitekture. Njegova življenjska pot od zidarja in polirja do stavbarja in uglednega arhitekta, brez katerega ni zrasel noben pomembnejši objekt, je bila izjemna. Najbolj samoniklo delo je cerkev svetega Valentina na Limbarski gori. Ne le zunanjščina, ampak tudi notranja igra svetlobe, ko se na sončni dan sprehodimo mimo premišljeno načrtovanih oken, skozi katera se prelivata zastrta in ostra svetloba. Na Kamniškem je bil Maček arhitekt župne cerkve in cerkva v Šmartnem, Komendi in na Homcu. Verjetno je njegova tudi cerkev svete Ane v Tunjicah, ki se je na Glavarjevo željo želela zgledovati po cerkvi svete Neže v Rimu, a se »podobnost ni posrečila« (Zadnikar 1973). Mačkova dela so sinteza italijanskih vplivov in gorenjsko-kraške stavbne tradicije (Stelè 1929). Izven Kamnika po kakovosti izstopata cerkev na Šmarni gori in samostan Velesovo.

V slikarju **Fortunatu Bergantu**²³ je Rihard Jakopič videl »nekaj domačega«, slikarski raziskovalec Marolt pa je zapisal, da »noben slovenski sodobni tekst ne govori tako lepe slovenščine kot Bergantov čopič«. Komelj pa pravi o Bergantu: »Obrazi mož, koščenih od življenja, teže v nebo z zaprtimi očmi, v zamaknjenju duhovnega stremljenja s krhkega robu zemeljskih poti.« Emilijan Cevc mu pripisuje »zamaknjeno žalost«. Sin umetniškega mizarja in skrinjarja **Jožefa Berganta**²⁴, ki je na primer izdelal velika oltarja za Kostanj in Greben v

²² GREGOR MAČEK (1682–1745), večina njegovih del je na Kamniškem in Škofjeloškem, *stavbar, arhitekt*.

²³ FORTUNAT BERGANT, WEGANT, VERGANT, BERGANDT (1721–1769), rojen v Mekinjah, živel v Kamniku, *baročni slikar na prehodu v rokoko, kapitolški akademik*.

²⁴ JOŽEF BERGANT (18. stol.), rojen, deloval in umrl v Kamniku, *skrinjar, umetniški mizar, oltarni rezbar*.

Tuhinju, je ob očetu zgodaj doživel podeželski barok in njegovo bujno krasilnost. Bergant na Kamniškem ni imel veliko slikarskih priložnosti. S pomočjo Raspa, ki ga je podpiral že kot otroka, je vstopil v plemiški svet in dobil naziv kapitolski akademik. Glavar mu je odprl pot v Liko, Paglovec pa v svojo cerkev. Za razliko od drugih baročnih slikarjev, ki upodabljajo nebeški svet, je Bergant prizemljen, ko slika portrete in celo ko slika svetnike, ki stopajo po zemlji kot ponotranjeni ljudje (Komelj 1997). Bergantovske poteze, krčevite roke in pomenljiva mimika, izražajo močna čustva v pogosto anatomsko nepravilnem telesu, zato mu ob izjemnem znanju pripisujejo tudi pretresljivo neznanje (Mikuš 1942). Za sliki Ptičar in Prestar je nekoč veljalo, da sta dokazilo, da slikarja ni zanimal le aristokratski svet, ampak tudi nelepi reveži. A zaradi odkritja tretje slike, moža z novci med prsti, in skic še dveh podobnih je prevladala teza, da gre pri teh podobah za personifikacijo čutov. Prestar je personifikacija okusa, ptičar sluha, mož z novci pa tipa. Posebno delo je Bergant opravil kot cenilec slik na slikarsko izjemno bogatem gradu Križ leta 1762 (Stelè 1929).

Fortunat Bergant: Marija nosečnica, okoli leta 1755. Samostan Nazarje.

Fortunat Bergant: Ptičar, personifikacija sluha

Med deli Mengšana, organistovega sina, slikarja **Franca Jelovška**²⁵, velja za najimpresivnejše delo strop prezbiterja v župni cerkvi, kjer je upodobil Marijino kronanje (Mikuš 1942: 183). Morda ga je med slikanjem »mučil strah pred praznino«, saj je med nagnete figure naslikal še medaljone in uokvirjene prizore (Lipoglavšek 1996: 76). Poslikava v cerkvi na Žalah, ki jo je Jelovšku zaupal Rasp, velja za mojstrovino, ker je plastiko oltarja, steno okoli njega, ki skozi okno prepušča toplo svetlobo, in podobo Marijine zaroke z Jožefom zlil v celoto. Scenska slikarija, ki se preliva v realni prostor, velja na Slovenskem za enkratno. Na zunanjščino cerkve je naslikal svetega Krištofa. Njegove slike so tudi v neveljski cerkvi. Pristrčni robati slikar, kot ga imenuje Cevc, je pogosto kateri od duhovitih figur nadel svoj obraz, zato je zapustil več avtoportretov.

²⁵ **FRAN JELOVŠEK, FRANC JELOVŠEK, ILLOUSCHEGG, ILOVŠEK (1700–1764)**, razen iz Ljubljane je imel iz Kamnika največ naročil, *slikar, baročni iluzionist, stenske in oljne slike, grajske tapete, kulise in diplome*.

Fran Jelovšek, 1762: Avtoportret s sinovim imenom v poslikavi cerkve sv. Katarine, Zagreb

Tako kot Jelovška tudi slikarja **Valentina Metzingerja**²⁶, rojenega v Loreni, ki je bila kasneje priključena Franciji, omenjamo med Kamničani zaradi števila in pomena del v kamniškem slikarskem opusu. Umetnostni zgodovinarji hvalijo slikarjevo izvirnost pri slikah svetega Paskala in svete Hiacinte. V Kamniku se je Metzinger seznanil z Raspom, zato je v času njegovega največjega vpliva v Kamniku slikal oltarne slike in table za prižnico v cerkvi na Žalah ter na Svetem Primožu. Raspov portret in še posebej splet njegovega in Raspovega monograma pod sliko šopka na prižnici prikazujeta pomen njunega odnosa. Po Paglovčevem naročilu je Metzinger slikal za cerkvi na Lokah in v Šmartnem ter za Kostanj. Žal so skupaj z graščino Križ med drugo svetovno vojno v ognju izginile njegova tridelna historična slika in slike v grajskih sobanah. Med pozna Metzingerjeva dela, ki jih je v življenju skupno ustvaril okoli 300, sodi Devica z Detetom v župnijski cerkvi v Kamniku.

Valentin Metzinger, 1740: Blažena Hiacinta Marescoti, Frančiškanski samostan Kamnik

²⁶ VALENTIN JANEZ METZINGER, MENZINGER, MENCINGER, MOZINGER, MOTZINGER, VALENTINO MOTZINGER PICTORI LABACENSI (1669–1759), veliko ustvarjal na Kamniškem, *slikar oltarnih slik in portretov*.

O slikarju Antonu, **Antonu Krošiču**²⁷, ni veliko podatkov, celo pri primku umetnostni zgodovinarji postavljajo vprašaj. Med njegovi deli sodita, če so ugotovitve pravilne, oltarni independij za cerkev svetega Miklavža na Grebenu in poslikava Kolomanove kapele v Mekinjah. Strokovnjaki niso prepričani, ali je poslikal hodnik mekinjskega župnišča. Nekateri menijo, da bi bila tudi poslikava zgornje malograjske kapele lahko njegova. Velja za kakovostnega slikarja poznega baroka.

Uveljavljanje znanosti

Naklonjenosti družbene elite znanju in znanosti sta bili povezani, obe plod razsvetljenega časa. Podeželsko prebivalstvo je bilo nepismeno ali komaj pismeno, plemstvo in meščani pa pogosto večjezični in opremljeni z bogatimi knjižnicami. Verjetno sta prav širjenje in poglobljanje znanja, dobljenega iz knjig, spodbudila terensko raziskovanje domače pokrajine, narave in ljudi ter zanimanje za realni svet nasploh. Pod vplivom razsvetljenih idej se je širilo spoznavanje na podlagi izkušenj in pozitivnih dejstev. Ob teološki podobi sveta se je uveljavila še znanstveno utemeljena.

Znanstvena prizadevanja preroditeljev so se izražala tudi v družboslovju, zato med znanstvenike uvrščamo slovnice in slovaropisce, ki so se znanstveno lotevali vprašanj jezika, ki so opuščali neargumentirano in nekritično opisovanje, upoštevali pa živi jezik in njegov razvoj. Posebno vlogo pri vzpostavljanju znanstvenosti imajo vsa kritična dela. Prodor znanstvenosti v teologijo je povzročil opuščanje sholastike in uporabo dialektike pri utemeljevanju verskih resnic in spreminjanju odnosov v cerkvi.

Kot posledica premikov k znanstvenosti in dialektiki se začne razvijati empirično raziskovanje tako v naravoslovju kot v družboslovju. Uveljavljajo se višji akademski standardi in v nekaterih disciplinah, na primer v medicini in izobraževanju, tudi državni nadzor. Čeprav pri znanosti, rojeni v razsvetljenstvu, ne gre samo za naravoslovje, v tem poglavju predstavljamo dva predstavnika slednjega, ker smo znanstveno usmerjene filozofe predstavili v drugih poglavjih.

Slovensko govoreči baron **Franc Hohenwarth**²⁸ iz plemiške družine, ki je bila veja Andechsov, je večino svoje obilne življenjske energije namenjal muzealstvu in speleologiji, v poznejših letih pa biologiji. Zapustil je svoj portret, ki ga je naslikal Langus, in spomine na svoje polno življenje. Lovec Spruk ga je na primer, željnega gora, nad Predasljem odvadil vrtoglavice, saj si je po več poskusih mladi baron upal čezenj z odprtimi očmi in brez njegove roke (Malešič in soavt. 2002: 34–36). Humorni prizor je med drugo svetovno vojno upodobil arhitekt Kopač. Verjetno je deloval pristno, ko je v reprizi Županove Micke igral Tulpenheima. Hribolazil je z Vodnikom in skupaj sta osvojila tudi

²⁷ **ANTON KROŠIČ**, slikar ANTON (18. stol.), rojen v Kamniku, *slikar, pozlatař*.

²⁸ **FRANC JOŽEF HOHENWARTH**, KSAVERIJ, HANIBAL, JERNEJ, HOCHENVVARTH (1771–1844), rojen na Kolovcu, domača hiša na Glavnem trgu v Kamniku, raziskovalec Kamniških Alp, *grof, študiral montanistiko, rudarstvo, medicino in ekonomijo, muzealec, predsednik muzejskega kuratorija, vodja poslovanja Kranjskega deželnege muzeja, naravoslovec, speleolog*.

Triglav, kar je bil takrat podvig. Velja za prvega človeka, ki se je vzpel na Mangart. Kot speleolog je napisal vodnik po Postojnski jami (Cankar 1925: 331). Nekoč so mu iz jame prinesli hrošča. Dotlej so verjeli, da v jamskimi temini ni življenja, Valvasor pa je tam »videl« le zmaje. Odkritje hrošča, ki so ga po Linnejevi klasifikaciji imenovali *Leptodirus hohlenwartii* (hohlenwartov drobnovratnik), je spodbudilo raziskovanje jamske favne. Sam pa je v visokogorju odkril endemično rastlino, ki jo je imenoval *Saxifraga sedoides hohlenwartii* (hohlenwartov kamnokreč). Med vojno z Avstrijci so ga Francozi obsodili na smrt, a mu je pravočasno sklenjeni mir rešil življenje. Njegov nagrobnik z groba na Rovah, ki si ga deli s sorodnikom, je ohranjen le na fotografiji.

Kamničan **Jurij Starovašnik**²⁹, ki je kot otrok obiskoval Paglovčevo šolo, je na Dunaju študiral medicino in tam tudi doktoriral. Od leta 1777 dalje je bil profesor fiziologije na medicinski fakulteti v Freiburgu in petkratni dekan fakultete ter rektor univerze. Uvrščajo ga med sydenhamovce, to je podpornike teorij Thomasa Sydenhama, ki so vračali teoretiziranje v medicini brez klinične prakse in brez opazovanja razvoja bolezni. To je bil začetek znanstvene medicine. Kot prvi Evropejec je leta 1781 objavil razpravo *De sterilitate humana*, v kateri obravnava moško neplodnost. Napisal je tudi razprave o škrlatinki, ošpicah, vnetju žolčnika itd. Še posebej pomembna je bila v njegovem času razprava o vnetju maternice *De inflammatione uteri* (Borisov 1985). K znanstveni medicini je prispeval spoznanja o vplivu letnih časov na epidemične bolezni, to je o naravnih bolezenskih dejavnikih. Pri štiriinštiridesetih letih je umrl za kugo. O njegovi osebnosti govori stavek iz epitafa: »Tukaj počiva mož plemeniti, ki je polnih osemnajst let bil nam vse: prijatelj, zdravnik, svetovalec in ljubljenec ljudstva, ki je z bistroumnostjo svojega uma povezal srca v plemenitost.«

Prispevek izobraženih meščanov in plemičev

Nekateri Kamničani so delovali v samostanski samoti, daleč od doma ali v domačem mestu, a premalo razumljeni in opaženi. Kljub temu so vplivali na razvoj in pustili sledi.

Škrpini so bili ugledni kamniški meščani, katerih sorodnike zasledimo še v Škofji Loki in Medvodah. V 17. stoletju je bil znan sin mestnega pisarja **Janez Krstnik Škrpin**³⁰, predavatelj kanonskega prava. **Jurij Friderik Škrpin**³¹, bolj znan kot pater Žiga, izvira iz izobražene kamniške meščanske družine Škrpinov (Skerpinov), vzgajal pa ga je Rasp.

²⁹ **JURIJ KAREL STAROVAŠNIK**, GEORG STAROVAŠNIK, STARAWASNIG, STARAKASNIK, STARAUASNIG, ALT-DORFER, NEUHOFER (1748–1792), rojen v Kamniku, doktor medicine, predavatelj fiziologije in medicine, avtor 8 dizertacij, 5-kratni dekan in rektor univerze v Freiburgu, raziskovalec v medicini.

³⁰ **JANEZ KRSTNIK ŠKRPIN**, SKERPIN (1643–1703), rojen v Kamniku, jezuit, učitelj, prefekt, predavatelj etike in kanonskega prava.

³¹ **JURIJ FRIDERIK ŠKRPIN**, pater ŽIGA, SIGISMUND, SKERPIN, ŠKRPIN, ŠKERPIN (1688 ali 1689–1755 ali 1756), rojen v Kamniku, frančiškan, cesarjev tajni svetnik, provincial, generalni vizitator, lektor za filozofijo in teologijo, spisi o logiki, učbeniki, oskrbel knjige za frančiškansko knjižnico v Ljubljani, prezidal samostansko poslopje, kandidat za škofa v Dunajskem Novem mestu.

Študiral je filozofijo, nato pa poučeval in deloval kot prefekt nižjih šol. Razlagal je kanonsko pravo in deloval kot član škofijskega konsistorija. Sholastično, to je filozofsko utemeljevanje verskih resnic, je nadomeščal z dialektičnim, kar je veljalo za napredno, zato se je posebej uveljavil z učbeniki (Rebolj 2003). Kot generalni vizitator samostanov, generalni definator in prokurator vsega reda je veliko potoval, pri tem pa si je širil obzorje ter zbiral in odkupoval knjige. Tako je ustvaril večji del ljubljanske frančiškanske knjižnice, ki danes šteje 7500 knjig iz njegove zbirke (Lesar 2000: 149–198). Frančiškani so ga hvalili, ker je poskrbel za zdravje redovnikov, saj je samostanske celice prestavil na eno stran in tako ustvaril svetle in zračne hodnike ter izboljšal higieno (Tominec 1934). Pridobil je tudi relikvije svetega Deodata.

Bernard Pohlin³² je bil prvi študirani Pohlin in je kot retorik deloval v različnih samostanih, umrl pa v Brdavcu (Hrvaška). Če drži izročilo, je pomagal Marku Pohlinu pri stikih s hrvaščino. Pohlinovi so se iz Mekinj preselili na Šutno, kjer je bil rojen tudi razumnik **Janez Jurij Pohlin**³³, oče Antona Pohlina, kasneje patra Marka. Preselil se je in oženil v Ljubljani, ki je Markov rojstni kraj.

Konec 18. stoletja rojeni **Janez Krizostom Pohlin**³⁴ je bil duhovnik pri Svetem Jakobu in odličen cerkveni govornik. Veljal je za narodno zavednega in za človekoljuba. Zaradi frankofilstva in ker je vstopil v prostozidarsko ložo, so ga preganjali, vendar so pregon ustavili. Deloval je tudi v hranilništvu in v Kmetijski družbi. Bil je družaben, saj je zahajal v ljubljansko Kazino (Kidrič 1949: 415).

Erazem Hohenwarth³⁵ je bil prvi izobraženec v plemiški družini Hohenwarth. Ukvarjal se je z genealogijo in v rokopisu zapustil nekatere rodoslovne spise, npr. *Codex genealogicus*, *Tractatus vario* (Izvestja 1900). Drugi s Kamnikom povezan rodoslovec pa je bil **Janez Lukančič**³⁶, ki je bil lastnik gosposke Zaprice, živel pa je v Ljubljani. Tudi on je zapustil rodoslovne spise v rokopisu.

Antona Remica³⁷ je v mladosti izdatno podpiral Glavar, saj v domači revščini ni imel podpore, viri o njem pa namigujejo tudi na »neustrezno domačo vzgojo«. Doštudiral je pravo, nato še doktoriral z disertacijo o upravičenosti vladarjeve pristojnosti. Tudi v njegovem delu so vidne razsvetljene tendence. Za placet v cerkvi postavlja dve tezi. S prvo se loteva duhovniške imunitete, ki je po njegovem stvar posvetne oblasti, ta pa jo lahko omeji. Po drugi tezi pa papeževe sodbe niso dokončne, ampak pristojnost koncila.

Remic je obogatel in dobil plemiški naziv. Postal je cesarski dvorni advokat. Tako v času življenja kot z volilom v oporoki je pomagal revnim sorodnikom v domačem kraju (Demšar

³² BERNARD POHLIN, FRANČIŠEK, POCHLIN (1700–1765), rojen v Kamniku, študiral retoriko – znan retorik, frančiškan.

³³ JANEZ JURIJ POHLIN, POCHLIN, JOES GEORGIUS PUCHLINIK, PUHLIN HANNIS GEORG (1696–po letu 1757), rojen v Kamniku, kamniški meščan, nato ljubljanski meščan, gospod po drugi poroki.

³⁴ JANEZ KRIZOSTOM POHLIN (1780–1850), rojen na Šutni v Kamniku, filozof, župnik, nemški cerkveni govornik, podpredsednik Kranjske hranilnice.

³⁵ ERAZEM HOHENWARTH, FRANC, INNUBUS (1650–1714), iz družine kamniških Hohenwarthov, rojen na Kolovcu, rodoslovec, član Academie operosorum.

³⁶ JANEZ LUKANČIČ, GOTHARD, plemeniti HERTENFELS (1665–1711), lastnik Zapric, vicedomski prisednik, rodoslovec.

³⁷ ANTON REMIC, REMITZ, REMIZ, plemič ANTONIUS NOBILIS DE REMITZ (1748–1801), rojen na Gmajnici pri Komendi, doktor prava, mecen, dvorni advokat na Dunaju, passauski svetnik.

1958 in 1959). Njegovo življenje, čas, v katerem je živel, in njegova razmišljanja pod vplivom razsvetljenstva osvetljuje devetnajst pisem v latinščini in nemščini, poslanih Glavarju in drugim, ki jih hrani Župnijski arhiv v Komendi. Med njimi je pismo, ki dokazuje, da je prav on v času, ko sta s čebelarjem Janšo živela na Dunaju, nanj opozoril Glavarja.

Kot osamljenega posebneža omenimo še **Andreja Smolnikarja**³⁸, ki ga biografski leksikoni označujejo kot utopičnega socialista. Vendar ga na njihovih kongresih ni bilo, najdemo pa ga na spiritističnih. Dopisoval naj bi si z ameriškim predsednikom, drugi viri pa pravijo, da je bila komunikacija enostranska, da je pisal le on. Vmešaval naj bi se v potek državljanske vojne v ZDA, drugi viri pa mu pripisujejo predvsem ihtavo in brezplodno razdajanje moči. Ni bil proti Cerkvi, želel pa je vse svetovne religije združiti v eno, in to na krščanski osnovi. Ker ga Cerkev ni upoštevala, je vse »izobčil«, tudi papeža, pa Baraga, ki mu je pomagal v Ameriko, in svojega rojaka Pirca. Vsestranska napadalnost, žalitve in teza, da je duševni bolnik, so bile vzrok, da so mu vsi obrnili hrbet, ne da bi preučevali njegovo delo in raziskovali, kaj o njem je res. Vendar je uspel v ZDA izdati 23 knjig, od katerih nekatere ponatiskujejo še v 21. stoletju. Skrivnostnega rojaka Smolnikarja nam v zadnjih letih pomaga odstirati internet, saj lahko v nekaterih knjižnicah, na primer v New Yorku, najdemo njegova digitalizirana dela, ki za ameriško zgodovino gotovo niso blodnje prenapeteža. Po naslovih sodeč več pozornosti posvečajo tistim, ki pomenijo zgodovinsko osnovo ameriškega republikanizma. Ni zanikal svojega porekla, saj se je predstavljal kot Kamničan (Lithopolitanus) ali kot Andrej Smolnikar iz Ilirje. Smolnikar, ki je v razočaranju in bedi umrl v ZDA, je eden od tistih Kamničanov, o katerih verjetno nimamo prave slike, pa si jo lahko v prihodnje ustvarimo s pomočjo svetovnega spleta.

Zaključek

Ko je Cevc zaključil predstavitev umetnostnozgodovinskega orisa osemnajstega stoletja, je zapisal, da je Kamnik zaključil osemnajsto stoletje z zlomljenimi krili. Materialnega blagostanja tudi v 19. stoletju ni bilo, še več kot v osemnajstem pa je bilo ljudi, ki so se na Kamniškem rodili in so premikali družbo v drugih okoljih. Kot da bi setev 18. stoletja obrodila v naslednjem.

Ne vemo, zakaj se je toliko ljudi s Kamniškega uveljavilo in zakaj so mnogi začasno prihajali v Kamnik, tu gospodarili ali ustvarjali in nato odšli. Tudi na vprašanje, zakaj domači umi niso več delovali doma, bi lahko odgovorile družboslovne raziskave. V njih se verjetno skriva še odgovor na vprašanje, kolikšen vpliv imajo zgodovinsko pogojena neuravnoteženost med različnimi interesi in strukturami, da današnji Kamnik ne slovi tako kot njegovi ljudje.

K raziskovanju spodbuja tudi dejstvo, da postajajo z digitalizacijo primarni viri bolj dostopni, internet pa nam razkriva nove, predvsem bolj oddaljene in po svetu razpršene podatke.

³⁸ **ANDREJ BERNARD SMOLNIKAR**, pater BERNARD, ANDREAS BERNARDUS SMOLNIKAR, ANDREVV B. SMOLNIKAR, LITHOPOLITANUS, ANDREJ SMOLNIKAR IZ ILIRJE (1795–1862), rojen v Kamniku, *misijonar, socialistični uto-pist, avtor 23 knjig, iskalec pravičnejšega reda na krščanski osnovi*.

Literatura in viri

- Peter BORISOV 1985: *Zgodovina medicine*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marja BORŠTNIK 1931: Pater Benvenut in Prešeren. *Ljubljanski zvon*.
- Izidor CANKAR 1925: Franc Hohenwarth. V: *Slovenski biografski leksikon* I. Ur. Izidor Cankar s sodel. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka.
- Dragotin CVETKO 1991: *Slovenska glasba v evropskem prostoru*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Viktorijan DEMŠAR 1958: Poročilo. Župnijski arhiv Komenda.
- Viktorijan DEMŠAR 1959: Poročilo za župnijo Komenda. Župnijski arhiv Komenda.
- DAS: Državni arhiv Slovenije, 1779: Deželno glavarstvo, Publikacija št. 30.
- Janez Gregor DOLNIČAR 2003: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*. Ljubljana: Umetnostnozgodovinski inštitut ZRC SAZU.
- Boris GOLEC 2001: Iz zgodovine pisarniške slovenščine v 1. polovici 18. stoletja. *Arhivi XXIV št. 1*. Ljubljana: Arhivsko društvo. <http://www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/arhivi/pdf>.
- Vlado HABJAN 1997: *Mejniki slovenske zgodovine*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Damjan HANČIČ 2008: *Klarise na Kranjskem*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv.
- Janez HOFLEER 1970: *Tokovi glasbene kulture na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Florentin HROVAT 1887: *Franc Pirec, oče umne sadjereje na Kranjskem in apostolski misionar med Indijani v Severni Ameriki*. Celovec: Mohorjeva družba.
- Marjeta HUMAR 2005: Pirčeva strokovna, literarna in dopisovalna slovenščina. V: *Dve domovini / Two Homelands*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije. <http://isi.zrc-sazu.si/?q=node/208>.
- Izvestja Muzejskega društva za Krajsko: 1900, Ljubljana: Muzejsko društvo. 52 in 154.
- France KIDRIČ: Janez Krizostom Pohlin. V: *Slovenski biografski leksikon* 1925–1991. Elektronska izdaja. Ur. Petra Vida Ogrin. SAZU, ZRC SAZU, 2009. URL: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0838/VIEW/>.
- 1954: Anton Breznik in njegova »Pratika«. *Časopis za zgodovino in narodopisje* XIX.
- 1934: Prešeren in ljubljanske uršulinke. *Kronika*.
- Ivan KLEMENČIČ 2000: *Musica noster amor. Glasbena umetnost Slovenije od začetkov do danes*. Maribor, Ljubljana: Založba Obzorja.
- Marija KLOBČAR 1998: *Kamničani*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Milček KOMELJ 1997: *Fortunat Bergant*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- 2008: Svetniki. *Nova revija*.
- David KRAŠOVEC 2000: *Valentin Metzinger*. Ljubljana: Educy.
- Karl LEGAT 1868: *Historische Notizen uber die K. K. Normal Hauptschule zu Leibach*.
- Lino LEGIŠA, Alfonz GSPAN (ur.) 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva* I. Ljubljana: Slovenska matica.
- Marko LESAR 2000: Nekdanji frančiškanski samostan, njegova arhitektura in oprema. V: *Frančiškani v Ljubljani: samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja*. Ur. Silvin Kranjc. Ljubljana: Samostan in župnija Marijinega oznanjenja.

- Marjana LIPOGLAVŠEK 1996: *Baročno stropno slikarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- France MALEŠIČ idr. 2002: *Zgodovina reševanja v gorah nad Kamnikom*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.
- Janez MAROLT idr. 1999: *Slovenci skozi čas*. Ljubljana: Mihelač.
- Stane MIKUŠ 1942: Slogovni razvoj umetnosti Franca Jelovška. *Dom in svet* LIV.
- Vanda REBOLJ 1992: *Odkrivanje in razvijanje nadarjenih učencev*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- 2002: *Pomen izročila prednikov in oživljanje starega mestnega jedra. Elaborat revitalizacije mesta*. Maribor: Mestna občina Maribor.
- 2003: Didaktično izročilo samostanskih šol. V: *Zbornik simpozija Slomškovi dnevi*. Celje: Programski odbor Slomškovi dnevi.
- Anton SLODNJAK 1975: *Obrazi in dela slovenskega slovstva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- France STELE 1929: *Politični okraj Kamnik*. Ljubljana: Umetnostno-zgodovinsko društvo.
- Stane STRAŽAR 1993: *Mengeš in Trzin skozi čas*. Mengeš: Krajevna skupnost.
- Radovan ŠKRJANC 1999: *Vprašanje sloga v skladbah Jakoba Frančiška Zupana*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- 2001: Novo o akademskem združenju sv. Cecilije v Kamniku. *Muzikološki zbornik* 37. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za muzikologijo.
- Janez Nepomuk ŠLAKAR: Testament iz leta 1836. Lastnik Tone Stele, Kamnik.
- Angelik TOMINEC 1934: Ob 700-letnici prihoda frančiškanov v Ljubljano (1233–1933). *Kronika*. Ljubljana.
- Vlado VALENČIČ 1960: Iz kamniškega gospodarstva v 18. stoletju V: *Kamniški zbornik* VI. Ur. Zvone Verstovšek. Kamnik: Občina Kamnik.
- VOIGHT 1965 in 2009: *Pierzana*. Pierz. St. Joseph's Church.
- Marijan ZADNIKAR 1973: *Spomeniki cerkvene arhitekture in umetnosti*. Celje: Mohorjeva družba.

Kamniško šolstvo v Japljevem času

TATJANA DROVENIK ČALIČ

Osnovna šola Šmartno v Tuhinju
tanja.drovenik@guest.arnes.si

Mesto Kamnik je imelo svoje primitivno šolsko poslopje in učitelja že davnega leta 1391. Kaže, da je mestna šola kontinuirano delovala tudi v poznejših stoletjih, saj je bila v arhivskih listinah večkrat omenjena. Okrog leta 1575 je v Kamniku delovala protestantska šola, ki je bila nameščena v poslopju opuščenega frančiškanskega samostana. Šola je s svojim delom nadaljevala tudi v obdobju protireformacije, omenja pa jo tudi Valvasor. Od konca 17. stoletja dalje so frančiškani poučevali nekatere meščanske otroke. V Kamniku je od začetka 18. stoletja delovala tudi zasebna šola za dečke in deklice, ki jo je ustanovil župnik Maksimilijan Leopold Rasp, član Academie operosorum. Leta 1704 sta kot učitelja omenjena tudi neki organist in pevovodja. Orglavec in skladatelj Jakob Zupan je imel že pred letom 1770 nekakšno privatno »zakotno« šolo, v kateri je imel več otrok na stanovanju in hrani ter jih je kakor tudi nekatere druge meščanske otroke učil branja, pisanja, računanja in glasbe. Njegova šola je delovala vse do prepovedi 1787.

Za svoje delo v šoli so kamniški učitelji uživali beneficij Svete trojice in sv. Lenarta, ustanovljen 1458. V bližnjem Šmartnem in Komendi sta delovali po Raspovem zgledu zasebni župnijski šoli Franca Mihaela Paglovca in Petra Pavla Glavarja. Dogajanje na področju kamniškega šolstva v prvi polovici 18. stoletja je bilo torej pestro, a brez enotne zakonodaje, nesistematično in nenačrtno, prepuščeno pobudam zasebnikov, predvsem duhovščine.

Sredi 18. stoletja v času razsvetljenega absolutizma je na šolsko področje posegla država. Nove izobraževalne potrebe in razsvetlenski pogled na svet so spodbudile cesarico Marijo Terezijo, da je leta 1770 razglasila elementarno šolstvo za »politicum« in leta 1774 s Splošno šolsko naredbo izvedla reformo šolstva. Razglašena je bila splošna šolska obveznost v starosti od 6. do 12. leta. Po tej zakonodaji je bila leta 1780 v Kamniku najprej ustanovljena trivialka (državna osnovna šola nižjega ranga), ki se je že 1784 preoblikovala v glavno šolo (državno osnovno šolo višjega ranga), eno od štirih na Kranjskem. Nameščena je bila v mestno vojašnico. Poučevali so večinoma frančiškani, a tudi posvetni učitelji in učiteljice. Šolski nadzornik je bil znameniti Blaž Kumerdej, ravnatelj ljubljanske normalke (prvega učiteljišča). Leta 1788 je bil pri glavni šoli ustanovljen oddelek »industrijske« šole. Obiskovale so jo deklice, ki so se učile ročnih del, izdelave čipk in svilopreje. Pred iztekom stoletja – leta 1799 – so frančiškani osnovno šolo razdelili na deško in dekliško. Dekliška šola se je kmalu za tem preselila v drugo poslopje. Industrijski oddelek so kmalu opustili. Leta 1804 je v hudem požaru pogorelo tudi šolsko poslopje deške šole. Pouk so nadaljevali v samostanski suknarni, ki so jo preuredili za šolske potrebe.

The town of Kamnik had already in 1391 at its disposal rudimentary school facilities and a teacher. It seems that the town school managed to continue with unbroken operation also in later centuries, which is attested by several archive documents. Around the year 1575 there was a Protestant school in Kamnik, housed in the edifice of an abandoned Franciscan monastery. The school endured also in the period of Counter Reformation, and is also mentioned by Valvasor. Some of the town children were educated by Franciscans from the end of the 17th century onwards. From the beginning of the 18th century Kamnik also had a private school for boys and girls, founded by priest Maksimilijan Leopold Rasp, member of the Academia Operosorum Labacensis. In the archive documents from 1704 an organist and a choirmaster are mentioned as teachers. Jakob Zupan, an organist and a composer, ran a kind of an 'obscure' private school prior to 1770. The school provided lodging and food to children; these children were along some other town children also taught how to read, write, do arithmetic and read music. His school was operational until being banned in 1787.

For their school work the Kamnik teachers enjoyed benefice of the Holy Trinity and Saint Lenart founded in 1458. Under Rasp's example, two private parish schools ran by Franc Mihael Paglovec and Peter Pavel Glavar operated in the near towns of Šmartno and Komenda. In the first half of the 18th century Kamnik saw lively activity in the field of education, but education was not harmonised under one legislation – it was rather unsystematic and unplanned, left to the initiative of individuals, mostly the clergy.

In the middle of the 18th century, during enlightened absolutism, the state intervened in the field of education. The new needs for education and the Enlightened view of the world encouraged Maria Theresa in 1770 to declare grammar school education as 'politicum' (i.e. a political matter in which the state can rule on), and four years later she carried out the education reform whereby compulsory schooling for children between the ages of six and twelve was declared. In 1780 in Kamnik this kind of legislation led to the formation of *trivialka* (state grammar school of a lower rank), which in 1784 became *glavna šola* (state grammar school of a higher rank), one of four in Carniola. The school was housed in town barracks with mostly Franciscans, but also secular teachers teaching there. The school supervisor was Blaž Kumerdej, the principal of Ljubljana's *normalka* (first college of education). In 1788 a department of an 'industrial' school was formed at *normalka*. It was attended by girls, who learnt handicrafts and how to make lace and spin silk. Before the end of the century in 1799 the Franciscans split the grammar school into a school for boys and a school for girls. The school for girls was later moved to a different facility, and the industrial department was soon abandoned. In 1804 great fire destroyed the facilities of the school for boys; education was continued in the monastery's cloth factory, which was remodelled to suit educational needs.

Ključne besede: šolstvo, Kamnik, Japljev čas

Key words: education, Kamnik, Japelj's Era

Uvod

Za razumevanje slovenskega kulturnega in gospodarskega razvoja je po mojem mnenju potrebno tudi poznavanje razvoja šolstva v slovenskih deželah, ki so se dokončno izoblikovale pod Habsburžani.¹ Med njimi je bila samo Kranjska v večini slovenska, vemo pa, da je imel Kamnik od svojega nastanka zaradi svoje ugodne pro-

¹ Kranjska, Štajerska, Koroška, Goriška, Istra, Trst. Habsburžani so postali gospodje Kranjske l.1335.

metne lege pomembno vlogo kot eno pomembnejših kranjskih mest. Kamnik se je v prvi polovici 14. stoletja močno vključeval v trgovski promet na velike razdalje med ogrskimi deželami in Italijo, s katero so bili neposredno povezani preko Škofje Loke in Čedad. Kamnik je bil tja do 16. stoletja med gospodarsko najbolj cvetočimi mesti na Kranjskem. V 15. stoletju je bila razvita tudi mednarodna trgovina (predelava železa in usnjarstvo) in po nekaterih podatkih (Gestrin 1985: 47) je bil med kranjskimi mesti takoj za Ljubljano.

Zaradi svojih trgovskih povezav so kamniški meščani prišli v stik tudi z mestnimi šolami in univerzami, ki so bile v srednjem veku razmeroma razširjene v severnih italijanskih mestih. Cvetoča trgovina, obrt, razvoj mestne uprave in avtonomije ter potreba po duhovnikih so vsekakor narekovali tudi lastno aktivnost na področju izobraževanja določenega sloja meščanov. Meščani so torej poskrbeli za lastno šolo.

Šolstvo od 14. do 17. stoletja

Po nekaterih poročilih je Kamnik imel svojo šolo že l. 1391. Tega leta sta kamniški šolmošter Friderik in njegova žena Neža kupila hišo, voštat in vrt ob špitalskem sadovnjaku pri farni cerkvi ob Šutenskem potoku pred mestom. Ta šola je imela svoje lastno poslopje za pouk in učitelja, nameščena pa je bila poleg meznarije. Štiri leta pozneje je volil župnik Oton Stuppl vrt poleg šole za vsakokratnega učitelja. Šolo in učitelje omenjajo tudi poznejše listine. Skrbela naj bi predvsem za vzgojo duhovniškega naraščaja.²

Leta 1483 je v dokumentih omenjen tudi Jurg von Lahk, Schulmeister zu Stein, 1481 (Schmidt 1963: 29) in neki Jurij »scolari in Stayn«. Šola je omenjena tudi v listini iz leta 1572 (Stiasny 1894: 107, 108).

Iz mesta in okolice se je konec 15. in v začetku 16. stoletja precej študentov šolalo na dunajski univerzi, pa tudi drugje (Kastelic 1985: 47). Po Stiasnyju je bilo med leti 1495–1499 posvečenih za duhovnike kar 12 mladeničev (Stiasny 1894: 72), k čemur so pripomogle poleg blagostanja meščanov tudi razne ustanove, ki so revnejšim meščanom omogočale pošiljanje sinov v višje šole. Meščani so po običajih srednjega veka ustanavljali bratovščine, ki so jim mnogi v oporokah podarjali premoženja. Nekatero bratovščino so tako obogatele, da so imele svoje kmete in svojega kaplana. Tako je leta 1458 Lenart Pečaher ustanovil bratovščino Sv. trojice in sv. Lenarta. Tudi ta bratovščina je imela svojega kaplana (kaplana), ki je poučeval. Za poučevanje so kamniški učitelji skoraj do 19. stoletja uživali beneficij te stare bratovščine. (Stiasny 1894: 72; Kastelic 1985: 97)

Zaradi turške nevarnosti sta se župnija in šola preselili v frančiškanski samostan, ki so ga frančiškani zapustili leta 1538. V njem je šola ostala tudi po vrnitvi frančiškanov, skoraj do konca 19. stoletja.

² *Krajevni leksikon Dravske banovine* 1937: 185.

Mestne šole

Od svojega nastanka dalje je bila kamniška šola privatna ustanova. Njeno pedagoško delovanje kakor tudi strokovna izobrazba in plačilo učiteljev niso bili urejeni. Učitelj je pogosto opravljal tudi delo organista ali cerkovnika. Vendar Stiasny malce nejasno omenja, da kamniški učitelji v tem času niso bili tudi organisti (Stiasny 1894: 102).

Kamniško šolo v začetnem obdobju štejemo med t. i. mestne šole, o katerih sicer ne vemo veliko. Omemba učiteljevega imena in nekatere druge informacije ne povedo veliko o delovanju teh ustanov. Vedeti bi morali vsaj še to, kdo je plačeval učitelje in skrbel za šolske prostore. Vemo pa, da so bile mestne šole ustanovljene zaradi praktičnih življenjskih nalog. Osnovna pismenost in elementarno računstvo sta postala nujno potrebni veščini zaradi razvoja trgovine in mestne avtonomije. Znanje je bilo ena od strateških prednosti za boljše gospodarske in upravne pozicije mest ob zatonu srednjega veka.

Od 13. do 16. stoletja je na slovenskem ozemlju delovalo 9 mestnih šol (Schmidt 1963: 29). Vendar mestnih šol zaradi uporabe latinskega in nemškega jezika ne moremo šteti med elementarne (osnovne) šole, saj so že zelo zgodaj pričele usmerjati učence v poklicno izobraževanje in usposabljanje kandidatov za duhovniški poklic. Namenjene so bile predvsem meščanskim sinovom, nikakor pa ne vsem slojem mestnega prebivalstva. Učenci so se vanje vpisali z določeno stopnjo predznanja, ki so ga pridobili že pred vstopom v šolo.

Naziva »Schulmeister« in »scolari«, ki ju najdemo ob navedbi imen nekaterih kamniških učiteljev, kažeta, da gre za učitelje posvetne šole in ne katere izmed cerkvenih šol, ki so tudi delovale v tem času (Schmidt 1963: 29). Seveda pa so takratna kamniška šola in cerkvene ustanove delovale dokaj usklajeno, kar dokazuje tudi prostorska bližina šole in cerkve ter denarna podpora bratovščine Sv. trojice in sv. Lenarta.

Mestne šole so pomembna stopnja v razvoju našega šolstva, ki se je počasi osamosvajalo izpod cerkvenega okrilja in pričelo skrbeti tudi za posvetne naloge. Prav zaradi slednjih se je v njih postopoma pričela uveljavljati tudi materinščina. Pospešile so tudi razvoj slovenskega knjižnega jezika. (Ciperle, Vovko 1987: 13)

Protestantske šole

Na slovenskem ozemlju je protestantsko gibanje naletelo na plodna tla, zlasti med pripadniki višjih slojev, plemstva in meščanstva. Pri tem so jih podpirali Kranjski deželni stanovi. Reforme so se sprva nanašale na prenovu cerkve, kmalu pa so se razširile tudi na vsa druga družbena področja. Za protestante so bile šole sredstvo za širjenje nove vere, ki je temeljila na prepričanju, da mora biti vsak vernik sposoben sam brati Biblijo, in to v svojem maternem jeziku. Ta temeljna zahteva je odprla pot osnovni šoli, ki temelji na materinščini in je dostopna vsem družbenim slojem in obema spoloma. Trubarjeva *Cerkovna ordninga* iz leta 1564 je bila nekakšna »bela knjiga«, v kateri so bila postavljena teoretična izhodišča za razvoj protestantskega šolstva. V nji je bila prvokrat izvedena ločnica med osnovnim in srednjim šolstvom. (Ciperle, Vovko 1987: 18) V *Cerkovni ordningi* je bila postavljena znamenita zahteva, da naj bi imela vsaka fara svojega učitelja, ki naj bi dečke in deklice ne glede na stanovsko pripadnost poučeval v slovenskem jeziku. Ko opisuje začetno – elementarno šolo, ne uporablja izrazov, kot je »osnovna ali ljudska šola«, ki ga v tem času še niso poznali, temveč govori o navadni

ali »nemški« šoli. Termin »nemška« šola so v tem času uporabljali predvsem zato, da so poudarili, da ne gre za šole z latinskim učnim jezikom, pač pa je bil v njih učni jezik materinščina učencev. (Ciperle, Vovko 1987: 20)

Čeprav protestanti niso imeli dovolj časa, da bi uresničili vse svoje revolucionarne načrte na področju šolstva, je bilo v tem obdobju ustanovljenih precej elementarnih šol, kjer so uporabljali katekizem, abecednik in pesmarico. Temeljni predmeti so bili branje, pisanje, verski pouk in petje. Poudariti velja tudi dejstvo, da je bil večji del slovenskih protestantskih knjig namenjen pouku, vse od prvih abecedarijev, katekizmov, pesmaric do *Otročje biblije* Sebastjana Krelja.

Ker je bila podpora reformaciji največja med meščani, je največ protestantskih šol delovalo prav v mestih in večjih trgih. Tudi na Kamniškem je bilo »luteranstvo« močno razširjeno. (Stiasny 1894: 75) V Kamniku je bilo vsaj 50 protestantskih družin. Sestajali so se v graščinah Zaprice in Križ, protestanti so bili tudi graščaki na Starem gradu. V obdobju reformacije je tudi v Kamniku delovala protestantska šola (Schmidt 1963: 59), v listinah zapisana leta 1575 (Stiasny 1894: 108). Natančnejše delovanje te šole v Kamniku ni znano. V splošnem za protestantske mestne šole velja, da so mestne oblasti ob pomoči deželnih stanov skrbele za šolo, nastavljale in plačevale učitelje, za nadzor pa je skrbel mestni svet skupaj s predikantom. Učitelj s svojimi učenci je lahko pridobil s strani cerkve dodatna sredstva s petjem pri cerkvenih obredih. Trubar je zahteval, da naj bodo dečki in deklice vsako nedeljo v cerkvi izprašani katekizem, ki so ga morali znati na pamet. Zanimiva je tudi zahteva, da se morajo tudi mestni otroci naučiti slovenskega katekizma, slovenskega branja in pisanja, saj so dotedanje kranjske mestne šole uporabljale latinski ali nemški jezik. (Schmidt 1894: 51)

Propad protestantskega šolstva in ustanavljanje šol v 17. stoletju

Boj proti novi veri je bil v Kamniku precej trd in dolgotrajen. Potem ko so kamniškemu župniku Mateju Mercini, privržencu luteranstva, ki mu je pripadal tudi ljubljanski kanonikat, leta 1594 odvzeli faro, so bili Kamničani kar leto dni brez župnika. Leta 1595 je prevzel faro Sebastijan (Boštjan) Trebuhan, ki se je uspešno spopadel z luteranstvom. Do leta 1619 je zatrl novo vero tako s požiganjem luteranskih knjig (Stiasny 1894: 77) kakor s poučevanjem na kamniški šoli (Stiasny 1894: 108).

Protestantske knjige so v Kamniku požigali kar dvakrat: prvi se je lotil tega posla Sebastijan Trebuhan, ki je poročal, da je leta 1600 na priporočilo nadvojvode Ferdinanda požgal nad 30 knjig. (Proti)reformacijska komisija s škofom Hrenom na čelu se je leta 1601 tri dni mudila v Kamniku. Njena naloga je bila zatiranje luteranstva in tako je ob tej priliki na trgu javno sežgala precej krivoverskih knjig. Stiasny je za to obdobje zapisal: »Verske homatije so povzročile, da so Kamničani ububožali.« (Stiasny 1894: 77) Tak komentar velja tako za stanje šolstva v Kamniku kakor za celotno slovensko ozemlje.

Leta 1689 je poučeval Friderik Skerpin, kaplan beneficija bratovščine Sv. trojice in sv. Lenarta (po Stiasnyju sv. Leonarda). Šola se je po vrnitvi frančiškanov (1627) preselila v prostore na Šutni poleg župnijske cerkve, kjer je bil prej kamniški špital. Tu je bil tudi sedež bratovščine Sv. trojice in sv. Lenarta.

Nadaljnji obstoj šole v Kamniku potrjuje tudi Valvasor, sicer pa o kamniški šoli v 17. stoletju ne vemo veliko. Splošno stanje na področju osnovne šole na Slovenskem se je vrnilo na stopnjo, kakršna je bila v srednjem veku pred reformacijo. Glede na sklepe Tridentinskega koncila je cerkev izvajala predvsem dve pedagoški nalogi: skrb za duhovniški naraščaj in skrb za versko vzgojo otrok. (Schmidt 1963: 96) Otroci »boljših« staršev so bili deležni privatnega pouka, nato pa so vstopali v jezuitske gimnazije. V Ljubljani je bila leta 1604 ustanovljena šestletna jezuitska gimnazija. (*Slovensko šolstvo včeraj, danes, jutri*: 27)

Še naprej so delovale mestne in župnijske šole. To so bile privatne ustanove, za katere se je oblast zanimala samo v toliko, da je zahtevala uporabo »predpisanega« katekizma. (Ciperle, Vovko 1987: 26; *Slovensko šolstvo včeraj, danes, jutri*: 26) Razvoj trgovine je povečal potrebo po izobraževanju. V mestih sta nastajali dve vrsti poklicnih šol: »nemška šola« za poučevanje (nemškega) pisanja in računanja in »jezikovna« (latinska) šola. Obe sta poučevali tudi računstvo, ki je postajalo izredno pomemben predmet. O pouku slovenskega branja in pisanja ne vemo ničesar. (Ciperle, Vovko 1987: 29) Kaže, da je v Kamniku obstajala »nemška šola«, ki jo je obiskoval tudi Franc Mihael Paglovec, kasnejši župnik in šolnik v Spodnjem Tuhinju. (*Slovenski biografski leksikon*: 246)

Delovale so tudi t. i. »zakotne (privatne) šole« z »zakotnim učiteljem«. Te so bile razmeroma pogosto tarča številnih pritožb rednih javnih učiteljev zaradi slabe kvalitete in so bile celo prepovedane, vendar so jih še naprej ustanavljali zaradi pobude staršev, ki so se pričeli zavedati pomena šolanja svojih otrok. Ustanavljali so jih cerkovniki, organizirani, pisarji, neuspešni študenti in obrtniki. Poučevanje so sprejemali kot sekundarno dejavnost in ga temu primerno tudi opravljali. Za svoje delo so dobili pičlo plačilo v obliki šolnine. (Ciperle, Vovko 1987: 29)

Po uspešnem izkoreninjenju slovenskih protestantskih tiskov ni nastalo nobeno slovensko pedagoško besedilo, ki bi ga napisal laik, kaj šele učbenik v slovenščini, ki bi bil namenjen osnovnošolski stopnji in bi kot tak vsem oblikam šol, ki so se takrat pojavljale, dajal vsaj približen skupni imenovalec. Pri tem mislimo vsaj na abecednik kot osnovni didaktični pripomoček za odpravo nepismenosti preprostega ljudstva. (Schmidt 1963: 99) Za otroke je v tem času izšla samo ena knjiga, in sicer leta 1615 Čandkov prevod Canisijevega malega katekizma, ki pa ga otroci niso sami brali, temveč jim ga je duhovnik prebiral tako dolgo, dokler določenih izbranih tekstov niso znali na pamet. Za nepismene je bil katekizem bogato ilustriran. V njem je bilo veliko latinskih odlomkov, ni pa bilo zaslediti abecednika in navodil za učenje branja. (Schmidt 1963: 101) Naslednji pisec, ki je pisal v slovenščini, je bil novomeški kanonik Matija Kastelic. Ta je v letih 1678–1688 izdal tri knjige: *Bratovske bukvice sv. Roženkranca*, *Nebeški cil* in *Nauk kristjanski*. Ta dela pa niso bila namenjena otrokom ali celo šolam, saj so bila preveč obsežna (400–600 strani) in prepletena z latinskimi besedili. (Schmidt 1963: 102)

Za šolstvo v tem obdobju je značilno zanemarjanje osnovne izobrazbe nižjih slojev, ki so bili prepuščeni privatnim pobudam različnih »učiteljev«, ki za to niso imeli niti potrebne izobrazbe niti primernih učbenikov. V tem obdobju pa se je vzpostavilo dobro organizirano, z učbeniki in šolami podkrepjeno jezuitsko šolstvo, ki pa ni delovalo na osnovnošolski stopnji in je bilo prvenstveno namenjeno plemiškim in bogatim meščanskim sinovom. Pridobivanje osnovne pismenosti in znanja latinščine, ki sta bila potrebna

za vstop v jezuitsko gimnazijo, je bilo prepuščeno iznajdljivosti posameznikov, torej stanovski pripadnosti in finančnemu blagostanju.

Jezuitske gimnazije so z vzgojo dogmatičnosti, discipliniranosti in pokorščine poskušale izravnati individualne razlike med gojenci, samostojnost, posebnost in ustvarjalnost niso bile zaželeni. Kljub temu so iz njihovih šol izšli mnogi avtonomni prosvetljski izobraženci, med njimi Blaž Kumerdej, Anton Tomaž Linhart, Franc Mihael Paglovec, Leopold Maksimilijan Rasp, Jurij Japelj – organizatorji in pospeševalci šolstva, gospodarstveniki, književniki, ki so ohranili svojo osebnost in ustvarjalno posegali tudi v družbeni razvoj Kamnika in vseslovenskega prostora. (Schmidt 1963: 126–130)

Šolstvo v Kamniku v prosvetljskem 18. stoletju

Elementarno šolanje otrok je bilo v začetku 18. stoletja omejeno na branje in pisanje, v boljših primerih še na računstvo. Vsak družbeni sloj in vsako okolje je osnovno izobraževanje krojilo glede na svoje potrebe in možnosti. Šole so bile redke, njihovo delovanje ni bilo kontinuirano. Ljudje, ki so se lotili poučevanja, so imeli zelo različne, praviloma neustrezne kvalifikacije. Elementarne šole so bile kakor razpršeni drobci prepuščene same sebi, vsebina in raven učnega dela sta bili odvisni od naključnih razmer. Kadar so zainteresirani kraji zbrali dovolj denarja, so najeli učitelja, ki je poučeval posamezne elementarne predmete po svoji presoji ali po zahtevah skupnosti, ki so ga najele – brez učbenikov in predpisanih učnih načrtov. Učenci so praviloma plačevali tudi dogovorjeno šolnino. Še vedno so obstajale »zakotne šole in zakotni učitelji«.

V Kamniku in neposredni bližini je v začetku 18. stoletja delovalo več šol. Od konca 17. stoletja dalje so frančiškani poučevali nekatere meščanske otroke. Poučevala je tudi bratovščina Sv. trojice in sv. Lenarta. Kmalu po letu 1700 je baron Rasp ustanovil svojo privatno šolo. Nekaj pred letom 1770 je ustanovil »zakotno« šolo orglavec Jakob Zupan. V bližnjem Spodnjem Tuhinju (Šmartinu, Šmartnem) je delovala zasebna šola Franca Mihaela Paglovca, v drugi polovici 18. stoletja pa Glavarjeva šola v Komendi.

V 18. stoletju je bila šola na mestu, kjer je stal špital, to je na Šutni, v bližini cerkve. V prvem nadstropju te hiše je stanoval beneficiat Sv. trojice in sv. Lenarta, ki je tudi poučeval. Leta 1704 sta kot učitelja omenjena neki organist in pevovodja, ki sta oskrbovala petje v cerkvi in pri sprevodih ter učila mladino (dečke) čitanja in godbe. Leta 1755 je umrl kaplan bratovščine Sv. trojice in sv. Lenarta Jožef Mežič, na njegovo mesto je bil izvoljen Matija Götzl (umrl 1762). Ta je sezidal na Šutni lastno hišo bratovščine, ki pa je 1788 pogorela. (Stiasny 1894: 108; Šolska mapa OŠ Kamnik) Leta 1780 je umrl beneficiat Žiga Reich. Mestno starešinstvo je zaprosilo, da bi dohodke bratovščine podelili učitelju Gregorju Jenčiču, kar se je tudi zgodilo, čeprav so deželne oblasti želele, da bi se beneficij podelil frančiškanom. Jenčič je podprt z dohodki bratovščine leta 1780 odprl trivialno šolo, ki pa je bila že tri leta pozneje preoblikovana v glavno šolo, beneficij pa dokončno podeljen frančiškanom. (Stiasny 1894: 109, 110; Šolska mapa OŠ Kamnik; Šuštar 1993: 77) Bratovščine so bile z zakonom razpuščene leta 1783 (Schmidt 1963: 189), vendar so se prihodki bratovščine Sv. trojice in sv. Lenarta uporabljali za šolske namene še po letu 1790.

Raspova šola

Od začetka 18. stoletja je v Kamniku delovala privatna župnijska šola za dečke in deklice, ki jo je ustanovil župnik baron Leopold Maksimilijan Rasp.

Rasp, pospeševalec ljudske izobrazbe in mecen, je bil rojen 19. nov. 1673 v Škofji Loki v plemiški družini, umrl pa je 12. decembra 1742 v Kamniku. Šolal se je v Ljubljani, filozofijo je končal v Gradcu. Nižje redove je prejel v Ljubljani. Takoj nato je bil do leta 1697 gojenec Germanika v Rimu, kjer je bil posvečen. Leta 1697 je doktoriral iz teologije. Naslednji dve leti je izpopolnjeval izobrazbo in znanje tujih jezikov na Dunaju in po drugih evropskih mestih. Po vrnitvi v domovino je zaprosil za župnijo Kamnik in jo takoj tudi dobil. Službo je nastopil marca 1700 in jo ohranil do smrti. V Kamniku je župnikoval 43 let. Večino časa je bil tudi arhidiakon za Gorenjsko. Ves čas je bil med vodilnimi duhovniškimi izobraženci in izobraževalci na Kranjskem. Od leta 1702 je bil član Academie Operosorum z nazivom Neutrudljivi.

Svoje premoženje, ki ga je podedoval po izumrli rodbini škofjeloških Rasпов, je porabil za zidavo, predelavo in umetnostno opremo cerkva v Kamniku in okolici. Podobno živahno je deloval na področju splošnega izobraževanja. Kmalu po prihodu v Kamnik je kupil zasebno hišo in jo predelal za šolske namene. Tu je sam in s svojimi pomočniki učil dečke **in deklice** branja, pisanja, računanja in naprednega gospodarstva. Nadarjene dečke je posebej poučeval latinščino in glasbo, jih pošiljal na jezuitski kolegij v Ljubljano in jih pripravljaj na duhovniško delo; druge je pripravljaj za učiteljsko in organistovsko službo; s tem je zelo dvignil glasbeno kulturo v okraju. Med Rasповimi gojenci naj bi bil po nekaterih virih najbolj izstopal Franc Mihael Paglovec, ustanovitelj podobne šole v Sp. Tuhinju; skupaj s kamniško šolo je njun vpliv segal tja v Savinjsko dolino.³ Pedagoško delo je vezal z intenzivno versko vnemo, kjer je bil Rasp sam najboljši zgled prizadevnosti in je tako užival veliko spoštovanje (*Slovenski biografski leksikon*: 34, 35), kar dokazuje dejstvo, da kamniško mesto z okolico vred ni dalo niti prej niti pozneje toliko duhovniškega naraščaja kot v tej dobi. (Schmidt 1963: 117)

Nedvomno je bil intelektualec in svetovljan Rasp s svojo široko izobrazbo dober učitelj. Predvsem je pohvalno, da so njegovo šolo obiskovale tudi deklice. Da je bila raven učnega dela te šole izjemna, dokazujejo tudi nadaljnje študijske poti njenih absolventov kakor tudi dejstvo, da je v tej šoli osebno poučeval in pridobival izbrane učitelje. Najmanj kar je hotel s to šolo doseči, je bil sprejem v prvi razred jezuitskih gimnazij, zato so se morali naučiti vsaj za silo nemščine z branjem in pisanjem in začetnih pojmov latinščine. (Schmidt 1963: 116)

³ Paglovec ni mogel biti Rasпов učenec, ker je svoje šolanje za duhovnika končal leta 1702 in bil tri leta nameščen kot Rasпов kaplan v Kamniku. Menim, da bi prej utegnila veljati trditev, da se je Paglovec v tem času seznanil s šolsko idejo in da je morda tudi sam poučeval v Rasповi šoli. (Opomba avtorice)

***Zupanova šola – od »zakotne šole in zakotnega«
učitelja do poučevanja na kamniški glavni šoli***

Jakob Frančišek Zupan, učitelj in skladatelj, je bil rojen 1734 na Zgornjem Štajerskem kot drugi od desetih otrok kajžarja, umrl pa je 1810 v Kamniku. Osnove izobrazbe je dobil od učitelja in organista v Hengsbergu Andreasa Dämba. Pod njegovim vodstvom je pel na cerkvenem koru in najbrž na njegovo pobudo, domnevno s štipendijo, ki jo je ustanovil nekdanji hengsberški župnik Rupert Brenner, leta 1749 odšel na univerzo v Gradcu. Kdaj je prišel v Kamnik, ni natančneje ugotovljeno, gotovo pa pred letom 1757. Sprva je bil pomočnik učitelja in organista Valentina (Matije) Götzla. Kaže, da se je s strokovnim znanjem in uglajenim nastopom hitro uveljavil. Leta 1757 se je oženil z Götzlovo hčerko Jožefo, leta 1760 pa postal njegov naslednik kot ludimagister in regens chori župne cerkve na Šutni. Od 1762 do 1765 je bil glasbeni vodja in učitelj v deškem semenišču, ki ga je v Komendi leta 1760 ustanovil Peter Pavel Glavar.⁴ Tu je z vokalno-instrumentalnimi mašami, deloma z lastnimi skladbami, zbudil tako pozornost, da so ljudje iz bližnje in daljne okolice trumoma prihajali v komendsko cerkev. Kot skladatelj je verjetno že v tem času posegel tudi na področje posvetne glasbe. Ni pa jasno, ali je v Komendi le nadomeščal tri leta odsotnega češkega učitelja Matija Jellineka ali pa ga je Glavar hotel imeti v svojem vzgajališču za stalno.

Vsekakor se je po treh letih (1765) vrnil na staro delovno mesto v Kamnik. Kamniški meščani so si prizadevali, da bi se vrnil nazaj, zato so mu bili pripravljene dvigniti organistovsko plačo na 310 gld. letno. Zupan, ki se mu je po sinovih Jožefu in Janezu Nepomuku rodila še hči Cecilija, je njihovo ponudbo sprejel. Dejaven je bil tudi v Accademische Confoederation Stae Caeciliae, o kateri je znano, da je gojila glasbo in ob praznikih ali vsaj enkrat na mesec izvedla vokalno-instrumentalno mašo v župni cerkvi (*Slovenski biografski leksikon*).⁵ Že pred letom 1770 je Zupan, morda po Glavarjevem zgledu, ustanovil zasebno, t. i. »zakotno« šolo v svoji hiši nasproti cerkve.⁶ V tej šoli je poleg otrok, ki jih je imel na hrani in stanovanju, učil branja, pisanja, računstva in glasbe tudi druge meščanske otroke. Leta 1774 je bil sprejet 1. avstrijski šolski zakon – Splošna šolska naredba –, s katero je država uvedla splošno šolsko obveznost in prepovedala delovanje »zakotnih« šol. Po ustanovitvi prve trivialke v Kamniku so Zupanu leta 1787 oblasti prepovedale privatno šolo in ga napotile na učiteljsko »preskušnjo« za poučevanje na trivialni šoli. To je pomenilo, da je moral Zupan dokončati učiteljski tečaj na ljubljanski normalki in tako tudi formalno osvojiti predpisano učiteljsko izobrazbo tistega časa.

⁴ Zasebna župnijska šola, ki jo je Peter Pavel Glavar ustanovil v Komendi, v strokovni literaturi ni omenjena kot semenišče, temveč kot pripravjalnica za vstop na jezuitsko gimnazijo in pozneje za duhovniški poklic.

⁵ Društvo je bilo morda odsev ljubljanske Academiae philharmonicorum, bolj verjetno pa prvo meščansko glasbeno združenje na slovenskih tleh. Zraslo je iz kulturne tradicije, ki je nastala v Kamniku za časa župnikovanja Leopolda Raspa. Za to, da bi bil Zupan ustanovitelj društva, ni nobenega dokaza, gotovo pa je bilo njegovo delo v njem tako po skladateljski kot izvajalski strani zelo pomembno in je nagrado zanj prejemal iz mestnega špitalskega zaklada.

⁶ Danes je to Bombačeva hiša na Šutni 38.

Preizkušnjo je seveda uspešno opravil, o čemer mu je 4. novembra 1787 ravnatelj kamniške glavne šole p. Cahej Rape izdal zelo dobro spričevalo, okrožni šolski komisar Anton Tomaž Linhart pa ga je 15. novembra istega leta potrdil.⁷ Pri tem velja poudariti, da je imel Zupan v primerjavi z drugimi laičnimi učitelji tega časa, ki so opravljali pedagoški tečaj, trdno predizobrazbo, dolgoletno pedagoško prakso in da je predpisane obveznosti gotovo z lahkoto opravil.⁸

Sledilo je imenovanje za učitelja 1. razreda na glavni šoli. Čeprav je bil na glasu kot sposoben in celo zaslužen učitelj, se mu je gmotni položaj z leti občutno poslabšal. Oblasti so prepovedale, da bi se stroški za delo Društva sv. Cecilije še krili iz špitalskega zaklada, organistovski dohodki pa so se mu zmanjšali, ker se je zmanjšala kamniška fara. Zupanu so zato dodelili službo in dohodke cerkovnika, vendar to njegovih gmotnih razmer ni izboljšalo. Pritožbe, ki jih je pošiljal v Ljubljano in Gradec, niso bile ugodno rešene. Vse do leta 1798 je imel več dečkov iz okolice na hrani in stanovanju in jih učil branja, pisanja in godbe, čeprav je že zdavnaj opustil svojo privatno šolo. Vse to mu je verjetno jemalo voljo za skladateljsko delo. Pridružile so se še težave z zdravjem, 1801 je že tako oslabel, da so njegovo učiteljsko službo morali opravljati namestniki. Umril je leta 1810.

Zupan je pomemben tudi kot avtor prve slovenske opere Belin, »prepevne preže« v treh »nastopjih« za pet »pojočih peršon«. Komponiral jo je na Devov libreto, objavljen leta 1780 v Pisanicah. Pobudo za to delo je morda dobil v Zoisovem krogu ali pa so ga navdihnile predstave jezuitskega gledališča, ki jih je videl med študijem v Gradcu. Žal se opera, kratka mitološka »festa teatrale«, ni ohranila, prav tako ne vemo, ali je bila kdaj izvedena.⁹

Zupan je bil s svojo glasbeno in pedagoško nadarjenostjo idealen kandidat, lahko bi dejali »prototip« učitelja v drugi polovici 18. stoletja. Tudi zaključek njegove profesionalne poti je tipičen – po razmeroma uspešnem in gmotno urejenem začetku pedagoškega dela in glasbenega udejstvovanja je na koncu delil usodo slabo plačanih učiteljev organistov in cerkovnikov. Med ljudmi je bil zelo priljubljen. Da je bil res dober učitelj, je razvidno tudi iz naziva »zaslužni učitelj«, ki so mu ga podelile deželne oblasti. (Stiasny 1894: 169) Vsekakor pa je bil zanimiva osebnost, ki bi si kot eden prvih znanih kamniških posvetnih učiteljev in kot skladatelj zaslužil bolj poglobljeno obdelavo.

Paglovčeva šola v Spodnjem Tuhinju

Franc Mihael Paglovec, nabožni pisatelj in šolnik, je bil rojen leta 1679 v Kamniku, umrl pa je 1759 kot župnik v Spodnjem Tuhinju. Najprej se je šolal na »nemški šoli« v Kamniku, gimnazijo, filozofijo in teologijo pa je študiral približno od 1690 do 1702, najbrž pri jezuitih v Ljubljani. Po ordinaciji 1702 je bil 3 leta kaplan v domači župniji pri Leopoldu Raspu, leta 1705 je prišel za vikarja (župnika) v Spodnji Tuhinju (Šmartno).

⁷ Glavna organizacijska oblika pedagoškega izobraževanja so bili pedagoški tečaji pri normalkah in nekaterih glavnih šolah. Pedagoški tečaji za učiteljske kandidate so trajali od začetnih 21 do 45 dni in nato tri mesece (Pavlič 2001: 20) ali pol leta, predmetnik pa je obsegal pedagogiko, verouk, pisanje, pravopis, pravorečje, nemško slovnico, računstvo, pisanje v latinici, zemljepis, specialne metodike pisanja in branja, lepomis, računstvo, nemško slovnico in verouk. (*Učiteljišče – Gimnazija Ledina: 130 let*, 1998: 5)

⁸ Opomba avtorice.

⁹ Zupanovo življenje in delo sta povzeta po *Slovenskem biografskem leksikonu* 1991: 873, 874 in Stiasnyju 1894: 161–179.

Paglovec je bil nedvomno pod močnim vplivom karizmatičnega, čeprav le 6 let starejšega kamniškega župnika Raspa, s katerim se je srečeval od leta 1700 kot s teologom domače fare, od leta 1702 kot kaplan, od leta 1705 pa kot сосед, ki je bil svojemu domačemu župniku kot patronu šmartinske župnije dolžan zahvalo, da je že s 26 leti dobil samostojno duhovnijo. Z Raspom je bil povezan vse do njegove smrti. Tako je slikar Valentin Metzinger naslikal Raspovo podobo za župnišče v Šmartnem (Spodnjem Tuhinju, Šmartinu). Rasp je tudi izdatno podpiral zidanje nove župne cerkve v Šmartinu in jo je tudi posvetil leta 1742, pol leta pred svojo smrtjo. Iz preostanka Raspo ve zapuščine je Paglovec po Raspo vem naročilu ustanovil nov beneficij.

Zaradi kvalitete in direktne povezave z Raspo vo šolo v Kamniku velja omeniti tudi Paglovecovo šolo,¹⁰ ki jo je že l. 1705 ustanovil v Spodnjem Tuhinju (St. Martinu, Šmartinu). Paglovec je svojo zasebno župnijsko šolo¹¹ namenil nadarjenim kmečkim fantom. Učili so se nemščino z začetnim branjem in pisanjem, latinščino, računstvo in glasbo. (Schmidt 1963: 117) Šolo je imel v župnišču, kjer je poučeval skupaj s kaplanom. Poleg pouka je gojencem nudil tudi stanovanje in hrano. Stanovali so v župnišču, kaplaniji in tudi v zasebnih hišah. Kadar sam ni imel časa za poučevanje, so gojenci poučevali kmete branja in pisanja. To zadnje je bil unikum Paglovecove šole, pri čemer so učenci dobili tudi prve praktične pedagoške izkušnje. (Okoliš 2000: 37) Zaradi kvalitetnega poučevanja je šola kmalu zaslovela v širšem slovenskem prostoru. Obiskoval jo je tudi Kamničan Jurij Japelj, kasnejši prevajalec Svetega pisma, ki je tod dobival prvi pouk pred vstopom na jezuitsko gimnazijo v Ljubljani. (Joža Glonar 1925–1991: 382–385) Čeprav je bil osnovni namen Paglovecove zasebne šole zagotoviti osnovno izobrazbo za vstop v gimnazijo in kasnejši duhovniški poklic, so se mnogi učenci odločili za posvetne poklice, kot so učitelji, pisarji ali cerkovniki. Prav ti imajo največ zaslug, da se je po Paglovecovi smrti l. 1759, ko je šola prenehala delovati, pismenost v Tuhinjski dolini ohranila do dvajsetih let 19. stoletja, ko so pričele delovati prve šole, ki jih lahko imenujemo osnovne.

Paglovecovo pedagoško delovanje je daleč presevalo lokalne kamniške okvire in posegalo v vseslovenski prostor. Zlasti je pomemben njegov prispevek na področju slovenskih šolskih učbenikov. Po protestantskih piscih se je prvi lotil sestavljanja abecednika, katekizma in celo preproste računice v slovenskem jeziku. L. 1742 je izdal knjigo *Zvesti tovarš*, ki ji je dodal katekizem in Tablo teh puhštabou, inu viža se navučiti Krainsku ali Slovensku brati. To je bil prvi slovenski katoliški abecednik, ki je bil po vsej verjetnosti na voljo tudi šolam v Kamniku, prav tako tudi njegove naslednje izdaje slovenskih knjig. Tri leta kasneje (1745) je izdal še *Tomaža Kempenzarja Bukve*, ki jim je spet dodal Table teh puhštabou in pa navodila za branje številck. (Schmidt 1963: 102) Bil je med prvimi,

¹⁰ Povzeto po *Slovenskem biografskem leksikonu* (Kidrič 1938: 246–249), Kroniki F. M. Paglovca v *Kamniškem zborniku* (Zika 1963: 54–55) in *Zgodovini šolstva in pedagogike na Slovenskem* (Schmidt 1963: 102).

¹¹ Zasebne župnijske šole ne gre enačiti z osnovnimi (ljudskimi) šolami, to je s standardizirano institucijo, ki obvezuje določene starostne skupine otrok, da redno obiskujejo pouk, ki ga vodijo usposobljeni učitelji po vnaprej predpisanem načrtu in predmetniku. (Milharčič 1995: 9)

ki so na Slovenskem razmišljali o učenju računstva ali vsaj štetja. V času od l. 1733 do 1759 je bilo med tridesetimi znanimi slovenskimi tiski kar osem njegovih. Izdajali so jih še 50 let po njegovi smrti, kar dokazuje, kolikšen je njegov prispevek k uveljavljanju slovenske knjige. (Kidrič 1925–1991: 247–249) Paglovčeva šola je sprejemala v prvi vrsti slovenske otroke in je pri začetni razlagi upoštevala slovenščino, zato je imela koristno vlogo pri nastajanju slovenske inteligence. (Schmidt 1963: 117)

Zanimivo je, da se o Paglovčevi šoli ni ohranil noben neposreden pisni dokument, čeprav je sicer njegova pisna zapuščina zelo obsežna. Pisal je tudi bogato župnijsko kroniko, v kateri pa nikjer ne omenja svojih pedagoških prizadevanj. Njegova šola nam je znana le po zapisih kamniškega zgodovinarja Josipa Benkoviča, ki so nastali na podlagi ustnega izročila. (Okoliš 2000: 37)

Glavarjeva šola

Peter Pavel Glavar (Glovar) je bil rojen 1721 v Ljubljani, umrl pa je 1784 v Mirni na Dolenjskem. Bil je nezakonski otrok, ki so ga našli poletnega dne 1721 na pragu župnišča v Komendi ter izročili v vzgojo kmetu Basaju. Domnevno je bil njegov oče baron in malteški vitez duhovnik Petro Giacomo Testaferata.

Zgled Basajevega sina Jerneja in naklonjenost župnika Roglja sta pripomogla, da se je vpisal na ljubljansko jezuitsko gimnazijo z namenom, da postane duhovnik. Tu je dovršil tri razrede, nato pa šolanje nadaljeval v Gradcu. Po novi maši na Trsatu na Reki sta mu bili leta 1744 v Komendi dodeljeni v začasno oskrbovanje komendatorjeva gosposčina in kaplanija. Glavar je bil izobražen duhovnik, poleg slovenščine in šolskih jezikov je govoril še italijansko, špansko in francosko ter se ukvarjal z idejo o osnovni šoli še pred terezijansko reformo. Čeprav je postal duhovnik po velikih ovirah zaradi svojega nezakonskega rojstva, so bili njegovi interesi usmerjeni v gospodarske in splošnoprosvetne probleme.

Leta 1756 je dal v Komendi sezidati posebno poslopje za šolo. Za učitelja je nastavil tudi Jakoba Zupana. Šolo je obiskovalo precejšnje število revnih otrok, ki jim je priskrbel obleko, hrano, stanovanje ter brezplačen pouk v branju, pisanju in godbi.

V nekaterih virih je šola imenovana semenišče, drugod spet »normalna« šola. Vsekakor je bila šola namenjena rekrutiranju duhovniškega podmladka, vendar je učence le pripravljala za vstop na jezuitski kolegij in na bodoče duhovniške študije. Tudi izraz normalka ni ustrezen, saj označuje prvo učiteljsko šolo, torej predhodnico učiteljišča, ki pa v tem času še ni obstajala. Verjetno so tako kot iz Raspove in Paglovčeve šole izhajali tudi učitelji, pa so ji kasnejši rodovi dodali to oznako. Po Schmidtju je bila Glavarjeva šola izrazito izbirna. Tu so poučevali dobri učitelji, najbrž tudi Glavar sam, saj se sklicuje na svoje večletne pedagoške izkušnje. Glavar je pošiljal učence na Koroško, da bi se naučili nemščine, glasbe pa so se učili, »da bi v semenišču mogli zaslužiti za hrano«. (Schmidt 1963: 117)

Terezijanske reforme in vloga Blaža Kumerdeja pri ustanavljanju prvih javnih šol na Slovenskem

Pojav novih gospodarskih in posledično družbenih odnosov je tudi v habsburški monarhiji povzročil vedno glasnejše zahteve po dvigu splošne izobrazbe vseh slojev prebivalstva. »Stare« šole, ki so kot ostanek fevdalnega sistema izobraževale le ozek krog prebivalstva, niso več ustrezale razvijajočemu se gospodarstvu. Kapitalizem in njegova duhovna nadgradnja razsvetljenstvo sta si bila enotna v zahtevi po vsaj minimalni izobrazbi delavcev in kmetov, da bodo zmogli dovolj dobro izkoriščati tehnični napredek. Metafora »luč« je predstavljala ključna pojma tega časa, to sta »razum in kritičnost«, ki naj bi se postavila po robu veri, vraževerju, tradiciji in predsodkom ter vzpostavila idejo »javnosti«. Ločnica med ljudstvom in javnostjo je postala ločnica med tistimi, ki lahko berejo in pišejo, in tistimi, ki tega ne morejo.

Ta prizadevanja so se ujela z napani prosvetljenih absolutističnih vladarjev Marije Terezije in njenega sina Jožefa II., ki sta si od izboljšanja splošne ravni izobrazbe obetala hitrejši gospodarski razvoj, več davkov, močnejšo vojsko in nemško uradništvo. Od višje splošne izobrazbe podložnikov z osnovnim poukom nemščine sta pričakovala tudi vzpostavitev vsaj minimalnega »nemškega skupnega imenovalca« v narodnostno mešani monarhiji. S tem naj bi se okrepil tudi prestol prosvetljenega absolutističnega vladarja. Verjetno je, da sta si vladarja ob vseh ekonomskih interesih v duhu prosvetljenstva zavestno prizadevala tudi za dvig izobrazbene in kulturne ravni prebivalstva. Zaživela je ideja o splošni osnovni šoli, ki bi dajala osnovno izobrazbo vsem, ne glede na stan, spol in bodoči poklic. (Ciperle, Vovko 1987: 36)

V Ljubljani so že l. 1761 z Dunaja dobili naročilo, naj poskrbijo za ustanovitev šol v mestih in na podeželju, kjer se bo »za meščansko obrt in za kmetijstvo določena mladina« naučila **nemško** brati, pisati in računati. (Schmidt 1963: 166) Cerkovni predstavniki so odkrito nasprotovali ideji o ustanavljanju elementarnih šol in izražali bojazen, da se bodo izobraženi kmetje upirali svoji gosposki in da bodo zašli v krivoverstvo. Ker pa se je Marija Terezija zavedala, da je osnovna šola za nadaljnji družbeni razvoj potrebna, je bila z dekretom l. 1770 uvedena sekularizacija: »Šolstvo je in ostaja politicum.« (Schmidt 1963: 167)

V duhu avstrijske šolske reforme je prosvetljenski izobraženec Blaž Kumerdej¹² l. 1772 predlagal cesarici svoj načrt organizacije osnovnih šol na Kranjskem. V njem je opozoril na skoraj popolno nepismenost na Kranjskem, zato je predlagal uvedbo pouka v slovenščini. Poučevali naj bi cerkovniki, ki bi se morali za ta poklic primerno izobraziti. Otroci naj bi se učili iz abecednika, ki bi ga država natisnila v slovenskem jeziku in ga tudi brezplačno razdelila. Njegov predlog je vzbudil odpor zemljiške gospode in duhov-

¹² Blaž Kumerdej (1738–1805), ustanovitelj in ravnatelj prve normalke v Ljubljani, kjer je uveljavil načelo, da morajo učiteljski kandidati nujno znati slovenščino. Tako je poskrbel za temelj slovenske šole. Kot okrožni šolski nadzornik v Celju je ustanavljal nove osnovne šole in skrbel za izpopolnjevanje učiteljev na Štajerskem. Za pouk branja in pisanja je prevedel in priredil berilo *Vodenje za brati*, prvo dvojezično »posvetno« osnovnošolsko berilo, ki ni bilo hkrati tudi katekizem (Pavlič 2001: 44, 45).

ščine, a je pri vladarici padel na ugodna tla, verjetno tudi zato, ker je finančno breme uvedbe šolstva padlo na občinska ramena. (Schmidt 1963: 178–183)

Po njegovi zaslugi je bila že leto pred šolskim patentom¹³ v Ljubljani ustanovljena normalka¹⁴ za pedagoško izobraževanje učiteljskih kandidatov in že nameščenih učiteljev.

Proti Kumerdejevemu konceptu osnovne šole kot **izobraževalne ustanove** je nastopal Tauffererjev vzgojni koncept osnovne šole kot **vzgojnega zavoda**, ki bo vzgojila cesarju in Bogu pokorne ljudi. V njem ni bilo prostora za deklice, kar se tiče pismenosti za dečke pa samo za branje. Tako sta se že ob rojstvu osnovne šole pojavila dva nasprotujoča si koncepta šole, ki se med seboj borita že vso njeno zgodovino do današnjih dni. (Schmidt 1963: 177)

Blaž Kumerdej, šolnik, filolog in prosvetitelj, je bil rojen v 1738 v Zagorici pri Bledu, umrl pa je 1805 v Ljubljani. V letih 1750–57 je bil gojenec jezuitskega kolegija v Ljubljani. Na Dunaju je študiral pravo in se zaposlil. Že v mladostnih letih je želel, da bi po svojih močeh obravnaval svoj materni jezik. V začetku leta 1773 je nenaprosen predložil dunajski vladi »Domoljuben načrt, kako bi se dalo kranjsko stanovalstvo naj-uspešneje poučevati v pisanju in čitanju«. Čeprav je njegov predlog požel ostre kritike, je zbudil vladaričino pozornost. Tako ga je cesarica Marija Terezija istega leta imenovala za ravnatelja še ne ustanovljene normalke v Ljubljani. Preseneča dejstvo, da je moral kljub končani univerzitetni izobrazbi predhodno dodatno obiskovati pedagoški tečaj na dunajski normalki (ustanovljeni 1771). Tu je poslušal pedagoška predavanja Johanna Felbingerja, glavnega avtorja Prve šolske naredbe, in se izpopolnil v »novi učni metodi«,¹⁵ ki jo je kot »normo« za poučevanje predpisala Prva šolska naredba. Tako je postal edini pedagoško šolani laik med Slovenci. Pred njim je bil to le še Adam Bohorič. (Schmidt 1963: 199) Ob prihodu v Ljubljano se je moral odločno spopasti z deželnim glavarstvom, ki je hotelo okrniti normalko na nivo mestne šole. Po ustanovitvi normalke leta 1775 je z Edlingom, **Japljem** in Kappusom skrbel za slovenske šolske knjige. Že leta 1780 je bila ljubljanska normalka po sodbi Dunajčana Hermanna »gotovo ena najboljših šol v Avstriji«. Ko je Japelj leta 1783 dobil naročilo za prevod Svetega pisma, je k sodelovanju povabil tudi Kumerdeja. Njuno sodelovanje je trajalo od samega začetka prevajanja do prevajanja 4. knjige Pentatevha. Leta 1786 je odšel v Celje za okrožnega šolskega komisarja, 1792 se je vrnil na normalko v Ljubljani, kjer je ostal do smrti. (Logar 1925–1991: 583–586)

Kot šolski nadzornik je osebno nadzoroval poučevanje po različnih šolah, tako tudi kamniško trivialko, in sicer v obdobju, ko so jo frančiškani preoblikovali v glavno šolo, verjetno leta 1883: »Zaradi tega jih je prišel direktor Blaž Kumerdej nadzorovat.« (Stiasny 1894: 120) Prisostvoval je tudi slovesni preselitvi kamniške trivialne šole iz starega šolskega poslopja v mestno vojašnico, kjer je nadomeščal grofa Edlinga, deželnega šolskega poročevalca.

¹³ Prvi šolski zakon – Splošna šolska naredba.

¹⁴ Normalka – vzorna osnovna šola z vadnico – je bila prva strokovna šola za učitelje.

¹⁵ Nekaj značilnosti »nove učne metode«: kolektivni pouk, skupno branje – nekakšna obravnava berila, črkovna metoda opismenjevanja, posebne tabele kot učni pripomoček in katehetiziranje – razgovorna – spraševalna metoda. Po letu 1784 se Felbingerjeva pedagogika ni več omenjala. Nadomestila jo je »izboljšana učna metoda«. (Schmidt 1963: 219–225)

1. Šolski zakon – Splošna šolska naredba

V habsburški monarhiji sta bila sprejeta dva zakona o šolstvu. Za časa cesarice Marije Terezije **I. 1774** je bil sprejet **Prvi avstrijski ljudskošolski zakon – Splošna šolska naredba** – ki je poddržaval osnovno šolstvo. S tem zakonom je absolutistična habsburška monarhija na področju šolstva močno prehitela ostale evropske države, razen Prusije (1756), saj je uvedla splošno šolsko obveznost. Rezultat sekularizacije (država je cerkvi odvzela nadzor nad šolstvom) je javna ljudska šola (osnovna šola) z **osemletno šolsko obveznostjo za otroke od 6. do 14. leta**, zadnji dve leti kot nedeljska ali ponavljalna šola.

Dotedanjih zasebnih (župnijskih) šol ne smemo enačiti z osnovnimi (ljudskimi) šolami. **Osnovna šola** je standardizirana institucija, ki obvezuje določene starostne skupine otrok, da redno obiskujejo pouk, ki ga vodijo usposobljeni učitelji po vnaprej predpisanem načrtu in predmetniku. Obvezna je za vse otroke ne glede na njihov spol, razredno in religiozno pripadnost, premoženjske razmere in bodoči poklic; je resnično ljudska, ker poteka pouk v materinščini, in je elementarna, kar pomeni, da za vstop ne zahteva nobenega predznanja. (Ciperle, Vovko 1987: 19)

Po tem zakonu naj bi bile ustanovljene tri vrste osnovnih šol: **eno- ali dvorazredne trivialke**, **štirirazredne glavne šole in normalke**. Razlikovale so se glede na učni program in družbeni sloj učencev. Trivialke so bile namenjene kmečkim otrokom in revnejšim slojem, »onemu koristnemu razredu, ki se preživlja z naporom fizičnih sil«. Predmetnik je obsegal verouk (najvažnejši predmet), branje, pisanje, računanje in petje.

Glavne šole so nastajale v mestih – sedežih okraja. Poučevali so večje število predmetov. Iz glavnih šol je bilo mogoče prestopiti v gimnazijo ali v višji razred t. i. normalke.

Normalke so ustanovljali samo v deželnih glavnih mestih. Predstavljale so vzorne šole, ki dajejo »normo«, kako je treba poučevati. Na njih so potekali tudi pedagoški tečajji za učitelje trivialk in glavnih šol, zato so bile normalke predhodnice učiteljišča, iz katerih je bil možen prehod na gimnazijo. Na Kranjskem je bila edina normalka v Ljubljani, sicer pa so bile ustanovljene v glavnih mestih avstrijskih dežel.

Prva osnovna šola v Kamniku – od trivialke do glavne šole

Ob sprejemu šolskega patenta leta 1774 je bilo stanje na področju šolstva v Kamniku naslednje:

- Že pred letom 1770 je bila ustanovljena zasebna, t. i. »zakotna« šola Jakoba Zupana, v kateri je učil branja, pisanja, računstva in glasbe meščanske otroke, nekaj otrok pa je imel tudi na hrani in stanovanju.
- Nekatero mestno otroke so poučevali tudi frančiškani.
- Od leta 1777 je poučeval učitelj Gregor Jenčič.¹⁶
- S poukom se je ukvarjala tudi bratovščina Sv. trojice in sv. Lenarta, ki je zgradila poslopje za lastne potrebe in za poučevanje.
- Leta 1750 je obstajala šola s 50 učenci.

¹⁶ Šolska mapa OŠ Kamnik – Zgodovina šole (mešane osnovne) in dekliške obrtne šole.

Leta 1780 je umrl benficiat Žiga Reich. Deželno oblastvo se je že dalj časa trudilo ustanoviti trivialno šolo, to je osnovno šolo, kakršno je predpisovala nova zakonodaja. Deželna oblast je mestnemu starešinstvu predlagala, da bi se dohodki bratovščine podelili frančiškanom, ki naj bi poučevali v novi šoli. Mestno starešinstvo pa je bilo bolj naklonjeno Gregorju Jenčiču, ki je obljubil, da bo poučeval, zato mu je podelilo dohodke beneficija Sv. trojice in sv. Lenarta. (Stiasny 1894: 109)

Tako je Jenčič leta 1780 odprl trivialno šolo, prvo osnovno šolo v Kamniku. V novo šolo se je priglasilo toliko učencev, da je bilo staro benficiatno poslopje premajhno in se je šola na Jenčičevo prošnjo preselila v poslopje mestne vojašnice. Na slovesnost ob odprtju trivialne šole je bil povabljen tudi grof Edling, deželni šolski poročevalec, ki je imel največ zaslug za ustanovitev šole. Edling se slovesne otvoritve ni utegnil udeležiti, zato je kot svojega namestnika poslal »normalnega direktorja« Blaža Kumerdeja. (Stiasny 1894: 109; Šolska mapa OŠ Kamnik; Šuštar 1993: 77). Leta 1781 je bila kamniška trivialka ena od desetih trivialk na Kranjskem. (Schmidt 1963: 197)

Edling pa ni bil zadovoljen samo s trivialno šolo, zato si je še naprej prizadeval za ustanovitev glavne šole v Kamniku, kakor se je za mesto tudi spodobilo. Njegova prizadevanja so obrodila sadove tri leta kasneje, leta 1783, ko so beneficij bratovščine Sv. trojice in sv. Lenarta podelili frančiškanom, s čimer se je sedaj strinjalo tudi mestno starešinstvo. Že leta 1784 je bila trivialka preoblikovana v glavno šolo. Istega leta je Blaž Kumerdej izvedel inšpekcijski nadzor.

Na glavni šoli so bili poleg elementarnih predmetov uvedeni še nemška slovnica s spisjem, elementi latinščine, naravoslovje, gospodarstvo, zgodovina, zemljepis, osnove geometrije, stavbarstvo, mehanika in risanje. (Pavlič 2001: 27) Prvi dve leti je pouk še potekal dvojezično v slovenščini in nemščini, naslednja leta pa v nemščini.

Leta 1787 so dokončno **prepovedali »zakotno« šolo Jakoba Zupana**. Če nam je dovoljeno ob skopih podatkih primerjati obe šoli, potem morda velja, da je bila Zupanova šola na nižji zahtevnostni ravni in morda prav zaradi tega še vedno priljubljena med prebivalstvom, saj je bil predmetnik glavne šole precej bolj obsežen in zahteven. Glavna odlika Zupanove šole pa je bilo prav gotovo glasbeno poučevanje. Po prepovedi Zupanove šole so mu ukazali, da mora opraviti izpit za trivialne šole, če hoče še naprej opravljati učiteljski poklic. Izpit je zelo uspešno opravil na ljubljanski normalki, nato pa je bil imenovan za učitelja v 1. razredu na glavni šoli v Kamniku.

Prav poučevanje na glavni šoli je bila tista srečna okoliščina in razlog, da kamniški frančiškanski samostan v času jožefinskih reform ni bil razpuščen. (Šuštar 1993, 78)

Leta 1797 je bil pouk zaradi vojne začasno prekinjen. V prostore šole, ki je bila v vojašnici, so namreč namestili vojne jetnike.

Na prošnjo samostanskega gvardijana in direktorja šole p. Abunda Pilacha so leta 1799 ločili deško in dekliško šolo. Frančiškani so namreč menili, da se poučevanje deklet ne sklada z načeli njihovega reda. Tako dečkov niso več poučevali skupaj z deklicami in kmalu za tem se je dekliška šola preselila v druge prostore. Svojega šolskega poslopja ni imela, pač pa je gostovala v različnih zasebnih poslopih.

Industrijska šola

V začetku leta 1788 je direktor glavne šole Repe zaprosil deželne oblasti, da bi ustanovile poleg glavne šole še industrijsko (obrtno) šolo za deklice. Deželne oblasti so z veseljem privolile, zapletlo pa se je pri plačilu učiteljev. Poučevala je Marija Khel, žena učiteljskega pomočnika Janeza Khela. Zakonski par Khel je imel na voljo brezplačno stanovanje v prostorih šole, Khel pa je dobival še šolnino (ukovino), ki je znašala za enega otroka 10 krajcarjev mesečno. Mestno starešinstvo je zaprosilo, naj se iz normalnošolskega zaklada podeli vsako leto po 80 gld. za plačilo Marije Khel, vendar mu deželne oblasti niso bile pripravljene ustreči. Zato je zakonski par Khel zapustil Kamnik, obrtni razred pa se je vseeno obdržal. Industrijsko šolo je obiskovalo 29 do 39 učenk.

Ob polletnih preizkušnjah in inšpekcijskih nadzorih so morale učenke pripraviti razstavo svojih izdelkov. Poglavitna dejavnost industrijske šole je bila izdelava čipk in drugih ročnih del. Leta 1793 je učiteljstvo od šolnine prihranilo 20 goldinarjev in s tem denarjem so vpeljali svilorejo. Zasadili so več murv in kupili sviloprejke. (Stiasny 1894: 113, 114) Industrijska učiteljica je imela brezplačno stanovanje v šoli, uživala je (skromno) podporo špitalskega zaklada v višini 70 goldinarjev na leto. Nekatere učiteljice so skrbele tudi za snago in kurjavo v šoli, za kar so dobivale po 4 gld. 15 krajcarjev na leto.

Obrtni razred je bil samo poseben razred v okviru kamniške glavne šole. Pouk je trajal sedem mesecev po tri ure tedensko. (Kastelic 1985: 98) Industrijsko šolo so razpustili kmalu po letu 1800, ker so opustili izdelavo čipk in sviloprejo.¹⁷

Konec 18. stoletja so se v javnih šolah že pojavljale učiteljice, ki so deklice poučevale ročna dela. Velikokrat so bile to kar soproge učiteljev ali pa samske gospodične, nekatere od njih pripadnice srednjega sloja, ki so se izobraževale v samostanskih dekliških šolah. Nivo izobrazbe pri nekaterih od njih je bil dokaj visok, vsekakor v primerjavi z mnogimi učitelji na trivialkah, vendar so imele le redke med njimi učiteljsko izobrazbo. Spet druge so bile brez vsakršne splošne izobrazbe. Poučevanje jih je doletelo, ker so bile soproge učiteljev, včasih tudi učiteljske vdove. Za svoje delo so bile slabo plačane ali pa sploh ne. Leta 1807 je izšel celo odlok, naj se učitelji ženijo s takimi ženskami, ki znajo ženska ročna dela. (Hojan 1970: 36)

Učitelji na Kamniškem v drugi polovici 18. stoletja

Že okrog leta 1750 je bil omenjen neki neimenovani učitelj, ki je imel 50 učencev. Morda je bil to kaplan bratovščine Jožef Mežič. Sledil mu je Valentin (Matija) Götzl, ki je umrl 1762. Leta 1780 je umrl benficiat Žiga Reich. Že pred letom 1770 je poučeval odličen učitelj in organist Jakob Zupan.

Na enorazredni trivialki je od leta 1780 do 1783 poučeval Gregor Jenčič.

Na glavni šoli so konec 18. stoletja poučevali frančiškani in laični učitelji in učiteljice.

Leta 1788 so poučevali direktor o. Cahej Rape, ki je bil obenem katehet, dva frančiškana, laični učitelji Jakob Zupan in učiteljski pomočnik Janez Khel.

Leta 1791 so poučevali frančiškani direktor o. Cahej Rape, o. Gindel Jenič, o. Kolumbio Merkač, o. Regalat Mušič ter Jakob Zupan in Neža Mejač.

¹⁷ Šolska mapa OŠ Kamnik – Zgodovina šole (mešane osnovne) in dekliške obrtne šole.

Leta 1792 najdemo vse prejšnje učitelje razen o. Regalata Mušiča, ki ga je nadomestil o. Jovito Jovio.

Leta 1797 je Jakob Zupan tako oslabel, da ga je do leta 1801 nadomeščal Andrej Rebrenik in Podlipnik, nato pa do njegove smrti frančiškani. (Stiasny 1894: 110, 111)

Leta 1805 je prišel v Kamnik o. Dionizij, ki ni znal slovensko. Mestno starešinstvo mu je zaradi tega na njegove stroške dodelilo učiteljskega pomočnika.

Laični učitelj prvega razreda se omenja še leta **1808/09**, nato pa so poučevali samo frančiškani. (Šuštar 1993: 78)

Na **industrijski šoli** je leta 1788 poučevala Marija Khel. Sledile so ji Marija Ana Irlich do 1790, Neža Mejač do 1794 in Marija Jenič do 1799.

V deški šoli so od leta 1801 do 1882 poučevali samo frančiškani.

Plača učiteljev

Učitelj Jakob Zupan je imel do leta 1770 prav dobre dohodke, saj je dobival iz špitalskega zaklada 310 gld. na leto. Po tem letu so mu ukinili prihodek iz špitalskega zaklada, zato so mu kot odškodnino dodelili dohodke župnijskega cerkovnika, a je moral opravljati tudi njegovo službo. Učiteljski pomočnik je dobival samo šolnino, in sicer 10 krajcarjev mesečno na učenca. Tisti, ki so zamujali s plačilom, so morali plačati 20 krajcarjev.¹⁸ O tem, da bi učitelj pobiral tudi bero, ni podatkov.

Omenili smo že dohodke industrijskih učiteljic – 70 goldinarjev in brezplačno stanovanje.

Deželna šolska komisija je sicer predlagala, da bi moral učitelj prejemati plačo 130–150 gld. letno, pomožni učitelj pa 70 gld. letno, in sicer iz deželnega šolskega sklada. Predlog je seveda neslavno propadel, čeprav so ga sestavili ugledni svetniki deželnega glavarstva, med njimi Kumerdej in Edling. (Schmidt 1963: 196, 197) Če predlagane zneske primerjamo s tistimi, ki so jih kamniški posvetni učitelji dejansko prejemali, spoznamo, da so delili usodo revnega podeželskega in mestnega učiteljstva.

Vzdrževanje šole

Za finančno vzdrževanje šole naj bi po zakonodaji skrbeli trije plačniki: šolski patron, mesto in občine v okolici in zemljiška gospoda.

Če so gradili šolsko poslopje trivialk in glavnih šol, je moral zemljiški gospod priskrbeti stavbno gradivo. Šolski patron je plačal obrtnike in opremo. Občina je plačala prevoz gradiva in težka dela. Za vzdrževanje šole so skrbeli mesto Kamnik, občine, ki so bile oddaljene pol ure hoda, in graščine Križ, Zaprice in Perovo. (Kastelic 1985: 98)

Vzdrževanje šole je zajemalo popravilo šolskega poslopja, kurjavo, nabavo tiskovin, knjig, učbenikov za revne učence, krede in čiščenje šolskih prostorov. Najvišjo postavko je predstavljala kurjava, razmeroma visoki so bili tudi stroški za razne tiskovine.

Znan je podatek, da je moralo mesto v letih 1790 do 1792 za različne šolske postavke plačati več kakor 473 gld. Od tega so ostali dolžni preko 185 gld. Dolgovali so tudi učiteljici Neži Mejač, ki ji niso izplačali obljubljenih 4 gld. za čiščenje šolskih prostorov, zato je zapustila službo in odšla iz Kamnika. (Stiasny 1894: 122–124)

¹⁸ Od povišane šolnine je šla polovica v šolski sklad.

Šolski nadzor

V terezijanski dobi je bilo šolsko nadzorstvo v posvetnih rokah. S strani deželnih oblasti so šolo nadzorovali šolski komisariji, ki jih je imenoval cesar. Na Kranjskem in Štajerskem je to službo opravljal napredni grof Edling. S Torresom sta bila prva pedagoško šolana nadzornika na Slovenskem, ki sta znala učiteljem tudi praktično pokazati, kako naj bolje poučujejo. (Schmidt 1963: 247) Naslednja stopnja šolskega nadzora je bil okrožni šolski nadzornik. To sta bila Linhart in Kumerdej, ki sta za sprejem te službe morala opraviti poseben pedagoški izpit.

Neposreden nadzor nad šolskim prostorom in izvajanjem pouka je imel krajni šolski nadzornik. Prvi krajni šolski nadzornik v Kamniku je bil Tomaž Jenčič, mestni pisar v mestni službi, sicer pa premožen posestnik. Služba šolskega nadzornika je bila častna in brezplačna. Njegova naloga je bila tudi, da je poskrbel, da so pritekale finance s strani šolskega patrona, mesta, okoliških občin in od zemljiških gospodov. V začetku so bili meščani šoli zelo naklonjeni, sčasoma pa je z naraščanjem stroškov za šolo raslo tudi število njenih sovražnikov. To častno službo je dobro opravljal vse do svoje smrti leta 1790 in šola je bila v dobrem stanju. (Stiasny 1894: 114–118)

Nasledil ga je mestni pisar Ignacij Pečnik, ki pa je šolo popolnoma zanemarjal in frančiškanom ni izplačeval dohodkov bratovščine. V šoli je zmanjkovalo krede, gob, knjige so bile prepozno naročene, zmanjkalo je tudi drv, da so morali šolo zapreti za več dni. Zaradi zanemarjanja dolžnosti so ga zamenjali s Frančiškom Gallingerjem, grajskim oskrbnikom s Križa. Svojih nalog se je lotil zelo odločno in dosledno. Tožil je prejšnjega nadzornika Pečnika, da je šolska drva sam porabil in tožbo tudi dobil. Takoj ob začetku svoje častne službe je založil svojih 42 gld., ki jih je kasneje iztožil od mestnih starešin, ki šoli niso bili naklonjeni. Tako je z odločnimi posegi kamniško šolo spet spravil v stari red. Svojo nadzorniško službo je vzorno opravljal do leta 1797. (Stiasny 1894: 120, 121)

Šolski prostor

V 18. stoletju je pouk potekal na različnih lokacijah, odvisno od tega, kdo je ustanovil šolo. Rasp in Zupan sta poučevala v lastnih hišah – Zupan na Šutni nasproti cerkve ob Šutenskem potoku (danes Bombačeva hiša, Šutna 38). Stiasny omenja, da je bila šola v poslopju na Šutni, kjer je bil prej špital. V prvem nadstropju te hiše je stanoval tudi beneficiat bratovščine Sv. trojice in sv. Lenarta, ki je tudi poučeval. Član bratovščine Matija Götzl je med leti 1755 in 1762 sezidal na Šutni lastno hišo za šolo in potrebe bratovščine, ki pa je 1788. pogorela.

Trivialka naj bi bila v poslopju špitala, vendar se je priglasilo toliko učencev, da je bilo to poslopje enostavno premajhno. Zato se je šola na prošnjo učitelja Jenčiča preselila v mestno vojašnico,¹⁹ ki je stala na mestu, kjer je danes Glavni trg. (Polec 1955: 105)

Leto pred iztekom 18. stoletja (1799) sta se ločili deška in dekliška šola, ki se je kmalu preselila v neko zasebno zgradbo. Ko je šolsko poslopje leta 1804 pogorelo, se je deška šola preselila v samostansko sukarno (današnja Pueljeva hiša).

¹⁹ Šolska mapa OŠ Kamnik, Zgodovina šole (mešane osnovne) in dekliške obrtne šole.

Pedagoška dokumentacija, število učencev, šolski obisk in organizacija pouka

Najvažnejši uradni spis je bila razrednica, kamor so zapisovali odsotnosti učencev. Starši, ki so neredno pošiljali otroke k pouku, so bili kaznovani z denarno globo, revnejši pa z zaporom. Šolski obisk so natančno spremljali in naznanjali zanikrne starše, vendar je bil šolski obisk slab. Aprila 1788 je imelo 57 učencev in učenek 715 zamujenih dopoldnevov, 11 pa jih protizakonito izstopilo.

Število učencev v prvem obdobju ni znano. Ohranjeni so le posamezni fragmenti:

- 1787–79 učencev in 39 učenek (Stiasny 1894: 129),
- 1788 je bilo vpisanih 79 učencev in 39 učenek (Stiasny 1894: 120).

Z zapisnikom o napredku in pridnosti učencev so spremljali učni uspeh (Stiasny 1894: 126, 127), vendar le ob koncu šolskega leta. S šolsko naredbo je stopila v veljavo petstopenjska ocenjevalna lestvica, ki je v veljavi še danes. Prve ocene so bile 1 do 5, pri čemer je bila 1 najboljši red.²⁰

Za razrednico in zapisnik niso imeli tiskovin, zato so jih morali izdelovati učitelji sami. Jakob Zupan je inovativno združil zapisnik in razrednico v en sam dokument, iz katerega so bili poleg podatkov o učencu razvidni tudi socialni položaj staršev, opravičene in neopravičene zamude, nravnost, zmožnost in uporaba zmožnosti.

Iz vzorne pedagoške dokumentacije, ki jo je zapustil Jakob Zupan, je razvidno, da so bili poleg praznikov pouka prosti dnevi nedelja, četrtek in torek dopoldne, ker je bil to tržni dan. (Stiasny 1894: 126)

Sklep

- Za kamniško šolstvo v 18. stoletju je značilna prepletenost različnih privatnih, vendar kvalitetnih pedagoških pobud.
- V prvi polovici 18. stoletja prevladuje zasebno šolstvo z izrazito avtonomno obarvanostjo vsakokratnega ustanovitelja šole.
- Skupna značilnost teh šol, ki v kasnejši javni šoli ni več tako opazna, je poučevanje glasbe.
- Prva javna osnovna šola trivialka, ustanovljena leta 1780, je bila že leta 1783 preoblikovana v glavno šolo.
- Glavni pomanjkljivosti kamniškega šolstva v tem času sta bili nezadovoljivo vzdrževanje šol in izplačevanje učiteljskih plač.
- Leta 1788 je bi ustanovljen industrijski razred za deklice, leta 1799 pa je bila izvedena ločitev deške in dekliske šole.
- Frančiškani so leta 1783 prevzeli pedagoško pobudo in jo v deški šoli obdržali naslednjih 100 let.
- Nekateri kamniški učitelji tega časa so bili pomembne osebnosti tudi v slovenskem prostoru in so bili v neposrednih stikih z najbolj naprednimi ljudmi in idejami tega časa.

²⁰ Ocenjevalna lestvica od 5 do 1, kjer je najboljša ocena 5, je bila uvedena v stari Jugoslaviji. (Kristan 1992: 10)

Za ljudi evropskega prostora velja, da smo morda bolj kot prebivalci drugih celin odvisni od ustvarjanja na izobraževalnem področju. Tudi stopnja kamniške kulture v 18. stoletju je bila odvisna od delovanja šol in karizmatičnih učiteljev, ki so delovali precej širše kot zgolj na šolskem področju, zato nastanek in razvoj šolstva predstavljata pomemben del kamniške kulturne zgodovine.

Čeprav je Valvasor konec 17. stoletja mestece pod kamniškimi planinami označil kot zaostalo naselbino, kjer je mogoče le slutiti nekdanji sijaj, tega ni mogoče trditi za stanje šolstva. Kamniške zasebne šole prve polovice 18. stoletja so bile priznane kot najboljše izobraževalne ustanove tega časa na Kranjskem. V drugi polovici 18. stoletja je bil Kamnik tudi eden od desetih krajev z glavno šolo in eden izmed ne tako številnih, kjer je bila ustanovljena industrijska šola še istega leta, ko jo je predvidela šolska zakonodaja.

Razvoj šolstva v Kamniku ima poleg svoje vključenosti v slovenski prostor tudi lastni obraz. Tega so mu poleg zgodovinskih dogodkov dajale osebnosti, ki so delovale na šolskem polju: Rasp, Paglovec, Glavar in posvetni učitelj Jakob Zupan. Ob njih ne smemo pozabiti na človeka – posameznika, ki so ga te šole oblikovale. Sijajen primer je prav Jurij Japelj, ki se je poznal in tesno sodeloval z večino takratnih naprednih intelektualcev – prosvetlencev, kot so bili Kumerdej, Edling in Linhart, ki so orali ledino na šolskem polju. Zato ima Japelj kot eden prvih prevajalcev šolskih učbenikov v slovenski jezik pomembno mesto tudi v zgodovini šolstva na Slovenskem.

Literatura

- Jože CIPRLE, Andrej VOVKO 1987: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
- Ferdo GESTRIN 1985: Trgovsko prometni položaj Kamnika do 17. stoletja. V: *Kamnik 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*. Ur. Jože Žontar idr. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik, Ljubljana: Sekcija za krajevno zgodovino zgodovinskega društva za Slovenijo. 45–51.
- Joža GLONAR: Jurij Japelj. V: *Slovenski biografski leksikon 1925–1991*. Elektronska izdaja. Ur. Petra Vida Ogrin. SAZU, ZRC SAZU, 2009. URL: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0838/VIEW/>.
- Tatjana HOJAN 1970: *Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
- 1970: Vzgoja učiteljic. V: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
- Ana KASTELIC 1985: Šola v Kamniku do druge svetovne vojne. V: *Kamnik 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*. Ur. Jože Žontar idr. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik, Ljubljana: Sekcija za krajevno zgodovino zgodovinskega društva za Slovenijo. 97–101.
- France KIDRIČ: Frančišek Mihael Paglovec. V: *Slovenski biografski leksikon 1925–1991*. Elektronska izdaja. Ur. Petra Vida Ogrin. SAZU, ZRC SAZU, 2009. URL: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0838/VIEW/>.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Tiskarna Slovenija 1937.

- Silvo KRISTAN 1992: *Ocenjevanje šolske športne vzgoje da ali ne?* Ljubljana: Zavod republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Janez LOGAR: Blaž Kumerdej. V: Slovenski biografski leksikon 1925–1991. Elektronska izdaja. Ur. Petra Vida Ogrin. SAZU, ZRC SAZU, 2009. URL: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0838/VIEW/>.
- Mirjam MILHARČIČ HLADNIK 1995: *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Stane OKOLIŠ 2001: Paglovčeva šola v Tuhinju in njegova prizadevanja na šolskem področju. V: *Paglovčev zbornik: referati s simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 35–43.
- Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970.
- France OSTANEK 1955: Šolski sistemi na Slovenskem 1774–1950. Zbornik dokumentov o reformi obvezne šole.
- Božo OTOREPEC 1956: Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku. V: *Kamniški zbornik*. Ur. Avguštin Lah. Kamnik: Občina Kamnik. 67–101.
- Slavica PAVLIČ 2000: *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Slovensko šolstvo včeraj, danes, jutri*. Ur. Alenka Šverc idr. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport 2007.
- Mojca PEČEK 1998: *Avtonomnost učiteljev nekdanj in sedaj*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Janko POLEC 1955: Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dvesto letih. V: *Kamniški zbornik*. Ur. Avguštin Lah. Kamnik: Občina Kamnik. 51–110.
- Vlado SCHMIDT 1963, 1964, 1966: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I–III*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Ljudevit STIASNY 1894: *Kamnik. Zemljepisno-zgodovinski oris*. Ljubljana: samozal.
- Josip SUCHY 1928: *Spomini Krištofovega Pepčka*. Ljubljana: samozal.
- Šolska mapa OŠ Kamnik, Zgodovina šole (mešane osnovne) in deklishe obrtne šole, Slovenski šolski muzej, Ljubljana.
- Branko ŠUŠTAR 1993: Prispevek frančiškanov h kamniškemu ljudskemu šolstvu. V: *500 let frančiškanov v Kamniku. Zbornik referatov zgodovinskega simpozija 1992*. Gl ur. Emilijan Cevc. Kamnik: Kulturni center. 77–102.
- Učiteljišče – Gimnazija Ledina 130 let*. Ur. Boris Bovha idr. Ljubljana Gimnazija Ledina, 1998.

Etimologija priimka *Japelj*

MARKO SNOJ

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Ljubljana
marko@zrc-sazu.si

Dokončne sodbe o izvoru priimka *Japelj* zaenkrat ni mogoče podati. V poštev prideta dve možnosti. Lahko je nastal iz starejšega *Apel*, ki je prevzet iz avstrijskega *Ap(p)el*, ta pa je izvorno hipokoristik starovisokonemškega osebnega imena *Adalbrecht*, vendar se zdi verjetneje, da je obravnavani priimek prevzet iz avstrijskega *Jappel*, ki je izvorno manjšalnica hipokoristika *Japp*, spadajočega k svetniškemu imenu *Jakob*. Iz osnovnega hipokoristika je s slovensko manjšalniško pripono tvorjen hipokoristik in priimek *Japec*.

At this time there can be no final solution as to the origin of the surname *Japelj*. Two possibilities are prominent: the surname may have arisen from the older surname *Apel*, which was taken over from the Austrian *Ap(p)el*, which in turn is, by origin, a hypocorism of the old high German personal name *Adalbrecht*. It is, however, more probable that the surname is taken from the Austrian surname *Jappel*, which by origin is a diminutive of the hypocorism *Japp* belonging to the saintly name *Jakob*. The Slovenian surname and hypocorism *Japec* is formed from the initial hypocorism and with the use of the Slovenian diminutive suffix.

Ključne besede: etimologija, imenoslovje, priimki, izvor priimka *Japelj*

Key words: etymology, onomastics, surnames, origin of the surname *Japelj*

Povabilo k sodelovanju na simpoziju o Juriju Japlju sem sprva sprejel z zadrego, saj se z jezikom tega našega pisca nisem nikdar resno ukvarjal. Ker pa sem iskanja izhodov iz zadreg navajen že pri etimološkem delu, sem ga našel tudi za ta primer. Za vse, ki se podrobneje ukvarjajo z življenjem in delom Jurija Japlja, bo vsekakor zanimivo izvedeti, od kod izvira njegov priimek. Predstavil bom dve možnosti etimološke razlage priimka *Japelj*, ki doslej, kolikor vem, v etimološki literaturi še ni bil podrobneje obravnavan.¹

Priimek *Japelj* je po *Začasnem slovarju slovenskih priimkov* znan v Kranju, Logatcu, Metliki, Laškem, okolici Celja, Slovenj Gradcu, Ljubljani in okolici, Mariboru, Postojni in Ilirski Bistrici, njegova različica *Japel*, ki zgolj pisno ne izpostavlja funkcionalne mehкости glasu *l*, pa v Kamniku, Litiji in Krškem. (ZSSP: 227) Iz spletne baze

¹ Bezljaj 1982: 251, priimka *Japelj* in *Apelj* sicer povezuje s praslov. glagolom **(j)apati* »gledati, opazovati«, potrjenim v stčes. *japaj nebesa* in v češ. *nejápa* »neroda«, vendar se zdi domneva prešibko utemeljena.

Statističnega urada RS razberemo, da priimek *Japel* nosi manj kot pet nosilcev, medtem ko pogostejšo različico *Japelj* nosi 370 nosilcev, in sicer 77 % v osrednjeslovenski regiji, 10 % na Gorenjskem, ostalo drugod.²

Slovenski biografski leksikon navaja, da je bil oče Jurija Japlja doma z Bevk pri Vrhniku in da se je pisal *Apel* (SBL 3/1: 382). Da naj bi se Jurijev oče Primož Japelj sprva pisal *Apel*, omenja v svoji razpravi že Benkovič (Benkovič 1894: 33). Tega priimka, ki je še potrjen v mariborskem adresarju iz leta 1935 (ZSSP: 9), danes na Slovenskem ni več.

Spletni telefonski imenik Avstrije³ navaja 210 telefonskih priključkov, registriranih na priimek *Appel*, 21 na njegovo različico *Apel*, 91 na *Appl* in 18 na *Apl*, skupaj torej 340. Največ priključkov na te priimke je na Dunaju in v Spodnji Avstriji, precej manj v Salzburgu, Zgornji Avstriji in na Štajerskem. Na Koroškem in Gradiščanskem so le posamezni primeri. Iz navedenih podatkov lahko sklepamo, da v Avstriji živi kakih tisoč oseb z enim od navedenih priimkov.

Na sosednjem Hrvaškem je po podatkih hrvaškega slovarja priimkov priimek *Apel* znan le v Osijeku in Sisku, nosijo pa ga štirje nosilci. Njegov patronimik *Apelić* nosi le ena oseba v Osijeku, pisno različico *Apl* pa tri. Razvojno starejšo različico *Apelt* nosi pet oseb, prav tako na področju Osijeka (LPSRH: 10).

Na Hrvaškem sta znana tudi priimka *Japel* in *Japelj*, in sicer prvi na Reki, v Vinkovcih, Osijeku, Senju in Zagrebu (skupaj 17 nosilcev), drugi pa v Benkovcu, Slavonskem Brodu in Vinkovcih (skupaj 9 nosilcev) (LPSRH: 257).

Sledeč podatku, da naj bi se oče Jurija Japlja pisal *Apel*, bi morali sklepati, da je ta priimek razvojno starejši kot *Japelj*. Možnost takega sklepa bi nam potrdila tudi okoliščina, da večina besed na vzglasni *a-* v slovenščini, pa tudi v drugih slovanskih jezikih, rada dobi protezo, npr. *jápnno* namesto *ápno*, kar je po disimilaciji nastalo iz **vapno*. Primeri s splošnoslovenskim protetičnim *j-* pred nekdanjimi vzglasnimi *a-* so *jábolko*, *jáblana*, *jágnje*, *jágoda*, *jájce*, *jálov*, *járem*, *jástreb*, *jáviti*, *jávor*. Te besede imajo v steslov. in nekaterih drugih slov. jezikih še ohranjene vzporednice brez vzglasnega *j-*, ki so prvotnejše, kar lahko dokažemo s sorodnimi ali istorodnimi besedami v drugih indoevropskih jezikih, v primeru *jávor* pa s tujejezično predlogo. Ob slovenskih priimkih z izvorno vzglasnim *A-* najdemo tudi take s protetičnim *J-*, npr. *Jandrašič* poleg *Andrašič*, *Jandrič* poleg *Andrič* in *Janžek* poleg *Anžek*. Upošteva se obstoj nemških priimkov *Appel*, *Apel*, *Apl* in *Appl* ter dejstvo, da domačega lastnoimenskega korena *ap* v drugih slovanskih jezikih sicer ni, bi se zdelo upravičeno skleniti, da je slovenski in hrvaški priimek *Apel*, iz katerega je glasoslovno mogoče izvesti obravnavani *Japelj*, nemškega izvora.

Germanisti razlagajo nemški priimek *Ap(p)el* kot hipokoristik srvnem. osebnega imena *Adalbrecht*, iz katerega sta danes najbolj razširjena *Albrecht* na nemškem jugu in *Albert* na severu (Kohlheim 2005: 93). To srvnem. osebno ime je po izvoru zloženka iz členov, ki ustrezata stvnem. *adal* »rod, pleme« in *beraht* »svetleč, sijoč, imeniten« (Bahlow 1967: 23, 28). Osebno ime torej prvotno pomeni »kdor je imenitnega, svetlečega rodu, plemenit«.

² [Http://www.stat.si/imena.asp](http://www.stat.si/imena.asp).

³ [Http://www.herold.at/telefonbuch](http://www.herold.at/telefonbuch).

Kako je iz prvotnega *Adalbrecht* nastal današnji nemški *Apel*, spada v področje nemškega imenoslovja. Za naše potrebe bo dovolj, če nakažemo naslednje razvoje.

Prvotno nemško osebno ime *Adalbrecht* se je najprej razvilo v *Albrecht*, to pa po premetu v *Arbelt*, kar se na Nemškem ohranja kot priimek. Po disimilacijskem odpadu prvega jezičnika⁴ in pričakovanem bavarskem razvoju *b* v *p* dobimo *Appelt*, kar se na bavarskem področju prav tako ohranja kot priimek. Po odpadu izglasnega *-t*, ki ga zasledimo npr. v našem osebnem imenu *Depal* < srvnem. *Dietpalt*,⁵ je iz tega nastal hipokoristik in kasneje priimek *Ap(p)el*.

Vendar ima Urbanija zapis priimka Japljevega očeta *Apel* za napako, kar utemeljuje z dejstvom, da se v vseh ostalih dokumentih priimek pojavlja z vzglasnim *J-* (Urbanija 2004: 4). Trditev se zdi upravičena tudi zato, ker se *Japelj* v današnjih Bevkah, ki šteje 251 hiš, pišejo v desetih, *Apel* pa v nobeni. Vzglasni *J-* v priimku *Japelj* torej ni nastal v času Jurija Japlja, temveč kvečjemu prej, zapis *Apel* pa je, izgleda, res posledica pisarjeve samovoljne naslonitve na njemu znani nemški priimek. Seveda je mogoče, da je priimek *Japel(j)* nastal iz *Apel* po pristopu protetičnega *J-* že davno prej, tako kot v že navedenih primerih *Jandrašič*, *Jandrič* in *Janžek*, vendar to ni edina možnost. Precej verjetneje se zdi, da je naš priimek *Japelj* prevzet iz avstrijskega *Jappel*, ki ga spletni telefonski imenik Avstrije navaja za skupaj 30 naročnikov, od teh 14 z Dunaja, 6 iz Spodnje Avstrije, 5 iz Štajerske, ostale od drugod.⁶ Ta priimek je izvorno patronimična manjšalnica hipokoristika *Japp*, ki se v Avstriji ohranja kot priimek.⁷ Hipokoristik *Japp* spada k svetniškemu osebnemu imenu *Jakob*. Tudi v slovenščini je na področju Dravograda znan priimek *Jap*, ki izvira iz istega nemškega hipokoristika. Z domačo pripono je iz njega tvorjena manjšalnica *Japec*, ki se ohranja kot osebno ime in kot priimek, znan tudi na Hrvaškem (LPSRH: 257). Imenotvorno razmerje med priimki *Jap* in *Japelj* ter *Japec* je torej lahko enako kot med priimki *Jak* in *Jakelj* ter *Jakc* in *Jakac*; *Jurg*, *Jurga* in *Jurgelj* ter *Jurjec*; (osebnim imenom) *Grega* in *Gregelj* ter *Grejec*; *Miha* in *Mihelj* ter *Mihec*, ki vsi izvirajo iz hipokoristikov svetniških imen.

Razmišljanje o izvoru in etimologiji priimka *Japelj* lahko strnemo v naslednji dve povedi. Obravnavani priimek je zelo verjetno prevzet iz avstrijskega priimka *Jappel*, ki je izvorno manjšalnica hipokoristika *Japp*, spadajočega k svetniškemu imenu *Jakob*. Druga, sicer manj verjetna možnost, je domnevanje prevzema iz avstrijskega priimka *Ap(p)el*, ki je izvorno hipokoristik srvnem. osebnega imena *Adalbrecht*.

⁴ Prim. disimilacijski odpad drugega jezičnika v osebnem imenu *Margaréta* > *Margéta*, iz česar je prevzeto sloven. *Marjéta*.

⁵ Iz tega prevzetega osebnega imena je tvorjeno sloven. krajevno ime **Depalja vas*, ki je standardizirano po gorenjsko kot *Depala vas* (Snoj 2009: 108).

⁶ <http://www.herold.at/telefonbuch/jappel/ex/>.

⁷ <http://www.herold.at/telefonbuch/japp/ex/> navaja dva priključka na ta priimek, po enega na Dunaju in v Spodnji Avstriji.

Literatura

- Hans BAHLOW 1967: *Deutsches Namenlexikon*. München: Keyserische Verlagsbuchhandlung.
- Josip BENKOVIČ 1894: Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj. *Dom in svet* 2, 3(7). Ljubljana. 33–56, 65–74.
- France BEZLAJ 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika* II, K–O. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Rosa in Volker KOHLHEIM 2005: *Familiennamen, Herkunft und Bedeutung*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich.
- LPSRH: *Leksik prezimena Socijalističke republike Hrvatske*. Ur. Valentin Putanec in Petar Šimunović. Zagreb 1976: Institut za jezik, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- SBL: *Slovenski biografski leksikon* 3/1. Ur. Izidor Cankar s sodelovanjem Jože Glonarja in Janka Šlebingerja. Ljubljana 1928: Zadrúžna gospodarska banka.
- Marko SNOJ 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC SAZU.
- Uroš URBANIJA 2004: *Jurij Japelj – življenje in delo*. Magistrsko delo (računalniški iztis). Mentor Igor Grdina. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- ZSSP: *Začasni slovar slovenskih priimkov*. Odgovorni redaktor akademik France Bezljaj. Ljubljana 1974: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Kranjstvo in slovenstvo Jurija Japlja

JAKOB MÜLLER

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Ljubljana
JMuller@zrc-sazu.si

Jurij Japelj (1744–1807) spada v razvoju slovenske jezikovne in narodne samozavesti v koncu obdobja, ki ga je v 16. stol. začel Primož Trubar s tovariši. Zlasti pomemben je Japljev praktični vpliv na slovenski knjižni jezik, in sicer zaradi zavestnega nadaljevanja knjižnega jezika, zaradi zavestnega zamenjevanja dolenske knjižne osnove z gorenjskimi glasovnimi odrazi in zaradi skrbi za kulturo jezika ob hkratnem upoštevanju dejanske rabe jezika. Na teh treh načelih: kontinuiteti, integriranju narečij in etničnem kultiviranju še danes temelji slovenski knjižni jezik.

V številnih izdajah svojih prevodov verskih del (pridige, molitve, cerkvene pesmi, svetopi-semški odlomki) je za jezik, v katerem so bili izdani, uporabljal skoraj enako pogosto ime *kranjski jezik* kot *slovenski jezik*. V primerjavi z Markom Pohlinom, ki je uporabljal skoraj izključno samo ime *kranjski jezik*, je to opazen odmik od deželnega koncepta knjižnega jezika. Pregled slovenskih knjig, izdanih v času Japljevega življenja (Simonič 1903–1905), kaže, da se je *kranjski jezik* do neke mere uveljavil na slovenskem zahodu (Trst, Goriška) ter na Celjskem, ostala slovenska Štajerska in slovenska Koroška pa ne imena ne nanj vezanega koncepta skupnega knjižnega jezika nista sprejeli, medtem ko je slovenščina onstran Mure, za katero ostali Slovenci v letih Japljevega življenja še niso niti vedeli, tedaj bila še posebna jezikovna in tudi etnična enota. Dolenskoljubljanski in še manj monocentristični koncept slovenščine se ni uspel uveljaviti, ker ni bilo drugih realnih integracijskih dejavnikov. Od sosedov so ime Kranjci, kranjski jezik na vse Slovence posplošili samo Hrvatje, medtem ko Italijani, Nemci in Madžari celo Slovencev imensko niso razlikovali od Slovanov, imena, ki se je v slovenski jezikovni oziroma jezikoslovni zavesti pojavilo šele po Japljevi smrti. V prevodu Svetega pisma (1784–1802), v Japljevem času najmočnejše integrativne institucije slovenskega knjižnega jezika, je dosledno uporabljano ime *slavo-carniolicum idioma*, ki ga je učeno mogoče razlagati *slovansko kranjsko narečje*, bolj realno in emancipativno pa *slovansko-kranjski jezik*. Japelj v svojih jezikoslovnih delih, ki so sicer ostala v rokopisih, namreč pogosto opozarja, da se kranjski jezik in slovenski jezik na Štajerskem in Koroškem v nekaterih nepomembnih podrobnostih razlikujeta, dejansko pa da sta en sam jezik, ki je narečje slovenskega jezika, segajočega na zahodu od Jadrana do Baltika, na vzhodu pa se zaključuje z ruščino. Da ima slovenščina, že jasno diferencirana od slovanskega jezika in že notranje integrirana v današnjem obsegu, hkrati z vsemi drugimi slovanskimi literarnimi jeziki status samostojnega slovanskega jezika, je v drugi polovici 19. stoletja razglasil Fran Miklošič (1813–1891).

In the timeline of the formation of Slovenian national and linguistic identity, Jurij Japelj (1744–1807) belongs to the end of the era initiated by Primož Trubar and his adherents in the 16th century. Of particular significance is Japelj's practical influence on standard Slovenian due to his conscious efforts for advancing the standard form of the Slovenian language, conscious substitution of the Dolenjska standard language base with phonetic features of the Gorenjska dialect and also caring for the culture of the language while simultaneously taking into consideration also the way language was actually used in real life situations. The three principles of continuity, integration of dialects and ethical cultivation of the language represent the foundation of standard Slovenian even to this day.

In the numerous editions of translations of religious works (sermons, prayers, church songs, Bible passages), Japelj used the term 'the Carniolan language' almost as frequently as the term 'the Slovenian language' to denote the language of his translations. In comparison to Marko Pohlin, who almost exclusively used the term 'the Carniolan language', this represents a notable shift from the concept of a region-based standard language. An overview of Slovenian books published during Japelj's era (Simonič 1903–1905) demonstrates that the Carniolan language was, to a certain extent, established in the west of the Slovenian territory (Trieste, Gorizia) and in the region of Celje, whereas the rest of Slovenian regions like Slovenian Styria and Slovenian Carinthia did not accept the name for and the concept of a common standard language. The Slovenian language beyond River Mura, at the time still unknown to the rest of Slovenians, was a special linguistic and also ethnical entity in itself. The Dolenjska-Ljubljana concept of Slovenian, even less so monocentric concept, did not manage to take root due to lack of other important integration factors. In terms of Slovenian neighbours only the Croats used the terms Carniolans and the Carniolan language when referring to Slovenians, whereas the Italians, Austrians and Hungarians failed to even distinguish the Slovenians from the Slavs; the term Slovenian became more prominent after Japelj's death. In his translation of the Bible (1784–1802), the book which at the time had the greatest power of integration, Japelj consistently used the term *slavo-carniolicum idioma*, which academically could be interpreted as 'the Slavic Carniolan dialect', though more realistically and under the influence of emancipation this is understood to be 'the Slovenian-Carniolan language'. In his linguistic works, which never moved beyond the manuscript stage, Japelj frequently draws attention to the fact that even though the Carniolan and Slovenian languages in Styria and Carinthia differed in certain insignificant details, they were essentially one language – a dialect of the Slavic language which in the west extended from the Adriatic sea to the Baltic and in the east was rounded off with Russian. In the second half of the 19th century Fran Miklošič (1813–1891) declared that Slovenian, which had by then clearly differentiated itself from the Slavic language and had become internally integrated, enjoyed the status of an independent Slavic language alongside other literary Slavic languages.

Ključne besede: kranjski jezik, slovenski jezik, Jurij Japelj

Key words: Carniolan language, Slovenian language, Jurij Japelj

Zadnja tri desetletja se zgodovinarji zavzeto ukvarjajo z *nacijo*, njenim pojavom, pojmom, mitologijo, ideologijo in zlorabo.¹ Smer njihovih obravnav kaže tudi navajanje verzov Franza Grillparzerja: *Der Weg der neueren Bildung geht / Von Humanität / Durch Nationalität / Zur Bestialität* (1849).² Od srede 90-ih z miti in stereotipi o sloven-

¹ Gellner 1983, Anderson 1983, Smith 1987, Hobsbawm 1991, Geary 2002 idr.

² Prim. Štih 2006: 9.

skem narodu obračunavajo tudi slovenski zgodovinarji in antropologi.³ Glavne trditve vseh teh raziskav so: (1) Narod ni objektiviteta, določena z rodом, skupno zgodovino, skupnim jezikom, skupno kulturo, ampak subjektiviteta, imaginarna, zamišljena skupnost. (2) Sodobni narod se je začel oblikovati ob koncu 18. stoletja in se nato razvijal do začetka 20. stoletja, in sicer zlasti na osnovi uveljavitve skupnega knjižnega jezika, razvoja šolstva, javnih medijev in političnih organizacij. (3) Nacionalistični ideologi in zgodovinarji neupravičeno projicirajo moderni koncept naroda nazaj na zgodovino. (4) Posebni donesek slovenskih znanstvenikov je trditev, da so zgodovinski Karantanci poseben narod, posebna etnija, ki se ne substancialno ne konceptualno ne more povezovati ne z današnjimi koroškimi Slovenci ne z današnjimi Slovenci, ki jih sicer do konca 18. stoletja kot naroda sploh ni bilo.

Koncept naroda/nacije je zaradi povezovanja z grenkimi sadeži etnocentrizma, rasizma in bestialnosti metodološko nečist, trditev o zgodovinski diskontinuiteti slovenstva pa je premalo utemeljena, vendar je revidirani koncept naroda prepričljiv v trditvi, da narod kljub nedvomni genski etimologiji (narod < na-roditi se) ni genetska oziroma biološka, ampak zavestnostna skupnost, ki se v zgodbah časov stvarno in konceptualno spreminja. Da bistvena referenca naroda prvotno ni bila jezik, ampak zavest, kaže tudi etimologija besede *etnos*, besede, ki obsega vse razvojne stopnje skupnosti: rod, pleme, ljudstvo, narod, nacija in velja za vse čase od Herodota do današnjih dni. Etimologija *etnosa* sicer ni popolnoma trdna, vendar je najverjetneje povezana s korenem *swe- (Frisk 1973), ki ga ima tudi slovenščina v prevojni stopnji 'svo-j'. *Etnos* je izvorno skupnost, ki temelji na zavesti svojosti, tj. različnosti od drugih človeških skupnosti, njen najgloblji temelj pa je zavest povezanosti v *mi*. Isti koren ima tudi svoboda, nastala iz *svob-oda 'pripadanje samemu sebi' ali iz zloženke *svo-pot 'svoj gospod' (Snoj 2003). Pojmi, enote zavesti, imajo seveda svoja imena, zato jasno zavest *etnosa* izraža lastno ime skupnosti, na kar opozarja Štih (2006: 34). Lastno etnično ime nedvomno kaže jasnejšo samoidentifikacijo in omogoča širšo, ne samo na konkretno situacijo vezano komunikacijo, vendar ima zlasti v manjših, ozemeljsko manj obsežnih in zato manj imaginarnih skupnostih dovolj močno identifikacijsko moč že sam zaimek *mi*, ki se kaže v izjavi, da se določena reč *po naše* dela tako in tako in da se tej ali oni stvari *po naše* reče tako in tako. Zavest in funkcioniranje *našosti* je preverljiva v obrobni predelih slovenskega narodnega območja: v Kanalski dolini, Beneški Sloveniji, Porabju, Gorskem kotarju itd. Vsekakor pa se razlikujejo etnična skupnost, jezikovna skupnost in državna (politična) skupnost, saj ima vsaka od njih svoj referencial in svoj obseg.

Pripadniki slovenske jezikovne oziroma etnične skupnosti, naseljene med Vzho-dnimi Alpami in Jadranskim morjem, so za sebe in svojo skupnost prvotno uporabljali endonim Slověne, ki v najstarejših tujejezičnih zapisih nastopa v petih variantah: skrajšani: Sclavi in štirih nes krajšanih: Sclavani / Sclaveni / Sclavini (vse tri so glasoslovno regularni odrazi imena Slověni) in Sclavoni (končaj -on-i je po izvoru latinski). Poleg teh so do leta 1000 zapisani tudi eksonimi: Vinedi, Veneti, Vandali (Kos 1902, 1906). V nemščini se je uveljavil eksonim Windische, v madžarščini Totok. Vsa navedena imena

³ Štih 2006 navaja več kot 12 svojih predhodnih bibliografskih enot na isto temo, Šumi 2000, Makarovič 2008, Kosi 2010.

so nedvomno imela veliko širši obseg, kot ga imajo *Slovenci* danes, in ta široki obseg se je v nemščini in madžarščini ohranil zelo dolgo, v italijanščini pa pravzaprav do danes.

Kdaj se je pojavilo oziroma uveljavilo ime Sloven-ci, ni ugotovljeno. Pojavilo in uveljavilo pa se ni samo na področju današnjega slovenskega narodnega prostora, ampak tudi na severnem Hrvaškem, v Dubrovniku, na delu Poljske in v SZ Rusiji, vendar se ni pojavilo na celotnem današnjem slovenskem ozemlju: ime Sloveni se je ohranilo v Benečiji in Porabju, sledovi pa so se tudi v osrednji Sloveniji ohranili še v 16. stoletju, saj ime Sloveni poleg imena Slovenci uporabljata, čeprav le nekajkrat, še Primož Trubar in Jurij Dalmatin, ima pa ga tudi Alasia 1607.

Tretji veliki korak v zgodbi slovenstva se je zgodil v drugi polovici 16. stol., ko je bil ustvarjen nov etnični referencial: slovenski pisni/tiskani jezik, ki mu je Bohorič 1584 določil pravila, *Biblia* 1584 pa mu je podelila institucionalnost in smiselnost kontinuitete. Herberstein 1557 je daleč najbolj natančno popisal obseg slovenskega jezika (*lingua Slavonica*), segajočega od Jadrana do Baltika in od Carigrada do Moskve, Primož Trubar pa ga je na podlagi kriterija razumljivosti ter v opoziciji do hrvaškega jezika zamejil s Kranjsko, južno Štajersko, Koroško in Goriško. V Bohoriču 1584 se *lingua Slavica/Slavonica* izmenoma uporablja v obeh obsegih. Ob tem je treba posebej poudariti, da vse do začetka 19. stoletja ne le v slovenščini, ampak tudi v drugih slovanskih jezikih ločevalnega imena za Slovence v našem današnjem in v najširšem obsegu ni bilo. Poudariti pa je tudi treba, da so Slovenci v 16. stoletju imeli še najmanj 20 drugih ozemeljskih oziroma etničnih referenc, med njimi tudi pogosto ponavljajoči se binom *kranjski in slovenski* (Müller 2008/2009).

Trubar in drugi protestantski pisci 16. stoletja so slovenstvo pojmovali v različnih obsegih, kar se je nadaljevalo vse do začetka 19. stoletja, dokončno zožilo (prim. Škrabec 1995, 334; 1998, 295) in hkrati popolnilo pa se je šele po prvi svetovni vojni z združitvijo Slovenske okrogline, tj. Prekmurja, z ostalo Slovenijo.

Pomembno vlogo v razvoju pojma *slovenstvo* je imel tudi Jurij Japelj (1744–1807), zlasti s svojim vplivom na razvoj slovenskega knjižnega jezika, in sicer zaradi zavestnega upoštevanja njegovega začetnega obdobja, zaradi njegove glasoslovne reforme na osnovi gorenjščine ter zaradi skrbi za kulturo knjižnega jezika ob hkratnem upoštevanju rabe govornega jezika. Zgodovinska kontinuiteta, integriranje različnosti in kultiviranje so trije temelji, na katerih še danes temelji slovenski knjižni jezik.

Prvi jezik Jurija Japlja je bila kamniška gorenjščina, z ljubljansčino, ki je bila v njegovem času še precej dolenjska, se je seznanil v srednješolskih letih, goriško slovenščino je slišal v nadaljevanju teološkega študija v Gorici, v generalnem semenišču v Gradcu so bili njegovi sošolci tudi s področja južne Štajerske, po zaključku študija pa je bil posvečen v Trstu – enako kot Trubar –, kjer je nato ostal še štiri leta. Naslednjih štirinajst let je preživel v Ljubljani, nato osem let na Gorenjskem (Ježica, Naklo), zadnjih osem let pa v Celovcu, kjer je prišel v stik s koroškimi govori (prim. Glonar 1925–1932). V svojem življenju je spoznal pet slovenskih narečij: gorenjsko, dolensko, primorsko, štajersko in koroško, v svojih jezikoslovnih delih pa je največkrat pozoren na razlike med kranjskim (gorenjskim, dolenskim, notranjskim) in slovenskim (štajerskim in koroškim) jezikom, veliko pa ima gradiva za hrvaščino, dalmatinščino, slavonsščino, češčino, poljščino in

ruščino, včasih tudi za lužiško srbščino in rutenščino (staro cerkveno slovanščino), kar vse so mu narečja *slovenskega jezika* (linguae Slavicae/Windischer Sprache).

Repertoar Japljevega pisanja je tipološko podoben Trubarju. V tiskani obliki absolutno prevladujejo cerkvene zvrsti: katekizem (7 izdaj), pesmarica (6 izdaj), molitve (1), pridige (1), izbor evangelijev in listov (9 izdaj), daleč najpomembnejši pa je prevod Svetega pisma (12 zvezkov), ki sicer ni samo Japljevo delo, vendar je imel Japelj največji vpliv na jezikovni koncept prevoda (Narat 1999). Opus Japljevih prevodov posvetnih del je sorazmerno skromen, čeprav je prevedel pesmi več nemških pesnikov pa Francoza Racina in Angleža Popa. Tudi sam je napisal nekaj izvernih priložnostnih pesmi v latinščini in nemščini ter dve za duhovnika nenavadno sproščeni slovenski pesmi (Kako se na Kranjskem proso mane; Otročja postelja na kmetih).

Japljevo pojmovanje slovenskega jezika bomo preverili najprej na bibliografskem področju, da bi ugotovili, kako je v naslovih oziroma podnaslovih 36 tiskanih del oziroma izdaj imenoval jezik, ki ga je v njih uporabljal (po Simonič 1903–1905):

1779a, Lj.: Ta velki catecismus	na Šlavénki jesik preftavil
1779b, Lj.: Ta velki catekismus	_____
1784a, Lj.: Zerkovne pefmi	na Šlovenku preftavlené
1784b, Lj.: Svetu pifmu	in Slavo-Carniolicum idioma translata
1785a, Lj.: Zerkovne pefmi	na Šlovensku preftavlené
1785b, Trst: Zerkoune pefmi	na Slovensku prestavlené
1786a, Lj.: Švetu pifmu	in Slavo-Carniolicum idioma translata
1786b, Lj.: Sbrane molitve	na Krajnku preloshene
1787a, Lj.: Lysti inu Evangelia	na krajnki jesik preftavil
1787b, Lj.: Ta Veliki Katekismus	na Šlovenki jesik preftavil, pregledal, inu popravil
1788a, Lj., Zerkvene pefmi	na Šlovenku preftavlene
1788b, Lj.: Zerkovne pefmi	na Šlovenku preftavlene
1789, Lj.: Ta velki katekismus	_____
1791, Lj.: Švetu pifmu	in Slavo-Carniolicum idioma translata
1792, Lj.: Lysti inu Evangelia	na krajnki jesik preftavil
1793, Lj.: Ta veliki katekismus	na Šlovenski jezik preftavil
1794, Lj.: Pridige I.	_____
1794, Lj.: Pridige II.	_____
1796a, Lj.: Švetu pifmu	in Slavo-Carniolicum idioma translata
1796b, Lj.: Lyfti inu Evangelia	novizh na krajnki jesik preftavil
1797 Lj.: Lyfti inu Evangelia	na krajnki jesik preftavil
1798, Lj.: Švetu pifmu	in Slavo-Carniolicum idioma translata
1799, Lj.: Švetu pifmu	in Slavo-Carniolicum idioma translata
1800a, Lj.: Švetu pifmu	in Slavo-Carniolicum idioma translata
1800b, Lj.: Listi inu Evangelji	krajnki jesik
1800c, Lj.: Listi inu Evangelji	_____
1801, Lj.: Švetu pifmu	in Slavo-Carniolicum idioma translata
1802a, Lj.: Švetu pifmu	in Slavo-Carniolicum idioma translata
1802b, Lj.: Švetu pifmu	in Slavo-Carniolicum idioma translata

1803, Lj.: Listi inu evangelji	v' krajnski jesik preftavlenim
1804a, Lj.: Velki katekistem	na Slovęnski jesik preftavil
1804b, Lj.: Zerkvene pefmi	na Slovęnsko preftavlene
1805a, Lj.: Veliki katekistem	
1805b, Lj.: Listi inu evangelji	v' krajnski jesik preftavlenim
1806, Lj.: Lifti inu evangelji	v' kranjski jesik preftavlenim

Podatki so nepopolni, saj niso upoštewane znotrajbesedilne in druge omembe ali navedbe jezika, npr. Pridige 1794, 2d: in nofrata lingua Slavica, ali leta 1799: Sejal sem v slovenskem jeziku seme besede božje (po Kidrič 1929, 241; izvornik je verjetno latinski), ali Djanje svetih marternikov, 1805, rkp.: na Slovęnski jesik itd. Lingvonimi v Japljevih jezikoslovnih rokopisih bodo obravnavani posebej.

V naslovnih partijah uporablja Japelj tri imena besedilnega jezika: *slovenski* (9) + podvarianta *slavenski* (1), *kranjski* (9) in *slavo-carniolicum* (10). Pogostnost vseh treh imen je enaka, vsa se pojavljajo v istih treh desetletjih, kar dokazuje, da so mu bila nekako enakovredna. Glede tega se Jurij Japelj močno razlikuje od Marka Pohlina, ki je v naslovih oziroma podnaslovih svojih del navajal skoraj izključno kranjski jezik: v knjižnih naslovih ima 21-krat kranjski in samo 2-krat slavenski jezik. Ime *slavenski jezik*, ki se pojavlja tudi v predgovoru katekizma 1779, ki ga je podpisal škof Karel Herberstein, prevedel pa skoraj nedvomno Japelj, je pač povzet po Pohlínu. Poseben komentar zasluži in *slavo-carniolicum idioma*, uporabljano samo v vseh 12 knjigah prevedenega Svetega pisma. Slovensko bi se ime glasilo: *slovensko-kranjski jezik*, kar bi pomenilo slovenski in kranjski. V tem primeru bi Japelj (in Kumerdej), ki sta izdajo Svetega pisma zastavila, hotela izraziti, da prevod ni namenjen samo Kranjcem, ampak tudi koroškimi in štajerskim Slovencem. Tako razlago podpira v Japljevem jezikoslovju zelo pogosto uporabljena zveza *kranjsko in slovensko*. Upoštevanje naslovnika jasno dokazuje zapis sicer jezikovno in narodno ozkega, samo kranjskega Pohlina, ki je leta 1799 zaradi naslovnikov v vseh treh deželah uporabil naslov *Buque fa brati, inu moliti Slavęnskem fhovnirjem na Shtajerskemu, Koroshkemu, inu Kraynskemu ommiflene*.

Morda bi razen naslovnika bilo treba upoštevati tudi stilno vrednost latinskega imena ter zvrstno vzvišenost »svete« pa tudi znanstvene besede. Zelo podobno ali kar enako se namreč imenuje Pohlínov rokopisni slovar *Dictionarium Slavicum Carniolicum oder Deutsch-Slawonisch-Krainisches und lateinisches Wörterbuch* (1792).

Prevod navedenega dvočlenskega ligvonima bi bil *slovenski kranjski jezik*, pri čemer bi prvi člen (*slovenski*) imel najširši možni, tj. slovanski obseg, ki bi ga *kranjski* zoževal in preciziral. Za tako razlago prim. še Japljev zapis v *novizh preftavlen na Slovęnski krajnski jesik*, uporabljen v podnaslovu Japljevega rokopisnega Hiftorijkega katekismusa. Da je Japelj slovenski rabil tudi v najširšem obsegu, kaže *unsere Slavische Sprache* (Japelj 1779) in že navedena zveza *in nofrata lingua Slavica*.

Še najmanj verjetna je razlaga, da sta Japelj oziroma Pohlín hotela jezik svojega dela ločevati od nemške kranjščine. Zanj v Japljevih besedilih nimamo nobene opore.

Druga, primerjalna analiza rab oziroma referenc ligvonimov, povezanih z današnjo slovenščino, temelji na knjigah, izdanih v letih Japljevega življenja (1744–1807). Po Simoniču 1903–1905 je v tem obdobju izšlo 284 knjig – približno 9 na dve leti –, med

njimi seveda tudi Japljeve, od katerih jih ima jezikovno ime v naslovu oziroma podnaslovu 115 (dobrih 40 %).

Z imenom *kranjski jezik* jih je bilo izdanih 59 (dobrih 50 %), od teh jih je kar 53 izšlo v Ljubljani, sicer pa dve v Trstu, ena v Celju, ena na Dunaju, ena v Gradcu in ena v Celovcu, vendar za slednjo ne vemo letnice. Dodajmo še, da se je pisatelj v Ljubljani izdane knjige oglašil iz Tomaja. Kranjščina je bila očitno vplivnejša oziroma bolj domača na zahodu ter na področju Celja, ki je bilo skupaj z večino ostale Kranjske cerkveno del Oglejskega patriarhata oziroma Goriške nadškofije, samo po enkrat pa se pojavi na SV Štajerske.

Sestavino slovenski ima 34 lingvonimov, zapisanih sicer v petih različicah. Najpogostejši je *slovenski*, ki ga ima 22 tiskov, od teh jih je več kot polovica (13) izšla v Ljubljani, kar kaže na izdajateljsko moč Ljubljanec pa tudi na njeno odprtost za širšo, ne samo kranjsko jezikovno referenco. Vendar je treba dodati, da so bili avtorji kar treh ljubljanskih tiskov s področja Celja (Goriup, Rupnik; fajmošter v Zibiki?) in eden iz Goriške nadškofije. Glede na pogostnost rabe *slovenskega* v knjigah, izdanih v Ljubljani, se vsekakor kaže podobnost z Japljevo, ne Pohlinovo usmeritvijo. Ostali *slovenski* tiski so bili izdani na področju Celja (3), v Celovcu (3) in v Gradcu (3).

V *slavenskem jeziku* so bile izdane tri knjige, od teh dve Pohlinovi, obe na Dunaju. Ime je rezultat etimologiziranja na temo slave, česar Japelj nikoli ni tematiziral. Prevod Kolomonovega žegna (okoli 1800) je *svovenji*, uporabljena je torej koroška narečna oblika, v Mariboru pa je leta 1789 izšlo besedišče Slovinskiga in Nemshkiga Jesika.

V skupino *slovenskega* sodijo tudi tiski, napisani v *Windische Sprache* in njenih imenskih različicah, vsi razen enega napisani v nemščini. Takih je skupaj 11, in sicer *windische* devet, od teh jih je osem izšlo v Celovcu, eden pa v Celju. Vsi so pomembna slovenistična dela celovških jezuitov oziroma O. Gutsmana, ki so za strokovni metajezik uporabili nemščino. Posebnosti sta dve: slovenska *Evangelia na vse dni ... na Windish Spraho preloshene*, izdana v Ljubljani (1768), in Zelenkova *Wendische Sprachlehre* iz leta 1791, izdana v Celju.

V tretjo skupino spadajo tiski z oznako slovensko-kranjski oziroma slovenski kranjski jezik, ki smo jih navedli in komentirali že zgoraj.

Kaj ta imena pomenijo? Ali pomenijo isti jezik? Japelj je objavljajal pod vsemi tremi lingvonimi, zato je njihova substancialna referenca nedvomno ista, njihov referenčni obseg pa je nedvomno različen. Po drugi strani pa se kranjsko in slovensko lahko tudi substancialno razlikujeta, na kar jasno kaže Gutsman 1770/1777.

Kranjski jezik je jezik, ki se piše zlasti na Kranjskem, uporabljajo pa ga tudi pisatelji/prevajalci nekaterih drugih dežel, zlasti Goriške in deloma celjskega območja. Ime *kranjski jezik* je bilo uporabljano že v 16. stoletju, tako ima npr. tudi Bohorič 1584, ** 3/ 21 Carniolana lingua, čeprav redkeje kot ime *slovenski jezik*, in to z zavestjo, da se govorjeni jeziki v drugih, nekranjskih deželah nekoliko razlikujejo od jezika, zapisanega v knjigah, vendar v prepričanju, da je dovolj razumljiv tudi za sosednja narečja.

Slovenski jezik v Japljevih delih oziroma v Japljevem obdobju pomeni isti jezik kot *kranjski*, vendar ima eksplicitno širši krog naslovnikov, saj zajema tudi področje južne Štajerske in Koroške, lahko pa pomeni samo jezik teh dveh dežel, ne pa tudi knjižnega jezika Kranjske. Zavest o *Kranjcih* na Kranjskem in *Slovincih* na Štajerskem in Koro-

škem se jasno kaže že v 16. stoletju. Tako je Trubar leta 1557 v obsežnem spremnem eseju k prevodu Novega testameta zapisal: *wir Creiner vnd Windische* (Sakrausky 1989, 92). Razliko med obema jezikoma pa je tematiziral tudi Dalmatin 1584.: *vnser Creinerische sprach ... sich ... etwas von den andern windischen Dialects abzeuecht* (Sakrausky 1989, 595). Problem pa seveda je, kako je kdo te razlike dojemal oziroma interpretiral. Ptujski in cmureški župnik sta Japljevo izdajo Listov in evangelijev odklonila, češ da je za slovenske župnije na Štajerskem neuporabna. (Kidrič 1931, 143)

Slovenski jezik, ki so ga od začetka 18. stoletja v svojih knjigah uporabljali onkraj Mure v Slovenski okroglini, Japlju in drugim našim slavistom še ni bil znan.

Japljevo pojmovanje *kranjstva* in *slovenstva* se kaže tudi v njegovih jezikoslovnih spisih, napisanih v nemščini ali latinščini, ki so domala vsi ostali v rokopisih.

Krainerisch (Duličenko 2004), spis, ki obsega 16 strani. Japelj naj bi ga leta 1773 napisal za Hartwiga L. Ch. Bacmeistera v Peterburgu, ki je nameraval primerjati vse jezike sveta. Ker se v gradivu, prevedenem v francoščino, omenja tudi očenaš 1784, bi bilo potrebno celotno gradivo umestiti med obe letnici, vsekakor pa je razvidno, da ga je Japelj napisal v času, ko je bil tajnik škofa Herbersteina. V spisu uporablja za svoj materni jezik ime *Carniolien* in *langue Carniolienne*, navaja pa tudi alternativo *Slavonic* ali *Slavonique*. Govori da se predvsem v okolici Ljubljane in po vsej Kranjski; v velikem delu avstrijskega Primorja in v Goriški grofiji. Isti jezik se govori na spodnjem Štajerskem, na spodnjem in deloma na gornjem Koroškem, – česar ne navaja noben od piscev 16. stoletja –, čeprav se na Koroškem in Štajerskem ne imenuje *la langue Carniolienne*, ampak *-din*. Duličenko imena ni mogel prebrati, vsekakor pa je bilo povezano z imenom *Windische* (Vindin?). Pri ozemeljskem opisu *des langues Slavoniques* navaja, da sega skoraj do sredine *Furlanije Benečije*.

Nadalje Japelj navaja nekatere glasovne razlike med obema »istima« jezicoma, tako na razmerje kranjsko *dan* proti koroško/štajersko *den*, opozarja pa tudi na razlike med dolensko in gorenjsko kranjsčino: *stu* se govori v glavnem mestu Kranjske, v njegovi okolici in na Dolenjskem, toda na Gorenjskem se reče *sto* (61), kar je zelo zanimiv podatek za Riglerjevo teorijo ljubljanskih dolensko-gorenjskih glasovnih odrazov.

Prebivalci so najprej Krainzi, Carnioliens, in nato Slovénzi, Sclavoniques. Pod *Kranjci* se razumejo Gorenjci, Doleinzi, prebivalci notranje in srednje Kranjske, Pivčani, Kraševci, Vipavci. K njim je mogoče šteti tudi prebivalce velikega dela grofije Gorica, namreč Tolmince in okoličane Gorice. *Slovénzi*, Sclavoniques so prebivalci spodnje Štajerske (Shtajerzi) in spodnje Koroške (Korofhzi) kakor tudi slovensko prebivalstvo nadškofije Videm (!).

Sosednja ljudstva »nas« imenujejo nem *-din*, Italijani *Cragniolien* ali *Schiavi*, Furlani *Sclavs*, Hrvati in ilirska ljudstva (pravoslavni?) pa *Krainzi*.

Na koncu navede dvajset območij *des langues Slavoniques*: od Dubrovnika do beneške Istre, od Hrvaške do Vlaške, za turškimi mejami, čez Ogrsko, Poljsko in Rusijo, po Prusiji, Lužicah, Češki, Moravski, čez Štajersko, Koroško, Kranjsko do skoraj srede Furlanije Beneškega, vsi uporabljajo *la langue Slavonique*.

Slovensko v Japelj 1773 ima trojni obseg: eden temelji na identičnosti s *kranjskim*, drugi na diferentnosti od *kranjskega*, tretji na integraciji mnogih *slovenskih jezikov*.

V dodatku, ki ga je napisal prevajalec v francoščino, verjetno Baltasar Hacquet leta

1778, je navedena trditev, da so razlike »v našem jeziku« samo narečja (un jargon) istega jezika in da veliko lažje razumemo les nations Slavonique kot oni nas.

V *Erinnerungen* (Japelj 1779) so navedena zgodovinska vzorčna dela, izdana *in unserer Slavischen Sprache*, izraz, ki tematizira slovensko v najširšem obsegu – za kar imamo v obdobju po Japlju izraz slovanski – omejeno s svojilnim zaimkom na kolektivni osebek *mi*: razen *našega* obstajajo tudi drugi slovenski jeziki.

Beantwortung (Japelj 1799) je zanimiv jezikoslovni esej z veliko znanstvenega balasta, vendar s presenetljivim (paradoksalnim) zaključkom in velikimi slavističnimi projekti, ki jih je Japelj nato uresničeval do svoje smrti. Izhodišče je vprašanje, kateri od Slavischen Sprachen/slovenskih jezikov je osnova za lažje razumevanje ruskega, poljskega, češkega, dalmatinskega, hrvaškega, kranjskega in preostalih Slavischen Mundarten/slovenskih narečij. V samem naslovu je tematizirano prelivanje jezikov v narečja, ki se po klasični znanstveni metodi ad fontes najprej zastavi z vprašanjem o Illyrische Sprache/ilirskem jeziku in njegovem zgodovinsko uporabljanem soimenu Slavische oder Slavonische Sprache, Lingua Slavica/Slavonica, torej slovenskem jeziku, ki naj bi bil materinski ali glavni jezik, iz katerega izhajajo vsi drugi slovenski jeziki. Po eni od tez naj bi bil to *die slavisch kranerische Sprache*, slovenski kranjski jezik, sintagma, ki smo jo že srečali, toda v tokratnem okolju dobiva pomen 'kranjščina znotraj slovanskih jezikov', kar Japelj izraža tudi z zvezo *die Krainerische Slavische*.

Da bi to dokazal, navaja pet značilnosti kranjščine: (1) semantična starost: razmerje *kupiti* < *kup* kaže na čas pred trgovanjem s pomočjo denarja; (2) naravna bližina med poimenovanjem in poimenovanim: *mukati*, *kruliti*, *kvakati*, *ragljati*; *srce* < *sreda*; (3) podobnost z najstarejšimi jeziki sveta (hebrejščino, grščino): lastni črkopis, tri števila, bogastvo glagolskih oblik; (4) slikovitost izražanja: *on me je prižgal na lice* 'dal zaušnico'; (5) enostavnost: glagolske končnice: *-am*, *-em*, *-im*, *-om*, *-um*.

Seveda se dajo vsi navedeni dokazi oziroma merila, povzeta po Gottliebu Antonu, odkriti tudi v drugih slovenskih jezikih, zato Japelj neha iskati *Muttersprache* vseh slovenskih narečij, ampak opisuje *Töchttersprachen*/sestrske jezike oziroma *Pachtersprachen*/zakupne jezike, ki imajo vsak nekatere od lastnosti *materinskega jezika*. Tako na koncu razglasi cerkveno rutenščino za častitljivo matrono (*eine ehrenwürdige Matron*), ruščina, poljščina in češčina so v kraljestvih vzgojene in kultivirane dvorne dame, *Slawisch* = *Krainerische*/slovensko-kranjsko je nerodna podeželska in mestna služkinja (*Mädchen*), ki pa se dobro spozna na kmetijstvo, čebelarstvo, živinorejo ipd. Govori se na Kranjskem, Goriškem, v Primorju, na Spodnjem Štajerskem in slovenskih okrožjih Koroške.

Na koncu eseja se zavzame za združitev in zbližanje teh tako razprostranjenih jezikov. Ustanovi naj se družba učenjakov, ki naj sestavi slovar vsem slovenskim jezikom (*Slavischen Sprachen*) skupnih besed, izdela splošni leksikon vseh narečij slovenskih narodov (*Slavischen Nationen*) – za vzorec navaja tudi *Krainerisch* zerkov, zerku, *Windisch* zirku, zirkva – napiše analitično slovnico kot ključ za razumevanje vseh slovenskih dialektov (*Slavischen Dialekten*), sestavi vsem Slovincem (*Slaven*) skupni črkopis, katerega osnova bi bila kranjska latinica, ter za vsak narod (*Nation*) napiše posebno slovnico v preglednih tabelah.

V nemščini napisani esej razvije prvotno misel o konkretnem, na določeno ozemlje

vezanem izhodiščnem *slovenskem* jeziku v jasno zavest o sestrskih odnosih med vsemi obstoječimi *slovenskimi* jeziki, pri čemer Japelj za pojem 'slovanski' uporablja jasen nemški poimenovalni sistem: *Krainerische Sprache* z bežno omembo opozicijske *Windische Sprache* ter na široko obravnavanimi *Slavische Sprachen*, ki bi jih z današnjim imenskim orodjem nedvomno imenovali *slovanski jeziki*, v Japljevem času pa je bilo za vse tri reference na razpolago samo poimenovanje *slovenski jezik*.

Arcticae horulae (Japelj 1804) obsegajo 6 sešitkov velikega formata s skupaj 122 stranmi, vendar je 10 od teh praznih. Obsežne v latinščini napisane tabele z obrobniimi pojasnili in komentarji oziroma splošnimi pravili prikazujejo številne slovenske in zahodnoevropske črkopise, nato pa popolne oblikoslovne vzorce številnih samostalnikov, pridevnikov, števnikov, zaimkov in glagolov z izhodiščno besedo v latinščini, ki ji sledijo oblike Carniolicum et/feu Vindicum, Croaticum, Dalmaticum, Bohemicum, Polonicum, Moscoviticum. Spis je bil očitno namenjen učenim jezikoslovnim učenjakom, pripravljenim sodelovati pri ustvarjanju skupnega *slovenskega* črkopisa in preučevanju oblikoslovja glavnih slovanskih jezikov, imenovanih *Slavica dialecti*. Posebej velja poudariti, da se pogosto pojavlja zveza *Carniolicum feu/et Vindicum*, kot njuni diferencialni znaki pa se navajajo *dan : den, zhetèrti : shterti, jeft : jes* in podobne malenkosti.

Avtor navedenim razlikam sicer ne pripisuje posebne teže oziroma pomena, vsekakor pa ohranja zavest imenske dvojnosti Kranjcev in Slovencev.

Sprachlehre (Japelj 1807) je zelo obsežen rokopis: 382 numeriranih strani + 2 zvezka s tabelami. V uvodu razpravlja o *slavische Sprachen* in njihovih črkopisih, nato pa sledijo oblikoslovje devetih besednih vrst *kranjskega ali slovenskega jezika*, izpeljava njegovih besed (*Ableitung der Wörter*) ter skladnja njegovih samostalnikov, zaimkov in glagolov.

V uvodu je *Slavische Sprache* = Slavenski jezik, *lingua Slavica* opredeljen kot jezik, ki se govori na Kranjskem in v nekaterih sosednjih deželah. V vzorcih se ponavljajo *Krainer und Winden* ter *Slavischkrainerische*. Prva se veže na Kranjsko, Goriško grofijo in bližnje Primorje. Na Koroškem in v celjskem okrožju Štajerske so Slovenci (*Windische*), ki govorijo kranjskemu zelo podoben jezik. Glede Megiserja 1603 pravi, da pod oznako Carniolice navaja pokvarjene, iz nemščine izvirajoče besede, npr. Sharnagel 'clavus', pod Selavonice pa *shebl* in *schrebl*.

Pri opisovanju kranjskega naglasa navaja za akut besedo *vrát* der Hals, za cirkumfleks pa *do vrát* bis an der Thor (12). Navedeni besedni par je Valentin Vodnik v svoji slovnici uporabil za ponazoritev dveh tonensko različnih glasov, ki ju je odkril. Japlju se to ni posvetilo, saj z akutom zapisuje daljši potegnjeni glas ali ton, ki je v resnici cirkumfektiran oziroma visok, s cirkumfleksom pa »zelo dolg glas«, ki je dejansko nizek oziroma akutiran.

Za razločke med *Krainerische* in *Windische* ε našteva celo vrsto pisnih variant: e, ie/je, ej/ei: kranjsko grèhi, windische griehi.

Japelj soglaša s Pohlinom, da se *Krainerisch Slavische Sprache* upravičeno imenuje *Illyrische*, pravzaprav celo bolj upravičeno kot dalmatinsko in hrvaško. Pri tem se sklicuje tudi na Dalmatinov predgovor v Bibliji 1584, da je *windisch* isto kot *illyrisch*, ter na njegove lastnosti, sicer obravnavane že v Japelj 1799, in dodaja, da se *Windische*

govori tudi na Hrvaškem, v Dalmaciji in Istri in da zajema tudi češki, poljski, ruski jezik ter jezik v Bosni, na Vlaškem in v Turčiji. Črkopis za vse slovenske (slavishe) dialekte oziroma za tako razširjeno narodnost (Volksthum) bi moral biti enak, in sicer latinični.

Pri obravnavi črkopisa dosledno navaja *Krainerische und Windische*, sicer pa obravnavava *Krainerische Sprache* in opozarja na njene variante: dolensko Bug namesto Bog, fzh po vsej Dolenski, **samo** v Ljubljani (kar pomeni, da Ljubljano izvzema iz dolensščine, h kateri sicer spada) in na Gorenjskem fh (24–25), na različne izgovore končnega -l, skupine -IK ter koroški in gorenjski izgovor gvava < glava.

Tako kot v naslovu enači *Slavische, Krainerische in Windische ...* tudi v besedilu večkrat zapiše, da se npr. *in Slavischen* v nekatere soglasniške skupine vstavlja è, kar ponazarja pèlhka, pèlhèk; navaja *Slavische Buchstaben*: sh, fh, zh. Pri nihzhé opozarja, da ga uporabljajo Gorenjci, drugi *Slaven* pa obedàn, torej drugi Slovenci v našem sodobnem smislu. Tudi v zvezi z redkimi slovnici, ki jih *in Slavischen* imamo, svetuje obliko *bodem*, iz česar je nedvomno razvidno, da gre za slovenščino.

Vendar nekajkrat uporablja tudi zvezo *in unserer Slavischen Sprache*, na kar smo že opozorili, še bolj zanimiva pa je enkrat samkrat zapisana zveza *Slavischkrainerisch und Windisch*, v kateri prvi člen gotovo ne obsega poleg Kranjskega tudi štajersko-koroško področje, temveč uvršča kranjski jezik v najširši slovenski obseg.

Na koncu razprave se pisec znova povrne k ortografiji, tj. k črkopisu, ki naj bi bil sprejet za vse slovenske dialekte: *für allen slavischen Dialekten*, kar pomeni, da ima *slovenski* najširši obseg, za večino črk pa predvideva Bohoričev črkopis. Cilj črkopisne reforme je razširitev *slavishe Literatur* in vsem *Slaven* razumljiv učeni jezik. Pri utemeljevanju take osnove se sklicuje na 230-letno starost slovenskega protestantskega črkopisa, strukturne paralele oziroma naravnost zapisovanja: *resati* > *reshem*, *pifati* > *pihsem* ipd., sicer pa predlaga tudi cirilični ч namesto zh ter cirilični ш namesto fzh.

V posebni prilogi podaja vzorec primerjalnega slovarja z izhodišnim *slovensko-kranjskim stolpcem* ter še sedmimi stolpci: hrvaškimi, dalmatinskimi, češkimi, poljskimi, ruskimi, nemškimi in latinskimi. Pri samostalnikih na a- opozarja, da so vsi tujega izvora, ampak rabljeni v splošni govorici, tako npr. *aftel*, *aftah*, *ajfer*, *antverk*, *arink*, *avshlak*, kar je bistveno drugačno kulturno merilo, kot ga upoštevamo danes, ob tem pa npr. pri *fingrat* opozarja na dobro slovensko (*gut Slavisch*) napèrftnik, pri *frushtek* na *gut Slavisch* Kofilze, pri *furman* na *gut Slavisch* voznik.

V *Sprachlehre*, zadnjem Japljevem delu, je vrsta zanimivih trditev. Osnovna oziroma naslovna sintagma je *Slavische Sprachlehre* = Slavenski jezik Kranjske in sosednjih dežel. Ob njej se v besedilu pogosto navaja zveza *Krainer und Windische*, v kateri se *Windische/slovenski* navezuje samo na del Štajerske in Koroške pa tudi na Goriško, Primorje in Celjsko, za katera smo pri naslovnih knjižnih podatkih ugotovili, da so sicer sorazmerno mehka in odprta območja za pojem, še bolj pa za substanco *kranjski jezik*, vendar se *slovenski* ne razliva neposredno tudi čez Kranjsko. Podobnost med *kranjskim* in *slovenskim* jezikom je za Japlja sicer velika, vendar je zavestna tudi diferentnost. V Japljevem jezikovnem konceptu *našega jezika* razlike med tema dvema njegovima pojavnima oblikama še niso odmišljene, kar pomeni, da zreli koncept sinteznega slovenskega jezika še ni izoblikovan. Glede tega ga je konceptualno gotovo presegal jezikovno

radikalnejši A. T. Linhart, ki je 2. maja 1789 v pismu Gottliebu Antonu zapisal: Jezik na Koroškem se od kranjskega nekoliko loči kakor tudi jezik na Štajerskem. ... Toda ta različnost ne zadeva notranje strukture ne načina izražanja ne besedotvorja. (Pogačnik 1969, 63)

Poleg tega pojmuje Japelj Windische tudi v njegovem največjem, tj. 'slovanskem' obsegu, vendar tega ločevalnega izraza še ni imel na razpolago.

Pojma *kranjstvo* in *slovenstvo* sta v Japljevem jeziku in delih zelo opazna in pogosta. Razmerje med njima je identično, variantno ali različno. Kranjski jezik je vezan na Kranjsko, sprejema ga tudi primorski zahod in deloma celjsko območje, nikakor pa ne ostala slovenska Štajerska in Koroška. Razlike med kranjskim in slovenskim v tem obsegu se tematizirajo predvsem v glasovju. *Slovensko* pokriva v knjižnih podnaslovih Kranjsko, Goriško, Primorsko in Štajersko ter Koroško, vendar je zlasti s stališča Kranjcev fokusirano na Štajersko in Koroško. Ločevanje Kranjcev in Slovencev v obsegu dežel je zelo trdoživo, saj je dokumentirano že v 16. stoletju, razen Japlja pa ga navajajo tudi drugi pisci (A. T. Linhart, dve leti po Japljevi smrti pa tudi J. Kopitar). Skupno slovenstvo se še ni moglo uveljaviti, ker je bila jezikovna integracija narečij v knjižni jezik še šibka, izvenjezikovnih družbeno-kulturnih (upravnih, cerkvenih, političnih ter šolskih) integratorjev pa ni bilo. Kranjstvo je dalo knjižnemu jeziku zlasti glasoslovno substanco, ni pa še moglo sprejeti diferentnega slovenstva, ker le-to še ni bilo jasno razmejeno od slovenstva v najširšem obsegu. Jurij Japelj še biva predvsem v kranjstvu, vendar je že na poti k integralnemu slovenstvu. Njegov vpliv na genezo našega slovenstva je pomemben zlasti v zvezi z razvojem knjižnega jezika, ker je temeljil na načelih kontinuitete, policentrične integracije in kultiviranja ob upoštevanju žive jezikovne rabe, torej na načelih, na katerih še danes temelji slovenski knjižni jezik.

Zelo zanimiv, čeprav redko uporabljen, je pojem *slavo-carniolicum idioma*, ki ga glede na naslovnike znova prevedenega Svetega pisma lahko razlagamo kot pojem, ki ne odpravlja narodno-jezikovne razdeljenosti, vendar jo izrecno povezuje, mogoča pa je tudi razlaga, ki kranjski jezik samo uvršča v najširšo slovensko skupnost.

V latinskem in nemškem imenju ima *Slavica lingua* oziroma *windische Sprache* predvsem najširši, torej 'slovanski' obseg, ki ga zlasti v svojih jezikoslovnih delih omejuje tudi Japelj, kaže pa se tudi v njegovi sintagmi *naš slovenski jezik*, v kateri samo zaimek zamejuje njegov 'slovanski' obseg. Vendar Japelj tako latinsko kot nemško ime uporablja tudi za lastni, materni jezik v skladu z dejstvom, da se je isto ime rabilo tudi za konkretne jezikovne forme na konkretnem deželnem ozemlju.

V Japljevem času so izhajale tudi knjige, ki so jih pisci iz Slovenske okrogline pisali v *szlovenszkiem* jeziku, vendar teh ne Japelj ne drugi slovenski slavisti v času Japljevega življenja še niso opazili.

Na koncu velja opozoriti na nekaj mest v Japljevih jezikoslovnih delih, iz katerih je razvidno, da umešča Ljubljano na področje dolenjščine ter izrecno opozarja na ljubljansko *stu* proti gorenjsko *sto* ipd., kar je zanimiv podatek v zvezi z Riglerjevo teorijo dolenjsko-ljubljanskega glasovja Trubarjevega knjižnega jezika.

Literatura

- Gregorij ALASIA da Sommaripa 1607: *Slovar = Vocabulario*, reprint 1979. Ljubljana, Devin - Nabrežina, Trst: Mladinska knjiga.
- Benedict ANDERSON 1995: *Imagined Communities*. London, New York: Verso.
- Bibilia 1584: *BIBLIA, TVIE VSE SVETU PISMV ...* Slovenki, tolmažena, fkusi IVRIA DALMATINA, faksimile 1968, Ljubljana.
- Adam BOHORIČ 1584: *Arcticae horulae succisivae = Zimske urice proste*, prevedel Jože Toporišič. Maribor: Obzorja, 1987.
- Jurij DALMATIN 1584: gl. *Biblia* 1584.
- Aleksandr Dmitrievič DULIČENKO 2004: Neznani rokopis Jurija Japlja o slovenskem jeziku iz leta 1773. *Slavistična revija* 52/1. [49]–70.
- Hjalmar FRISK 1973: *Griechisches etymologisches Wörterbuch* I. Heidelberg.
- Patrick J. GEARY 2002: *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*. Princeton.
- Ernest GELLNER 1983: *Nations and Nationalism*. Ithaca.
- Joža GLONAR 1925: Japelj Jurij. V: *Slovenski biografski leksikon* I. Ur. Izidor Cankar s sodel. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka. 382–385.
- Oswald GUTSMANN 1770/1777: *Anmerkungen über die windisch, und krainerische Rechtschreibung*. Klagenfurt.
- Sigismund HERBERSTEIN 1557: *Moscovia der Hauptstat in Reissen*. Wien.
- Eric HOBSBAWM 1991: *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jurij JAPELJ 1773, Krainerisch gl. DULIČENKO 2004.
- Jurij JAPELJ 1799: Beantwortung der Frage ... Ms 354, NUK.
- Jurij JAPELJ 1779: Erinnerungen wegen der in Uibersetzung vorkommenden Rechtschreibung, *Der grosse katechismus*. Laibach.
- Jurij JAPELJ 1804: *Arcticae Horulae ... nunc rediviva feu Tractatus Comprehendens Elementa linguarum principalium Slavicae originis ...* Ms 350, NUK.
- Jurij JAPELJ 1807: *Slavische Sprachlehre, das ist vollständiger Grammatikalunterricht von der Krainerischen, und Windischen Sprache ...* Ms 181, NUK.
- France KIDRIČ 1929, 1931: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Franc KOS 1902, 1903: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* I, II. Ljubljana: Leonova družba.
- Jernej KOSI 2010: Je bil proces formiranja slovenskega naroda v 19. stoletju res zgolj končni nasledek tisočletne slovenske kontinuitete. *Zgodovinski časopis* 64. 154–175.
- Gorazd MAKAROVIC 2008: *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke: Novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica.
- Jakob MÜLLER 2008/2009: Temelji slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. *Slavistična revija (Trubarjeva številka)* 56/57. 165–187.

- Jožica NARAT 1999: *Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja*. Disertacija. Mentorici: Martina Orožen in Irena Orel. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. (Tipkopis)
- Jože POGAČNIK 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Maribor: Obzorja.
- Jakob RIGLER 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Oskar SAKRAUSKY 1989: *Primus Truber: Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. Wien: Evangelischer Presseverband.
- Anthony D. SMITH 1986: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, New York: B. Blackwell.
- Franc SIMONIČ 1903–1905: *Slovenska bibliografija I*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Marko SNOJ 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- Stanislav ŠKRABEC 1995, 1998: *Jezikoslovna dela 3, 4*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- Irena ŠUMI 2000: *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Peter ŠTIH 2006: Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine. V: *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino*. Ur. Mitja Ferenc, Branka Petkovšek. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 25–47.

Nejezikoslovna literatura o Japlju

BREDA PODBREŽNIK VUKMIR

Matična knjižnica Kamnik
breda.podbreznik@kam.sik.si

Jurij Japelj je bil zaradi svoje vodilne vloge pri prevajanju Svetega pisma in drugih izdaj verskih knjig ter zaradi sodelovanja v Academii operosorum in v Zoisovem krožku deležen velikega zanimanja znanstvenikov, ki se ukvarjajo z jezikoslovjem, literarno zgodovino in začetki slovenskega slovstva, z vprašanji prevodov Svetega pisma, bibličistiko, cerkveno zgodovino in z zgodovino na splošno. Že to zanimanje nas utrjuje v prepričanju, da je Japelj mnogoplastna osebnost in da je s svojo dejavnostjo pustil globoke sledi na več področjih.

Prispevek prinaša pregled izbranih del, ki obravnavajo življenje, delo in pomen Jurija Japlja ter njegovo vpetost v družbene, verske in duhovne tokove. Vsi mu priznavajo velike zasluge za prve katoliške prevode Svetega pisma, za izdajanje knjig za cerkev in duhovščino ter njegov pomen za razvoj knjižnega jezika. Različni pa so pogledi na vlogo škofa Herbersteina v tedanjem času in pri delovanju Jurija Japlja. V zvezi z Japljevim janzenizmom zlasti literarna zgodovina z zanimanjem presoja njegove rokopisne pesmi, ki so nastale znotraj Zoisovega kroga in imajo posvetno vsebino. Zaradi teh in prevodnih pesmi ga uvrščajo med začetnike slovenskega pesništva in ga obravnavajo v antologijah zgodnjega slovenskega pesništva, prav tako je uvrščen med začetnike dramatike. Zaradi delovanja znotraj Zoisovega kroga je povezan s pojavom razsvetljenstva, saj je poznal in prevajal tudi tedanjo evropsko literaturo.

Tudi pri delih, ki se dotikajo pomena prevoda Svetega pisma, se ni mogoče izogniti vprašanju janzenizma, vloge škofa Karla Janeza Herbersteina ter njegovim pastoralno prenovitvenim idejam, v katere sta bila vključena tudi literarni in knjižni program.

Ne navsezadnje pa literatura obravnava Japlja tudi kot enega prvih prevajalcev tedanje posvetne in duhovne poezije in kot šolnika, ki je v času svojega delovanja v župniji na Ježici na lastno pobudo poučeval vaške otroke.

Jurij Japelj's leading role in the translation of the Bible and other editions of religious books as well as his participation in Academia Operosorum and the Zois circle makes him a very interesting figure to many scholars dealing with linguistics, literary history, origins of the Slovenian literary tradition, translation of the Bible, Bible studies, history of the church and history in general. The fact that so many different scholars are interested in Japelj shows that he was a complex individual whose work left profound traces in many fields.

The paper is an overview of select works dealing with the life, work and significance of Jurij Japelj, discussing also with his integration into the social, religious and spiritual currents of the time. Though there exist same opposing views on Bishop Herberstein's influence on his work, Japelj is, nevertheless, held in high regard by many for making the first Catholic translation of the Bible, publishing books for the church and the clergy and contributing to the development

of standard Slovenian. Literary history, in particular, is interested in Japelj's Jansenistic views expressed in his manuscript poems that were written within the Zois circle and are secular in nature. Due to such poems and the poems he himself translated, Japelj is considered the forerunner of the Slovenian poetry tradition and is included in Slovenian poetry and drama anthologies. His work within the Zois circle links him also to the Period of Enlightenment, since he was also involved in translating European literature of the time.

The issues relating to Jansenism, the role of Bishop Herberstein and his pastoral reform ideas, which also included literary and language standardisation programmes, cannot be avoided even when it comes to works dealing with the significance of the translation of the Bible. Japelj is considered one of the earliest translators of secular and spiritual poetry, and as a scholar who, by his own intention, taught school children when holding office as a priest at Ježica.

Ključne besede: Japljevo življenje, delo in pomen, pregled izbranih del

Key words: life, work and significance of Jurij Japelj, overview of select works

Življenje

Enega prvih natisnjenih življenjepisov Jurija Japlja prinašajo Drobtinice, napisal pa ga je Anton Martin Slomšek, ki je podal tudi eno od prvih ocen pomena Japljevega dela, zlasti v smislu vrednotenja uporabe slovenskega jezika. Navaja ga Josip Benkovič v *Domu in svetu* leta 1894: »Po tri duhovnije si lahko prehodil poprej,« piše Slomšek, »nego si našel slovenski evangelij . . . in če je kdo znal čitati trpljenje Kristusovo ali povedati sveti evangelij, bil je ljudem kakor prorok imeniten. Veliko duhovnikov je bilo poslanih med Slovence, kateri še slovenski čitati niso znali; cerkovnik jih je naučil v soboto čitati sv. evangelij, katerega so v nedeljo s težavo povedali ljudem na propovednici. Ni bilo dobiti slovenskih propovedij, a tudi duhovniki jih niso pisali. Iz nemških in latinskih knjig so po vrhu mlatili, in lahko se ve, da je bilo več plev kakor zrnja, kar govor zadene. Tako je žalovala uboga slovenščina, pa tudi omika Slovencev je toliko zaostala, da smo bili drugim narodom v zasmeh. Pogumnega srca je moral biti tedaj mož, kateri se je upal lotiti zaničevanega materinega jezika in vzbujati dušno življenje med svojim narodom.« (Benkovič 1894: 36). Benkovičev članek Japlja prišteje k prvim slovenskim književnikom in bralcu predstavi njegovo življenje, šolanje, službovanje in delovanje, pri čemer posveti kar nekaj prostora tudi škofu Herbersteinu, ki je prvo leto vlade Jožefa II. izdal pastirski list, »nad katerim se je po pravici pohujševala cela škofija. V Ljubljani so mu naredili ime 'luterantska lasulja'.« (Benkovič 1894: 34) Zato pravi, da lahko po tem sodimo, kakšnih nazorov se je navzel Japelj, ki je bil s škofom v zaupnem odnosu. Natančno se posveti njegovemu delu pri prevajanju Svetega pisma, tudi težavam, ki so nastale po začetku prevajanja Stare zaveze: »Med slovensko duhovščino, kakor tudi drugod, je bil tedaj jako razširjen duhamorni janzeniški duh, ki je mnogo škodoval katoličanom. Ti možje so očitali Japlju, da s slovenskim prevodom sv. Pisma ljudstvo pohujšuje in odpira pot mnogim zmotam s tem, da čitajo svete knjige taki ljudje, ki jih ne umevajo.« (Benkovič 1894: 38) Benkovič ne pove jasno, kdo naj bi bil Japlju očital, da Sveto pismo ni primerno za preproste ljudi, vendar pa jasno zavrača janzenizem, Japlja pa ceni, saj pravi,

da si je največjo zaslug za slovenski narod pridobil s tem, da je poslovenil Sveto pismo oziroma vsaj vodil prevajanje. (Benkovič 1894: 67) Benkovič se dotakne tudi njegovega značaja in sklene, da je bil Japelj priljubljena oseba z obširnim znanjem, predvsem tujih jezikov, in ljubeznivim odnosom do ljudi. Kot temno senco nad Japljevim življenjem avtor očitno ocenjuje Herbersteinov vpliv, saj škofa poveže s protikatoliškim novošegnim življenjem (Benkovič 1894: 70), zato se je tudi Japelj navzel »*nekoliko tega tedanjega duha, to ni nič čudnega*« (Benkovič 1894: 71), a mu Benkovič kljub temu pripiše predvsem odlike: bil je dober duhovnik, kar dokazujeta njegovo zasebno življenje in zlasti slovstveno delovanje, saj je bil navdušen Slovenec. Iz tega avtor sklepa, da ni bil pristaš proticerkvene vladne politike, saj se je zavedal njenih ponemčevalnih naklepov.

Jasno je, da je Jurij Japelj dobil svoje mesto v *Slovenskem biografskem leksikonu* (1925) in da je prispevek Jožeta Glonarja stvaren in brez vrednostnih sodb. V zvezi s problematiziranim odnosom med Herbersteinom in Japljem Glonar zapiše, da je škof Japlju namenil glavno vlogo pri izvrševanju njegovega janzenističnega književnega programa. Zelo pomemben del članka je bibliografija na koncu, ki nudi iskalcem in raziskovalcem osnovno orodje za nadaljnji študij o Japlju. Kajpak Japelj dobi svoje mesto tudi v pregledu kamniških znamenitih mož v publikaciji *Na bregovih Bistrice* (Capuder 1938: 111), kjer pa je zapisana drobna napaka: da je namreč »*na Zoisovo prigovarjanje izšla leta 1807 Slavische Sprachlehre*«. Kot preberemo v *Slovenskem biografskem leksikonu*, je ta slovnica ostala v rokopisu, čeprav je celovška cenzura tisk že odobrila.

Najbolj temeljit pregled Japljevega življenja in dela je magistrsko delo Uroša Urbanije iz leta 2004. Avtor že na začetku zapiše, da je malo Slovencev, ki bi tako temeljito posegali na vsa področja razvoja slovenskega jezika, a bi bilo o njih tako malo zapisanega. O Japlju se govori predvsem v zvezi s prosvetljeno duhovščino 18. in 19. stoletja, ki so jo nasprotniki imenovali janzenisti in rigoristi; drugi učenjaki pa ga omenjajo predvsem v zvezi s prevajanjem Svetega pisma ali Ta velikega katekizma, drugo njegovo delo pa je bolj neznano. Kot bomo videli v pregledu zapsanega o Japlju, ga skorajda vsi prištevajo k janzenistom, eni pisci to zapišejo kot ugotovitev, drugi pa pritaknejo zraven še vrednostne sodbe. Urbanija to opredelitev poveže s Prijateljevo in Kidričevo uvrstitvijo Japlja med janzeniste, po njem pa so to povzemali drugi literarni zgodovinarji. Omenja tudi, da ga novejše teorije uvrščajo med reformni katolicizem (Urbanija 2004: 3). To delo prinaša časovni pregled Japljevega življenja hkrati z njegovim delovanjem prav na vseh področjih in je najbolj obsežen ter natančen vir za spoznavanje Jurija Japlja. Seveda pa ne more mimo tega, kar je pisce o Juriju Japlju ali škofu Herbersteinu najbolj delilo. To je vprašanje janzenizma, kakor ga je avtor nakazal že v uvodu. V nadaljevanju meni, da so Japlju zmerljivko janzenist pripisali le zato, ker je bil škofov tajnik in da nobeno njegovo delo ne kaže, da bi bil janzenist (Urbanija 2004: 7). Zato se v nadaljevanju posveti oznaki jožefinizma, janzenizma in rigorizma, pri čemer poudarja, da sta Prijatelj in Kidrič z janzenisti poimenovala skupino prenoviteljev v Cerkvi, ki bi jih pravilneje imenovali reformni katolicisti (Urbanija 2004: 11). Področja, na katerih se janzenizem in reformni katolicizem prekrivata, so naslednja: poudarjanje branja in preučevanja Svetega pisma, zavračanje baročnih pobožnosti in križevega pota, boj proti praznovornim odpustkom (Urbanija 2004: 19). V nadaljevanju Urbanija z obsežnim citiranjem, navajanjem in deskriptivno (jezikovna oznaka in analiza) ter primerjalno analizo (jezik, zapisi,

primerjave prevajanj) prikaže ter analizira vsa Japljeva dela od prevoda Metastasijevega Artakserksa do rokopisnih pridig, *Ta velikega katekizma*, prevoda Nove zaveze, *Ta malega katekizma*, do njegovih šegavih rokopisnih lastnih in prevedenih pesmi. Seveda ne manjkata opis in vsebinski prikaz *Cerkvenih pesmi*, kronološke navedbe izdajanja prevodov Stare in Nove zaveze ter navedbe virov, prikaz Japljeve ter Kumerdejeve jezikovne usposobljenosti za prevajanje ter ocena kvalitete prevodov. Podobno vsebinsko prikaže še ostala Japljeva dela, še posebej natančno po posameznih pridigah *Pridige za vse nedele skusi lejtju* (1794).

Japelj v zgodovinopisju

Josip Gruden, ki je tudi pisec člankov o janzenizmu na naših tleh, v svoji *Zgodovini* iz let 1910 do 1916 Japljevo delo povezuje predvsem s Herbersteinovim jožefinizmom pri izdaji *Ta velikega katekizma*, a ga ocenjuje zelo pozitivno: »Ni dvoma, da je slovenski prevod velikega katekizma veliko pripomogel, da so se počasi odpravile silne prepreke, ki so ovirale razvoj ljudskega šolstva.« (Gruden 1991: 982) Slikovito prikaže Japlja kot šolnika, kar smo lahko prebrali že pri Benkoviču – stil je nekoliko nenavaden za zgodovinopisje, a ne za čas nastanka Grudnove zgodovine.¹ Omenja še prevod Svetega pisma, molitvenike in pesmarice, kar obravnava v okviru vprašanja slovenščine v 17. in 18. stoletju (Gruden 1991: 1060).

Zgodovinopisje Japlja pogosto povezuje z začetki narodnega prebujanja. Grafenauer meni, da to pomeni nastanek in uveljavitev zavesti, da so vsi Slovenci sestavni del iste narodnostne enote, ki se razlikuje od drugih slovanskih narodov (Grafenauer 1974: 123). Z narodnim prebujenjem sta povezana raba slovenščine v šoli in nastanek slovnice ter temeljnih knjig v domačem jeziku. Grafenauer meni, da je Jurij Japelj najpomembnejši janzenistični pisatelj z drugim prevodom biblije (1784–1804), pri čemer se je oprl na Dalmatinov jezik in je bistveno sodeloval pri rešitvi enotnosti slovenskega jezika. V okviru kulturnega in duhovnega razvoja ne gre mimo evropsko pomembnega škofa Herbersteina in njegovega vpliva na Japlja, skupaj sta imela pomembno vlogo v književnosti, s čimer sta posredno prispevala k narodnemu prerodu (Vidic 1999: 37). Prav tam beremo, da je Japelj zaslužen za prevod knjige knjig, da je presegel jezikovno neenotnost z opiranjem na jezik Dalmatinove *Biblie* in da sta država in cerkev slovensko pisano ter tiskano besedo potrebovali le toliko, kolikor je bil jezik vzvod za uresničitev njihovih ciljev (Vidic 1999: 171).

V novejšem času zgodovinopisje loči med janzenizmom in reformnim katolicizmom, saj so zagovorniki reformnega katolicizma odklanjali janzenistične dogmatske razlage, a so se strinjali z janzenističnim moralnim rigorizmom. Najpomembnejši predstavnik pa je bil škof Herberstein, ki je s svojimi nazori in knjižnico vplival na vrsto slo-

¹ Tomanov (1888). Mladinoljub. Vrtec: *slovenski mladini*. Letnik 18, št. 3, str. 44.

Tomanov je psevdonom za Josipa Benkoviča. Članek govori o Japljevem učiteljevanju na Ježici in njegovih pedagoških pristopih, saj je otroke učil tudi v naravi. Njegovo poučevanje in pedagoški etos avtor prikaže z zgodbo o Verbančku, ki je padel z drevesa, Japelj pa mu je dobrohotno pomagal. Fantiček je bil bodoči stolni dekan Verban Jerin.

venskih izobražencev, med drugim na Linharta in Japlja (Vodopivec 2007: 18). Japljev prispevek ocenjujejo kot pomemben korak k jezikovnemu poenotenju, saj je prej med preroditelji prevladovala raba lokalnih narečij; njegovo opiranje na Dalmatinovo *Biblio* pomeni korak k poenotenju (Vodopivec 2007: 20).

Japelj in literarna zgodovina

Posebno veliko pozornost posvečajo Japlju literarnozgodovinske obravnave slovenske književnosti. France Kidrič leta 1929 poveže Japljevo vlogo »s klesanjem prvih preporodnih črt«, ki so vzniknile iz razmisleka o jezikovnem položaju. Avtor ima negativen odnos do Herbersteina in janzenizma, ki ju oba tesno poveže, saj naj bi se glavne smeri janzenistične miselnosti pri njem kazale v njegovem delovanju in ukrepanju: širjenje janzenistične literature, preprečevanje kritike vladnih uredb, nastajanje novih bratovščin, omejevanje nekaterih religioznih udejstvovanj (blagoslavljanje, procesije ...) (Kidrič 1929: 173). Kidrič prikaže Japljevo delovanje celostno in obširno, torej se dotakne tudi njegovih posvetnih rokopisnih pesmi, o katerih meni: »Obenem pa opozarjajo nekateri ohranjeni Japljevi rokopisi v zvezi z vestjo o njegovih erotičnih vižah tudi na pravilnost teze, da je utegnil še tako vnet slovenski janzenist dopuščati tudi erotično poezijo. Janzenisti so umetnost presojali po tem, kakšen vpliv naj bi imela na čitateljevo nrav.« (Kidrič 1929: 223)

V Prijateljevem delu *Duševni profili slovenskih preporoditeljev* (1935) najdemo oznake jožefinizma, ki so po Prijateljevo racionalisti, zvesti izvrševalci ukazov Jožefa II., in janzenizma, ki naj bi bil vplival na večji del izobražene duhovščine med letoma 1780 in 1848 (Prijatelj 1935: 37). Predstavniki janzenizma so povezovali vero z notranjim doživljanjem in premišljevanjem. Da bi najširšim ljudskim množicam napravili dostopne notranje doživljaje, so pospeševali razvoj verske literature v narodnih jezikih. To dejavnost kasneje oceni kot svetla prva leta zvestobe tistim načelom evropske struje, po katerih je razširjala molitvenike in pobožne knjige med ljudi. Jurija Japlja omenja zlasti kot voditelja prevajanja Svetega pisma (Prijatelj 1935: 42).

Mirko Rupel v razpravi *Preosnova slovenskega knjižnega jezika* (1956) pripiše Japlju predvsem zasluge pri »preosnovi slovenskega jezika« in navaja, da je Kopitar obžaloval, da nista Kumerdej ali Japelj nastopila s svojo slovnico proti Pohlinu. Rupel šteje med glavne Japljeve zasluge to, da je slovenščino ponovno oprl na jezik 16. stoletja in zavrl naraščajočo anarhijo v knjižnem jeziku. (Rupel 1956: 18) Literarna zgodovina pa začenja v njem prepoznavati ne samo največje zmožnosti in delavnost med janzenističnimi pisatelji, pač pa jezikovna znanja, zaradi katerih se je lotil tudi prevajanja pesništva (Rupel 1956: 379). Prav tukaj lahko preberemo, da je ostal posvetni poeziji zvest do konca in da je bila ta namenjena ne objavi, pač pa ožji veseli družbi Zoisovega omizja. Rupel meni, da prav ta poezija dokazuje, da ni bil mračnjak. Omenja pa seveda tudi drugo cerkveno poezijo in še posebej Japljevo prevajanje Svetega pisma. (Rupel 1956: 378)

Slodnjak v *Pregledu slovenskega slovstva* iz leta 1968 posveti pozornost Japljevemu prevajanju Metastasija in poezije Gellerta, Kleista, Mendelssohna, Hagerdorna in Popa. Zapiše malce šegavo misel, da je »kljub janzenističnemu strogemu prepričanju vse

življenje ljubil lahkomišljene, celo objestne verze» (Slodnjak 1968: 72), pri čemer je imel v mislih prevode Hagerdorna in Popa ter Japljeve lastne pesnitve. Slodnjak poudarja njegov prispevek k razvoju slovenskega pesništva in da je jezikovno ter metrično uspel tudi s prevodi jožefinskih cerkvenih pesmi. »*Tako sta Linhart in Japelj uvajala akcentuacijski metrični sistem pod vplivom italijanske poezije in muzike ter uradne jožefinske cerkvene pesmi v melodijah avstrijskega komponista Haydna v naše slovstvo.*« (Slodnjak 1968: 73) Tudi v kasnejših razpravah poudarja to stran Japlja: da je bil evropsko razgledan janzenist; tudi pri prevajanju ne omenja zgolj tega, da se je oklepal Dalmatina, ampak zapiše, da je o problematiki slovenskega jezika tudi sam razmišljal (Slodnjak 1975: 57) – prvič tako zasledimo dve plati Japljeve osebnosti, ki jima ne moremo oporekati.

Pogačnikova *Literarna zgodovina* prinaša natančen pregled vsega Japljevega delovanja, zlasti prevajanje Svetega pisma in izdajanje nabožnih knjig poveže s tem, da se je janzenizem želel polastiti vsega nabožnega slovstva (Pogačnik 1968: 56).

Japljevo literarno delovanje z vzporednimi dogajanja v takratnih razsvetljenskih in drugih literarnih tokovih poveže Janko Kos. Opozori na Zoisov krog in njegovo ločevanje od baročne tradicije, usmeritev k doslednemu razsvetljenstvu in na to, da je za ta krog razvojno značilen zlasti Japelj (Kos 2001: 58). Navaja, da je s svojimi prevodi zajemal še iz baročne duhovne poezije, kamor spadajo njegov prevod Racina, duhovne pesmi Gallerta in drugih razsvetljencev 18. stoletja. Kos ugotavlja, da se ob janzenistu Japlju odpira poseben problem slovenskega razsvetljenstva, ki ga starejša literarna zgodovina ni docela eksplicirala. Namreč ta, da je slovenska različica janzenizma drugačna od prvotnega francoskega in belgijskega in da je slovenski janzenizem ena od smeri slovenskega razsvetljenstva, ki je torej veliko bolj razčlenjen pojav, kot se zdi na prvi pogled (Kos 2001: 59).

Tudi v *Kamniškem zborniku* je leta 2002 Japelj dobil svoje mesto s člankoma Andreje Eržen (*Pomen Japljevega Svetega pisma za razvoj slovenskega jezika*) in Maksimiljana Matjaža o Juriju Japlju kot prevajalcu Svetega pisma.

Japljevo pesništvo in prevajalstvo

Japljeve pesmi, ki so ostale v rokopisih, so bile dolgo časa neopažene. Literarne zgodovine jih sicer omenjajo, Kos (2001) pa njegove prevedene pesmi umesti v sodobne evropske literarne in duhovne tokove, kar nam razkriva dodatno razsežnost Japljeve usmerjenosti in razgledanosti. Japljeve religiozne pesmi lahko razdelimo v tri skupine: prevedene posvetne pesmi, prevedene religiozne pesmi in njegove originalne posvetne pesmi (Urbanija 2004: 83). Štiri pesmi so ostale dolgo časa neznane. Prigodnica *Pesem na povikšanje tiga visoko rojeniga gospoda Filipa Kneza Kobencelna* iz leta 1779, ki je nastala ob sklenitvi miru med avstrijsko in prusko vojsko, ko je Kobencel postal opolno-močni komisar, je bila objavljena v goriškem zborniku italijanskih, furlanskih, nemških, kranjskih, angleških, grških in hebrejskih pesmi.

V Japljevi zapuščini so bile, kot je bilo že rečeno, najdene tri rokopisne pesmi. Te nekaterim literarnim zgodovinarjem služijo kot dokaz, da Japljev janzenizem ni bil skrajn. Gre za *Odo na god ene mlade gospodične, Kaku se na Kranjskem prosu mane*

in *Otročjo postelo na kmetih*. Prvi jih je transkribiral Simon Rutar v *Ljubljanskem zvonu* leta 1894. Svoje mesto pa so našle tudi v Gspanovem *Cvetniku slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja* in antologiji *Od lubezni in vesela: izbor iz starejše slovenske posvetne poezije*, ki jo je leta 2006 v Kondorjevi zbirki uredil Peter Svetina. Gspan jih označuje kot humoristične, polne erotičnih namigovanj. V *Kaku se na Kranjskem prosu mane* Japelj izraža sproščen odnos med vaškimi fanti in dekleti, »kar je za duhovnika presenetljivo, posebno še za janzenista« (Cvetnik 1979: 298). Za zadnjo pravi, da je nastala iz istega vzgiba kot prejšnja in da je v njej veliko humorja. Oцени, da se vsebina dobro prilega ljudskemu izražanju. Svetina omenja, da se je slovenska poezija začela v Zoisovem krožku, kjer je nastajala tudi javna in uradna poezija, vendar pa so sodobnikom ostale prikrite šegave, iskrive pesmi ter prevodi, ki so jih zapisovali člani omizja za lastno veselje (Svetina 2006: 159). Opozori na Japljeve prevode Hagedorna in Popa, ki so do pred kratkim ostali v rokopisu in so prav tako humorni ter polni namigov. Meni, da je zanimivost teh prevodov v tem, da niso bili namenjeni širšemu bralstvu, pač pa je šlo za duhovno igro in zabavo v zelo ozkem krogu enako mislečih (Svetina 2006: 160). Ugotavlja, da zasebna poezija kaže od uradne precej drugačno podobo, saj gre za satirično odslikavo odnosov med moškim in žensko, za pivsko in ljubezensko tematiko (Svetina 2006: 163). Svetina v članku Japljevi prevodi Hagedorna in Popa (2002) ugotavlja, da »gre za neutilitaren odnos prevajalca do literature: gre za humorne, satirične, nemalokrat okrogle pesmi narodnoprebudnega značaja, ki bi jih širša javnost le stežka pripisala uglednemu, najbogatejšemu Kranjcu ali pa na drugi strani bodočemu tržiškemu škofu.« Avtor ugotavlja, da je Japelj spreten prevajalec, kar dokazuje z okretno rabo jezikovnih sredstev in z obliko, ki kaže na Japljev razmislek o tem, kako predlogo presaditi v domač jezik. Med začetnike slovenske poezije ga uvršča tudi raziskovalec starejše slovenske književnosti Jože Koruza (1971/72). S prevodom Metastasijevega Artakserksa se je v zadnjem času ukvarjala tudi ena diplomatska naloga (Mihelj 2002), članek v Jeziku in slovstvu (Cenda 1968), Tone Smolej pa piše o njegovem prevajanju Racina (1999).

Zaključimo lahko, da nam pregled literature o Japlju pesniku in prevajalcu odkriva njegovo večplastno podobo: bil je spreten prevajalec, ubadal se je z vprašanji metrike v slovenskem jeziku, izvirne pesmi pa so vsebinsko presenetljive za duhovnika in kažejo na njegovo humorno plat.

Prvi tiskani prevod katoliškega Svetega pisma

Prevajanje Svetega pisma je pomembno tako za razvoj slovenskega knjižnega jezika in književnosti kot za narodnoprebudne težnje in versko življenje. Zato to Japljevo dejavnost obravnavajo različne stroke, o čemer smo v članku deloma že govorili. Na tem mestu naj omenimo še nekaj pomembnih del, pri čemer pa se ni mogoče izogniti presoji vloge in vpliva škofa Herbersteina in janzenizma.

Josip Gruden v članku *K drugemu prevodu svetega pisma* okoliščine nastanka drugega prevoda poveže s Herbersteinom in oznako janzenizma, pri čemer pravi, da je Herberstein za svoje delo rajši prejemal navodila z Dunaja in iz Utrechta kot iz Rima, zato je

hotel vernikom priskrbeti prevod Svetega pisma po svojih nazorih (Gruden 1916: 99). S posebnim ozirom na Marka Pohlina se ukvarja z Japljevim prevajanjem in poudari, da je Herberstein zavrnil Pohlina prevod, a na koncu zapiše ugotovitev, da je bil Japljev prevod boljši, kakor bi bil Pohlina. Biblicist Franc Rozman meni, da je Herberstein po tem, ko je zavrnil Pohlina prevod, želel dobiti temeljit prevod »svetopisemske knjige, zato je imenoval komisijo janzenistične duhovščine, katere voditelj je bil Japelj« (Rozman 1990: 434). Na koncu povzame oceno Antona Breznika, da so japljevci ustvarili na podlagi katoliških nemških in francoskih prevodov ter strokovnih pripomočkov pomembno delo, ki se lahko meri s tovrstnimi deli večjih narodov.

Glede na pomembnost Japljeve zveze s Herbersteinom, o katerem smo zapisali tudi manj prijazna mnenja, naj na tem mestu navedemo misli Franceta Dolinarja (1976: 479) o škofovi pastoralni dejavnosti in njegovi osebnosti: »Herberstein je imel pomembno vlogo v zgodovini ljubljanske škofije in nasploh na Slovenskem. Globoko je posegel v življenje slovenskega ljudstva in zastavil prevladujoče značajske poteze svoje osebnosti za oblikovalno načelo svojega delovanja. Morda so prav zaradi tega sodbe o Herbersteinu, njegovi osebnosti, o njegovi škofovski dejavnosti tako različne. Vendar je bil brez dvoma globoko religiozna osebnost in si je iskreno in neumorno prizadeval za božjo čast in blagor svojih vernikov.« Dolinar ugotavlja, da se iz njegove pastoralne dejavnosti (izboljšanje cerkvene uprave, verska in moralna obnova s posebnim ozirom na duhovščino, sredstva reforme – vizitacije, klicanje duhovnikov na odgovornost, pastirska pisma škofovski sinodi) vidijo janzenistične poteze, vendar brez neobičajne moralne strogosti. Odkrito pa je kazal svoje nasprotovanje do redovnikov, predvsem frančiškanov in jezuitov.

Prav zato je najbrž leta 1922 pater Regalat Čebulj s svojo knjigo *Janzenizem na Slovenskem in frančiškani* napisal ostro oceno Herbersteinovega delovanja. Omenja njegovo onemogočanje profesure nekaterih frančiškanov na bogoslovju in janzenistično strogost pri spovedovanju: redko dajanje odvez in smešne pokore. Japlju očita janzenistično usmerjenost v *Pridigah za vse nedele skusi lejtju* in v *Ta velikem katekizmu*.

Kakor koli, kot piše Maksimilijan Matjaž leta 2004, je šlo pri drugem prevodu Svetega pisma za skupinsko delo katoliških jezikoslovcev in teologov ter dodaja, da Herbersteinovo vodilo ni bila zavzetost za slovenski jezik, pač pa njegov pastoralnoprenovitveni načrt. Herberstein se je navdušil za prenovo Cerkve, češ da se mora osvoboditi pretirane pozunanjenosti, ki jo je v stoletjih oddaljila od idealov biblične cerkve, treba jo je usmeriti nazaj k virom prvotne tradicije na podlagi Svetega pisma. Japelj je postal Herbersteinov sodelavec in nosilec njegovega reformnega književnega programa zaradi jezikovnega znanja in entuziastične privrženosti prenovi Cerkve (Matjaž 2004: 359). Zaradi mnogih nasprotovanj Japljevemu prevajanju 1799 prevzame vodstvo Škrinjar, s čimer se zaključi njegovo delovanje pri tem skoraj dvajsetletnem delu za knjigo knjig. Nasprotovanja pa niso bila samo prevajalska, pač pa tudi teološka. Japljevo prizadevanje je bilo namenjeno tudi temu, da bi preprostemu človeku omogočili branje Svetega pisma in dostop do globlje izobrazbe (Matjaž 2006: 111).

Zaključek

Japljevo delo je poseglo v razvoj slovenskega jezika, v narodnobuditeljsko gibanje, bil je dejaven v Akademiji delovnih mož, je med začetniki slovenskega pesništva, prevajalstva, sodeloval je v Zoisovem razsvetljskem krožku, s *Ta velikim* in *Ta malim katekizmom* je vplival na šolstvo. S svojo delavnostjo in vsestransko razgledanostjo je bil pomemben mož, ki mu slovenska zgodovina, literarna zgodovina in zgodovinopisje ne oporekajo zaslug, ne glede na to, da je v svojem življenju naletel tudi na ovire, kakor se je izkazalo z izključitvijo iz skoraj dvajsetletnega prevajanja Svetega pisma.

Literatura

- Josip BENKOVIČ 1894: Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj. *Dom in svet* 2, 3(7). 33–56, 65–74.
- Francè CAPUDER 1938: Znameniti možje iz kamniškega okraja. V: *Na bregovih Bistrice*. Kamnik: Kamniško dijaško počitniško društvo Bistrica.
- Regalat ČEBULJ 1922: *Janzenizem na Slovenskem in frančiškani*. Ljubljana: Frančiškanska provincija Slovenije.
- Marija CENDA KLINC 1968: Slovenski razsvetljenci in Metastasio. *Jezik in slovstvo* 13/8. 237–240.
- Andreja ERŽEN 2002: Pomen Japljevega prevoda Svetega pisma za razvoj slovenskega jezika v 18. stoletju. V: *Kamniški zbornik* 16. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 157–164.
- Joža GLONAR 1925: Japelj Jurij. V: *Slovenski biografski leksikon* I. Ur. Izidor Cankar s sodel. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 382–385.
- Bogo GRAFENAUER 1974: *Zgodovina slovenskega naroda: začetki slovenskega narodnega prebujenja v obdobju manufakturne in začetkov industrijske proizvodnje ter razkroja fevdalnih organizacijskih oblik med sredjo XVIII. in sredjo XIX. stoletja*. Zvezek 5. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Josip GRUDEN 1916: K drugemu prevodu svetega pisma. *Carniola* 6. Ljubljana: Muzejsko društvo za Kranjsko. 93.
- 1992: *Zgodovina slovenskega naroda*. Reprint prve izdaje, ki je izšel v 6 zvezkih v letih od 1910 do 1916. Celje: Mohorjeva družba.
- Alojz GSPAN (ur.) 1978–1979: *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- France KIDRIČ 1929: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jože KORUZA 1971/1972: O začetkih slovenskega pesništva. *Jezik in slovstvo* 17/7–8. 222–229.
- Janko KOS 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Maksimilijan MATJAŽ 2004: Prevajanje svetega pisma v času škofa Herbersteina. V:

- Herbersteinov simpozij v Rimu* [septembra 2003]. Ur. Edo Škulj. Rim: Slovenska teološka akademija v Rimu, Celje: Mohorjeva družba. 357–366.
- 2006: Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma in nosilec reformnih idej škofa Herbersteina. V: *Kamniški zbornik XVIII*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 107–111.
- Maja MIHELJ 2002: *Japljev prevod Metastasijevega Artakserksa*. Diplomaska naloga. Ljubljana.
- Jože POGAČNIK 1968–1972: *Zgodovina slovenskega slovstva* 1–4 in 8. Maribor: Obzorja.
- Ivan PRIJATELJ 1935: *Duševni profili slovenskih preporoditeljev*. V Ljubljani : [s. n.].
- Franc ROZMAN 1990: Prevajanje svetega pisma na Slovenskem. *Bogoslovni vestnik* 50/4. 427–442.
- Mirko RUPEL 1956: Preosnova slovenskega knjižnega jezika. V: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ur. Lino Legiša. Ljubljana: Slovenska matica.
- Anton SLODNJAK 1975: *Obrazi in dela slovenskega slovstva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anton Martin SLOMŠEK 1852. Rajni Jurij Japel, lepa zvezda slovenskega slovstva. V: *Drobtinice za novo leto 1852* 7. 121–129.
- Tone SMOLEJ 1999: Slovenska recepcija Jeana Racina. *Literatura* 47/3. 317–318.
- Peter SVETINA 2002: Japljevi prevodi Hagedorna in Popa. *Slavistična revija* 50/1. 123–127.
- 2002: Japljev prevod Popovega Rondeauja. V: *Prevajanje srednjeveških in renesančnih besedil*. Ur. Martina Ožbot. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, Association of Slovene Literary Translators. 337–341.
- (ur.) 2006: *Od lubezni in vesela*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Uroš URBANIJA 2004: *Jurij Japelj – življenje in delo*. Magistrsko delo (računalniški iztis). Mentor Igor Grdina. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Marko VIDIC 1999: *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Peter VODOPIVEC 2006: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana: Modrijan.

Jezikoslovje o Juriju Japelju

MARJETA HUMAR

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Ljubljana
metahu@zrc-sazu.si

Prispevek podaja pregled obravnave Japeljevega jezika, zlasti prevodov Svetega pisma. Japeljevo jezikoslovno delo literature v glavnem omenja, ni pa še bilo deležno znanstvene obravnave. Japeljev jezik je bil najbolj kritiziran zaradi rabe germanizmov. Primerjalne analize Japeljevega jezika v 20. stoletju, zlasti v drugi polovici, ugotavljajo, da se z njim začne sistematično spreminjanje knjižnega jezika, ki pa ni razdiralno, temveč odraža racionalistično in razsvetljsko miselnost tedanjega časa. Osnovna izhodišča so knjižna tradicija 16. stoletja, govorni jezik 18. stoletja, razumljivost tudi preprostejšim ljudem, pomensko natančnejše in besedotvorno ustrežnejše izrazje. Japelj izhaja iz Dalmatina, vendar nadomešča moteče dolenske elemente z gorenjskimi, zaradi razumljivosti ohranja Dalmatinove germanizme ali uveljavlja v splošnem jeziku uporabljane, izloča kalkirane izraze in fraze, upošteva in uveljavlja nekatere nove besede, tudi Pohlinove (*gledališče*, *narod*), nadomešča pomensko obremenjene besede z manj obremenjenimi ali enopomenskimi, izloča neživo, zastarelo, nepravilno izrazje. Jezik Japeljevega prevoda Svetega pisma in drugih besedil je tako pomemben mejnik v razvoju slovenskega knjižnega jezika.

The paper gives an overview of works dealing with Japelj's language, particularly his translations of the Bible. In various literatures Japelj's work in the field of linguistics is frequently mentioned, though the language itself, commonly criticised for use of Germanisms, has never been scientifically scrutinised. 20th-century comparative analyses reveal that Japelj's language represents a point in the evolution of standard language when the language underwent systematic changes, which, however, were not destructive but rather reflected the rationalistic and enlightened mentality of the time. The changes were rooted in 16th-century tradition of the standard language, 18th-century spoken language, the idea that language should be understandable to simple people and operate with semantically precise expressions that would also be more appropriate in terms of word-formation. Japelj drew from Dalmatin but replaced his obtrusive elements of the Dolenjska dialect with features of the Gorenjska dialect, preserved Dalmatin's Germanisms for clarity's sake, introduced established elements of the spoken language, eliminated calques, introduced certain new words (also Pohlin's), substituted semantically laden words with less laden ones or monosemic words and eliminated archaic or erroneous expressions. The language of Japelj's translation of the Bible and other texts thus represents an important milestone in the formation of standard Slovenian.

Ključne besede: jezikoslovje, Jurij Japelj, jezik

Key words: linguistics, Jurij Japelj, language

Japljevo delo je zelo pomembno z verskega stališča in stališča slovenskega jezika. Japljev jezik, zlasti v prevodih Svetega pisma, in njegovo jezikoslovno delo sta bila deležna največ pozornosti v 2. polovici 20. stoletja. Treba pa je povedati, da celovite znanstvene analize Japljeve rokopisne slovnice in drugega jezikoslovnega dela še nimamo. V prispevku bom pregledala, kaj so o Japljevem pomenu za razvoj slovenskega jezika menili jezikoslovci in drugi, ki so se ukvarjali z Japljevim jezikom.

Na Japljevo slovniško delo je, kot piše Anton Martin Slomšek¹ (*Drobtinice*, 1852), verjetno med prvimi opozoril Franc Metelko leta 1825 v svoji slovnici *Lehrgebäude der slavischen Sprache*: »Po nazvi gosp. Metelka v predgovoru slovnice na XXIV. strani so rajni Japel slovensko slovnico izdelali, katera bi imela ravno v natis priti, ko jih je smert dohitela, delo pa u rokopisu zaostalo.«

O jeziku Jurija Japlja je v *Drobtinica*h leta 1852 pisal tudi sam Anton Martin Slomšek (Slomšek 1879: 72–84), ki mu je na eni strani očital, da je nekaj slovenskih besed nadomestil z nemškimi, na drugi strani pa pohvalil Japljevo delo: »Najde se u knjigah rajnega Japelnā in njihovih tovarišev marsikaj u besedi, kar bi lahko boljše bilo. Nij hvaliti, da so čisto slovenske besede: zaklad, jezar, bičati i. t. d. odvergli in z nemškimi nadomestili; tudi nij gladko in lepo, da pišejo kareg, hlinavsko i. t. d. pa jih za takih malenkostij del grajati, Bog obvari! Saj se med čistim zernjem vselaj kaka smet najde, in pisatelja nij, ki bi svojih posebnostij ne imel. Vsa njihova velika in obširna dela so naše hvale in pohvale vredna, kakor duhovski otroci vedna slava svojega skerbnega očeta.«

Na Japljeva objavljena in neobjavljena dela je, kot piše Anton Martin Slomšek (Slomšek 1879: 82), leta 1863 opozoril Janez Bleiweis v *Zlatih klasih* (1863): »Razun Japelnovih spisov, ki so v natisu beli dan zagledali, jih je še nekoliko v rokopisu ostalo. Tukajšnja licealna knjižnica shranuje: obširno nemško-slovensko slovnico v celih 388 polah pod naslovom 'Slavische Sprachlere, das ist vollständiger Grammatikalunterricht von der krainerischen und windischen Sprache, wie sie in Krain, in dem österreichischen Litorale, in der Grafschaft Görz, in Steiermark und Kärnthen gesprochen wird oder vielmehr gesprochen werden sollte, dann wie sie von den Kroaten, Dalmatiern, Slavoniern, Böhmen, Pohlen und Russen leicht verstanden werden kann. Verfasst von Georg Japel, Dommherrn und Schuloberaufseher des Gurker Bisstums. Klagenfurt den 2. Jänner 1807; ' – potem) *Articae Horulae Adami Bohorizh A. 1584. Vitebergae vulgatae nunc Redivivae seu Tractatus comprehendens Elementa linguarum principalium slavicae originis, videlicet Carniolicae seu Vindicae, Croaticae, Slavonicae, Dalmaticae, Bohemicae, Polonicae et Moscoviticae*', in *Odgovor na vprašanje, kterege slovanskega narečja je treba otroke narpred učiti za ložji razumevo Rusovskiga, Polskiga, Pemsckiga, Dalmatinskiga, Hrovaškiga in vsih družih slovanskih narečij?*«

Anton Martin Slomšek je Japlja zelo cenil. Njegov življenjepis končuje z naslednjimi besedami (Slomšek 1879: 83–84): »Ako pomislimo čas, u katerem so živeli, in preštejemo njihove spise in njihova obširna težavna dela, se lahko prepričamo dobrega duha, ki jih je za svoje ljudstvo oživljal, in moramo po vsej pravici spoznati, da so rajni Japel bili igla najiskrenejših rodoljubov naših, kar jih je kedaj slovenska zemlja nosila.«

¹ Na članek me je opozorila dr. Martina Orožen, za kar se ji zahvaljujem.

Jurija Japlja, bolj posamezne besede kot jezik nasploh, je večkrat omenil tudi p. Stanislav Škrabec na platnicah *Cvetja* in drugod.² Po Škrabcu je Japelj nadaljevalec tradicionalnega pisanja, ki ga spreminja v prid gorenjskih oblik.

1. Pisava posameznih besed: *kdo* (Škrabec 1880–1890, izdaja 1994, str. 72). Za Škrabca je prava pisava *gdo*, *kado* (obrnjeni a, ki zaznamuje polglasnik) ali *kedo* (e za polglasnik). Japelj je pisal *kdu*. Škrabec meni, da nekoliko pod češkim vplivom. Tako je pisal že Paglovec v prevodu Tomaža Kempčana leta 1745. Taka pisava (po Škrabcu) povzroča težave pri izgovoru.
2. Škrabec ugotavlja, da je Japelj s sodelavci v prevodu Svetega pisma iz tradicije slovenskih besedil od protestantov dalje prevzel rabo krativca (´). S krativcem označeni o je pomenil polglasnik, npr. *kakòr* (Škrabec 1880–1890, izdaja 1994, str. 76).
3. Pisava *mojga*, *mojmu* je po Škrabcu (Škrabec 1880–1890, izdaja 1994, str. 91) pravilna. Tako se je tudi uporabljalo do »prejšnjega stoletja« (18. stoletja). Po analogiji s pridevniki: *našiga*, *ljubiga* se uveljavlja tudi *mojiga*, kar Pohlin piše *mojega*. Japelj in sodelavca Kumerdej in Traven še pišejo po starem *mojga*, nadaljevalci prevoda pa navadno *mojiga*.
4. Škrabec opozarja na Japljevo vnašanje gorenjskih elementov v pisavo. Krelj je pisal: *Gospod, bog, kdo, pismo, slovensko*. Od Bohoriča do Japlja pa se je pisalo: *Gospud, bug, kdu, pismu, slovensku*. Pod Kopitarjevim vplivom se spet uveljavi gorenjski *o* namesto *u*. (Škrabec 1880–1890, izdaja 1994, str. 130)
5. Škrabec primerja tudi samostalnike srednjega spola, ki se pišejo na *-ije*. Pisati bi morali npr. *ledevje*, Dalmatin ima *ledovjy*, Japelj pa sklanja *okoli svojih ledji*, kar je po Škrabčevu pravilno. (Škrabec 1880–1890, izdaja 1994, str. 188) Kasneje Škrabec ugotavlja, da se v novejši knjižni slovenščini v roditeljski množini samostalnikov srednjega spola postavlja med končne soglasnike polglasnik, pred *j* pa *i*, npr. *stoletja*, *stoletij*. (Škrabec 1890–1902, izdaja 1994, str. 229)
6. Škrabec ugotavlja, da se v njegovem času piše le *oljka*, *Oljska gora*, razvojno pa bi bilo prav *oljika*, *Oljska gora*. Japljeva pisava *Ojlska* odraža izgubljanje kratkega *i*, do katerega je prišlo na Kranjskem. (Škrabec 1880–1890, izdaja 1994, str. 414)
7. Pomembno vlogo imajo Pohlin, Japelj, Kopitar, Vodnik in drugi pri ohranitvi pisave etimološkega *l*, kjer se izgovarja *u*. Matija Kastelec je npr. pisal: *reslozhiu*. (Škrabec 1890–1902, izdaja 1994, str. 117)
8. Škrabec je razpravljal tudi o rabi nedoločnikov in deležnikov (Škrabec 1902–1915, izdaja 1995, str. 564). Za prevode grških in latinskih besedil v nemščino je značilno spreminjanje deležnikov sedanjega časa v nedoločnike, kar Škrabec ocenjuje kot naravno. V slovanskih jezikih to po njegovem ni mogoče, v slovenščini je bil tak način izražanja do 18. stoletja nemogoč. Prav je bilo: *slišali so te rekoč*, ne pa *slišali so te reči*, kar Škrabec šteje za suženjski prevod iz nemščine. Dalmatin tega v glavnem ne uporablja, več nedoločnikov pa ima Japelj, ki prevaja: *Inu tedaj bodo vidili Sinú tiga človeka priti na oblaki*, vendar tudi: *je Joanes vidil Jezusa k njemu pridejóčega*.
9. Japljev prevod Svetega pisma (1784–1802) pohvali (Škrabec 1902–1915, izdaja 1995, str. 594), saj naj bi z dosledno pisavo *v* v vseh položajih uredil zmešnjavo,

² Škrabca sem preglekala po Moder 1999.

- ki naj bi jo z različnim zapisom v tem času povzročila zlasti Marko Pohlin in Miha Zagajšek. Te pisave so se držali vsi pisci do Metelka (Vodnik, Kopitar, Ravnikar).
10. Škrabec opozarja (Škrabec IV, Ponatis neplatničnih del časopisa Cvetje z vertov sv. Frančiška in sestavkov od drugod ter pisma 1902–1915, izdaja 1998, str. 74) tudi na pomenske prehode. Trubar uporablja pridevnik *zali* v pomenu *zel*, *hudoben*: *Ta zali hudič, tiga zaliga hudiča*. Prevodi Svetega pisma pred Japljem imajo še *zaliga jetnika*, kar Vulgata imenuje *vincium insignem*, Japeljev prevod pa *slovečiga jetnika*.
 11. Za polglasnik je Škrabec (Škrabec IV, Ponatis neplatničnih del časopisa Cvetje z vertov sv. Frančiška in sestavkov od drugod ter pisma 1902–1915, izdaja 1998, str. 285) predlagal zapis z *a*, tudi z utemeljitvijo, da bi se tako pisava približala hrvaško-srbski. Tako je pisal Trubar (*delavac*) in tudi Japelj (*pakal*).

Obsežnejši članek o Juriju Japlju je objavil Kamničan duhovnik Josip Benkovič v *Domu in svetu* leta 1894. Benkovič je ob prevodnem zelo poudaril Japljevo jezikoslovno delo: »*Veliko bolj nego kot pesnik se je odlikoval Japelj kot jezikoznanec; le žal, da iz te stroke ni nič prišlo v javnost.*« Spodbuda za prevajanje in jezikoslovno delo je bilo gotovo prijateljstvo z Zoisom, Kumerdejem. Japlja je cenil tudi Kopitar, saj naj bi bil o njegovem slovniškem delu rekel, da je hotel »*podati kaj popolnega*«. Matija Čop pa, kot pravi Benkovič, piše, »*da sta Japelj in Kumerdej celo namerjala sklicati narodni zbor vseh slovanskih učenjakov, ki naj bi določili jednotno pisavo v vseh narečjih ('allgemeine, gleichformige slavische Schreibweise')*«. Japelj je bil cenjen tudi širše v slovanskem kulturnem prostoru. Slovaški in češki kulturni organizator in jezikoslovec Pavel Josef Šafárik (1795–1861) naj bi bil o Japlju zapisal: »*Japelj war ein enthusiastisch fleissiger Slavist.*« (Benkovič 1894)

Jurij Japelj je v Celovcu, kjer je bil stolni kanonik (imenovan z dekretom 1799), končal »*neko nemško slovniško razpravo*«. Kot piše Benkovič, se je ukvarjal tudi s slovanskimi jeziki: »*Najrajši se je bavil Japelj z jezikoslovjem, zlasti s slovanskimi narečji. Že na Kranjskem ni nikoli opustil tega učenja, tembolj se ga je poprijel v Celovcu, kjer je imel na razpolaganje marsikako knjižnico in večče svetovalce. Prvi njegov jezikoslovni plod je bila razprava: 'Beantwortung der Frage: Welche aus den verschiedenen slawischen Sprachen man der Jugend zur leichtern Verstandniss der Russischen, Polnischen, Bohmischen, Dalmatinischen, Kroatischen, Krainerischen und iibrigen slavischen Mundarten beibringen solle.'* Japelj se odloči za svojo materinščino. Dopržil je ta spis kmalu potem, ko je prišel v Celovec, o božiču I. 1799.; toda to delo tudi ni bilo natisnjeno.«

Benkovič nato nadaljuje, da je Japelj takoj potem začel pisati slovensko slovnico, za katero je imel zbranega veliko gradiva. Končal jo je ob novem letu 1807, rokopis je bil pripravljen za tisk, država mu je dala imprimatur. Delo pa zaradi Japljeve smrti ni izšlo. »*Rokopis, ki obsega 388 listov slovnice, 50 stranij slovarja in dve velikanski tabeli, leži sedaj v ljubljanski licejski knjižnici. Naslov temu delu se glasi: 'Slawische Sprachlehre, das ist vollstandiger Grammatikalunterricht von der krainerischen und kwindischen Sprache, wie sie in Krain, in dem osterreichischen Littorali, in der Grafschaft Gorz, in Steiermark und Karnten gesprochen wird, oder vielmehr gesprochen werden solite,*

dann wie sie von den Kroaten, Dalmatiern, Slawoniern, Bohmen, Polen u. Russen leicht verstanden werden kann, verfasst von Georg Japel, Domherrn etc. » (Benkovič 1894)

V zadnjih mesecih svojega življenja, pravi Benkovič, naj bi bil Japelj »sestavljaj nekako splošno vseslovansko slovnico, za katero si je bil nabavil mnogo virov, slovníc in slovarjev. Ta ideja se mu je vzbudila v glavi, ko je pisal slovensko slovnico. Zapisaval je besedne korenike slovanskih jezikov tabelarično na velik format. Iz te primerjave je izkušal dokazati njih sorodnost in starost. Tega ogromnega dela je zvršil šest velikih zvezkov v obsegu po štiri ali pet pol. Nemila smrt ga je tudi v tem opravilu prehitela, in spis je ostal nedovršen. Naslovil je to delo: 'Arcticae Horulae Adami Bohorizha. 1584 Witebergae vulgatae, nune redivivae, seu traetatus comprehendens elementa linguarum principalium slavicae originis, videlicet Carniolicae seu Vindicae, Croaticae, Slavonicae, Dalmaticae, Bohemicae, Polonicae et Moscoviticae, auctore Georgio Japel, Canonico etc.' « Benkovič pravi, da je na začetku na Japlja vplival o. Marko Pohlín s svojimi mestnimi besedami, »vendar se ni uklonil Pohlínovemu načelu, naj se slovenski jezik priroji po spačeni mestni govoricí«.

V *Slovenskem biografskem leksikonu* je o Japlju pisal Joža Glonar (3. knjiga, 1928), ki poudarja Japljevo znanje jezikov. Njegov jezikovni razvoj pa opiše takole: prva izdaja *Listov in evangelijev* (1787) »kaže sicer samo pravopisno spremenjen tekst Dalmatina, v poznejših (1792, 1800, 1803, 1806) pa se že kaže vpliv novega prevoda.« Glonar pohvali Japljevo prevajanje, saj je »uvel marsikak lep izraz«, ne samo kranjski, ampak tudi »mornarske«, ki jih je slišal v Trstu. Pri prevodu Stare zaveze naj bi se bil držal besednega zaklada Dalmatina. Kasneje mu je kritika očitala germanizme, zato pri prevodu II. knjige Novega zakona ni več smel sodelovati. Da je bil Japelj ne samo prevajalec, ampak tudi pisec jezikoslovnih del, je zaslužen Zois, ki naj bi ga bil »priganjal, naj napiše slovnico in slovar.« Glonar ocenjuje, da pomeni slovnica, ki je sicer ostala v rokopisu, zaradi veliko gradiva napredek glede na Pohlína, Gutsmana in Zagajška, vendar je »po večini ../ mehanična in brez duha. Samo pravopis se je pod vplivom drugih slovanskih jezikov nekoliko izboljšal.« Japelj zagovarja člen (ta, po čemer se kranjščina razlikuje od 'windisch', ki uporablja te), uvaja ablativ, obširno obravnava izgovarjavo končnega l, uvaja natančno delitev glagolov na: »transitoria ali instantanea (mignem), perdurantia (migam), frequentativa (pomigujem), frequentativa cum intensione (migačem), diminutiva (migljam), futuralia (pojdem).« Slovnica vsebuje tudi obširen zagovor slovenščine: je stara, poimenovanja stvari se najlepše prilagajajo stvarem, je enakomerna kot drugi stari jeziki (hebrejščina, grščina), je slikovita, preprosta. Zelo zanimiva in tudi zdaj moderna je Japljeva spodbuda, naj bi se otroci višjih slojev, tako kot je že pri tržaškem in kranjskem plemstvu, v mladosti od služkinj naučili kranjščine in tako postali dvojezični. Po Glonarju naj bi bil Kopitar Japlja sicer imenoval »entuzijastično pridnega slavista«, ker pa je bil mestni otrok, naj ne bi imel čuta za jezik. Japljevi slovnici sta Kopitar in Glonar očitala preveliko »težnjo po sistemih«. Glonar ocenjuje, da je Japelj zelo zaslužen za slovenski knjižni jezik, zlasti zato, ker se je deloma vrnil k izvoru – upošteval je Dalmatinovo glasoslovje, »v oblikah pa uveljavil živi jezik«. Premišljeno je odpravljaj Dalmatinove nemške izposojenke, iz Pohlínovega slovarja je sprejel nekatere nove besede, npr. *narod*, *gledališče*. Glonar meni, da je pisal čistejšo slovenščino, če ni bil vezan na

prejšnji prevod, npr. v Jobovi knjigi. Širino njegovega dela kaže tudi zbirka slovenskih besed, ki jo je poslal za peterburški slovar (1790).

V prvi polovici 20. stoletja se je z Japljevim jezikom ukvarjal Anton Breznik.³ V *Domu in svetu* je 1917 objavil razpravo z naslovom Literarna tradicija v evangelijih in listih, v kateri je zapisal, da vse izdaje evangelijev in listov, razen prekmurskih in Dajnkovih, izhajajo iz Dalmatinovega prevoda Biblije. Hren je iz besedila čistil germanizme in jih zamenjeval s slovenskimi in kajkavskimi ter ga usklajeval z vulgato, prav tako tudi Schönleben, Paglovec, Pohlin in Japelj. Japelj pa je marsikateri Dalmatinov germanizem zaradi razumljivosti spet uvedel nazaj, kar mu je Breznik očital. Vsi nadaljnji listi in evangeliji do Ravnikarjeve izdaje slonijo na Japljevi podlagi. Breznik je raziskoval, katera dela je Japelj ob Dalmatinovi Bibliji še uporabljal pri prevodu Svetega pisma. Ugotovil je, da mu je bil glavni vir Dalmatin, kjer pa ta ni dobro prevedel vulgate, se je pogosto dobesedno držal te tudi glede sintakse. Breznik je Japlju na začetku očital, da je premalo upošteval, kar so popravili njegovi predhodniki in se je spet vračal na Dalmatinov jezik (Breznik: 39), kasneje pa je zapisal, da je besedilo Svetega pisma 1784 zaradi manj germanizmov veliko bolj slovensko kot pa Dalmatinovo. V prevodu prvega dela Nove zaveze leta 1800 je Japelj še obdržal člen pri nekaterih samostalniki in kazalni zaimek *ta* pri določnih pridevnikih, s čimer se mlajši sodelavci niso strinjali. Ti so leta 1803 priredili novo izdajo listov in evangelijev brez tovrstnih germanizmov. Na splošno pa je Breznik Japljev prevod Svetega pisma leta 1928 ocenil kot »*prvo zrelo delo naše prerodne (prosvetljene) dobe, ki se lahko meri s tovrstnimi deli večjih kulturnih narodov one dobe.*« (Breznik 1928) Martina Orožen (1984b: 267) opozarja, da je Breznik v razpravi o Japljevem prevodu Svetega pisma dokazal, da se je Japelj delno opiral na besedišče Kastelčevega rokopisnega prevoda Biblije, da je poznal kajkavski slovar Jambrešiča ter uporabljal Pohlinov tiskani slovar *Tu malu besediše treh jezikov* (1781). V razpravi o ljudskem jeziku Breznik navaja, da je Japelj v knjižni jezik uvedel veliko gorenjskih oblik in besed. (Breznik 1952: 381)

V 1. knjigi *Zgodovine slovenskega slovstva* je o razvoju slovenskega jezika pisal France Tomšič. V poglavju Oblikovanje knjižnega jezika (17. in 18. stoletje) Japlja najprej omeni kot prirejevalca evangelijev in listov (Tomšič 1954: 15). Besedilo je prvič izšlo leta 1613, potem pa do Japlja s skoraj nespremenjenim Dalmatinovim jezikom še osemkrat, »*resničnih sprememb se je lotil šele Japelj, pa še pri njem je ostalo polovico Dalmatinovega besedila.*«

Z Japljevim in Kumerdejevim prevodom Svetega pisma dvesto let po protestantski izdaji se začne »*sistematična preosnova našega knjižnega jezika*« (Tomšič 1954: 18), kar je bilo glede na jezikovne spremembe nujno (npr. vokalna redukcija). Jezik, ki sta ga uveljavila, pa ni bil pohlinovski, ampak še vedno močno naslonjen na Dalmatina. Moteče dolenjske značilnosti so bile pogosto, ne pa sistematično nadomeščene z gorenjskimi elementi, npr. dolgi *u* z *ó* (*gospód*), *ej* z *e* (*imeti, obešen*). Obdržale so se oblike, ki so se uveljavile v 17. stoletju, npr. končnici *-am*, *-ama* v moški in srednji sklanjatvi za *-om*, *-oma*. Japelj je uporabljal tudi gorenjske oblike: *nimam*, *nisem*, *zbi-rališe* ipd. Z vrnitvijo k jeziku Dalmatinove Biblije je zavrl anarhijo »*in dal knjižni*

³ Breznikov pogled na Japlja sem pregledala po *Jezikoslovnih razpravah* (Breznik 1982).

slovenščini trdno zgodovinsko oporo.« Z gorenjskimi oblikami pa ji je dal »*bolj splošno podobo.*« (Tomšič 1954: 19)

Jože Toporišič je v 2. knjigi *Slovenskega knjižnega jezika* (Toporišič 1966: 41–43) primerjal Dalmatinov in Japljev prevod Svetega pisma. Toporišič pravi, da je Japelj zaslužen za ustalitev slovenskega pravopisa in za pomensko boljši prevod. Jezikovno pa je še preveč odvisen od Dalmatina zlasti glede germanizmov. Boljši je v izbiri besed, saj je besedje nabiral med ljudstvom, nekaj pa je tudi izposojenega iz drugih slovanskih jezikov.

Podrobnejši pregledi Japljevega jezika in primerjave s protestantskimi in kasnejšimi pisci so nastajali od 70. let 20. stoletja dalje. Začetnica raziskav in najpomembnejša raziskovalka je Martina Orožen. Njene raziskave temeljijo na primerjanju različnih prevodov istega besedila, tj. prevoda Biblije od Dalmatina, Japlja do Lampeta. S to metodo je ugotovila »*preobrazbo ter smernice slovnične zgradbe in besediščnega sestava v jezikovnem razvoju /.../ in izmenjavo jezikovnih prvin na vseh ravninah in v družbeno-kulturnem okviru.*« (Orel - Pogačnik 1991: 28) Orožnova je kot univerzitetna predavateljica in mentorica k raziskavam pritegnila tudi svoje študente. Tako je Jožica Narat doktorirala iz primerjave semantike samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja, Japljev jezik so raziskovali Majda Merše, Marko Jesenšek idr. Raziskovalno in mentorsko delo je nadaljevala tudi naslednica Martine Orožen na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani Irena Orel.

Martina Orožen je izhajala iz trditve, da sta Japelj in Gutsman vztrajala pri tradicionalnem pisnem jeziku, opisanem v Bohoričevi slovnici, in temelječem na etimološkem načelu. Ta je bil v tem času arhaičen in oddaljen od žive rabe, vendar za Slovence združevalen. Pohlina pa se je odločil za sinhroni jezik, vendar je odklanjal koroško in gorenjsko švapanje. Gutsman je odklanjal germanizme, ki so bili v protestantskem jeziku pogosti. (Orožen 1972: 141)

Leta 1978 je Orožnova predavala o slovenskem knjižnem jeziku in njegovih različicah v 18. in 19. stoletju na Vukovih dnevih v Beogradu. Osnova jezika protestantov je bila osrednjeslovenska – nadnarečna, ki se ji niso »*izneverili pisci 17. stoletja, rojeni Notranjci (kot M. Kastelec in J. Svetokriški), in tudi ne razsvetljensko razgibani pisci 18. stoletja, po rodu iz gorenjske narečne skupine (Basar, Paglovec, Japelj).*« (Orožen 1996: 314) Ti so uvajali nekatere gorenjske prvine, npr. *o* namesto notranjsko-dolenjskega *u* (*bog, most* namesto *bug, must*), monoftong *e* namesto diftonga *ei* za *jat*, ki so posledica vokalne redukcije v osrednjih slovenskih narečjih. Ta je vplivala tudi na maskulinizacijo samostalnikov srednjega spola (*dober meso*) v ednini in feminizacijo v množini (*lepe mesta*), na spremembo končnic samostalnikov moškega spola v roditeljski ednine, dajalniku množine in samostalnikov srednjega spola: *-om* v *-am* (*z očetam, s kojnam, za mestam*). M. Pohlina, ki je poskušal knjižni jezik še bolj posodobiti, ga približati govorici Ljubljane, so kritizirali pisci, ki so sicer sprejemali nekatere novosti, temelj pa je ostajal knjižna tradicija 16. stoletja. Med njimi je bil ob Gutsmanu tudi J. Japelj. (Orožen 1996: 314)

Orožnova je Japljev prispevek k razvoju knjižnega jezika zelo natančno prikazala v daljšem članku z naslovom *Slovnici in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu biblije (1584–1784–1802)* in v članku z naslovom *Ra-*

zvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda biblije (1584–1784–1791), objavljenima leta 1984 – ob 400-letnici Dalmatinovega in 200-letnici Japljevega prevoda Svetega pisma.

Orožnova poudarja (Orožen 1984: 252), da je bil Japelj iz Kamnika. Tudi njegovi sodelavci so bili iz gorenjskega narečnega prostora ali so na tem območju in v Ljubljani službovali. Japelj se je izobraževal v Ljubljani in Trstu, kjer je prva leta služboval, nato pa v Ljubljani, na Ježici, v Naklem. Zbiral je ljudski besedni zaklad. Bil je meščan in svetovljan, vendar je ohranjal ljudski jezik. Če so prispevale k razumljivosti, je uporabljal tudi ljudske popačenke. Japelj se je zavestno odločil za vzdrževanje knjižne tradicije, vendar ne v celoti. Na spremembe na vseh jezikovnih ravneh sta vplivala takratni govorniki jezika (pogovorni frazemi) in ob Dalmatinu naslonitev na vulgato (spremenjen besedni red in oblikoslovno-skladenjski vzorci). V Japljevi skladnji vidi Orožnova »*zametke sodobne knjižne priredne, zlasti podredne stavčne zgradbe*.« Japelj je zamenjal prvine protestantskega knjižnega sestava s prvini gorenjskega narečnega jezikovnega prostora, kar se začne že v besedilih prve polovice 18. stoletja z o. Hipolitom, M. Pagglovcem, J. Basarjem. Značilen je preplet tradicionalno knjižnih in sočasno govornih ali tudi že davno »poknjizenih« gorenjskih razvojnih jezikovnih prvin na vseh jezikovnih ravneh. Opazni sta vokalna redukcija in dialektalna interferenca. Premišljen izbor določenih arhaičnih tradicionalnih knjižnih in sočasnih gorenjskih narečnih prvin doseže razmeroma umerjeno ustalitev prav v Japljevih knjižnih delih in prevodu Biblije, zlasti v prevodu Nove zaveze in Pentatevha, ki sta ga opravila skupaj s Kumerdejem. Japelj je dokaj uspešno uveljavljal etimološko-zgodovinsko morfonološko pravopisno načelo in upošteval tudi nekatera fonološka pravila, opisana v Pohlinovi slovnici (*Kraynska grammatika* 1783, 2. izdaja), npr. označevanje ozkega *e*. Orožnova s primerjavami Dalmatinovega in Japljevega besedila dokaže naraščanje morfonoloških, skladenjskih in besedotvorno-besediščnih prvin severnega slovenskega govornega območja. Značilen je odmik od baročne stilistične norme k vsakdanjemu izražanju, ki ga pogojuje racionalistično razsvetljenstvo. Najpomembnejše spremembe, ki jih je uveljavil Japelj: na eni strani je upošteval etimološko načelo, na drugi pa nekatere narečne razvojne elemente: zamenjava doljenjskega dolgega poudarjenega *u z o* (*Bog*, ne več *Bug*), zapis nekdanjega jata z monoftongom, ne pa z diftongom (Dalmatin: *vejter*; Japelj: *veter*), upoštevanje gorenjske disimilacije soglasniških sklopov: *šč* → *š*, *žre* → *že*, *e za i* v poziciji nepoudarjenega jata (*lipo* → *lepo*), uveljavitev končnice *-am*, namesto *-om*, raba *e* za polglasnik ipd. Da se ne bi preveč oddaljil od protestantskega knjižnega jezika, Japljev zapis le delno odraža vokalno redukcijo, pa še to navadno takrat, ko te oblike ali besede pri Dalmatinu ni. Za Japljev jezik je značilna raba modernejše oblike trpnika. Da se ne bi preveč oddaljil od Dalmatina, se je ogibal maskulinizaciji samostalnikov srednjega spola, zlasti v ednini, v množini je opazna dosledna feminizacija. Opazen je tudi vpliv Pohlinove slovnice. Pohlin je zapisal, da ženski samostalniki nimajo dvojine. Japelj je kljub Dalmatinovi dvojini uporabil množino. Pri določni obliki pridevnika in pri svojilnem pridevniku Japelj ohranja člen, značilen za živi jezik. Pri stopnjevanju pridevnika uveljavlja moško obliko za vse tri spole. Močno pa ga izboljša z vpeljavo opisnega stopnjevanja z *bolj*. Zelo pomembno je Japljevo izražanje prihodnjega časa s pomožnikom *bom* in deležnikom na *-l*, *-la*, *-lu*, s čimer je nadomestil Dalmatinove nedoločniške zveze ali izražanje prihodnosti

z dovršnim sedanjikom (*ima priti, pójdem in pokonzham*). Japelj nadomesti Dalmatinov predpretekli čas s preteklim in dosledneje uporablja namenilnik. Pogosto zgosti besedilo z rabo namernega nedoločnika, pridevniškega prilastka, tvornega in trpnega deležnika na *-oč* ali *-n/-t*. Trpnik je pri Dalmatinu pogost, tako tudi pri Japlju, ki pa uporablja tudi opisne oblike na *-n* ali *-t*. Orožnova ugotavlja, da Japelj ni bistveno izboljšal oblikoslovno pogojenih skladijskih prvin, vendar pa teži k »*logični oblikovni urejenosti in novi stilistični izoblikovanosti prirednih in podrednih stavčnih vzorcev: Dalmatinove 'nedorečenosti' ali skladijsko nejasno prevedena mesta pogosto nadomesti z ustrezno besedotvorno izpeljanko ali plastično pogovorno frazo; do neke mere preuredi tudi sestav veznikov.*« Kar zadeva besedišče, je Japelj nadomeščal Dalmatinove popačenke z izvirnimi slovenskimi, bodisi narečnimi bodisi knjižnimi, vendar je tudi nekatere Dalmatinove izvirno slovenske izraze nadomestil s popačenkami, s pogovornimi besedami. Orožnova meni, da ne gre za stilistične popravke, ampak za to, da bi bilo besedilo bolj razumljivo. (Orožen 1984: 253–266)

V članku Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda biblije (1584–1784–1791) (Orožen 1984/85: 270–288), ki je izšel ob 400-letnici Dalmatinovega in 200-letnici Japljevega prevoda biblije, je Orožnova primerjala in analizirala besedišče obeh zgodovinsko in jezikovno pomembnih besedil. Razlike na vseh ravneh knjižnega jezika, tako v besedišču (nove besede, nove popačenke), pomenih besed (pomensko zoženje, pomenska razširitev, izoblikovanje pomenskih odtenkov), frazemih (nastajanje novih), avtorica pripisuje razvoju jezika zlasti zaradi zahtevnejših sporočevalno-stilističnih nalog v besedilih vseh funkcijskih zvrsti, težnji po razumljivosti in gorenjski govorni osnovi knjižnega jezika. Orožnova opozarja tudi na rabo namernega nedoločnika za zgoščevanje izražanja.

Orožnova ugotovi 8 smernic razvoja besedišča pri Japlju: (1) del Dalmatinovega nemotiviranega besedja je nadomeščen z drugimi nemotiviranimi izrazi (dialektizmi?) ali izpeljankami s stilno zaznamovanimi obrazili (*dejzhla – dekliza, dekle, deklizh, dete – fantizhek*), (2) eno- in dvozložni samostalniki se podaljšajo z obrazili (*baba – babiza*), (3) del izpeljank je nadomeščen z drugimi, drugače motiviranimi izpeljankami ali obrazili (*videnje – perkasen, gluhi – glushez*), (4) nekaterih Dalmatinovih izvorno slovenskih besed ni več (*viher, gubnu*), (5) pojavljajo se novi slovenski izrazi, ki jih pri Dalmatinu ni (*oroshje, tanzhiza, plazha*), (6) stare popačenke so nadomeščene s slovenskimi izrazi, pojavljajo pa se nove iz drugega narečnega prostora (*fishter – pek, shlahta – rod, rodovina*), (7) večpomenske besede so nadomeščene z besedami za posamezne pomene (*hifha – družina, rod, rodovina*), (8) stari kalki so nadomeščeni z izvirnimi izrazi (*lok – mauerza*). Japelj je izločal neživo, zastarelo, nepravilno, z družbenim in kulturnim življenjem neskladno in preveč dolensko besedje.

Orožnova s to analizo opozori na doslej nezaznana dejstva. Japljevo besedilo je s temi spremembami bližje vsakdanjemu govoru, terminološko in pomensko natančno, besedotvorno ustrežnejše in posledično z drugačno ekspresivnostjo in poetičnostjo izrazja odraz racionalistične in razsvetljenske miselnosti svojega časa. Orožnova zaključuje, »*da se je v 18. stoletju v knjižnem jeziku vzporedno z morfonološkimi prvimi gorenjskega dialektalnega izvora ob izrazito knjižni tvorbi uveljavljalo tudi izvirno besedišče tega prostora s popačenkami vred, da je torej dialektalno knjižna interferenca ob koncu*

18. stoletja prizadevala ter preoblikovala vse ravnine tradicionalnega, 200 let obstajajočega knjižnega sestava, tako slovnico kot slovar.» (Orožen 1984/85: 273–275)

Martina Orožnova je bila slavnostna govornica ob odkritju plošče Juriju Japlju leta 1985 v Kamniku. V govoru (Orožen 1985: 382–386) je poudarila, da je Japelj v obdobju slovenskega razsvetljenstva 25 let deloval za razvoj slovenskega knjižnega jezika, slovenskega slovstva. Ta čas nam je nekoliko odmaknjen in zato je Japelj preveč pozabljen. Japelj je bil za razliko od drugih slovenskih kulturnih ustvarjalcev po rojstvu meščan, izobražen jezikoslovec, poznavalec številnih jezikov, nadarjen jezikovni ustvarjalec in usmerjevalec jezikovnega razvoja, s svojimi prevodi je vzpostavil potrebno ravnotežje med jezikovno preteklostjo in jezikovno sodobnostjo. Marko Pohlin je odklanjal staro osnovo knjižnega jezika, to naj bi bil mestni govor ljubljanskih izobražencev. Ta osnova je bila sprejemljiva samo za Kranjce, izključevala pa bi Korošce, Štajerce in Primorce. Japelj je z Gutsmanom to odklonil. Zavzela sta se za tvorno preobrazbo in prenovo tradicionalnega knjižnega jezika zlasti na osnovi Dalmatinove Biblije in del baročnega obdobja. Japljevo delo je pomemben člen v razvoju našega knjižnega jezika. To je bil čas gospodarske krize. Državni centralizem bi dokaj lahko preko šol slovensko ljudstvo prejel ali slej ponemčil. Japelj je našel prava merila za uspešno preobrazbo slovenskega knjižnega jezika. Vse ravnine jezikovnega sestava od glasoslovja do besedišča je soočal s sodobno gorenjsko govorico in se v knjižnem jeziku odločal za tiste sodobne, žive pojave, ki niso podirali knjižne tradicije iz 16. stoletja, pač pa so jo uspešno dograjevali in razvijali.

V članku z naslovom *Preobrazba jezikovne zgradbe od Japljevega do Lampetovega prevoda biblije v 19. stoletju* (Orožen 1989), ki je izšel leta 1895, je Orožnova primerjala Japljeva, Wolfova in Krek-Lampetova besedila z isto vsebino, nastala v stoletju od 1970 do 1895. Na preobrazbo knjižnega jezika po Japlju so vplivali zlasti jezikoslovci s svojimi slovnici (Kopitar, Metelko in Janežič ter Miklošič) in težnja po širšem skupnem knjižnem jeziku (Primic, Šmigoc, Jarnik, Dajnko, Caf).

Zelo natančnim analizam Japljevega jezika, ki jih opravila Martina Orožen, so sledile podrobne primerjalne analize posameznih besednih vrst pri Dalmatinu, Japlju, Küzmiču.

Marko Jesenšek (1989) je v magistrski nalogi primerjal skoraj sočasni prevod prvih dveh evangelijev v staro knjižno prekmurščino (Küzmič 1771) in v osrednji knjižni jezik (Japelj 1784), pri čemer Japelj Küzmičevega prevoda ni poznal. Küzmič verjetno zaradi izhajanja iz grškega izvornika, ne pa iz živega govora ali knjižnega jezika, prepogosto uporablja deležnike in deležja na *-č* in *-ši*, Japelj pa le še na *-č* za izražanje istodobnosti. Predodobnost pa je izražal opisno s priredji in odvisniki ali pa je namesto deležja na *-ši* uvajal zgoščevalni nedoločnik. S skladijskega stališča Japljev prevod pozitivno oceni.

Irena Orel je v doktorskem delu raziskovala razvoj predložnega sistema slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja, kot ga izkazujejo prevodi biblijskih besedil. Značilne so podobne razvojne tendence kot pri drugih besednih vrstah: »*podomačevanje skladijskih vzorcev in opustitev z nemškimi ujemalnih predložnih zvez, nadomeščanje kalkiranih variantnih predlogov v posameznih pomenkah z ustreznimi domačimi*« ter večanje pomenskega ločevanja med predlogi. Za besedila od Japlja naprej je značilna težnja po poenobesedenju predložnih zvez in sestavljenih predlogov. (Orel 1994/95: 173) Japljev prevod se še navezuje na oblikovno-skladijske zakonitosti jezika protestantov,

hkrati pa že močno upošteva govorni jezik. Tako predstavlja prehod med protestantskimi besedili in Lampetovim prevodom Svetega pisma. (Orel 1994/95: 175)

Analizo jezika starejših obdobj, zlasti samostalnika in glagola, tako protestantov kot Japlja je v 80. in 90. letih 20. stoletja nadaljevala Majda Merše. Japljev jezik (Merše 1995) je vmesni člen med jezikom protestantov in sodobnostjo oziroma potrjevalec obstojnosti ali neobstojnosti posameznih struktur. Avtorica s primerjavo protestantskih in Japljevih besedil, tudi sodobnega prevoda Svetega pisma ali *SSKJ*, ugotavlja, da je bila v 200 letih od Dalmatina do Japlja izločena »večina vidskih parov, sestavljenih iz kalkiranih glagolov ali iz glagolov s prevzetim podstavnim izrazom« (npr. *špižati* – *našpižati*, *narazendelti* – *narazenrazdeliti* itd.). (Merše 1995: 201) Med bistvenimi spremembami, ki so nastale v slovenskem jeziku od Dalmatina do Japlja in je nanje že opozorila tudi M. Orožen, je zelo pogosta raba preteklika namesto predpreteklika v katoliškem prevodu Svetega pisma (Merše 2009: 33). Japelj je predpreteklik v glavnem obdržal ob dovršnih glagolih. Izginjanje predpreteklika je posledica ekonomičnejšega izražanja, značilnega za Japlja: (a) nadomeščanje Dalmatinovih časovnih odvisnikov s priredjem ali poenostavljeno s stavčnimi členi, ne pa z odvisnikom, (b) izražanje stanja z deležniki in nedovršnimi glagoli ter prislovi in deležnikom na *-oč*. Avtorica opozarja, da je bil Japelj pri rabi glagola natančnejši. Za vidsko različne glagole je uporabljal različne oblike. (Merše 2009: 44) V študiji Besedotvorni pomeni izsamostalniških glagolov v Dalmatinovi *Bibliji* Meršetova ugotavlja, »da so iz rabe postopoma začeli izginjati glagoli s tujim samostalnikom v podstavi«, kar se je kazalo že pri Dalmatinu, še močneje pa čez 200 let pri Japlju. (Merše 2009: 159) V študiji Raba izsamostalniških glagolov in nadomestnih besednih zvez v Dalmatinovi *Bibliji* (Merše 2009) in drugod avtorica primerja Dalmatinov prevod z Lutrovim in Japljevim. Pri Japlju je razvidna tendenca k racionalizaciji izražanja, ki izhaja iz: druge prevodne podlage, gorenjske jezikovne osnove prevajalca, drugačne ideološke naravnosti dobe, tudi iz nadomeščanja Dalmatinove glagolske tvorjenke s tujo podstavo z domačimi, tavitološke zveze istokorenskega glagola in predmeta (*grešiti en greh* → *storiti greh*). Za Japlja je značilno delno opuščanje skladijskih kalkov, kar dosledno uveljavi Ravnikar. (Merše 2009: 227) V razpravi Konkurenčna razmerja glagolov v Dalmatinovi *Bibliji* avtorica ugotavlja, da je Japelj ob skrajšanih glagolskih predponah uporabljal tudi neskrajšane kot Dalmatin (*iz – s*). Že z Dalmatinom se začne proces zamenjevanja tujeizvornih in kalkiranih glagolskih fraz z domačimi, predponskih glagolov z nepredponskimi, ki se nadaljuje pri Japlju. Pri Japlju prevlada raba glagolskih fraz z enobesednim glagolom. (Merše 2009: 174–237)

Jožica Narat (1999) je v doktorskem delu leta 1999 na podlagi konkordanc primerjala samostalnike v Dalmatinovih in Japljevih prevodih Svetega pisma. Avtorica opozori, da je prevajanje svetopisemskih besedil usmerjeno k čim večji stopnji izrazno-vsebinske zvestobe izvorniku, kar utrjuje še prevajalska praksa prevajanja Biblije od vrstice do vrstice. Isto načelo je veljalo za Dalmatinov prevod glede na Lutra in Japljev glede na vulgato. Oba prevoda sta usmerjena v ljudskost in razumljivost, kar je pri Japlju nekoliko nerazumljivo, ker je cerkvena oblast zavirala ali vsaj omejevala prevajanje svetih besedil v vsem ljudem razumljiv jezik, za to pa si je prizadevala janzenistična smer katolištva. Tudi zato je primerjanje Dalmatina in Japlja oz. Škrinjarja (1791 in 1798) tako primerno.

Avtorica primerja mesta, ki so različna v Japlju in Dalmatinu, tudi z nekaterimi drugimi besedili 16. stoletja in slovarji.

V Dalmatinu je 7214 samostalnikov, pri Japlju pa 6361. Japelj pogosto uporablja namesto samostalnika zaimsek. Približno 3 petine samostalniškega besedja je skupnega, v dveh petinah pa se prevoda razlikujeta. Namen raziskave je bil ugotoviti, katere Dalmatinove samostalnice je Japelj zamenjal in zakaj. (Narat 1999: 45–46) Japelj je namreč v nemški opombi, tako ugotavlja že Breznik, h knjigi *Ta velki Katekizmus* (1779), zlasti pa v predgovoru k prvemu zvezku Svetega pisma (1784), zapisal, da zavrača zastarelo besedje. S tem je mislil tudi na t. i. popačenke, vendar čiščenje jezika ni bilo njegovo glavno izhodišče, ampak razumljivost tudi preprostejšim ljudem. Prevladalo je sporočevalno komunikativno načelo nad narodnokulturnim. (Narat 1999: 217)

Tipi zamenjanih samostalnikov so različni: Dalmatin: prevzeti samostalnik (večinoma iz nemščine) – Japelj: domači samostalnik (*leben – življenje, špiža – jed, copranje – zagovarjanje*), Dalmatin: domači samostalnik – Japelj: domači samostalnik (*goleno – noga*), Dalmatin: prevzeti samostalnik – Japelj: prevzeti samostalnik (*šapelj – rinčica, knof – kuglica*), Dalmatin: domači samostalnik – Japelj: prevzeti samostalnik (*trdnost – firmament*).

Najpomembnejši vzroki za zamenjave so: različne prevodne osnove (Lutrovo besedilo – vulgata, Rosalino (Dunaj 1781)), individualno odstopanje od prevodne osnove, močna stilna označenost prevzetega izraza, zastarelost, večpomenskost in zato pomenska nejasnost Dalmatinovega izraza, razumljivost in raba v Japljevem času ipd. (Narat 1999: 75, 215)

O pomenu Japljevega prevoda Svetega pisma za razvoj slovenskega jezika v 18. stol. je v magistrski nalogi pisala Andreja Eržen. Izsek iz naloge je objavila v *Kamniškem zborniku* 2002 (157–164). Erženova poudarja Japljevo znanje jezikov in dobre zveze z aristokratskimi krogi. Zaradi nasprotovanja Pohlinovi smeri jezika in pravopisa se je Japelj »vrnil k prevodu in jeziku Dalmatinove Biblije, ju obogatil z novostmi (nekatero gorenjske oblike) in s tem postal začetnik nove jezikovne usmeritve po neenotnosti 17. in 18. stoletja.« Erženova poudarja tudi siceršnje, večinoma neobjavljeno jezikoslovno delo Jurija Japlja: dva zvezka pridig, prevajanje cesarskih odlokov, slovnica. Opozarja pa še na to, da je vprašanje, kaj je bilo izgubljeno, saj je bila Japljeva zapuščina prodana na dražbi.

Andreja Legan Ravnika v delu o razvoju krščanske terminologije od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja Japlja ne obravnava posebej, ampak skupaj z osrednjimi pisci. Med drugim ugotavlja pri rabi nekaterih terminov razliko med osrednjimi (kranjskimi in koroškimi) in obrobni prekmurskimi pisci druge polovice 18. stoletja. Prekmurci npr. uporabljajo avtohtono izrazje *močenik, moka*, osrednji pa prevzeto *martnik, martrnica, martra*. (Legan Ravnika 2008: 87) Opozarja pa še na eno zanimivost. Zaradi pomske nedvoumnosti in govorne uveljavljenosti se v tem času pogosto uporabljajo opisni termini, najdeni tudi pri Japlju (*izpovednik : k zaslišanju te spovedi prav postavljen mašnik*). (Legan Ravnika 2008: 106)

Diplomske naloge o Japljevem jeziku so nastale pod mentorstvom Martine Orožen in Irene Orel. Obravnavajo posamezne elemente Japljevega jezika, pogosto tudi primerjalno z drugimi prevajalci besedil. Vse naloge so zelo kvalitetne.

Monja Gričar (1998) je v diplomski nalogi primerjala jezikovno zgradbo v Čandek-Hrenovi in Japljevi priredbi Evangelijev in listov. Med Hrenovo in Japljevo izdajo je minilo 175 let. Hrenovo izdajo je najverjetneje prevedel Čandek. Glavne značilnosti glede glasoslovja, pisave in pravopisa: Japelj skorajda ne uporablja naglasnih znamenj, pri črkopisu skorajda ni razlik, polglasnik je v obeh besedilih zapisan z *a* ali *e*, ob zvočniku *r* je polglasnik, zapisan z *e*. S stališča oblikoslovja imata obe besedili skupne in različne lastnosti. V obeh se uporablja kazalni zaimsek pri pridevniku določne oblike, prav tako nedoločni člen. Oziralni veznik *kateri* je pogostejši pri Japlju, deležij in deležniških oblik je več v Čandek-Hrenovem besedilu, pri Japlju je več dovršnikov, pri Čandek-Hrenu pa več modalnih glagolov. Pri obravnavi besedoslovne in besedotvorne ravnine je avtorica ugotovila, da so pri Čandek-Hrenu pogosta sopomenska pojasnila v oklepaju, Japelj pozna več glagolov rekanja, opazna so razhajanja pri terminoloških poimenovanjih. Na skladijski ravnini so v obeh besedilih najpogostejša: vezalno, vzročno, redko pa stonpnevalno in protivno priredje, ni pa ločnega, pojasnjevalnega in sklepalnega priredja, pogostejše so podredno zložene povedi, največ predmetni, časovni, vzročni in prilastkov odvisnik. Pri Japlju je pogosta raba glagola na koncu, prevzeta iz nemščine. Zaradi pogoste rabe osebnih zaimkov in veznika *inu* na začetku povedi besedila delujejo zastarelo. Večina izdaj Evangelijev in listov se navezuje druga na drugo, razen Dajnkove.

Irena Tot (2004) je v diplomski nalogi opravila obširen (333 strani) in zelo natančen oblikoslovni pregled in primerjavo sklanjatev samostalniških besed moškega, ženskega in srednjega spola ter besedotvorne in besedoslovne podobe samostalnikov v Dalmatinovem (1584) in Japljevem prevodu (1784–1802) Jobove in Esterine knjige. Ugotovila je (Tot 2004: 233–236), da je na podlagi primerjave samo dveh besedil težko napraviti veljavne sklepe. Glede sklonskih končnic je največ razlik pri samostalnikih moškega spola. Pri Dalmatinu je v redkih primerih še ohranjen refleks II. praslovanske palatalizacije (Dalmatin: *drusiga*, *vbosiga*, Japelj: *drugiga*, *vbogiga*), Dalmatin ohranja določni člen, Japelj pa ga opušča, nekateri samostalniki spreminjajo spol (Dalmatin: *pot pota*, Japelj: *pot poti*), v ednini Japelj ohranja srednji spol, čeprav je za gorenjščino tega časa značilna maskulinizacija idr. Japelj je opustil vse tisto Dalmatinovo, kar je bilo v 18. stoletju neživo in zastarelo: uveljavljal je etimološko-fonološko zapisovanje samoglasnikov in soglasnikov, opustil Dalmatinovo narečno izrazje in sklanjatvene dublete, arhaične oblike, nadomeščal Dalmatinove izposojenke s slovenskimi izrazi idr. V Japljevem jeziku pa so vidne tudi gorenjske prvine: delna feminizacija nevtar, disimilacija konzonantskega sklopa *šč* → *š*, končnica *-om* preide v *-am* v orodniku ednine in dajalniku množine, moderna vokalna redukcija ipd. Avtorica po natančni analizi ugotavlja pravilnost ugotovitve M. Orožnove, da je »*kljub dokaj dobro ohranjenemu Dalmatinovemu oblikoslovnemu ogrodju Japljevo besedilo bližje sodobnemu knjižnemu jeziku kot Dalmatinovo.*« (Orožen 1984/85: 217–223)

Slavka Kovač - Breznikar (2004) je za diplomu primerjala morfološko podobo samostalniškega zaimka od Trubarja, Dalmatina do Japlja. Avtorica ugotavlja, da so najbolj vidne glasoslovne razlike, sklanjatev samostalniškega zaimka pa je stabilna od 16. stoletja do danes. Nekoliko morda preseneča, da je raba svojilnih zaimkov pri Dalmatinu pogostejša kot pri Japlju. Japelj še kdaj uporabi svojilni rodilnik (Dalmatin: *njegovo Mater*, *njegoviga brata* Japelj: *njega Mater*, *njega brata*). Japelj ob zaimkih najbolj dosledno

uporablja predloge: iz enega soglasnika z apostrofom pred zaimkom, večglasovne pa piše ločeno: *k'njemu, pred tabo*. Raba naslonskih oblik je bila v 16. stoletju redka, pri Japlju pa že pogosta.

Jana Avbelj (2005) je s primerjanjem Glavarjevih in Japljevih pridig ugotovila, da sta za Glavarja značilni nesistemsost in variantnost, Japelj pa je preiščeno in sistematično uveljavljal morfonološke prvine gorenjskega narečnega izvora. Odstopi od norme so pri njem redki. Za Glavarjeva besedila so bolj značilne morfološke narečne značilnosti. Oba avtorja upoštevata delno feminizacijo samostalnikov srednjega spola, Glavar tudi maskulinizacijo, Japelj ohranja srednji spol v ednini. V Glavarjevih besedilih so pogostejši skladenjski kalki in zlasti iz nemščine prevzete besede. Japelj pa je z domačimi ustreznici prispeval k izločanju tujk. V Glavarjevem jeziku so izraziti tudi nekateri narečni pojavi, ki niso bili nikoli sprejeti v knjižni jezik. Avtorica zaključuje, da je Japelj pomembno prispeval k razvoju knjižnega jezika, Glavar pa ne.

Andreja Hacin (2007) je v diplomski nalogi leksikalno primerjala Dalmatinov, Japljev, Wolfov in slovenski standardni prevod Visoke pesmi. Največ prevzetih izrazov je v Dalmatinovem prevodu, zlasti iz nemščine. Z razvojem jezika so te izraze zamenjali domači, kar kažeta Japljev in Wolfov prevod in seveda standardni.

Manj pozornosti so bili deležni drugi Japljevi prevodi. O prevodu Racinove *Pesmi* je pisal Tone Smolej (2008), ki ugotavlja, da je Japelj besedilo bolj prepesnil kot prevedel, saj naj bi bil strogo jasnost in preprostost Racinovega klasicističnega jezika zamenjal »z *baročno iluzijo in hiperboličnostjo*«. Japelj je v prevodu uporabil razmeroma veliko besednih in skladenjskih germanizmov.

Na Japljeve evropske povezave kaže rokopisno gradivo iz leta 1773, ki ga je 1996 našel A. D. Duličenko v Rokopisnem oddelku Ruske nacionalne knjižnice v Sankt Peterburgu. Predstavil ga je na svetovnem slavističnem kongresu v Ljubljani in ga objavil v ruščini (2003) in slovenščini (2004). Gradivo je bilo namenjeno za objavo v okviru Bacmeisterjevega primerjalnega slovarja vseh jezikov na zemlji, ki pa ni izšel. Iz korespondence med Kopitarjem in Dobrovskim je razvidno, da sta slovensko gradivo za primerjalne slovarje poslala Japelj in Kumerdej. Vatroslavu Jagiću pa je o tem pripovedoval Žiga Zois. V Sankt Peterburg je gradivo verjetno prinesel Hacquet. Gradivo je izšlo v Adelungovi knjigi. Dokument obsega 16 strani. Vsebuje: poimenovanja za glavne števnike z označeno izgovarjavo in nekaj slovenskih stavkov s francoskim prevodom ter francosko in rusko transliteracijo. Besedilu za slovar je Japelj dodal še imena prebivalcev nekaterih slovenskih pokrajin, seznam slovenskih osebnih imen in molitev Oče naš.

Sklep

V tem prispevku zagotovo niso bile prikazane vse omembe Japljevega jezika. Upam pa, da vsaj pomembnejše. Slovenski jezikoslovci so Japljevemu jeziku, zlasti v prevodih Svetega pisma, posvetili veliko raziskovalne pozornosti. Japljevo delo je pomembno vplivalo na nadaljnji razvoj slovenskega knjižnega jezika. Manj pozornosti pa je bilo deležno Japljevo jezikoslovno delo, ki ga bo še treba ovrednotiti, saj ga literatura v glavnem omenja, ni pa še bilo deležno znanstvene obravnave.

Literatura

- Jana AVBELJ 2005: *Jezikovna primerjava Glavarjevih in Japljevih pridig*. Diplomaska naloga. Mentorica: Irena Orel. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.
- Josip BENKOVIČ 1894: Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj. *Dom in svet*, letnik 7, št. 2. [http://www.dlib.si/v2/Details.aspx?query='keywords%3dJurij+Japelj'](http://www.dlib.si/v2/Details.aspx?query='keywords%3dJurij+Japelj'&pageSize=20&URN=URN%3aNBN%3aSI%3aDOC-Y6WTCaAG)&pageSize=20&URN=URN%3aNBN%3aSI%3aDOC-Y6WTCaAG.
- Anton BREZNIK 1982: *Jezikoslovne razprave*. Izbral in uredil Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica.
- 1928: Japljev prevod sv. pisma. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 4. 77–107.
- 1952: Ljudski jezik. *Narodopisje Slovencev II*. Ljubljana. 5–11.
- Aleksandr Dmitrijevič DULIČENKO 2004: Neznani rokopis Jurija Japlja o slovenskem jeziku iz leta 1773. *Slavistična revija* 52/1. [49]–70.
- Andreja ERŽEN 2002: Pomen Japljevega prevoda Svetega pisma za razvoj slovenskega jezika v 18. stoletju. V: *Kamniški zbornik XVI*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 157–164.
- Joža GLONAR: Japelj Jurij. V: *Slovenski biografski leksikon 1925–1991*. Elektronska izdaja. Ur. Petra Vida Ogrin. SAZU, ZRC SAZU, 2009. URL: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0838/VIEW/>.
- Monja GRIČAR 1998: *Jezikovna zgradba v Čandek-Hrenovi in Japljevi priredbi Evangelijev in listov*. Diplomaska naloga. Mentorica: Irena Orel. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Andreja HACIN 2007: *Leksikalna primerjava Dalmatinovega, Japljevega, Wolfovega in slovenskega standardnega prevoda Visoke pesmi*. Diplomaska naloga. Mentorica: Irena Orel. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Marko JESENŠEK 1989: *Skladenjski sistem aktivnih deležnikov sedanjega in preteklega časa v vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku in njihovi skladenjski ustrezniki v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku konec 18. stoletja*. Magistrska naloga. Mentorica: Martina Orožen. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Slavka KOVAČ-BREZNIKAR 2004: *Morfološka podoba samostalniškega zaimka v jezikovnem razvoju od Trubarja do Japlja*. Diplomaska naloga. Mentorica: Martina Orožen. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Andreja LEGAN RAVNIKAR 2008: *Slovenska krščanska terminologija. Od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Majda MERŠE 1984: *Besedotvorna in semantična struktura glagola v jeziku Jurija Dalmatina*. Magistrska naloga. Mentorica: Martina Orožen. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

- 1988: Besedotvorni pomeni izsamostalniških glagolov v Dalmatinovi Bibliji. *Slavistična revija* 36/4. 375–397.
- 1992: *Glagolski vid kot besedotvorno-oblikoslovna kategorija v jeziku slovenskih protestantskih piscev*. Disertacija. Mentorica: Martina Orožen. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- 2009: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja. Razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Franc METELKO 1825: *Lehrgebäude der slavischen Sprache*. (<http://www.dlib.si/v2/Results.aspx?query='keywords%3dFranc+metelko'&pageSize=20>).
- Janko MODER 1999: *Imensko in stvarno kazalo k jezikoslovnim delom patra Stanislava Škrabca*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- Jožica NARAT 1999: *Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja*. Disertacija. Mentorici: Martina Orožen in Irena Orel. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. (Tipkopis)
- Irena OREL - POGAČNIK 1991: Ob šestdesetletnici prof. dr. Martine Orožen. *Jezik in slovstvo* 37, 1/2. 28–31.
- Irena OREL 1994/95: Predložni sistem v razvoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja. *Jezik in slovstvo* 40, 5. 172–175.
- Martina OROŽEN 1972: Kultura slovenskega jezika v zgodovini našega jezikoslovja. *Jezik in slovstvo* 17, 5. 139–148.
- 1978: predavanje, objavljeno 1981. V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana 1996: Filozofska fakulteta. 313–325.
- 1984/85: Smernice knjižnega jezikovnega razvoja od Jurija Dalmatina do Jurija Japlja (1584–1784). *Jezik in slovstvo* 30, 7/8. 217–223.
- 1984: Slovnica in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802). V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana 1996: Filozofska fakulteta. 251–269.
- 1985: Jurij Japelj in njegov pomen za razvoj slovenskega knjižnega jezika (Spominška beseda ob otvoritvi plošče v Kamniku dne 20. 9. 1985). V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana 1996: Filozofska fakulteta. 382–386.
- 1989: Preobrazba jezikovne zgradbe od Japljevega do Lampetovega prevoda biblije v 19. stoletju. *Razprave ZIFF, Slovenski jezik v znanosti* 2. Ljubljana. 163–185.
- Anton Martin SLOMŠEK 1879: *Zbrani spisi. Tretja knjiga: Životopisi*. Zbral, uredil in izdal Mihael Lendovšek. Celovec.
- Tone SMOLEJ 2008: Iz francoskega poslovenjeno. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU.
- Stanislav ŠKRABEC 1994: *Jezikoslovna dela* 1. Ponatis platnic časopisa Cvetje z vertov sv. Frančiška 1880–1890 (s Škrabčevimi pripisi v Jezikoslovnih spisih). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

-
- 1994: *Jezikoslovna dela* 2. Ponatis platnic časopisa Cvetje z vertov sv. Frančiška 1890–1902 (s Škrabčevimi pripisi v Jezikoslovnih spisih). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
 - 1995: *Jezikoslovna dela* 3. Ponatis platnic časopisa Cvetje z vertov sv. Frančiška 1902–1915 (s Škrabčevimi pripisi v Jezikoslovnih spisih). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
 - 1995: *Jezikoslovna dela* 3. Ponatis platnic časopisa Cvetje z vertov sv. Frančiška 1902–1915 (s Škrabčevimi pripisi v Jezikoslovnih spisih). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
 - 1998: *Jezikoslovna dela* 4. Ponatis neplatničnih del časopisa Cvetje z vertov sv. Frančiška in sestavkov od drugod ter pisma. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- France TOMŠIČ 1956: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. V: *Zgodovina slovenskega slovstva* 1. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jože TOPORIŠIČ 1966: *Slovenski knjižni jezik* 2. Maribor: Založba Obzorja.
- Irena TOT 2004: *Oblikoslovni pregled in primerjava sklanjatev samostalniških besed moškega, ženskega in srednjega spola ter besedotvorna in besedoslovna podoba samostalnikov v Dalmatinovem (1584) in Japljevem (1784–1802) prevodu Jobove in Esterine knjige*. Diplomsko naloga. Mentorica: Irena Orel. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.

Bibliografija Jurija Japlja

ANDREJA ŠTORMAN VREG, FLORJANA URŠIČ

Matična knjižnica Kamnik
andreja.storman@kam.sik.si | jana.ursic@kam.sik.si

V prispevku je predstavljena bibliografija Jurija Japlja. Namen bibliografije je popis Japljeve rokopisne zapuščine, objav njegovih avtorskih del in prevodov ter predstavitev izbranih prispevkov in študij o njegovem življenju in delu. Pri objavah o Japlju so vključeni prispevki, ki prinašajo biografske podatke ali z različnih vidikov obravnavajo njegovo delo. Bibliografija zajema obdobje od leta 1779 do leta 2008 in obsega 204 bibliografske enote. Popisano je gradivo, ki nam je bilo dostopno v Sloveniji. Dodana so avtorsko in naslovno kazalo ter naslovno kazalo monografskih in serijskih publikacij

The paper presents Jurij Japelj's bibliography with an aim of cataloguing Japelj's manuscript legacy, his works and translations as well as to present selected articles and studies on his life and work. Publications on Japelj include various pieces that bring to light biographic data or discuss his work from different points-of-view.

The bibliography – cataloguing only the material available in Slovenia – covers the period from 1779 to 2008 and comprises 204 bibliographic units. The author and title indexes are added as well as the title index of monographs and serial publications.

Ključne besede: Jurij Japelj, bibliografija, rokopisi, objave

Key words: Jurij Japelj, bibliography, manuscripts, publications

Uvod

Namen bibliografije Jurija Japlja je popis Japljeve rokopisne zapuščine, objav njegovih avtorskih del in prevodov ter predstavitev izbranih prispevkov in študij o njegovem življenju in delu. Zajema obdobje od leta 1779 do 2008 in obsega 204 bibliografske enote. Popisano je gradivo, ki nam je bilo dostopno v Sloveniji. Gradivo je urejeno kronološko po letih izida, znotraj tega pa po abecedi avtorjev ali naslovov. Jurij Japelj je kot avtor (prevajalec, urednik itd.) naveden samo, če je naveden na predlogi.

Bibliografski opisi so narejeni po Standardih ISBD in vsebujejo sledeče elemente: značnica, naslov, navedba odgovornosti, lokacija in opombe. Podatki, ki niso bili navedeni na predlogi, so vpisani v oglati oklepaj.

Bibliografija je razdeljena na tri dele:

- Prvi del zajema Japljevo rokopisno gradivo, ki je dostopno v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (v nadaljevanju NUK), Arhivu Slovenije (v nadaljevanju AS) in Semeniški knjižnici v Ljubljani. Popisali smo celotno rokopisno gradivo Jurija Japlja v navedenih institucijah, tudi priloženo gradivo (npr. fotografski posnetki, rokopisi drugih prevajalcev Svetega pisma in drugo). Lokacija rokopisnega gradiva je navedena tako, kot jo uporabljajo v institucijah, kjer gradivo hranijo. Za leto nastanka smo upoštevali podatek iz vira ali druge literature. Rokopisno gradivo, ki mu nismo mogli določiti leta nastanka, je razvrščeno na začetku bibliografije.
- V drugem sklopu so Japljeva objavljena avtorska dela in prevodi. Zajema obdobje od leta 1779 (*Ta velki catekismus ...*) do novejših objav Japljevih prevodov poezije Hagedorna in Popa leta 2008. Ločeno smo popisali vse dele Svetega pisma (1784–1802). Čeprav se Japljevo ime v kasnejših izdajah ni pojavilo, pa se že od Kopitarja naprej označuje kot Japljev prevod Svetega pisma (Breznik 1928).
- Izbor objav zapisov o Japlju in njegovem delu zajema obdobje od leta 1791 do leta 2008. Vključili smo izbor prispevkov, ki prinašajo biografske podatke, in prispevkov, ki z različnih vidikov obravnavajo Japljevo delo. Kadar v objavi govori le del prispevka o Japlju ali njegovem delu, sicer pa je prispevek širši, navajamo le stran(i), kjer so podatki o Japlju. Če je pretežni del objave posvečen Japlju ali če je pogosto omenjen, je naveden obseg celotnega besedila.

Na koncu bibliografije so kazala: avtorsko kazalo; naslovno kazalo, kjer so vključeni vsi naslovi, tudi tisti, ki smo jih dodali; in naslovno kazalo monografskih in serijskih publikacij.

Rokopisno gradivo

BOHORIČ, Adam

Arcticle horulae seccisivae de latinocarniollana literatura ...

NUK, Ms 544

Prepis

Vsebuje pripis Jurija Japlja

1

[**BREZ naslova**]. – 1 list

AS 892, mapa 7 cerkvenih pesmi

Začetek pesmi: Pridi o presvęti Duh ...

2

[**BREZ naslova**]. – 1 list

AS 892, mapa 7 cerkvenih pesmi

Začetek pesmi: Kaj jokash dusha shalostna ...

3

[**BREZ naslova**]. – 1 list

AS 892, mapa 7 cerkvenih pesmi

Začetek pesmi: Vy Christjani prepęvajte ...

4

- BUKVE Esther.** – 4 snopiči (80 str.)
Semeniška knjižnica, Arhivska zbirka slovenskega verskega tiska
Šrajev prevod 5
- BUKVE Judith.** – 5 snopičev (97 str.)
Semeniška knjižnica, Arhivska zbirka slovenskega verskega tiska
Šrajev prevod 6
- DRUGE Bukve Samuela, katere my tę druge Bukve tih Krajlov imenujemo.**
– 8 snopičev (161 str.)
Semeniška knjižnica, Arhivska zbirka slovenskega verskega tiska
Šrajev prevod 7
- EINLEITUNG in die Slavische Sprache. Von den Buchstaben der Slaven.**
NUK, Ms 543
Morda zapis Blaža Kumerdeja in pripis Jurija Japlja (3) 8
- GALURA, Bernard
Navuk od Sadərshanja tiga Christjana v' Pogovorih eniga ozhęta z' svojim synam / is
Nęmshkih buku Bernarda Galura na Slavęnski jesik prestavljen. – 3 snopiči (22 listov)
AS 892, mapa Jurij Japelj – prevod Navuka od Sadarshanja ... 9
- GELLERT, Christian Fürchtegott
Jutrajna pęjssęm / Gellert. – Str. 3–5
AS 892, mapa Prevodi cerkvenih in nabožnih pesmi 10
- GELLERT, Christian Fürchtegott
Vezhęrna pęjssęm / Gellert. – Str. 5–6
AS 892, mapa Prevodi cerkvenih in nabožnih pesmi 11
- GELLERT, Christian Fürchtegott
Vsavolna molitva / Gellert. – Str. 1–3
AS 892, mapa Prevodi cerkvenih in nabožnih pesmi 12
- HAGEDORN, Friedrich
Jeza / Hagedorn. – List 5–6
AS 892, mapa Prevodi Hagedornovih pesmi ... 13
- HAGEDORN, Friedrich
Mārjanna / Hagedorn. – List 2–3
AS 892, mapa Prevodi Hagedornovih pesmi ... 14
- HAGEDORN, Friedrich
Opravlanje / Hagedorn. – List 1–2
AS 892, mapa Prevodi Hagedornovih pesmi ... 15

- HAGEDORN, Friedrich
To po réd obèrnenu gospodinstvu / Hagedorn. – List 1
AS 892, mapa Prevodi Hagedornovih pesmi ... 16
- HISTORISKI katekismus kateri zapopade v' sebi ob kratkim to sveto historio inu Kershanski navuk.** Perva bukve / zdaj v' novizh prestavljen na Slovenski Krajski jesik od Jurja Japelna. – 16 pol ([128] listov)
AS 892 17
- HVALEŠHNA pejsèm K' Světimu Rěshnimu Teleşsu.** – 1 list
AS 892, mapa 7 cerkvenih pesmi 18
- HVALEŠHNA pejssem za dan Světiga Teleşsa** / is Mashnih buku prestavljena. – 1 list
AS 892, mapa 7 cerkvenih pesmi 19
- [IZVLEČKI iz rojstnih knjig za Jurija Japlja].** – 2 lista
AS 892, mapa Izvlečki iz rojstnih knjig za Jurija Japlja 20
- JAPELJ, Jurij
Kakó se na Krajskim prosó mane. – List 6
AS 892, mapa Prevodi Hagedornovih pesmi ... 21
- JAPELJ, Jurij
Oda na god ene mlade gospodizhne. – List 4–5
AS 892, mapa Prevodi Hagedornovih pesmi ... 22
- JAPELJ, Jurij
Otrózhja postela na kmetih. – List 3–4
AS 892, mapa Prevodi Hagedornovih pesmi ... 23
- KRATKI Katekismus od nashiga poklizanja K' nebeshkimu Krajleştvu** / novizh v' nemshkim jesiki spisan od Bernarda Gallura zdaj na Slověnsku prestavljen od Jurja Japelna. – 5 snopičev (38 listov)
AS 892, mapa Japelj Jurij – prevod Kratkega katekizma od Bernarda Gallura 24
- KUMERDEJ, Blaž
[Biografija Jurija Japla]. – 9 str.
AS 892, mapa Kumerdej B., Biografija Jurija Japlja 25
- [LATINSKE pesmi Jurija Japlja].** – 3 listi
AS 892, mapa Latinske pesmi Jurija Japlja 26
- MATASTAS, Peter Anton
Artaxerxes : Peuska Igra al Opera Od Apata Petra Antona Matastasia / novizh na Krainski Jesik Prenessena. – 19 listov
AS 892, mapa Ataxerxes 27

MENDELSSOHN, Moses	
Oda K' boshji hvali po gârmenju, v' léjtu MDCCLXXVII / Mojses Mndelssosu. – Str. 20–26 AS 892, mapa Prevodi cerkvenih in nabožnih pesmi	28
[OSTALINA]. – 32 fotografij NUK, Ms 1781 <i>Fotografski posnetki po izvornikih v Arhivu AS</i>	29
PEJSÈM od boshje vole. – 1 list AS 892, mapa 7 cerkvenih pesmi	30
PEJSSÈM od shalostne Matere Boshje. – Str. 11–13 AS 892, mapa Prevodi cerkvenih in nabožnih pesmi <i>Prevod pesmi Stabat mater</i>	31
PERVE Bukve Esdrasa. – 11 snopičev (42 listov) Semeniška knjižnica, Arhivska zbirka slovenskega verskega tiska <i>Riharjev prevod</i>	32
PÈRVE Bukve Samuela, katere my tē pèrve Bukve tih Krajlov imenuemo. – 10 snopičev (93 listov) Semeniška knjižnica, Arhivska zbirka slovenskega verskega tiska	33
POPE, Alexander Rondeau / Pope. – List 4 AS 892, mapa Prevodi Hagedornovih pesmi ...	34
POSTNA péjssèm. – Str. 13–15 AS 892, mapa Prevodi cerkvenih in nabožnih pesmi	35
RACINE, Jean Péjssèm od srézhe tih isvolenih inu od nesrèzhe tih savèrzhzenih / J. Racine. – Str. 6–8 AS 892, mapa Prevodi cerkvenih in nabožnih pesmi	36
KLEIST, Ewald Hvala Boshja / Kleist. – str. 8–11 AS 892, mapa Prevodi cerkvenih in nabožnih pesmi	37
TE deum Candamus. – 2 lista AS 892, mapa 7 cerkvenih pesmi	38
TREȚTJE Bukve tih Krajlov, po Hebrajskim: Ta perve Bukve Malachina, to je, tih Krajlov. – 9 snopičev (90 listov) Semeniška knjižnica, Arhivska zbirka slovenskega verskega tiska	39

ZACHARIA, Friedrich Wilhelm

Na **Angela Varha** / Zacharias. – Str. 18–20

AS 892, mapa Prevodi cerkvenih in nabožnih pesmi

40

1781

PRIDIGA na dan Jesusoviga v' Nebuhojenja. – 8 listov

AS 892, mapa Jurij Japelj, pridiga na dan Vnebohoda 1781

41

1799

BEANTWORTUNG der Frage: Welche aus den verschiedenen Slavischen Sprachen man der Jugend zur leichteren Verständniss der Russischen, Polnischen, Böhmischen, Dalmatinischen, Croatischen, Krainischen, und übrigen Slavischen Mundarten beybringen solle?. – 20. dec. 1799. – 13 listov

NUK, Ms 354

42

BUKVE Job / Georgius Japel, translator. – 7 snopičev (72 listov)

Semeniška knjižnica, Arhivska zbirka slovenskega verskega tiska

43

ZHETEŔTE Bukve tih Krajlov, po Hebrajskim te druge Bukve Malachin, tó je, tih Krajlov. – 9 snopičev (167 str.)

Semeniška knjižnica, Arhivska zbirka slovenskega verskega tiska

Šrajev prevod

Na koncu pripis: »Infrascripti auctoritate Ordinaria sub actuali Vizitatione in Parochia Naclensi habita denominati Revisores Sen censores presentem 4. Librorum Regum versionem diligenter revidimus, eamque correctis hinc inde mendis, sic, uti Manuscriptum exhibet, Sacro Vulgatae textui, non minus, quam SSanctorum sensui omnimode conformem reperimus, censemus proinde typis vulgari posse. In quorum fidem etc. Crainburgi die 12 ma 7bris 1799 Josef Golmajer, Luka Burger, Martinus Stergulz, Georgius Japel«

44

1805

DJANJE svetih Marternikov / zdaj na Slavenski jesik krajshi predelanu inu prestavlenu skusi Jurija Japelna. – 2 snopiča (18 listov)

AS 892, mapa Jurij Japelj – prevod Djanje svetih Marternikov

Vsebuje tudi Japljev predgovor (list 2–3)

45

1807

CERFOGLI, Josephi

IN obitu Clarissimi, ac doctissimi viri Domini Georgii Jappel / Josephi Equitis a Cerfogli.

– 4 listi

AS 892, mapa Elegija Jožefa Cerfoglija v spomin Jurija Japlja 1807

Rokopis in tiskana izdaja

46

JAPELJ, Jurij

Slavische Sprachlehre, das ist Vollständiger Grammatikalunterricht von der krainerischen und windischen Sprache. Verzeichnis der Hauptwörter. – [1807]. – 388 str. (50 listov, 12 listov, 29 listov)

NUK, Ms 181

47

Tiski Japljevih del in prevodov

1779

TA velki catekismus s' prašhanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje te mladosti v' zessarških krajlevih dushelah / katériga je is nēmshkiga na šlavénski jesik prestavil Juri Japel. – V' Lublani : vtisnene, inu se najdejo pèr Joan. Frideriku Egerju dushelskimu štiskavzu, 1779. – [6], 146 str.

48

TA velki catekismus s' prašhanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje te mladosti v' zessarških krajlevih dushelah. – V' Lublani : vtisnene, inu se najdejo per Joan. Frider. Egerju, dushelškimu štiskavzu, 1779. – [16], 291 str.

Vzporedno besedilo v nemškem in slovenskem jeziku

49

1781

PROPRIUM sanctorum exemptae cathedralis ecclesiae, et dioecesis Labacensis, unacun festis novissimis, tum ad ecclesiam universalem, tum ad onnes S. C. M. subjectas ditiones spectantibus, adjunctis itidem in fine quibusdam non dioecesanis / Congestum et in hunc ordinem redactum per Georgium Japel. – Labaci : typis & fumptibus Joannis Friderici Eger, 1781. – loč. pag.

50

1784

JAPELJ, Jurij

Praefatio / Georgius Japel et Blasius Kumerdey, translatores

V: Svetu pismu noviga testamenta. Id est: Biblia sacra novi testamenti. Pars prima. – Labaci : typis Joan. Frid. Eger, 1784. – [14] str.

Predgovor

51

SVETU pismu noviga testamenta. Id est: Biblia sacra novi testamenti. Pars prima. / In Slavo – Carniolicum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdey. – Labaci : typis Joan. Frid. Eger, 1784. – [16], 550 str.

52

ZERKOVNE pesmi, litanie, inu molitve, per boshji slushbi / is nēmshkiga na slověnsku prestavlené. – V' Lublani : skus Ign. Kleinmaierja, stiskavza, 1784. – 44 str.

53

1785

ZERKOVNE pesmi, litanie inu molitve, per boshji slushbi : is Nēmshkiga na Slověnsku prestavlené. – V' Lublani : skus Ign. Kleinmaierja, stiskavza, 1785. – 44 str.

54

ZERKOUNE pesmi litanie, inu molitue, per boshji slushbi : is Nēmshkiga na Slověnsku pre-staulené. – Vu Terstu : vu Cessarski krajleuski prefrajani stiskarnizi poglavarski, 1785. – 48 str.

55

1786

JAPELJ, Jurij

Ad lectorem / Georgius Japel & Blasius Kumerdey, translatores

V: Svetu pismu noviga testamenta. Id est: Biblia sacra novi testamenti. Pars secunda. – Labaci : typis Joan. Frid. Eger, 1786. – [2] str.

Predgovor

56

- SBRANE molitve** / is nemškiga na krajnšku preloshene od Jurja Japelna. – V⁷ Lublani : vtisnene, inu se najdejo pèr Joan. Frid. Egerju, 1786. – 140, [2] str. 57
- SVETU pismu noviga testamenta. Id est: Biblia sacra novi testamenti.** Pars secunda / In Slavo – Carniolicum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdey. – Labaci : typis Joan. Frid. Eger, 1786. – [4], 623 str. 58
- 1787**
- LYSTI inu evangelia, na vse nedele, inu prasnike zhes lejtu** / novizh na krajnski jesik prestavil Juri Japel. – V⁷ Lublani : per Joan. Fridrihu Egerju; v⁷ Zelu : v⁷ commis. per Jenko, 1787. – [8], 382 str.
Vsebuje tudi: Ta mali katekismus s' prashanjami, inu odgovormi sa te nar majnshi otroke v' zesarskih deshelah: str. 335–382 59
- LYSTI inu evangelia, na vse nedele, inu prasnike zhes lejtu** / novizh na krajnski jesik prestavil Juri Japel. – V⁷ Lublani : per Joan. Fridrihu Egerju, 1787. – [8], 382 str.
Vsebuje tudi: Ta mali katekismus s' prashanjami, inu odgovormi sa te nar majnshi otroke v' zesarskih deshelah: str. 335–382 60
- TA veliki Katekismus s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje mladih ludy v' zesarskih krajlevih deshelah** / katęriga je is nemškiga na slovenski jesik prestavil, inu sedaj na novu preględal, inu popravil Juri Japel. – U⁷ Lublani : vtisnene, inu se najdejo pèr Joan. Fridrihu Egerju, 1787. – 146 str. 61
- 1788**
- ZERKVENE pesmi litanie inu molitve per boshji slushbi : is Nemshkiga na Slovensku predstavlene.** – V Lublani : skus Ign. de Kleinmayerja stiskavza, 1788. – 40 str. 62
- 1789**
- TA velki katekismus s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje te mladošti v' zesarskih krajlevih dushelah.** – V⁷ Lublani : vtisnene, inu se najdejo per Joan. Frider. Egerju, dushelškimu štiskauzu, 1789. – [20], 291 str. 63
- 1790**
- TA velki Katekismus s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje te mladošti v' zesarskih krajlevih dushelah.** – V⁷ Zelouzi : vtisnjene, inu se naidejo per Ign. Kleinmayru, 1790. – 291 str.
Vzporodno besedilo v nemškem in slovenskem jeziku 64
- 1791**
- JAPELJ, Jurij
Ad lectorem / Georgius Japel
V: Svetu pismu stariga testamenta id est: Biblia sacra veteris testamenti ... Pars prima. – Labaci : typis Joan. Frid. Eger, 1791. – 7 str.
Predgovor 65
- SVETU pismu stariga testamenta id est: Biblia sacra veteris testamenti ...** Pars prima / In Slavo – Carniolicum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdey. – Labaci : typis Joan. Frid. Eger, 1791. – 2 zv. (10, [36], 842 str.) 66

1792

LYSTI inu evangelia, na vse nedele, inu prasnike zhes lejtu / novizh na krajnski jesik prestavil Juri Japel. – V⁷ Lublani : per Joan. Fridrihu Egerju, 1792. – [8], 383 str.

Vsebuje tudi: Ta mali katekismus s' sprashanjami, inu odgovormi sa te nar majnshi otroke v' zesarskih deshelah. str. 337–383

67

TE veliki Katekismus s' prashanjami inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje mladih ludi v' zesarskih kralovih deshelah. – V Zelouzi : per Aloys Kleinmarju deshelskomu stamparju, 1792. – 146 str.

68

1793

TA veliki katekismus s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje mladih ludy v' zesarskih krajlevih deshelah / katęriga je is nęmshkiga na šlovęnski jesik prestavil, inu sdaj na novu preględal, inu popraval Juri Japel. – U⁷ Lublani : vtisnene, inu se najdejo pęr Joan. Fridrihu Egerju, 1793. – [6], 146 str.

69

1794

JAPELJ, Jurij

Ad eruditum lectorem / Georgius Japel

V: Pridige sa vse nedele skusi lejtu. I. dejl. – V⁷ Lublani : per Ignaziu Kleinmajerju, v' lejti 1794. – [10] str.

Predgovor

70

PRIDIGE sa vse nedele skusi lejtu. / katęre je is mnogih jesikov spissal inu naprej nęssęl Juri Japel. – V⁷ Lublani : per Ignaziu Kleinmajerju, v' lejti 1794. – 2 zv. I. Dejl. – [16], 387, [2] str. – II. Dejl. – 323, [5] str.

71

1796

LISTI inu evangelia : na vsse nedele, inu prasnike zhes zelu lejtu / novizh na krajnski jesik prestavil Jurj Japel. – V⁷ Lublani : per Joan. Fridrihu Egerju, 1796. – [8], 382, [4] str.

72

SVETU pismu stariga testamenta, drugi dejl, id est: Biblia sacra veteris testamenti ... Pars secunda / In Slavo – Carniolicum idioma translata per Georgium Japel. – Labaci : typis Ignatii de Kleinmayer, 1796. – [3], 245 str.

73

1798

SVETU pismu stariga testamenta, bukve psalmov. Id est: Biblia sacra veteris testamenti ... Pars quarta / In Slavo – Carniolicum idioma translatus per Antonium Traun. – Labaci : typis Joan. Fred. Eger, 1798. – [12, 14], 372 str.

74

SVETU pismu stariga testamenta, modrostne bukve. Id est: Biblia sacra veteris testamenti ... Pars quinta / In Slavo – Carniolicum idioma translati per Josęphum Skriner. – Labaci : typis Joan. Fred. Eger, 1798. – XVIII, XLVIII, 411 str.

75

1800

LISTI inu Evangelji, na vsse nedele, inu prasnike zeliga lejta / Na svetlobo dani po Novim testamenti od Jurja Japelna. – V⁷ Lublani : per vidovi Teres. Eger, 1800. – 402 str.

Vsebuje tudi: Mali katekisem s' prashanjami, inu odgovormi sa nar majnshi otroke v' zessarskih deshelah

76

SVETU pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti ... Pars prima / In Slavo – Carniolieum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdey. – Editio secunda. – Labaci : typis Theres. Eger, viduae, 1800. – [8], 544 str.

77

SVETU pismu stariga testamenta, mali preroki, inu bukve od Mahabejzov. Id est: Biblia sacra v. t. ... Pars octava / In Slavo – Carniolicum idioma translata per Josephum Skriner et Josephum Richer. – Labaci : typis Theres. Eger viduae, 1800. – VI, LXXXII, 432 str.

78

1801

SVETU pismu stariga testamenta, tretji dejl, id est: Biblia sacra v. t. ... Pars tertia / In Slavo – Carniolicum idioma translata per Josephum Richer et Modestum Schrey. – Labaci : typis Theres. Eger, viduae, 1801. – 2 zv. ([42], 671 str.)

79

1802

SVETU pismu stariga testamenta, Baruh, Ezehiel, inu Daniel, Id est: Biblia sacra v. t. ... Pars septima / In Slavo – Carniolicum idioma translata per Matthaeum Wolff. – Labaci : typis Andreae Gassler, 1802. – 6, LXVI, 339 str.

80

SVETU pismu stariga testamenta, bukve od krajlov, id est: Biblia sacra veteris testamenti ... / In Slavo – Carniolicum idioma translata per Modestum Schrey. – Labaci : typis Andrae Gassler, 1802. – [6], 543 str.

81

SVETU pismu stariga testamenta, Isaia, inu Jeremia, Id est: Biblia sacra v. t. ... Pars sexta / In Slavo – Carniolicum idioma translata per Josephum Skriner. – Labaci : typis Andreae Gassler, 1802. – 6, CXLVI, 459 str.

82

1803

LISTI inu evangelji, na vsse nedele, inu prasnike zeliga lejta / po svetim Pismi v' krajnski jesik prestavljenim. – V' Lublani : per Andreju Gassler, 1803. – [10], 380 str.

Vsebuje tudi: Mali katekise s' prashanjami, inu odgovormi sa nar majnshi otroke v' zessarskih deshelah. Str. 331–380

83

UIBERSETZUNG eines lateinischen Gedichtes, Piscatores hominum betitelt = Prestavlanje ene latinske pejsmi imenovane Ribzhi tih ludy. – V' Zelovzi : vstinenu per Joannesu Leonu, 1803. – [8] str.

84

1804

SVETU pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti ... Pars secunda. – Labaci : typis Joannis Retzer, 1804. – [4], 619, [1] str.

85

VELKI katekise s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje mladih ludy v' zesarskih krajlevih deshelah / kateriga je is nemshkiga na slovenski jesik prestavil Juri Japel. – U Lublani : natisnenu, inu na prodaj per Joann. Rezerju, 1804. – 152 str.

86

ZERKVENE pesmi litanie inu molitve per boshji slushbi : is Nemshkiga na Slovensku prestavlene. – V' Lublani : per Joannesu Rezerju natiskavzu, 1804. – 40 str.

87

1805

LISTI inu evangelji, na vse nedele, inu prasnike zeliga lejta / na svetlobo dani po svetim pismi v' krajnski jesik prestavlenim. – V' Lublani : per Joan. Rezerju, 1805. – 359, [5] str.

Vsebuje tudi: Mali katekise s' prashanjami, inu odgovormi, str. 340–359

88

VELKI katekise s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitu, inu posebnu poduzhenje mladosti po zesarskih krajlevih semlah. – U Lublani : natisnenu, inu na prodaj per Joann. Rezerju, 1805. – [20], 285+ str.

Vzperedno besedilo v nemškem in slovenskem jeziku

Popis po izvodu v Narodnem muzeju, kjer manjkajo strani od 286 dalje

89

1806

LISTI inu evangelji, na vse nedele, inu prasnike zeliga lejta / po svetim pismi v' krajnski jesik prestavlenim. – V' Lublani : per Joan. Rezerju, 1806. – 359, [5] str.

Vsebuje tudi: Mali katekise s' prashanjami, inu odgovormi, str. 340–359

90

1809

LISTI inu Evangelji, na use nedele, inu prasnike zeliga lejta / po svetim Pismi v' krajnski jesik prestavlenim napravljeni, sdaj pregledani, inu spet na svetlobo dani. – V' Lublani : per Joan. Rezerju, 1809. – 362, [5] str.

Vsebuje tudi: Mali katekise s' prashanjami, inu odgovormi, str. 343–362

91

VELKI katekise s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu poduzhenje mladih ludy v' zesarskih krajlevih dushelah. – U Lublani : natisnenu, inu na prodaj per Joann. Rezerju, 1809. – 152 str.

92

1810

ŠVETI postni Evangelii : rasdejeni na use dny v' postu, kakòr se v' Rimskih mashnih bukvah najdejo: Tudi kasanje, kjè se najde branje pred Evangeliam : po drugi nalòshbi svetiga pisma noviga testamenta vun dani. – V' Lublani : natisnenu inu na prodaj per Joann. Rezerju, 1810, 112 str.

93

1886

JAPELJ, Jurij

[Pismo] / Georg Japel. – Klagenfurt den 24 ten 7-ber 1803.

V: Ljubljanski zvon. – Letn. 6, št. 2 (1886), str. 126

Natisnjeno pismo in reverz B. Lindegu, ponatis po objavi K. J. Petelenza (Krakow, 1885)

94

1894

JAPELJ, Jurij

Na povikshanje tiga visoku rojeniga gospoda, gospoda Philippa Knesa Kobenzelna etc. etc. k' nar vikshi shlushbi vunanyh opravil : Anacreon.

V: Ljubljanski zvon. – Letn. 14, št. 1 (1894), str. 63

95

1978

JAPELJ, Jurij

Kaku se na Krajskim prosu mane / Jurij Japelj

V: Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja. Knj. 1 / [izbral, opombe in komentarje napisal] Alfonz Gspan ; pregledal in dopolnil Anton Slodnjak. – Ljubljana : Slovenska matica, 1978. – Str. 226–227

ok. 1783

96

JAPELJ, Jurij

Na povikšanje tiga visoku rojeniga gospoda, gospoda Filipa Kneza Kobencelna / Jurij Japelj

V: Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja. Knj. 1 / [izbral, opombe in komentarje napisal] Alfonz Gspan ; pregledal in dopolnil Anton Slodnjak. – Ljubljana : Slovenska matica, 1978. – Str. 224

1779 (verjetno letnica nastanka)

97

JAPELJ, Jurij

Oda na god ene mlade gospodične / Jurij Japelj

V: Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja. Knj. 1 / [izbral, opombe in komentarje napisal] Alfonz Gspan ; pregledal in dopolnil Anton Slodnjak. – Ljubljana : Slovenska matica, 1978. – Str. 225–226

ok. 1783

98

JAPELJ, Jurij

Otročja postela na kmetih / Jurij Japelj

V: Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja. Knj. 1 / [izbral, opombe in komentarje napisal] Alfonz Gspan ; pregledal in dopolnil Anton Slodnjak. – Ljubljana : Slovenska matica, 1978. – Str. 228–229

ok. 1783

99

1999

RACIN, Jean

Péjsèm

V: Slavistična revija. – Letn. 47, št. 3 (1999), str. 298–299

100

2002

HAGEDORN, Friedrich

Jeza / Friedrich Hagedorn

V: Slavistična revija. – Letn. 50, št. 1 (2002), str. 127–128

101

HAGEDORN, Friedrich

Marjana / Friedrich Hagedorn

V: Slavistična revija. – Letn. 50, št. 1 (2002), str. 126–127

102

HAGEDORN, Friedrich

Opravlanje / Friedrich Hagedorn

V: Slavistična revija. – Letn. 50, št. 1 (2002), str. 125–126

103

- HAGEDORN, Friedrich
To po red obrnenu gospodinstvu / Friedrich Hagedorn
V: Slavistična revija. – Letn. 50, št. 1 (2002), str. 124–125
104
- MATASTAS, Peter Anton
Artaxerxes : Peuska Igra al Opera Od Apata Petra Antona Matastasia / novizh na Krainski
Jesik Prenessena
V: Japljev prevod Metastasijevega Artakserksa / Maja Mihelj. – Ljubljana : [M. Mihelj], 2002. –
Str. 18–44
Diplomatični prepis Japljevega rokopisa
105
- POPE, Alexander
Rondeau / Aleksander Pope
V: Slavistična revija. – Letn. 50, št. 1 (2002), str. 128–129
106
- 2004**
- JAPELJ, Jurij
**Traduction en Carniolien, ou Slavonic, du Sujet, annoncé dans l’Avertissement publié à St.
Petersbourg L’année 1773. par Mr. Bacmeister**
V: Slavistična revija. – Letn. 52, št. 1 (2004), str. 60–70
Priloga članku A. D. Duličenko: Neznani rokopis Jurija Japlja o slovenskem jeziku iz leta 1773
107
- HAGEDORN, Friedrich
Jeza / Friedrich Hagedorn ; [prevedel] Jurij Japelj
V: Jurij Japelj – življenje in delo / Uroš Urbanija. – Ljubljana : [U. Urbanija], 2004. – Str.
91–92
108
- HAGEDORN, Friedrich
Marjana / Friedrich Hagedorn ; [prevedel] Jurij Japelj
V: Jurij Japelj – življenje in delo / Uroš Urbanija. – Ljubljana : [U. Urbanija], 2004. – Str.
89–90
109
- POPE, Alexander
Rondeau / Aleksander Pope ; [prevedel] Jurij Japelj
V: Jurij Japelj – življenje in delo / Uroš Urbanija. – Ljubljana : [U. Urbanija], 2004. – Str. 93–94
110
- HAGEDORN, Friedrich
Jeza / Friedrich Hagedorn ; [prevedel] Jurij Japelj
V: Od lubezni in vesela / [izbral, spremno besedo in opombe napisal Peter Svetina]. – Ljubljana :
Mladinska knjiga, 2006. – Str. 45–46
111
- HAGEDORN, Friedrich
Opravljanje / Friedrich Hagedorn ; [prevedel] Jurij Japelj
V: Od lubezni in vesela / [izbral, spremno besedo in opombe napisal Peter Svetina]. – Ljubljana :
Mladinska knjiga, 2006. – Str. 42–44
112

HAGEDORN, Friedrich

To po red obrneno gospodinstvo / Friedrich Hagedorn ; [prevedel] Jurij Japelj

V: Od lubezni in vesela / [izbral, spremno besedo in opombe napisal Peter Svetina]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2006. – Str. 40–41

113

JAPELJ, Jurij

Kaku se na Krajskem proso mane / Jurij Japelj

V: Od lubezni in vesela / [izbral, spremno besedo in opombe napisal Peter Svetina]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2006. – Str. 33–37

114

JAPELJ, Jurij

Oda na god ene mlade gospodične / Jurij Japelj

V: Od lubezni in vesela / [izbral, spremno besedo in opombe napisal Peter Svetina]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2006. – Str. 33–34

115

JAPELJ, Jurij

Otročja postela na kmetih / Jurij Japelj

V: Od lubezni in vesela / [izbral, spremno besedo in opombe napisal Peter Svetina]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2006. – Str. 38–39

116

POPE, Alexander

Rondeau / Alexander Pope

V: Od lubezni in vesela / [izbral, spremno besedo in opombe napisal Peter Svetina]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2006. – Str. 47

117

2008

JAPELJ, Jurij

Kaku se na Krajskim prosu mane / Jurij Japelj

V: Revija SRP. – Letn. 16, št. 83/84 (2008), str. 5–6

118

JAPELJ, Jurij

Oda na god ene mlade gospodichne / Jurij Japelj

V: Revija SRP. – Letn. 16, št. 83/84 (2008), str. 4–5

119

JAPELJ, Jurij

Otrochja postela na kmetih / Jurij Japelj

V: Revija SRP. – Letn. 16, št. 83/84 (2008), str. 7–8

120

O Japlju in njegovem delu

1791

GOVORJENJE od branja Š. Pišma

V: Svetu pismu stariga testamenta id est: Biblia sacra veteris testamenti ... Pars prima. – Labaci : typis Joan. Frid. Eger, 1791. – [36] str.

Predgovor

121

1807

CERFOGLI, Josephi

In obitu Clarissimi, ac doctissimi viri Domini Georgii Japel / Josephi Equitis a Cerfogli. – Klagenfurti : tipis Joannis Leon, 1807. – [10] str.

122

1808

KOPITAR, Jernej

Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. – Laibach : bey Wilhelm Heinrich Korn, 1808. – Str. 156, 159

123

1825

METELKO, Franc

Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen / von Franz Seraph. Metelko. – Laibach : [s. n.], 1825. – Str. XXIV

124

1839

LEGAT, Fr.

Gallerie berühmter Krainer : Georg Japel / F.

V: Carniolia. – Jahr. 1, no. 103 (1838/1839), str. 410–411

125

1852

SLOMŠEK, Anton Martin

Rajni Jurj Japel, lěpa zvezda slovenskega slovstva / Slomšek

V: Drobtnice za novo leto 1852. – Let. 7 (1852), str. 121–129

126

GEORG Japel

V: Mittheilungen des historischen Vereines für Krain. – Jahr. 7, mai (1852), str. 39–40

127

1856

SLOMŠEK, Anton Martin

Juri Japel / Slomšek

V: Koledarček slovenski za prestopno leto 1856. – V Ljubljani : Jožef Blaznik, 1856. – Str. 27–32.

Vsebuje tudi sliko

128

1863

WURZBACH, Constant

Japel, Georg / von Constant von Wurzbach

V: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und seinen Kronländern gelebt haben. Zehnter theil / von Constant von Wurzbach. – Wien : Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1863. – Str. 92–95

129

1886

JAPLJEVO pismo iz l. 1803

V: Ljubljanski zvon. – Letn. 6, št. 2 (1886), str. 125–126

130

1894

BENKOVIČ, Josip

Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj / spisal Josip Benkovič

V: Dom in svet. – Leto 7, št. 2, 3 (1894), str. 33–56, 65–74

Vsebuje tudi sliko

131

RUTAR, Simon

Dve stari slovenski pesmi / S. R.

V: Ljubljanski zvon. – Letn. 14, št. 1 (1894), str. 62–64

Vsebuje tudi pesem Na povikshanje tiga visoku rojeniga gospoda, ...

132

1895

GLASER, Karol

Zgodovina slovenskega slovstva. 2. zv. : od francoske revolucije do 1848 l. / spisal Karol Glaser

V Ljubljani : Slovenska matica, 1895. Str. 52–57, 210–213

133

1899

BENKOVIČ, Josip

Maksimilijan Leopold baron Rasp in njegova šola / spisal Josip Benkovič

V: Dom in svet. – Letn. 12, št. 10 (1899), str. 289–301

134

1900

STESKA, Viktor

Academia Operosorum / spisal Viktor Steska

V: Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. – Letn. 10, seš. 3 (1900), str. 90–94

Vsebuje tudi Japljev govor 5. aprila 1781

135

1903

VRHOVEC, Ivan

Zgodovina šentpeterske fare v Ljubljani / spisal Ivan Vrhovec. – [S. l.: s. n., 1903]. Str. 71–88

136

1905

ILEŠIČ, Fran

Iz prvih časov romantike / Fran Ilešič

V: Časopis za zgodovino in narodopisje. – Letn. 2 (1905), str. 26–27

137

VRHOVNIK, Ivan

Slovenski knjižni trg pred sto leti / objavil Iv. Vrhovnik

V: Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. – Letn. 15, seš. 5–6 (1905), str. 162–168

138

1910

GRUDEN, Josip

Zgodovina slovenskega naroda. 1. zv. / spisal Josip Gruden. – V Celovcu : Družba sv. Mohorja, 1910. – Str. 995, 1048, 1060–1061*Vsebuje tudi sliko*

139

1916

GRUDEN, Josip

Janzenizem v našem kulturnem življenju / Josip Gruden

V: Čas. – Letn. 10, zv. 4 (1916), str. 177–194

140

GRUDEN, Josip

K drugemu slovenskemu prevodu sv. Pisma / spisal Josip Gruden

V: Carniola. – Letn. 7, zv. 2 (1916). – Str. 93–104

141

1917

BREZNIK, Anton

Literarna tradicija v »Evangelijih in listih« / A. Breznik

V: Dom in svet. – Leto 30, št. 5/6, 7/8, 9/10, 11/12 (1917), str. 170–174, 225–230, 279–284, 333–347

142

1922

ČEBULJ, Regalat

Janzenizem na Slovenskem in frančiškani / Regalat Čebulj. – Ljubljana : frančiškanska provin-cija Slovenije, 1922. – Str. 32–33, 39–40

143

1928

BREZNIK, Anton

Japljev prevod sv. Pisma / Anton Breznik

V: Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino. – Letn. 7, sn. 1–4 (1928), str. 77–106

144

GLONAR, Joža

Japelj, Jurij / Gl.

V: Slovenski biografski leksikon. 3. zv.: Hintner–Kocen / uredil Izidor Cankar s sodelovanjem Jože Glonarja ~ Janka Šlebingerja. – V Ljubljani : Zadrúžna gospodarska banka, 1928. – Str. 382–385

145

1930

KIDRIČ, Francè

Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe / Francè Kidrič. – V Ljubljani : Znanstveno društvo, 1930. – 246 str.

146

151

1935

PRIJATELJ, Ivan

Duševni profil slovenskih preporoditeljev / Ivan Prijatelj. – V Ljubljani : [s. n.], 1935. – str. 33, 42, 45, 54, 74, 89

147

1938

KIDRIČ, France

Zgodovina slovenskega slovstva / France Kidrič. – V Ljubljani : Slovenska matica, 1938. – Str. 151–152, 155–1157, 159, 173, 176, 178–179, 184, 191–195, 197–202, 204, 211–212, 214–216, 219–223, 227–228, 230–233, 236–237, 241–244, 247, 249–251, 253–254, 257, 261–264, 266, 269, 271–274, 278–280, 283, 328, 332, 334–336, 339, 341, 343, 377, 379, 381, 388–390, 394, 397–398, 400, 407–408, 412–413, 420, 435, 445, 447, 453–455, 457–462, 464, 470, 491–492, 536, 566, 568, 615, 647, 665, 694, 700, 705, 709–711, 713–714, 717, 722

148

1956

GSPAN, Alfonz

Razsvetljenje / Alfonz Gspan

V: Zgodovina slovenskega slovstva. Knj. 1 / uredil Lino Legiša s sodelovanjem Alfonza Gspana. – Ljubljana : Slovenska matica, 1956. – Str. 371–374

149

1968

POGAČNIK, Jože

Zgodovina slovenskega slovstva. Knj. 1 / Jože Pogačnik. – Maribor : Obzorja, 1968. – Str. 197, 219

150

SLODNJAK, Anton

Zgodovina slovenskega slovstva. Knj. 1 / Anton Slodnjak. – Celovec : Drava, 1968. – Str. 38, 63, 72–73

151

1969

POGAČNIK, Jože

Zgodovina slovenskega slovstva. Knj. 2 / Jože Pogačnik. – Maribor : Obzorja, 1969. – Str. 29, 50, 52–53, 55–58, 60–61, 66, 83, 105, 107–108, 110, 122, 130, 141, 152, 156–157, 170–171, 175–177, 211, 224–225

152

1971

KORUZA, Jože

O začetkih slovenskega pesništva / Jože Koruza

V: VII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. – Ljubljana : Filozofska fakulteta – Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1971. – Loč. pag.; str. 4–5

Tipkopia

153

OROŽEN, Martina

Oblike z deležnikom na n/t in s se v tekstih 18. (in 19.) stoletja / Martina Orožen

V: Slavistična revija. – Letn. 19, št. 3 (1971). – Str. 273–292

154

1972/1973

BAROVIČ, Lucija

Japljevi prevodi iz evropskega pesništva / Lucija Barovič. – Ljubljana : [L. Barovič], 1972/73. – 29 str. *Eksplikacija na oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete*

155

1973

GRAFENAUER, Ivan

Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva / Ivan Grafenauer. – V Celju : Mohorjeva družba, 1973. – Str. 192–194

156

POGAČNIK, Jože; Franc Zadavec

Zgodovina slovenskega slovstva / Jože Pogačnik, Franc Zadavec. – Maribor : Obzorja, 1973. – Str. 110, 142–143, 156–157, 169

157

1977

VIDMAR, Živa

Jean Racine in Slovenci / Živa Vidmar. – Ljubljana : [Ž. Vidmar], 1977. – Str. 14, 48–51, 67 *Diplomsko delo*

158

1978

GSPAN, Alfonz

Jurij Japelj

V: Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja. Knj. 1 / [izbral, opombe in komentarje napisal] Alfonz Gspan ; pregledal in dopolnil Anton Slodnjak. – Ljubljana : Slovenska matica, 1978. – Str. 296–299

159

1979

JANEŽ, Stanko

Japelj, Jurij / S. Janež

V: Leksikon pisaca Jugoslavije. Knj. 2 / [urednici France Dobrovoljc ... et al.]. – Novi Sad : Matica srpska, 1979. – Str. 553–554

160

1982

BREZNIK, Anton

Jezikoslovne razprave / Anton Breznik. – Ljubljana : Slovenska matica, 1982. – Str. 9–10, 27–28, 31, 33–35, 37–41, 43, 46–53, 81, 258–259, 299–300, 381, 384, 391, 407, 416, 419, 429–430, 455

161

1984

MERŠE, Majda

Besedotvorna in semantična struktura glagola v jeziku Jurija Dalmatina / Majda Merše. – Ljubljana : [M. Merše], 1984. – 418 str. *Magistrsko delo*

162

OROŽEN, Martina

Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802) / Martina Orožen

V: Protestantismus bei den Slowenen = Protestantizem pri Slovencih. – Wien : Institut für Slawistik der Universität, 1984. – 153–179

163

153

OROŽEN, Martina

Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda biblije (1584–1784–1791) / Martina Orožen

V: XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. – Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1984. – Str. 249–274

164

1984/85

OROŽEN, Martina

Smernice knjižnega jezikovnega razvoja od Jurija Dalmatina do Jurija Japlja (1584–1784) / Martina Orožen

V: Jezik in slovstvo. – Letn. 30, št. 7/8 (1984/85). – Str. 217–223

165

1985

KORUZA, Jože

Obdobje razsvetljenstva v slovenski književnosti / Jože Koruza

V: XXI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. – Ljubljana : Filozofska fakulteta – Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1985. – Str. 119–137

166

1986

MERŠE, Majda

Konkurenčna razmerja glagolov v Dalmatinovi Bibliji / Majda Merše

V: 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. – Ljubljana : Filozofska fakulteta. Znanstveni inštitut, 1986. – Str. 375–388

167

MERŠE, Majda

Predpanska glagolska tvorba in njen vpliv na skladenjsko okolje v jeziku Dalmatinove biblije / Majda Merše

V: Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986. – Str. 87–97

168

OROŽEN, Martina

Molitveni obrazci starejših obdobj v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku / Martina Orožen

V: Slavistična revija. – Letn. 34, št. 1 (1986). – Str. 35–57

Vsebuje tudi Japljeve prevode Očenaša, Češena si Marija, Litanije od vsih svetnikov

169

ŠKORJA, Gabrijela

Tematika nedeljskih pridig – Jurij Japelj / Škorja Gabrijela. – [S. l.: G. Škorja], 1986. – 156 str. Diplomsko delo

170

1989

OROŽEN, Martina

Preobrazba jezikovne zgradbe od Japljevega do Lampetovega prevoda Biblije v 19. stoletju / Martina Orožen

V: Slovenski jezik v znanosti 2. – Ljubljana : Filozofska fakulteta. Znanstveni inštitut, 1989. – Str. 163–185

171

1990

KORUZA, Jože

Japelj, Jurij / J. Ka.

V: Enciklopedija Slovenije. Knj. 4 / [glavni urednik Marjan Javornik]. – Ljubljana : Mladinska knjiga 1990. – Str. 269

172

1991

JESENŠEK, Marko

Deležniško-deležijski skladi v Küzmičevem in Japljevem prevodu Nove zaveze / Marko Jensenšek

V: Slavistična revija. – Letn. 39, št. 2 (1991), str. 183–198

173

1992

PREMK, Francka

Korenine slovenskih psalmov / Francka Premk. – V Ljubljani : Trubarjevo društvo, 1992. – Str. 18, 79, 84, 115, 145, 154, 214, 219, 243, 264, 266, 274, 281, 292, 294, 452, 456, 460, 464, 681, 689, 706, 720, 735

174

1993

OREL - Pogačnik, Irena

Predložni sistem v razvoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja / Irena Orel - Pogačnik

V Ljubljani : [I. Orel - Pogačnik], 1993. – 500 str.

Doktorska disertacija

175

1994

JEŽ, Janko

Jernej Kopitar – Velikan slovenskega knjižnega jezika / Janko Jež

V: Koledar za leto 1995. – Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 1994. – Str. 80–83

Vsebuje tudi sliko

176

1995

POGAČNIK, Jože

Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva / Jože Pogačnik. – Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995. Str. 37, 54–61, 63, 82, 99, 101–102, 104, 113–114, 120, 129–130, 138, 142, 155, 158–160, 193–194, 201

177

1996

KOVAČ - Breznikar, Slavka

Morfološka podoba samostalniškega zaimka v jezikovnem razvoju od Trubarja do Japlja / Slavka Kovač - Breznikar. – [S. l.: S. Kovač - Breznikar, 1996]. – 69 str.

Diplomsko delo

178

OROŽEN, Martina

Jurij Japelj in njegov pomen za razvoj slovenskega knjižnega jezika

V: Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika / Martina Orožen. –

Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1996. – Str. 382–386

179

OROŽEN, Martina

Preobrazba jezikovne zgradbe od Japljevega do Lampetovega prevoda biblije v 19. stoletju

V: Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika / Martina Orožen. – Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1996. – Str. 387–409

180

OROŽEN, Martina

Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda biblije (1584–1784–1791)

V: Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika / Martina Orožen. – Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1996. – Str. 270–288

181

OROŽEN, Martina

Slovníčna in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802)

V: Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika / Martina Orožen. – Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1996. – Str. 251–269

182

1998

GRIČAR, Monja

Jezikovna zgradba v Čandek-Hrenovi in Japljevi priredbi Evangelijev in listov / Monja Gričar. – Ljubljana : [M. Gričar], 1998. – 79 str.

Diplomsko delo

183

1999

NARAT, Jožica

Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja / Jožica Narat. – Ljubljana : [J. Narat], 1999. – 233 str.

Doktorska disertacija

184

SMOLEJ, Tone

Slovenska recepcija Jeana Racina / Tone Smolej

V: Slavistična revija. – Letn. 47, št. 3 (1999), – Str. 297–319

Vsebuje tudi Japljev prevod Racinove Pesmi

185

2000

SVETINA, Peter

Kitične oblike v starejši slovenski posvetni verzifikaciji / Peter Svetina. – Ljubljana : [P. Svetina], 2000. – Str. 63–71

Doktorska disertacija

186

2001

KOLAR, Bogdan

Umre neustoličeni tržaški škof Jurij Japelj / B. K.

V: Slovenska kronika XIX. stoletja : 1800–1860. – Ljubljana : Nova revija, 2001. – Str. 57

187

KRAŠOVEC, Jože

Med izvirnikom in prevodi / Jože Krašovec. – Ljubljana : Svetopisemska družba Slovenije, 2001. – Str. 146, 156, 294, 409, 411, 505, 612, 709

188

- NARAT, Jožica
Besedne stalnice v 200-letnem razvoju slovenskega knjižnega jezika (Dalmatin in Japelj) /
 Jožica Narat
 V: Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. – Ljubljana : Filozofska
 fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2001. – Str. 54
Povzetek predavanja 189
- 2002**
 ERŽEN, Andreja
Pomen Japljevega prevoda Svetega pisma za razvoj slovenskega jezika v 18. stoletju / Andreja
 Eržen
 V: Kamniški zbornik. – Leto 16 (2002). – Str. 157–164 190
- JESENŠEK, Marko
Greek, Latin and German syntactic influence on Slovene gospel translations in the 18th
century / Marko Jesenšek
 V: Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja. – Maribor : Slavistično društvo, 2002. – Str. 65–81 191
- MIHELJ, Maja
Japljev prevod Metastasijevega Artakserksa / Maja Mihelj. – Ljubljana : [M. Mihelj], 2002.
 – 45 str.
Diplomsko delo 192
- OREL, Irena
Lexical interference in German-Slovenian textbooks in the late 18th century / Irena Orel
 V: Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja. – Maribor : Slavistično društvo, 2002. – Str. 95–116 193
- SVETINA, Peter
Japljev prevod Popovega Rondeauja / Peter Svetina
 V: Prevajanje srednjeveških in renesančnih besedil. – Ljubljana : Društvo slovenskih književnih
 prevajalcev, 2002. – Str. 337–341 194
- SVETINA, Peter
Japljevi prevodi Hagedorna in Popa / Peter Svetina
 V: Slavistična revija. – Letn. 50, št. 1 (2002). – Str. 123–129
Vsebuje tudi Japljeve prevode Hagedornovih pesmi To po red obernenu gospodinstvu, Opravljanje, Marjana, Jeza in prevod Popove pesmi Rondeau 195
- 2004**
 DULIČENKO, Aleksander Dimitrijevič
Neznan rokopis Jurija Japlja o slovenskem jeziku iz leta 1773 / Aleksander Dimitrijevič Duličenko
 V: Slavistična revija. – Letn. 52, št. 1 (2004). – Str. 49–70
Vsebuje tudi prepis Japljevega rokopisa iz leta 1773 196
- KUZMIČ, Mihael
Reformacija na Kamniškem / Mihael Kuzmič
 V: Kamniški zbornik. – Leto 17 (2004). – Str. 91 197

TOT, Irena

Oblikoslovni pregled in primerjava sklanjatev samostalniških besed moškega, ženskega in srednjega spola ter besedotvorna in besedoslovna podoba samostalnikov v Dalmatinovem (1584) in Japljevem (1784–1802) prevodu Jobove in Esterine knjige / Irena Tot. – Ljubljana : [I. Tot], 2004. – 333 str.

Diplomsko delo

198

URBANIJA, Uroš

Jurij Japelj – življenje in delo / Uroš Urbanija. – Ljubljana : [U. Urbanija], 2004. – 227 str.

Magistrsko delo

199

2005

AVBELJ, Jana

Jezikovna primerjava Glavarjevih in Japljevih pridig / Jana Avbelj. – Kamnik : [J. Avbelj], 2005. – 61 str.

Diplomsko delo

200

2006

JAKOPIČ, Bogo

Entuziastično pridni slavist : ob dvestoletnici smrti Jurija Japlja / Bogo Jakopič

V: Mohorjev koledar 2007. – Celje : Celjska Mohorjeva družba, 2006. – Str. 146–147.

201

MATJAŽ, Maksimilijan

Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma in nosilec reformnih idej škofa Herbersteina / Maksimilijan Matjaž

V: Kamniški zbornik. – Leto 18 (2006). – Str. 107–111

202

SVETINA, Peter

Poezija med salonom in klozetom / Peter Svetina

V: Od lubezni in vesela / [izbral, spremno besedo in opombe napisal Peter Svetina]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2006. – Str. 149–164

203

2007

RUPERT, Marijan

Lepa zvezda slovenskega slovstva : [spominska razstava] ob 200-letnici smrti Jurija Japlja / avtor razstave in besedila Marijan Rupert. – Ljubljana : Narodna in univerzitetna knjižnica, 2007. – 1 zloženka [8] str.

204

Avtorsko kazalo

- Avbelj Jana 200
Barovič Lucija 155
Benkovič Josip 131, 134
Bohorič Adam 1
Breznik Anton 142, 144, 161
Cerfogli Josephi 46, 122
Čebulj Regalat 143
Duličenko Aleksander Dimitrijevič 96
Eržen Andreja 190
Galura Bernard 9
Gellert Christian Fürchtegott 10, 11, 12
Glaser Karol 133
Glonar Joža 145
Grafenauer Ivan 156
Gričar Monja 183
Gruden Josip 139, 140, 141
Gspan Alfonz 149, 159
Hagedorn Friedrich 13, 14, 15, 16, 101, 102, 103, 104, 108, 109, 111, 112, 113
Ilešič Fran 137
Jakopič Bogo 201
Janež Stanko 160
Japelj Jurij 21, 22, 23, 47, 51, 56, 65, 70, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 107, 114, 115, 116, 118, 119, 120
Jesenšek Marko 173, 191
Jež Janko 176
Kidrič France 146, 148
Kleist Ewald 37
Kolar Bogdan 187
Kopitar Jernej 123
Koruza Jože 153, 166, 172
Kovač - Breznikar Slavka 178
Krašovec Jože 188
Kumerdej Blaž 25
Kuzmič Mihael 197
Legat Fr. 125
Matastas Peter Anton 27, 105
Matjaž Maksimilijan 202
Mendelssohn Moses 28
Merše Majda 162, 167, 168
Metelko Franc 124
Mihelj Maja 192

Narat Jožica 184, 189
Orel Irena *glej* Orel - Pogačnik Irena
Orel - Pogačnik Irena 175, 193
Orožen Martina 154, 163, 164, 165, 169, 171, 179, 180, 181, 182
Pogačnik Jože 150, 152, 157, 177
Pope Alexander 34, 106, 110, 117
Premk Francka 174
Prijatelj Ivan 147
Racin Jean 36, 100
Rupert Marijan 204
Rutar Simon 132
Slodnjak Anton 151
Slomšek Anton Martin 126, 128
Smolej Tone 185
Steska Viktor 135
Svetina Peter 186, 194, 195, 203
Škorja Gabrijela 170
Tot Irena 198
Urbanija Uroš 199
Vidmar Živa 158
Vrhovec Ivan 136
Vrhovnik Ivan 138
Wurzbach Constant 129
Zacharia Friedrich Wilhelm 40
Zadravec Franc 157

Naslovno kazalo

Academia Operosorum 135
Ad eruditum lectorem 70
Ad lectorem 56, 65
Arcticle horulae seccisivae de latinocarniollana literatura ... 1
Artaxerxes 27,105
Beantwortung der Frage 42
Besedne stalnice v 200-letnem razvoju slovenskega knjižnega jezika 189
Besedotvorna in semantična struktura glagola v jeziku Jurija Dalmatina 162
Biografija Jurija Japla 25
Brez naslova 2, 3, 4
Bukve Esther 5
Bukve Job 43
Bukve Judith 6
Deležniško-deležijski skladi v Küzmičevem in Japljevem prevodu Nove zaveze 173
Djanje svetih Marternikov 45

- Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe 146
- Druge Bukve Samuela, katere my te druge Bukve tih Krajlov imenujemo 7
- Duševni profil slovenskih preporoditeljev 147
- Dve stari slovenski pesmi 132
- Einleitung in die Slavische Sprache 8
- Entuziastično pridni slavist 201
- Gallerie berühmter Krainer 125
- Georg Japel 127
- Govorjenje od branja Š. Pišma 121
- Gramatična in leksikalna preobrazba ... 163
- Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark 123
- Greek, Latin and German syntactic ... 191
- Historiski katekismus kateri zapopade v' sebi 17
- Hvala Boshja 37
- Hvalašna pejsèm K' Svëtimu Rešnimu Teļssu 18
- Hvalašna pejsèm za dan Svëtiga Teļssa 19
- In obitu Clarissimi, ac doctissimi viri Domini Georgii Japel 46, 122
- Iz prvih časov romantike 137
- Izvlački iz rojstnih knjig za Jurija Japlja 20
- Janzenizem na Slovenskem in frančiškani 143
- Janzenizem v našem kulturnem življenju 140
- Japel, Georg 129
- Japelj, Jurij 145, 160, 172
- Japljev prevod Metastasijevega Artakserksa 192
- Japljev prevod Popovega Rondeauja 194
- Japljev prevod sv. Pisma 144
- Japljevi prevodi Hagedorna in Popa 195
- Japljevi prevodi iz evropskega pesništva 155
- Japljevo pismo iz l. 1803 130
- Jean Racine in Slovenci 158
- Jernej Kopitar 176
- Jeza 13, 101, 108, 111
- Jezikoslovne razprave 161
- Jezikovna primerjava Glavarjevih in Japljevih pridig 200
- Jezikovna zgradba v Čandek-Hrenovi in Japljevi priredbi Evangelijev in listov 183
- Juri Japel 128
- Jurij Japelj 159
- Jurij Japelj – življenje in delo 199
- Jurij Japelj in njegov pomen za razvoj slovenskega knjižnega jezika 179
- Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma in nosilec reformnih idej ... 202
- Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj 131
- Jutrajna pejssem 10
- K drugemu slovenskemu prevodu sv. Pisma 141
- Kaku se na Krajskem proso mane 21, 96, 114, 118

- Kitične oblike v starejši slovenski posvetni verzifikaciji 186
Konkurenčna razmerja glagolov v Dalmatinovi Bibliji 167
Korenine slovenskih psalmov 174
Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva 156
Kratki Katekismus od nashiga poklivanja K' nebeshkimu Krajlęstvu 24
Latinske pesmi Jurija Japlja 26
Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien ... 124
Lepa zvezda slovenskega slovstva 204
Lexical interference in German-Slovenian textbooks in the late 18th century 193
Listi inu evangelia : na vse nedele, inu prasnike zhes zelu lejtju 72
Listi inu Evangelji, na use nedele, inu prasnike zeliga lejta 91
Listi inu Evangelji, na vse nedele, inu prasnike zeliga lejta 76, 83, 88, 90
Literarna tradicija v »Evangelijih in listih« 142
Lysti inu evangelia, na vse nedele, inu prasnike zhes lejtju 59, 60, 67
Maksimilijan Leopold baron Rasp in njegova šola 134
Marjana 102, 109
Märjanna 14
Med izvirkom in prevodi 188
Molitveni obrazci starejših obdobij v osrednjeslovenskem in ... 169
Morfološka podoba samostalniškega zaimka v jezikovnem ... 178
Na Angela Varha 40
Na povikšanje tiga visoku rojeniga gospoda, gospoda Philippa 95
Na povikšanje tiga visoku rojeniga gospoda, gospoda Filipa Kneza Kobencelna 97
Navuk od Sadërshanja tiga Christjana v' Pogovorih eniga ... 9
Neznan rokopis Jurija Japlja o slovenskem jeziku iz leta 1773 196
O začetkih slovenskega pesništva 153
Obdobje razsvetljenstva v slovenski književnosti 166
Oblike z deležnikom na n/t in s se v tekstih 18. (in 19.) stoletja 154
Oblikoslovni pregled in primerjava sklanjatev ... 198
Oda K' boshji hvali po gårmenju, v' léjtju MDCCLXXVII 28
Oda na god ene mlade gospodichne 119
Oda na god ene mlade gospodične 98, 115
Oda na god ene mlade gospodizhne 22
Opravlanje 15, 103, 112
Ostalina 29
Otrochja postela na kmetih 120
Otročja postela na kmetih 99, 116
Otrózhja postela na kmetih 23
Péjsèm 100
Pejsèm od boshje vole 30
Pejssèm od shalostne Matere Boshje 31
Péjssèm od srézhe tih isvolenih inu od nesrézhe tih savèrzhjenih 36
Perve Bukve Esdrasa 32
Pèrve Bukve Samuela, katère my tẹ pèrve Bukve tih Krajlov imenuemo 33

- Pismo 94
- Poezija med salonom in klozetom 203
- Pomen Japljevega prevoda Svetega pisma za razvoj slovenskega ... 190
- Postna péjssèm 35
- Praefatio 52
- Predložni sistem v ravoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja 175
- Predponska glagolska tvorba in njen vpliv na skladenjsko okolje ... 168
- Preobrazba jezikovne zgradbe od Japljevega do Lampetovega ... 171, 180
- Pridiga na dan Jesusoviga v' Nębuhojenja 41
- Pridige sa vse nedele skusi lejtju 71
- Proprium sanctorum exemptae cathedralis ... 50
- Rajni Jurj Japel, lępa zvezda slovenskega slovstva 126
- Razsvetljenstvo 149
- Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega ... 164, 181
- Reformacija na Kamniškem 197
- Rondeau 34, 106, 110, 117
- Sbrane molitve 57
- Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja 184
- Slavische Sprachlehre, das ist Vollständiger ... 47
- Slovenska recepcija Jeana Racina 185
- Slovenski knjižni trg pred sto leti 138
- Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva 177
- Slovnična in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega ... 182
- Smernice knjižnega jezikovnega razvoja od Jurija Dalmatina ... 165
- Šveti postni Evangelii 93
- Svetu pismu noviga testamenta, ... Pars prima 52, 77
- Svetu pismu noviga testamenta, ... Pars secunda 58, 85
- Svetu pismu stariga testamenta id est: Biblia sacra veteris testamenti 66
- Svetu pismu stariga testamenta, Baruh, Ezechiel, inu Daniel, Id est 80
- Svetu pismu stariga testamenta, bukve od krajlov, id est 81
- Svetu pismu stariga testamenta, bukve psalmov. Id est 74
- Svetu pismu stariga testamenta, drugi dejl, id est 73
- Svetu pismu stariga testamenta, Isaia, inu Jeremia, Id est: Biblia sacra ... 82
- Svetu pismu stariga testamenta, mali preroki, inu bukve od Mahabejzov 78
- Svetu pismu stariga testamenta, modrostne bukve. Id est 75
- Svetu pismu stariga testamenta, třetji dejl, id est: Biblia sacra v. t. ... 79
- Ta veliki katekismus s' prašhanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, ... 69
- Ta veliki Katekismus s' prašhanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, ... 61
- Ta velki catekismus s' prašhanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, ... 48
- Ta velki catekismus s' prašhanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, ... 49
- Ta velki katekismus s' prašhanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, ... 63
- Ta velki Katekismus s' prašhanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, ... 64
- Te deum Candamus 38
- Te veliki Katekismus s' prashanjami inu odgovormi sa ozhitnu, ... 68

Tematika nedeljskih pridig – Jurij Japelj	170
To po réd obèrnenu gospodinstvu	16
To po red obrneno gospodinstvo	113
To po red obrnenu gospodinstvu	104
Traduction en Carniolien, ou Slavonic, du Sujet, annoncé ...	107
Trętje Bukve tih Krajlov, po Hebrajskim	39
Uibersetzung eines lateinischen Gedichtes, Piscatores hominum ...	84
Umre neustoličeni tržaški škof Jurij Japelj	187
Velki katekiseem s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, ...	92
Velki katekiseem s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, ...	86
Velki katekiseem s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitu, ...	89
Vezhéerna pejssem	11
Vsavalna molitva	12
Zerkoune pesmi litanie, inu molitue, per boshji slushbi	55
Zerkovne pesmi, litanie inu molitve, per boshji slushbi	53, 54
Zerkvene pesmi litanie inu molitve per boshji slushbi	62, 87
Zgodovina slovenskega naroda	139
Zgodovina slovenskega slovstva / Glaser	133
Zgodovina slovenskega slovstva / Kidrič	148
Zgodovina slovenskega slovstva / Pogačnik	150, 152
Zgodovina slovenskega slovstva / Pogačnik, Zadavec	157
Zgodovina slovenskega slovstva / Slodnjak	151
Zgodovina šentpeterske fare v Ljubljani	136
Zheterte Bukve tih Krajlov, po Hebrajskim	44

Naslovno kazalo monografskih in serijskih publikacij

Besedotvorna in semantična struktura glagola ...	162
Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, ...	129
Carniola	141
Carniolia	125
Cvetnik slovenskega umetnega pesništva ...	96, 97, 98, 99, 159
Čas	140
Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino	144
Časopis za zgodovino in narodopisje	137
Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe	146
Dom in svet	131, 134, 142
Drobtinice za novo leto 1852	126
Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije	168
Duševni profil slovenskih preporoditeljev	147
Enciklopedija Slovenije	172
Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, ...	123
In obitu Clarissimi, ac doctissimi viri Domini Georgii Japel	122

- Izvestja muzejskega društva za Kranjsko 135, 138
 Janzenizem na Slovenskem in frančiškani 143
 Japljev prevod Metastasijevega Artakserksa 105, 192
 Japljevi prevodi iz evropskega pesništva 155
 Jean Racine in Slovenci 158
 Jezik in slovstvo 165
 Jezikoslovne razprave 161
 Jezikovna primerjava Glavarjevih in Japljevih pridig 200
 Jezikovna zgradba v Čandek-Hrenovi in Japljevi priredbi ... 183
 Jurij Japelj – življenje in delo 108, 109, 110, 199
 Kamniški zbornik 190, 197, 202
 Kitične oblike v starejši slovenski posvetni verzifikaciji 186
 Koledar za leto 1995 176
 Koledarček slovenski za prestopno leto 1856 128
 Korenine slovenskih psalmov 174
 Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva 156
 Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im ... 124
 Leksikon pisaca Jugoslavije 160
 Lepa zvezda slovenskega slovstva 204
 Listi inu Evangelji, na vsse nedele, inu prasnike zeliga lejta 72, 76, 83, 88, 90, 91
 Ljubljanski zvon 94, 95, 130, 132
 Lysti inu evangelia, na vse nedele, inu prasnike zhes lejtju 59, 60, 67
 Med izvirkom in prevodi 188
 Mittheilungen des historischen Vereines für Krain 127
 Mohorjev koledar 2007 201
 Morfološka podoba samostalniškega zaimka v jezikovnem ... 178
 Oblikoslovni pregled in primerjava sklanjatev ... 198
 Od lubezni in vesela 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 203
 Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja 191, 193
 Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika 179, 180, 181, 182
 Predložni sistem v ravoju slovenskega knjižnega jezika ... 175
 Prevajanje srednjeveških in renesančnih besedil 194
 Pridige sa vse nedele skusi lejtju 70, 71
 Proprium sanctorum exemptae cathedralis ecclesiae, et dioecesis ... 50
 Protestantismus bei den Slowenen = Protestantizem pri Slovencih 163
 Revija SRP 118, 119, 120
 Sbrane molitve 57
 Semantika samostalnika v jeziku Jurija ... 184
 Slavistična revija 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 154, 169, 173, 185, 195, 196
 Slovenska kronika XIX. stoletja 187
 Slovenski bijografski leksikon 145
 Slovenski jezik v znanosti 2 171
 Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje 189
 Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva 177

- Šveti postni Evangelii ... 93
Svetu pismu noviga testameta, ... 52, 56, 58, 77, 85
Svetu pismu stariga testameta ... 65, 66, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 121
[Šestnajsto] 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi 167
Ta velki katekismus s' prašhanjami, inu odgovarmi ... 48, 49, 61, 63, 64, 68, 69
Tematika nedeljskih pridig – Jurij Japelj 170
Uibersetzung eines lateinischen Gedichtes, ... 84
Velki katekisem s' prashanjami, inu odgovormi ... 86, 89, 92
VII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 153
XX. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 164
XXI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 166
Zerkoune pesmi litanie, inu molitve, per boshji slushbi 53, 54, 55, 62, 87
Zgodovina slovenskega naroda 139
Zgodovina slovenskega slovstva 149
Zgodovina slovenskega slovstva / Glaser 133
Zgodovina slovenskega slovstva / Kidrič 148
Zgodovina slovenskega slovstva / Pogačnik 150, 152
Zgodovina slovenskega slovstva / Pogačnik, Zadravec 157
Zgodovina slovenskega slovstva / Slodnjak 151
Zgodovina šentpeterske fare v Ljubljani 136

Literatura

- Josip BENKOVIČ 1894: Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj.
Dom in svet 2, 3(7). 33–56, 65–74.
Anton BREZNIK 1928: Japljev prevod sv. Pisma. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 1–4 (7). 77–106.
Joža GLONAR 1925: Japelj Jurij. V: *Slovenski biografski leksikon* I. Ur. Izidor Cankar s sodel. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 382–385.
ISBD (G): Splošni mednarodni standardni bibliografski opis. Ljubljana 1997: NUK.
ISBD (M): Mednarodni standardni bibliografski opis monografskih publikacij. Ljubljana 1997: NUK.
Smernice za uporabo ISBD-jev pri opisu sestavnih delov. Ljubljana 1998: NUK.

Japljeva zapuščina v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

MIHAEL GLAVAN

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
Mihael.Glavan@nuk.uni-lj.si

Japljevo rokopisno zapuščino danes hranijo tri ustrezne institucije: Arhiv Republike Slovenije, Semeniška knjižnica ter Narodna in univerzitetna knjižnica (Nuk) v Ljubljani. V Rokopisni zbirki Nuk hranimo sedem Japljevih rokopisnih enot, ki po vsebini sodijo k njegovemu jezikoslovnemu in slovničarskemu delu. Najvažnejši je Japljev rokopis v dveh delih (skupaj 388 str.) z naslovom *Slavische Sprachlehre, das ist Vollständiger Grammatikalunterricht von der krainerischen und windischen Sprache* (Celovec 1807). V to tematsko skupino sodita še dva njegova pomembnejša in obsežnejša rokopisa: *Beantwortung der Frage: Welche aus den verschiedenen Slavischen Sprachen* (Celovec 1799, 13 listov), prepis *Bohoričeve slovnice* (39 listov). Ostalo so drobnarije ali kopije. Skoraj zanesljivo je, da vsi Japljevi rokopisi v Nukovi zbirki izvirajo iz Metelkove zapuščine, ki je v sedanje hranilišče prišla iz arhiva Slovenske matice, čeprav pri nekaterih proveniencah ni mogoče zanesljivo ugotoviti. Prvi upravitelj rokopisne in knjižne zapuščine je postal Žiga Zois, ki jo je po Japljevi smrti leta 1807 dal na dražbo v korist ubožnih. Zaradi tega se je razdelila, a k sreči so jo pokupili poznavalci, predvsem Zois sam in Fran Metelko, kasneje pa se je postopoma spet zbrala v Deželnem muzeju, v Licejski knjižnici in v arhivu Slovenske matice. Zelo bogata je Nukova zbirka Japljevih tiskov, od katerih imajo številni tudi lastniške podpise ali pripise. Najlepši primerki so iz Zoisove knjižnice. Zbirka obsega vse naslove Japljevih del, nekatere tudi v več izvodih, skupaj nad 30 signatur in nad 50 kosov.

Japelj's manuscript heritage is housed by three institutions: Archives of the Republic of Slovenia, Seminary Library and the National and University Library (NUK) in Ljubljana. The NUK National Manuscript Collection houses six Japelj's works, which are almost entirely connected to his work as a linguist and a grammarian. The most important of these is Japelj's manuscript in two volumes (in total 388 pages) entitled *Slavische Sprachlehre, das ist Vollständiger Grammatikalunterricht von der krainerischen und windischen Sprache* (Klagenfurt, 1807); part of this group are also two of his more important and voluminous manuscripts *Beantwortung der Frage: Welche aus den verschiedenen Slavischen Sprachen ...* (Klagenfurt, 1799, 13 leaves) and the transcript of Bohorič's Grammar (39 leaves). Other works consist of copies or trivial things. It is almost certain that Japelj's manuscripts in NUK's collection originate from the legacy of Metelko; the manuscripts ended up in NUK after being stored in the archives of the Slovenian Literary Society. NUK's collection of Japelj's prints is quite extensive; many of the prints are equipped with signature or postscript

of the owner. Best examples come from the library of baron Žiga Zois, whose collection consists of all the titles of Japelj's works, some even in more copies – in total over 30 signatures and over 50 pieces.

Ključne besede: Japljeva zapuščina, Narodna in univerzitetna knjižnica
Key words: Japelj's heritage, National and University Library

Rokopisi

Ms 181

Slavische Sprachlehre, das ist Vollständiger Grammatikalunterricht von der krainerischen und windischen Sprache. (1–388). – Pripisano: Verzeichnis der Hauptwörter (1a–50b). Dodatno: Probtabelle ! (1–29 listov); 2 snopiča: 1. snopič : izbor besedja v 8 jezikih (vzporedne kolone); 12 listov: format: 54x29 cm; 2. snopič: Tabelle ad paginam 217: (oblikoslovje glagola); 17 listov; isti format

Ms 350

Arcticae Horulae Adami Bohoritzh Anno 1584 Witebergae vulgate, nunc Redivivae Seu Tractatus Comprehendes Elementa linguarum principalium Slavicae originis. Videlicet Carniolicae Seu Vindicae, Croatica, Slavonica, Dalmatica, Bohemica, Polonica et Moscoviticae.

Redakcija Jurija Japlja. B. k., 1804. Terniones 1–6. Neugotovljena provenienca.

Ms 354

Beantwortung der Frage: Welche aus den verschidenen Slavischen Sprachen man der Jugend zur leichtern Verständniss der Russischen, Polnischen, Bömischen, Dalmatinischen, Croatischen, Krainischen, und übrigen Slavischen Mundarten beybringen solle? Celovec, 20. Dec. 1799, 13 listov. Neugotovljena provenienca.

Ms 543

Einleitung in die Slavische Sprache. Von den Buchstaben der Slaven. Domnevno zapis Blaža Kumerdeja in trije pripisi Jurija Japlja. Iz zapuščine Franca Serafina Metelka. Dar Slovenske matice v Ljubljani.

Ms 544

Arcticae horulae succisivae de latinocarniolana literatura. Witebergae 1584. Japljev prepis Bohoričeve slovnice. Iz Metelkove zapuščine. Dar Slovenske matice v Ljubljani.

Ms 1781

Fotografske kopije dela rokopisnega Japljevega gradiva iz Arhiva Slovenije. Izdelano v času Mirka Rupla; tudi libreto Atakserkses.

Ms 1392

Matija Murko: Zapiski o slovenskem in slovanskem literarnem gradivu v Deželnem muzeju v Ljubljani. Kratek zapis se nanaša tudi na Japljevo gradivo in posebej omenja Biografijo, ki naj bi jo prepisal Modest Schrei za dunajsko revijo Annales. Zapis je nastal približno okoli 1900, ko je bil prof. v Gradcu (kasneje v Leipzigu in potem v Pragi); daroval sin Vladimir Murko.

Tiski

Zelo bogata je Nukova zbirka Japljevih tiskov, od katerih imajo številni tudi lastniške podpise ali pripise. Najlepši primerki so iz Zoisove knjižnice. Zbirka obsega vse naslove Japljevih del, nekatere tudi v več izvodih. Posebej imenitno je celotno Sveto pismo v Zoisovi zasebni vezavi (12 volumnov). Japljeva dela so bila že takoj po svojem nastanku cenjena in vrednotena kot temelji in normativni vzorci slovenskega knjižnega (strokovnega in leposlovnega) jezika v 18. in v prvi polovici 19. stoletja. V svojih zbirkah so jih imeli vsi pomembnejši ustvarjalci tudi kasneje, v 20. stoletju. V Nukovi zbirki tako hranimo zanimive in dragocene primerke Japljevih tiskov s pripisi in podpisi nekdanjih lastnikov, npr. Toma Zupana, Ivana Vrhovnika, Otona Župančiča, Janeza Logarja idr.

V modernem času so se poleg historično-razvojne funkcije postali tudi zelo zaželen in popularen objekt zbiralcev slovenske antikvarne knjige.

Sveto pismo (1791–1802)

SVETU pismu stariga testamenta id est: Biblia sacra veteris testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel ... et Blasium Kumerdey ... – Labaci : typis Joan. Frid. Eger, 1791–1802. – 8 zv. v 11 kosih : vinjete ; 8° (17 cm)

Boh. – Navedba tiskarja pri 1. zv. 2. dela: typis Ignatii de Kleinmayer; pri 2. zv. 2. dela, pri 6. in 7. delu: typis Andreae Gassler; pri 3. in 8. delu: typis Theres. Eger, viduae. – 1., 2. in 3. del so izšli v dveh ločenih zvezkih s posebnimi naslovnimi stranmi ali pa kot en zvezek z neprekinjenim tekočim štejetem in v tem primeru ima zadnja stran prvega dela lahko spodaj kustodo, kar dokazuje, da so vsaj posamezne pole, zlasti pa naslovne strani stavljene in natisnjene v različicah. – Latinsko štetje delov je na nasl. str. pod navedbami naslova in odgovornosti ter nad impresumom (pri delih 4 do 8 je navedeno le v nekaterih različicah nasl.str.) NUK: R 10074; Iz knjižnice in z lastniškim vpisom ali žigom Toma Zupana; deli 2, 3, 5, 6, 7: NUK: 222515/6,7; 222516/2,3,5 // Z lastniškim vpisom: Stephan Schubiz, Maler 1847; samo 1. zv. 2. dela: NUK: R 72965/1 // Izvod z žigom Licejske knjižnice: 8 delov v 11 kosih in z dvema dvojnicama 4. dela; ena dvojica s posvetilom neugotovljenega darovalca: Der k. k. Studienbibliothek in Laibach, 9. VI. [18]81: NUK: R 10075 // Lastniški vpis: Martin Jاسبiz di Barcola, Martinus Jاسبiz Barcola, 1800; samo 4. del: NUK: R 34189

Opomba: Nuk torej hrani dva popolna kompleta Svetega pisma Nove in stare zaveze (sign. R 10074, R 10075) in več posameznih delov, skupaj v 33 volumnih; 27 enot v zbirki redkih tiskov (pridruženi Rokopisni zbirki), 6 pa v rednih knjižničnih skladiščih.

Listi in evangeliji

V Nukovi zbirki se je ohranilo kar osem (če upoštevamo tudi postne evangelije) različnih izdaj (9 enot) Japljevih Listov in evangelijev, od najstarejše iz leta 1787 do zadnje iz leta 1810. Lastniško so jih zaznamovali ugledni varuhi od Zoisa do Vrhovnika.

LYSTI inu evangelia, na vse nedele, inu prasnike zhes lejtju / katere je s' perpushenjam ... Karlna, dvajssetiga lublanskiga shkofa novizh na krajnski jesik prestavil Juri Japel ... – V' Lublani : per Joan. Fridrihu Egerju ; v' Zelu : v' commis. per Jenko, 1787. – [8], 382 str. : ilustr.(inicialke) ; 17 cm; sign: 10168

LYSTI inu evangelia, na vse nedele, inu prasnike zhes lejtü / katere je s' perpushenjam ... gospoda Mihaela, ... perviga arhishkofa lublanskiga, novizh na krajnski jesik prestavil Juri Japel ... – V' Lublani : per Joan. Fridrihu Egerju, 1792. – [8], 383 str. : ilustr. ; 8° (17 cm. Besedilo v slov., uvod tudi v lat. – Boh. – Nasl. str. v črnem in rdečem tisku. – Vsebuje tudi molitve, pesmi, kratek katekizem. Privezано k: Sveti postni evangeljumi. – V' Lublani, 1789: NUK: 10177 Iz zapuščine Toma Zupana: NUK: 222549. – Iz zapuščine Žige Zoisa: NUK: 10177

LISTI inu evangelia : na vsse nedele, inu prasnike zhes zelu lejtü / katere je ... novizh na krajnski jesik prestavil Jurj Japel ... – V' Lublani : per Joan. Friedrihu Egerju, 1796. – [8], 382, [4] str. : ilustr.; 8° (17 cm; Boh. – Nasl. str. v črnem in rdečem tisku. – Zapiski na spojnih listih; na zadnjem listu vlepljen listič s koledarjem premičnih praznikov od 1841 do 1860; na nasl. str. lastniški vpis Ivana Vrhovnika: NUK: 63807.

LISTI inu Evangelji, na vsse nedele, inu prasnike zeliga lejta / ... po Novim testamenti od ... Jurja Japelna, korarja v' Zelovzi ... prestavljenim. – V' Lublani : per Vidovi Teres. Eger, 1800. – [8], 402 str. : ilustr. ; 8° (18 cm) Boh. – Besedilo v slov., predgovor tudi v lat. – Nasl. str. v rdečem in črnem tisku. – Vsebuje tudi: Mali katekizem s' prashanjami, inu odgovormi sa nar majnshi otroke v' zesarskih deshelah. Pesmi. Privezано: Sveti postni evangeljumi, 1789. Na nasl. str. lastniški vpis Ivana Vrhovnika: NUK: 63820

LISTI inu evangelji : na vsse nedele, inu prasnike zeliga lejta : ... na svetlobo dani po svetim pismi v' krajnski jesik prestavljenim. – V' Lublani : per Joan. Rezerju, 1805. – 359, [5] str. : ilustr. ; 8° (16 cm) Po prevodu Jurija Japlja. – Nasl. str. v črnem in rdečem tisku. – Boh. Privezано: Sveti postni evangeli. – V' Lublani, 1806: NUK: 63912 Na nasl. str. lastniški vpis Ivana Vrhovnika: NUK: 63912

LISTI inu evangelji : na vsse nedele, inu prasnike zeliga lejta : ... na svetlobo dani po svetim pismi v' krajnski jesik prestavljenim. – V' Lublani : per Joan. Rezerju, 1806. – 359, [5] str. ; 8° (17 cm) Boh. – Nasl. str. v črnem in rdečem tisku. – Po prevodu Jurija Japlja Iz knjižnice Žige Zoisa: NUK: 10183

LISTI inu Evangelji, na use nedele, inu prasnike zeliga lejta : ... po svetim Pismi v' krajnski jesik prestavljenim napravljeni, sdaj pregledani, inu spet na svetlobo dani. – V' Lublani : per Joan. Rezerju, 1809. – 362, [5] str. : ilustr. ; 16 cm; Boh. – Prevedel Jurij Japelj. – Nasl. str. v črnem in rdečem tisku. – Vsebuje tudi: Mali katekizem s' prashanjami, inu odgovormi. – Izvodu manjka nasl. str.; na vstavljenem listu je z roko izpisano besedilo naslovne strani ter poznejša (napačna) pripisa: II. natis in vprašaj ob letnici izida; na sprednjem spojnem listu lastniški vpis: Kazimir Zakrajšek. Privezано: Šveti postni Evangelii ..., 1810; NUK: 57250

ŠVETI postni Evangelii : rasdejljeni na use dny v' postu, kakor se v' Rimskih mashnih bukvah najdejo: Tudi kasanje, kję se najde branje pred Evangeliam : po drugi nalóshbi svetiga pisma noviga testamenta vun dani. – V' Lublani : natisnenu inu na prádj per Joann. Rezerju, 1810. – 112 str. ; 8° (16 cm) Boh. – Po prevodu Jurija Japlja. Privezано k: Listi inu Evangelji. – V' Lublani, 1809: NUK: 75251. Na sprednjem spojnem listu lastniški vpis: Kazimir Zakrajšek: NUK: 75751

Katekizem

Naša nacionalna knjižnica hrani sedem izdaj (8 enot) Japljeve najbolj pogosto rabljene knjige. Provenienca izkazuje pretežno iste lastnike kot pri Svetem pismu in Listih in evangelijih.

TA veliki Katekismus s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje mladih ludy v' zesarskih krajlevih deshelah / kateriga je is Nemshkiga na Slovenski jesik prestavil, inu sdaj na novu pregledal, inu popravil Juri Japel, ... – U' Lublani : vtisnene, inu se najdejo per Joan. Fridrihu Egerju, 1787. – 146 str. ; 8° (16 cm) Boh. Privezано k: Lysti inu evangelia. – V' Lublani, 1787: NUK: 10189

TA velki katekismus s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje te mladosti v' zesarskih krajlevih dushelah. – V' Lublani : vtisnene, inu se najdejo per Joan. Frider. Egerju ..., 1789. – [20], 291 str. ; 8° (17 cm. Na vzpor. nasl. str.: Der grosse Katechismus mit Fragen, und Antworten zu dem öffentlichen und privat Unterrichte der Jugend, in den kaiserl. königl. Staaten; pred slov. nasl. str. je še 5 listov, na prvem je sprednji nasl.: Der grosse Katechismus, auf Befehl seiner fürstl. Gnaden ... übersetzt von Georg Japel ... – Vzpor. nem. besedilo (got.) in slov. prevod (boh.). – Izvodu manjkajo strani 289–291 (privezane so kopije teh strani po izvodu Semeniške knjižnice v Ljubljani) in 4 začetne strani: NUK: 23535 Na sprednjem listu lastniški vpis (podpis): 1805 Agnes Viditz 1816

TA velki Katekismus s' prashanjami, in odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje te mladosti v' zesarskih krajlevih dushelah. – V' Zelouzi : vtisnjene, inu se naidejo per Ign. Kleinmayru ..., 1790. – 291 str. ; 8° (18 cm) Jezikovna redakcija Ožbalta Gutsmana (podatek po Simonič, Slovenska bibliografija, Ljubljana 1903–1905, in SBL) na podlagi Japljevega prevoda v izdaji iz 1789, s katero se sicer ujema v besedilu, številu in prelomu strani. – Vzpor. redno nemško in slov. besedilo. – Boh. in got. NUK: 34165

TA veliki Katekismus s' prashanjami in odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje mladih ludy v' zesarskih kralovih deshelah. – V Zelouzi : per Aloys Kleinmarju ..., 1792. – 146 str.; 8° (18 cm) Jezikovna redakcija Ožbalta Gutsmana (podatek po Simonič, Slovenska bibliografija, Ljubljana 1903–1905, in SBL) na podlagi Japljevega prevoda. – Boh. NUK: 7702

TA veliki katekismus s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje mladih ludy v' zesarskih krajlevih deshekah [!] / katęriga je is Nemshkiga na Šlovenski jesik prestavil, inu sdaj na novo pregledal, inu popravil Juri Japel ... – U' Lublani : vtisnene, inu se najdejo per Joan. Fridrihu Egerju, 1793. – [6], 146 str. ; 8° (17 cm) Boh. – Izvod iz knjižnice Ivana Vrhovnika; manjkajo str. od vklj. 143 do konca: NUK: 10219/d1. Izvod iz knjižnice Žige Zoisa: NUK: 10219

VELKI katekistem s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje mladih ludy v' zesarskih krajlevih deshelah / katęriga je is nemshkiga na slovenski jesik prestavil v. zh. gospód Juri Japel ... – U Lublani : natisnenu, inu na pródaj per Joann. Režerju, 1804. – 152 str. ; 8° (17 cm. Iz knjižnice in s podpisom Ivana Vrhovnika: NUK: 44948

VELKI katekistem s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu poduzhenje mladih ludy v' zesarskih krajlevih dushelah. – U Lublani : natisnenu, inu na pródaj per Joann. Rezerju, 1809. – 152 str. ; 8° (17 cm) Prevajalec iz nemščine Jurij Japelj. NUK: 12981

Pesništvo

ÜBERSETZUNG eines lateinischen Gedichtes, Piscatores hominum betitelt :aus der theologisch-praktischen Monatschrift Linzer Ausgabe, des 2ten Hefte 1803 = Prestavlanje ene latinske pejsmi imenovane Ribzhi tih ludy / skusi eniga korarja v' Zelovzi. – [V' Zelovzi] : vstinenu [!] per Joannesu Leonu v' Zelovzi, 1803. – [4] f. ; 8° (19 cm. Prevajalec Jurij Japelj po katalogu NUK. – Besedilo vzpor. nem. (got.) in slov. (boh.). – Na nasl. str. z roko vpisan priimek prevajalca: Japel: NUK: 10115; 10116

Japljeva dela v samostanski knjižnici p. Donata Valvasorja

IGNAC NAVERNIK

Frančiškanski samostan v Kamniku
ignac.navernik@gmail.com

V knjižnici p. Donata Valvasorja v frančiškanskem samostanu v Kamniku hranijo več del, povezanih z Jurijem Japljem. Prevladuje predvsem prevod Svetega pisma t. i. Japljevega kroga, ki se v knjižnici pojavlja v več izvodih in različnih izdajah. Knjižnica hrani še oba dela Japljevih *Pridig sa vse nedele skuzi lejtju* in njegov prevod katekizma.

The Donat Valvasor library in the Franciscan monastery in Kamnik houses several works of Jurij Japelj. The most important of these is the translation of the Bible by the so-called Japelj's circle, of which there are several copies and several editions. The library also holds both parts of Japelj's sermons *Pridig sa sve nedele skuzi lejtju* and Japelj's translation of the catechism.

Ključne besede: Japljeva dela, knjižnica frančiškanskega samostana, Kamnik

Key words: Japelj's works, library of the Franciscan monastery, Kamnik

Dolgo časa je veljalo, kar je ob pripravi simpozija o Japlju in pri iskanju virov potrdil tudi knjižničar p. Ernest Žižmond, da v knjižnici p. Donata Valvasorja v frančiškanskem samostanu v Kamniku ni Japljevih del. Tudi sama povezava med Kamnikom ali frančiškani v Kamniku in Japljem kot tajnikom škofa Herbersteina (sploh glede na škofov domnevno zelo poseben odnos s frančiškani, za katerega se zdi, da se ga je po krivici držala etiketa sovražnosti ali izrazite nenaklonjenosti (Papež 2004: 343–356)) ni dajala prevelikega upanja na uspeh pri iskanju Japljevega opusa v knjižnici. Muzejski del frančiškanske knjižnice v Kamniku je v letih, ko je Slovenija stopala na pot samostojnosti in državnosti, uredil prof. Jaro Dolar (1993: 45–48), zato se je zdelo, da bo preprost vpogled v katalog knjižnice zadostoval, da se potrdi ali ovrže teza o (ne)prisotnosti Japljevih del v knjižnici p. Donata Valvasorja. Tako se je sprva tudi naredilo in na podlagi vpogleda je knjižničar zaključil, da Japlja v samostanski knjižnici ni. Izkazalo pa se je, da je bil tak zaključek napačen. V tem kratkem prispevku bom predstavil izsledke raziskovanja v omenjeni knjižnici.

Najprej je potrebno omeniti, da je gradivo knjižnice frančiškanskega samostana v Kamniku na več mestih v samem samostanu. Razpored gradiva sledi nekakšni časov-

nici. Gradivo do leta 1800 je v t. i. muzejskem delu, ki je na voljo za ogled in študij, drugi del gradiva od leta 1800 do nekje leta 1950 (ta letnica je postavljena okvirno, res je pretežni del gradiva v tem oddelku iz omenjenega obdobja, vendar so posamezne enote med njimi tudi mlajšega izvora, prav tako pa je v tem delu tudi nekaj revij) je shranjen na drugem koncu, v vrhnjem nadstropju samostana. Tretji del knjižnice predstavlja njen revialni del, ki je spravljen v posebnem depozitu, četrti del pa je aktivna samostanska knjižnica, ki zajema predvsem sodobnejše enote z mlajšimi letnicami nastanka. Slednji oddelek je nekakšna priročna študijska knjižnica samostana, vendar je v tem delu ob študijski literaturi z različnih področij (prevladujejo teologija, zgodovina in filozofija) moč najti tudi veliko leposlovnih del. Pri iskanju literature na oddelku za obdobje po letu 1800 sem po naključju naletel na dva izvoda Japljevega prevoda Svetega pisma, nato pa na nekaj izvodov prevoda, ki so ga za njim nadaljevali njegovi »sodelavci«.

V omenjenem muzejskem delu knjižnice je obstajal majhen fond knjig z različnimi tematikami, ki so bile sicer razvrščene na police, vendar tega fonda prof. Dolar ni popisal oz. je še ostal za katalogizacijo. Ta fond se nahaja v ožji omari, ki je nekoliko ločena od drugih, tik ob prehodu iz osrednje sobe muzejske knjižnice v depo, kjer se hranijo manjše knjige (v osrednjem prostoru so namreč samo tiste večjega formata, folianti in nekaj kvartov). Med temi enotami knjižničnega gradiva je p. Ernest Žižmond našel še več zvezkov Japljevega Svetega pisma in pa njegove *Pridige sa vse nedele skuzi lejtju*, kasneje pa sem prav tam odkril tudi Japljev prevod katekizma. Že pred tem smo skupaj z dr. Cirilom Sorčem iskali dela avtorjev, iz katerih je Japelj črpal za pripravo svojih *Pridig*. Iskanje smo omejili na pregled kataloga, pri čemer smo naleteli le na Campadellijeve pridige.

V nadaljevanju bom predstavil dela, ki smo jih našli v knjižnici in so povezana z Japljem (oz. z njegovim krogom prevajalcev, tj. tistimi, ki so njegovo delo nadaljevali). Pri predstavitvi bom sledil signaturam, kakršne so posamezne enote dobile v okviru knjižnice, in tako morebitnemu raziskovalcu omogočil najlažji dostop. Zato se tudi ne bom ukvarjal s posamezno izdajo in bom na začetku le predstavil signaturo, nato pa naslov dela, prevajalce ter kraj in letnico izida. Zaradi različnih vezav bom v oglatih oklepajih navedel še okvirno vsebino posamezne enote, razen kjer je ta že navedena v naslovu. Prevajalce bom zapisal, kakor so navedeni v posameznem delu (pri navajanju imen nisem spreminjal sklona latinskega zapisa), nato pa bom ob njihovi prvi navedbi v navadnih oklepajih zapisal še običajno sodobno različico njihovega imena in priimka. Na koncu bom dodal opombe ob posamezni enoti, npr. število izvodov, ki jih hrani knjižnica.

XV/11¹

Svetu pismu Stariga testamenta.

- Pars prima [Prvi del: Peteroknjižje], translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdey (prevedla Jurij Japelj in Blaž Kumerdej), Labaci 1791; dva izvoda.
- Pars prima [Prvi del: Prva in druga Mojzesova knjiga]; posebna vezava, manjši format, brez naslovne strani.
- Pars tertia [Tretji del: kroniški knjigi, Ezra, Tobija, Ester, Job], Josephum Richer et Modestum Schrey (Jožef Rihar in Modest Šraj), Labaci 1801.

XV/12

Svetu pismu Stariga testamenta.

- Pars prima [Prvi del: Peteroknjižje], Georgium Japel et Blasium Kumerdey (Jurij Japelj in Blaž Kumerdej), Labaci 1791.
- Pars secunda [Drugi del: Jozue, Sodniki, Samuelovi knjigi in knjigi kraljev], Georgium Japel (Jurij Japelj), Labaci 1796.
- Pars tertia [Tretji del: kroniški knjigi, Ezra, Tobit, Estera, Job], Josephum Richer et Modestum Schrey (Jožef Rihar in Modest Šraj), Labaci 1801.
- Pars quarta [Četrti del: Psalmi] Antonium Traun (Anton Traven), Labaci 1798.
- Pars quinta [Peti del: Pregovori, Pridigar, Visoka pesem, Knjiga modrosti, Sirah], Josephus Skrinier (Jožef Škrinar), Labaci 1798.
- Pars sexta: [Šesti del: Izaija, Jeremija, Žalostinke], Josephus Skrinier (Jožef Škrinar), Labaci 1802.
- Pars septima: Baruh, Ezechiel, inu Daniel, Matthaeum Wolff (Matevž Wolf), Labaci 1802.
- Pars octava: Mali preroki, inu bukve od Mahabejzov, Josephum Skrinier et Josephum Richer (Jožef Škrinar in Jožef Rihar), Labaci 1800.

XV/13

Svetu pismu Stariga testamenta.

- Pars quarta: Bukve tih psalmov, Antonium Traun, Labaci 1798.
- Pars quinta: Modrostne bukve, Josephum Schkriner, Labaci 1798, dva izvoda.
- Pars octava: Mali preroki, inu bukve od Mahabejzov, Josephum Schkriner et Josephum Richer, Labaci 1800.

¹ Muzejska knjižnica v Kamniku je bila, kakor pišeta tako Jaro Dolar (1993: 45–46, 2000: 436) kot tudi Sonja Svobljak (2005: 211), urejena na podlagi tradicionalne delitve na 14 glavnih razredov. Zakaj torej 15. razred pri signaturi večine del, ki jih navajam v prispevku? Odgovor se skriva v že navedenem dejstvu, da je v muzejskem delu obstajal manjši fond knjig, ki jih prof. Dolar, ko je urejal knjižnico, ni razporedil. Ta del fonda je klasificiral aktualni knjižničar p. Ernest Žižmond, ki je preostalim enotam zaradi lažje razpoznavnosti in zaradi načina razporeditve dodelil klasifikacijsko številko 15. Japljeve prevode, ki so bili najdeni v drugih enotah knjižnice, je priključil muzejskemu delu knjižnice, tako da je sedaj ves »Japljev opus« na enem mestu, in sicer v muzejskem delu knjižnice. Tako je 15. razred med signature v knjižnici p. Donata Valvasorja zašel zaradi želje po boljši preglednosti in dostopnosti ter ločitvi od gradiva, ki je bilo že prej urejeno.

XV/14

Svetu pismu Stariga testamenta.

- Partis secundae: Drugi dejl, Georgium Japel, Labaci 1796; oba zvezka drugega dela.
- Pars tertia: Tretji dejl, Josephum Richer et Modestum Schrey, Labaci 1801.
- Pars quarta: Bukve tih psalmov, Antonium Traun, Labaci 1798.
- Modrostne bukve, Josephum Schkriner, Labaci 1798.
- [Izaija, Jeremija]; enoti manjka naslovnica.
- Pars septima: Baruh, Ezehiel, inu Daniel, Matthaenum Wolff, Labaci 1802.
- Pars octava: Mali preroki, inu bukve od Mahabejzov, Labaci 1800.

XV/15

Svetu pismu Noviga testamenta

- Pars prima: [Evangeliji], Georgium Japel et Blasium Kumerdey, editio secunda, Labaci 1800.
- Pars secunda [Apostolska dela in pisma], Georg Suppan, et al. (Jurij Zupan in drugi), Labaci 1804; štirje izvodi.

XV/16

Svetu pismu Stariga testamenta.

- Bukve od krajlov, Modestum Schrey, Labaci 1802.

XV/17

Svetu pismu Stariga testamenta.

- Bukve tih psalmov, Antonium Traun, Labaci 1798; dva izvoda.

XV/18

Svetu pismu Stariga testamenta.

- Modrostne bukve, Josephum Schkriner, Labaci 1798.

XV/19

Svetu pismu Stariga testamenta.

- Mali preroki inu bukve od Mahabejzov, Josephum Schkriner et Josephum Richer, Labaci 1800.

XV/22

Juri Japel,

- Pridige sa vse nedele skusi lejtju, I. dejl, v Lublani 1794. V isti zvezek je vezan tudi: Juri Japel, Pridige sa vse nedele skusi lejtju, II. dejl, v Lublani 1794.

XV/30

Juri Japel,

- Pridige sa vse nedele skusi lejtju, II. dejl, v Lublani 1794.

XV/31

- Ta veliki Catekismus s' prashanjami inu odgovormi sa ozhnitnu, inu posebnu podvuzhenje te mladosti v' zessarskih krajlevih dushelah. Iz Nemškiga na slavenski jesik prestavil Juri Japel, v Lublani 1779.

IV/355

Gio Battista Campadelli,

- Discorsi sacri Morali Adattati alla capacita d' ogni genere di perssone Sopra le Domeniche dell'anno, Venezia 1757. (V isti zvezek je vezano tudi delo Sermoni per infervorare nella Divozione verso l'Augustissima Regina de'Cieli Maria sempre vergine compossti e recitati in varie occassioni, Venezia 1742.)

Glede na to, da del knjižničnega fonda še ni klasificiran, obstaja možnost, da se bo še našel kakšen izvod prevoda Svetega pisma, ki ga imenujemo »Japljev«, ali pa kakšno njegovih del, morda pa tudi katera od tistih knjig, iz katerih je Japelj črpal za svoje pridige.

Literatura

- Jaro DOLAR 1993: Knjižnica frančiškanskega samostana v Kamniku. V: *500 let frančiškanov v Kamniku, Zbornik referatov zgodovinskega simpozija 1992*. Ur. Emilijan Cevc idr. Kamnik: Kulturni center. 45–48.
- – 2000: Knjižnica frančiškanskega samostana v Ljubljani. V: *Frančiškani v Ljubljani, samostan cerkev in župnija Marijinega oznanjenja*. Ljubljana: Samostan in župnija Marijinega oznanjenja. 436.
- Viktor PAPEŽ 2004: Škof Karel Janez Herberstein in frančiškani. V: *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba. 343–356.
- Sonja SVOLJŠAK 2005: Pregled nekaterih historičnih sistemov organizacije znanja in klasifikacije: s posebnim poudarkom na vsebinskih ureditvah samostanskih knjižnic. *Knjižnica* 49(2005)1–2. 203–215.

Japelj – prevajalec petju namenjenih besedil

JANEZ MOČNIK

Ulica Ivana Hribarja 25, Cerklje na Gorenjskem
daniela.mocnik@guest.arnes.si

Istega leta, ko je na Dunaju izšla od dvora Marije Terezije ukazana cerkvena pesmarica, ki naj bi dotedanjo latinsko zunanjo podobo maše prekrila z nemško glazuro, je novi ljubljanski škof Karel Janez Herberstein povabil dotedanjega goriškega nadškofijskega tajnika Jurija Japlja v Ljubljano, da bi mu zaupal osrednjo vlogo pri uresničevanju svojega programa reformnega katolicizma. Kaj je škofa nagnilo k odločitvi, da povabi duhovnika tržaške škofije, ne vemo, saj se ta dotlej še ni mogel izkazati kot prevajalec niti ni bil izrazit pristaš reformnega gibanja. Gotovo je k temu pripomoglo Japljevo odlično znanje jezikov, mogoče tudi zveze in poznanstva s kranjskimi plemiči.

Herberstein sam ni znal toliko slovensko, da bi mogel javno pridigati, vendar je od duhovnikov v svoji škofiji zahteval znanje slovenščine. Da bi mogel tudi med preprostimi sloji, ki so znali samo slovensko, širiti reformne ideje, je z nedeljskimi šolami pospeševal pismenost in načrtoval prevajanje. Za dosego teh ciljev je bil Japelj dobrodošla pomoč.

Poleg prevajanja Svetega pisma sodi med najpomembnejše uspehe Japljeve prevodne dejavnosti poslovenjenje mnogih besedil, ki so bila namenjena petju. Že v pesmaricah z naslovom *Zerkovne pejmi* je pokazal, kako naj se prevaja besedilo za petje. Še boljše mu je to uspelo v molitveniku *Sbrane molitve*. Dodani *Perstavik enih krajnfkih pejfem* nam danes edini odgovarja na nekatera do sedaj neodgovorjena vprašanja iz preteklosti slovenskega cerkvenega petja. V knjižicah *Lyfti inu evangelia* je dodal *katolshke pejmi, ki se po stari navadi pred pridigo pojo*. Nekatere pesmi iz tega dodatka Slovenci pojo že od srednjega veka sem, očitna pa je tudi povezava z rojakom, nesojenim pesmaričarjem Frančiškom Mihaelom Paglovcem. Japljev prevod mašne pesmi *Pred tronam tvoje milofsti* se je močno »popravljen« na slovenskih korih obdržal do današnjega časa. V vsej monarhiji zapovedano besedilo Johana Michaela Denisa je po napevu Johana Michaela Haydna prvi po slovensko zapel prav Jurij Japelj.

In the same year that Maria Theresa, hoping to give a German feel to the Latin aspect of the mass, ordered a hymnbook to be published in Vienna, the new Bishop of Ljubljana, Karl Johann Herberstein, invited Jurij Japelj – archbishop's secretary from the Goriška region – to Ljubljana to assign him a key role in the implementation of his Catholicism reform movement. What sparked the bishop to invite a priest from the Diocese of Trieste remains a mystery, since by then Japelj could not have proved his merit as a translator, nor was he a staunch supporter of the reform movement. The decision must have been influenced by Japelj's excellent command of languages, perhaps also his connections and acquaintances among Kranj's nobles.

Herberstein himself was not as proficient in Slovenian to be able to deliver a sermon in pub-

lic himself, though he demanded that the priests in his diocese be able to speak Slovenian. In order to spread his reform ideas among Slovenian-only speaking followers, he facilitated literacy and translation in his Sunday schools, and Japelj was a welcomed help in his endeavours.

Apart from having translated the Bible, Japelj's other noteworthy translation achievements lie in translating texts intended to be sung. Already in the songbooks entitled *Zerkovne pešmi* he showed how a text intended to be sung should be translated; he managed to do an even better job in translating the prayer book *Sbrane molitve*. The appendix entitled *Perstavik enih krajskih pešjem* as the only source of its kind provides answers to some of the previously unanswered questions from the history of church singing in Slovenia. To the booklets entitled *Lyfti inu evangelia* Japelj added Catholic songs *katolšhke pešmi, ki se po ftari navadi pred pridigo pojo*; Slovenians have been singing some of the songs from this appendix from the Middle Ages, and there also exists an obvious connection with his compatriot, the failed songwriter Frančišek Mihail Paglovec. Japelj's translation of the mass song *Pred tronam tvoje milofti* has been preserved up to the present day in Slovenian choirs, though in a highly altered form. The text by Johann Michael Denis, which the monarchy prescribed to be sung everywhere on its territory and whose musical rendition was performed by Johann Michael Haydn, was first sung in the Slovenian language by Jurij Japelj himself.

Ključne besede: prevajanje petju namenjenih besedil, mašna pesem, Jurij Japelj

Key words: translating texts intended to be sung, mass song, Jurij Japelj

Večina evropskih jezikov uporablja besedo pesem v dveh različnih pomenih:

1. Pesem, ki se poje, je glasbeni pojem in ima svoj napev, torej melodijo, ritem in običajno vsaj latentno harmonijo. V večini primerov tudi besedilo, vendar to ni nujno (nemški romantik Mendelssohn je pisal *Lieder ohne Worte*).
2. Pesem, ki se bere ali recitira, sodi v literaturo in ima ritem in melodijo samo v literarnem pomenu, ki se od glasbenih bistveno razlikujeta.

Ta dvojnost je v resnici precej mlada. Pri starih Grkih je imela vsaka poezija, še posebno lirski, svoj napev. Celotni pevec Iliade je dolgo epsko pesnitev začel: *Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος* ... kar bi se po naše reklo: *O srdu Pelida Ahila, boginja, zapoj* ... Ni prosil boginje, naj pripoveduje ali recitira, ampak naj zapoje. Tudi latinski poeta je bil lahko pevec ali pesnik.

Slovenska ljudska tvornost pozna samo pesem, ki se poje, in njenega avtorja ali izvajalca imenuje pevca. Prešeren pozna samo pevca: *Naj pevec drug vam srečo popisuje* ... ali ... *naj gre pevec v daljno Kino ... pevcu vedno sreča laže* ... Ko izstrelji puščico v Blaža Potočnika, glasbenika in pesnika, ni v dilemi:

*Popred si pevec bil, zdaj si homeopat;
popred si časa bil, zdaj si življenja tat.*

Pesem, v kateri pravi poetu: ... *stanu se svoj'ga spomni, trpi brez miru* ..., ni naslovil pesniku, ampak *Pevcu*.

Toliko za uvod, ker bomo govorili o petju namenjenih besedilih.

Petju namenjena pesem mora svoj ritem prilagoditi glasbenemu, kar pomeni: vse kitice, ki se bodo pele na isti napev, morajo imeti enak besedni ritem – enako metrično zgradbo. Pri umetni tvornosti je postopek običajno obraten: skladatelj pri oblikovanju glasbenega ritma izhaja iz ritma že oblikovanega besedila. Zato ritmično neurejenih besedil običajno ne komponiramo.

Pri Japlju opazamo izredno afiniteto do petju namenjenih besedil in prav prevode le-teh cenimo kot enega najpomembnejših uspehov njegove prevodne dejavnosti. Od kod izvira to nagnjenje?

Njegovemu odnosu do pevskih besedil sta botrovala vsaj dva vzgiba iz mladosti:

1. Njegov prvi učitelj naj bi bil kamniški rojak, nesojeni pesmaričar Frančišek Mihael Paglovec. Ob velikem delu in trudu, ki ga je ta vložil v pesmarico *Cantilena variae*, je gotovo vsaj nekaj pevskega znanja posredoval tudi svojim učencem. Če pa v obstoj šolske ustanove pri Sv. Martinu ne verjamemo, saj o njej ni pisnih podatkov, ampak le ljudsko izročilo, in trditev o odnosu učitelj – učenec ne drži, je gotovo, da je Japelj Paglovčevo delo poznal in ga cenil, saj je njegov začetniški silabotonični verzni princip v času, ko je oče Marko Pohlin v Krajnski gramatiki še vedno zagovarjal slovenščini tuj kvantitativni princip po latinskem vzoru, izpopolnil in nadgradil.
2. Latinske šole je Japelj obiskoval pri jezuitih v Ljubljani. Razgibano glasbeno življenje v kolegiju je že v začetku stoletja sooblikovala dolga vrsta Kamničanov: Jožef in Ignacij Irlich, Filip Jakob Naum, Gašper Vasl, Bernard Goetzel in najznamenitejši med njimi Mihael Omerza, skladatelj dram in oratorijev, ki so jih izvajali na gimnazijskih prireditvah. V takem ozračju tudi nadarjeni sin kamniškega peka ni mogel ostati ravnodušen in si je pridobil primerno glasbeno znanje. Čeprav se kasneje z glasbo ni ukvarjal, mu je prav to znanje omogočilo kvalitetno oblikovanje petju namenjenih besedil.

Novi ljubljanski škof Janez Karel Herberstein je že dve leti po ustoličenju povabil iz Gorice Japlja za pomočnika pri uresničevanju reformnega knjižnega programa. K tej nalogi so sodili tudi prevodi cerkvenih besedil, ki sta jih za rabo v svojem cesarstvu predpisovala Marija Terezija in Jožef II.

Kdaj je Japelj začel prevajati petju namenjena besedila, ne moremo natančno določiti. Nekateri poznavalci na prvo mesto postavljajo libreto *Artakserses* dvornega pesnika Marije Terezije slavnega Pietra Metastasija, ki naj bi ga prevedel pred letom 1777. To besedilo, ki je bilo že ob svojem nastajanju namenjeno za uglasbitev in uprizoritev, je doživelo vsaj 100 uglasbitev. Da se je Japelj, ki je prevajal skoraj izključno iz nemščine in latinščine, lotil obsežnega v italijanščini pisanega libreta, nas ne sme motiti, saj je študiral v Gorici, bil duhovnik tržaške škofije in je tudi italijanščino obvladal. Libreto je sicer petju namenjen, vendar Japljev prevod ni bil niti komponiran niti pet. Zato ga izvzemimo iz te razprave!

Če hočemo prav razumeti Japljevo prizadevanje za slovensko cerkveno petje, moramo poseči malo v zgodovino. Tridentinska maša, ki jo je uveljavil papež Pij V. z Rimskim

misalom l. 1570, je odpravila vse lokalne mašne obrazce in poenotila zahodni obred. Ker je bila v celoti latinska, je rabo ljudskega jezika omejila na sklep besednega bogoslužja – pridigo in pesem pred njo, ki jo je pela vsa cerkev. Že pred koncem srednjega veka so se pri nas uveljavile nekatere praznične pesmi, ki so se ohranile v dveh različnih zapisih:

1. Primož Trubar je od vsega bogoslužja najbolj cenil pridigo. Da bi ji dal večji pomen, je srednjeveške katoliške pesmi zapisal in jih, koder se mu je zdelo potrebno, malo poluteranil ter natisnil kot tastare: *Taftara boshizhna*, *Taftara velikanozhna*, *Taftara pejffen od Švetega Duha in Taftare defet sapovedi*, ki se je pela takrat, ko ni bilo posebnega praznika. Prav to pesem srečamo skoraj nespremenjeno še pri Paglovcu.
2. Mladi devinski pater Gregorio Alasio da Sommaripa iz reda servitov Beatae Mariae je za potrebe italijanskih duhovnikov, ki so delovali med Slovenci, l. 1607 izdal *Vocabulario Italiano e Schiavo*. Na koncu je slovarju priložil štiri pesmi v italijanskem črkopisu – iste, ki jih poznamo iz Trubarjevega zapisa kot tastare, kar nas pouči, kako so bile v svojem času poznane in cenjene. Od Trubarjevega zapisa se ta razlikuje samo toliko, da je ohranil prvotno katoliško dikcijo. Žal so devinski zapisi brez napevov in tako omogočajo samo literarno primerjavo, ne pa bistvene – glasbene.

Absolutistični vladarji so si povsod po Evropi prizadevali čim več oblasti skoncentrirati v svojih rokah, zato je bilo treba čim bolj omejiti ustanovo, ki je imela svoje strukture mimo državne oblasti, svojega poglavarja pa celo izven državnega ozemlja. Katoliško cerkev je bilo treba spraviti čim bolj pod vpliv državnega aparata. Janzenistični ideologi so utemeljevali pravico vladarja, da se vtika v cerkvene zadeve. Tak nauk so vladarji navdušeno sprejemali. Na Kranjsko pravi janzenizem pravzaprav ni nikoli prodril, čeprav ga nekateri v slabšalnem smislu radi ponujajo, pač pa gre le za reformni katolicizem, ki je v nekaterih potezah res sledil janzenizmu. V Avstriji je z državnim cerkvenstvom bolj v rokavicah začela Marija Terezija.

Istega leta, ko je škof Janez Karel Herberstein povabil dotedanjega goriškega nadškofijskega tajnika Jurija Japlja v Ljubljano, je na Dunaju izšla od dvora Marije Terezije za vso državo zapovedana in obvezna cerkvena pesmarica, ki naj bi dotedanjo latinsko zunanjo podobo maše vsaj prekrila z nemško glazuro. Kaj je škofa nagnilo k odločitvi, da povabi duhovnika tržaške škofije v svojo službo, ne vemo. Gotovo je k temu pripomoglo Japljevo odlično znanje jezikov, mogoče tudi zveze in poznanstva s kranjskimi plemiči. Herberstein sam ni znal toliko slovensko, da bi mogel pridigati, vendar je spoznal pomen jezika za oznanjevanje in od duhovnikov v svoji škofiji zahteval znanje deželnega jezika, tj. slovenščine. Da bi mogel tudi med preprostimi sloji, ki so znali samo slovensko, širiti reformne ideje, je z nedeljskimi šolami pospeševal pismenost in načrtoval prevajanje. Za dosego teh ciljev pa je bil Japelj dragocena pomoč.

S prevajanjem pesmi za bogoslužno rabo je Japelj začel najbrž kmalu po prihodu v Ljubljano, čeprav so njihove tiskane izdaje precej mlajše.

Leta 1784 je izdal *ZERKOVNE PESMI. LITANIE inu molitve per Boshji flushbi. Is Nemshkiga na Slovensku preštaulene*. V tej pesmarički se prvič pojavi tiskan prevod

obvezne mašne pesmi *Pred tabo na kolenih* v devetih delih s kar 28 kiticami. Iz kasnejših tiskov je očitno, da je Japelj cerkvene pesmi prevajal za določen napev, zato upravičeno sklepamo, da to velja tudi za to pesem. Žal pa napeva, ki naj bi Japlju služil kot opora, ne poznamo zanesljivo, čeprav je zelo verjetno, da gre za napev, ki ga je Anton Foerster s svojimi »izboljšavami« in popravljenim besedilom objavil v prvem delu Cecilije I. 1883 in ga samo površno označil kot nemškega.

Naslednje leto je knjižica z enakim naslovom in popolnoma enako vsebino izšla kar dvakrat: v Trstu in v Ljubljani. Treba je poudariti, da je ljubljanska izdaja zelo lepa, z dekorativnim okvirčkom na vsaki strani. Posebno skrbno je oblikovana naslovna stran. Natisnjena *skus Ign. Kleinmaierja, Stifkavza*. Tri izdaje v dveh letih kažejo na dobrodošlost Japljevega prevoda, saj je bilo do tedaj na voljo – vsaj v tiskani obliki – najbrž le nemško besedilo.

Že naslednje leto (1786) so izšle *SBRANE MOLITVE IS NEMŠHKIGA NA KRAJNSKU PRELOSHENE od JURJA JAPELNA, Direktorja per svetim Petru*. Molitvenik je zanimiv, ker ima *Perstavik enih krajskih pejssem, katere fo is vezh jesikov vkup sloshene od tiga sgoraj imenovaniga Direktorja per S. Petri v Lublani*. V Pristavku je šest pesmi, od katerih sta za nas zanimivi predvsem dve: *Pejssem od Christufoviga terplejna* in *SACRIS SOLEMNIIS ali zerkovna pejssem od svetiga Refhniga Telefa*. Obe najdemo kasneje v Riharjevi harmonizaciji v njegovi zbirki *Vishe sa svete pejsmi*. Mnogi uporabniki zbirke so prepričani, da so vse pesmi v njej Riharjeve, čeprav si jih skladatelj sam ni nikoli lastil, ampak je zapisal, da jih je »čveteroglasno postavil«. Svojemu učencu Jožefu Levičniku je ob neki priložnosti sam naštel vse, ki niso njegove, vendar je Levičnik sčasoma pozabil in je ob 100. obletnici skladateljevega rojstva vedel samo za pet naslovov. Ker se Japljeva prevoda besedil natančno pokrivata z Riharjevo harmonizacijo, smemo verjeti, da sta tudi ti dve pesmi izmed tistih, ki jih je samo čveteroglasno postavil. To še posebej potrjuje prva pesem, pri kateri je Japelj zapisal opombo: »Ta fedma verfta fe vfelej dvakrat poje«, kar se popolnoma ujema s kasnejšo Riharjevo harmonizacijo starega napeva. Tako nam Japelj posreduje del odgovora na do danes neodgovorjeno vprašanje iz naše cerkvenoglasbene preteklosti.

Ko je bil Japelj že »farmolhter per svetimu Kanzjanu na Jeshzi blisu faulkgiga mofta« so »f perpushejnarn gnacliviga inu vissoku vrejdniga Firlhta inu Gospada Gospada KARLNA« izšli *LYSTI INU EVANGELIA na vse nedele inu prasnike zhes lejtu*. (Firšt inu gospod Karl je bil takrat že pokopan, zato pa je moral gospod Jurij zapustiti ugodno službo direktorja Schillingove ustanove pri Sv. Petru in iti na deželo duše past.) Od strani 311 naprej so dodane *katholfhke pejsfni, katere se po stari navadi pred pridigo pojo*. Med enajstimi pesmimi so kar tri take, ki smo jih med prazničnimi pesmimi že srečali pri Trubarju in Sommaripi, štiri so ljudske, dve pa sta iz Paglovčeve pesmarice *Cantilenae variae*.

Zadnja je bila natisnjena, ne pa zadnja prevedena, za nas posebno zanimiva *VISHA SVETO MAŠHO flišhati inu druge molitve. V Lublani, vtifnenu per Joan. Frid. Egerju, 1791*. Prinaša znamenito, od oblasti predpisano mašno pesem: *Hier liegt vor deiner Majestät* v slovenščini. Nemško besedilo te maše je napisal dunajski pesnik jezuit Johann Michael Denis, ki je bil poleg drugega pod Herderjevim vplivom navdušenec za ljudsko pesništvo. Vplival je na Pohlinov krog in na Žigo Zoisa, preko njega na Valentina Vodni-

ka. Japljev tiskani prevod ima naslov *Pred tronam tvoje milosti*. Večina od desetih delov ima po več kitic, skupaj 18. Stavke, ki se pojo med mašnim ordinarijem (stalni deli), je naslovil latinsko: Kyrie, Gloria, Sanctus ..., dele proprija (spremenljivi deli) pa slovensko: K evangeljumu, Ofrovajne, Po povzdigvajnu ...

Japelj tudi tega besedila ni prevajal za kakršnokoli rabo, ampak za čisto konkretno uglasbitev, ki je bila delo skladatelja Johana Michaela Haydna, salzburškega nadškofijskega regensa, brata slavnega Josepha Haydna. Da je bil Japljev prevod res namenjen Haydnovi uglasbitvi, nas prepričuje spretno prilagajanje besedila toku danega ritma in melodije.

Japlju slovenščina teče gladko in celo tam, kjer je moral zaradi glasbenih odmorov pazljivo postavljati besede, da jih tok napeva ni sekal, je pokazal svojo muzikalnost. Težave so nastopile v 7. stavku: Po povzdigvajnu. To je mesto v maši, kjer se je po takratni razvadi izvajal drugi del Sanctusa = Benedictus, in je bil po neki maniri vedno najliričnejši, najlahkotnejši stavek. Tudi Haydn se je hotel prilagoditi in je stavek namesto v dvodobni meri, kakor vse ostale, komponiral v $\frac{3}{4}$ taktu. Kljub jambski stopici brez predtakta. In tu so se začele Japljeve težave. V nemškem besedilu se vseh 16 verzov tega stavka začne z enozložno besedo, ki je v Haydnovi kompoziciji prevzela iktično mesto in s tem glasbeno težko dobo. Problem se sploh ni pokazal. Ob prevajanju pa je postal očiten. Japelj se ga je dobro zavedal in ga je tudi v večini verzov dobro rešil, ali po nemškem vzoru – z enozložnico ali z besedo, ki prenese akcent na 1. ali 2. zlogu: gnádlivo ali gnadlívó. Le pri dveh verzih mu lahko očitamo, da je prehitro odnehal.

Kdaj je Michael Haydn komponiral to besedilo, ne vemo. V najnovejšem incipit katalogu, izdanem pred nekaj leti v New Yorku, piše: »komponirano v Salzburgu cca 1795 (zasedba SSA, 2 viol. & org.)«. Nato katalog naniza začetke vseh 10 stavkov. Podatek o času nastanka zagotovo ne drži, saj je bila skladba v Sloveniji poznana vsaj 16 let prej – leta 1779 jo je prepisal brat Quirinus, ki je na naslovno stran prepisa zapisal: »Ad simplicem usum fris Quirini 1. Avg. 1779«. Kasneje je novi lastnik pripisal: »In conventu ord. S. P. Francisci«, čisto spodaj pa še: »nunc Fortunati Kuntara – ludimagistri«.

Glasbeni stavek je zelo preprost, namenjen orgelski spremljavi, oznake nad notami pa povedo, kje naj se poje štiriglasno, kje samo dvoglasno. Pevskih linij posameznih glasov pa se iz te partiture ne da izpeljati. Tisto, kar nas v tem prepisu najbolj zanima, je besedilo. Pod črtovjem z violinskim ključem je z gotico vpisano nemško besedilo, pod notami v basovskem ključu pa z bohoričico Japljev prevod. Z enakim črnilom. Da je slovensko besedilo pisala ista roka, nam potrjujejo črke, ki so v gotici in latinici enake: G, b, d, g, i in t. Tudi nagib pisave je enak. Torej je bilo slovensko besedilo vpisano kmalu za nemškim, če že ne istočasno. Vse naštetu nam pove, da je skladba Michaela Haydna nastala približno 20 let pred datacijo v katalogu in prav kmalu za tem je nastal tudi Japljev prevod z naslovom *Pred stolom tvoje milosti*. Za tiskano izdajo pa je Japelj stol zamenjal s tronom, kar kaže na Japljevo jezikovno in glasbeno občutljivost, saj ne gre le za pomensko razliko, ampak predvsem za vokal: ô v stolu zveni pritlehno (mislim dobesedno), ó v tronu pa vsekakor mnogo bolj vzvišeno.

V Sloveniji je ohranjenih precej prepisov Haydnove mašne pesmi, vendar so kar po vrsti priredbe, ki se bolj ali manj oddaljujejo od originala. Med najstarejšimi je *Das*

deutsche Hochamt für die Orgel (NUK), ki ima vpisano nemško besedilo in je bila namenjena enoglasnemu petju.

Prav tako za eno- ali dvoglasno petje sta oba prepisa organista in skladatelja Leopolda Cveka, ki sta mogoče celo njegovi priredbi. Oba imata enak naslov *Mafs-Lied Hier liegt* in samo nemško besedilo, zato sta za raziskavo o usodi Japljevega prevoda neuporabni.

Iz arhiva Philharmonische Gesellschaft je *Das Deutsche Hochamt*, rokopisna priredba za zbor in komorni orkester iz druge polovice 19. stol. Samo nemško besedilo kaže na trdovratnost tujega elementa v Ljubljani.

Tudi knjižnica novomeškega frančiškanskega samostana hrani dve priredbi:

Rokopis *Das deutsche Mefs-Lied Hier liegt mit 10 Arien von Haiden* je zelo preprosta priredba za orgle brez besedila.

Deutsches Hochamt – Hier liegt vor deiner Majestät für Stadt und Landkirchen je izdala založba Haslinger na Dunaju brez letnice nekje sredi 2. polovice 19. stol. Herr Sauer je priredil skladbo v treh inačicah:

1. Für die Orgel allein,
2. Für die Orgel und die 4 Gesangstimmen,
3. Für die Orgel, die Gesangstimmen und alle Instrumental-Stimmen.

To, tretjo, inačico so imeli v Novem mestu. Ohranjenih je kar precej glasov, žal pa ni niti partiture (ki je odšla z nekim dirigentom) niti orgelskega parta (ki se je verjetno prijel nekega organista).

Ko v Sloveniji nisem našel verodostojne partiture iskanega dela, sem (malo naivno, kljub očitno napačnim podatkom v katalogu) poskusil v mestu, kjer je nastalo. Po posredovanju prijatelja Andreja Feiniga, koroškega orgelskega koncertanta, ki je študiral v Salzburgu, sem izvedel, da originalna partitura ni ohranjena in da je bila maša najbrž prvotno za enoglasno petje z orglami. Ali je Michael Haydn kot regens ali kasneje organist v salzburški stolnici mašno skladbo sam priredil za kakšno drugo zasedbo, tudi tam ne vedo. Tudi časa nastanka ne. Torej ne vedo nič. Ni kazalo drugega, kot da za simpozijsko izvedbo v cerkvi sv. Jakoba v Kamniku rekonstruiram stilno čim bolj avtentično priredbo za domači mešani zbor in godalni ansambel.

Posamezni stavki te maše se še dandanes sem in tja pojavljajo na slovenskih korih, zato samo nekaj stavkov o tem, kaj se je z njo dogajalo od 19. stol. naprej.

S slovenskim besedilom je bila prvič natisnjena šele v *Ceciliji* (1883), vendar jo je prireditelj Anton Foerster melodično, ritmično in harmonsko tako izmaličil, da je od Haydna ostalo skoraj samo ime. Tudi besedilo je samo še od daleč malo Japlju podobno. Ne samo, da so iztrebili germanizme, tudi večino Japljevih dobrih verzov so »prenovili«. Kdo je to napravil, ne vemo, ker je urednik zapisal, da so »besede blagovoljno popravili gospodje Luka Jeran, Janez Bilc in Anton Dolinar«. Krivda je torej kolektivna! V drugi izdaji *Cecilije* (1901) se je prenova nadaljevala, urednik je zapisal, da se je »tega zamudnega in težavnega dela lotil z veseljem prečastiti gospod dr. Gregorij Pečjak«. Zdaj vsaj vemo, kdo je besedilo dokončno »prenovil«. Taka je pesem zašla še v *Cerkveno zboro-*

vsko pesmarico – Tuji skladatelji – 1983 (!) z eno samo izboljšavo v besedilu. Japljev drugi verz »tvoj folk, o Bog, kleči« so čistilci s konca 19. stol. poslovenili(!) v »tvoj verni ljud kleči«. V zadnji izdaji so – hvala Bogu – vsaj ljuda nadomestili z rodom. Občutljivih ušes Japljev folk najbrž ni nič bolj motil kakor Prešernov verz »žnabel žnabla izpustiti noče«. Sta pač verodostojni priči časa. Sploh pa se folk stalno uporablja v besedi folkloru in žnabelček je običajna beseda v ljudskem pesništvu.

Duhovna podoba Japlja v izbranih pesmih

IGNAC NAVERNIK

Frančiškanski samostan v Kamniku
ignac.navernik@gmail.com

V zapuščini Jurija Japlja so ohranjene tri njegove izvirne slovenske pesmi, ki imajo izrazito humorno, šegavo vsebino in vsebujejo odkrite erotične elemente. Japljeve *Pridige sa vse nedele skusi lejtu* avtorju prispevka služijo, da z njimi osvetli tri področja, ki jih je izpostavil ob pesmih: odnos Japlja do spolnih praks izven zakona, odnos do zakonske skupnosti in družine s poudarkom na odnosu do ženske in lik duhovnika, kakršnega predstavi v svojih pridigah. Na podlagi primerjave in sinteze ugotovitev ob pesmih in pridigah napravi poskus Japljeve duhovne podobe. Možnosti za nadaljnje raziskovanje gredo predvsem v smer celostnega pregleda Japljeve prevodne in izvirne poezije, primerjave Japljevih pridig s pridigami avtorjev, pri katerih je črpal snov (Japelj jih ob pridigah navaja pod črto), Japljev odnos do ženske v luči porajajočega se feminističnega gibanja, odnos do Marije. Posebej bo dobrodošel pregled Japljevih pridig s strani oznanjevalne teologije.

Japelj's legacy preserves three of his original poems in Slovenian, which are strongly humorous in nature and also contain erotic elements. We will use Japelj's *Pridige sa vse nedele skusi lejtu* to highlight three aspects in particular: Japelj's stance on extramarital intercourse, marriage and family, with a focus on the woman and the character of the priest as presented in Japelj's sermons. By comparing and analysing the finds related to poems and sermons we make an attempt to draw up Japelj's spiritual image. The possibilities for future research lie in a complete overview of Japelj's translated and original poetry, comparison of his sermons and the sermons of authors he drew from (Japelj states such references under the line), his attitude towards the woman in the light of rising feminist movement and his attitude towards the Virgin Mary. An overview of Japelj's sermons by applied theology would also be of special relevance.

Ključne besede: izvirne slovenske pesmi, Japljeva duhovna podoba

Key words: original poems in Slovenian, Japelj's spiritual image

Morda naslov obeta več, predvsem večjo širino, kot jo bomo obdelali v našem prispevku. Predmet raziskave namreč ne bo podroben prikaz celotnega Japljevega pesniškega opusa, ki ga v večini predstavljajo prevedena dela nabožne vsebine, ampak bomo skušali preko treh izvirnih pesmi in njihove primerjave z Japljevimi pridigami čim bolj izluščiti in vsaj rahlo nakazati nekatere poteze njegove duhovne podobe. Jasno je, da

pri tem ne moremo mimo njegove življenjske poti. Zavestno se bomo ognili razpravam okoli duhovnih smeri, zlasti o janzenizmu in katoliški obnovi, ki naj bi jim Japelj pripadal, saj bi takšno raziskovanje daleč preseгло obseg, ki nam je na voljo. Na koncu našega prispevka bo oris njegove duhovne podobe nakazal, kateri »duhovni smeri« bi lahko Japelj bil najbližje. Naj pa že tu poudarimo, da takšno »umeščanje« ni naš namen, pa tudi naloga ne, saj prej zamegli, kakor odkrije kakšno duhovno potezo človeka.

Tako se bomo v prvem delu posvetili vsebini treh izbranih pesmi. Ob njih bomo izluščili tri teme. Z ozirom na te bomo v drugem delu, vsaj v grobem, brali Japljeve pridige. Tretji del bomo posvetili poskusu orisa Japljeve duhovne podobe na podlagi primerjave obeh prejšnjih delov.

1 Tri Japljeve izvirne pesmi

V zapuščini Jurija Japlja, ki jo hrani Arhiv Slovenije¹ so v rokopisu ohranjene tudi tri njegove posvetne pesmi: *Oda na god ene mlade gospodične*, *Kaku se na Krajskem proso mane* in *Otročja postela na kmetih*.² Spadale naj bi med korpus besedil, namenjen ožjemu krogu slovenskih izobražencev, ki so se zbirali okoli Zoisa. Drugače povedano: namenjen naj bi bil njihovi interni uporabi, za njihovo dušo. In to je kot nalašč za nas, ki želimo priti ravno v intimo Japlja. Kaj naj bi bil boljši pokazatelj tega, kakšen je naš pesnik in prevajalec sam po sebi, če ne ravno dela, za katera je bil prepričan, da ne bodo nikoli objavljena, kaj šele, da se bodo ohranila v zapuščini. Morda je njihovemu preživetju botrovalo tudi dejstvo Japljeve nenadne smrti, na dan, ko mu je prijatelj sporočil novico, da je bil od cesarja imenovan za škofa v Trstu.³ Bržkone bi kot škof poskrbel, da bi se zapisi take vsebine izgubili. Če za to ne bi poskrbel sam, pa bi slednje zelo verjetno storili uredniki njegove zapuščine. Kakor ugotavlja že Peter Svetina, bi jih širša javnost le stežka pripisala bodočemu škofu,⁴ in to še danes, ne le v njegovem času.

Gre za pesmi z izrazito erotično, šegavo vsebino. Morda predstavljajo, vsaj v osnovi, pesnikovo osebno ljubezensko izkušnjo. Seveda je zelo verjetna tudi možnost, da preprosto posnema pesnike drugih narodov (npr. Hagedorn, Pope) in preizkuša »zven« pesmi s to tematiko v slovenščini ali pa samo s satiro in morda kančkom pomilovanja obdela življenje preprostih ljudi na podeželju (sam je meščanski otrok).

Posvetimo se pesmim samim. V peti kitici *Ode na god ene mlade gospodične*, spisane za gospodično Magda-leno,⁵ ki ji ustvarjalec želi, da bi se ji nadvse dobro godilo, še posebej v njenem ljubezenskem življenju, najdemo odkrito navodilo njenemu bodočemu možu: »Kadar bodo njega siti / inu druge jel' ljubiti / naj takrat per miru bo / in ne ajfra

¹ AS 892, Japelj.

² Za potrebe našega raziskovanja bomo uporabili prepis, objavo teh treh pesmi, ki jih prinaša delo: *Od lubezni in vesela. Izbor starejše slovenske posvetne poezije*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2006, 33–39.

³ Prim. U. Urbanija, *Jurij Japelj – življenje in delo*, Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Ljubljana 2004, 215.

⁴ Prim. P. Svetina, Japljevi prevodi Hagedorna in Popa, v: *Slavistična revija* 50 (2002), 123–129.

⁵ Na izbor imena je opozoril Peter Svetina v predavanju na simpoziju, gre za leno Magdo.

za ženo.«⁶ Če ji prej želi zvestobe ljubimcev, vse dokler si ne bo izbrala enega izmed njih, ki bo povsem po njenem okusu in ji bo povsem podložen, se sedaj obrne na čas, ko bo njuna ljubezen pošla. Ženi se bodo zdeli pristrčni tudi drugi moški in nekateri med njimi ji bodo ukradli srce. V tem primeru naj mož ne bo ljubosumen in naj ne ukrepa, pač pa pusti ženi, da v miru izživi svojo zaljubljenost. Potrditev o tem, da dejansko ne misli le na hrepenenje dveh zaljubljenec, ampak tudi na konkretne spolne stike, dobimo v sedmi in osmi kitici. V zadnjih dveh verzih sedme kitice pravi »in če nosi on roge, / naj to drugim ne pove.«⁷ Pri vsem tem naj o ženi vedno dobro misli in naj ima otroke vedno rad, tudi če ne bodo njegovi telesni potomci.

O podobno šegavi erotični tematiki govori tudi v ostalih dveh pesmih. »Metje proša« ni v ospredju, pač pa igre med fanti in dekleti, ki pri tem opravilu pomagajo. Gospodar dekli naroči, naj pri sosedih poišče pomoči in ji zabiča: »Gledaj, da boš naprosila, / narmanj pet al šest deklet«⁸ in pri tem ne pozabi poudariti: »Jest imam pet korenjakov, / kir se snopja ne bojé«.⁹ Če bi slučajno katera od napora omedlela ali bi ji postalo vroče, se ni bati, pravi gospodar, saj »pòd je lejp, brhka kopica«.¹⁰ Na še eksplicitnejšo erotiko kažeta deveta in deseta kitica. Ko se dekleta brani pred fantom, ki se ji preveč očitno približa, ji ta odgovori: »'Kaj čenčaš ti uboga reva?' / ... /in jo že na kopo deva, / da vse štiri pomoli.«¹¹ Temu zgledu takoj sledijo še drugi pari »ter na vrhi enga drugi / kakor snopje tam ležé«.¹² Seveda dekleta fantom ne ostanejo dolžna, zato se vse zapodijo v enega in ga podrejo na tla. V trinajsti kitici nato Japelj zapiše: »Ta je njih narveči hvala, / al se malkedaj zgodi, / večidejl jih eden vala, / kakorkoli sam želi.«¹³

Otročja postela na kmetih je dejansko tožba moža devet mesecev po poroki. Ta našteva, za kaj vse bo moral odšteti denar ob rojstvu otroka. Hrana in pijača, zibelka, povoji in tančice, vse to ga spravlja v obup, zato zavzdihne, »kej je mir in pokoj moj?«¹⁴ Takoj po porodu se bo začelo peči in cvreti, se bo jedlo in pilo, denar bo potrebno dati botri pa kaplanu in cerkovniku ob krstu, seveda tudi babice ne more pustiti praznih rok. Zanimiva je tudi ugotovitev »Kej je to, kar ni potreba / in se vendar mora dat?«¹⁵ Pesem je hudomušna kakor ostali dve, vendar nima erotičnih namigov.

Ob koncu pregleda pesmi se nam vse bolj zastavlja vprašanje, vsaj ob *Odi*, če že ne ob *Otročji posteli*, ali si s takšno tematiko pesmi Japelj dejansko ne odgovarja na zelo osebno vprašanje: Sem se odločil prav, ko sem izbral duhovniški poklic? Pri tem nimamo v mislih, da bi bil Japelj »nesrečen« v svojem poklicu, kakor so radi v preteklosti ugotavljali za duhovnike, ki so napisali kakšno ljubezensko pesem, pač pa le, da skuša videti, kaj bi mogel pričakovati, če bi izbral drugo pot. Pri tem se opira na življenjske izkušnje, ki jih vsak dan srečuje ob pastoralnem delu med ljudstvom, jih na humoren način obdela ter v bistvu izre-

⁶ *Od lubezni in vesela*, str. 33.

⁷ N. d., str. 34.

⁸ N. d., str. 35.

⁹ N. d., str. 35.

¹⁰ N. d., str. 35.

¹¹ N. d., str. 36.

¹² N. d., str. 36.

¹³ N. d., str. 37.

¹⁴ N. d., str. 38.

¹⁵ N. d., str. 39.

ka potrditev svoji odločitvi, saj so težave in problemi povsod, ne glede na stan. Če sledimo tej smeri razmišljanja, bi potem Japelj v pesmi izživel svoje potencialne možnosti, hkrati pa mu pesmi služijo tudi kot povratna informacija. Pastoralna praksa mu pri tem še kako pride prav. Primere iz življenja ljudi zgosti in jih obrne nase. Končni cilj pesmi zagotovo ni želja po drugem stanu, pač pa potrditev v pravilnost izbire poklica. Glede na vsebino pesmi in položaj moškega v njih (zlasti v *Otročji posteli* in *Odi* se moškemu ne godi najbolje) bi bil takšen cilj vsekakor dosežen. Lahko bi torej rekli: na svojstven način, s pesmijo, pritrjuje pravilnosti svoje izbire, ko sebe postavlja v vlogo zakonskega moža in si plastično predstavi vse njegove težave. Razgledan duhovnik si je bržkone drznil postavljati tudi takšna vprašanja, ki bi še skoraj 200 let po njegovi smrti veljala za heretična in nedopustna.

Seveda je najverjetnejša trditev, da gre za satiro, norčevanje iz svojih sodobnikov, iz ljudstva, ki nima oz. se ne drži moralnih vrednot. V tem kontekstu gre potemtakem tudi za določeno kritiko države in Cerkve in njune nemoči ali nesposobnosti, da bi ljudstvu privzgojili osnovne etične norme. Kakršnikoli so že bili motivi, ki so Japlja vzpodbudili ali mu dali navdih (najverjetneje pa je šlo za mešanico predstavljenih in še kakšne nomenjane možnosti) za pisanje teh treh pesmi, ostaja neizpodbitno dejstvo, da so pred nami takšne, kot so, in so naše izhodišče za nadaljnje raziskovanje. Različni nagibi njihovega nastanka, ki jih odkrivamo v ozadju, so nam le v pomoč, da bi lažje zaslutili dogajanje v duši in duhu tega Kamničana. Zadnje razmišljanje pa nas je potrdilo v nameri, da v pridigah pogledamo tudi temo o duhovniškem poklicu.

Na podlagi analize pesmi smo se odločili, da bomo pridige podrobneje pogledali z naslednjih strani:

- odnos do zunajzakonskih spolnih stikov (da bi prišli do odgovora na vprašanje, ali pridige potrjujejo laksističen odnos do te tematike v pesmih),
- zakonska zveza in odnosi v družini s poudarkom na odnosu do žene (da bi preverili veliko naklonjenost, ki jo ženskemu spolu izkaže zlasti *Oda*, in pridobili primerjavo za pesem *Otroška postela*),
- podoba duhovnika (da bi morda prišli bližje odgovoru na vprašanje, ali je mogoče, da gre pri Japljevih pesmih za ukvarjanje s svojim poklicem).

2 Primerjava s pridigami

Naša naslednja naloga je torej pregled Japljevih pridig s treh izbranih strani in predstavitev naukov, ki jih pripravi za svoje bralce in poslušalce.¹⁶ Pri tem nas ne zanima toliko, kako je prišlo do nastanka pridig. S tem so se in se še bodo ukvarjali drugi. Da gre

¹⁶ V nadaljevanju uporabljamo: J. Japelj, *Pridige sa vse nedele skusi lejto, I. dejl*, Ljubljana 1794, ter J. Japelj, *Pridige sa vse nedele skusi lejto, II. dejl*, Ljubljana 1794. Odslej bomo obe navedeni deli citirali neposredno med besedilom v oklepajih, in sicer tako, da bomo za oznako knjige uporabili rimski številki I (za prvi del) in II (za drugi del), ki jima bo za vejico sledila stran, na katero se nek dobesedni navedek ali povzetek nanaša. Da bi omogočili bralcu lažje sledenje vsebini, ki je za nas primarnega pomena in nas torej sam način zapisa ne zanima, bomo pri dobesednih navajanjih iz pridig besedilo prečrkovali, pri tem pa ne bomo spreminjali Japljevega vrstnega reda besed. Nekatere starinske izraze bomo prečrkovali tako, da bo mogoče slišati zven besede, njen pomen pa bomo zapisali v opombah. Ločil, predvsem vejic, dvopičij in podpičij v večini ne bomo ohranjali in jih bomo skušali čim bolj približati ustaljeni rabi.

za priredbe, nakaže že Japelj sam, ko pod črto na začetku ponavadi navede tudi avtorja, od katerega je črpal pridigo. Za naše raziskovanje v prvi vrsti to ne bo pomembno in se bomo osredotočili na samo dejstvo, da pridige so in da je Japelj njihov avtor ali vsaj prireditelj. Če bi še lahko ob pesmih, ki naj bi bile namenjene za osebno rabo ali vsaj samo za zaključen krog ljudi, pa ob pridigah ne moremo z gotovostjo reči, da odražajo to, kar je Japelj sam v intimi svojih misli veroval ali zagovarjal. Vendar trdimo, da so bile vsaj vse pridige, ki so bile pripravljene za objavo, bolj ali manj v skladu s teološko pastoralno mislijo, ki je bila prireditelju blizu in se je z objavljeno vsebino tudi strinjal. Pri tem upoštevamo trditve drugih raziskovalcev, objavljene v tem zborniku, da si je Japelj vzel kar precejšnjo mero svobode pri povzemanju pridig primarnih avtorjev, ki jih navaja. Zato še toliko bolj težimo k temu, da bi naša predstavitev prinesla čim več zvestih Japljevih misli. Tako si bo lahko bralec sam ustvaril zadosti dober vtis o Japlju pridigarju oz. »prišel na okus«, zaslišal ton, zven in potek Japljeve misli. Končno bo bralec lažje preveril pravilnost naših zaključkov ali oblikoval svoje.

Prvi splošni vtis, ki ga dobimo ob prebiranju pridig, je, da bi od pridigarja njegovega časa pričakovali več »ostrine« v smislu večje rigoroznosti. Njegovi »*sladko spijoči grešniki*«¹⁷ (I, 260) so bili sicer deležni marsikatere krepke vzpodbudne besede, tudi grehe jim očitno in nazorno postavi pred oči, tako da se nihče ni mogel izgovarjati, da mu božja beseda in njena razlaga za praktično življenje nista bili na razpolago. Vendar v problemih vedno skuša pokazati vsaj nekakšen izhod. Tako npr. na veliko noč posebej vzame pod drobnogled tiste grešnike, ki vedno znova padajo v iste grehe, pa se pri njih nikoli nič ne spremeni. Stanje teh je po njegovem hujše kakor stanje velikih grešnikov, ki se nikoli ne izpovedo svojih grehov. Opozarja jih na Jezusove besede iz Lukovega evangelija: »*Nihče, kdor položi roko na plug in se ozira nazaj, ni primeren za Božje kraljestvo.*« (Lk 9,62) In razloži, da človek, ki v nekem trenutku kleči pred nogami zveličarja, potem pa takoj za posvetnimi »*lušti*« teče, ki se v enem trenutku pokriva z »*žimnatim žaklam*«,¹⁸ v naslednjem trenutku pa se »*spet na postelah te nečistosti vala*«, se lahko upravičeno boji, da ne bo nikoli s Kristusom vstal iz groba. A za tiste, ki bi si njegovo pridigo vzeli k srcu, še ni vse izgubljeno, saj je Jezusova srčna stran vedno odprta za one, ki želijo doseči resnično spravo z Bogom (I, 270–271).

Kakšen namen zasleduje pri pridiganju in delitvi zakramentov, razodene Japelj na belo nedeljo: pripeljati ljudi k Jezusu Kristusu, saj jim lahko le on podeli »*mir tega srca, ta žlahtni mir, katerega hudobniki zastonj iščejo in katerega ti slabi kristjani ne poznajo, ta mir, kateri je en šac*«¹⁹ *teh pravičnih*« (I, 273).

Njegove primerjave so sočne in nazorne, preproste in jasne. Njegov stil je duhovit, na trenutke ironičen. Seveda se ne more ogniti nekaterim ustaljenim praksam oznanjevanja: npr. grožnje s peklenkim ognjem, ali poudarjeno in podrobno opisovanje Kristusovega trpljenja, ali trpljenja pogubljenih v peklju. Če se npr. mož pijan in togoten vrne domov in je »*kakor en lev*«, Japelj svetuje ženi, naj se nikar ne vrže nanj z besedami, temveč naj počaka: »*ali ne vidiš, de je tvoj mož zdaj ena živina, počaki tedaj, de spet*

¹⁷ Grešniki sladko spijo v svojih grehah in se svoje grešnosti sploh ne zavedajo.

¹⁸ Žimnato vrečo, raševino.

¹⁹ Zaklad.

človek rata, inu potle govori.« (I, 100) Vase zagledani lakomnik se v trenutku spremeni v medveda brez ljubezni in sočutja, če se kdo spotakne ob njegovo premoženje (I, 280). Na usta lenih ljudi položi besede: »*Jest se nočem ferdamati*²⁰, *pravijo oni, svetnik pak tudi nočem biti,*« in pristavi »*kakor da bi se še en tretji stan med temi izvoljenimi in ferdarmanimi znajdel*« (I, 283).

2.1 Odnos do zunajzakonskih spolnih stikov

Japelj na 9. nedeljo po binkoštih pripravi pridigo *Od nečistosti*. Če mu v pesmih očitno govorjenje o skokih čez plot ni delalo nobene težave, je tukaj drugače. Takoj na začetku pridige poslušalcem pojasni, da je razpet med dvojim: med tem, da jih s svojim govorjenjem ne bi pohujšal, in med dolžnostjo, da bi se »*čez le to pošast, namreč čez hudobijo te nečistosti ... v le tim govorjenji vzdignil*« (II, 94). Takole razloži: »*od ene strani, če od le teh reči kaj več govorim, zna pri nekaterih iz mojih poslušalcev pohujšanje vstati in le temu svetemu, čistemu kraju ... ena nečast se zgoditi. Od te druge strani pa, če od tega premalo govorim tako nisem moji dolžnosti zvest*« (II, 94). Ne kraj, ne poslušalci, predvsem pa ne namen (zveličanje njihovih duš) pridigarju ne dopuščata možnosti, da bi k zadevi pristopil lahko.

Pridiga je zgrajena na misli apostola Pavla iz pisma Korinčanom: »*Mar ne veste, da ste Božji tempelj in da Božji Duh prebiva v vas?*« (1 Kor 3,16) Nečistost človekovo telo ognusi, umaže, ker pa je to telo prebivališče, »tempelj« Boga, je dejansko onečaščen božji tempelj. Japelj se nasloni na Pavlovo besedilo in nadaljuje, da je bila nečistost tudi že pred Kristusovim prihodom na svet sama na sebi greh. Nečistost človeka v vsakem času naredi podobnega »*neumni živini*« (I, 95). A kdor je takrat nečistoval, še ni oskrnil božjega templja, ker se takrat Jezusova božja narava še ni bila združila z našo, človeško. Šele po njegovem učlovečenju smo postali njegovi udi in tako rekoč njegovo meso, pravi Japelj. Če smo bili pred tem »*peklenski ogorki*« (I, 96), nas je Jezus naredil za soudeležene na nebeški dediščini, po naših žilah teče njegova kri (I, 97). Ko torej človek poslej greši s tem istim grehom, uporabi božje (Kristusovo) telo za orodje svoje hudobije, svojega greha (I, 96). Apostol Pavel obljublja strašne posledice za ta greh, spomni Japelj. Bog naj bi bil obljubil pokončanje, »*ker ne morejo pred njegovimi očmi vašo hudobijo, ne ponočne teme ne ti nar skrivnejši koti skriti*« (II, 97), v katerih počenjajo svoje nečiste grehe. Kljub temu pa predhodni stavek začne tako: »*Trepetajte pri le teh resnicah vi vsi, kateri ste le tej pregrehi podvrženi*« (II, 97). Povsem jasno mu je torej, da nimajo vsi enakih predispozicij, eni so bolj podvrženi temu, drugi spet kakšnemu drugemu grehu.

Nečistovanje je malikovanje, saj človek na mesto, ki pripada pravemu Bogu, postavi nekega svojega boga, v tem primeru svoje telo ali/in telo bližnjega. Trditev Japelj po svoji utečeni navadi lepo podkrepi s primerom. Malikovalec daruje svojemu »bogu« razne darove. Podobno nečistnik »*ofra*²¹ *tej personi*²², *katero ljubi, svojo srečo, svoje zdravje, svoj počitek. Njemu je še malo, če le to svoje zapravi, on vzame na posodo, on krade, on ropa, da le eno najemnico plača, katera se k grehu sama proda*« (II, 98). In nadaljuje:

²⁰ Pogubiti se, biti pogubljen; izhaja iz ferdaman – pogubljen, preklet.

²¹ Darovati; izhaja iz ofer – dar.

²² Osebi.

»En malikovalec ima svoje misli le pri svojem maliku, njemu ofruje on svoje prošnje in kadilo. En nečisti tudi nima drugje svojih misli« (II, 98). Najhujše se dušnemu pastirju zdi to, da nečisti povsod nosi s seboj puščico greha, ki ga je zadela; vse in edino njegovo veselje je v misli na nečistovanje. Še celo pri maši ta misel zaduši vse druge. Zdi se, da je slednje Japljevo najgrenkejšo spoznanje ob tej temi, da namreč božjo hišo napolnjujejo živi maliki, »kateri le ta svet molijo, in katere ta svet moli! Vidite vi posvetne hčere, katere so se lepši napravile, kakor naši oltarji? One prinesejo to željo drugim dopasti²³ celo pred to nedolžno nebeško Jagnje. One se pomujajo²⁴, njemu navkljub, le ta srca odvzeti, katera so ga molit prišla, one gledajo, da bi njih oči in pogled od svetega zakramenta nase obrnile« (II, 99). Božjo hišo izrabljajo in iz nje delajo razuzdano razbojniško jamo.

Pridiga zagotovo doseže višek ob koncu prvega dela v kratkem povzetku, ki ga Japelj takole formulira: »Z eno besedo. Nobeden ajd ali nevernik ne pomisli tolikokrat na svojega pravega Boga, kakor en nečisti človek na to persono v katero je grešno zamaknjen« (II, 100). In če nadaljujemo njegovo misel: in ta nečisti človek se po vrhu še kristjan imenuje in hoče biti. Bolj kot na jezoo in ogorčenje kažejo te besede na žalost in nemoč, kar se pokaže tudi v drugem delu pridige, kjer ponavadi predstavi konkretna zdravila zoper greh, v tem primeru pa ostaja bolj pri vzbujanju strahu pred peklom po eni in sočutja do Kristusa po drugi strani.

V drugem delu pridige predstavi kazni, ki so v Svetem pismu zadele nečistnike. Prvi dve kazni sta po njegovem vesoljni potop in uničenje Sodome in Gomore. »Ker niso mogle vode tega potopa to špotlivo²⁵ pregreho te nečistosti zadosti odplakniti, so zdaj potoki žveplenega ognja od nebes prišli in ta nesrečna mesta z vsemi prebivalci vred požgali, od katerih pregreh vpitje je noter v nebo prišlo« (II, 101). Kaj lahko naredi pridigar pri nečistniku? Lahko kliče ogenj iz nebes in upa na poboljšanje. In to stori. »Padite čez njega vi plameni peklenkega ognja in mu tolikanj več martre²⁶ pridajte, kolikanj več je on v luštih bil« (II, 102). Klicanje peklenkega ognja še podkrepi s pripovedjo o neskesanem razbojniku, ki se pod vislicami spreobrne šele, ko mu duhovnik ob obraz pomoli v ognju razbeljeno železo (II, 103–104). K temu doda še spomin na Jezusovo trpljenje. Čudi se tistim, ki v pijanosti grešne ljubezni trdijo, da bi bili pripravljene s svojo »zapeljivo stvarjo« celo večnost ostati v peklu. Edino zdravilo, ki ga Japelj ponudi zoper nečistovanje, je upiranje pogleda na »razmesarjeno sveto telo« (II, 105) Jezusa na križu.

Japelj tudi v drugih pridigah opominja na greh in svari pred »prepovedanimi lušti« (I, 13). Direktnemu soočenju se spretno izogne, npr. z besedami »take pregrehe ..., da se ne smejo tukaj imenovati« (I, 90). Tudi besedna zveza »okoli vlačiti« (I, 14) je pri njem pogosta in vsebuje namig na spolne stike. Vsekakor v pridigah ne moremo govoriti o odobravanju spolnih praks izven zakona, čeprav je Japelj prepričan, da tudi zakon ne more biti zelena luč za spolno izživiljanje nad zakonskim tovarišem (I, 90).

²³ Ugajati.

²⁴ Potrudijo.

²⁵ Sramotno.

²⁶ Trpljenja.

2.2 Zakonska zveza in odnosi v družini s poudarkom na odnosu do žene

Dve nedelji, 2. in 3. nedeljo po Sv. treh kraljih,²⁷ Japelj posveti zakonski zvezi. Izpostavimo samo njegovo tožbo nad stanjem zakonov. »*Koliko nerodno vkup spravljениh in po tem takem nesrečnih zakonov! Koliko hiš, družin in žlaht²⁸, kjer en večni nepokoj²⁹, in ta najslabši glihenga³⁰ gospodari. Vi veste vse le to še bolj kakor jaz, moji ljubi farmani³¹*« (I, 84). Kakor običajno sledi napovedi teme molitev. To pot prosi Jezusa za poročene in vse tiste, ki se nameravajo poročiti, da v zakonskem stanu ne bi našli žalosti in pogubljenja, pač pa veselje in zveličanje, to, kar v zakonu prvenstveno tudi iščejo in pričakujejo (I, 85).

Z žalostjo in neodobravanjem pridigar pove, da »*se eni le po denarjih ženijo*« (I, 86). Oče sinu prigovarja k odločitvi za zalo nevesto, ki mu jo je bil našel. Glavna odlika te neveste je, da je že v tistem trenutku bogata in bo še več bogastva pridobila (najbrž z dedovanjem in doto). Pri tem, pravi Japelj, se oče in sin ne ozreta na opomine drugih ljudi, da je slaba gospodinja, da ni delavna in se rada »*okoli vlačī, da rada vasuje, pleše in je vsa nora na ofert³²*« (I, 86). Vsem opozorilom se pridene etiketa zlobnih jezikov, če to ne zaleže, pa se izgovorijo na mladost neveste, ko pa se bo poročila, bo prišla k pameti. Kljub vsemu se snubi in zakon se sklene. »*Kdo ga je sklenil,*« se sprašuje Japelj in odgovarja: »*dobiček, denar*« (I, 86). A zraven teh, ki se poročajo zgolj zaradi bogastva, so še tisti, ki se »*po nagnjenji ene slepe ljubezni ženijo*« (I, 86). Ko bi bil mladenič iskal zveličanje svoje duše in za razsvetljenje Svetega duha prosil, bi »*norčevska ljubezen*« v hipu izginila. Ta ga namreč slepi, da ne vidi, kar drugi ljudje na njegovi izvoljenki vidijo: »*da je ona en lev, da ima jezik ene strupene kače*« (I, 86). A mladenič vztraja in Japelj lahko le še reče drugim v poduk: »*Stori po tvojem slepem nagnjenju, ali tvoja ljubezen bo ugasnila, tvoj lušt³³ do te persone bo minil, in takrat boš spregledal ali prepozno*« (I, 86–87).

Edina pot, ki jo Japelj vidi, da v bodoče ne bi več prihajalo do nepravilnih namenov za sklenitev zakona, uničenih življenj nesrečnih ljudi v zakonskih skupnostih, obstaja v posvetovanju z Bogom. Resničnost je žal drugačna: »*Bog je vselej ta zadnji, kateri se za svet vpraša in dostikrat celo ne*« (I, 85). Začuden se sprašuje, kako da verniki ne uvidijo preproste resnice. Če Jezus ne »*požegna*« njihovega zakona, ne bodo mogli v skupnem življenju najti nič drugega kot »*vedno tekoči studenec te bridkosti in težave*« (I, 84).

Bog je torej prvi, ki ga je potrebno vprašati za nasvet, ko se išče življenjski sopotnik. Da bi o tem prepričal dekleta, se nanje obrne z naslednjimi podobami. »*Ti, moja deklica, si tudi sklenila sama sebe za vse tvoje dni nesrečno storiti? Ali ne vidiš, da le ta človek vse skozi pri vinu tiči, da je en kvartopirec in tako nagle jeze, da bi vse pobil. Da je en ponočni vlačugar, ena nagnusna žival, kateri se po vsaki mlaki vala, da ti ne*

²⁷ Praznik Sv. treh kraljev je sedaj v bogoslužnem koledarju poznan kot praznik Gospodovega razglašanja, obhaja se 6. januarja.

²⁸ Sorodstvo.

²⁹ Nemir, nespokojnost; drugače povedano: prepir.

³⁰ Razumevanje. Celotna misel je torej ta: kjer gospodarita prepir in nerazumevanje.

³¹ Župljani.

³² Snobizem.

³³ Poželenje.

boš drugega kakor revne ostanke njegovega živinskega življenja dobila, da bo ta sad njegove hudobije tebi morebiti smrt prinesel. Kako dobro bi bilo za tebe, da bi se ti k Bogu obrnila, njega za luč prosila, de bi te razsvetlil! Ali vse le to tebe ne pregane, ti ga enkrat hočeš imeti in hočeš nesrečna biti? Pa bodi!« (I, 87) Končno se pridigar obrne na sobrate duhovnike in jih vpraša, komu sploh izrečejo besede: »Jaz vas vkup denem in poročim v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha« (I, 87)? Prepozni ste mašniki, pravi Japelj. »Lakomnost je že pred vami rekla: Jaz jih poročim v imenu tega zlata in srebra, kar bodo prinesli. Ta nečistost je že pred vami rekla: Jaz jih poročim v imenu teh nečistih misli, teh hudih želja in tega nepoštenega dejanja skozi katero se je že vnaprej ta sveti zakrament k nečasti storil, katerega bodo prejeli« (I, 88).

Posledice nepremišljenih dejanj bodo kmalu vidne – že nekaj tednov ali mesecev po poroki. Ko bo denar, ki so ga hoteli imeti, pod njihovo streho in se bo ljubezen ohladila, se bodo oči odprle in vsaka stvar bo zasijala v svoji pravi podobi. Madeži in napake, za katere so bili poprej slepi, postanejo očitni. Zakon je sklenjen, poti nazaj ni; človeka, ki sta ga sklenila, sta nesrečna. »To isto blago, po katerem smo tako hrepeneli, ne more več ta zakon srečen storiti, morebiti je še le ena priložnost k pravdam ali k enemu noremu zapravljanju« (I, 89). Tudi onim, ki so se poročali iz slepe ljubezni, se ne godi nič bolje, pravi Japelj. »Le ta ljubezen, katera vam je pred zakonom nevesto ali ženina kakor enega angela zmalala³⁴ in vse njega madeže pokrila, ne zna v zakonu več tako malati. Ona dostikrat še le te grde farbe nuca³⁵, da vas martra³⁶ zdaj z enim norskim ajfranjem³⁷, zdaj z eno živinsko netečnostjo³⁸ iz katere take pregrehe pridejo, da se ne smejo tukaj imenovati, katere svetost tega zakona k nečasti storijo, ker se meni, da je v le tem stani vse perpušenu³⁹, kar koli eno živinsko nagnjenje noter da« (I, 90).

Pridigar z žalostjo ugotavlja, da je parov, pri katerih se je ljubezen spremenila v svoje nasprotje, veliko. Veliko je takih, ki se v zakonu ne morejo več videti in prenašati, »koliko iz njih se preklinjajo in najdejo v le tej zvezi en začetek in živo podobo tega pekla« (I, 90). Japelj prenese v pridigo tudi besede, ki jim služijo za medsebojne obtožbe: »Bog hotel, da bi jaz tebe ne bil nikoli poznal! Bog hotel, da bi jaz tebe ne bila nikoli videla! Nesrečen ta dan, ker sem jaz tebe ta prvokrat mojega moža imenovala! Nesrečna ta minuta, ko si ti moja žena postala!« (I, 92) In pridigar obtoževanje zaključí s ponovnim vprašanjem: »Ali ni le to ena podoba tega pekla?« (I, 92) Kaj naj taki pari sploh storijo, na to pridigar nima odgovora, hoče le podčrtati pomembnost kvalitetnega premisleka ob pravem času (torej pred poroko). Pari so obsojeni, da živijo v sovraštvu in nesreči, v medsebojnem črtenju in zaničevanju, če nočejo svoje nesreče javno oznaniti in se drugim ljudem v zobe dati skozi »pohujšanja polno ločitev« (I, 91). Bog miru in tolažbe ne prebiva v takih ljudeh, njih pa vse žive dni peče vest, ker niso ob pravem času poiskali nasveta pri Bogu in se niso zmenili za njegove navdihe (I, 91–92).

³⁴ Naslikala.

³⁵ Barve uporabljala.

³⁶ Muči.

³⁷ Norčevo ljubosumnostjo, torej nesprejemljivim, nerazumljivim ljubosumjem.

³⁸ Vsiljivost, nadležnost.

³⁹ Dovoljeno.

Pri izbiri življenjskega tovariša je potrebno skrbno paziti. Pri tem pa je potrebno vzeti v zakup, da tudi če se je izbira zgodila s pravim namenom, vsak posameznik v zakonu prevzema svoje pravice in predvsem dolžnosti. Te Japelj predstavi tudi v pridigi na 1. in 2. adventno nedeljo, ki nosi naslov *Od sodbe*. Bog pokliče na zagovor, med ostalimi, družinskega očeta in mater. Očetova dolžnost je bila, da s skrbnim očesom bdi nad vso družino. »Kako si ti tvoje otroke gori zredil, kako si ti tvoje hčere in dekletke varoval. Kako si ti tvoje hlapce k dobremu vižal⁴⁰? Uboge duše, katere sem jaz v tvoje zanikrne roke zaupal« (I, 14). Očita mu, da svojih otrok ni posvaril in ne poučil, da so se cele noči »okoli vlačili« (I, 14). Podobno pravi materi, da bi morala s svojim življenjem dati zgled hčeram in deklam, ne pa da jih je puščala same postopati od hiše do hiše in dopuščala, da so si izmenjevale prijaznosti ter poznanstva s tem ali onim človekom. Očita ji, da jih ni odvrnila od »prenašanja pošte«, torej opravljanja, in ponočnih pogovorov ter »šepetanj« (I, 14–15).

Očitek možu v nadaljevanju pridige je ponovno usmerjen v korist žene oz. izboljšanja njenega položaja v zakonski skupnosti na način, da jasno pokaže možu njegove dolžnosti. Bog tako reče zakonskemu možu: »Jaz sem tebi eno ženo dal, da bi jo ti kakor eno sestro za ljubo imel; zakaj si jo ti za eno sužnjo imel, zakaj si jo bil in tepel, zakaj si jo hudo imel?« (I, 15) Nasilje nad ženo, ki je velikokrat veljala samo za dobrodošlo brezplačno pomoč pri kmečkih in hišnih opravilih ter kot mati otrok, ki so se v zakonu rodili, je bilo kar pogosto, sploh v povezavi s čezmernim uživanjem alkohola.⁴¹ Iz teh besed se da čutiti, če drugega ne, vsaj Japljevo zavezanost pravičnosti in dolžnosti braniti šibkejšega. Vzrok za globok padec moškega tako v družbenem pogledu kakor v odnosu do žene je tudi kmalu razkrit. »Nikoli tako slabo ne bi končal, ko bi ne bil velik del pride-lanega v sami pijanosti zapravlil« (I, 15), pove odkrito pridigar.⁴² To izjavo še dopolni in podkrepi s trditvijo, da požrešnost in pijanost več ljudi umorita kakor sovražnikov meč. Negativne posledice te zasvojenosti ne vplivajo zgolj na moža, pač pa uničijo celotno družino.

Kako si sam predstavlja popoln zakon, Japelj predstavi v pridigi na 3. nedeljo po Svetih treh kraljih. Izhaja iz Pavlovih besed: »Možje, ljubite svoje žene, kakor je Kristus vzljubil Cerkev in dal zanjo sam sebe« (Ef 5,25). Možem naroča, naj ljubijo svoje žene s čisto in krščansko ljubeznijo in ker napake in pomanjkljivosti svoje žene poznajo, naj bodo z njo še posebej prizanesljivi. A krščanska ljubezen presega prizanesljivost, je usmiljenje. K slednji spada tudi dolžnost posvaritve v očitnih napakah, ki preraščajo v grehe ter tako ogrožajo večno srečo sozakonca. Možje na takšen način prispevajo svoj delež k zveličanju svojih žena. Kar nas nekoliko preseneti, je navodilo, ki sledi in zopet kaže na pravično in usmiljeno srce pridigarja ter na njegovo zelo jasno izdelano podobo

⁴⁰ Vzpodbujal.

⁴¹ V. C. Fox, Historical Perspectives on Violence Against Women, v: *Journal of International Women's Studies* 4 (2002) 1, 20–23. http://www.bridgew.edu/SoAS/jiws/fall02/historical_perspectives.pdf. Pridobljeno: 5. 1. 2010.

⁴² Sploh je pijančevanje, sodeč po številnih omembah in obsodbah v Japljevih pridigah, že v tistem času predstavljalo velik problem. Japelj mu med drugim nameni eno pridigo. V njej predstavi stališče, da če se nekdo pet- ali šestkrat na leto opijani, velja za že »navajenega pijanca«, ki pri spovedi ne sme dobiti odveze (II, 83–84).

o tem, kako stvari stojijo pred najvišjo pravičnostjo. Mož naj ženi »*da spoznati, da se nanjo zanese, jo v vseh rečeh za svet vpraša, kjer more vprašana biti, jo potrošta*⁴³ v nalogah, v boleznih ji vedno na strani stoji, v vseh rečeh že tako rekoč nje misli ugane, in, z eno besedo, njo kakor svoje lastno meso in život vardeva⁴⁴ in varuje.« (I, 98)

Nato se obrne k ženam: »*In vi žene, spoštujte vaše može in bodite jim podložne, kakor je Cerkev Kristusu podložna. Le ta podložnost v tem stoji, de ste možem v pravičnih in pametnih rečeh pokorne, da njih svet poslušate, da z njimi na eno tako vižo govorite, katera da na znanje, da jih v časti držite in spoštujete.*« (I, 99) Že iz teh besed je razbrati, v nadaljevanju pa se bo še potrdilo, da Japelj nima v mislih slepe pokorščine.

Potem ko se je obrnil na vsakega posebej, Japelj ugotavlja, da bi ljudje nikoli ne slišali o vojnah med možem in ženo, če bi prava ljubezen z ene strani in pravo spoštovanje z druge strani gospodarila v srcih zakoncev. V takem vzdušju bi zakonca lahko bila to, kar sta, ne da bi se jima bilo treba bati, da bo drugi izkoriščal napake prvega za dokazovanje svojega prav in za nadvlado. Samo dejstvo, da imata vsak svoje napake, torej različne, še ne more biti vzrok za prepire, ugotavlja pridigar, saj pozna kar nekaj parov »z napakami«, pa se zakonca ne prepirata. Vzrok mora biti drugje. Japelj ga pripiše dejstvu, da partnerja nočeta sprejeti napak drug drugega. Oznanjevalec nato povzame besede žene, ki se ogorčena sprašuje, če naj torej molče prenaša moža, ki vse zapije, tako da na koncu ne ona ne otroci nimajo za živež. »*Tega vam nobeden ne reče, ampak kar mu imaš reči, reci mu ob pravem časi: ali ne vidiš, de je tvoj mož sedaj ena živina, počakaj tedaj da spet človek rata in potlej govori.*« (I, 100) V nasprotnem primeru krivda za prepir pade na ženo samo. Če je mož še naprej siten in z govorjenjem draži ženo, naj ta krotko odgovori, da se bo drugič bolj potrudila in mu bolje postregla. Pusti ga blebetati, ko je pijan, pravi Japelj ženi, bo že prišel čas, da boš tudi ti govorila. Japljev poziv k molku, ni ukaz v smislu ponižanja žene, pač pa hoče na tak način preprečiti hujše posledice. Obenem spominja na spretnost: žena naj uporabi svojo pamet in ob pravem času lahko doseže vse, kar želi. Nikoli ni mogoče imeti vsega takoj in nenadoma. Treba je znati brati čase in njihove zakonitosti oziroma v konkretnem primeru poznati svojega moža in njegove »cikle«. Izpostavimo še, da ni nikjer najti namiga, da bi bil kot »ženin čas« mišljen čas po smrti. Japelj le svetuje, naj žena pijanega in razdraženega moža pusti pri miru, saj se bo pijanost razkadila in bo tudi ona prišla do besede (I, 100–101).

»*Molči o žena, kadar je tvoj mož jezen in ti mož, molči, kadar je tvoja žena jezna.*« (I, 101) Izjava, ki nas glede na preteklo Japljevo izvajanje ne preseneča več, še več, lepo pokaže na Japljevo predstavo o enakosti v zakonski skupnosti. Mož in žena sta popolnoma enakopravna in imata pravico do svojih občutij in razpoloženja in v tem se morata spoštovati. Tej izjavi sledi še ena, ki pa vključuje presenetljivo osebno noto (teh v pridigah ni ravno na pretek). »*Kadar se hoče kreg začeti, moreta dva biti; kateri začne, nima nikoli prav, to sam vem, ali ta, kateri hudo odgovori, je še tavžentkrat bol felen*⁴⁵.« (I, 101) Že res, da večkrat v nagovorih uporabi prvo osebo, a tukajšnji »*to sam vem*« je pristavljen skoraj mimogrede. Zdi se, da ne nastopa v vlogi poučevanja niti nima

⁴³ Potolaži.

⁴⁴ Paziti, varovati, skrbeti za.

⁴⁵ ... je še tisočkrat bolj v zmoti.

kakšnega posebnega vpliva na sobesedilo v smislu podkrepitve. Bolj zveni kot spomin na neko grenko spoznanje, ki je bilo prigarano na lastni koži in je zato osebno, avtorjevo. Vsekakor bi bilo na tem mestu zanimivo vedeti, če se ta mimogrede navržena trditev nanaša na konkretne prepire, ki so pridigarja morile (morda že okoli prevajanja Svetega pisma?). Ali pa je to le spretno vgrajena retorična figura, ki naj v poslušalcu zbudi dodatno zaupanje, mi pa smo ji hoteli pripisati prevelik pomen?

Molk in ljubezniva beseda sta zdravili, ki jima naš pridigar pripiše učinkovito, včasih celo čudežno moč. Naslanjanje na ta dva stebra ima za posledico miren in srečen zakon, kolikor ima pač posameznik vpliva na to (bolezni in z družbenim dogajanjem povezane težave so v tem smislu zunanji vplivi). Resničnost je zopet žalostno drugačna: *»Ali tako noče eden timu drugemu to nar manjši reč prizanesti; na eno pregriznjeno besedo se ena še bolj ostra reče, srca se razdražijo in po tem se le olje na ogenj vliva.«* Končno nesposobnost za molk ob pravem času in odsotnost medsebojne prizanesljivosti žalostno rezultirata v preklinjanju, pretepu in boju (I, 101).

Ker se moramo posvetiti še naši tretji temi, naj pri družini omenimo le še en očitek staršem iz pridige *Od dolžnosti teh staršev*: *»Vaša živina (mene je sram le to povedati) vam je tavženkrat ljubši kot duše vaših otrok.«* (I, 72) Opomin, ki je očitno v vsakem času aktualen. Starši naj pomislijo, da otroci sledijo zgledom svojih staršev in delajo to, kar so pri njih videli. Vsi lepi nauki so v trenutku pozabljeni, to, kar ostane, je odnos, ki so ga starši imeli do stvari, ki so jih otrokom predstavljali kot svete. Zato je še toliko bolj pomembno, da živita starša v krščanski ljubezni in sprejemanju drug drugega.

2.3 Podoba duhovnika

Posvetimo se še tretji zastavljeni nalogi in raziščimo, kako Japelj predstavi duhovnika v svojih pridigah. Duhovnik zmeraj pridiga najprej samemu sebi, šele nato vernikom. Zato ob tej temi še bolj zvesto pričakujemo, da bomo dobili vpogled v Japljevo predstavo o idealnem duhovniku in tudi o njem samem.

Na 3. in 4. nedeljo po veliki noči Japelj pridiga o dolžnostih duhovnih pastirjev in *»od težav inu muje njih službe«*. Med drugim zapiše: *»Jaz ne porajtam nič na trud in muje⁴⁶ moje svete službe, zakaj to nam je lahko, kar se rado stori.«* Nadaljuje še zanimiveje: *»Ali vas morebiti nimam za ljubo? Koga bom jaz tedaj ljubil, če vas ne ljubim? ... Moja ljuba fara, dokler bom jaz tvoj pastir; boš ti moja nevesta; oče, mati, bratje, sestre, žlahta, in prijatelji mi znajo ljubi biti, ali moja nevesta, katera je meni od Boga dana, mi je tavžentkrat ljubši kakor ste vi.«* (I, 310) Svojo službo v župniji primerja z naravno zvezo med ženinom in nevesto. Pravzaprav uporabi utečeno svetopisemsko primerjavo Stare zaveze, ko se božje zavzemanje za človeka ponazori z zakonsko zvezo oz. z ljubeznijo ženina in neveste. Med njima obstaja notranja pripadnost in naravnost na drugega. Ljubezen se razdaja, to je njena bistvena lastnost.

Na omenjeno bistvo »ljubezenskega« odnosa Japelj pokaže v nadaljevanju, ko pravi, da se je iz ljubezni do svoje fare pripravljen do konca vsega razdati in pri tem posne-

⁴⁶ Težave. Celotna misel, ki jo hoče povedati, je torej sledeča: ne pritožujem se čez trud in težave moje svete službe, ...

mati svojega Učenika. A vendar se mu po drugi strani zdi samo po sebi umevno, da župljani in duhovnik drug drugemu olajšajo tegobe, ki jih prinese življenje. »*Moja prostost ali frajost, moj čas, moj počitek, moje zdravje, vse je vaše, z vsem morem vam en offer storiti, če je potreba, tudi moje življenje in sam sebe za zveličanje vaših duš vagati*⁴⁷. Če se pak v mojem stani ena težava ali grenkost znajde, katero bi vi znali bolj lahko storiti in posladkati, tako se samo od sebe zastopi, in vam ne sme žal djati, da vam moje srce odprem, taisto tukaj pred Bogom in pred vami razgrnem, da iz frej⁴⁸ prsi zdihujem in se potožim.« (I, 311) Zagovarja torej pravično izmenjavo, vzajemnost med duhovnikom in verniki, kar potrjujejo njegove besede iz iste pridige: »*ker to krdelo Kristusovih ovac za pozemeljske potrebe svojega pastirja skrbi, je tudi prav, da pastir za duhovne potrebe svojih ovac skrbi.*« (I, 310) Tako podoba njegove župnije ni več vinograd, ki ga on obdeluje, ampak družina, v kateri ima on službo očeta in matere (I, 311).

Največ težav in skrbi, ki mu še ponoči ne dajo spati (I, 319), mu povzročajo grešne neumnosti, v katere se vedno znova zapletajo njemu zaupani verniki. Velikokrat se namreč obnašajo, kakor da ne bi še nikoli za krščanski nauk slišali ali nikoli bili pri pridigi (I, 136). Na 6. nedeljo po Sv. treh kraljih potoži, da veliko duhovnih pastirjev, tudi onih, ki si za zveličanje duš najbolj prizadevajo, ob smrti zapušča svojo faro z vsemi pregrehami, ki so jih v njej našli, ko so službo nastopili (I, 136). Vernikom odkrito pove, da so pripravljene iti tudi trideset milj daleč, da bi dobili eno samo krono, »*ti bi pak ne storil trideset stopinj, da bi eno sveto mašo slišal; da bi pak eno dobro delo te milosti storil, bi se ti iz stola gori ne vzdignil.*« (I, 109) V svojem oznanjevanju ostaja realist. Ve, da se nekaterih srca ne bodo omehčala in ne bodo sprejeli vzpodbud. O lakomnežih in »*vohernikih*«⁴⁹ se sprašuje in takoj pristavlja odgovor: »*Ali bodo oni od le teh nauk kaj omehčani? Nobeden: zato ker si ne domislijo, da mi le te nauke za voljo njih delamo.*« (I, 282) Kljub vsemu pa ne smemo »*scagati*«, obupati, ampak vselej trdno zaupati v božjo previdnost (II, 165). Poslušalcem daje zagotovilo: »*jaz nečem nad vašim poboljšanjem scagati*« (II, 92). Možnost spremembe ostaja realna. Pripravljenost in pomoč z božje strani vedno obstaja, saj je Sin človekov prišel duše zveličat in ne pogubit (II, 22).

Delo, skrb za duše, je Japlju pri srcu, kar se vidi tudi iz uvoda v pridigo na 20. nedeljo po binkošti, ko spregovori »*Od teh per svetem kersti navadnih zeremonij*«. V njej predstavi in prevede ves obred svetega krsta. V uvodu zapiše: »*Jaz imam upanje, da vam bom skuzi to posebno ustregel, ker niste le to v našem jeziki še nikoli slišali.*« (II, 243) In da bi jim ustregel, je v skrbi za njihovo zveličanje »*prestavil*« še kakšno drugo besedilo: Sveto pismo, bogoslužna besedila, katekizem, cerkvene pesmi in molitve in nenazadnje

⁴⁷ Tehtati. Japelj hoče reči, da je, če je potrebno, pripravljen dati tudi svoje življenje in samega sebe za zveličanje njihovih duš. Pri tem najbrž sledi misli apostola Pavla, ki pravi: »*S prav takšno toplino, s kakršno mati neguje svoje otroke, smo vam hoteli dati ne samo Božji evangelij, ampak tudi svoje življenje, in sicer zato, ker ste se nam priljubili*« (1 Tes 2,7–8). Isto misel podčrta tudi Janezovo pismo: »*... je On dal življenje za nas. In tako smo tudi mi dolžni dati življenje za brate*« (1 Jn, 3,16). Omemba tehtanja pa namiguje še na eno misel apostola Pavla, ko se ta zavzema za svoje rojake Izraelce: »*Kajti želel bi biti sam preklet in ločen od Kristusa v prid svojim bratom, ki so moji rojaki po mesu*« (Rim 9,3).

⁴⁸ Prostih, svobodnih.

⁴⁹ Vase zagledani, samovšečni.

pridige.⁵⁰ Upravičeno torej pravi, da se še nikdar ni kruh božje besede tako obilno lomil in dajal vernikom kakor ravno v tem (njegovem) času (II, 322). Zaradi tega se verniki tudi ne morejo izgovarjati, da o božjih stvareh niso poučeni ali da niso bili posvarjeni pred nevarnostmi krivih poti, kadar so zaloteni, kako vsak okoli svojega zlatega teleta plešejo (I, 141–142).

Od sebe zahteva prav takšen napor v delu za zveličanje ljudi, kakor ga zahteva od njih. Po njegovem je mogoče o resnični nameri in želji po zveličanju z mirno vestjo govoriti šele, ko se človek pod težo prizadevanja spoti, ječi in komaj diha (II, 235). Čeprav ve, da Bogu človeška hvala ni potrebna in je sam s sabo »kontent« (II, 190–191), ga vendar nič ne odvrne od zahteve po molitvi, premišljevanju in dobrih delih. Kristjan zato v nedeljo nima pravice imeti več prostega časa kakor med delavniki, saj je nedelja »delovni dan za nebesa« (II, 199). Kjerkoli smo, kamorkoli gremo, v kateremkoli stanu smo, povsod najdemo priložnost, da skušnjave, največje sovražnike našega zveličanja, premagujemo, pravi Japelj. Če teh priložnosti za zmago v boju ne vidijo, so si poslušalci sami krivi, saj niso dovolj pozorni (I, 112–113). A boj ni edina oblika dela za nebesa, beg je včasih najboljše orožje: npr. beg pred slabo družčino, »falš prijatelji«, pred »hudim tovarištvom«, »opravljivo persono«, »peklenškimi bukvami ...« (I, 126–128). Povedanemu navkljub pravi: »Jaz ne odrečem, da bi se popoldan po božji službi ne smelo za kratki čas eno pošteno veselje užiti.« (II, 197)

Ljubezen ga žene, da svojo čredo opozarja, da ne posnemajo duhovnikovih napak, saj na sodni dan ne bodo vprašani, kako je »fajmošter« živel ali kako se je obnašal, ampak po tem, kaj je s prižnice učil (II, 321). Kakor že v pridigi o duhovnikovi službi in dolžnostih (I, 305–306), jih tudi na 18. nedeljo po binkoštih prosi, naj imajo usmiljenje s slabostjo duhovnika in naj molijo za njegovo spreobrnjenje, kakor se tudi duhovnik trudi za njihovo (II, 322).

Svojim faranom je oče in mati. Uporabiti mora vse svoje zanje in spretnosti, da bi se lahko skupaj veselili cilja: življenja v nebesih. Tudi sam pravi: »Zdaj mora biti moder in na to ostro plat, zdaj mora dober in krotak biti in skozi prste gledati. Zdaj mora vse zaklade tega usmiljenja na dan dati in se poln zaupanja izkazati, tako da odvzame vse, kar zmore boječa srca ostrušiti in tako rekoč v cagovitnost pripraviti. Zdaj mora to strašno podobo božje sodbe pred oči postaviti, da te otrple vesti zbudi, katere zavoljo hudih navad skoraj nič več ne čutijo, ali te trdovratne grešnike, ki se ne boje tudi tačas, kadar z eno nogo že v pekli stoji. On mora eden za drugim in dostikrat oboje skupaj, žugati in gladiti, prositi in pretiti, hvaliti in tladati⁵¹ in svariti, kakor čas in stan teh reči nanese.« (I, 311–312) Vse besede in različni prijemi so torej zgolj sredstvo, da bi vsi, duhovnik in verniki, uresničili željo, ki jo delijo z apostolom Pavlom »da kako pridem do vstajenja od mrtvih« (Flp 3,11).

Vernike želi pripeljati k Jezusu, kakršnega najde v Svetem pismu. Vse drugo bi bilo

⁵⁰ Prim. U. Urbanija, n. d.; krajši pregled Japljevih izdaj in dela pa prinašajo: B. Jakopič, Entuziastično pridni slavist, v: *Mohorjev koledar 2007*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2006, 146–148; S. Krajnc, Liturgične knjige v času škofa Karla Janeza Herbersteina, v: E. Škulj (ur.), *Herbersteinov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje 2004, 377–387; M. Rupert, *Lepa zvezda slovenskega slovstva, Spominska razstava ob 200-letnici smrti Jurija Japlja*, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana 2007.

⁵¹ Grajati, dajati v nič.

zabloda in malikovanje, zapravljanje življenja. Njihovo vero želi zgraditi na solidnih temeljih, ne na poceni sladkobnih doživljajih, ki jih ponujajo razne pobožnosti tistega časa.⁵² Želi jih opozoriti na to, da biti kristjan ne pomeni samo hoditi k maši ali krščanskemu nauku v nedeljo popoldne. Biti kristjan je veliko bolj kompleksna resničnost, ki zahteva celega človeka. Kristjan je lahko samo cel človek, s telesom, dušo, duhom, razumom, ... ali pa ni kristjan. Posebej to izpostavi v pridigi na 19. nedeljo po binkoštih, ki govori o želji po zveličanju. Med drugim sprašuje božjo pravičnost, kako to, da je toliko katoliških kristjanov pogubila v pekel. Duše v peklu pa ironično vabi, naj bodo rešene, saj se »po krivici pečete«. Nobene namreč ni med njimi, ki bi v svojem življenju ne bila kaj za svoje zveličanje storila. In nadaljuje: »Ali, kaj hočete? Bog ni porajtal, kadar vas je ferdamal na teiste molitvice, katere ste molili, na teiste bratovščine, kjer ste bili zapisani, na teiste oltarje ali božja pota, katere ste obiskali, na teiste škapulirje, katere ste nosili.« (II, 136–137)

3 Poskus orisa Japljeve duhovne podobe

Ali v podobi duhovnika in njegovega odnosa z verniki, kakršna oriše Japelj v pridigah, lahko prepoznamo njega samega? Pod navidezno strogostjo in grožnjami s peklom, ki je običajna pridigarska in oznanjevalska metoda njegovega časa, je iz pridig slutiti sicer odločno, zagnano, delavno osebnost, ki pa je v svojem bistvu prešerna, človekoljubna, velikokrat igriva, humorna, da bi dosegla svoj cilj tudi ironična, a ne žaljiva. Nekoliko zaprta vase, a kakor da je njena resnoba bolj posledica svete obleke, ki jo nosi, kot pa njene resnične narave. Če bi ga morali opisati z dvema besedama, bi ti zagotovo bili: zagovornik ubogih. Slednje ne le zato in ne le v ožjem smislu, ki ga sam predstavi na začetku pridige o nevarnosti bogastva in o miloščini (o čemer govori na 12. in 13. nedeljo po binkoštih), ko pravi: »bom eno mojih najimennitnejših dolžnosti spolnil, namreč dolžnost tega besednika teh ubogih« (II, 131). Ubogi namreč niso samo tisti, ki stradajo kruha in obleke, temveč še bolj tisti, ki morajo živeti (po lastni želji ali brez nje) v žalostnem stanju greha in verske nevednosti.

Pred nas stopa človek, ki verjame v to, kar dela, ki hoče svojo nalogo dobro opraviti, še toliko bolj, ker gre tudi za njegovo lastno zveličanje. Iz besed in poznavanja njegovega življenja čutimo ljubeč napor, da bi ljudi potegnil iz verske nevednosti in brezbriznosti, jih popeljal na višjo stopnjo razumevanja božjega zavzemanja za slehernega med njimi. Pri vernikih bi resnična božja podoba izzvala iskrenjši življenjski odgovor. V to je prepričan in v tem je zagotovo aktualen še danes.

Japelj je primer »razsvetljenega katoliškega duhovnika«,⁵³ tej skupini je po duhu še najbližje. Izobrazba in najverjetneje že prirojena radovednost ga ženeta, da odkriva nove stvari. Kakor se po eni strani drži dognanega in osvojenega, je po drugi strani zlasti v

⁵² Prim. S. Fabijan, Ljudske pobožnosti v Herbersteinovem času, v: E. Škulj (ur.) *Herbersteinov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje 2004, 389–398.

⁵³ O osnovah katoliškega razsvetljenstva glej: L. J. Rogier, Cerkev v času razsvetljenstva in revolucije, v: *Zgodovina cerkve 4, Cerkev v času razsvetljenstva, revolucije in restavracije (1715–1848)*, Družina 1999, 103–112.

podajanju dognanj in praktični uporabi znanja iznajdljiv in išče nove poti. Je ustvarjalec. Težko bi si drugače razlagali, da npr. ob vsem drugem delu zasadi svoj sadni vrt in uči sadjarstva tudi svoje župljane, da ga pritegneta mehanika in ideja o perpetuumu mobile, da izdeluje voz, s katerim bi se sam vozil,⁵⁴ ali da učence pri svojih petdesetih letih vodi na pouk v naravo in se jim, ko jih učenje utruji, pridruži pri igri.⁵⁵

Da je bil spreten s šalami,⁵⁶ nas ne čudi, sploh po tem, ko smo v pesmih spoznali njegovo šaljivo naravo. Ustvarjalni nemir, vedrina in preciznost izraza pa so njegove vrline tudi v pridigah, čeravno so včasih skrite med grozečimi podobami in skrbjo za zveličanje vseh. Ali med šegavost spada tudi to, da npr. na Ježici zgradi župnišče in za gradnjo porabi znatno manj od predvidenih stroškov,⁵⁷ po drugi strani pa mu v Naklem zaradi slabega gospodarjenja dodelijo kmeta za kuratorja?⁵⁸

Na podlagi primerjave pesmi in pridig bi se zelo težko odločili za trditev, da je bil Japelj laksist na področju spolne morale, po drugi strani pa ga tudi med rigoriste ne bi mogli uvrstiti. Nehote se nam ponuja rešitev v razcepu med teorijo, naukom, svetom raziskovanja na eni strani in praktičnim življenjem na drugi strani, v razcepu med besedo in podobo, ki je tako značilna za naš čas, a je svojo današnjo obliko v veliki meri nastavila že v dobi razsvetljenstva. Zagotovo mu ta polarnost ni tuja. Seveda se moramo zavedati, da pri tem ne gre za filozofski problem (za to, da bi se bil Japelj zavestno odločil za polarnost), ampak življenjski problem, ki se tiče načina življenja, čemur bi preprosto rekli vpliv duha časa. Japelj je svetovljan in vpija duh časa in »napredne« ideje.

Posebej nas je presenetil v svojem odnosu do ženske. Ženska dobi pri Japlju (sklepe pač lahko napravimo zgolj na podlagi njegove zapuščine) ponovno mesto, ki ji jo dajeta Kristus in Sveto pismo.⁵⁹ Mož je tako v pesmih, zlasti v *Odi na čast ene mlade gospodič-ne*, kakor tudi v pridigah tisti, ki potegne nekoliko krajšo na račun žene.⁶⁰ Prejšnji trditvi navkljub bi težko govorili o privilegiranem položaju ženske pri Japlju. V pridigah sta mož in žena predstavljena izrazito enakovredno in enakopravno. Tudi v tem razmišljanju je Japelj povsem aktualen še danes. Rahel zamik v korist žene, ki se pojavi v njegovih besedilih, bi najlažje pripisali njegovemu prefinjenemu občutku za pravičnost oz. za odkrivanje krivice in obrambo šibkejšega.

Menim, da je možnost, da gre pri Japljevih treh ohranjenih pesmih za meditacije o lastnem poklicu, verjetna, sprejemljiva. Če drugega ne, bi bila lahko produkt metodičnega dvoma. A že »premik« v smeri ženske, na področju župnije pa odmik od podobe župnije kot črede in vinograda ter pomik k doživljanju župnije kot družine, nakazuje, da se Japelj takšnih razmišljanj ne bi otepal.

⁵⁴ Prim. U. Urbanija, *n. d.*, str. 148.

⁵⁵ Prim. U. Urbanija, *n. d.*, str. 145.

⁵⁶ Prim. U. Urbanija, *n. d.*, str. 145.

⁵⁷ Prim. U. Urbanija, *n. d.*, str. 144.

⁵⁸ Prim. U. Urbanija, *n. d.*, str. 193.

⁵⁹ Dobro bi bilo Japljeve pridige in ostalo zapuščino pregledati pod vidikom odnosa do žensk in v povezavi s porajajočim se feminističnim gibanjem v času njegovega življenja. V tem zvezi se odpira tudi vprašanje odnosa do Marije, ki v pridigah ni nič kaj zadržan. Tudi ta tema si zasluži svojo posebno obravnavo.

⁶⁰ Zaenkrat težko ocenimo, če je bil Japelj v tej naklonjenosti ženskemu elementu poseben in do kolikšne mere. V vsakem primeru se splošna ocena odnosa do ženske v tem času ne bo mogla ogniti najverjetneje pozitivnemu vplivu cesarice Marije Terezije kot močne in sposobne ženske na čelu države.

Za nadaljnje raziskovanje se odpira paleta možnosti, na podlagi katerih bo mogoče bolj precizno orisati duhovni profil Jurija Japlja. Potrebno bo pripraviti celostni pregled njegove poezije, prevodne in izvirne, za vsako pridigo posebej ugotoviti, koliko in kaj smemo šteti kot prevod in koliko so te pridige njegovo izvorno delo (zlasti pomembni bodo seveda odkloni od tem izvornih avtorjev). Posebne obdelave si zagotovo zasluži Japljev odnos do žensk, njegova podoba Marije. Koristni bi bili tudi prispevki drugih teoloških ved, zlasti homiletike.

Sklep

Po pregledu treh ohranjenih pesmi Jurija Japlja, ki imajo izrazito šaljivo in erotično vsebino, smo z njegovimi pridigami »*sa vse nedele skusi lejt*« osvetlili tri področja, ki so nam jih odprle njegove pesmi: njegov odnos do spolnih praks izven zakona, do zakona in družine s posebnim poudarkom na odnosu do ženske ter lik duhovnika, ki ga predstavi v svojih pridigah.

Prišli smo do zaključka, da Japlja na področju spolne morale ne moremo uvrstiti med laksiste, a tudi med rigoriste ne. V njegovih pesmih in pridigah se kaže zelo pozitiven odnos do ženske, ki je možu povsem enakopravna partnerica. Župnijo in svoje duhovniško poslanstvo v njej razume kot družino, v kateri ima župnik vlogo očeta in matere. Japelj je s svojo zavezanostjo spoznanju in znanju, v zahtevi po tudi razumski utemeljitvi osebne vere posameznika odličen predstavnik »razsvetljenih katoliških duhovnikov«. Njegovo življenjsko prizadevanje je namenjeno dvigu splošnega in verskega znanja, s čimer bi ljudje lahko bolj neposredno dostopali do Boga, ga bolj izkušensko doživljali in tako v svojem življenju obrodili več lepih sadov, vrednih krščanskega imena.

Jurij Japelj dogmatik

CIRIL SORČ

Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani
ciril.sorc@guest.arnes.si

Avtor v prispevku poišče in predstavi pomembnejše dogemske vsebine v opusu Jurija Japlja. Za boljše razumevanje postavi Japljev prispevek k teološki misli takratnega časa v širši cerkvenostni in teološki okvir. Zato spregovori o obdobju predraszvetljenstva, janzenizmu in o reformnem katolicizmu. Predvsem o njihovem odražanju na slovenskih tleh. Čeprav je *Veliki katekizem* le Japljev prevod v slovenščino, pa je ta vsekakor pomembno izhodišče in pripomoček za oznanjevanje krščanske vere. Dogemske vsebinske poudarke pa avtor poišče predvsem v Japljevih *Pridigah za vse nedele skuzi lejtu*. Na kratko se ustavi pri naslednjih temah: eshatologija, kristologija, nauk o troedinem Bogu, pnevmatologija in zakramenti. Če so te vsebine v katekizmu prikazane zelo suhoparno in usklajene s koncilsko mislijo, so v pridigah prikazane v njihovem moralnem in pastoralnem kontekstu. Vsekakor bi bila zelo koristna tudi predstavitev moralnih vsebin, saj je bilo prav to področje v Japljevem času najbolj razvito. Končno bi bil tudi koristen prispevek homiletičnih ved. Avtor upa, da je tudi ta sestavek koristen prispevek k širši in bolj celoviti podobi Japljevega dela.

The paper presents important dogmatic contents in the works of Jurij Japelj, whose contribution to theology of the time is put in a broader church and theological context. For this reason we discuss the period of pre-Enlightenment, Jansenism and reform Catholicism, particularly in terms of how it was reflected on the territory of present-day Slovenia. Even though *Veliki katekizem* is only Japelj's translation into Slovenian, it nevertheless serves as an important basis and instrument for proclaiming Christian faith. The dogmatic-related contents were primarily looked for in Japelj's *Pridige za vse nedele skuzi lejtu*, and the following themes were discussed: eschatology, Christology, doctrine of the Trinity, pneumatology and sacraments. If these contents were presented but sparingly and harmonised in line with council mentality in the catechism, the sermons show them in their moral and pastoral context. It would be very useful to present moral contents as well, since this particular area was most prominent in Japelj's era, and would also be a useful contribution of homiletics. The author hopes that the present paper will likewise prove to be a valuable contribution to the broader and more complete image of Japelj's work.

Ključne besede: dogemske vsebine, Jurij Japelj

Key words: dogmatic contents, Jurij Japelj

Jurij Japelj (r. 11. apr. 1744 v Kamniku, u. 11. okt. 1807 v Celovcu) je opravil laticinske šole pri jezuitih v Ljubljani in nadaljeval študije v Gorici in v Gradcu. Japljevo filozofsko in teološko izobraževanje je v veliki meri povezano z jezuitskim redom in njihovo teološko ter duhovno usmerjenostjo.¹ Kakor ostale jezuitske šole je tudi njihova univerza v Gradcu imela za svoj »železni« program resno odgovoriti na eno temeljnih reformnih zahtev Tridentinskega koncila: duhovniki naj bi bili za svoje pastoralno delo primerno izobraženi in vsestransko usposobljeni. Odlično mesto pa sta imela v teoloških delih med filozofi Aristotel, med teologi pa Tomaž Akvinski, saj je »ustanova sv. Ignacija Tomaževu Summo naredila za svoj teološki priročnik«. (Koch 1934) Stanje v duhovniških vrstah se je tudi po zaslugi teh šol precej izboljšalo in tako se je v primerjavi s predhodnim obdobjem podoba duhovnika na Slovenskem kar precej spremenila.²

Obdobje predrazsvetljenstva

V zgodovini teologije velja obdobje od srede 17. do srede 18. stoletja za čas zahajanja sholastike, ki ga nekateri imenujejo čas predrazsvetljenstva (od 1680 do 1750), torej nekakšen vmesni, prehodni čas.³ Grabmann imenuje obdobje od 1660–1760 čas posnemovalcev ali epigonov (Epigonenzeit).⁴ Čas razsvetljenstva namreč nastopi v sredini 18. stoletja.⁵ Tisto, kar so prejšnji rodovi ustvarili, se v tem času skrbno zbira in objavlja v priročnikih in zbirkah, dodaja pa se zelo malo novega. Vendar pa ima to obdobje tudi svoje posebnosti. Že samo dejstvo, da se moralka loči od dogmatike, kaže na neko novo usmeritev. Moralno teologijo pogojujejo velike pastoralne zahteve. Po vzoru srednjeveških spovednih priročnikov in vplivu kanonskega prava se uveljavlja kazuistika, ki želi olajšati delo pastoralistov in jim pomagati pri odločitvah v konkretnih vprašanjih. V tem kontekstu se pojavi tudi laksizem, spor glede probabilizma in probabiliorizma. To je čas, ko se začenjajo zgodovinske raziskave, kar ima za katoliško teologijo velik pomen. Baročni zgodovinarji so odkrili in ponudili veliko snovi s tega področja, začeli pa so tudi uporabljati metode, iz katerih še dandanes živi in zajema zgodovinska znanost. Tako je moglo razsvetljenstvo nadaljevati in dati na teološkem polju pobude za nove veje teoloških znanosti, kakor je bibličistika, znanost o religijah in pastoralna teologija s svojimi vejami: liturgiko, katehetiko in homiletiko. Prav homiletiki je bilo posvečeno veliko pozornosti in literature, saj je pridigarstvo v tem času doseglo nekakšen vrhunec.

Seveda v tem času spekulativna teologija ni izumrla. Lahko bi našli veliko teologov in njihovih del, ki so pomemben prispevek k razvoju teologije. V nasprotju z

¹ Zgodovinski okvir Japljevega obdobja je v svojem predavanju temeljiteje predstavil Matjaž Ambrožič.

² Prim. M. Benedik: Protireformacija in katoliška prenova, v: *Zgodovina Cerke na Slovenskem*, Mohorjeva družba, Celje, 140–143; C. Sorč: Glavarjevi teološki spisi, v: Edo Škulj (ur.), *Glavarjev simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje 1999, 145–149.

³ Prim. F. Laplanche: *Christianisme et culture du temps des pré-lumieres*, v: M. Venard (sous la responsabilité), *Histoire du Christianisme des origines a nos jours*. Tome IX. L'âge de raison (1620/30–1750), 1089–1133.

⁴ Prim. M. Grabmann: *Die Geschichte der Katholischen Theologie seit dem Ausgang der Väterzeit*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1961, 192; H. Jedin: *Velika povjest Crkve*. Peti svezak, KS, Zagreb 1978, 486.

⁵ Glede razsvetljenstva prim. med drugim M. Greschat: *Die Aufklärung*. Einleitung, v: M. Greschat (Hrsg.), *Gestalten der Kirchengeschichte. Die Aufklärung*, Kohlhammer, Stuttgart - Berlin - Köln - Mainz 1983, 7–41.

neskončnimi subtilnimi razpravljanji mnogih teologov iz sredine in druge polovice prejšnjega stoletja je napravila jednatost, umirjenost in preglednost mnogih teh del dobrodejen vtis in jim podelila veliko praktično uporabnost. To je tudi čas, ko namesto »utrujačočega narekovanja« nastopijo priročniki za vsa področja teologije. Ne bom navajal vseh pomembnih del takratnega časa, ki so nastala na različno usmerjenih teoloških šolah (Grabmann 1961: 193–205), omenil bi samo nekaj jezuitskih avtorjev, ki so imeli pomemben vpliv na takratno teologijo in tako tudi na usmeritev graške univerze, na kateri je nabiral teološko znanje tudi Jurij Japelj: Edmund Simonnet, Španci Alvaro Cienfuegos, Joannes Marín in Joannes Ulloa, Francoz Francois Noël, Belgijca Jakob Platel in Paul Gabriel Antoine. Na nemškem območju so nastali mnogi zelo uporabni priročniki, kot npr. Vitusa Pichlerja (u. 1736), Karla Sardagna (u. 1775), Josepha Monscheina (u. 1769) in avtorja *Theologiae Wiceburgensis* Kilberja in njegovih kolegov. Navedeno delo vključuje tako pozitivne kakor spekulativne elemente in tako na dostojen način sklene pomembno obdobje teološke misli v Nemčiji.⁶ Med temi avtorji pa moramo vsekakor omeniti tudi Antona Erberja in njegov dogmatični priročnik v osmih knjigah z naslovom *Theologia dogmatica speculativa* ter njegov *Cursus philosophicus* v treh knjigah.⁷

Janzenizem in reformni katolicizem

V prvi polovici 17. stoletja je vladala v avstrijskih deželah vrsta škofov, ki so globoko čutili nujnost prenove v Cerkvi, prežete z baročnim duhom. Ideje za svoja reformna prizadevanja so črpali iz odlokov Tridentinskega cerkvenega zbora, spisov sv. Karla Boromejskega, oratorijanskega gibanja ter spisov italijanskega duhovnika in učenjaka Ludovica Antonija Muratorija (1678–1786). Zaradi nekaterih sorodnih nazorov (moralni rigorizem, prizadevanje za preprosto Cerkev ...) se jih je v zgodovini prijelo ime janzenisti (očitek njihovih nasprotnikov), čeprav so sami jasno in odločno odklanjali dogmatične zmote Janzenija in njegovih pristašev.⁸ V svojih pogledih na obnovo Cerkve so imeli ti t. i. janzenisti in pristaši reformnega katolicizma v avstrijskih deželah veliko skupnega

⁶ Na isti višini je tudi delo v Rimu delujočega španskega jezuita Joh. Bapt. Genérja (u. 1781) *Theologia dogmatica scholastica*.

⁷ Erber se je rodil leta 1695 na gradu Dolu pri Ljubljani, umrl pa 3. oktobra 1746 v Ljubljani. Študije je končal v Gradcu; po poskusnem letu v Judenburgu je prišel za profesorja prirodnega prava in filozofije na dunajsko univerzo. Nato je predaval na graški univerzi 3 leta filozofijo, 1733 na Dunaju kontroverzo, 1734 cerkveno pravo. 1735 je odšel v Gradec, kjer je objavil *Dissertatio theologica historico-critica de conciliis oecumenicis* in tam predaval osem let filozofijo in dogmatiko in postal kancelar univerze. Leta 1744 se je vrnil v Ljubljano in postal rektor ljubljanskega kolegija.

⁸ Prim. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, 166–169. Janzenizem je skupno ime za dogmatično, moralno in politično gibanje v 17. in 18. stoletju. Njegov začetnik je bil leuvenski teološki profesor in nato škof v Ypeřnu Cornelij Jansen (1585–1638), čigar glavno in najbolj sporno delo *Augustinus* je izšlo šele po njegovi smrti. Na področju teologije Jansen odklanja filozofijo, na njeno mesto stopijo Sveto pismo in cerkveni očetje, poudarja moralni rigorizem. Poleg mnogih drugih del glede janzenizma prim. W. Dantine - E. Hultsch: *Lehre und Dogmenentwicklung im Römischen Katholizismus*, v: *Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte*. Band 3, Vandenhoeck, Göttingen 1989, 290–304. Prim. še Denzinger - Schömetzer (ur.): *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, kan. 2400–2502

s predstavniki razsvetljenega jožefinizma in so bili v začetku tudi dejansko tesno povezani. Šele v 19. stoletju, ko se je vlada prenehala vmešavati v notranje zadeve Cerkve, lahko strogo ločimo med obema strujama. Takrat nam jožefinizem pomeni splošni vladni sistem, janzenizem pa strogo cerkveno reformno gibanje.

Na Slovenskem teološkega (dogmatičnega) janzenizma ne poznamo. Vzdevek »janzenisti« ali »filojanzenisti« pa se je prijel dveh, po svojih interesih in delovanju popolnoma različnih skupin. V prvo sodijo pristaši reformnega katolicizma okrog ljubljanskega škofa Janeza Karla Herbersteina, v drugo pa pristaši janzenizmu sorodnega moralnega rigorizma.

Karel Janez Herberstein je sprejemal duhovniški poklic, predvsem pa svojo škofovsko službo kot učinkovito orodje služenja Cerkvi in njegove prenovitvene vneme. Že v letih »približevanja« škofovstvu je nabiral za to potrebno znanje, hkrati pa tudi (i)zbiral tiste, na katere se bo kasneje naslanjal in jih pritegnil v krog svojih svetovalcev in sodelavcev.⁹ Seveda niso zanemarljivi njegov plemiški stan in poznanstva v teh krogih. Ni zanemarljivo tudi to, da je bil dobro zapisan na dunajskem dvoru.¹⁰ Herbersteinovo prizadevanje za duhovno prenovu in poglobitev vere v Cerkvi na Slovenskem ni bila lahka naloga, saj je prenovitvena vnema tedanjega časa šla čez rob pravovernosti in cerkvenih pravnih norm. Prav zato si je moral pridobiti jasna teološka izhodišča in napraviti jasen pastoralni načrt. Za oboje pa je potreboval primerne svetovalce in sodelavce. Zato je bila njegova prva skrb pridobiti si take ljudi in jih postaviti na prava mesta. Prav te temeljne smernice so bile tiste, ki so »narekovale« Herbersteinu izbiro svojih sodelavcev v novi službi. Kot škof se je potrudil, da je imel na vplivnih mestih in v svoji okolici ljudi, ki so bili odprti za njegove ideje.

Kidrič zapiše v svojem prispevku v *Slovenskem biografskem leksikonu*, da je Herberstein med vplivnimi duhovniki okrog škofa Petazzija sicer našel »mного plemičev, a po vsej priliki malo somišljenikov«.¹¹ Eden tistih, na katere se je lahko zanesel, je bil Jurij Japelj.

Zveza z aristokratskim svetom in obsežno znanje jezikov sta bila mogoče povod, da ga je škof Herberstein 1773 poklical v Ljubljano in mu namenil glavno vlogo pri izvrševanju svojega programa. Po njegovem navodilu je že l. 1777 začel prevajati jožefinski *Ta velki katekizem s prašanjami in odgovarmi*, ki je izšel šele 1779 in doživel še pet izdaj; izdaji iz leta 1779 in 1789 sta dvojezični (jaz uporabljam tisto iz leta 1779). Tej knjigi, s katero je bilo zadoščeno potrebam slovenske jožefinske šole, so hitro sledile knjige za cerkev in duhovščino. Prevoda cerkvenih pesmi *Pred tabo na kolenih* in *Pred stolom tvoje milosti* sta izšla prvič že pred 1784 v zbirki cerkvenih pesmi za šentjakobsko faro v Ljubljani, *Cerkvene pesmi, litanije inu molitve per Božji službi* pa 1784 in 1788. Janzenistično hladne *Zbrane molitve* (1786) so prevedene iz nemščine brez molitev v čast Mariji in svetnikom, imajo pa *Perstavik enih krajskih pejssem in litanije*. Pesmi pred pridigo, za božjo službo, litanije in mali katekizem so dodani tudi raznim izdajam

⁹ Prim. Ciril Sorč: Škof Karel Janez Herberstein in njegovi sodelavci, v: Edo Škulj (ur.): *Herbersteinov simpozij v Rimu, [septembra 2003]*, (Simpoziji v Rimu, 21). Celje: Mohorjeva družba, 2004, str. 175–184.

¹⁰ Za »dobro ime« si je prizadeval na različne načine. Tako je novi prevod *Velikega katekizma*, ki ga je zaupal Japlju, posvetil »*Presvetli in narvikši rimski cesarici*«.

¹¹ Kidrič, *Herberstein*, SBL I, 307.

Japljevih *Listov in evangelijev*. Njihova prva izdaja 1787 kaže sicer samo pravopisno spremenjen tekst Dalmatina, v poznejših (1792, 1800, 1803, 1806) pa se že kaže vpliv novega prevoda.

Herbersteinovega duha so polne *Pridige za vse nedele skuzi lejtu*, prirejene na pobudo samega nadškofa in na njegovo zahtevo kratke, da bi ne trajale nad pol ure (1794 v dveh delih). Zato je Japelj v predgovoru (Praefatio) v knjigo zapisal: »Brevitas ... principalis mihi Scopus erat.« Predloge Japljevih pridig so predvsem jezuitskega izvora, ljudsko in precej moral(istič)no obarvane. Na nekaterih predlogah je izrecno zapisano, da so namenjene podeželskim vernikom (publicato ad uso principalmente de' parrochi di Villa). Japelj predvideva, da nekateri poslušalci njegovih pridig ne znajo brati, in so tako odvisni od govorjene besede.

Veliki katekizem

Tridentinski koncil si je postavil za pomembno nalogo pripraviti nov katekizem, ki naj bi upošteval vsebino koncilskih dekretov, med katerimi nekateri segajo na dogmatično področje. Leta 1564 je nastal takšen katekizem, ki je bil 1566 po ukazu papeža Pija V. objavljen v latinščini. Poznan je kot *Catechismus Romanus*. Ta je bil podlaga različnim drugim narodnim in stanovskim katekizmom. Japelj je prevajalec *Velikega katekizma s prašanji inu odgovarmi*, ki je namenjen mladim. Kako je bil katekizem potreben in uporabljan, odkrijemo že iz števila izdaj. Katekizemska snov in predstavitev snovi sta vplivali tudi na prevajalca. Zato je vsekakor primerno, da vsaj okvirno predstavimo tisti del katekizma, ki sega na dogmatična področja.

V *Napelanju* je napovedano, da bo krščanski katoliški nauk predstavljen v petih poglavjih in enem dodatku. Ta poglavja, ki nakazujejo pet sklopov snovi, so: vera, upanje, ljubezen, sveti zakramenti, krščanska pravica (Gerechtigkeit). V Dodatku pa predstavi štiri poslednje reči.

Prvo poglavje *O veri* razdeli na dvanajst členov, kakor je sestavljena tudi Apostolska vera. Ker sta znotraj tega prvega poglavja predstavljena dejanje in vsebina vere (dogmatika), se bom pri predstavitvi katekizma omejil predvsem na to poglavje in na dodatek, v katerem so na kratko predstavljene eshatološke teme.

Tukaj nas zanima »definicija« verovanja, saj je bilo prav glede tega veliko razhajanj, predvsem s protestanti. Odgovor na vprašanje »Kaj je vera eniga katoliškiga kristiana?« se glasi: »Vera enega katoliškega kristjana je nadnaravna luč, božji dar, od Boga vlita krepost, po kateri on trdno in neomajno veruje kar je Bog razodel in kar katoliška Cerkev predlaga v verovanje, naj bo zapisano ali ne« (str. 3). V drugem razdelku (Resdelenje) so obdelane tiste teme, ki so »železni repertoar« katekizmov vse do danes (zanimiva bi bila primerjava s *Katekizmom katoliške Cerkve* iz leta 1993). Snov je predstavljena »asketsko«, jasno. Resnice, tudi tista o enem Bogu v treh osebah, so predstavljene v sholastičnem slogu in s temu primernimi izrazi ter pojmi. Katekizem predstavi tudi božje lastnosti (attribute). Da so tri božje osebe, izvemo iz Svetega pisma. V sholastičnem jeziku pa razloži odnos posameznih oseb v trinitaričnem življenju takole: Oče je sam od sebe od vekomaj; Sin je rojen od Očeta od vekomaj; Sveti duh izhaja

iz Očeta in Sina prav tako od vekomaj (prim. 17). V členih (od 2. do 7.), kjer govori o Jezusu Kristusu, poda in opiše glavne dogodke iz njegovega življenja, kakor so zapisani v evangelijih. Osmi člen je posvečen Svetemu duhu, za katerega je značilno, da »gre od Očeta inu Sina enaku vun« (str. 47). Deveti člen je bolj obširen, saj je posvečen Cerkvi in občestvu svetnikov. Ta sveta krščanska katoliška Cerkev je vidni zbor vseh vernih kristjanov pod enim vidnim poglavarjem rimskim papežem, ki izpovedujejo isti nauk in uporabljajo skupne zakramente. In ta Cerkev je ena sama, »svunai katere obeniga isvelizhanja vupati ny« (51). Spomnil bi še na kratek člen o vstajenju mesa in o večnem življenju. Ne manjka vprašanje, ali bodo večno živeli tudi hudobni duhovi in hudobni ljudje. Zapisano je, da bodo ti imeli večno, pa tudi silno trpeče življenje, ker bodo za svoje grehe trpeli v peklu večne kazni.

V tretjem poglavju, katerega naslov je upanje, precej na dolgo razloži dejanje molitve, še posebej temeljito pa molitev očenaš. Četrto poglavje je posvečeno kreposti ljubezni, ki je nadnaravna krepost, s katero ljubimo Boga zaradi njega samega, bližnjega pa zaradi Boga kakor same sebe (prim. 85). V tem poglavju je največ prostora odmerjenega razlagi deseterih božjih zapovedi, kar predstavlja pravo malo moralko. V 4. razdelku pa tudi precej podrobno govori o cerkvenih zapovedih. Znotraj 5. razdelka, v katerem precej podrobno obravnava cerkvene zapovedi, spregovori o sveti maši, in sicer predvsem o njeni zgradbi in udeležbi, saj bo ob razlagi zakramentov govoril o vsebini, evharistiji pod naslovom: »Od presvetega zakramenta Rešnega telesa ali tega Oltarja« (str. 165 sl.). Ko razlaga mašno daritev, opozori tudi na pomen in potrebnost pridige. Vemo, da so v tistem času nekateri duhovniki zanemarjali pridiganje. Zelo praktična naloga je: »To kar se pove, mora on na sebe in ne na druge obrniti« (139). Tri vprašanja so namenjena »popoldanski službi božji«, o kateri iz novejših katekizmov nič ne zvemo.

Četrto poglavje je namenjeno zakramentom. Ti so vidna znamenja nevidne milosti, ki jo je Jezus Kristus postavil za naše posvečenje. Zanimivo, da nam jih podobno predstavi najnovejši Kompendij Katekizma katoliške Cerkve, ko pravi: »Zakramenti so s čuti zaznavna, učinkovita znamenja milosti, ki jih je postavil Kristus ter izročil Cerkvi. Po njih se nam podeljuje božje življenje.«¹² Dalje so predstavljeni posamezni zakramenti, med katerimi je prvi in najbolj potreben sveti krst (prim. 153). Zanimivo je, da predstavi kot možnost zveličanja tistih odraslih, ki niso mogli prejeti sv. krsta, krst želja in krst krvi (157). Za našo tematiko je glede zakramentov pomembno še vprašanje evharistije. Tukaj je poudarek na realni navzočnosti živega Jezusa Kristusa pod podobo kruha in vina. Čeprav je zapoved, naj se prejme obhajilo vsaj enkrat v letu, in sicer v velikonočnem času, Cerkev želi, da ga večkrat prejmemo, ker je duhovna hrana in življenje duše (prim. 171). Seveda je potrebna dobra priprava, ki ji katekizem posveti veliko besed, ko govori »od perpraulanja k enimu vrednimu zavžitku letiga Sakramenta« (173). Precej pozornosti posveti katekizem tudi zakramentu svete spovedi. Spovedanca želi opogumiti in pripraviti na samo spoved kakor tudi na sam potek. Pomenljiv pa je »Perstavik od Odpustikou« (219–223), saj so bili ti pomemben kamen spotike v času reformacije in še dolgo po njej. Pomembno je vedeti, da je prava Cerkev prejela od Jezusa Kristusa oblast

¹² Kompendij Katekizma katoliške Cerkve, člen 224.

podeljovati odpustke (ti so popolni in mali) in da je zelo koristno te odpustke prejemati. Glede obuditve kreposti vere, upanja in ljubezni je pod črto razloženo, da prejme sedem let odpustkov, kar je določil že papež Benedikt XIII., potrdil pa Benedikt XIV. leta 1756 (263–265).

Na koncu Katekizma je »Perstavik. Od teh starih poslednih reči« (279–291). Te so: smrt, sodba, pekel in nebeško kraljestvo. Predstavi tudi vice, ki so »predzadnja stvar«, saj predstavljajo kraj trpljenja tistih duš, ki se očiščujejo za nebesa. Duše tukaj »silnu veliko terpe«, moremo pa jim pomagati tudi mi z daritvijo maše, z molitvijo, z drugimi dobrimi deli in odpustki (285). Ko Katekizem spregovori o peklu, zelo nazorno predstavi trpljenje pogubljenih (287). Ta nazornost je dopolnjena tudi v pridigah Jurija Japlja. Zelo kratka, vendar bogata pa je »definicija« nebes: Nebesa so najsrečnejše prebivališče svetnikov, kjer se Bog svojim zvestim služabnikom od blizu – od obličja do obličja – kaže in je sam njihovo nedoumljivo (neisgruntau; v nemščini: »überaus grossen Lohn ausmacht«) veliko plačilo (288).

To kratko predstavitev Katekizma sem postavil v okvir predstavitve Japljeve teologije zato, ker je katekizem dobro poznal (tudi kot prevajalec in oblikovalec teoloških pojmov) in je ta nadvse pomemben povzetek krščanske vere hkrati odsev njenega takratnega razlaganja.¹³ Če je Katekizem kratka in jedrnata predstavitev vsebine vere, pa bodo pridige tiste, v katerih bo veliko več prostora in časa za njihovo razlago in aplikacijo (koristna bi bila predstavitev pridig s homiletičnega vidika). Pridige so namreč skoraj edino sredstvo za učenje in utrjevanje krščanskega nauka (prim. Japelj, *Pridige* I, 134 sl.).

Dogemski poudarki v Japljevih pridigah

V času izida *Velkega katekizma s prašanjami in odgovarmi* so se pojavili mnogovrstni kompendiji in zbirke pridig za različne priložnosti, predvsem pa za vse nedelje v cerkvenem letu in zapovedane praznike. Tako moramo razumeti tudi Japljeve *Pridige za vse nedele skuzi lejtju*. Sicer so prevedene in prirejene, vendar se zdi, da je bila takšna praksa tudi v takratni Avstriji in drugih nemških deželah. Nemški jezuiti, ki so bili najbolj dejavni na tem področju, so segali po delih njihovih sobratov v francoskih in italijanskih deželah. Takšno obširno prevajalsko delo je opravil tudi pater Gregorius Trautwein, katerega prevod je uporabljal tudi Japelj in nekaj njegovih pridig prevedel v slovenščino in jih priredil.¹⁴ Japelj se naslanja predvsem na francoskega duhovnika M. Réguisa, kar sam pove na strani II,210. Tudi oblika pridig je podobna (svetopisemski citat na začetku

¹³ Papeški vizitator Sikst Carcanus je ob vizitaciji 1620 ugotavljal, da nekateri duhovniki premalo poznajo katekizem. Prim. M. Benedik: *Teološki študij na Slovenskem do 1919*, v: *90 let Teološke fakultete v Ljubljani* (zbornik), Univerza v Ljubljani – Teološka fakulteta, Ljubljana 2009, 44.

¹⁴ Gregorius Trautwein (Übersetzer): *Neue auserlesene Kanzelreden über die wichtigsten Wahrheiten der Religion und über etliche Geheimnisse unsers Herrn und seiner jungfräulichen Mutter*. 4 Bde. Augsburg, Veith 1765–67. Japelj zajema tudi iz knjige: Reguis: *Die Stimme des Hirten. Vertraute Reden eines Pfarrherrn an seine Pfarrkinder. Auf alle Sonntage im Jahre*. Aus dem Französischen übersetzt. Zweite Sonntagspredigten. Dritter Theil (von?), Johann Paul Kraus, Leipzig u. Wien 1774.

pridige, razdelitev na *Premišljevanja* (réflexion).¹⁵ Ponekod uporablja izraz »dejl«, druge pa predstavi besedilo scela. Japelj pa je segal tudi po italijanskih knjigah (in njihovih prevodih v nemščino), ki se zdi, da so za našega človeka in razmere še bolj primerne. V Italiji je bil takrat cenjen Trento Girolamo, katerega *Prediche Quaresimali* uporablja tudi Japelj.¹⁶ Neznani ni tudi drugi avtor, jezuitski pater Sagramoso Aless. Ignazio.¹⁷ Japelj uporablja tudi pridige Giuseppeja Antonia Bordonija *Predigten über Sonntägliche und Feyertägliche Evangelien*¹⁸ in padovanskega duhovnika Gio. Battista Campadellia *I discorsi sacri*¹⁹. To knjigo sem našel v frančiškanskem samostanu v Kamniku, tako da sem mogel primerjati pridigo na 18. nedeljo po binškoštih v »izvirniku« in v Japljevem, močno prirejenem in skrajšanem prevodu. Ker je bila knjiga pridig predstavljena drugje (seveda pod drugimi vidiki), bom tukaj opozoril samo na nekaj dogemskih vsebin, predvsem tistih, ki izstopajo zaradi pristopa ali poudarkov.²⁰ Bolj ko poglobljanju v vsebino vere, verskih resnic se Japelj posveti predstavitvi njihove življenjske pomembnosti in pravega odnosa do njih.

1. *Eshatološki poudarki*. V pridigah, ki se začnejo s 1. adventno nedeljo, Japelj odpira eshatološko tematiko, in to (kakor se za adventni čas spodobi in po vzoru mnogih takratnih avtorjev) vprašanje Kristusovega ponovnega prihoda k sodbi (prim. I, 1 sl.). Ta prihod ne bo nič kaj razveseljiv.²¹ Avtor (seveda na temelju še veliko bolj črnega scenarija predloge, ki jo uporablja) predstavlja ta dogodek kot strašen, saj bo razgalil vso grešnost slehernega človeka pred očmi vsega človeštva. Tako bo to dan groze in sodnik tisti, pred katerim bomo trepetali. Tudi v Japljevem času je odmevala pesem slednica, ki se je vse od 12. stoletja prepevala pri mašah za umrle: »Dies irae, dies illa, solvet saeculum in favilla ...« Sodnik prihaja k sodbi s svetniki in pravičnimi, ki že uživajo nebeško srečo. Najstrašnejše pa bo soočenje, srečanje s Kristusom iz oči v oči; srečanje s tistim, ki je za nas vse storil, da bi nas rešil iz oblasti greha. Avtor v dramatičnem klimaksu kliče posamezne sloje ljudi pred ta sodni stol. Tematika se nadaljuje na 2. adventno nedeljo, ko prikaže delitev ovac na levo in desno, na obsojene na pekel in one, ki so določeni za ne-

¹⁵ *La voix du pasteur. Discours familiers d'un curé a ses paroissiens, pour tous les dimanches de l'année*. Par M. François-Léon Réguis, curé du diocèse de Gap, ci-devant dans celui d'Auxerre. A Paris 1766, chez Claude Bleuët Libraire.

¹⁶ Abate Girolamo Trento (1713–1784): *Prediche Quaresimali*. Terza Edizione (edizione ampliata rispetto alla prima del 1785), Venezia 1789. Gamba je zapisal v svojem delu *Letterati province veneziane*, II 243 naslednje: »L'autore sembra potersi proporre come esemplare di stile in questo genere di eloquenza.«

¹⁷ Sagramoso Aless. Ignazio: *Quaresimale*, Opera Postuma.

¹⁸ Giuseppe Antoni Bordon: *Predigten über Sonntägliche und Feyertägliche Evangelien*. Dt. von Joseph Winterl, Sammt einer Anwendung derselben auf ganze Jahrgänge von Sonn- Feyertags- und fastenpredigten, wie auch auf tägliche Betrachtungen. Augsburg, Wolff ab 1774.

¹⁹ Opere sacre di Gio. Battista Campadelli sacerdote Padovano, dottore di sacra teologia. Tomo primo, che contiene i discorsi sacri morali adattati alla capacita di ogni genere di persone sopra le Domeniche dell' Anno, con l'aggiunta d'alcuni altri non piu stampati, publicati ad uso principalmente de' parrochi di Villa.

²⁰ Vprašanja se dotakne v svojem prispevku Marijan Peklaj; v svojem magistrskem delu *Jurij Japelj – življenje in delo* (2004) pa Uroš Urbanija.

²¹ Koristna bi bila primerjava s pridigami Petra Pavla Glavarja. Tudi on v adventu spregovori o sodnem dnevu in uporablja podobno govorico. Prim. Franc Škrabl: Glavarjeve pridige, v: Edo Škulj (ur.), *Glavarjev simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje 1999, 127–144; tu 132–133. Tudi Campadelli govori na 1. adventno nedeljo o vesoljni sodbi

besa. Toda tudi tukaj se prijetnejši toni, namenjeni tistim na desni, kaj kmalu izpojejo in že so na vrsti določeni za pogubljenje: »Ali o Bog se usmili, kako naglo se glas, besede in obraz mojega odrešenika spremeni: on je že ves ognjen, in plameni in strele prihajajo iz njegovih oči ...« (I,22) Avtor sklene z besedami: »Takšen, o kristjan, bo ta strašni konec tega grozovitega dneva.« (I,25)²² Vendar pridigar ne pusti vernikov v nekakšnem brezizhodnem stanju, ampak jim pokaže, in to v naslednjih dveh adventnih nedeljah, v dobro opravljeni spovedi in pokori. Kako ganljiva je pripoved o izgubljenem sinu (I,41 sl.), ki jo pridigar v celoti navaja in jo nato razloži ter aktualizira (nanjo spomni še na 5. nedeljo po veliki noči, ko spregovori o božjem usmiljenju: I,329). To bo ne samo dobra priprava na božič, ampak tudi na drugi Kristusov prihod k sodbi. Naj omenim še pridigo na dan Jezusovega vnebohoda, ki pa je ni v obravnavani zbirki pridig, ampak skupaj s pridigo (bolje rečeno osnutkom pridige) o Jezusovem trpljenju na posebnih listih starejšega datuma.²³ Ob prazniku Jezusovega vnebohoda pridiga o večnem zveličanju, ki pa ga ne bomo dosegli tako, da brezdelno gledamo v nebo, ampak tako, da si ga želimo in si ga z božjo pomočjo zaslužimo.

2. *Kristološki poudarki.* V pridigi *Od sponanja Jesusa Christusa* (I,52 sl.) avtor približa vernikom Jezusa Kristusa kot Boga, ki se je ponižal in se nam tako dal spoznati. Sledi preprosta in jedrnata pripoved o Jezusovem življenju, delovanju in učenju, kar nam odpira oči vere in spoznanje o božjem Sinu in odrešeniku Jezusu Kristusu. Še več: »Vsa moja čast stoji v njegovi ponižnosti.« (I,58)

Pridige na postne nedelje so poglobljen in precej čustven prikaz Jezusovega trpljenja in smrti (I,182 sl.). Krivdo za trpljenje in smrt nosimo mi, te velike krivde pa nas ne more rešiti nihče drug kot Jezus Kristus. Tako so zgodovinske osebe: Pilat, veliki duhovnik, Judje, predstavniki vsega grešnega človeštva. Avtor nas vabi, naj kot žene in Simon iz Cirene spremljamo Jezusa na njegovem pasijonu in stopimo skupaj z Marijo, Jezusovo materjo, pod križ. Trpeči Gospod pa vse to trpi zaradi našega odrešenja, zato nam ni treba obupati, ampak zaupati tako, kakor je desni razbojnik: »Grešniki, ne zgubite srca, Jezus ima vedno pripravljena ušesa, da nas usliši, vselej roke razpete, da nas dvigne, vselej odprta nebesa, da nas spusti notri.« (I,235) O Jezusovem trpljenju na križevem potu in na Golgoti pa »se razgovori« Japelj v omenjeni pridigi, ki je na posebnih listih.²⁴ V vernikih hoče vzbuditi sočutje s trpečim Jezusom, kesanje nad storjenimi grehi in poudariti neizmerno »ceno« našega odrešenja, ki jo je plačal sam Bog. V zbirki pridig pa Japelj posveti Kristusovemu vstajenju zelo malo pozornosti. Na velikonočno nedeljo sicer spomni, da smo z Jezusom Kristusom tudi mi vstali k novemu življenju. Po Pavlovih besedah vstali Jezus več ne umrje. In če smo tudi mi z njim vstali (predvsem v dobri velikonočni spovedi), potem naj tudi mi ne pademo zopet v stare grehe. In tako avtor razvija snov o ponovnem padanju v greh.

²² Koristna bi bila primerjava glede opisa teh eshatoloških vsebin z mnogo bolj dramatičnimi predstavami pri Gio. Battista Campadelliju *I discorsi sacri*.

²³ Obe besedili sta tudi v magistrski nalogi Uroša Urbanija *Jurij Japelj – življenje in delo*, UL FF (Oddelek za slovenistiko), Ljubljana 2004, 41–158. Uporabljal sem tukaj predstavljeno besedilo. V nalogi je podana tudi kratka vsebina posameznih pridig.

²⁴ Uroš Urbanija: *Jurij Japelj – življenje in delo*, 41–50.

3. *Bog usmiljenja*. Na prvi pogled in glede na prostor, ki ga avtor odmeri podobi Boga, ki je pravičen in neizpros, je podoba usmiljenega Boga bolj v ozadju. Vendar odkrijemo tudi besedila, ki govorijo o Bogu kot dobrem Očetu: »Ipse Pater amat vos« (I,325). Japelj v nekakšnem »crescendu« predstavi božjo ljubezen, ki gre do konca, ki »ne opeha« kljub naši trdosrčnosti in grešnosti: »Ja, usmiljeni Jezus, ko grešnik zaide, takrat ga ti s še večjo ljubeznijo kličeš nazaj« (I,328; prim. predvsem 329 sl.). V pridigi na ponedeljek v križevem tednu predstavi Boga Očeta kot »materinskega Očeta« (I,333–341), ki nikoli ne izpusti svojega otroka iz svojih oči. Japelj izhaja iz Izaija 49,15, kjer se Bog primerja z materjo, ki ne pozabi svojega otroka. Temu usmiljenemu Bogu gre vse naše zaupanje. Omenjeni pridigi (in še nekateri odlomki na drugih mestih) so kakor osvežilni studenec ali oaza, ki je potrebna za pogumno nadaljevanje poti, ki je nadvse naporna, vendar z božjo pomočjo premagljiva.

Pomenljiva je tudi pridiga na 14. nedeljo po binkoštih o božji previdnosti (II,159–171). Japelj opozori, da o tej božji lastnosti pri nas malo govorimo, čeprav je zelo pomembna (prim. II,160). Zato poda njeno definicijo: »Božja previdnost je višji um, ki vse stvari vodi k njihovem cilju in koncu s sredstvi in po poteh, ki so primerne njihovem stanu in naravi.« (II,160) V pridigi pa to zelo nazorno razloži.

Na prvo nedeljo po binkoštih, ko obhajamo »ta velik god inu praznik« Svete trojice (I,374 sl.), Japelj spregovori o krstu kot tistem zakramentu, po katerem smo bili v njih ime krščeni in upamo, da bomo v njihovem imenu tudi zveličani. Po krstu smo torej postali otroci Boga Očeta, postali smo udje Jezusa Kristusa in živi tempelj Svetega duha. Sicer se avtor ne pogloblja v skrivnost Svete trojice, ampak opominja vernike, naj živijo primerno stanu, ki so ga pri krstu v troedinega Boga prejeli.

4. *Pnevmatološki poudarki*. O Svetem duhu spregovori Japelj predvsem na binkoštno nedeljo in ponedeljek. Za izhodišče svoje pridige o skrivnosti teh dni je postavil Janezove besede: »Paraclitus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille docebit vos omnia.« (Jn 14,24) Začne z opevanjem velike božje dobrote, ki se je razodela v moči Očeta, modrosti Sina in v ljubezni »Troštarja« Svetega duha (I,352). Bolj kot o Svetem duhu samem spregovori o njegovi moči in delovanju v človeku, ki se mu da voditi. Brez njegovega delovanja smo najbolj bedna bitja. Brez njega ne moremo prav izreči Jezusovega imena (prim. 1 Kor 12,3), ne moremo storiti nobenega dobrega dela. Duša pa, ki je združena v posvečujoči milosti s Svetim duhom, je dedič nebeškega kraljestva (prim. I,357). Sveti duh je tudi kot silen veter in žareč ogenj, ki napolni dušo z gorečnostjo. Da, on je »duša naše duše«. Zato je največja nesreča izgubiti Svetega duha. Na binkoštni ponedeljek spregovori pridigar o izgubi in pridobitvi Svetega duha. Prostor mu pripravimo, tako kot Marija, z molkom in molitvijo. Pridigo sklene s klicanjem Svetega duha, kjer se sklicuje na njegovo mnogovrstno moč (I,371–372). Zelo posrečeno priredi pesem slednico: »Veni, creator Spiritus ...«

5. *Mesto zakramentov v Japljevih pridigah*. Ko Japelj spregovori o *zakramentu sv. krsta*, vzame kar obrednik (rituale romanum) sv. krsta in razlaga vsa obredna dejanja in besedila (II,242 sl.). V zakramentalnem dogajanju je vsa vsebina tega zakramenta, tista

vsebina, ki se mora preliti v življenje. Mogoče so verniki prvič tako zbrano sledili tej vsebini. Zato jih povabi, naj se zahvalijo za to »žlahtno kopel«, po kateri smo bili prerojeni in postali živi udje sv. Cerkve in dediči svetih nebes (prim. II,254–255).

Več kot o drugih zakramentih spregovori Japelj o evharistiji, predvsem o *svetem Rešnjem telesu* (II,3 sl.). Ta zakrament nam postavi pred oči vse skrivnosti našega odrešenja (II,8). Ne spregovori veliko o samem prejemanju obhajila, temveč več o češčenju Rešnjega telesa. V petih točkah pridigar predstavi v pridigi na 2. nedeljo po binkoštih našo dolžnost do evharističnega Jezusa: Jezus je tukaj kot sodnik, zato ga moramo z vso ponižnostjo častiti in moliti; je naš Zveličar, zato mu moramo izkazati hvaležnost; je naš Oče, naš prijatelj in naš brat, zato smo mu dolžni prisrčno (»zartano«) ljubezen; je naš srednik, zato je vreden našega zaupanja; on je naša duhovna jed, hrana naše duše in naša popotnica, zato ga moramo večkrat, toda vedno z največjo pripravljenostjo in čisto vestjo prejemati (prim. II,5–16). O postavitvi mašne daritve pri zadnji večerji spregovori na prvo nedeljo v postu. Tukaj je Jezus razodel vso svojo ljubezen in se nam izročil v največji dar (I,185 sl.).

Na drugo in tretjo nedeljo po Svetih treh kraljih spregovori pridigar o *zakramentu svetega zakona* (I,83 sl.). Predvsem so verniki deležni opozoril pred nevarnostmi za zakon tam, kjer ni božjega blagoslova, kjer se zavrača stanovska milost. Tam je pravi pekel na tem svetu. Prava zakonska ljubezen je odsev tiste ljubezni, s katero Jezus ljubi svojo Cerkev (prim. Ef 5,25). Na koncu pridige na tretjo nedeljo po Svetih treh kraljih se obrne pridigar na Boga in ga prosi, da bi njegovi »farmani« vso svetost tega zakramenta, ki je podoba večne zaveze, katero je on sam sklenil s sveto Cerkvijo, njegovo prečisto nevesto, zvesto živeli. Na koncu sklene s prošnjo: »Prebivaj ti sam o Gospod v sleherni njihovi hiši.« (I,103)

V knjigi sem pogrešal posebno pridigo o zakramentu svete spovedi, vendar smemo razumeti vso snov kot nekakšno obširno in *temeljito* pripravo na ta zakrament in razkrivanje njegove moči. Pridiga o smrti grešnika na tretjo adventno nedeljo je zelo resno vabilo k spovedi, če nočemo, da nas doleti ista strašna usoda, kot doleti zakrknjene grešnike (I,26 sl.). Sicer pa je v *Katekizmu* prav zakrament svete spovedi (svete pokore) zelo temeljito predstavljen, tako z vsebinskega kakor pastoralnega vidika (*Katekizem*, 167–219). Tudi o Mariji in angelih Japljevi verniki ne slišijo veliko. Vendar moram opozoriti, da je pridiga na cvetno nedeljo z naslovom *Marija pod križem* pomemben prispevek k mariologiji. Lahko rečemo celo spomenik njej, ki je *Mater dolorosa*. Pod križem stoji Jezusova mati, hči nebeškega Očeta in nevesta Svetega duha (I,242 sl.).

Sklep

Zavedam se, da sem se v tem prispevku samo dotaknil snovi, ki mi je bila zaupana v obravnavo. Japljevega prispevka in njegove dogmatične vsebine ne moremo razumeti brez njegove umeščenosti v zgodovinski in predvsem miselni in teološki prostor takratnega časa. Prav vsebina njegovih pridig pa nam še posebej odkriva duha takratnega

časa, še posebej v slovenskih deželah. Ta duhovni prostor je sooblikoval tudi Japelj kot prevajalec Svetega pisma, prevajalec Katekizma in kot pridigar. Vsekakor bodo še drugi prispevki dodali svoj pomemben delež tudi glede vsebinske in tako tudi teološko-dogmatične podobe Japljevega dela. To, kar tudi sam pogrešam, pa je predstavitev moralno-etičnih in pastoralnih vsebin, ki jim Japelj posveča več prostora. Toda to je mogoče tema za naslednji simpozij.

Literatura

Martin GRABMANN 1961: *Die Geschichte der Katholischen Theologie seit dem Ausgang der Väterzeit*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
Ludwig KOCH 1745, 1934: *Jesuiten Lexicon*. Paderborn.

Uporaba Svetega pisma v Japljevih pridigah in njegovi teološki nazori

MARIJAN PEKLAJ

Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani
marijan.peklaj@guest.arnes.si

Pridige za nedelje cerkvenega leta je Japelj sicer priredil po tujih avtorjih in razodevajo moralni rigorizem časa. Z ozirom na latinski predgovor v prvi knjigi Pridig in samega besedila pa smemo misliti, da je v teh govorih tudi veliko osebne Japljeve dušnopastirske zavzetosti in prizadetosti. Tarna nad nizkim stanjem verske poučenosti, vere in morale med ljudstvom. Pridige so tematske, torej niso razlaga v bogoslužju danih odlomkov iz Svetega pisma. Najraje obravnavajo grehe in napake, stanovske dolžnosti in odgovornost vernika za svojo večno usodo. Glede nauka o milosti in človekovi svobodni volji, ki je bil v ospredju janzenističnih sporov, je Japelj v sozvočju s tedanjim uradnim rimskim učenjem. Čeprav je precej pesimističen glede splošnega stanja krščanstva v mišljenju in ravnanju vernikov, poudarja, da se človek more s pomočjo milosti dvigniti iz še tako skrajnih pregreh in začeti novo življenje spolnjevanja zapovedi in izvrševanja dobrih del. Čeprav so teme neodvisne od konkretnih za bogoslužje predpisanih besedil, vsaj na začetku pridige posveti nekaj stavkov izbrani misli iz nedeljskega evangelija. Pogosto navaja vrstice iz Stare in iz Nove zaveze v podkrepitev svojih trditev, opominov in spodbud, včasih pa se navezuje na svetopisemske pripovedi brez podrobnega navajanja. Daje vtis, da pri poslušalcih predpostavlja precejšnjo razgledanost po Svetem pismu.

Japelj's Sunday sermons were modelled after foreign authors and reveal strict morality dominant in the time. Taking into consideration the Latin foreword in the first book of the Sermons and the text itself one can see that the sermons themselves contain a lot of Japelj's own pastoral stance and also lament over the poor state of religious education, faith and morality among the people. The sermons were thematic in nature and were not mere explanations of passages from the Bible. Most often they dealt with the questions of sin and fault, class duties and responsibilities of the believer for his eternal fate. As far as the teachings on grace and man's free will are concerned, which were at the forefront of Jansenistic dispute, Japelj's stance reflected that of the official Rome of the time. Even though being quite pessimistic about the general state of Christianity among the churchgoers, he nevertheless maintains that through grace man can rise from the most despicable of sins and turn his life around, fulfilling the commandments and performing noble deeds. The themes were independent of the prescribed texts for God worship; however, at least in the beginning of the sermon, he devotes a few sentences to the chosen thought from the Sunday Gospel. Frequently Japelj draws reference to the lines from the Old and the New Testaments to back up his statements, admonitions and

encouragements, sometimes also referring to Biblical stories without providing specific references. This gives the impression that Japelj expected a great deal of familiarity with the Bible from his listeners.

Ključne besede: pridiga, pridigar, Sveto pismo, evangelijski, Stara zaveza, Nova zaveza, bogoslužje, dušno pastirstvo, milost, jansenizem, vera, kristjan

Key words: sermon, preacher, the Bible, gospel, the Old Testament, the New Testament, worship of God, pastoral profession, grace, Jansenism, faith, Christian

Uvod

Po naročilu nadškofa Brigida, kot pravi avtor, a gotovo v skladu s programom, ki je bil narejen pod Brigidovim predhodnikom Herbersteinom, je Japelj prevedel, priredil in objavil v dveh zvezkih slovenske pridige za vse nedelje od prve adventne do zadnje po binkoštih.¹ Imel je namen izdati še pridige za praznike, a mu to ni uspelo. V svojem latinskem predgovoru (*Ad lectorem eruditum*) razlaga smisel tega podviga, »da bi mlajši duhovščini /.../ pripravil nekakšen pripomoček za sestavljanje pridig.«² Že iz dejstva, da je to delo namenil duhovnikom v ljubljanski škofiji, moremo sklepati, da je Japelj zelo pazil, kakšne tuje avtorje je izbiral, pa tudi, da je skrbel, da bo nauk pridig v skladu s pravo vero, kakor jo je razumel sam in seveda tudi njegov škof. Dejansko iz nadaljevanja predgovora izvemo, da so te pridige vse kaj drugega kot zgolj prevodi. Kaže, da je razporeditev pridig po cerkvenem letu čisto njegovo delo. Lepo se to vidi, če pogledamo na navedbo vira za prvo in drugo adventno nedeljo. Pod črto je v ležečem tisku natisnjeno: *Prediche Quaresimali, del Sigr. Girolamo Trento.*³ Torej je vzel besedilo iz italijanske knjige postnih pridig in ga priredil za adventni nedelji. Tudi predloga pridige za tretjo adventno nedeljo je iz neke italijanske zbirke postnih pridig.⁴ Pri večini navedb tujejezičnih avtorjev pa ni razvidno, za katero nedeljo so bili pridige prvotno določene, temveč je navadno omenjen jezik izvorne predloge in le priimek avtorja.

Da pridige niso le prevedene, ampak tudi prirejene, je razvidno iz Japljevih besed, kako je pri pripravi skrbel, da ne bi bile preobširne. »Kratkost, kot se bo videlo na prvi pogled, je bil moj glavni namen, da govor ne bi /.../ segal čez pol ure.«⁵ Potem pa navaja dva primera odlomkov, ki ju je pozneje izpustil, enega v italijanščini in v slovenskem prevodu, drugega iz nemščine samo v slovenščini.⁶ Že to kaže, kako svobodno je pisec uporabljal svoje gradivo. Potem pristavlja: »Odvč bi bilo navajati nadaljnje zglede,

¹ *Pridige za vse nedele skuzi lejtu, katere je iz mnogih jezikov spisal inu naprej nesel Juri Japel, fajmašter inu dehant per S. Kancjanu na Ješci blizu savskiga mosta, Prvi in drugi del, Ljubljana 1794.* V nadaljevanju navajam kratko kot *Pridige I* in *Pridige II*.

² »ut iuniori /.../ clero levamen aliquod in componendis sermonibus praeberem.« (*Pridige I*, Praefatio, druga stran)

³ Glej *Pridige I*, 1.

⁴ Glej prav tam, 26.

⁵ »Brevitas, ut vel primo obtutu patebit, principalis mihi scopus erat, ne dimidium /.../ horae spatium dictio excedat.« (Prav tam, Praefatio, druga stran)

⁶ Glej prav tam, Praefatio, četrta do osma stran.

ostaja še, da nekaj omenim o sami metodi prevajanja in o razlogih zanjo.«⁷ V nadaljevanju beremo: »Prevod sam pa je toliko svoboden, da sem na več mestih komaj še ohranil moč pomena izvirnika, ponekod pa sem glede na čas in kraj tudi kaj dodal, kadar sem presodil, da bo to za poslušalce bolj koristno.«⁸ Tako vidimo, da je Japelj sam sicer vestno navajal pod črto ime tujega avtorja, sicer pa zelo svobodno prirejal, kakor se mu je zdelo primerno. Zato smemo te pridige presojati kot v dobršni meri avtorsko delo.⁹

Uporaba Svetega pisma

Japljeve nedeljske pridige so predvsem tematske, se pravi, da si v naslovu postavi določeno temo in jo potem v pridigi obdeluje. Načelno se pri tem ne ozira na biblične odlomke, ki so določeni v bogoslužnem redu, konkretno v *Rimskem misalu*. Tridentinski koncil je sicer zapovedal pridiganje vsako nedeljo,¹⁰ vendar na to oznanjevanje škofov in duhovnikov niso gledali kot na integralni del mašnega obreda. Japelj po tedanji navadi skoraj v vseh primerih pred začetkom besedila pridige navaja svetopisemsko vrstico ali vsaj del vrstice iz evangeljskega odlomka tiste nedelje, in sicer latinsko in slovensko. Vzemimo za zgled petnajsto nedeljo po binškošnih. Na to nedeljo ima *Rimski misal*, ki je nastal po Tridentinskem koncilu,¹¹ evangeljski odlomek iz Lukovega evangelija (Lk 7,11–16), ki govori o tem, kako je Jezus obudil v življenje umrlega mladeniča v mestu Nain. Japelj navaja iz tega odlomka Jezusove besede: *Adolescens, tibi dico, surge*. In dalje slovensko: »Mladenč, jest tebi rečem, vstani gori.«¹² V tem primeru začne samo pridigo takole: »Kar je naš Izveličar k timu merliču rekal, kateriga so po besedah tiga današnjega evangelja h pogrebu nesli, to jest danas k vam porečem, grešniki: Mladenč, jest tebi rečem, vstani gori! Vstanite gori iz smertniga spanja vaših grehov! Ne odlašajte se k Bogu preobrniti, ampak začnite zdajci po tej pravi poti vašiga izveličanja jiti.«¹³ Sledi besedilo pridige v skladu z naslovom »De se nima preobrnjenje odlašati«, nič pa v tem besedilu ne namiguje več na bogoslužno določeni odlomek iz Lukovega evangelija. Kvečjemu morda to, da grešnik ne more vedeti, koliko ima še časa na tem svetu, da bi se spreobrnil. Saj evangeljski prizor sam po sebi spominja na smrt in pogreb. Takih posrečenih povezav med evangeljsko vrstico in besedilom pridige, ki pa ni razlaga svetopisemskega odlomka, je v Japljevih pridigah veliko. Je pa vendarle čutiti, kako prire-

⁷ »*Plura exempla adducere supervacaneum foret: superest, ut pauca quaedam de ipsa vertendi methodo, eju-sque causis commemorem.*« (Prav tam, Praefatio, osma stran)

⁸ »*Versio autem ipsa adeo libera est, ut in pluribus locis vix sensum originalis retinuerim, alicubi etiam pro temporis, & loci exigentia quaedam addiderim, prout auditoribus magis expedire judicabam.*« (Prav tam, Praefatio, deveta stran)

⁹ Le dva zgleđa aktualnosti, ki zanesljivo nista prevedena: 1. poziv k molitvi za zmago cesarskega orožja na Nizozemskem in rešitev kraljice, cesarjeve tete, iz ječe (glej *Pridige I*, 216); 2. vabilo k zahvaljevanju Bogu zato, ker je prenehalo deževje in bo polje moglo obroditi (glej *Pridige II*, 14–16).

¹⁰ Glej *Sessio XXIV, De reformatione 4* [leta 1563]; *Zgodovina Cerkve 3. Reformacija, protireformacija in katoliška prenova (1500–1715)* (Ljubljana: Družina, 1994), 161.

¹¹ *Missale romanum, 1570.*

¹² *Pridige II*, 172.

¹³ Prav tam, 172.

jevalec besedil želi vzpostaviti zvezo med strogo določenim svetopisemskim besedilom bogoslužja in prosto izbrano temo za spodbudo vernikom.

Na drugo nedeljo po veliki noči se je takrat bral odlomek iz Janezovega evangelija, v katerem Jezus govori o sebi kot dobrem pastirju (Jn 10,1–18). Tu je pisec naredil izjemo in kot moto za pridigo vzel Pavlove besede, ki niso prišle na vrsto v bogoslužju te nedelje: »*Mir Kristusov gospodari v vaših sercah*« (Kol 3,15; latinsko: *Pax Christi exultet in cordibus vestris*).¹⁴ To je sicer neobičajno, a moto podpira temo pridige, ki se glasi: »Od miru te vejsti«. Pravzaprav je to tema, ki se razteza čez dve nedeljski pridigi: na prvo in na drugo nedeljo po veliki noči.¹⁵ Zato namesto naslova pridige za drugo nedeljo stoji: »To poprešno govorjenje.«¹⁶ Pomeni, da se nadaljuje govor o miru vesti. Zato je pisec tu izbral primeren izrek iz Svetega pisma. Zanimivo pa je, kako se rešuje iz zadrege pri pridigi za naslednjo, to je tretjo nedeljo po veliki noči. V evangeljskem odlomku te nedelje se Jezus pri zadnji večerji poslavlja od učencev (Jn 16,16–22). Tu pisec vzame za moto, kot to navadno stori, vrstico iz tega evangelija: »Ena žena, kadar rodi, ima žalost, zakaj nje ura je prišla; kadar je pak ona otroka rodila, ne zmisli več na to britkost« (Jn 16,21). Toda naslov pridige, ki sicer velja za to in za naslednjo nedeljo, se na prvi pogled ne ujema s temi besedami: »Dolžnost tih duhovnih pastirjev inu od težave inu muje njih službe«.¹⁷ Na začetku samega besedila pridige je zapisano takole: »V tim vundajnim nedelskim evangelji ste spoznali tiga dobriga Pastirja, kateri svoje življenje za svoje ovce da /.../ Danas se spodobi, de vi tudi njegove namestnike, te manjši pastirje, to je nas duhovne, kateri smo od njega za pastirje vaših duš postavljeni, spoznate«. Vidi se, da je želel imeti to nedeljo temo o dušnih pastirjih in težavnosti tega poklica, zato se v začetku navezuje na evangelij prejšnje nedelje, ki je seveda primerno izhodišče za to temo. Vendar le izhodišče, sicer tudi v tem primeru ne gre za razlago svetopisemskega odlomka.

Na več mestih je opaziti, da prireditelj ni mogel celotnega gradiva uskladiti po enotnem načelu; besedilni korpus pridige začenja takoj za navedenim latinskim in slovenskim navedkom iz evangelija, vendar popolnoma brez zveze z njim. Včasih pa dobimo nekakšen uvod v pridigo pod črto, medtem ko zgoraj že obravnava zastavljeno temo, ki nima posebne povezave z nedeljsko božjo besedo. Pod črto torej razvije kako misel iz danega evangelija, zlasti seveda izbrano vrstico, ki je navedena na začetku. Poseben primer pa je pri pridigi za enajsto pobinkošno nedeljo.¹⁸ Pridiga je drugi del besedila, ki se je začelo eno nedeljo prej. Na deseto pobinkošno se je takrat bralo iz Lukovega evangelija (Lk 18,9–14). Tema je v skladu z Jezusovo priliko o farizeju in cestnarju. Na koncu te prilike stoji Jezusov izrek, ki se v Japljevem prevodu glasi: »Vsaki, kateri sam sebe povikšuje, bo ponižan« (Lk 18,14). Sicer manjka še nadaljevanje o tistem, ki sebe ponižuje, da bo povišan, a skrajšani navedek se lepo ujema z naslovom pridige »Od napuha ali oferti«. Toda na enajsto nedeljo tridentinski misal predpisuje za mašo odlomek iz Markovega evangelija, v katerem Jezus vrne sluh in govor gluhonememu (Mr 7,31–37). V pridigi pa se nadaljuje tema o napuhu. Zato Japelj pod črto navaja latinsko

¹⁴ *Pridige I*, 272.

¹⁵ Prav tam, 272–302.

¹⁶ Prav tam, 288.

¹⁷ Prav tam, 303.

¹⁸ *Pridige II*, 119–131.

in slovensko iste besede iz Lukovega evangelija kakor prejšnjo nedeljo.¹⁹ Potem pa na naslednjih treh straneh pod črto vendarle spregovori o čudežu, o katerem govori »ta današni evangelium«. Takoj začne razlagati v duhovno moralnem smislu, češ da bi v skladu s tem evangelijem moral govoriti o nemih, ki pri spovedi zamolčujejo smrtne grehe, in o gluhih, ki nočejo poslušati in upoštevati zveličavnih nauk. V opravičilo, zakaj ne pridiga o tem, pravi: »Od letih bi vam hotel jest danas govoriti; ali ker imam že eno drugo sorto bolnikov pred sabo, katerim sim uni dan za njih bolezen arcnie obljubil, morem jest mojo besedo deržati, ta nauk čez ta današni evangelium pak za en drugi bol perložni čas perhraniti.«²⁰ Iz tega je moč razbrati, kako Japelj načelno želi povezovati pridigo z danim evangelijskim besedilom, važnejša pa mu je tema, za katero meni, da je za vernike potrebna duhovna hrana. Pri tem ne smemo pozabiti, da je duhovnik pred pridigo vernikom prebral slovenski prevod obeh mašnih svetopisemskih odlomkov. Ko torej pridigar omenja »današnji evangelij«, se sklicuje na to, kar so ljudje v cerkvi pravkar slišali.

Nekaj drugega je navajanje in razlaganje Svetega pisma znotraj pridigarskih besedil. Ker imajo te pridige vsaka zase ali po dve skupaj svojo dosti ozko temo, navadno ne moremo govoriti o kaki razlagi Svetega pisma. Bolj gre za podkrepitev povedanega s svetopisemskimi navedki iz Stare in Nove zaveze. Vzemimo primer, ko pridigar ošteva starše, da premalo skrbijo za versko in moralno vzgojo svojih otrok. Sklene z navedkom: »Te narsilniši zverine doje same svoje te mlade, ali hči mojga folka bol nevsmilena kakor ena zverina ne da mleka /.../ svojim otrokam.« Za besedo »mleka« pojasnjuje v oklepaju: »to je mleka tiga navuka.«²¹ V izvirnem sobesedilu Žalostink (Žal 4,3) pesnik sicer govori tudi o krivdi izraelskega ljudstva, vendar še bolj o strašni stiski v času babilonskega obleganja Jeruzalema, ko starši zaradi splošnega pomanjkanja niso mogli nahraniti svojih otrok. Torej svetopisemsko besedilo nikakor ne podpira moraliziranja o tem, kako starši zanemarjajo versko vzgojo v svojih družinah. Vendar se je sestavljavcu pridige verjetno zdel ta navedek dober tudi zato, ker je mleko v Novi zavezi metafora za krščanski nauk (prim. 1 Kor 3,2; Heb 5,123; 1 Pt 2,2). Pri tem pa ne v izvirni hebrejščini ne v latinskem prevodu na tem mestu ni besede za mleko.²² Pogosto je svetopisemski izrek popolnoma v skladu z napovedano temo pridige. Ko na primer besedilo govori o tem, kakšen velik greh je pohujšanje, bi bilo čudno, ko pridigar ne bi bil uporabil evangelijskega izreka o pohujšanju, kot beremo v pridigi za šesto nedeljo po veliki noči: »Gorje timu svejtu za volo pohujšanja, pravi naš Izveličar; gorje timu človeku, skuzi kateriga pohujšanje pride.«²³ Pri tem mesta v Svetem pismu, Mt 18,7, niti ne navede, kar je tudi značilna nedoslednost v Pridigah.

Za četrto adventno nedeljo Japelj ne navaja nobenega tujejezičnega avtorja, zato moramo domnevati, da za to pridigo ni uporabil predloge. Naslov pridige je »Homilia čez XV.

¹⁹ Prav tam, 119.

²⁰ Prav tam, 121.

²¹ Pridige I, 72.

²² Žal 4,3 v *Sveto pismo Stare in Nove zaveze. Slovenski standardni prevod* (iz 1996): »Celo šakali ponujajo prsi, dojijo svoje mladiče; / hči mojega ljudstva je postala kruta kakor noji v puščavi.« Mleko tudi v »Japljevi« Bibliji ni naravnost omenjeno v tej vrstici: »Celu Lamia odkriva svoje sesce, doji svoje mlade; / hči mojga ludstva je nevsmilena kakòr štravs v pušavi.« Japelj je torej za pridigo sam priredil svetopisemsko vrstico.

²³ Prav tam, 343.

postavo evangelia s. Lukeža ali Govorjenje od pokore.²⁴ Tu je Japelj v resnici sestavil homilijo. Pa ne samo to. Poslušalci so na četrto adventno nedeljo takrat vsako leto poslušali evangelij o nastopu Janeza Krstnika ob Jordanu (Lk 3,1–6). Ker je Janez oznanjal »krst pokore«, pridigar izhaja iz te besedne zveze in naredi prehod k Jezusovi priliki o izgubljenem sinu ali usmiljenem očetu. Kar znotraj pridige potem navede celotno besedilo prilike (Lk 15,11–32). Brez dvoma je to najdaljše sklenjeno svetopisemsko besedilo v obeh knjigah Japljevih pridig, skoraj dve strani in pol.²⁵ Na naslednjih straneh pa lepo premišljuje o posameznih dogodkih in besedah v priliki in jih naobrača na razmerje med grešnimi ljudmi, to so poslušalci pridige, in dobrotnim nebeškim Očetom. Ta pridiga je vsekakor izjema.

Drugače svetopisemske so pridige za nedelje postnega časa, v katerih pridigar pred očuje in razlaga Jezusovo trpljenje. Za besedila od prve do četrte nedelje ne navaja nobenega tujega avtorja, kar bi utegnilo pomeniti, da so te štiri pridige²⁶ v celoti Japljeve. Komaj kako besedo naravnost navaja iz štirih evangelijev, vendar so pridige eno samo premišljevanje o dogajanju v pasijonu. Sklepam, da je imel pisec pred očmi kakšno besedilo v obliki evangeljske harmonije, saj brez težav prehaja iz enega evangelija v drugega po zaporedju dogodkov, ki ni lastno posameznemu evangelistu. Tako dobi poslušalec vtis, kot bi šlo za eno samo »poročilo« o Jezusovem trpljenju.

Zanimivo pa je pri tem, kako Japelj poskuša povezati dani evangeljski odlomek iz nedeljskega bogoslužja z nameravano vsebino vsakokratne pridige. Za prvo postno nedeljo izjemoma za moto pridige vzame vrstico iz berila (»lista«) in ne iz evangelija: »Pole, zdaj je ta prietni čas, pole, zdaj je dan tiga izveličanja« (2 Kor 6,2).²⁷ S tem uvaja postni čas, saj v nadaljevanju, preden se loti premišljevanja o zadnji večerji, poda načrt pridig za postni čas. Zdi se, da v evangeljskem odlomku te nedelje (Mt 4,1–11), ki govori o skušnjavah, ni našel primerne izreka. Za drugo postno nedeljo se moto glasi: »Jezus je sabo vzel Petra, Jakoba inu Joanesa« (Mt 17,1; Mr 14,33).²⁸ Dejansko je vzel Jezus s seboj te tri apostole v evangeliju te nedelje. Toda ta govori o dogodku Jezusove spremitve na gori, medtem ko hoče pridigar govoriti o Jezusovem predsmrtnem trpljenju v podnožju Oljske gore. Navedek iz evangeljskega odlomka nedelje mu je prišel ravno prav, saj so v Getsemaniju dogodku priče isti trije učenci. Naslednjo nedeljo je pridiga o Jezusu pred sodnikoma Kajfom in Herodom, evangelij pa prikazuje Jezusa, ki izganja hude duhove (Lk 11,14–23). Ker pa veliki duhovnik in kralj Herod predstavljata judovski narod in sta nasprotnika pravega kralja, Jezusa, se je Japlju zdelo primerno, da vzame iz sobesedila le izrek: »Vsaku kraljestvu, kateru je samu zuper sebe razdejlenu, bo pustu postalu inu hiša bo čez hišo padla« (Lk 11,17).²⁹ V pridigi to naobrne na Jezusov sodni proces in pravi: »Enu taku puntarsku, krivičnu kraljestvu, kateru nedolžno kri prelitu iše, kateru cele drhali rabelskih hlapcov inu beričov po nedolžne, po pravične, dobrotlive inu svete može pošila, teiste kakor te nar veči hudodelnike pred krivične sodnike vlaču: enu taku kraljestvu more končanu biti inu pustu postati.«³⁰ Na četrto postno nedeljo, kjer ima

²⁴ Prav tam, 40.

²⁵ Prav tam, 41–44.

²⁶ Prav tam, 182–227.

²⁷ Prav tam, 182.

²⁸ Prav tam, 192.

²⁹ Prav tam, 205.

³⁰ Prav tam, 206.

pridiga naslov »Kristus pred Pilatusevim sodnim stolom«, je evangelij vzet iz Janeza in prikazuje Jezusovo čudežno pomnožitev kruha in rib v puščavi (Jn 6,1–15). Iz tega besedila je pridigar vzela za moto navedbo časa: »Je bila pak blizu velika noč, en praznik tih Judov« (Jn 6,4).³¹ Nato posrečeno poveže te besede in celoten evangelijski odlomek s premišljevanjem o Jezusu pred Pilatom. Če od blizu pogledamo v Janezov evangelij, vemo, da omenjena judovska pasha po vsej verjetnosti še ni tista, s katero sta neposredno povezana Jezusovo trpljenje in smrt. Toda piscu je dovolj, da poveže nedeljski evangelij in temo pridige, češ da je bil tu Jezus še prost in je lahko učil in delal čudeže, je pa le še malo časa, ko bo zvezan stal pred Pilatom, ko ga bodo bičali in kronali s trnjem.

Milost in svoboda

Čas Japljeve književne dušnopastirske dejavnosti je čas, v katerem še odmeva spor glede razmerja med milostjo in svobodo, med nadnaravo in naravo. Drugače povedano gre za pogled na človeka, česa je zmožen in česa ne more storiti. V Japljevih pridigah ni nič drugače kot v drugih pogled na človeka pesimističen. Verniki, ki jih imajo pridigarji pred seboj, so večji ali manjši grešniki. Na voljo imajo sicer pouk v pravi veri in navodila, kako spolnjevati božje in cerkvene zapovedi, da bi ugajali Bogu in se zveličali, vendar jih je tako malo, ki si opominjanje, grožnje in spodbude zares vzamejo k srcu in se spreobrnejo. Zato si pridigarji prizadevajo, da bi naslikali greh v vseh njegovih oblikah z najtemnejšimi barvami. Govorijo o tem, kako nespametni so ljudje, da ne razumejo, v kakšno nesrečo se sami obsojajo s svojo neposlušnostjo in nezvestobo. Do neke mere je to, da vernikom stalno izprašujejo vest in jim skušajo viliti strah pred božjo kaznijo, značilno za pridigarje vseh časov, toliko bolj za čas baroka. Samo odlomek iz pridige za prvo adventno nedeljo Najvišji Sodnik takole govori grešniku: »Ti si se podstopil tvojga bližniga zakonsko postelo ognusiti, ti si drugih neveste v nezvestobo perpravil, ti si hčeri tvojga bližniga hudobnu zapelal inu na vselej nesrečne sturil. Tebe ni zaveza te krivi ne te priaznosti ne žlahte nazaj držala. Ti si kakor en jastrob s tvojmi krempli čez te nedolžne planil inu teiste neusmilenu razdelal. H nečistosti si ti togoto, h togoti krege inu prepiranje, h kregam boje, mašuvanje, opraulanje inu očitiranje, krivice, ferbežnosti, persege inu preklinovanje perstavil. Inu ti si bil ja kristian!«³² Večkrat se pridigar zgrozi zaradi nevrednega prejemanja zakramentov, tako imenovanih »božjih ropov«. Nepoučenost pa vedno prikazuje kot krivdo, češ da si dušni pastirji toliko prizadevajo, ko učijo in opominjajo, da ni opravičila. Gre za skrivnost notranjega človeka, ki je sicer odrešen s Kristusovo žrtvijo na križu, a je in ostaja bitje, ki ga hitro premamijo skušnjave, da v težnji po dobrem, zahaja v greh, se odvrča od Boga. Ne jemlje zares živega Boga in ne svojega večnega cilja, zato tudi ne upošteva zapovedi in prepovedi, ki mu jih ponavljajo dušni pastirji in so zapisane ali vsaj utemeljene v Svetem pismu.

In vendar je rešitev za grešnike. Na samo veliko noč je Japelj vzela za svojo temo o grešnikovem vračanju v stare grehe.³³ Na prvi pogled nič kaj vesela tema za tako vesel

³¹ Prav tam, 217.

³² Prav tam, 11.

³³ Prav tam, 259–271. Naslov pridige: Od nazajpadanja v te stare grehe.

praznik. Obravnava razloge za to »padanje nazaj«. Grešnik se brani: »Ja /.../ človek je slab.« Na to pa pridigar odvrne: »Ali je pak tudi gnada božja slaba, katero ti tamkaj iz samiga studenca zajemaš, aku ti vrejdu h timu zakramentu perstopiš? Ali ta lubezen Jezusa Kristusa, katero Sveti Duh v eno spokorjeno dušo vlije, nič ne zamore?«³⁴ Hoče reči, da je grešnik sam kriv, ker ni dovolj resno vzel spovedi in ni dovolj trdno sklenil, da spremeni svoj način življenja. Zato ni dal priložnosti milosti, ki je sicer velika moč, da bi ga utrdila v dobrem. Človek je torej svoboden, da sodeluje z milostjo ali se ji upira in je v svojo škodo ne sprejme.

To ravno ni janzenizem, po katerem je človeška narava tako korenito prizadeta po grehu prvih staršev, da človek brez posebne božje milosti ne more spolnjevati zapovedi. Ta milost pa ni dana vsakemu. V skrajni posledici je torej človeku njegova večna usoda vnaprej določena.³⁵ Papeži so kot krivoverske označili in obsodili vrsto stavkov iz Jansenijeve knjige Augustinus³⁶ kot tudi stavke Jansenijevega nadaljevalca Pashazija Quesnela.³⁷ Šlo je za staro vprašanje razmerja med svobodo Boga in svobodo človeka, ki ga Tridentinski koncil (1546–1562), ki je skušal odgovoriti na Luthrov nauk o opravičenju po veri, ni zadovoljivo rešil. V pridigah, ki jih je Japelj priredil po tujih avtorjih, je torej velik poudarek na človeški grešnosti, a ohranjena je človekova svoboda; človek se more upreti božji milosti in more z milostjo premagati grešno nagnjenje in postati pravičen pred Bogom. V omenjeni velikonočni pridigi o vračanju v stare grehe je poudarjeno svarilo, da si človek lahko zapravi možnost dostopa do milosti: »Taku je, kristjani moji, čez enu gvišnu štivilu ponovlenih grehov začne vejst molčati, ta notrajna pravica, katera sicer vselej ta perva naše hudobie poštrafa, se preverne: te dve luči, namreč ta luč naše pameti inu ta luč naše vere pogasnejo. Bog sam začne molčati, enu molčanje, kateru je strašnejši kakor grom inu treski.«³⁸ Človek je torej odgovoren, ker je svoboden. Če lahkomiselno ponavlja svoje pregrehe, mu sčasoma vest otopi in človek ni več odprt za božje delovanje, ki se mu pravi milost. To pove Japelj v nadaljevanju: »Je tedaj le preveč res, de nam Bog te dari svoje gnade, katera je en sad tiga križa, po tej meri perkrati, kakor se naši ponovleni grehi na kup gmerajo.«³⁹ Človek naj si torej sam pripiše, če ne bo deležen milosti (»gnade«). To sicer pomeni pot v pogubo, a tudi ta še ni odločena do trenutka smrti.

Verniki in Sveto pismo

Janez Debevec je po Japljevem navodilu in nedvomno pod njegovim nadzorstvom priredil v uvodu v prvi zvezek Japljeve Stare zaveze, ki je izšel leta 1791, obširno (37 strani) *Govorjenje od branja Svetiga Pisma*. To besedilo je »mojstrsko delo biblične teologije

³⁴ Prav tam, 265–266.

³⁵ Prim. F. M. Dolinar: Teološko ozadje Herbersteinovega časa, v Edo Škulj (ur.), *Herbersteinov simpozij v Rimu*, Celje: Mohorjeva družba, 2004, 7–20, tu 10.

³⁶ Prim. Inocenc X.: *Cum occasione*, 1653; H. Denzinger - A. Schönmetzer: *Enchiridion symbolorum, definitonum et declarationum de rebus fidei et morum* (Herder: Freiburg, 1973, 35. izdaja), št. 2001–2007.

³⁷ Prim. Klemen XI.: *Unigenitus Dei Filius*, 1713; H. Denzinger - A. Schönmetzer, n. d., št. 2400–2502.

³⁸ *Pridige I*, 267.

³⁹ Prav tam, 268.

in hermenevtike tedanjega časa«. ⁴⁰ Takrat in še dolgo potem so številni katoliški teologi menili, da Sveto pismo ni primerno branje za manj izobražene vernike. Potemtakem ga tudi ni potrebno prevajati in tiskati v jeziku preprostega ljudstva. Debevec v po Arnauld (Antoine Arnauld, 1612–1694) prirejenem besedilu naravnost zagovarja in dokazuje iz Svetega pisma in cerkvenih očetov, da je treba ljudi priganjati in navajati k branju Svetega pisma in zavrača vse ugovore, tudi tistega o nevarnosti krivih ver. ⁴¹ Zato bi pričakoval, da bo Japelj kje v svojih pridigah tudi spodbujal k branju Svetega pisma, pa tega ni najti.

Zadnja v vrsti pridigi, za 24. pobinkoštno nedeljo, govori o božji besedi. ⁴² S Kristusovim izrekom iz evangelija te nedelje (Mt 24,15–35), ki govori o koncu sveta in Kristusovem drugem prihodu, uči, da je božja beseda veljavna in trdna, saj Jezus pravi: »Nebu inu zemla bodo prešle, moje besede pak ne bodo prešle« (Mt 24,25). V pridigi, ki je prirejena po francoskem avtorju Reguisu, govornik tarna nad »sedanjimi« razmerami, ko si ljudje oblikujejo vero po svoji pameti in se nekateri celo hvalijo, da vere nimajo in se posmehujejo oznanjevanju duhovnikov. Ti pa učijo resničen nauk, saj je iz »božjih bukev« oziroma iz evangelija. In Jezus pravi: »Kateri vas poslušá, ta mene poslušá, kateri vas zaničuje, ta mene zaničuje« (Lk 10,16). In velja tudi Jezusova beseda: »Kdor ne bo veroval, ta bo ferdaman« (Mr 16,16). Pridiga nikakor ne spodbuja k temu, da bi posamezni verniki tudi doma brali Sveto pismo, temveč poudarja vlogo dušnih pastirjev, ki so odgovorni, da iz Svetega pisma drobijo vernikom duhovno hrano božje besede. Ta poudarek je zelo močan tudi drugod v *Pridigah* (npr. v tisti za tretjo in četrto povelikonočno nedeljo, v kateri pridigar govori o dolžnostih in težavah dušnih pastirjev. Tam med drugim pravi, da mora dušni pastir »cele dni inu dostikrat en dejl noči v bukvah tičati inu postavo Božjo študirati, de se njega beseda zgrunta inu k živežu pepravi, prvič k našimu, de jo moremo potle vam taku rekoč v usta dati, de vi naše navuke kakor enu mladu dete iz maternih pers to žlahtnu mleku sesate, kateru ima vaše duše rediti inu teiste v gnadi rasti sturiti.« ⁴³

Duhovniki so torej tisti, ki berejo in proučujejo svete knjige, drugi verniki pa potem to duhovno hrano dobijo od njih. Zato je malo nenavaden namig, ki ga dobimo v pridigi za šesto nedeljo po Sv. treh kraljih, ki nosi poveden naslov »Kaku malu sadu se iz pridig doseže«. ⁴⁴ Pridigar dopoveduje, da njegovo govorjenje na prižnici ni proizvod njegove pameti, da bi ga smeli brez slabe vesti zavreči. In nadaljuje: »Ali ker nas vidite, de mi vselej z Evangeliam v rokah lesem gori pridemo, de se to, kar vam izlagamo, v letih inu drugih nebeških bukvah znajde, katere znate sami brati.« ⁴⁵ Mimogrede je torej omenjeno, da verni poslušalci pod prižnico morejo in jim je tudi dovoljeno, da sami berejo Sveto pismo in tako preverjajo govore dušnega pastirja – a je to res samo namig. Podobno v pridigi za sedmo nedeljo po binkoštih pridigar pravi, naj verniki berejo Sveto pismo, a je to rečeno spet kot splošno navodilo, kje naj se verniki poučijo, kako naj živijo, da

⁴⁰ M. Matjaž: Prevajanje Svetega pisma v času škofa Herbersteina, v Edo Škulj (ur.), *Herbersteinov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba: Celje, 2004, 357–366, tu 364.

⁴¹ Glej M. Matjaž, n. d., 364–365.

⁴² *Pridige II*, 309–323.

⁴³ *Pridige I*, 307.

⁴⁴ Prav tam, 134–147.

⁴⁵ Prav tam, 143.

se zveličajo.⁴⁶ Da bi preprosti verniki imeli prost dostop do svetih besedil, bi morali najprej dejansko znati brati, potem pa kupiti slovensko Sveto pismo, ki je v času nastajanja Japljevih pridig še počasi nastajalo in izhajalo. Očitno Japelj bolj upošteva realne možnosti slovenskega človeka, ko razlaga, kako naj bi krščanski človek lepo preživljal nedelje. Za čas po »popoldanski božji službi« med drugimi dobrimi deli svetuje: »[boš] ta novi testament ali Tobiove ali druge brumne bukve bral, če znaš brati, ali pak brati poslušal.«⁴⁷ Nikjer v teh pridigah ni neposredne spodbude h kupovanju novega Svetega pisma v domačem jeziku in tudi nič bolj odločnega o samostojnem branju po domovih.

Sklep

V svojih tiskanih pridigah, ki so nastale po tujejezičnih predlogah, kaže Japelj veliko mero samostojnosti in upoštevanja potreb konkretnih ljudi, ki jim je pridigal. Vse namreč kaže, da je velik del teh besedil najprej pripravil zase, za svoje dušnopastirsko delo, pozneje pa za tisk.⁴⁸ V tematiki je skušal upoštevati bogoslužno obdobje v cerkvenem letu, vsebinsko pa pridige niso bile nujno v zvezi s konkretnimi svetopisemskimi besedili, ki so jih verniki pred pridigo poslušali v domačem jeziku. Na številnih mestih pa se lepo vidi, kako je avtor skušal vsaj nekaj besed v uvodu posvetiti povezavi med danim evangelijskim besedilom in dušnopastirsko spodbudo, ki jo je pripravil. To dejstvo ima poseben pomen danes, ko se v Cerkvi po 2. vatikanskem koncilu bolj poudarja, kot se je to v preteklosti, premišljevanje danih bogoslužnih odlomkov iz Stare in Nove zaveze. V pridigah je čutiti moralno zahtevnost in strogost časa, obsojanje napak, vendar pa tudi odločno spodbujanje k premagovanju slabosti in razvad. Glede samega nauka o milosti, posvečujoči in pomagajoči, je Japelj v skladu s cerkvenim učiteljstvom. Nprestano sklicevanje na svetopisemske izreke, zgodbe in osebnosti v pridigah je Japelj najverjetneje našel že v predlogah. Zlasti za namige na besedila Stare zaveze, ki jih takratni latinski obred za nedelje ni vseboval, lahko domnevamo, da so morali biti za poslušalstvo posebej zanimivi in poučni. Ob takih pridigah se je morala poslušalcem izredno širiti razgledanost po pokrajinah svetopisemskega pripovedništva, preroštva, pesništva in modrostnega pouka. Težko si je predstavljati, koliko so bili tako imenovani preprosti verniki v 18. stoletju sposobni slediti tej učenosti. Najbrž pa je bilo navajanje iz Svetega pisma in sklicevanje nanj tam, kjer ni šlo za bolj ali manj znane zgodbe, kljub pojasnilom iz cerkvenih očetov kar preveč zahtevno.

⁴⁶ *Pridige II*, 69.

⁴⁷ Prav tam, 208. Omenja torej Sveto pismo Nove zaveze, ki je v Japljevem prevodu izšlo v dveh delih 1784 in 1786 ter delo njegovega kamniškega rojaka, prvega učitelja in vzornika F. M. Paglovca *Tobiove bukve*, ki je prvič izšlo 1733, potem pa še večkrat pod drugim naslovom.

⁴⁸ Namesto pridige ima Japelj za 20. pobinkoštno nedeljo slovenski prevod celotnega latinskega besedila pri obredu krščevanja otrok. Ko je na vrsti otrokovo ime, pripomni, da bo »jutri«, torej v ponedeljek, god sv. Mihaela. Koledar nam pove, da je morala biti ta pridiga pripravljena za leto 1788, ko je 29. september padel na ponedeljek po 20. pobinkoštni nedelji (glej *Pridige II*, 244). Podobna zveza se pokaže ob koncu pridige za 23. pobinkoštno nedeljo, ko pravi, da bomo »jutri« posnemali zgled božjih svetnikov (glej prav tam, 296). Dejansko v knjigi sledi pridiga za praznik vseh svetnikov. Najverjetneje se te besede nanašajo na leto 1790, ko je bila 23. pobinkoštna nedelja 31. oktobra.

Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma

TEREZIJA SNEŽNA VEČKO

Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani
terezija.vecko@guest.arnes.si

Članek predstavi Japljev prevod, tj. prvi slovenski katoliški prevod Svetega pisma (1784–1802), kot dosežek teološkega in jezikovno-kulturnega pomena. V prvem poglavju govori o prevodu kot prvenstveno delu prenovitvenega programa Cerkve v ljubljanski škofiji pod škofom Janezom Karlom Herbersteinom. V prosvetljenem, janzenističnem in jožefinskem prenovitvenem duhu si je Herberstein prizadeval ljudstvu omogočiti izobrazbo in s tem duhovno prenovo celotne družbe. Zato je želel duhovnikom in ljudstvu v prvi vrsti dati sodoben prevod Svetega pisma. Naloga je pripadla duhovniku Juriju Japlju. Prevajal je po vulgati in se pri Novi zavezi v jezikovnem smislu še precej naslanjal na Dalmatina. Zaradi kritik (po Japljevem mnenju iz teoloških razlogov) je za Prvi zvezek Stare zaveze priskrbel znameniti uvod duhovnika Janeza Debevca »Govorjenje od branja S. pisma«. V drugem poglavju članka je predstavljen ta teološki uvod. V njem je izraženo zaupanje, da more razumen človek s pravo moralno držo z največjo koristjo dojeti vzvišeno sporočilo Svetega pisma. S tem uvodom je prevajalec želel odvrniti sum, da gre pri izročanju Svetega pisma preprostemu ljudstvu za širjenje protestantskih in janzenističnih zmot.

Pomen Japljevega prevoda pa je tudi na jezikovno-kulturnem področju, saj se je v Japljevi Bibliji uveljavil nov knjižni sestav iz tradicionalno knjižnih in sočasno govornih in že poknjiženih jezikovnih prvin. S svojo jezikovno ubeseditvijo je izvedel preobrat v smer nadaljnega razvoja slovenskega knjižnega jezika, ki je ob primernih posegih postajal vse bolj pristen slovenski jezik. Pomenu Japljevega prevoda na jezikovno-knjižnem področju se posveča tretje poglavje.

Četrto poglavje na nekaj primerih iz Stare in Nove zaveze analizira, koliko se je Japelj naslanjal na Dalmatina, kako je prevajal vulgato in koliko je njegov prevod blizu hebrejskemu (za Staro zavezo) in grškemu izvirniku (za Novo zavezo). V nekaj izbranih primerih je bilo vidno, da je bila za Japlja merilo prevajanja vulgata, uradno katoliško Sveto pismo, ki ga je zelo natančno prevajal. To je za njegov prevod pomembna odlika, kajti vulgata je v največji večini zvesta izvirnemu besedilu. Zato je z zvestobo izvrstnemu prevodu razmeroma zelo dobro prenesel izvirno besedilo Svetega pisma v slovenski jezik. Tako smo Slovenci ob koncu 18. stoletja dobili kvaliteten drugi celoten prevod Svetega pisma, kar je dogodek daljnosežnega pomena za naš narod.

The paper presents Japelj's translation of the Bible, i. e. the first Slovenian Catholic translation of the Bible (1784–1802), as an achievement of great theological and linguistic-cultural significance.

In the first chapter of his translation Japelj describes his work as a church reform program in the Diocese of Ljubljana. The Diocese was ran by Bishop Karl Johann Herberstein, who in

the reform spirit of the Enlightenment, Jansenism and Josephinism endeavoured to provide education to the people and through that also a spiritual renovation of the whole society; his ambition was to present to the priests and the people a modern translation of the Bible. The task was assigned to Jurij Japelj, who translated from the Vulgate and leaned on Dalmatin's translation in the New Testament. The critiques he received (in his opinion for theological reasons) made him decide to include a famous introduction by priest Janez Debevec 'Govorjenje od branja S. pisma' in the first book of the Old Testament. This theological introduction is presented in the second chapter of the paper in which a certain amount of conviction is expressed that a sensible man with the right moral fibre should be able, to the greatest degree and possible benefit, understand the elevated message of the Bible. By including this introduction in his translation Japelj wanted to divert any kind of suspicion that making the Bible available to simple people meant the spread of Protestant and Jansenism ideas.

The importance of Japelj's translation is evident also in the linguistic-cultural field, since Japelj's Bible introduced a new standard of language that emerged from the old traditional standard as well as colloquial and standardised linguistic elements of the time. His wording caused a revolution and paved the way for future development of standard Slovenian, which through proper intervention gained shape and was on the path of becoming a true Slovenian language – the third chapter is devoted to this phenomenon.

Drawing from certain examples from the Old and New Testaments, the fourth chapter analyses to what extent Japelj leaned on Dalmatin, how he translated the Vulgate and how close was his translation to the Hebrew (for the Old Testament) and the Greek (for the New Testament) originals. Certain select examples show that the Vulgate – the official Catholic Bible which Japelj very carefully translated – was his measure in translation. This is a distinctive feature of his translation, since the Vulgate to a great extent stays true to the original; his decision to translate the Vulgate resulted in Slovenians getting a close approximation of the original text in the Slovenian language; at the end of the 18th century Slovenians thus received a quality second translation of the Bible, which proved to have far-reaching significance for the nation.

Ključne besede: Sveto pismo, vulgata, prevod, izvornik, branje, prenova Cerkve, jezikovno-knjižni pomen

Key words: Bible, Vulgate, translation, original text, reading, Church reform, linguistic significance

Jurij Japelj je glavni avtor drugega celotnega in hkrati prvega katoliškega prevoda Svetega pisma v slovenščino v letih 1784 do 1802. Gre za prvi katoliški prevod in ta je nastal v 200-letnem razmiku od prvega, protestantskega prevoda. To nas navaja, da se vprašujemo, koliko so nov prevod motivirali teološki razlogi in koliko so bili odločilni tudi razlogi jezikovno-kulturne narave.

1. Japljev prevod znotraj cerkvene preнове

Glede na zgodovinska dejstva se Japljev prevod umešča v program prenove Cerkve v prosvetljenem, janzenističnem in jožefinskem prenovitvenem prizadevanju v drugi polovici 18. stoletja v ljubljanski škofiji. Nosilec tega gibanja je bil ljubljanski škof Janez Karel Herberstein (1719–1787). V novih filozofskih in družbenoprosvetljenjskih

idejah je videl izvor za prenovo Cerkve. Bil je prepričan, da je potrebno vsakemu človeku omogočiti izobrazbo, ki bo vzvod njegovega duhovnega razvoja in prenove celotne družbe (Dolinar 1979: 43–105; isti, 1976: 462–482; Matjaž 2006: 107–109). Zavedal se je, da bo prenovo mogel izvesti preko izobraženih in prosvetljenih duhovnikov. Za opismenjevanje in izobrazbo ljudskih množic jim je želel dati v roke sodoben prevod Svetega pisma in drugo poučno literaturo. Katoliški kler je skozi dvesto let v pouku katoliških vernikov uporabljal le nekoliko popravljen Dalmatinov prevod Svetega pisma, predvsem v izdajah lekcionarjev. Zdaj pa se mu je v prenovitvenem zagonu njihovega dušnega pastirja odprla možnost, da uresniči nov, katoliški prevod. Zavest o potrebi tega je bila pred tem prisotna tako rekoč stalno – prevodi posameznih knjig in poskusi celotnih prevodov, ki so ostali v rokopisih, pričajo o živahnem prizadevanju v tej smeri. Po naročilu ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1560–1630) je Janez Čandek (1581–1624) priredil celotni slovenski lekcionar, pri čemer se je v jezikovnem pogledu naslanjal na Dalmatinovo Biblijo. Delo je izšlo v Gradcu 1613 pod naslovom *Evangelia inu listuvi*. Novo izdajo je 1672 priredil Janez Ludvik Schönleben (1618–1681). Dalmatinova Biblija je služila Matiju Kastelcu (1620–1688) za prireditev novega prevoda celotnega Svetega pisma, ki ga je pripravil za tisk Gregor Vorenc (1660–1730) in ga dal vezati v šest zvezkov. Ožbalt Gutsman (1727–1790) je 1780 izdal v Celovcu lekcionar za koroške Slovence. Peter Dajnko (1787–1873) je od 1817 do 1837 izdal lekcionar in posamezne dele Stare in Nove zaveze za Slovence med Muro in Dravo. Za Slovence med Muro in Rabo je prvi prevod Nove zaveze pripravil protestantski pastor Štefan Küzmič (1723–1779) po grškem izvirniku 1771. Prekmurski katoliški duhovnik Mikloš Küzmič (1738–1804) je po vulgati in z upoštevanjem prevoda Štefana Küzmiča prevedel evangelije v prekmurščino in za tem kratko vsebino Stare in Nove zaveze (1780). Prvi prevod psalmov v prekmurščino je pripravil 1848 protestantski pastor Aleksander (Šandor) Terplan (1816–1858), Janoš Kardoš (1801–1875) pa Peteroknjižje in Jozuetu. Katoliški prevajalci posameznih delov Svetega pisma v drugi polovici 18. stoletja so Franc Mihael Paglovec (1679–1759), Marko (Anton) Pohlin (1735–1801) ter Jurij Japelj in njegovi sodelavci. Verjetno zaradi načrta, da izda drugi celotni slovenski prevod Svetega pisma, škof Janez Karel Herberstein ni dovolil Marku Pohlinu tiskanja njegovega prevoda Peteroknjižja (Krašovec 1997: 40–41; Rozman 1990: 427–442).

Drugi prevod celotnega Svetega pisma je bil del širokopoteznega Herbersteinovega programa prenove Cerkve, ki je pripeljal do uresničitve, kar je želel marsikateri prejšnjih prevajalcev ali prirediteljev. Glavno zaslugo za prevod je glavni prevajalec Jurij Japelj priznal škofovi vnemi: »Da je to delo zagledalo luč dneva, je v veliki meri zaslužen prevzvišeni škof, ki je opogumljal in podpiral delo naših rok. Prevod je v največji meri nastal zaradi škofove predane skrbnosti« (Georgius Japel et Blasius Kumerdej 1784: 1).

Herberstein je preko temeljite izobrazbe duhovnikov in po njih širokih množic pričakoval duhovni razvoj posameznika in prenovo Cerkve ter celotne družbe. Videl je potrebo po vrnitvi Cerkve od pretirane pozunanjenosti k njenim prvotnim idealom na temelju Svetega pisma in cerkvenih očetov. Ta vrnitev bi Cerkev napravila zopet občutljivo za vrednote ljubezni do bližnjega, versko strpnost, osebno svobodo in občestvenost (Golia 1946: 1–6; Dolinar 1976: 467–480). V tem cilju je izvajal široko prevajalsko dejavnost. Ta je vključevala novi slovenski prevod celotnega Svetega pisma,

prevod Velikega katekizma (1779), pesmi, molitve, pridige in šolske knjige (Glonar 1925: 382–383; Kidrič 1938: 169 sl.).

Za prevajalsko delo je škof 1773 pridobil mladega tržaškega kaplana Jurija Japlja. Japelj se je šolal v Kamniku pri Mihaelu Paglovcu, pri jezuitih v Ljubljani, v Gorici in v Gradcu. 1769 je bil v Trstu posvečen za duhovnika. Škof Herberstein ga je po prihodu v Ljubljano 1773 imenoval za škofijskega tajnika in notarja. Poveril mu je tudi prevajanje Velikega jožefinskega katekizma in drugega verskega slovstva. S tem delom in poglobljanjem v teološke in jezikovne študije se je Japelj pripravljaj na prevajanje Svetega pisma kot na najzahtevnejšo nalogo, ki mu jo je škof zaupal (Glonar 1925: 382; Dolinar 1976: 471; Kolar 2001: 57; Matjaž 2006: 108–109).

Kakšni so bili motivi Japlja, prevajalca, nam posebej odkrivajo za Japlja težavni dogodki – nasprotovanje njegovemu prevodu. 1784 je izdal prvi del Nove zaveze (evangelije), tik pred Herbersteinovo smrtjo 1786 še drugi del (ostale knjige Nove zaveze). Prevod je zastavil zelo skrbno. Prevajal je po vulgati, močno pa se je naslanjal na Dalmatina in nekatere poznejše prireditelje. Kot je ugotovil Breznik, je marsikateri njihov dober popravek prezrl in prepisal Dalmatinove jezikovne in stvarne napake (Breznik 1982: 47). Prevod razodeva njegovo veliko skrb za uvajanje slovenskih izrazov na mnogih mestih, kjer ima Dalmatin germanizme. Opomb ima zelo malo in te se večinoma nanašajo na primerjavo težjih mest z grškim izvornikom. Nobena opomba ni vsebinska. Japelj je bil na prevod zelo ponosen. Toda s smrtjo škofa Herbersteina 1787 se je okrepiło nasprotovanje njegovemu prevodu iz jezikovnih in teoloških razlogov. Njegov najožji sodelavec Blaž Kumerdej se je čutil v podrejenem položaju, saj si je končno redakcijo pridržal Japelj in Kumerdej ni mogel prodreti s svojimi rešitvami. Po prevodu Četrte Mojzesove knjige se je z Japljem razšel. Japelj si je pridobil drugega prevajalca, Modesta Šraja (1754–1821). 1791 sta izdala prvi zvezek Stare zaveze. V tem prevodu je, po Breznikovem mnenju, v jezikovnem pomenu Japelj naredil občuten napredek v primeri z Novo zavezo, mnogo manj je odvisen od Dalmatina (Breznik 1928: 82). Zato je bil prepričan, da so nasprotovanja prevodu izhajala iz teoloških razlogov.¹ Zaprošil je Herbersteinovega hišnega duhovnika Janeza Debevca (1758–1821), ki je bil šolnik, odličen filolog in teolog, da k prevodu napiše uvod o pomenu Svetega pisma za versko življenje z razlago o načinu njegovega branja. Debevec je napisal Govorjenje od branja S. Pisma² in se pri tem naslanjal na dela janzenističnega teologa Arnaulda (u. 1694), zlasti na spis *De la lecture de l'Écriture Sainte*. Želel je prikazati pravovernost Herbersteinovega pastoralnega dela in s tem tudi širjenje Svetega pisma med ljudstvom v domačem jeziku. V duhu Herbersteinovega prenovitvenega programa naj bi s Svetim pismom ljudstvu omogočili dostop do globlje izobrazbe in s tem duhovne preнове, v tem pa so prenekateri videli uvajanje protestantskih in janzenističnih zamisli (Matjaž 2006: 111).

¹ Glej njegov uvod k Stari zavezi (Ad Lectorem, 5): »*Sed proh dolor! Quis credet auditui nostro? Immensus fere hic labor suos habet adversarios, qui publice in versiones hanc Veteris testamenti non minus, quam in illam Novae Legis debachantur, non quod suo eam merito destitutam credant, sed quos Religionis abscondita prophanis nunc oculis patere, & viam pestiferis erroribus per illam reculusam arbitrentur ...*«

² Govorjenje od branja S. Pisma, Svetu pismu stariga testamenta, Labaci 1791, 37 strani – neoštevilčene.

2. »Govorjenje od branja S. pisma« – apologija Japljevega prevoda

Iz Debevčevega uvoda v slovenski prevod Svetega pisma Stare zaveze je viden tudi Japljev teološki pristop k pomenu Svetega pisma, saj ga je on naročil. 1713 je papež Klemen XI. s konstitucijo *Unigenitus Dei Filius* med drugimi stavki janzenista Quesnela obsodil tudi tiste, ki so govorili o nujnosti, da vsi verniki berejo Sveto pismo (prim. Denzinger-Schönmetzer, 2479–2485). Ko še ni bilo rešeno vprašanje, ali je dovoljeno in ali je koristno vsakomur brati Sveto pismo, Debevec v svojem uvodu na branje Svetega pisma gleda kot na najmočnejši vir spoznavanja Boga in temeljnega človekovega poslanstva. Branje pri preprostem ljudstvu mu ne vzbuja pomislekov zaradi njihovega neumevanja ali napačnega umevanja – saj med drugim računa tudi na pouk s strani duhovnikov. Prav možnost, da preprosto ljudstvo bere Sveto pismo, mu je predstavljala odlični pot k njihovem nebeškemu cilju, hkrati pa dostop h globlji izobrazbi.

Navajam misli iz Govorjenja od branja S. Pisma deloma dobesedno, deloma povzeto.³

Avtor po preišljenem načrtu razvija trditev, da smejo preprosti ljudje brati Sveto pismo. Na začetku povzame klasični cerkveni nauk, da je bilo Božje razodetje potrebno za resnice o našem odrešenju, ki presega človeški razum. Tistih, ki ga sicer ne presega, pa človek brez razodetja ne spozna dovolj jasno.

»Ako bi bil Bog ta človeški rod taku zapustil, da bi se resnice tiga izveličanja z zgolj samo lučjo te pameti iskati mogle, bi ne bilo mogoče izveličanje najti. Zakaj ene resnice so taku visoke, inu taku zakrite, da jih pamet tih nar modrejših nigdar ni v stani sama najti, inu lih taku malu od tehistih se previzati: take resnice so vse skrivnosti, katere se drugači ne vidio, kakor skuzi vero. Druge resnice so, katere sicer to pamet ne presežejo, nič majn vender se skuzi njeno samo luč taku čistu inu popolnoma ne spoznajo, kakor je k izveličanju potreba, take resnice so od enih lastnost Božjih, inu dolžnost človeških. Kaku slaba, inu slepa je človeška pamet tudi v teh resnicah, katere njeno zastopnost ne presežejo, se je nad tim Ajdovskim ludmi očitnu skazalu, katerim ta pravični Bog druge luči ni dal, kakor samo pamet. Slepoto le teh ljudi popisano najdemo v listi na Rimljanje na 1. Post. inu v listi na Efezarje na 4. Post.«

Nato v stilu teoloških razprav navaja Tomaža Akvinskega, ko iz teh razlogov pokaže, da ljudje »brez nevarnosti te zmote k izveličanju pridejo, je bilu potrebnu, de bi v Božjih resnicah skuzi Božje razodenje podvučeni bili.« Povzema Tomaževe besede, da je Bog sam razodel, »kaj se more od Boga inu človeka misliti, inu verovati ... kaj imamo lubiti kaj sovražiti, kaj sturiti, kaj opustiti ... da človek po tej pravi poti te resnice inu tega izveličanja hodi.« Navaja stavek iz Pisma Hebrejcem 1,1: »Mnogokrat ...«

Dalje razloži, da je Bog svojo besedo dal po ustnem izročilu in po Svetem pismu. Na kratko predstavi Sveto pismo in zlasti poudari, da je bilo vse napisano od piscev, ki so bili napolnjeni od Božjega duha. Kot potrditev navaja 2 Tim 3,16.

Po tem kratkem splošnem uvodu, ki pokaže, da je Sveto pismo potrebno za pravo

³ Izviren črkopis v bohoričici v dobesednih navedkih transkribiram v latinico. V razlogih za branje in v izgovorih ohranjam izvorno obliko besed, v opisu prave pripravljenosti pa sodobno slovensko obliko. Strani v »Govorjenju« niso označene; strani je 37.

spoznanje Boga in poti k zveličanju, pisec preide k slovenskemu prevodu. Zahvaljuje se Bogu, da zdaj lahko ti, ki samo kranjsko govorijo in razumejo, »v branji Božje Besede svojo dušo pasejo«. Nato preide k razlagi o potrebnosti, dobroti in načinu tega branja.

Razlago zasnuje tako, da najprej utemelji, da ima preprosto ljudstvo (»deželski ljudje«) pravico brati Sveto pismo. Nato navaja dvanajst ugovorov proti branju Svetega pisma preprostim, neizobraženim ljudem ter sproti zavrača vsak ugovor. Nazadnje poda sedem pravil za koristno branje Svetega pisma.

Da imajo preprosti ljudje pravico brati Sveto pismo, v stilu teoloških razprav utemeljuje iz Svetega pisma in iz cerkvenih očetov.

1. »Iz S. Pisma se skaže, da tudi deželski ljudje imajo pravico Svetu pismu brati.« Dokazuje iz Apd 8; 17,11; 2 Tim 3,15; 2 Tes 5,27; Kol 4,16. Da deželski ljudje niso izvzeti iz branja Sv. pisma, so trdili tudi cerkveni očetje.
2. »Iz očakov te Cerkve se pokaže, da tudi deželski ljudje imajo pravico, ja tudi dolžnost, kolikur zamorejo, Svetu Pismu brati.« Za dokaz navaja več cerkvenih očetov in njihovih pobud. Tako sv. Ambroža škofa, ki po vzpodbudah iz Ps 48; Ps 118 sklene: »Nigdar ne opustimo Božjo besedo, katera je en zvirik vsih čednosti, inu vsih dobrih del.« Sv. Hieronim nagovarja k branju Sv. pisma Demetriado, Fabiolo, Gaudencija za njegovo majhno hčer Pakatulo, hvali sv. Pamfilija mučenca, ki je dajal ljudem Sveta pisma. Sv. Avguštin škof med drugim pričuje, da mu je branje Svetega pisma veliko pripomoglo k spreobrnjenju h krščanstvu. Sv. Gregor Veliki papež med drugim svari nekega Teodorja zaradi zanikrnosti za branje Sv. pisma in primerja, kako bi bral cesarjevo pismo. Prosi ga, naj vendarle vsak dan premišljuje besede svojega Stvarnika, naj se uči spoznati Božje srce v Božjih besedah, da bo z bolj gorečim srcem vzdihoval k večnemu življenju in nebeškemu veselju. S. Cesarij Arelatensarski v neki pridigi pravi, da brez Božje besede, ki je večna luč, duša ne more ne gledati ne živeti. Navaja Origenove željo ob razlagi 3. Mojzesove knjige, da bi se ljudje trudili ne le v cerkvi poslušati Božjo besedo, temveč jo tudi doma noč in dan brati in premišljevati. Bazilij škof Gregorju Nacianškemu piše: »Ta nar veči pot, po kateri te resnica najde, je to premišlvanje tiga od Boga noterdaniga pisanja ...« V predgovoru razlage Psalmov vsem kristjanom trdi, da iz Svetega pisma sleherni dobi kakor iz apoteke za svojo bolezen pripravno pomoč. Sv. Janez Krizostom pa »deželske ludy« nagovarja, naj ne samo njega poslušajo, temveč doma vedno Sveto pismo berejo.

Pisec povzame, da je branje za deželske ljudi, majhne, kmečke, moške in ženske, stare in mlade. Dodaja besede tedanjega papeža Pija VI., ki pohvali Martinia, škofa v Florenci, ker je dal prevesti Sv. pismo na italijanski jezik. V času toliko slabih knjig, ki jih dobijo ljudje, je prevod Sv. pisma deželskim ljudem veliko dobro delo.

Zdaj odgovarja na izgovore proti branju Svetega pisma. Odgovore povzemam na kratko.

1. izgovor: »Deželski ljudje niso kakor menihi, de bi v branji S. pisma tičali.« Navaja odgovor Janeza Krizostoma, da ti v svetu, ki vsak dan rane dobe, so še bolj potrebni branja Sv. pisma kot menihi.
2. izgovor: »H čem so pridige, inu keršanski navuki v cerkvi, aku bodo ljudje doma S. pismu brali?« Odgovarja, da so tudi v časih cerkvenih očetov bile pridige in krščanski nauk in dolgo branje Svetega pisma, a so jih opominjali tudi k branju doma.
3. izgovor: »Deželski ljudje nimajo časa S. pismu brati.« Odgovarja, da tudi nekdANJI kristjani niso bili brez dela in skrbi, in vendar so brali in bili priganjani k branju. Sv. Krizostom takim ugovorom ni verjel, čas za Božjo besedo je mogoče najti, vsaj Novo zavezo naj berejo. »Aku mi gremo brez orožja k vojski, kako bomo per življenji ostali?«
4. izgovor: »Deželski ljudje ne zastopjo S. pismu, kaku ga bodo brali?« Navaja odgovor sv. Krizostoma (v 3. govoru o Lazarju), kjer pravi: »Desi lih ne zastopiš, kar je v S. pismu zakritu, vender vže iz samiga branja veliko svetosti nase potegneš. Nič majn vender se ne more zgoditi, de bi ti celo nič ne zastopil. Zakaj Duh te gnade je naredil, de so tudi colnarji, ribiči, ovčarji, nevumni, nevučeni ljudje lete bukve zložili, inu leto za tega volo, de bi se kdo iz tih nevučenih s tem, da se teiste tešku zastopio, ne mogel zgovarjati: da tedaj delovc, hlapec, vdova, in tudi ta nar majn vučen človek iz poslušanja tiga branja enukoliku dobička inu prida doseči zamore ... To je en prazen izgovor, inu enu pokriuvanje te zanikernosti. Ne zastopiš, kar noter bereš? Kaku boš kadaj zastopil, kar še enu majhinu pogledati nočeš? Vzami bukve v roke, beri celo historio in kar razumeš, v glavi obderži, kar se pak kmalu ne zastopi, večkrat preberi. Aku večkrat prebereš, inu vender še ne zastopiš, kar je pisanu, pojdi kenimu bol zastopnimu, k enimu bol vučenimu, pogovori se čez to, kar je pisano, pokaži velike žeze zastopiti. Ako bo Bog per tebi taku perpravljeno srce vidil, on tvojo skerb ne bo zaničeval.«
5. izgovor: »Branje S. pisma bi znalu deželске ljudi v zmote inu krivoverstva napelati.« Odgovarja, da se brez greha proti Svetemu Duhu ne more reči, da ima Sveto pismo v sebi zmote in krivoverstva. Te pridejo le od slabega in spačnega duha in srca človeka, ne pa od branja Svetega pisma. Navaja sv. Bazilija, ki v Pismu Hilonu govori, da so nekateri po branju Stare zaveze prišli v škodo. Ampak ne, ker bi Sveto pismo škodovalo, temveč zaradi slabega duha teh, ki berejo. Naredi primerjavo s kruhom, ki je narejen za hrano telesa, a slabemu škoduje. Tako Sv. pismo, ki je dano od Boga, prinaša veliko dobrega temu, ki ga s čuječnostjo bere. Avtor uvoda navaja nadaljnji izgovor, da je v nekdANjih zgodovinah Cerkve rečeno, da je večina zmot in krivoverstev prišla od modrih in učenih, ki se niso trdno držali vere Cerkve. Ugovarja s Krizostovimi besedami, v katerih ravno zanikrnosti do branja Sv. pisma pripiše zmote in krivoverstva. V predgovoru razlage Pisma Rimljanom govori o neizrečeno mnogo hudega, ki je prišlo iz neznanja Svetega pisma: krivoverstva, pomanjkanje dobrega življenja, prazna, nepotrebna dela. Primerja tiste, ki hodijo brez luči po nevarni temi, s tistimi, ki ne gledajo na svetlobo Božjega pisma in se zato zaletijo v veliko zmot.

6. izgovor: »Svetu pismu je polnu skrivnosti, katere deželski ljudje ne morejo zapopasti.« Odgovarja, da v takem primeru tudi najučnejši ne bi mogli brati, ker tudi ti ne morejo razumeti skrivnosti. Iz istega razloga bi se podeželskim ljudem tudi molitve, v katerih se govori o Božjih skrivnostih, mogle prepovedati, česar pa seveda nihče ne trdi.
7. izgovor: »Kaj pomaga, S. pismu brati, aku se to, kar se tamkaj bere, ne sturi?« Odgovarja, da bi ta izgovor veljal tudi za pridige in krščanski nauk, ker se po njih tudi ne ravna vedno. In vendar nihče razumen ne reče, da k njim ni treba hoditi.
8. izgovor: »Aku bodo deželski ljudje S. pismu brali, bodo štemani, inu prevzetni, se bodo modruvali, inu prepirali.« Odgovarja, da takšnih reči Sv. pismo nikjer ne uči. Te pridejo od spačenega srca, ki tudi najsvetejše stvari obrne v svojo in drugih ljudi škodo. Prepovedovanje in odsvetovanje teh svetih reči tukaj nič ne pomaga. Potrebno je to napačnost srca s poučevanjem in skrbnim čuvanjem odvrniti in popraviti. Očaki so dobro vedeli, da marsikdo branje Sv. pisma na škodo obrne, vendar niso nič manj vzpodbujali k branju. Sprašuje se, ali bi komu prišlo na pamet prepovedati sv. obhajilo vsem, ker ga kateri nevedno prejmejo. Enako pridig in krščanskega nauka, ker si marsikdo vzame kaj za slabo. In nazadnje se tudi ne prepovedo kruh, meso in druge zdrave jedi vsem zato, ker jih slabi ne smejo jesti. Zato sklene: »Od enih na vse sploh sklep sturiti, je ena zmota čez to zdravo pamet, inu vender veliku ljudi slepi.«
9. izgovor: »Deželski ljudje ne vejdo, po kaj za enih regelcah se ima S. pismu brati.« Odgovarja, da so nekdanji kristjani brali Sv. pismo, čeprav niso imeli sestavljenih pravil o branju. Največje pravilo je pripravljeno srce, preišljevanje tega, kar se razume, česar se ne razume, pa se ponižno preide. Polagoma pa bo iz tega, kar se lahko razume, in s pomočjo vere Katoliške cerkve dojel tudi to, kar se teže razume. Sicer pa deželski ljudje potrebujejo manj pravil kot duhovniki, ki morajo skrbeti tudi za druge.
10. izgovor: »Deželskih ljudi je malo takih, ki bi brati znali.« Odgovarja, da jih zdaj na Kranjskem ni tako malo, jih je tudi precej takih, ki se še lahko naučijo, če bodo le želeli. Navaja besede Klemenca, aleksandrijskega škofa, da so nepismeni dolžni poslušati branje Svetega pisma. Cesarius, arelatensarski škof, pravi (v 303. govoru), da so kristjani dolžni koga dobiti, prositi, celo plačati, če je treba, da jim Božje pismo bere. Daje primer na posteljo priklenjenega bolnika, ki je kupil Sveto pismo in poskrbel, da so mu ga vedno brali.
11. izgovor: »Eni porečejo: Nimamo bukuv S. pisma.« Odgovarja, da zdaj, ko se Sv. pismo izdaja v kranjskem jeziku, k temu izgovoru ustrezajo besede sv. Krizostoma (v 10. razlagi Janezovega evangelija), da bi bilo smešno odgovarjati na tak izgovor bogatim, iz ubogih bi se pa malo ponorčeval. Namreč da bi si mogli nabaviti tudi Sv. pismo, če bi imeli za krščanstvo enako skrb kot za tuzemsko življenje, za katero se potrudijo poskrbeti potrebne reči. Če jim je res do tega, si bodo priskrbeli Sv. pismo od dobrih ljudi zastoj ali na posodo.

12. izgovor: »Pred dvestu letmi je bilo perpovedanu S. pismu po jeziku te dežele prestavlenu brati.« Razjasnjuje, da se je ta prepoved nanašala na to, da se Sv. pismo brez razločka prepusti vsem, a je to zaradi naglosti ali prevelike zaupljivosti teh ljudi do svojega razumevanja nevarno. Škofje in drugi predpostavljene duhovniki morajo presoditi, komu se lahko dovoli brati prevedeno Sveto pismo, in to morajo prevesti katoliški prevajalci. Do tega ukaza je prišlo zato, ker so takrat krivoverci širili trditev, da zna vsakdo Sveto pismo po svojem umevanju razlagati, in ker so prišle med ljudi Biblije, ki so jih prevedli krivoverci in jih ni mogel vsakdo razločiti od katoliških. Zdaj na Kranjskem ni istih okoliščin, ki so pred dvesto leti branje Sv. pisma storile nevarno. Ni krivoverskih mašnikov ne krivoverske Biblije, katoliška bo izdana z dovoljenjem duhovske in deželske gosposke. Za primer neobstoja te prepovedi v tem času navaja pohvalo svetega očeta škofu Martinu v Florenzi, ker je dal Sv. pismo prevesti v italijanski jezik.

Zdaj še na kratko podaja, kako je treba Sv. pismo brati, da bo obrodilo dober sad. Poudarja, da je za to prvič treba biti prav pripravljen in drugič se v branju držati pravega reda.

»Kaku ima človek k branju Svetiga Pisma perpravlen biti«

1. Prvič je potrebno, da je v katoliški veri dobro poučen, jo ima v srcu, poleg tega pa biti prepričan, da v Sv. pismu ni ničesar, kar bi bilo proti katoliški veri, temveč da Sv. pismo prav to trdi.
2. Potrebna je ponižnost, s katero človek svoje razumevanje zelo podredi Božji besedi, četudi je s svojim dojemanjem ne razume.
3. Krotkost srca, s katero človek svojo voljo rad podvrže Božji volji, četudi od njega zahteva kaj težkega in grenkega.
4. Prava želja, Božjo voljo vse bolj spoznati.
5. Čistost srca, zatiranje slabega nagnjenja in navad.
6. Izpolnjevanje in uresničevanje tega, kar nas Božja volja uči.
7. Moliti pred branjem in med branjem za Božje razsvetljenje in spoznanje resnice.

Zadnjič: pogosto, ne prenažno in ne preveč naenkrat brati; kar se bere preišljevat in včasih ponovno brati; kar se ne razume, tam ponižno mimo iti.

Po kakšni vrsti naj se berejo knjige Sv. pisma? Ne sem ter tja, kakor koli, tudi ne vse po vrsti, temveč se držati prave vrste. Težavno je pokazati eno pravilo. Pametni bodo sami ugotovili, katere knjige naj berejo prej, katere pozneje. Nekako splošno pravilo je, da se po enem delu Stare zaveze prebere en del Nove zaveze po vrsti, kot so od Cerkve v sv. Bibliji razvrščene. Stara zaveza je napoved, Nova zaveza izpolnitev. Bere naj se od najlažje razumljivih do težje in nazadnje najtežje. Najlažje razumljive so: Evangeliji, Apostolska dela, Apostolska pisma, razen Rimljanom in Hebrejcem, nekateri psalmi, Pregovori, Modrost, Sirah, Knjigi Makabejcev, Tobit, Pridigar, Job.

Težje so tiste, kjer je potrebno poznati judovske navade in postavo.

Najtežje, zlasti brez razlage, so: prve tri postavbe Mojzesovega pisanja, prerok Ezeiel, Visoka pesem, Razodetje sv. Janeza. Te je treba nazadnje brati, marsikdo pa naj bi jih celo izpustil.

Tudi če kdo ne more brati celega, je dobro imeti celo Sv. pismo, da s podobnimi vrsticami v kakšni drugi knjigi večjo luč od te resnice dobi. Tako so Judje preiskovali v pismih, ali je res, kar so apostoli govorili, in tako jih je veliko vero sprejelo (Apd 17).

Avtor sestavka izraža največje občudovanje in spoštovanje Božji besedi Svetega pisma, ki more nagovoriti vsakega človeka s svojo resnico in svetostjo. Močno pa zaupa tudi zmožnosti človeškega uma, da v Božji besedi odkrije resnico brez zmotnega razumevanju le-te. Božja beseda mu predstavlja neprecenljiv zaklad. Za to najde obilo pričevanj prav v Svetem pismu samem ter pri cerkvenih očetih. To kaže na duha prenove, ki se je vračala k virom krščanske vere. V Novi zavezi najde pet mest, ki potrjujejo potrebnost in koristnost branja Svetega pisma. Pri cerkvenih očetih pa najde vnete vzpodbude k branju in mestoma svarila pred zanikrnostjo do Svetega pisma. Prav tako najde pri njih precej pristnih metafor za Božjo besedo. Iz vseh navedkov diha goreča predanost Božji besedi kot najvišjemu viru razsvetljenja in posvečenja. Končni sklep je, da je Sveto pismo potrebno in koristno za vse.

V dvanajstih izgovorih proti branju Svetega pisma zajame ugovore, ki so dejansko morali krožiti med ljudmi, saj odsevajo realno stanje izobrazbe, materialno raven življenja, možnost dostopa do knjig Svetega pisma, splošno čutenje ljudi. Izgovori so konkretni. V odgovorih jih avtor logično zavrača na temelju razumskih argumentov, večkrat jih podkrepi tudi z besedami cerkvenih očetov in mestoma iz Svetega pisma. Na duhovit način pokaže na kratkovidnost in nelogičnost izgovorov, pokara ljudi zaradi nraavnih pomanjkljivosti, ki so se z izgovori odkrile, in hkrati vzpodbuja h krepostim in dobrim držam. Navaja jih k osebni in zavzetemu branju Svetega pisma, ne da bi v tem videl nevarnost zaradi njihove nepoučenosti.

Na strani človeka vidi temelj za pravilno umevanje Božje besede v čistosti človekovega namena pri njenem iskanju. Kreposti, kot so marljiva prizadevnost, skrb za večne dobrine, ponižnost, molitev, izpolnjevanje Božje volje, bodo vodile preprostega človeka skozi razodetje Svetega pisma, ne da bi potreboval natančno uvajanje v njegovo sporočilo. Človeški razum je torej ob pravilni duhovni naravnosti zmožen dojeti Božje razodetje v Svetem pismu do tiste mere, ki mu je potrebna. Predvsem pa zaupa luči Božje besede, ki bo človeka prav poučila, hkrati pa ga navaja, naj ne izsiljuje razumevanje njemu nerazumljivih mest. Zavzeto zavrne sum o protestantskem vplivu pri tem prevodu in njegovem širjenju. Daje modra navodila o urejenem branju in odvrča od branja brez reda. Podaja vrstni red knjig glede na težavnost in zaupa modrosti pametnih, da si bodo takšen vrstni red sami našli. Le za nekaj knjig pravi, da jih je najbolje komu ne brati. Iskanje vzporednih mest k prebranim vrsticam predstavi kot močan vir razumevanja besede.

Mišljenje o vzvišenosti Svetega pisma, koristnosti njegovega branja pri preprostem ljudstvu, potrebo po prevodu v domači jezik je z Janezom Debevcem delil tudi prevajalec Jurij Japelj, ki je ta uvod naročil in ga v svojem predgovoru pohvalil. Tolikšno zaupanje človeškemu razumu, da ob pravilni duhovni drži pravilno dojame sporočilo Svetega pisma, je bilo značilno za duha razsvetljenstva, v katerem je Herberstein izvajal obnovo svoje škofije. Pri nemalokaterih pa je porajalo sume o protestantskem vplivu.

Nasprotovanje duhu prenove že pokojnega škofa Herbersteina (u. 1787), čigar sad je bil tudi Japljev prevod, ter očitki jezikovnemu vidiku prevoda so končno privedli do tega, da je Japelj 1796 mogel izdati le prvi del Stare zaveze, to je Pentatevh, vse ostale knjige pa so prevedli in izdali Anton Traven, Janez Debevec, Jožef Rihar in Jožef Škrinjar. Leta 1800 je Japelj izdal drugo, nekoliko spremenjeno izdajo prvega dela Nove zaveze. Zatem pa so izdajanje Nove zaveze v celoti prevzeli njegovi mlajši sodelavci: Valentin Vodnik, Janez Debevec, J. Miklavčič (Breznik 1982: 47).

3. Japljev prevod znotraj razvoja slovenskega knjižnega jezika

Glavni razlog za novi slovenski prevod Svetega pisma ob koncu 18. stoletja je bil teološki. Sveto pismo naj bi omogočilo duhovno rast krščanskega ljudstva. Obstajal pa je tudi razlog jezikovno-kulturne narave. Uvesti potrebne spremembe v jeziku je bilo zelo učinkovito prav s Svetim pismom, saj ima s svojim značajem kot najvišja verska in moralna avtoriteta odločilen vpliv tudi na področju uzakonjenja jezikovnih prvin. Martina Orožen o vplivu Dalmatinovega in Japljevega prevoda na razvoj slovenskega knjižnega jezika ugotavlja: »*Dejstvo je, da sta oba prevoda kot tiskani deli, z vsemi odlikami in slabostmi, v svojem času delovala in učinkovala kot knjižnojezikovna šola. Na njun slovnčni in besediščni sestav so se opirali pisci kot posnemovalci, ob njunih ubeseditvah so knjižni jezik ustno sprejemali verniki kot poslušalci. Oba prevoda (sta) ... pomembni prelomnici daljnoročnega razvoja slovenskega knjižnega jezika*« (Orožen 1996: 253). V dvesto letih od Dalmatinovega prevoda, ki je slovenski jezik kar najmočneje knjižno opredelil, se je slovenski jezik razvijal in preoblikoval. Prireditelji novih izdaj Svetega pisma so te spremembe upoštevali in v izdaje vnašali popravke. Popravljali so seveda tudi to, kar je bilo v Dalmatinovem prevodu zaradi naslanjanja na nemščino nepravilno. Toda Breznik ugotavlja, da premalo. Medtem ko se je ostala slovenska kultura razvila do velike popolnosti, so izdaje Svetega pisma le malo napredovale. Bili so večinoma le ponatisi. Med literarno pomembne prišteva najprej Japljev prevod (Breznik 1982: 46–47).

Novi prevod celotnega Svetega pisma v izvedbi Jurija Japlja in sodelavcev je velik dogodek jezikovno-knjižnega pomena. Japelj je začel z delom po Herbersteinovem nalogu, da pospešeno pripravi nov prevod. To nalogo je sprejel, ko je kot voditelj Herbersteinove revizijske komisije pregledoval prevod Peteroknjižja, ki ga je pripravil in 1781 komisiji predložil v odobritev gramatik Marko Pohlin, frančiškan. Komisija je dala o prevodu pozitivno mnenje, škof pa ni dal dovoljenja za njegovo izdajo zaradi idejnih in jezikovnih razhajanj s Pohlinom. Idejna razhajanja so se nanašala na Pohlinove opombe, ki jih je Herberstein imel za odvečne ali za netočne in narejene na podlagi nezanesljivih virov (NŠAL/ŠAL, Herbersteinova korespondenca, 10. nov. 1781; Golia 1946: 78; Matjaž 2006: 109). V jezikovnem pogledu pa se ni strinjal s Pohlinovo zamisljivo o normativni slovnici, ki bi se dvignila nad zmes narečij, uvedla za osnovo ljubljansko narečje, dala trdna pravila, a s tem delala nasilje govorečemu jeziku (Slodnjak 1968: 63).⁴ Tukaj

⁴ Toda Breznik pohvali Pohlinovi izdaji evangelijev in listov 1772 in 1777. V pravopisnem oziru ne, pač pa v jezikovnem pomenu in s tem ko je odkril in popravil izpuščena in pokvarjena mesta besedila (Breznik 1982: 46).

se torej v razpravo o razlogih novega prevoda Svetega pisma pri Herbersteinu poleg prenove Cerkve vključiti tudi jezikovni vidik.

Japljeva revizijska komisija je imela od škofa nalogo, da pripravi nov prevod celotnega Svetega pisma. Japelj si je izbral za najtesnejšega sodelavca šolnika Blaža Kumerdeja (1738–1805). Škof je prevajalcem dal na razpolago vse bogate vire iz svoje knjižnice. Japelj jih našteva v uvodu v Novo zavezo. Gre za vulgato, staroslovansko ostroško Biblijo (1581), 12-jezično Biblijo Elija Hutterja (Nürnberg 1599) s sirskim, hebrejskim, grškim, latinskim, nemškim, italijanskim, francoskim, španskim, angleškim, češkim, poljskim in danskim besedilom, Biblijo kardinala Himenesa (1514), najnovejši nemški prevod Franza Rosalina, Biblijo Ruthenico, in, kot pravi dalje, »neštete druge pripomočke od slovarjev, leksikonov, komentarjev, različnih drugih izdaj Svetega pisma etc.« (Japelj 1784: *Praefatio* 10). Dostop do tolikih virov jim je škof omogočil z naročilom, »da ne bi na dan prišlo kaj manj avtentičnega ali obskurnega ali nekaj, kar bi moglo zakriviti zмотo« (Japelj 1784: *Praefatio* 2).

Naši jezikoslovci so vendarle ugotovili, da teh virov Japelj ni veliko uporabljal (Breznik 1928: 78). Po škofovem navodilu se je natančno držal vulgate, uporabljal Dalmatinovo besedišče pa tudi Čandkov, Kastelčev, Pohlinov, Paglovčev prevod ter v primerih neujemanja med Dalmatinom in vulgato preverjal v zgoraj omenjenih tujih prevodih. Breznik mu priznava, da je šele on izvedel resnične spremembe Dalmatinovega prevoda v svoji izdaji Nove zaveze iz 1787, ki jo je priredil po svojem in Kumerdejevem prevodu v dveh delih (1784 in 1786). Vendar se ni več kot za 50 % osvobodil Dalmatina.⁵ Istočasno pa je Japelj, ugotavlja Breznik, zavrnil precej dobrih popravkov Dalmatinovega prevoda, ki jih je opravil predvsem Hren in za njim drugi prireditelji (Breznik 1982: 39). Po Breznikovi analizi in primerjavi Japljevega prevoda s tistimi, ki jih navaja kot vir, »*Japelj Svetega pisma ni na novo prevajal, temveč je v Dalmatinovem prevodu izboljšal le posamezne izraze, konstrukcije, fraze in posamezne stavke, podlaga je ostala Dalmatinova in to posebno v jezikovnoformalnem oziru*« (Breznik 1982: 47). Šele prevod Stare zaveze ni bil več le zunanje popravljanje Dalmatinovega ali Kastelčevega prevoda, temveč prevod. Tako Kidrič, ki pa nadaljuje, da je sicer več Dalmatinovih nedomačih posebnosti odpravil, a uvedel nove germanizme (Kidrič 1938: 273).

Martina Orožen pa je v primerjavi Dalmatinovega in Japljevega prevoda vendarle odkrila, da »*gre v besedilu Japljevega prevoda za sistematično izmenjavo določenih jezikovnih prvin na vseh jezikovnih ravneh*« (Orožen 1996: 251). Besedišče Biblije 16. stoletja zajema širok dialektalni razpon vsega slovenskega jezikovnega prostora, Japelj pa ga je razširil še s prviniami gorenjskega narečnega jezikovnega prostora. Zbiral je ljudski besedni zaklad, zavestno vzdrževal knjižno tradicijo, vendar izločil nekatere prvine ter vpeljal prvine sodobnega govornega jezika. Razlog za spremembe v besednem redu in drugih oblikoslovno-skladenjskih vzorcih med njim in Dalmatinom je po ugotovitvi Orožnove v tem, da je vulgato prevajal po črki. Kljub temu se je v Japljevi Bibliji uveljavil nov knjižni sestav iz prepleta tradicionalno knjižnih in sočasno govornih ali že poknjizenih gorenjskih jezikovnih prvin (Orožen 1996: 252–253).

⁵ Nadaljnje izdaje Nove zaveze nekaj desetletij so ponatisi Japljevega prevoda. Ravnikar jih je 1816 v svoji izdaji preobrazil v duhu slovenskega jezikovnega sloga (Breznik 1982: 33).

Leta 1784 je izšel prvi del Nove zaveze *Svetu pismu noviga testamenta*. V uvodu, Praefatio, Japelj poudarja velik napredek od Dalmatinovega prevoda, ki ga vidi v sijajnejšem jeziku, prilagojenem sodobnemu načinu govorjenja, da ga more razumeti tudi manj izobražen človek. Zlasti je ponosen, da je zamenjal številne Dalmatinove germanizme s slovenskimi izrazi. V Praefatio poudarja, da gre za dolgo želeni prevod vulgate v slovansko-kranjskem jeziku, pa tudi za izvorno grško besedilo (Japelj 1784: *Praefatio* 1). To navaja v opombah pod črto, kadar gre za težja mesta. Te primerjave zavzemajo glavnino opomb. Vsebinskih razlag ne daje in tudi ne navodil za branje. Podobno v drugem delu Nove zaveze (Apostolska dela, Pisma in Razodetje).

Japljevo prepričanje o kvaliteti novega prevoda pa ni delila vsa slovenska kulturna javnost. Po smrti svojega zaščitnika škofa Herbersteina 1787 ni imel več beneficija pri Sv. Petru in s tem ne možnosti za nemoteno znanstveno delo. Postal je župnik na Ježici. Njegovo prevajanje je bilo deležno vse več kritik tako jezikovnega kot teološkega značaja. Blaž Kumerdej se je z njim razšel, ker je moral prevečkrat odstopiti od svojega jezikovnega prepričanja. Za sodelavca je pridobil Modesta Šraja (1754–1821). 1791 sta izdala prvi zvezek Stare zaveze. Ta prevod predstavlja velik napredek v primerjavi z Novo zavezo. V njem se ni več toliko naslanjal na Dalmatina. Uporabljal je vse boljše vire, med njimi na prvem mestu francosko biblijo janzenističnega prevajalca De Sacyja, Bruxelles 1700–1744, v 47 zvezkih. Tej izdaji je dodal omenjeni uvodni sestavek Janeza Debevca o branju Svetega pisma. Dodal ga je, da bi odvrnil sume, da gre pri izročanju Svetega pisma preprostemu ljudstvu za širjenje protestantskih in janzenističnih zmot. Vendar nasprotovanja prevodu ni mogel zavrniti. Niso mu očitali teoloških zmot, pač pa jezikovne pomanjkljivosti, nedoslednost in zlasti preveliko odvisnost od Dalmatina. Tako je mogel 1796 izdati le prvi del drugega zvezka Stare zaveze. Za sodelovanje je pridobil Antona Travnja, Janeza Debevca, Jožefa Riharja in Jožefa Škrinjarja. Do 1802 so izšle vse knjige Stare zaveze (Matjaž 2006: 110–111). 1800 je Japelj oskrbel drugo izdajo prvega dela Nove zaveze, ki je ni dosti izboljšal. Zato so njegovi mlajši sodelavci 1803 priredili nekoliko predelano izdajo prvega dela, temeljito pa so predelali drugi del Nove zaveze, ki je izšel 1804 ter deloma ponovno predelan 1806 in 1809 (po Japljevi smrti 1807) (Breznik 1982: 47).

M. Orožen v svoji razpravi primerja izbrane stavke iz Pentatevha med Dalmatinom in Japljem glede na preobrazbo slovenskega jezika (Orožen 1996: 255–264). Ugotavlja sistemske premike na vseh jezikovnih ravneh ob koncu 18. stoletja. Nadaljnja smer razvoja je pripeljala k izvorno slovenski, funkcijsko ustrežnejši slovnični, skladenjski in stilistično razgibani besediščni podobi slovenskega knjižnega jezika. V tem smislu predstavlja Japljev prevod pomemben preobrat in prototip knjižnega sestava, ki se je v nadaljnjem razvoju osvobajal neizvornih jezikovnih prvin (Orožen 1996: 254). Sama bom iz krajšega izbora stavkov iz Peteroknjižja, ki jih analizira Martina Orožen, ter iz izbranih odlomkov iz Evangelija po Mateju skušala odkriti, koliko sta lahko oba prevajalca ohranila zvestobo do izvirnega bibličnega, tj. hebrejskega oziroma grškega jezika. Tukaj gre za zvestobo izvorniku preko posrednega jezika – pri Dalmatinu nemškega, pri Japlju latinskega. Torej je le-ta najprej odvisna od zvestobe posrednega jezika izvorniku in nato zvestobe prevajalca iz posrednega jezika. Kolikšna je ta zvestoba? Ali sta morda

naša dva prevajalca preverjala tudi izvornik? Za primerjavo pripišem navedene stavke tudi iz Standardnega slovenskega prevoda (SSP), ki je prevod neposredno iz hebrejščine oziroma grščine. Kot prvega navajam za Staro zavezo hebrejski in za Novo zavezo grški izvornik.⁶

4. Poskus krajše primerjave Dalmatinovega in Japljevega prevoda z njunima viroma in izvornikom

BHT: wëgam ʔānī šāmaʿtī ʔet naʔāqat bēnê yisrāʔēl ʔāšer misrayim maʿābidīm ʔōtām
Dalmatin: Jeſt fim tudi ſlihal, tu milu *klagovanje* Israellkih otruk, katere Egipterji sʼtlakami tlazhio ...

Japelj: Jeſt fim ſlihal *sdihoвање* Israellkih otrók zhes to filo, s katero ſo jih Egiptiarji doli tërli. (II MB, VI 5).

SSP: Slišal sem tudi, kako so vzdihovali Izraelovi sinovi, ki jih zaslužnjujejo Egipčani.

Očiten je vpliv Lutra na Dalmatina, ki zvesto po izvorniku prevaja besedo *tudi*, medtem ko Japelj sledi vulgati, ki jo izpušča. Po Lutru Dalmatin prevaja *otroci*, enako Japelj, čeprav ima vulgata *sinovi*. Hebrejski izraz pomeni sinovi, a ima tudi širši pomen otroci. V tem stavku se že potrjuje Japljevo prizadevanje za uporabo slovenskih izrazov (*sdihoвање*) namesto germanizma (*klagovanje*) pri Dalmatinu.

BHT: parʿōh lēk mēʿālāy hiššāmer lēkā ʔel tōsep rēʔōt pānay kī bēyôm rēʔōtkā pānay tāmūt

Dalmatin: Pojdi od mene, inu varuj fe, da pred moje ozhy vezh neprideſh. Sakaj na kateri dan ti prideſh, imalſh vmrėti ...

Japelj: Poberi fe od mene, inu vari fe, de meni vezh pred ozhy ne pridesh: kadar koli fe bōſh puftil viditi bōſh mერთú . (II MB, X 28).

SSP: Varuj se, da ne zagledaš več mojega obličja, kajti tisti dan, ko bi zagledal moje obličje, boš moral umreti.

Dalmatin sledi Lutru, ki hebrejsko frazo *videti obličje* prevaja s frazo *priti pred oči*. V tem tudi Japelj posnema Dalmatina, čeprav se vulgata drži hebrejskega izvornika: *videas faciem meam* ter *apparueris mihi*. Japlju je bila pomembnejša udomačena fraza. SSP pa prevede hebrejsko frazo in ne išče slovenske ustreznice.

⁶ Hebrejsko besedilo je iz Transliterated Hebrew OT. Bible Works-Version 7.0.012g. Navedke Dalmatinovega in Japljevega prevoda sem vzela iz Orožen 1996: 255-266, ki jih navaja po *Biblia, tu ie vse Svetu pismu Stariga inu Noviga Teſtamenta, Slovenſki tolmažhena /kusi luria Dalmatina*. Wittenberg: Hans Kraffts Erben 1584. Japljev prevod navaja iz *Svetu pismu stariga testamenta, id est: Biblia Sacra Veteris Testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdei*. Pars Prima. Labaci: Typis Joan. Frid. Eger. 1791.

Sodobno slovensko svetoepisemsko besedilo je iz Slovenskega standardnega prevoda Svetega pisma (SSP). Copyright © 1996, 1997 Društvo Svetopisemska družba Slovenije.

BHT: hayyeled ʔēnennû waʔānî ʔānāh ʔānî bāʔ

Dalmatin: Tiga Hlapzhizha nej tukaj, kam hozhem jeft?

Japelj: Mladenzh ne pride vezh na dan, kam se hózhem djati? (I MB, XXXVII 30).

SSP: Dečka ni več tu! In jaz, kam naj grem?

Tako Dalmatin kot Japelj sta sledila vsak svojemu glavnemu viru. Vendar gre tukaj za hebrejski izraz, katerega pomen evropski jeziki ne morejo ustrezno zajeti – povezana sta nikalnica in zaimek v pomenu, da nekoga ali nečesa nimaš. Torej tukaj je izraženo, da nimajo več dečka. Aliteracija v naslednjem stavku v hebrejščini izraža veliko bratovo žalost.

BHT: kî bëyād hāzāqāh yēšallēhēm ūbëyād hāzāqāh yēgārēšēm mēʔarsô

Dalmatin: Inu on mora fhe nje fkusi eno mozžno roko is fvoje deshele od febe iflgnati ...

Japelj: Sakaj fkusi mozžno rokó jih bó fpuftil, inu fkusi mózh moje roke jih bó fam fègnal is fvoje dèshele. (II MB, VI 1).

SSP: Z močno roko ga prisilim, da jih bo odpustil, in z močno roko prisiljen jih bo izgnal iz svoje dežele.

Tudi tukaj Dalmatin in Japelj razodevata svoj vir. Luter in za njim Dalmatin poučarjata, da bo faraon moral to storiti, medtem ko hebrejski izvirnik pove dejstvo in tako prevaja vulgata ter za njo Japelj.

BHT: wēʔet saʕāqātām šāmaʕtî mippēnē nōgēšāyû

Dalmatin: ... Inu fim nyh vpyenje flifhal, supèr te, kateri nje pèrganjajo ...

Japelj: ... inu fim flifhal njegovu vpitjé zhes nevfmlenje tih pèrganjavzov pèr dèlih. (II MB, III 7).

SSP: ... in slišal, kako vpije zaradi priganjačev.

Dalmatin je Lutrov samostalnik *Bedränger* razvezal v zaimek in glagol. Japelj pa je uporabil samostalnik na tem mestu, čeprav ima vulgata zaimek in glagol. Vulgata dodaja besedo *duritia*, ki je ni v izvirniku, in Japelj jo prevaja *nevfmlenje*. SSP tudi samostalnik *vpitje* razveže v prislov in glagol.

BHT: yhw̄h ʔēlōhē ʔābōtēkem ʔēlōhē ʔabrāhām ʔēlōhē yishāq wēʔlōhē yaʕāqōb šēlāhanî ʔālēkem

Dalmatin: GoSpVd valhiv Ozhetou Bug, se je meni pèrkasal, Abrahamou Bug, Isaakou Bug ...

Japelj: Gofpód Bóg valhiv Ozhahkov, Bóg Abrahama, Bóg Isaaka, inu Bóg Iakoba me je kʼvam poflal ... (II MB, III 15).

SSP: GOSPOD, Bog vaših očetov, Bog Abrahamov, Bog Izakov in Bog Jakobov me je poslal k vam.

Dalmatin tukaj ne sledi Lutru, ki ima po izvirniku glagol *poslal*. Vulgata in za njo Japelj uporabita izvorni izraz.

BHT: wattēre³ kī hārātāh wattēqal gēbirtāh bēʿēnēhā

Dalmatin: Kadar je pak ona vidila, de je bila pozhela, je fvojo Gosfó sa špot iméla, pred fvojma ozhima ...

Japelj: Ali kadar je ona vidila, da je spozhela, je fvojo Gospodíno sanizhvala. (I MB, XVI 4).

SSP: Ko pa je videla, da je spočela, je začela zaničevati gospodarico.

Dalmatin se ni ravnal strogo po Lutru, temveč je namesto njegovega izraza *zaničevati* vzel drugi glagol. Japelj zvesto sledi vulgati. SSP izpusti svojilni zaimsek *svojo* ter v *svojih očeh*.

BHT: waʿānahnû lōʿ nēdaʿ mah nnaʿābōd ʾet yhw̄h ʿad bōʿēnû šāmmāh

Dalmatin: Sakaj mi nevěmo, s'zhim imamo GoSpVdu flushiti, dotler tjakai pridemo

Japelj: Slafti kęr my ne vejmo, kaj fe bó moglu saklati, dokler na taifti kraj pridemo. (II MB, X 26).

SSP: Saj dokler ne pridemo tja, ne bomo vedeli, s čim naj služimo Gospodu.

Očiten je vpliv vulgate na Japljev izraz *saklati*, za kar je v izvorniku izraz *ʾabad* s širšim pomenskim obsegom *delati, služiti, častiti* itd.

V navedenih primerih sta se Dalmatin in Japelj ravnala po izbranem prevodu – Lutrovem oziroma po vulgati kot viru, ki do velike mere zanesljivo predaja hebrejski izvornik. Vulgata je bila v Katoliški cerkvi uradno Sveto pismo, ki so se ga morali držati. Mestoma smo ugotovili Dalmatinovo in Japlevo odstopanje od svojih predlog pa tudi nekoliko svobodnejši prevod tako pri Lutru kot pri vulgati. Gledano v celoti je prevod obeh naših prevajalcev na razmeroma visoki stopnji zvestobe izvorniku, zahvaljujoč zvestobi njunih virov kakor tudi njunemu točnemu prevajanju svojega vira. Breznik sicer obema očita suženjsko oklepanje njunih virov. Če to pomeni prenašanje oblike in zgradbe tujega jezika v svoj jezik, je to napaka – v primeru Dalmatinovega prenašanja nemščine večja kot pri Japljevem posnemanju latinščine. S stališča zvestobe prevoda svojemu viru pa sta oba prevajalca pokazala primerno resnost, kar je kljub spodrseljajem na jezikovnim področju njuna odlika. Iz mest, kjer sledita svojemu viru, tudi kadar ta odstopa od izvornika, je videti, da nista preverjala svojega prevoda po izvorniku oziroma ga nista po njem popravila.

Iz Nove zaveze primerjam nekaj mest iz Matejevega evangelija med Dalmatinovim in Japlevim prevodom ter SSP in grškim izvornikom.⁷

Grško: ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, καὶ καθίσαντος αὐτοῦ προσήλθαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· ²καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς λέγων· ³Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν

⁷ Grško besedilo je iz *BNT Bible Works Nestle-Aland*. 27th Edition. Bible Works-Version 7.0.012g. Navedki Dalmatinovega prevoda so iz <http://www.biblija.net/biblija.cgi> © 1996, 2003 Društvo Svetopisemska družba Slovenije. Navedki Japlevega prevoda so iz *Svetu pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti ... / in Slavo-Carnolicum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdei*. Pars prima. Secunda Editio. Labaci: Typis Theres. Eger. 1800.

v. ⁴μακάριοι οἱ πειθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται. ⁵μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσιν τὴν γῆν. ⁶μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται.

Dalmatin: 1 Kadar je on pak ta Folk vidil, je gori fhàl na eno Gorro, inu je doli fedèl, inu njegovi Iogri fo k'njemu ftopili. 2 Inu on je svoja ufta odpèrl, je nje vuzhil, inu djal:

3 Isvelizhani fo ty, kateri fo Duhovnu vbosi: Sakaj Nebefku krajleftvu je nyh.

4 Isvelizhani fo ty, kateri shalujo: Sakaj ony bodo potroshtani.

5 Isvelizhani fo ty krotki: Sakaj ony bodo Semlo possedli.

6 Isvelizhani fo ty, kateri fo lazхни inu shejni po pravici: Sakaj ony bodo nafsizheni (Mt 5,1–6).

Japelj: Kadar je pak Jesus vidil mnòshize, je gori fhàl na eno gorrò, inu kadar je doli fedèl, so njegovi Jògri k'njemu perftopili. Inu on je svoje vufta odpèrl inu jih je vuzhil rekòzh: Isvelizhani fo ti vbògi v' Duhu: sakaj njih je nebeřhku krajleftvu. Isvelizani fo ti krotki: sakaj ony bòdo semlo possedli. Isvelizhani fo ti shalostni, sakaj ony bòdo potróstani. Isvelizhani fo ty, kateri so lazхни inu shejni pravize: sakaj ony bòdo nafiteni.

SSP: Ko je zagledal množice, se je povzpел na goro. Sédel je in njegovi učenci so priřli k njemu. Odprl je usta in jih učil:

»Blagor ubogim v duhu, kajti njihovo je nebeřko kraljestvo.

Blagor žalostnim, kajti potolaženi bodo.

Blagor krotkim, kajti deželó bodo podedovali.

Blagor lačnim in žejnim pravičnosti, kajti nasičeni bodo ...«

Japelj sledi v 1. v. najprej Dalmatinu (na eno gorro, Vg: na goro), nato vulgati (inu kadar je doli sedel – v. 1; vuzhil rekozh – v. 2; ti vbogi v'Duhu – v. 3). vulgata v v. 1–2 v zvestobi grškemu izvorniku uporablja aktivne deležnike, medtem ko jih slovenska prevajalca ne, v duhu slovenskega jezika prevajata z indikativom (tudi Luter). V v. 4 Japelj sledi vulgatinemu besedilu, ki ima tukaj blagor iz 5. v. grškega besedila in v 5. v. blagor iz 4. v. To Japelj navede v opombi. Dalmatin sledi Lutru in opiše blagrovane s pomočjo pridevnika ali glagola (z izjemo pri blagru miroljubnih: Luter pridevnik, Dalmatin glagol in samostalnik). Podobno Japelj sledi vulgati v opisovanju blagrovanih ali z glagoli ali s pridevniki (z izjemo pri blagru žalostnih: vulgata glagol, Japelj pridevnik). S tem v duhu prevodnega jezika prevedejo grški izvornik, ki večkrat v funkciji pridevnika uporablja aktivni deležnik.

Grško: ¹⁷Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφῆτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι ἀλλὰ πληρῶσαι. ¹⁸ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν· ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται. ¹⁹ὃς ἂν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων καὶ διδάξῃ οὕτως τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν ποιῆσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Dalmatin: 17 VY nemate mejniti, de sim jeft prihàl Poftavo ali Preroke resvesati: Ieft néfim prihàl resvesati, temuzh dopolniti. 18 Sakaj jeft vam rifnizhnu povém, dokler Nebu inu Semla nemyne, nebo minil ta nar manlhi Puhftab ali Zhèrka od Poftave, dokler fe vse sgody. 19 Kateri vshe tedaj le eno od letéh nar manlhiih sapuvi-di resveshe, inu taku vuzhi Ludy, ta bo nar manlhi imenovan v'Nebeskim krajleſtvi. Kateri jo pak ſtury inu vuzhy, ta bo velik imenovan v'Nebeskim krajleſtvi. 20 Sakaj jeft vam povém: Aku valha Praviza nebo obilnéſha, kakor je Pifsarjeu inu Fariseerjeu, taku vy nepridete v'Nebeku krajleſtvu (Mt 5,17–19).

Japelj: Vy nimate meejniti, da sim prihàl rásvesat Poftavo, ali Preróke: jeft nifim prihàl rásveſat, ampak dopolnit. Sakaj reſnizhnu vam povém: dokler nebú inu semla ne prejde, ne bó ne ena zhèrka ali ena pizhiza od Poftave prefhla, dokler fe vse sgody. Kateri bó tédaj rasveſal le eno od teſh nar majnſhiih ſapovéd, inu bó takú ludy vuzhil, tá bó ta nar majnſhi v' nebeſhkim krajleſtvi imenovan: kateri pak bó ſturil, inu vuzhil, tá bó velik imenovan v' nebeſhkim krajleſtvi. Sakaj jeft vam povém, aku valha praviza ne bó obylniſhi, kakor tih Piſſarjov inu Pharisaerjov, ne pójdete v'nebeſhku krajleſtvu.

SSP: Ne mislite, da sem prišel razvezat postavo ali preroke; ne razvezat, temveč dopolnit sem jih prišel. Resnično, povem vam: Dokler ne preideta nebo in zemlja, ne bo prešla niti ena črka ali ena črtica postave, dokler se vse ne zgodi. Kdor bo torej kršil eno do teh, pa čeprav najmanjših zapovedi in bo tako ljudi učil, bo najmanjši v nebeškem kraljestvu. Kdor pa jih bo izpolnjeval in učil, bo imenovan velik v nebeškem kraljestvu.

Dalmatinov in Japljev prevod sta si podobna, s tem da Japelj uporabi drugačno besedo (*nemyne / ne prejde*), zlasti zamenja nemško s slovensko (*Puhſtab ali Zhèrka / ena zhèrka ali ena pizhiza*). Oba dobesedno prevedeta razvezati zapoved in s tem ohranita izvirno vzporednico med Jezusovo držo do Postave in učenčevo držo do zapovedi. Ohranita tudi izraz imenovan najmanjši oziroma velik. S tem sta oba prevoda preko zvestobe Lutrovega prevoda in vulgate ohranila sporočilnost grškega izvirnika. SSP ne ohrani toliko izvirne dikcije. Razvezati zapoved zamenja s slovenskim ustaljenim izrazom kršiti. Tudi ne ohrani izraza imenovan v obeh primerih različnih drž do zapovedi, temveč le v drugem. Tako nekoliko zabriše antitezo med posledicama nasprotnih drž.

Grško: ¹⁸ Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδοὺ ἄρχων εἰς ἐλθῶν προσεκύνει αὐτῷ λέγων ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν· ἀλλὰ ἐλθῶν ἐπίθεσ τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐτήν, καὶ ζήσεται. ¹⁹ καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἠκολούθησεν αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. ²⁰ Καὶ ἰδοὺ γυνὴ αἰμορροοῦσα δώδεκα ἔτη προσελθοῦσα ὄπισθεν ἤψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· ²¹ ἔλεγεν γὰρ ἐν ἑαυτῇ· ἂν μόνον ἄψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ σωθήσομαι. ²² ὁ δὲ Ἰησοῦς στραφείς καὶ ἰδὼν αὐτήν εἶπεν· θάρσει, θυγάτηρ· ἡ πίστις σου σέσωκέν σε. καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

Dalmatin: 18 KAdar je on letu shnymi govuril, pole, tedaj je teh Vifnih eden prilhal, inu je pred nym doli padel, inu je djal: GOSPVD, moja Hzhy je sdaj vmèrta. Ampak pridi inu poloshi tvojo roko na njo, taku bo shiva. 19 Iesus je gori vftal, inu je fhàl sa nym, inu njegovu Iogri. 20 INu pole, ena Shena, katera je na tekozhi krij tèrpèla dvanajft lejt, je pèrftopila od sada k'njemu, inu se je doteknila kraja njegoviga Gvanta: 21 Sakaj ona je fama fabo djala: De bi se jeft mogla le njegoviga Gvanta dotekniti, taku bi jeft sdrava poftala. 22 Tedaj se je Iesus okuli oserl, inu je njo pogledal, inu je rekàl: Bodi dobre vole moja hzhi, tvoja vera je tebi pomagala. Inu ta Shena je toifto uro sdrava poftala (Mt 9,18–22).

Japelj: Kadar je on tó k'njim govóril, pole tih Vikfhnih edèn je prilhal, inu ga je molil rekózh: Gospód, moja hzhy je sdaj vmèrta: pridi pak, inu poloshi tvojo rokó na njó, inu bó oshivela. Inu Iesus je vftal, inu je sa njim fhàl, inu njegovu Jógri. Inu pole ena shena, katera je dvanajst lejt na tekózh kriji tèrpela, je od sadej pèrftopila, inu se je róba njegoviga oblazhila dotàknila. Sakaj ona je fama pèr sebi rekla: Aku se bóm le njegoviga oblazhila dotàknila, bom osdravlena. Jèsus pak se je oserl, inu ker je njó vidil, je rekàl: Savúpaj hzhy, tvoja vèra je tebe osdravila. Inu shena je bila osdravlena od tèiste ure.

SSP: Medtem ko jim je to govoril, je prišel neki oblastnik: Poklonil se mu je do tal in rekel: »Moja hči je pravkar umrla, vendar pridi, položi roko nanjo in bo živila.« Jezus je vstal in šel za njim, skupaj s svojimi učenci. Tedaj se mu je od zadaj približala žena, ki je dvanajst let krvavela, in se je dotaknila roba njegove obleke. Pri sebi je namreč rekla: Če se le dotaknem njegove obleke, bom rešena.« Jezus pa se je obrnil, jo pogledal in dejal: »Bodi pogumna, hči, tvoja vera te je rešila.« In žena je bila od tiste ure rešena.

Dalmatin sledi Lutru – *shnymi*, 6. skl., medtem ko je v grškem 3. skl., enako v vulgati – *ad eos* in po njej Japelj prevede *k'njim*. Tudi SSP. Ni pa Japelj – v duhu slovenskega jezika – po vulgati prevzel aktivnega deležnika – *loquente*. Dalmatin dalje uporabi dva prilastka, Luter medmet in prilastek, čeprav je v grškem samo medmet. Tudi Japelj uporabi prilastek, medtem ko je v vulgati medmet – *ecce*. SSP izpusti medmet. Dalmatin ne sledi Lutru v dodatku – predstojnikov *skupnosti*; tudi Japelj ima samo *Vikfhnih*, kakor je v grškem in vulgati. Tako tudi SSP. Dalmatin sledi Lutru v prevodu glagola *προσεκύνει* in *λέγων*. Prevede oba glagola v indikativu, medtem ko je v grščini indikativ in aktivni deležnik. Vulgata uporabi isto obliko kot grški tekst – *adorabat eum dicens* in Japelj ji v tem sledi. SSP ima kot Luter in Dalmatin glagola v indikativu. V naslednjem stavku Dalmatin prevaja po Lutru – *bo živa*, Japelj po vulgati z indikativom. Tudi SSP. V v. 19 Dalmatin najprej sledi Lutru, ko uporabi dva indikativa, medtem ko je v grščini aktivni deležnik in indikativ. Enako v vulgati. Japelj ima dva indikativa. Dalje Dalmatin za razliko od Lutra sledi grščini, ko namesto *s svojimi Jogri*, 6. skl., uporabi *inu njegovu Iogri*. Enako je v vulgati in tako prevaja tudi Japelj. SSP uporabi 6. sklon (kot Luter) in doda izraz *skupaj*. V v. 20 Dalmatin poda ženino bolezen bolj slikovito – *je trpela*, ne samo – *imela*, kot je pri Lutru. Nato po Lutru

doda – *k njemu*, česar ni v grščini. V vulgati ni tega dodatka in tako prevaja Japelj. Japelj tudi zamenja Dalmatinov germanizem *gvant* v *oblazhilo*. V v. 22 Dalmatin uporabi enak glagol kot Luter – *ti je pomagala*. Vulgata pa prevede *salvam fecit* in Japelj *osdravila*, kar oboje pomeni ἐσώθη.

Grško ²⁴ Τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθείτω μοι. ²⁵ ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ εὐρήσει αὐτήν. ²⁶ τί γὰρ ὠφεληθήσεται ἄνθρωπος ἂν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῆ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

Dalmatin: 24 Tedaj je Iesus djal k'fvoim Iogrom: Aku hozhe gdu sa mano hoditi, ta sataji fam febe, inu vsami fvoj krish na se, inu hodi sa mano. 25 Sakaj kateri kuli hozhe fvoj leben ohraniti, ta ga bo sgubil. Kateri pak fvoj leben sguby sa mojo volo, ta ga bo nafhâl. 26 Kaj bi Zhloveku pomagalu, de bi vus ulni Svejt dobil, inu bi fhkodo prejel na svoji Dushi? Ali kaj more Zhlovik dati, de bi fvojo Dusho supet odfelhil? (Mt 16,24–26).

Japelj: Têdaj je Jêsus fvojim Jógram rêkal: Aku kdó hozhe sa mano priti, tá sataji fam febe, inu vsami fvoj krish, inu hodi sa mano. Sakaj kateri bó hotèl fvoje shivlenje ohraniti, ga bó sgubil: kateri bò pak fvoje shivljenje sgubil savólo mene, ga bó nefhâl. Sakaj, kaj pomága zhlovêku, aku vùfs fvêjt doby, fvojo dušho pak poguby? Ali kaj sa eno mênjo bó zhlovèk dál sa fvojo dušho?

SSP: Tedaj je Jezus rekel svojim učencem: »Če hoče kdo iti za menoj, naj se odpove sebi in vzame svoj križ ter hodi za menoj. Kdor namreč hoče rešiti svoje življenje, ga bo izgubil; kdor pa izgubi svoje življenje zaradi mene, ga bo našel. Kajti kaj koristi človeku, če si ves svet pridobi, svoje življenje pa zapravi? Ali kaj bo dal človek v zameno za svoje življenje?«

Dalmatin sledi Lutru v izbiri možnega prevoda (*fhkodo prejel na svoji Dushi*), podoben je prevod vulgate, Japelj pa izbere drugačno možnost. Tudi v zadnjem stavku v. 26 Dalmatin sledi Lutru, Japelj vulgati. Japelj tudi zamenja Dalmatinov germanizem s slovenskim izrazom.

Pri prevodu Nove zaveze je Japelj doživljal kritike na račun premočnega naslanjanja na Dalmatina v jezikovnem smislu. Zato jo je sam nekoliko izboljšal, temeljiteje pa njegovi mlajši sodelavci, ki so dosegli kvaliteten jezik. Tako se je Japljev prevod v jezikovnem smislu izčiščeval.⁸ Nekaj primerov primerjave Dalmatinovega in Japljevega prevoda ne more dati osnove za realno oceno. V konkretnih primerih je bilo opaziti podobnost med njima, kar bi pomenilo, da se je Japelj v jezikovnem oziru precej ravnal

⁸ Gl. str. 9–10.

po Dalmatinu. Toda opazno je prav tako, da je v prevajanju zelo natančno sledil vulgati, ki zvesto prevaja izvirnik. Dodaja dokaj pogosto (ne v navedenih primerih) opombe, kaj je izvorni pomen določene besede oz. stavka, in navaja, kaj je v grškem dodano (ne pravi, da v nekaterih rokopisih). Po drugi strani neposreden prevod iz izvirnika sam po sebi še ne zagotavlja dosledne zvestobe izvirniku, kar je bilo možno videti v kakšnem od izbranih primerov v SSP. Zvestoba prevoda zvestemu prevodu lahko razmeroma zelo dobro ohrani izvorno besedilo. Tako je Jurij Japelj ob koncu 18. stoletja Slovencem dal kvaliteten prevod Svetega pisma, ki razmeroma zelo zvesto predaja izvorno sveto besedilo v slovenskem jeziku. V jezikovnem smislu pa je ta prevod začrtal pot nadaljnjemu razvoju slovenskega knjižnega jezika, ki je z odpravljanjem tujih oblik postajal vse bolj pristen slovenski jezik.

Sklep

Japljev prevod Svetega pisma (1784–1802) v slovenski jezik predstavlja velik dosežek teološkega in jezikovno-kulturnega pomena. Dvignil je izobrazbo in prispeval k duhovnemu napredku katoliškega ljudstva, kar je bil glavni cilj pobudnika prevoda, ljubljanskega škofa Janeza Karla Herbersteina. Nasprotovanja, ki jih je ob prevodu Nove zaveze doživel prevajalec, so deloma izvirala iz nasprotovanja prosvetljsko-jožefinskemu duhu Herbersteinove cerkvene prenove, katere del je bil Japljev prevod. Da bi odvrnil sum, da gre pri izročanju Svetega pisma preprostemu ljudstvu za širjenje protestantskih in janzenističnih idej, je Prvemu zvezku Stare zaveze Japelj dodal uvodni sestavek duhovnika in filologa Janeza Debevca. Z njim se nam odpira vpogled v temelj Herbersteinove cerkvene prenove, ki je Sveto pismo. Zaradi njegove vzvišenosti, sveto-
sti, univerzalnosti in vsestranski koristnosti ga je potrebno in v domačem jeziku tudi mogoče dati v roke vernikom. »Govorjenje od branja S. Pisma« pa izkazuje zaupanje tudi človekovemu umu, da je zmožen to vzvišeno vsebino z osebnim branjem in po potrebi z razlago izobraženih duhovnikov razumeti in s pridom udejanjati. Sestavek kaže, da je prevod Svetega pisma vodila in usmerjala želja po duhovnem napredku slovenskega katoliškega ljudstva.

Vendar so se kritiki prevoda neposredno obračali na jezik, kjer so Japlju očitali preveliko odvisnost od Dalmatina. To je bilo razmeroma upravičeno za Novo zavezo. Prevod Stare zaveze pa razodeva znaten napredek, v njem je bil Japelj jezikovno veliko bolj samostojen. Z uvedbo novega knjižnega sestava je začrtal pot nadaljnjemu razvoju slovenskega knjižnega jezika. S tem se je Japljev prevod Svetega pisma uvrstil med dela, ki so najvidneje prispevala k napredku na slovenskem jezikovno-kulturnem področju. Že za časa njegovega življenja so prevajalsko delo prevzeli mlajši, jezikovno nadarjeni duhovniki, ki so Japljev prevod Nove zaveze temeljito predelali, izboljšali in nekajkrat izdali. Vnema za izboljšanje prevoda in vse čistejšega slovenskega jezika se je nadaljevala z večjimi in manjšimi uspehi.

Japljev prevod je pomemben tudi zato, ker je spoštoval pomenljivo kvaliteto prevajanja, tj. zvestobo svojemu viru. Ta vir sicer ni bil hebrejski in grški izvirnik Svetega

pisma, temveč že sam prevod – latinska Hieronimova vulgata. Toda ta prevod je bil zvest svojemu originalnemu viru. Tako je Jurij Japelj, ne da bi prevajal iz izvornika, do velike mere točnosti prenesel hebrejski in grški način izražanja v slovenski jezik. Tako smo Slovenci dvesto let po prvem, protestantskem prevodu, ponovno dobili zvest prevod Svetega pisma, ki je knjiga vseh knjig, zakladnica človeške kulture in neizčrpen vir navdiha za človekovo življenje in delovanje na vseh področjih.

Viri

Biblia, tu ie vse Svetu pismu Stariga inu Noviga Testamenta, Slovenfki tolmazhena fksu Iuria Dalmatina. Bibel/das ift /die ganze heilige Schrift/Windifch. Wittenberg: Hans Kraffts Erben. 1584.

Svetu pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdei. Pars prima. Labacy: Typis Joan. Frid. Eger. 1784.

Svetu pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdei. Pars secunda. Labacy: Typis Joan. Frid. Eger. 1786.

Svetu pismu stariga testamenta, id est: Biblia Sacra Veteris Testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdei. Pars Prima. Labaci: Typis Joan. Frid. Eger. 1791.

Svetu pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdei. Pars prima. Secunda Editio. Labaci: Typis Theres. Eger. 1800.

Sveto pismo Stare in Nove zaveze: Slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov. 2. izd. Ur. J. Krašovec. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije. 1997.

Georgius JAPEL 1784: Praefatio. *Svetu pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata.* Pars prima. Labacy: Typis Joan. Frid. Eger.

-- 1786: Ad lectorem. *Svetu pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata.* Pars secunda. Labacy: Typis Joan. Frid. Eger.

-- 1791: Ad lectorem. *Svetu pismu stariga testamenta, id est: Biblia Sacra Veteris Testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata.* Pars prima. per Georgium Japel et Blasium Kumerdei, Pars Prima. Labaci: Typis Joan. Frid. Eger, 3–7.

Janez DEBEVEC 1791: Govorjenje od branja S. Pisma. *Svetu pismu stariga testamenta, id est Biblia Sacra Veteris Testamenti* per Georgium Japel et Blasium Kumerdei, Pars Prima. Labaci: Typis Joan. Frid. Eger.

Nadžkofijski arhiv Ljubljana (NŠAL/ŠAL). Herbersteinova korespondenca.

Literatura

- Anton BREZNIK 1928: Japljev prevod sv. pisma. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 7. 77–106.
- 1982: Literarna tradicija v Evangelijih in listih. *Jezikoslovne razprave*. Izb. in ur. J. Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 27–54.
- France Martin DOLINAR 1976: Pastoralna dejavnost ljubljanskega škofa Karla Janeza Herbersteina. *Bogoslovni vestnik* 36. 462–482.
- 1979: Jožefinci med Rimom in Dunajem. Škof Janez Karel Herberstein in državno cerkvenstvo. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 1. 43–105.
- Joža GLONAR 1925: Japelj Jurij. V: *Slovenski biografski leksikon* I. Ur. Izidor Cankar s sodel. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 382–385.
- Ludovik M. GOLIA 1946: *Škof Karel Herberstein. Prispevki k problematiki jožefinizma na Slovenskem*. Ljubljana. (Tipkopis)
- France KIDRIČ 1938: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Bogdan KOLAR 2001: Umre neustoličeni tržaški škof Jurij Japelj. *Slovenska kronika XIX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija. 57.
- Janko KOS 1996: Japelj, Jurij. *Slovenska književnost*. Ur. Janko Kos, K. Dolinar, A. Blatnik. Ljubljana: Cankarjeva založba. 157.
- Jože KRAŠOVEC 1997: Splošni uvod v Sveto pismo. *Sveto pismo Stare in Nove zaveze: Slovenski standardni prevod (SSP)*. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije. 23–43.
- Maksimilijan MATJAŽ 2004: Prevajanje Svetega pisma v času škofa Herbersteina. V: *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba. 357–366.
- 2006: Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma in nosilec reformnih idej škofa Herbersteina. V: *Kamniški zbornik XVIII*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 107–111.
- Martina OROŽEN 1996: Slovnica in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802). V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 251–269.
- France ROZMAN 1990: Prevajanje Svetega pisma na Slovenskem. *Bogoslovni vestnik* 50. 427–442.
- Anton SLODNJAK 1968: *Slovensko slovstvo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Književna dejavnost Jurija Japlja pomemben mejnik v razvoju slovenskega knjižnega jezika

MARTINA OROŽEN

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
martina_orozen@t-2.net

1. Prispevek v okviru danih sociolingvističnih razmer analizira in vrednoti Japljevo jezikovno inovativnost in besedilno kreativnost. Jezikovna kreativnost se razkriva zlasti ob soočanju istega besedila – Paglovčevega (1741) in Japljevega lekcionarja (1787), ki že oba izkazujeta določen odmik od predhodne dolensko zaznamovane knjižne tradicije na glasovno-oblikovni ravnini.

2. Japelj je pri Paglavcu nakazani premik zavesto razširjal še z dosledno izmenjavo določenih glasovnih prvin, zlasti tradicionalno knjižni $\hat{o} > u$ (*Bug, must*) z gorenjskim *o-jem* (*Bog, most*), *ei > e*, *i* (*cejsta > cesta; lipu > lepo*), predvsem pa se ob svojem jezikoslovnem slavističnem znanju ter ob soočanju z besedili Dalmatinove *Biblije* vračal k izvorni glasovni vrednosti kratko poudarjenih in nepoudarjenih samoglasnikov (*palca > palica, tukei > tukaj*).

3. V na novo oblikovanem »janzenističnem korpusu« besedil je ustalil knjižno normo, ki jo bolj ali manj dosledno ubesedovalno izkazujejo vsa njegova dela.

Kot prevajalec klasičnih in sodobnih pesnikov (rokopisi) je oblikoval leposlovno jezikovno zvrst; osebna kreativnost je izpričana v njegovi cerkveni pesmi, v molitvah in pridigah, prirejenih po tujih (janzenističnih) vzorih (iz italijanščine in francoščine). Prevajanje Biblije oz. Lekcionarja, Velikega (in Malega) jožefinskega Katekizma je izostrilo njegov čut za izbor ustreznih pomenskih vrednosti besedja, pač v skladu s poznavanjem sočasnega slovenskega besedišča in njegove tvorbe. Skladenjska ravnina še izkazuje določeno odvisnost od skladske vzorcev predloge (latinske ali nemške), obenem pa jo že bogati s slovenskimi ustrezniki in pogovornimi frazeologemi.

4. Japljeve zaluge za vzpostavitev prenovljene, etimološko naravnane knjižne norme so bile v danem času odločilne. So polemični odgovor na Pohlinovo sinhrono zasnovano pravopisno reformo, ki pa je upravičeno izpostavila velik razkorak med tedanjim kranjskim govornim (mestnim) in pisnim oz. knjižnim jezikom. Japelj je s somišljeniki (B. Kumerdej, O. Gutsman, Franc Ksav. Taufferer) uspel Pohlinove reforme zaježiti ter v svojih delih na glasovno-oblikovni ravnini vzpostaviti sprejemljivo ravnotežje med zgodovinskimi in sodobnimi jezikovnimi prvinami. S prevodom Biblije je dosegel svoj ubeseditveni vrh, obenem pa se z njim zaključuje tudi 200-letni razvoj starega kranjskega knjižnega jezika. Njegova skladska in besediščna prenova se je sistematično začela s smrtjo Japlja (1807) ob izidu Kopitarjeve slovnice (1808–1809).

1. Under the given socio-linguistic circumstances the paper analyses and evaluates Japelj's innovative use of language and textual creativeness. His language creativity becomes evident when one analyses two texts – Paglovec's (1741) and Japelj's (1787) Lectionary, which on the phonetic-morphologic plane both point to a move away from the previously dominant Dolenjska-influenced standard.

2. Noticing the trend already in Paglovec's works, Japelj consciously expended the shift even further through systematic exchange of certain phonetic features, particularly the standard version 'ó' and 'u' (*Bug, must*) for the regional variant from Gorenjska 'o' (*Bog, most*), 'ei' and 'i' for 'e' (*cejsta > cesta; lipu > lepo*), and returned to the original values of short accented and unaccented vowels (*palca > palica, tukei > tukaj*) under the influence of his own linguistic aptitude and dealings with Dalmatin's biblical texts.

3. In the newly designed 'Jansenistic corpus' of texts he strengthened the standard norm of the language, which in terms of wording is more or less systematically expressed in all of his works. As a translator of classic and modern poets (manuscripts) he formed a literary variety of language; his creativity is evident in his church poems, prayers and sermons modelled after foreign Jansenistic influences from Italian and French. The translation of the Bible, the Lectionary and the Big (and Small) Josephine Catechisms sharpened his sense for selecting the proper meaning as far as the understanding of Slovenian terminology and its word-formation would allow. The syntactic plane is still influenced by the syntactic patters of the original (Latin or German), but is, nevertheless, at the same time complemented by appropriate Slovenian terms and colloquial phrases.

4. Japelj's merits in establishing a reformed, etymologically based standard form of the language proved pivotal in that time, coming as an answer to Pohlin's synchronically designed orthography reform, which, justifiably, highlighted the great divide between the urban spoken Kranj dialect and the written, standard language. Japelj and his followers (B. Kumerdej, O. Gutsman, Franc Ksav. Taufferer) succeeded in halting Pohlin's reforms and tried to strike an acceptable balance between historic and modern linguistic features on the phonetic-morphological plane. Japelj's translation of the Bible was his apex in terms of the wording capability, and also marked off the 200-year developmental period of the old standard language of Kranj, whose syntactic and vocabulary reformation systematically began with the death of Jurij Japelj in 1807 and the publication of Kopitar's grammar book in 1808–1809.

Ključne besede: Jurij Japelj, odmik od dolenjsko zaznamovane knjižne tradicije, sistematična izmenjava glasovnih prvin, ravnotežje med zgodovinskimi in sodobnimi jezikovnimi prvinami

Key words: Jurij Japelj, a move away from the previously dominant Dolenjska-influenced standard, systematic exchange of certain phonetic features, balance between historic and modern linguistic features

Ob opredelitvi Japljeve jezikovno-književne dejavnosti je nujno upoštevati vsaj tri sočasne sociolingvistične dejavnike, njegovo mladostno jezikovno okolje, sodobne slovstvene razmere, teološko janzenistično naravnost, in njegov domišljeni knjižni jezikovni nazor, kar vse je zaznamovalo oblikovanje oz. njegovo prenovitev tedanje neenotne knjižne norme (kot je razvidna iz lekcionarjev, del M. Paglovca in M. Pohlina na Kranjskem, iz del O. Gutsmana na Koroškem).¹

¹ Joža Glonar, Jurij Japelj, *SBL I*, 1928, 382–385.

Prvi izmed teh pomembnih dejavnikov je nedvomno Japljevo otroštvo in šolarsko okolje v Kamniku,² v območju gorenjske narečne skupine kot njegove primarne jezikovne izkušnje. Poleg te govorne podstave, ki ga je do neke mere zaznamovala na vseh jezikovnih ravnanjih, je zanj bila še pomembnejša »jezikovna šola« pri M. Paglovcu,³ kjer se je učil brati in pisati iz knjige. Tako je že zgodaj spoznaval in osvajal v tem prostoru ustaljeno naddialektalno ustno versko jezikovno tradicijo gorenjskega prostora (v stiku z jezikom knjižno izpričane dolenjsko naravnane norme), ki po določenih glasoslovo-oblikoslovnih prvinah navezuje na jezikovni vzorec Rateško-celovškega rokopisa s konca 14. stoletja.⁴ Že tu so izpričane glasovne prvine, ki zaznamujejo Paglovčevo, še bolj pa kasnejšo Japljevo knjižno normo (npr. dolgopoudarjeni $\hat{o} = o$, *ediniga našiga gospodi*; dolgopoudarjeni $\hat{e} = e$, *nas reši od zlega*; nepoudarjeni $\hat{e} = i$ in e , *ediniga našiga gospodi*, *rojen iz divice Marije, posvečenu bodi*; nepoudarjeni končni $o = u$, o , *pridi bogastvu tvoje, ino*; $\hat{s}\check{c} = \check{s}$, *odpušamo*, *svetiga karšanstvu*, *odpuščemo našim delžnikom*).

Drugi pomemben dejavnik so nabožna in strokovno naravnana posvetna razsvetljenska besedila njegovih neposrednih predhodnikov, že jezikovno zvrstno in besedilno vrstno oblikovana. Tako postoralno-vzgojna, široko razmahnjena, odmevna knjižna dejavnost njegovega prvega jezikovnega učitelja M. Paglovca v Tuhinjski dolini (zlasti v letih 1741–1759), Parhammerjev Katekizem (slovenski prevod na Kranjskem s ponatisi: 1760, 1761, 1762, 1766, 1770) kot tudi jezikovnozvrstna in besedilnovrstna dela ter jezikoslovje redovnika M. Pohlina v Ljubljani (v letih 1768–1789). Nadalje je moralo biti v njegovi zavesti delovanje škofjeloških kapucinov pridigarjev,⁵ pa tudi Petra Pavla Glavarja v Komendi, za kar so ohranjena rokopisna pričevanja in deloma že natisnjena dela.⁶ V tiskani knjigi so obstajale baročne pridige jezuita J. Basarja (iz leta 1734), poleg starejšega Hipolitovega (1715) in Paglovčevega lekcionarja (1741) še Pohlino natisnjene knjige (*Molitovne bukuvce* od l. 1767 s ponatisi do 1774; *Sveti postni Evangeliumi*, 1773–1789) – vse to pa zlasti na glasoslovnih ravnini v neenotnih ubeseditvah.

Ob vseh teh prizadevanjih in dosežkih se je prav M. Pohlina z uvajanjem delne redukcije nenaglašanih samoglasnikov, zlasti nepoudarjenih oblikoslovnih končnic, najbolj odmaknil od obstoječe ohlapne tradicionalne knjižne norme. Vendar je ta Pohlina

² Prvi »životopis« o Juriju Japlju je napisal ter v *Drobtinich* (VII, 1852) objavil Anton Martin Slomšek. Glej še Glonarjevo oznako, Jurij Japelj v *SBL* I 1928 (382–386) z navedbo strokovne literature.

³ Glej monografijo s kulturološkim orisom in ovrednotenjem njegove celotne knjižno-vzgojne verske dejavnosti. V: *Paglovčev zbornik*, ur. M. Humar, Občina Kamnik. Kamnik 2001.

⁴ Glej I. Grafenauer, *Celovski rokopis iz Rateč, podružnice beljaške prafare pri Mariji na Zilji*. SAZU, razred za filol. in liter. vede, Razprave 3, 1958, 1–57. Kot nadnarečni tvorbi v tej tradiciji sta bila ovrednotena tudi dva rokopisa iz 17. stoletja, nastala v Kranju. Glej Jožica Škofic, Vatroslav Oblak o Skalarjevem rokopisu. V: *Obdobja 17, Vatroslav Oblak*, ur. A. Šivic - Dular, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drug/tuji jezik. Ljubljana 1989, 195–215. Prav tam še M. Orožen, Stapletonov in Skalarjev rokopis v zgodovini slovenskega knjižnega jezika, 195–204.

⁵ Tako Škofjeloški Pasijon o. Romualda Marušiča kot pridigarstvo p. Ferdinanda v letih 1721–1735 in p. Angelika v letih 1766–1771. O tem glej M. Benedik, *Kapucinski samostan s cerkvijo sv. Ane*. Škofja Loka. MD Celje 2008; *Oče Romuald, Škofjeloški Pasijon*. Znanstvenokritična izdaja. Urednik Matija Ogrin, MD Celje 2009.

⁶ Glej Viktorijan Demšar, *Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja*. (Uredil in opombe napisal Marijan Smolik) MD Celje 1991; *Glavarjeva duhovna zapuščina (rokopisna Družinska kronika ter Katekizem za odrasle)*. Izdal Župnijski urad Komenda. Komenda 2007.

nov »rušilni sunek« le prinesel pozitivne rezultate, saj je kritično poživil razmišljanja tedanjih piscev o stanju in ustrezni podobi knjižne norme. Od vseh knjižno delujočih sodobnikov je namreč Pohlin najbolj jasno in odločno opozoril na obstoječo pisno in govorno »diglosijo« v kranjskem jezikovnem prostoru. Skušal je na glasoslovni ravnini s »samovoljnimi« normativnimi posegi ta jezikovni razkorak premostiti (kar nakazuje že *Kranjska Grammatika* 1768, 1783), se približati sinhroni govorni osnovi ljubljanskih izobražencev, kar je bilo na skladenjski ravnini še sprejemljivo, na glasovno-oblikovni pa preveč tvegano. S strani kompetentnih »tradicionalistov« je bil zavrnjen tako na Kranjskem, njegove jezikovne reforme ni odobral tako zadnji stiški opat Franc Ksaver Taufferer, ki je v tem času izdal *Ta kratki zapopadik keršanskiga navuka za otroke inu kmetiške ludi* (Ljubljana 1770, s ponatimi in predelavami v letih 1773, 1801, 1804, 1805), kot na Koroškem O. Gutsman,⁷ med temi pa je bil na Kranjskem najpomembnejši in najvplivnejši J. Japelj v družbi s Kumerdejem. S svojimi prizadevanji, z jezikoslovnim znanjem, s prevajalskim ubesedovalnim trudom je le-ta do konca stoletja privedel do utrditve etimološko-zgodovinske knjižne norme slovenskega jezika, ki je obveljala s popravki 19. stoletja, v »Škrabčevem obdobju«, vse do danes.

Tretji dejavnik pa je bil pravzaprav ideološkega značaja; namreč teološko-racionalistična usmerjenost verske struje »janzenizma«, kamor je bil J. Japelj pravzaprav pritegnjen po pokorščini Cerkve. Janzenizem⁸ je v ljubljanskem verskem središču nekako z letom 1770 udejanil kot »novost« škof Karl Herberstein. Glede na svoje znanstveno-asketsko teološke nazore in svoje versko prepričanje je odklonil na Kranjskem obstoječo versko tradicijo katoliške prenove 17. in 18. stoletja, usmerjeno k ljudstvu, in »razveljavil« obstoječe po obsegu skromno natisnjeno nabožno slovstvo (baročne pridige) ter priljubljene ljudske pobožnosti (razširjene bratovščine, že ustaljene procesije in romanja). Obetajoči prenovitveni poreformacijski tok baročnega obdobja je bil tako preveč brezčutno prekinjen, vanj pa kot tujek »vrinjen« nov janzenistični knjižni repertoar, oblikovan po zamislih ljubljanskega škofa Karla Herbersteina; ki je deloval v Ljubljani skoraj celo dvajsetletje (od l. 1770–1787). Ti nazori so daljnoročno zaznamovali tako teološko kadrovsko vzgojo (»janzenizem« je obstajal v ljubljanski škofiji še v Prešernovem času), kot tudi določali značaj in obseg verskih knjig v kranjskem oziroma slovenskem knjižnem jeziku. Namen škofa Herbersteina, pravnika in teologa, janzenista in politično usmerjenega jožefinca, je bil: poglobiti zunanjo, prepovršinsko vero⁹ in utrditi državljansko pokorščino; oboje na dosledno hladen, racionalističen, vernikom tuj način. Novo izbrane, na novo določene verske vsebine, njihova globinska miselna podstava, so

⁷ Svoje odklonilno stališče je Gutsman nakazal že s svojo knjigo premišljevanj – pridig, *Kristianske resnice* (Celovec 1770) ter njej dodano razpravo *Annmerkungen über die windisch und krainerische Rechtschreibung*. Pa tudi njegovo slovnico *Windische Sprachlehre* (Celovec 1777) in slovar *Deutsch-Windisches Wörterbuch* gre pojmovati kot protitež Pohlinu. Vsi pišoči so se ob njem vznemirili in ga nadalje ovirali.

⁸ Omenimo le nekatere važnejše razprave o njem: J. Gruden, *Pričetki našega janzenizma*. Čas 10, 1916, 121–137; prav tam še, *Janzenizem v našem kulturnem življenju*, 177–194; F. Ušeničnik, *Rigorizem naših janzenistov*. *Bogoslovni vestnik* 3, 1929, 1–49. Novejša stališča sodobne slovenske cerkvene zgodovine o teh vprašanih razkriva Fr. Dolinar. Sodobno prevrednoteno gledanje na janzenizem v bolj objektivni luči pa je udeležencem Japljevega simpozija posebej predstavil dr. Matjaž Ambrožič, tudi s predavanjem Cerkvene razmere v Japljevem času.

⁹ Pravzaprav naj bi šlo v bogoslužju za dokončno uveljavitev določil tridentinskega koncila.

terjale tudi ustrezno racionalistično jezikovno ubeseditev. Ta drža škofa Herbersteina je posebej značilna za njegov odnos do meništv, v Ljubljani posebej do tedaj vsestransko dejavnega redovnika M. Pohlina, ki je med drugim že pripravil prvi katoliški prevod celotne Biblije,¹⁰ a mu škof Herberstein leta 1771 ni dal dovoljenja za njen natis. V svoj program pa je uvrstil nov prevod Biblije. Gotovo je njegova zasluga, da je končno prišlo do tako potrebnega katoliškega prevoda Biblije po Vulgati. Zagotovil je njen natis, prevajalcem, z Japljem na čelu, pa pri prevajanju očitno dopustil jezikovno soočanje z Dalmatinovo *Biblijo*, kar je očitno tudi znamenje njegove nekoliko moteče verske tolerance. Ob novem knjižnem programu janzenistov so bila prvenstveno Pohlina knjižna jezikovno-reformatorska stremjenja ustavljena.

Potreba po katoliškem prevodu Biblije je bila že dve stoletji velika, saj so duhovniki poleg brevirja in misala imeli na razpolago le kranjski lekcionar, do Japlja že več ponatisov, redovniki po samostanih morda še kje Dalmatinovo *Biblijo*.

Vse kaže, da je v danih jezikovno-knjižnih razmerah v Ljubljani, prestolnici Kranjske, škof Herberstein iskal primerno izobraženo, jezikovno razgledano, kultivirano in delavno osebnost, ki bi strokovno zanesljivo, hitro in uspešno uresničevala njegov knjižni program. Iz pastoralne službe v Trstu¹¹ je bil za njegovega tajnika v Ljubljano poklican Jurij Japelj, sošolec in prijatelj kasnejšega nadškofa v Linzu in cerkvenega dostojanstvenika na Koroškem v krški škofiji Sigismunda Hohenwarta. To mladostno prijateljstvo s plemičem je Japlju gotovo spričo njegovih izjemnih sposobnosti tudi po smrti škofa Herbersteina odpiralo nove ugledne položaje v Cerkvi. Svoje dušnopastirstvo je po župnikovanju na Ježici (1787–1795), po dekanski službi v Naklem (1795–1799), kot spiritual v celovškem semenišču in kot šolski nadzornik, po osemletnem službovanju v Celovcu (od 1799–1807) zaključil, žal na mrtvaškem odru, kot novo imenovani tržaški škof.

Jurij Japelj se je v Ljubljani vključil v »Zoisov krog«, kjer je bil predvsem znanstveno motiviran (zanimanje za slovnico in slovar), preizkušal pa se je tudi v pesniškem prevajanju, in pesnjenju. Od l. 1781 je bil tudi tajnik obnovljene Akademije operozov, osnoval jo je pravzaprav M. Pohlina, ki sta jo s Kumerdejem spet postavila na noge. Vse to, poleg teološkega znanja seveda, razodeva njegovo nadarjenost in nagnjenja za udeleževanje v znanosti in umetnosti.

Na škofovo željo se je lotil prevajalskega dela »janzenističnega« korpusa besedil, namenjenih potrebam jožefinskega šolstva, cerkvi in duhovščine. Tako je najprej prevedel *Veliki jožefinski katekizem – z vprašanji in odgovori* 1779 (5 izdaj do l. 1809), *Cerkvene pesmi, litanije inu molitve per Boshji Shlushbi* 1784 (1788) in hladne janzenistične *Zbrane molitve* (1786), kjer so molitve k Mariji in svetnikom izločene (tako SBL). Za duhovščino pa je pripravil oz. na novo prevedel lekcionar, *Branja inu Evangelji* (1787, do l. 1806 so sledile še štiri izdaje). Na škofovo zahtevo pa je, končno šele v letu 1794, izdal še v duhu janzenistične strogosti oblikovane *Pridige sa vfe Nedele fkusi Lejtu* (I. in

¹⁰ Vse kaže, da se je pri tem delu oprl na Kastelčev rokopisni prevod Biblije, od katere sta ohranjena le še dva zvezka. Glej M. Orožen, Značilnosti jezikovne zgradbe Matije Kastelca. V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. Ljubljana 1996, 290–301.

¹¹ Po duhovniškem posvečenju je bil Japelj od leta 1770 kaplan pri Sv. Antonu v Trstu.

II. del), prevedene oz. jezikovno prilagojene iz več jezikov (govoril je poleg nemščine še italijansko, francosko in angleško). Za eno osebo dovolj.

Ob vsem tem praktičnem prevajalsko-ustvarjalnem delu se je poglobljal tudi v jezikoslovje, kar je izostrilo njegov pogled na pravopisno-zgodovinska etimološka vprašanja pregibanja besed, njihovih sklonskih ter spregatvenih oblik. Vsekakor je razmišljal o jeziku kot sredstvu sporočanja (ne še kot sredstvu sporazumevanja), soočal oblikoslovno zgradbo kranjskega jezika s slovanskimi jeziki, kar je izčistilo njegove poglede na sistemsko urejenost knjižne norme kranjskega jezika.

Kot je iz navedbe janzenističnih verskih priročnikov razvidno, je prevajalsko poustvarjal različne vrste besedil, z različno namembnostjo, z njim ustrezno normativno in skladenjsko-stilistično ubeseditvijo, kot so izbor jezikovnih sredstev na skladenjsko-besediščni ravnini nakazovale tuja jezikovna predloga, njegova teološka in humanistična izobrazba, versko prepričanje in lastna ustvarjalna kompetenca, se pravi občutljivost za pravilnost in lepoto izražanja v materinščini.

Leta 1783 ga je škof Herberstein zadolžil za organizacijo prevoda Biblije. Japelj se je v delo vključil sam, poiskal pa tudi primeren krog izobrazenih duhovnikov, kranjskega jezika večših sodelavcev, pretežno Gorenjcev, kar je na začetku delo olajševalo, kasneje pa oteževalo. Spričo različnih pogledov na rabo adaptiranega besedja in skladenjskih kalkov, ki jih Japelj še ni načrtno izločal, je prišlo do nesporazumov teološke in jezikovne narave, in vodilno vlogo pri prevajanju Biblije je prevzela Japljeva delovna »jezikovna opozicija«; vodstvo je prevzel najsposobnejši med njimi – J. Škrinjar. Med prevajalci sodelavci so bili: laik, šolnik B. Kumerdej, duhovniki M. Šraj, A. Traven, J. Škrinjar, v revizijski komisiji pa sta bila janzenist J. Debevec in frančiškan V. Vodnik.

Ob tako zahtevno zastavljenem programu se je bilo treba najprej opredeliti do obstoječe neenotne knjižne norme, urediti ortografijo (tako npr. odpraviti pozicijsko pisavo $v - u$ ter $j - i$, ki je v knjigah prevladovala, ter vpeljati ϵ za ozki e , kar je bila Pohlinova pravopisna novost) oz. urediti in poenotiti glasoslovno-oblikoslovno ravnino. Skupaj s šolnikom Kumerdejem se je Japelj dobro zavedal nihanj med starim in »novim« v jeziku (tako npr. pri zapisih preteklega deležnika na $-l$, ou , u , zlogotvornega l : *dolge*, *douge*, orodniškega $-om$: $-am$, besed z delnim ali popolnim izpadom nepoudarjenih samoglasnikov itd.). Vsa ta kočljiva vprašanja jezikovne sodobnosti je pravzaprav dobro razrešil.

Kako? Mislil, da predvsem ob normativni naravnosti svojega učitelja Paglovca, ob izzivajoče »novih« besedilih sodobnikom neljubega knjižnega erudita M. Pohlina, čigar pravopisno normo je zavračal, ter ob naslonitvi na glasoslovno (oblikovno) ravnino J. Dalmatina. Ob soočanju teh ubeseditvev je odkrival, tehtal določena razlikovalna glasovno-oblikovna dejstva (bila so posledica razvojnih smernic dolenjskega oz. gorenjskega narečnega prostora) in tako ob pretehtanih odločitvah odkril in ustalil daljnoročno ustrezna pravopisna oz. glasovno-oblikovna pravila. Pri tem ni boleče prekinil s protestantsko knjižno osnovo, ni pa se tudi približal sočasni »govorni ljubljansčini« kot Pohlina, ki pa je s svojimi spoznanji Japlju pravzaprav koristil in mu celo pomagal. Oba sta se namreč opredeljevala za jezik mestnih izobražencev, oba sta ohranjala distanco do »Poebelsprache«, knjižni jezik pa sta sistemizirala mimo njegovega naravnega razvoja. »Sistemliebe« je bila njuna skupna lastnost, značilnost, manifestirala pa sta jo ob posameznih jezikovnih prvinah različno. Pohlina je bil npr. proti govornemu »švapanju«, torej

se je zavzemal za tradicionalno pisavo fonema *-l* v vseh položajih; skladno z gorenjskim razvojem dolgopoudarjenih samoglasnikov pa za njihovo pisno sinhrono glasovno vrednost vpeljal kakovostno razlikovanje oz. označevanje dolgopoudarjenega *e-ja* in *o-ja* (ozki dolgi *e* označuje s posebnim znakom: *ę*, široki *o – ô*), pa tudi tradicionalni pisavi preteklih deležnikov na *-l* se ni odpovedal. Poševnica, ki jo je dodal (*-l*), je pomenila njihov sodobni dvoustnični izgovor.

Problem enotnosti knjižne norme je prvenstveno predstavljala glasoslovno-oblikoslovna ravnina, ki se je ob vdoru preobraženih sočasnih govornih prvin, zlasti odrazov za nenaglašene in kratko naglašene samoglasnike od 16. do 18. stoletja opazno spreminjala, medtem ko je skladenjska ravnina z besediščem ostajala razvojno »odprta« za širjenje in menjavo skladenjskih vzorcev in, »novega«, zvrstno zaznamovanega besedja. Z novimi vsebinami¹² se je z zajetjem naravnih govornih zvez, prisposodob, frazeologemov, neboleče, neopazno izmenjeval tudi skladenjsko-besediščni način izražanja v tedanjem kranjskem knjižnem jeziku.

V bistvu je Japelj glasovno-oblikovno ravnino knjižnega jezika prenavljal na osnovi gorenjsko naravnane knjižne različice; dosledno jo je utrjeval v svojih knjižnih delih, zlasti v prevodu Biblije. Za rojena Kamničana, Paglovca in Japlja, so namreč značilne naslednje knjižne oz. gorenjske govorne prvine. Gre za načrtno izločanje dvoglasnika *ej* za dolgo poudarjeni *ê* in *i* za nepoudarjenega (npr.: *rezh*, *rezhi*, *fvetloft*, *deviza*, *veter*, *zheda*, *dete*, *detetze*, *slepi*; *ej* se ohranja le ob enakoizraznicah: *lejt*: *letu*, *svejt*: *svet*, ter se vzdržuje ob posameznih zleksikaliziranih primerih: *vejčiti*, *bejši*!). Pri obeh je dosledna uveljavitev prvotnega orodniškega *-om*: *-am* (pri samostalnikih m. in sr. spola: *z bratam*, *z vinam*); oba ohranjata pisavo preteklega deležnika na *-l*: *-ou*, *u* (mešanje deležniških oblik je npr. značilno za *Tobijove Bukve* iz kasnejšega ponatisa leta 1767); oba poenostavljata soglasniški sklop *šč ≥ š* (*pišhe*, *pokoršhina*). Prvotna *í* in *ń* sta skladno z govorom opuščana; ob glagolnikih in trpnih deležnikih pa dokaj dosledno izpričan zapis prvotnega *ń* z *-ni*, pri Japlju z *nj* (npr. Paglovec: *Boshie kralestvo*; *odpušhanie*, *napolnien*, *ponovlenie*). Japelj po Dalmatinu posamično poleg *lj* uveljavlja celo *jl* (*krajl*, *Krejlestvu*, *krajlovati*), sicer izkazuje v vseh zgodovinsko upravičenih položajih razen glagolnikov otrditve obeh prvotno palatalnih *í* in *ń* (z *veřselam*, *krulovi*, *napolnena*, *prelubesnivi*, *lubesen*, *shivljenje*; *dopolnени*, *isvelizhanje*, *ponovljenje*, *popifvanje*). Oba izpričujeta delno feminizacijo sr. spola v množini (*lepe meřta*, *mehke oblazhila*), v ednini pa kljub govorni maskulinizaciji (*dobr vin*, *lep řit*) srednji spol ohranjata. Oba izpričujeta posplořeno privedniško mořko obliko primernika, preseřnika za vse tri spole (*narlepři moř*, *narbolři řena*, *narlepři řagne*). Paglovec je od predhodne »dolenjsko« zaznamovane knjižne dediščine ohranil le dolgo naglašeni *ô* → *u* (*Gospud*, *Bug*) in izglasni nenaglašeni *o* →

¹² Tako zlasti strokovna besedila M. Pohlina, med drugim *Kmetam za potrebo inu pomoč*, 1789. Pohlina pa je izoblikoval tudi tri tipe molitvenikov, ki jih je s ponatisi, kljub nasprotovanju janzenistov, uspešno med ljudstvom razširjal. Tako npr. *Luzh inu Senza offra s. Mashe* ali *Molitive per S. Mařhi* (Ljubljana 1784), kasneje pa *Buque řa Brati inu moliti Slovēnskem řhovnirjam na Shtajerskem inu Koroshkem inu Kraynskemu omishlene* (Dunaj 1799). Njihova razširjenost je bila omejevana in zaustavljena z janzenističnim molitvenikom Jurija Gollmajerja, *Sveta Mařa in kerřansko premiřljevanje za vsak dan*, prirejena po francoskem molitveniku janzenista Messenguja. Izšel je l. 1783 v Ljubljani ter bil do leta 1839 ponatisnjen sedemnajstkrat.

u (*dobru, vinu, malu*), ki pa je že v Rateško-celovškem rokopisu izkazoval gorenjski razlikovalni razvoj (*ô* → *o* ter izglasni *-o* → *u*). Med takimi skupnimi regularnimi izmenjavami so še nekatere druge: *nejsem, nejmam: nisem, nimam, ushe – she, mej – med, aku – zhe*, in še kaj, kar je značilnost utrjene rabe v gorenjskem, tudi koroškem narečnem prostoru, kar pomeni, da gre za prostorsko stare razlikovalne prvine.

Japelj je v svojih knjižnih delih uresničeval vse te Paglovčeve smernice, nadgradil pa jih je še z naslednjimi:

Prvi je skoraj dosledno nadomestil dolenski odraz razvoja dolgo naglašene *o* → *u* z gorenjskim odrazom *ô* (*Gospod, pokora, nozh, mozh*). Tradicionalni *u* ohranja le v besedah, ki mu soočanj z govornim ustreznikom v gorenjščini ne omogočajo (npr.: *fkusi, taku*), ohranja pa še nenaglašeni *u* (*poŕvezhenu, inu, hudu ŕturiti*), ker zanj spričo izpada tega glasu v govoru ni odkril izvirnega ustreznika. Tradicionalno knjižni nenaglašeni in izglasni *o* → *u* → *o* je odkril in uveljavil šele Kopitar.

Več govornih preobrazb pa v Paglovčevih besedilih izkazuje kratek in nepoudarjen vokalizem (npr.: *bel, tukei, ukep, dervu, mislem, blagur, kuker, porounaite; so bli, palca, tovarŕhi* itd.) ob siceršnji ohranitvi nenaglašanih fleksijskih oblik na *-i* in *-u* (velelnik, nedoločnik, daj. mest. m., ž. in sr. spola ter im. mn. m. spola), kar govori za visoko »knjižno zavest« pisca.

Kar je Japlju posebej uspelo, in prav zato mu gre zasluga za kasnejšo trajno uveljavitev etimološko-zgodovinskega pravopisa v 19. stoletju, je dejstvo, kot dokazuje primerjalna analiza njunih skupnih besedil, da je vse pri Paglovcu izpričane primere govorno preoblikovanih nepoudarjenih in kratko poudarjenih samoglasnikov uspešno »etimologiziral« oz. uveljavil morfonološko pravilo pisave. Pri tem se je nedvomno opiral na Dalmatina, tudi morda na Ostroško biblijo (staroslavensko-rusko, iz l. 1582), in na lastna primerjalno-slovanska besedna soočanja (sklanjatvene in spregatvene tabele slovanskih jezikov so navedene v njegovi rokopisni slovnici).

Gre za popravke, ki so v vseh tokrat analiziranih Japljevih besedilih trajno izpeljani, so normativni. V ponazorilo nekaj primerov te vrste:

Paglovec – Japelj: *tukei – tukaj, tedei – tedaj, vunkei – vunkaj, kader – kadar, koker – kakor, ukep – vkup, peita – pojdita, porounaite – poravnajte, srounanu – sravnanu, je perŕhil – je priŕhal, koppou – kopel, pelnize – plenize, dervu – drevu; je blu – je bilu, temma – tamma, je otil – je hotel; pres – brez; palza – paliza* itd.

Vsa ta dejstva, ta pravila se nam odkrijejo ob soočanju Paglovčevega in Japljevega lekcionarja (1741–1787), istih evangelijskih odlomkov in odlomkov Apostolskih pisem, ki nakazujejo postopni primik Paglovca in za njim še Japlja k sicer nam »neznanemu«, očitno pa ustaljenemu tipu gorenjske knjižne tradicije, nakazane po določenih prvinah že v Rateško-Celovškem rokopisu.

M. Paglovec je *Evangelia inu branie*¹³ iz Sv. pisma prevedel iz latinščine na kranjski slovenski jezik (kir se na »Gorenski strani« Lublane govori). Zanimivo, da se je ob prevajanju naslonil tudi na rimski misal, ne pa na Dalmatina. Japelj pa je svojemu lekcii-

¹³ *Evangelia inu Branie. Na Nedele inu Prasnike zhes zelu leiti, is Latin/kiga na Crain/ki jesik ŕve/tu inu /kerbnu prelohene, popraulene inu pogmerane. Is prepufheniam Gnadliviga, inu viŕsoku uredniga Firŕhta inu Gofpuda, Gofpuda Sigismunda Felixa Sedemnaiftiga Lublan/kiga Shkoffa etc na Svetlobo dane. Labaci 1741.*

onarju ob natisu (1787) spremenil naslov: *Lysti inu Evangelia* (kar ustreza zaporedju v bogoslužju) na vse Nedele inu prasnike zhes leytu, s perpushenjem gnadliviga inu vissoku vrejdniga Firshita inu Gofpuda Karlna dvajssetiga Lublanškiga shkofa (ustaljena etiketa) novizh na krajnski jesik prestavil J. Japel, fajmoshter na Jeshizi blisu sauskiga mosta.

Ob pripravi lekcionarja se je ob ubeseditvah že lahko držal prevoda Biblije, saj sta do tega časa že skupaj s Kumerdejem prevedla in izdala I. (1784) in II. (1786) del *Novega Testamenta*.

Tudi na oblikoslovni ravni je za Japlja značilen določen odmik od Dalmatina in Paglovca. Prvi v večji meri ohranja izvorno pogojene variantne sklonske končnice posameznih sklonov. Tako npr. v rod. edn. uporablja končnici *-a* in *-u* (z omejeno razvrstitvijo: *mojga Synu, prez strahu*), Japelj praviloma posplošuje *-a* (*mojga Syna/Synu, s mosta, bres straha*), v mestniku Paglovec piše praviloma *-u* (*v zhafu, na polu, na shivotu, v petnajstim leitu*), le občasno *-i* (*na sonzi, v sazhetki*). Japelj pa je staro sklonsko variantnost odpravljal, posploševal le eno sklonsko končnico. Razlikovalnost med daj. in mestn. ednine m. in sr. spola pa »umetno« razrešil tako, da je v daj. edn. dosledneje uveljavljal *-u* (npr. *je govoril k Joannesu, Zahariovimu Synu*), v mestniku pa posplošil *-i* (*v spanji, v tim kraji, v timistim zhafi, na mesci, v svojim vfmilenji*); izjemno, klišejsko pa v določenih zvezah ohranjal končnico *-u* (npr. v *Christufu Jesufu Gospodu nafhimu*).

Zanimivo, da je Japelj vpeljal le kratke oblike pomožnika biti: *bom, bo, bote, bodo*, medtem ko Paglovec rabi še obojne (seveda tudi Dalmatin). Japelj je omejil tudi predpreteklik, utrdil in pomnožil pa v starejši tradiciji manj pogost namerni nedoločnik ob redkejši deležniški obliki na *-oč, -eoč*, oba v vlogi skladenjskih strnjevalcev. Med njima je razlikovalna tudi raba oblik za izražanje prihodnosti, ki je pri Japlju pogosto izražena že z opisno obliko (*bo gorivstal, se ne bo nad mano puhujshal, ne bote mene vidili*), z naklonsko dvopomensko zvezo (imam + nedoločnik – kot *bom* in *moram*), pogost je v tem pomenu v nedvoumnem sobesedilu tudi dovršni sedanjik (*porezhe, pride, osdravi* itd.).

Primerjava istih besedilnih odlomkov tudi vse te spremembe oblikoslovno-skladenjskega značaja jasno obelodanja, razkriva pa tudi njune različne rešitve na skladenjski ravni, deloma drugačen besedni red in besedni izbor pri Japlju, kar je iz priloženega ponazarjalnega gradiva jasno razvidno.

Vse tovrstne odločitve pa so utemeljene v Japljevem natančno premišljenem, racionalističnem pojmovanju sporočila, ki mora biti pomensko ozaveščeno, jasno (ta njegova drža spominja na Trubarja, na znanstveno dognano funkcionalnost). Iz ponazarjalnega gradiva je razvidno, da je Japelj na dosti mestih presegel Paglovčeve rešitve. Občasno je ukinjal odvečne, kalkirane osebne zaimke, tudi pogostnost določnega člana, čeprav je ta sistemska »odvečnost« tudi zanj značilna. Zlasti v odlomkih Pavlovih pisem je z besednim redom dostikrat izboljšal nekatera težje razumljiva mesta pri Paglovcu, seveda še ob skupni adaptirani obredni terminologiji in skladenjskih kalkih, ki so deloma ujemalni.

Japelj je tudi v območju skladnje in besedišča nakazoval premik od pisnih h govornim stavčnim vzorcem, vendar je zlasti v svojih prevodih (*Veliki Jožefinski Katekizem, Biblija*) ostajal še v sponah pisnega izražanja. Šele V. Vodnik jih je za njim v posvetnih vsebinah uspel dokaj uspešno razrahljati.

V zvezi s skladenjskim upovedovanjem starejšega slovenskega knjižnega jezika je treba opozoriti še na naslednje dejstvo. V vrsti Japljevih besedil ob dokaj enotni gla-

sovno-oblikovni normi skladijska ravnina po bogastvu in zastopanosti skladijskih vzorcev ni enovito ubesedena. Odvisna je od besedilne vrste oz. »govornega položaja« besedila. Prevedeni evangeljski odlomki, odlomki Apostolskih pisem (pravzaprav Biblija kot besedilna celota) so bogoslužna brana besedila, sporočilno-pomensko nujno zvesta predlogi, zato ne dopuščajo svobodnejšega skladijskega izražanja; ostajajo skoraj nespremenljiva. Katekizemski dialog, napisan v premem govoru, z zavestno didaktično naravnostjo, izkazuje miselno podstavo nemške predloge. Ob navajanju dejstev, verskih resnic (definicij), ki jih vernik mora izpolnjevati, prihajajo do izraza določene skladijske kategorije: brezosebno, trpniško in naklonsko izražanje (npr.: *Kaj fe pravi Katekismus?, Kaj je vsakimu katolškimu krifljanu sapovedanu vejdti?, Od kó d se vej, kaj je Bóg rásodel?, Kaj fe saftopi skusi to nesapifsano befsédo boshjo?, Kej bo letó isrozhenje hranjenu?*). Zvrsti se pravcata tipologija vprašalnih stavkov z vprašanja povzemajočimi odgovori (npr. *Kaj fe saftopi skusi tó sapifsano befsédo boshjo? Skusi tó sapifsano befsédo boshjo, kar fe fizer tudi Svétu Pifmu, ali Biblia imenuje, fe saftópi tó sbiralishe tēhifitih buku, katere fo bilē is nóterdajanja svētiga Duha od svētih mósh pifsane, inu kokér táke od katólšhke Zerkve spofsnane, inu potērjene*). Ritmično oblikovana cerkvena pesem z rimami, ritmizirani molitveni obrazci, pridiga, pa so prvenstveno oznanjevalna jezikovna zvrst, prirejena za uho preprostega vernika (so peta ali govorjena). Ubesedena so s poenostavljenimi, vendar prefinjeno grajenimi skladijskimi vzorci, z manjšo prisotnostjo tujejezičnih prvin. Zlasti v govorniško oblikovanih, asketsko strogih vsebinah njegovih pridig se pogosto pojavljajo govorne besedne zveze, lepe prispodobe iz narave, tudi pogovorni in biblijski frazeologemi, kolikor je vse to dopuščala stroga asketska miselna podstava sporočila. Npr. Pridiga Na II. Nedēlo po Finkulhtih, Od S. Rēšhniga Telēfsa, na temo: *En zhlovek je eno veliko Vezherjo narēdil, inu je njih veliku povabil*. Luk. 14. (II. del, 2–16).

Japljevi rokopisno ohranjeni posvetni pesmi, »Kako se na Kranjskem proso mane«, »Otročja postela na kmetih«¹⁴ (obe iz l. 1783, tako ugotavlja A. Gspan), sta upovedeni pogovorno naravno, šegavo, brez janzenistične mrkosti. Izražata življenjsko vedrino, kot je kasneje značilna za Vodnikove pesmi in je bila očitno značilnost sproščene družabnosti »Zoisovega kroga«. Drugače, z ironijo in udvorljivostjo višjih slojev, pa je napisana »Oda na god ene mlade gospodične«, z uporabo žargonskih besed (*ajfrati, švoget, nositi roge*), ki dajejo slutiti, kako je bil Japelj »doma« tudi v tedanji visoki družbi. Za vsako vrsto besedil je znal poiskati ali odkriti namenu in okoliščinam ustrezno ubeseditev, to pa pomeni, da je kranjski knjižni jezik svojega časa tudi stilistično vsestransko razvil in obogatil ...

Tudi strokovna besedila razsvetljenjstva¹⁵ so npr. skladijsko bližje sočasni govorni podobi kot verska ali nabožna, ki so nujno vpeta v predhodno jezikovno tradicijo.¹⁶ A.

¹⁴ Glej Alfonz Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede 19. stoletja*, I. knjiga. (Pregledal in dopolnil Anton Slodnjak). Slovenska matica. Ljubljana 1978.

¹⁵ Že omenjeno delo M. Pohlina, *Kmetam za potrebo inu pomoč, 1789, Vodnikove Lublanske Novize, 1797–1800, Velika Pratika, 1795–97, Mala Pratika, 1798–1806*.

¹⁶ Molitvene obrazce, ki so se po obdobju protestantizma v novih molitvenikih tematsko zelo razširili in pomnožili, je vse od Kalobskega rokopisa dalje (od l. 1651), preko M. Kastelca (*Bratovske bukvice sv. roženkranca, 1678*) in lekcionarjev s cerkveno pesmarico do konca 18. stoletja, do janzenističnega obdobja z vidika razvoja leposlovne jezikovne zvrsti nujno posebej raziskati. V tem pogledu se je posebej izkazal M. Pohlin, ki ga tudi kot pridigarja še ne poznamo.

Breznik je že davno pravilno ugotovil, da se je literarna tradicija slovenskega knjižnega jezika utrjevala v lekcionarjih od Čandka dalje (od 1613 do Japlja 1787–1806).¹⁷ Tudi SBL navaja: »*Kjer ni bil Japelj, in to velja tudi za druge pisce tega obdobja, vezan na prejšnji slovenski tekst, je pisal čistejšo slovenščino.*«

Japljev vzorec kranjskega knjižnega jezika (v dobrem in slabem) se je s prevodom in uporabo Biblije, s ponatisi njegovih janzenistično naravnanih, predpisanih verskih priročnikov in knjig, utrdil in vzdržal vse do Kopitarja. Zaznamoval je »janzenistično« obdobje konec 18. stoletja. Kopitar pri »slavističnem entuziastu« in »mestnem otroku« ni odobral prisotnosti skladenjskih kalkov in adaptiranega besedja. Z natisom in uveljavitvijo Kopitarjeve slovnice (1808–09) se je prav ob smrti Japlja (1807) v nabožnem slovstvu začelo »puristično obdobje« s preoblikovanjem skladnje in besedišča starega kranjskega knjižnega jezika z vidika sistemsko izvornih jezikovnih zakonitosti. In tako Jurij Japelj ob koncu 18. stoletja ostaja dvojni mejnik slovenskega knjižnega razvoja na vseh jezikovnih ravninah:

V normativnem pogledu na glasoslovno-oblikoslovni ravnini daljnoročno določa in nakazuje slovenskemu knjižnemu jeziku etimološko-zgodovinska normativna izhodišča, s prisotnostjo skladenjskih kalkov ter adaptiranega besedja pa v svojih ubeseditvah, zlasti s prevodom celotne Biblije, zaključuje zgodovinski skladenjsko-besediščni razvoj starega kranjskega knjižnega jezika.

Ponazarjalno gradivo:

Lekcionarja: M. Paglovec (1741) in J. Japelj (1787).

Paglovec: Hodimo polhtenu *koker* po dnevi: *nikar v poshreffnosti, inu pyanofiti inu 'v nezhistofiti, nikar v kregu inu nevošhliofiti*: temuzh oblezite *Gospuda* Jesufa Chriftufa (1).

Japelj: Hodimo polhtenu, *kakor* po dnęvi: *ne v'poshreffnosti, inu v'pyanofiti, ne v'nezhistofiti, inu v'neframnosti, ne v kregi, inu v'nevošhliofiti*, temuzh obležhite *Gospoda* Jęsufa Chriftufa (2).

Paglovec: V *taiftim zhafu* je Jesuf k'fuojim Jogram dial: *se bodo zhudefsa godile na Sonzi, inu na Luni, inu na Suesdah, inu na Semli bo ludem britku pred tem shumeniam* tiga morja, inu valou (2).

Japelj: V *timiftim zhafi* je Jesuf 'k fvojim Jogram djal: *Bodo snaminja na fonzi, inu na mefzi, inu na svęsdah, inu na semli bo stiskanje tih narodov sa volo strafhniga shumęnja* tiga morja inu valov (2).

Paglovec: Inu *ludie* bodo na *shivotu fahnili od strahu*, inu *zhakania* teh rezhi, katere imajo priti zhes vufš volen *fveit*: *Sakai tudi nebefhke mozhy* se bodo gibale: Inu *tedei* bodo vidili Synu tiga *zhloveka prideozhiga v'oblaki s 'veliko oblaftjo*, inu s'zhaftjo (2).

Japelj: *Ludje* bodo *vfahnili od straha, inu zhakamja tęh rezhy, katęre imajo zhes vufš volen fvejt priti, sakai mozhy tęh Nebęfs* se bodo gibale. Inu *tedaj* bodo vidili Synu tiga *zhloveka, priti na enim oblaki s 'veliko oblaftjo*, inu zhäftjo (2).

¹⁷ Glej A. Breznik, Literarna tradicija v »Evangelijih in listih«. DS 1917, ter A. Breznik, Jezikoslovne razprave, zbral in uredil J. Toporišič. Slovenska matica. Ljubljana 1982, 27–54.

Paglovec: *Pogledaite na Figovu dervu, inu na vŕse derveŕſa: Kadar she berŕt naprei poganjajo, taku vi posnate, de je lejtü blisu. Taku tudi vi, kedar bote vidili, de ſe letu uſſe bo godilu, imate veiditi, de je Boshje Kraleŕſtvo blisu (3).*

Japelj: *Poglejte figovu drevu, inu vſe dreveŕſa: Kadar vſhe berŕt poganjajo, taku vy vejſte, de je lejtü blisu. Taku tudi vy kedar bote vidili, de ſe leto gody, imate vejđiti, de je Boshje krajlęſtvu blisu (3).*

Paglovec: Na drugo Nedelo v' Adventu. *Branie is piſma s. Paula Apoſtola na Rimlane v' 15. poſt. Bratje, kar je koli piſſanu, tu ie nam k'navuku ſapiſſanu: de bi my ſkusi poterplenie, inu troſhtanie teh piſſem vupanie imeli (7).*

Japelj: Na drugo Nedelo v' Advęti. Lyſt Œ. Pavla Apoſt. na Rimlane v' 15. Poſtavi.

Bratje, kar je *koli piſſanu, je k'naſhimu podvuzhenju piſſanu: de bi my ſkusi poterpeſhlivofſt, inu ſkusi troſht teh Piſſem vupanje imęli (3).*

Paglovec: Inu ſupet: *Hvalite Goſpuda uſſi Aidje, inu zhaſtite ga uſſi ludje. Inu ſupet pravi Iſaias: Bode korenina Jeſſe, inu ta, kir bo goriuſtal k'Goſpodovaniu zheſ Aidje, v'tigaiſtiga bodo Aidje vupali. Bug pak tiga vupania napolni vaſſ is vſſem veſſelam, inu myram v'veri, de bote obilni v'vupaniu, inu mozni ſuetiga Duha(4).*

Japelj: Inu ſupet on pravi: *Veſſelite ſe vy neveŕniki, s'njegovim kardęlam. Inu ſupet: Hvalite Goſpoda vſi neveŕniki, inu povikſhujte ga vſi narodi. Inu ſupet pravi Iſaias: Bo ena korenina od Jeſſe, inu v'tęga, kaęeri bo gorivſtal zheſ neveŕnike krajlovati, bodo neveŕniki vupali. Bog pa tiga vupanja vaſſ napolni s'vſſim veſſelam, inu myram v'veruvanji: De bote obilni v'vupanji, inu v'mozhi ſvętiga Duha (4).*

Paglovec: *Si ti ta, kir ima priti, ali imamo mi na eniga drusiga zhakati? Jeſuſ je odgovoril, inu je rekal k'nyma: Peita, inu poveita ſupet Joanneſu to, kar ſta vidila, inu ſliſhala: Slepi vidio, hromi hodio, gobovi zhiſti poſtajajo inu gluhi ſliſhio, mertvi gori uſtajajo, inu tem ubogim ſe Evangelium pridiguje: inu blagur je timu, kateri ſe nad mano napohuiſha (5).*

Japelj: *Ali ſi ti ta, kaęeri ima priti, ali eniga drugiga zhakamo? Inu Jeſuſ je odgovoril, inu je rekal k'njima: Pojđita inu povejta ſupet Joannesu, kar ſliſhita, inu vidita. Ti ſlejpi vidio, krulovi hodio, gobovi ſo ozhiſheni, gluhi ſliſhio, ti mertvi gori vſtajajo, inu tim vbogim ſe Evangelęi oſnanuje. Inu ſreęzen je ta, kaęeri ſe ne bo nad mano pohuiſhal (4).*

Paglovec: *Ste li oteli en terſt kateri ſe od vetra ſem ter kie maje? Ali kaj ſte vunkaj hodili gledati? Ste li oteli eniga zhloveka vidit v'mehkim oblazhilo? Ali kai ſte vi vunkej hodili gledat? Eniga Preroka? Ja jeſt vam povem, kateri je tudi vezh kakor en Prerok (6).*

Japelj: *Kaj ſte vy vunkaj ſhli v'puſhavo ględat? En terſt, kaęeri ſe od vętra ſem ter kje maje? Ali kaj ſte vy vunkej ſhli ględat? Eniga zhloveka s'mehkimi oblazhili oblezheniga? Pole, kaęeri mehke oblazhila noſſio, ſo v'hiſhah tih Krajlov. Ali kaj ſte vunkaj ſhli ględat? Eniga Preroka. Ja jeſt vam povęm, ſhe vezh kakor eniga Preroka (5).*

Paglovec: On ie dial: *Jeſt ſim en vpiezhi glaſſ v'puſhavi: Porounaite pot tiga Goſpuda, koker je Iſaias Prerok rekal. Inu ti, kir ſo bli poſlani, poſlani ſo bli od Fariserjou (8).*

Japelj: *On rezhe: Jeſt ſim en glaſſ tiga vpiozhiga v'puſhavi. Poravnajte pot tiga Goſpoda, kakor je rekal Iſaias Prerok. Inu ty, kaęeri ſo bily poſlani, ſo bily is Phariſaerjov (6)*

Paglovec: Inu oni fo *niega uprafhali, inu fo diali k'niemu: Sakai ti tedei karshujesh, kader nifsi ti Christuf, ne Eliaf, ne en Prerok?* (6).

Japelj: Inu ony fo ga *vprafhali, inu fo rekli k'njemu: Kaj tedaj karshujesh, zhe ti nifi Christus, ne Elias, ne en Prerok* (6).

Paglovec: On je taifti, kateri *fa mano pride, kir je bil pred mano: kateriga jelt nifsem vreden, de bi niegovih zheulou jermene odvesal* (9).

Japelj: Leta je taifti, kateri *ima sa mano priti, kateri je pred mano bil: Kateriga jelt nifim vrejden, de bi jermene njegovih zhevlov odvšal* (7).

Paglovec: *V 'petnajstim leitu Cefarstva Cefsaria Tiberia, kader je Pontius Pilatus Deshelški Oblaštnig bil v'Judaeji, Herodesh pak Glavar v'Galilaeij...pod vikshimi Farrij Anasam, inu Caiphesham: fe je Gospudova bešseda šturila k'Joannesu Zahariovimu Synu v'pušhavi* (10).

Japelj: *Vpetnajstim lejti tiga Zefarstva Tiberia Zefsarja kadar je Ponzius Pilatus deshəlški oblaštnik bil v'Judaei, Herodesh pak Zhvetiri-oblaštnik v'Galilaei...Pod Vikshim tih Farjov Anasam, inu Kajfesham: Je Gospod govoril k'Joannesu, Zahariovimu synu v'pušhavi* (8).

Paglovec: Inu on je *peršhil na ufse strani okuli Jordana, osnanujezh ta kerst te pokure k'odpušhaniu teh grehov, koker je pišsanu v'bukuah tiga govorjenja Isaia Preroka: En upiezh glaš v'ti pušhavi: Popravite Gospudu pot, inu porounaite niegove štese* (11).

Japelj: Inu on je *prifhal na vfe strany okuli Jordana, inu je osnanuval kāršt tē pokore k'odpušhaniu teh grehov. Kakor je pišsanu v'bukvah tēh bešsedy Isaia Preroka: En glaš tiga vpiozhiga v'pušhavi: Perpravite pot tiga Gospoda: Ravne šturite njegove Štesę* (8)..

Paglovec: *Ufse doline imajo napolniene biti, inu ufse gore inu hribzi imajo ponishani biti: inu kar je kriviga, to bo srounanu, inu kar je oistru, tu bode k'gladkim potam. Inu ufse mefsu bode vidilu to isvelizhanje boshie* (11).

Japelj: *Vfaka dolina bo napolnena: Inu vfaka gorra inu grizh bo ponishan: Inu to krivu bo sravnanu inu to gerzhastu h'gladkim pōtam: Inu vfe zhlovęstvū bo vidilu to isvelizhanje Boshje* (9).

Paglovec: *Tedei je tudi gori šhal Jofeph is Galileje, is tiga mešta Nazareth v'Judovsko deshelo v'Davidovu meštu, katerimu je ime Bethlehem: satu kir je on od hišhe, inu roda Davida bil de bi se pustil sapifati s'Mario fuojo farozheno Sheno, katera je bila nofsezha* (15)

Japelj: *Se je pak vsdignil Jofeph od Galileae is mešta Nazareth v'Judovsko deshelo v'Davidovu meštu, kateru fe imenuje Bethlehem: Sato kęr je bil is hišhe, inu rodovine Davida, de bi se popifsal s'Mario fvojo farozheno sheno, katera je bila nofsezha* (11).

Paglovec: *Pergudilu fe je pak, kader fo ony tamkei bily, fo fe ti dnevi Marie dopolnili, de je imela roditi. Inu ona je rodila fvoiga pervorojeniga Synu, inu ga je povila v'pelnize, inu ga je poloshila v'ene Jalli, sakai ona ništa imela drugih Jerperh* (15).

Japelj: *Pergudilufe je pak, kadar fta ona tam bil, fo bily ti dnevi dopolnjeni, de bi imęla roditi. Inu ona je fvojga pervo-rojeniga Šynu rodila, inu ga je povyla v'plenize, inu ga je poloshila v'ene jalli, ker ništa profstora imęla v'ofhtariji* (11).

Paglovec: *Kader fo pak to vidili, fo šposnali, de je temu taku, kar je nym od tiga Detetza blu povedanu. Inu ušti, kir fo to šhlifhali, fo fe tiga zhudili, kar fo nym ti paštirji pravili* (18).

Japelj: Kadar fo pak ony to vidili, fo sposnali, *de je ta bešęda taku, kakor je njim bilu povędanu od letiga detęta*. Inu vřsi, *kateri fo to fhliřhali, fo se zhudili zhes to, kar fo njim pařtirji pravili* (13)

Paglovec: *Kulikukrat sim jeřt otıl ukep řpraviti tvoje otroke, koker ena kokla ukep řpravi řvoje pilheta pod perute, inu niře otlu? Pole, valha hiřha vam puřta puřhena bode. Sakai jeřt vam povem, vy nebote mene odřehmal vidili, dokler porezhete: Hualen bodi ta, kir pride v řmeni tiga Gofpuda* (25).

Japelj: *Koliku krat řim hotel vkup řpraviti tvoje otroke, kakor ena kokla vkup řpravla řvoje pilheta pod perute, inu ti niři hotlu. Pole valha hiřha vam bo puřta puřhena. Sakaj jeřt vam povęm, vy ne bote mene vidili odřehmal, dokler porezhete: Hualen bodi ta, kateri pride v řmeni tiga Gofpoda* (18).

Paglovec: *V řTaiřtim zhafřu: Angel Gofpudov fe je Josephu v řřny perkasal, inu je rekal: vřtani gori, inu usemi to Detetze inu niegovo Mater, inu beishi v řEgyptoufko deřhelo, ter ořtani tamkei, dokler Jeřt tebi bom rekal. Sakai ře bo godilu, de Herodesh bo to Detetze iskal, de bi ga konzhal* (29.)

Japelj: *V řtimiřtim zhafři: ře je Angel tiga Gofpoda Josephu v řřpanji perkasal, rekozh: Vřtani, inu vsami to Dęte inu njeřovo Mater, inu beřshi v řEgyptovfko deřhelo, inu ořtani tamkaj, dokler jeřt tebi rezhem. Sakaj Herodesh bo yřkal to Dęte konzhati* (21).

Paglovec: Kadar je ushe Herodesh vidil, de je on od tih Modriř bil smoten, je řilnu řerđit pořtal, *inu je vunkei pořlal in je puřtil uřse otroke v řBetelhemi pomoriti, inu po uřřih kraih, kateri fo bili dueiletni, inu osdolei řtari, po tem zhafřu, koker je bil od tih Modriř isprařhal*.

Japelj: Kadar je Herodesh vshe vidil, de je on od Modriř bil sapelan, *je řilnu řerđit pořtal, inu je vunukaj pořlal, inu je pomoril vře otroke, kateri fo bili v řBethlehemi, inu po vřřh řęhiřtiř stranęh od dveřh lejt inu řpodej po tim zhafři, kakor ga je bil od tih Modriř isprařhal* (22).

Paglovec: *V řtim kraju Rama fe je en Glafř sařliřhal, veliku klaguvanie, plakanie, inu jokanie: Rachel fe je plakala po řvojih otrořih, inu fe ny puřtila potrořtati, sakai yř ny vezh* (30)

Japelj: En glafř fe je v řtim kraji Rama sařliřhal. Rachel *ře je jokala po řvojih otrořih, inu fe ny puřtila vtolařhiti, sakaj řih ny vezh* (22).

Paglovec: Tedai fo eni gori uřtali od te řhule...inu s řStephanam prepirali, *inu ony niřso mogli super řtati niegove modruřti, inu timu Duhu, kateri je is niega govoril. Kader fo pak ony letu fhliřhali, je nyř řerza řęřalu, inu fo is sobmi řhkriřali zhes niega. Stephan pak, dokler je bil ř. Duha poln, je raunu v řnebu gledeozh vidil Boshio zhařt, inu Jeřuřa řtojęzhiga na deřnizi Boshji, inu je dial* (23).

Japelj: Eni pak fo gori vřtali od řhule...inu fo ře s řStephanam prepirali: *Kadar fo pak ony leto řliřhali, je njim řkusi řerze řhlu, inu fo s řsobmy zhes njeřa řhkriřali. Kęř je pak on poln řvętiga Duha bil, je ravnu v řNebu poględal, inu je vidil Boshjo zhařt, inu Jeřuřa řtojęzhiga na deřnizi Boshji* (17).

Paglovec: Ony fo pak glafřnu upili, inu fo sařifnili řvoje uřheřa, inu fo uřři kmalu *nad niega planili, inu fo ga vunkei pehnili is meřta, inu fo ga s řkaminiam pořřipali. Inu priřhe fo řvoje oblazřhilo polořhile k řnogam eniga mladenzha, katerimu je bilu ime Saulus* (23).

Japelj: Ony fo pak s *'velikim glafsam upili*, inu fo fvoje vuhęfa satifnili , inu fo vfi kmalu *na njega planili*. Nu fo ga vun pahnilo *is meřta*, inu fo ga s *'kamnjam pofuli* inu prizhe fo fvoje oblazhilo poloshile k'nogam eniga mladęzha, katerimu je bilu imę Savlus (17).

Paglovec: Inu ony fo Stephana s'kaminiam pofsipvali, kateri je klizal inu dial: *Jesus Gospud usemi moja dusho gori*. Inu on je *doli pokleknil, inu je glafnu upil, Gospud nau-semi leto nym sa greh*. Inu kader je *letu isrekal, je sařpal v'Gospudu* (23).

Japelj: Inu ony fo řtephana s *'kamnjam pofipali*, kateri je klizal, inu djal: *Gospod řesus, vsami gori* moja dusho. On je *pak doli pokleknil, inu je s' velikim glafsam vpil: Gospod ne dershi jim leto sa greh*. Inu kadar je on leto isrekal, je sařpal v' Gospodu (17).

Viri

Franc Mihael PAGLOVEC 1741: *Evangelia inu Branie na Nedele inu Prasnike zhes zelu letu*. Is Latinčkiga na Crainki jesik fveřtu inu fkerbnu preloshene, popraulene inu pogmerane. Is perpuřheniam Gnadliviga inu viřoku uredniga Firřhta inu Gospuda, Gospuda Sigismunda Felixa Sedemnaiftiga Lublanskiga Skoffa, etc. na Svetlobo dane. Labaci.

-- 1742: *Suesti Tovarsh. Eniga sledniga Christiana na ceřti pruti Nebeffam kateri niemu kashe to Cesto sposnati, inu po taiřti prou hodit. Tu je Catechismus, ali Kerřhanřki Navuk, h' katerimu je perloshena Hystoria Tobiovih Bukou is S. Pifma*. Ukup sloshenu, inu v' druk danu. Skus eniga Malhnika is gorenške Crainske řtrani. Labaci.

-- 1747: *Sveta Voiska. To ie svetu podvuzhenie, koku ima ta zhlovik zhes Sourashnike Te Dushe se shritat, inu usse hude shelle premoistriti ... po Navuku p. Lorenza Scupuli*. Is lashke Sprahe v'crainsko spracho pretaulenu. Skuři enga mashnika is Gorenške Crainske řtrani. Sdei na pervu v' Druk danu. Labaci.

Jurij JAPEL 1787: *Branja inu Evangelji na vře Nedele inu prasnike zhes leřtu*, s perpuřhenjem gnadliviga inu visřoku vřejdniga Firřhta inu Gospuda Karlna dvajsřetiga Lublančkiga shkofa novizh na krajnłki jesik preřtaval J. Japel, fajmoshter na Jeshizi blisu sauskiga mořta.

-- 1787b: *Ta Veliki Katekismus s prashanjami inu odgovormi sa ozitnu inu posebnu podvuzhenje mladih ludy v'zesarskih kraljevih deshelah*.

-- 1794: *Pridige na vře Nedele skusi leřtu*, katere je is mnogih jesikov řpifal in naprej nefsel Juri Japel, Fajmařter, inu Dehant per S. Kanzjanu na Jeshzi blisu favřkiga mořta. V' Lublani. I. Dejl.

Anton Martin SLOMřEK 1852: *Juri Japel, lepa zvezda slovenskega slovřtva*. Drobtinice.

Mihael LENDOVřEK 1879: *Juri Japel, lepa zvezda slovenskega slovřtva*. Slomřekovi řivotopisi. Třetja knjiga Slomřekovih zbranih spisov. Celovec: Druřba sv. Mohora.

Literatura

- Metod BENEDIK 2008: *Kapucinski samostan s cerkvijo sv. Ane Škofja Loka*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Anton BREZNIK 1917: Literarna tradicija v »Evangelijih in listih«. *DS* 30. 170–174, 225–230, 279–284, 333–347.
- – 1982. *Jezikoslovne razprave*. Izbral in uredil Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 27–54.
- Viktorijan DEMŠAR 1991: *Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja*. Ur. Marijan Smolik. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Glavarjeva duhovna zapuščina* 2007. Izdal Župnijski urad Komenda.
- Joža GLONAR, 1925: Japelj Jurij. V: Slovenski biografski leksikon I. Ur. Izidor Cankar s sodel. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 382–385.
- Ivan GRAFENAUER 1958: *Celovski rokopis iz Rateč, podružnice beljaške prafare pri Mariji na Zilji*. Ljubljana: SAZU, razred za filol. in liter. vede, Razprave 3. 1–57.
- Josip GRUDEN 1916: Pričetki našega janzenizma. *Čas* 10. 121–137; Janzenizem v našem kulturnem življenju. Prav tam. 177–194.
- Alfonz GSPAN 1978: *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede 19. stoletja*. I. knjiga. Pregledal in dopolnil Anton Slodnjak. Ljubljana: Slovenska matica.
- Maksimilijan MATJAŽ 2006: Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma in nosilec reformnih idej škofa Herbersteina. V: *Kamniški zbornik XVIII*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 107–111.
- Oče Romuald, Škofjeloški pasijon* 2009. Znanstvenokritična izdaja. Ur. Matija Ogrin. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Martina OROŽEN 1998: Stapletonov in Skalarjev rokopis v zgodovini slovenskega knjižnega jezika. V: *Vatroslav Oblak (Obdobja 17)*. Mednarodni simpozij. Ur. Alenka Šivic-Dular. Izdal Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. Ljubljana. 195–204.
- – 1989. Značilnosti jezikovne zgradbe Matije Kastelca. V: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987 (Obdobja 9)*. Ur. Aleksander Skaza in Ada Vidovič - Muha. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. 253–273.
- Paglovčev zbornik: referati s simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu*, 2001. Simpozij o Francu Mihaelu Paglovcu (1679–1759). Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik.
- Marko POHLIN 2003: *Kraynska Grammatika*. Znanstvenokritična izdaja. Dodatek. Marko Kranjec, Bibliografija. 587–538. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jožica ŠKOFIC 1998: Vatroslav Oblak o Skalarjevem rokopisu. V: *Vatroslav Oblak (Obdobja 17)*. Mednarodni simpozij. Ur. Alenka Šivic - Dular. Ljubljana: Izdal Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani. 205–215.
- Franc UŠENIČNIK 1929: Rigorizem naših janzenistov. *Bogoslovni vestnik* 3. 1–49.

Odsevi gorenjščine v Japljevih delih

JOŽICA ŠKOFIC

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Ljubljana
guzej@zrc-sazu.si

V članku je predstavljen jezik Japljevih *Pridig za vse nedele skusi lejtu*, izpostavljene pa so predvsem tiste prvine njegovega osrednjeslovenskega knjižnega jezika na glasoslovnih in oblikoslovnih ravnini, ki izhajajo iz živega govorenega jezika okolja, v katerem je Japelj deloval – torej predvsem Ljubljane in njenega gorenjskega zaledja. Analiza jezikovnih prvin v Japljevih pridigah je potrdila dognanja starejših raziskovalcev (med njimi npr. A. Breznika, F. Tomšiča, M. Orožen), da je namreč Japelj ob uveljavljenih/tradicionalnih osrednjeslovenskih (dolenjskih) refleksih precej dosledno uvajal tudi nove, iz živega govora znane mu gorenjske razvojne reflekse, med njimi predvsem ozki *e* (namesto *ej*) za dolgi naglašeni jat, *o* (namesto *u*) za cirkumfektirani *o* in kratki *e* za nenaglašeni jat, prav tako je opazna tudi močna slabitev nenaglašanih samoglasnikov, na soglasniški ravnini pa nekatere narečne olajšave v izgovoru soglasniških sklopov, otrditev *l'* (manj dosledno tudi *ń*), uvajanje proteičnega *v-* in prehodnega *-j-*, opuščanje preglasa za mehkiimi soglasniki ipd. Na oblikoslovnih ravnini je opazno uveljavljanje končnice *-am* za O ed. in D mn. samostalnikov moškega in ženskega spola in feminizacija nevtar v množini, opuščanje dvojine pri samostalnikih ženskega spola itd.

S premišljenim in precej sistematičnim uvajanjem teh živih elementov gorenjskega narečja v knjižni jezik je Japelj (skupaj s svojimi sodelavci) odločilno vplival na nadaljnji razvoj slovenskega knjižnega jezika.

The paper presents the language of Japelj's sermons *Pridig za vse nedele skusi lejtu*, focusing particularly on the features of his central Slovenian standard language on the phonetic and morphological planes that stemmed from the live spoken language of the environment in which he operated – i.e. mostly Ljubljana and its Gorenjska hinterland. The analysis of linguistic features in Japelj's sermons confirmed the findings of earlier researchers (among them A. Breznik, F. Tomšič, M. Orožen) on Japelj's consistent introduction of new, spoken, developmental Gorenjska reflexes to his works next to the established/traditional central Slovenian (Dolenjska) reflexes. The new reflexes included primarily the narrow 'e' (instead of 'ej') for the long accented jat, 'o' (instead of 'u') for the circumflexed 'o', and short 'e' for the unaccented jat. Also prominent is a strong weakening of unaccented vowels, dialectal loosening of consonant compound pronunciation, the hardening of *l'* (less consistently also *ń*), the introduction of the prosthetic 'v' and transitive 'j', the dropping of umlaut after soft consonants, etc. On the morphological plane one can observe a slow rise in the use of the ending *-am* for the instrumental case of the singular and the dative of plural for masculine

and feminine nouns, the feminisation of neuter nouns in the plural, the abandoning of the dual in feminine nouns, etc.

Japelj's (and his colleagues') deliberate and systematic introduction of such live elements of the Gorenjska dialect into standard Slovenian played a decisive role in the development of standard Slovenian.

Ključne besede: Jurij Japelj, gorenjsko narečje, zgodovina slovenskega jezika, pridiga

Key words: Jurij Japelj, Gorenjska dialect, history of the Slovenian language, sermon

1 Uvod

Jurija Japlja, duhovnika, nabožnega pisatelja in pesnika, predvsem pa prevajalca prvega katoliškega prevoda celotnega Svetega pisma v slovenski jezik ter razsvetljenškega reformatorja slovenskega knjižnega jezika je z jezikoslovnega (jezikovnozgodovinskega) stališča doslej najnatančneje raziskovala Martina Orožen (deloma o tem v literaturi). Simpozij, posvečen kamniškemu rojaku, pa je ponudil novo priložnost, raziskati prispevek tega v jezikoslovju in jezikih razgledanega moža k razvoju slovenskega knjižnega jezika ob koncu 18. stoletja. Na njegovo jezikoslovno, prevajalsko in literarno delovanje so zagotovo pomembno vplivali tako njegovi učitelji (med njimi Franc Mihael Paglovec, Marko Pohlin) kot tudi sodelavci (poleg stanovskih kolegov zlasti sočlani Zoisovega kroga in soustanovitelji Akademije delavnih) in sodobniki, s katerimi se je družil – znano je, da se je dobro znašel tako med preprostimi meščani in kmeti kot tudi v visoki plemiški in cerkveni družbi. »*To pa pomeni, da je poznal družbene norme, navade, običaje enih in drugih, prav tako pa je pozorno prisluhnil govoru, jeziku, stilu visokih in nizkih družbenih slojev svojega časa, kar vse je našlo odraz v njegovem jeziku.*« (Orožen 1996: 383)

Na Japljev ustvarjalni poseg v slovenski knjižni jezik je vplivalo več dejstev:

- njegova materinščina je bila gorenjsko narečje, saj je bil po rodu Gorenjec, ki je tudi večino svojega življenja (razen let izobraževanja v Gorici in Trstu ter zadnjih let v Celovcu) preživel na Gorenjskem (Kamnik, Ježica, Naklo) in v Ljubljani;
- njegovi najožji sodelavci so bili večinoma Gorenjci;
- poznal je slovensko knjižnojezikovno tradicijo od protestantizma dalje in poskuše posodabljanja slovenskega knjižnega jezika, s katerimi so njegovi sodobniki poskušali premostiti vedno večji razkorak med protestantsko pisno tradicijo in sodobnim, živim, govornim jezikom (iz česar sta izhajala tudi vedno večja knjižnojezikovna razdrobljenost Slovencev in razvoj pokrajinskih knjižnih jezikov v 17. in 18. stoletju);
- poznal je druge evropske jezike (predvsem tudi slovanske);
- družbenozgodovinske okoliščine (čas razsvetljenstva in vznik zavesti, da je predvsem izobražen državljani (po možnosti poučevan v materinščini) dober/koristen državljani) so bile vzpodbudne.

Ob aktivnem znanju materinščine, tj. gorenjskega narečja v ožjem smislu in osrednjeslovenskega knjižnega jezika v širšem (tako protestantskega knjižnega izročila, ki ga je poznal predvsem iz Dalmatinovega prevoda Biblije, kot kasnejše, zlasti baročne pridigarske tradicije), je na Japljevo knjižnojezikovno delovanje torej vplivalo tudi znanje drugih slovanskih jezikov (v rokopisu je ostala njegova primerjalna slovanska slovnica) in predvsem zavest (izkušnja), da je jezik v času in prostoru sicer spremenljiv, a mora na nek način ohranjati tudi »stabilnost« (tudi zato Pohlinova na sicer živi ljubljansčini temelječa reforma ni mogla biti sprejemljiva ne za kranjske pisce, ki so želeli ohranjati stik s (protestantsko) tradicijo, še manj pa za Nekranjce).

Japelj se je odločil graditi knjižni jezik na osnovi središčne kranjske, v temeljih dolensko-notranjske knjižne tradicije, ki pa jo je tudi z vnašanjem nekaterih živih gorenjskih jezikovnih prvin skušal približevati sodobnemu govoru – vendar tako, da bi bil tak knjižni jezik razumljiv tudi Nekranjcem, npr. govorcem koroškega narečja. Japljeva (in njegovih ožjih sodelavcev pri prevajanju Svetega pisma) prenova slovenskega knjižnega jezika je bila sistematična in je potekala na izmenjavi »določenih jezikovnih prvin na vseh jezikovnih ravninah.« (Orožen 1996: 251) »Poudariti je treba, da je Japelj kot jezikoslovno izobražen mož, poznavalec 'slovanskih narečij', glede na tradicionalno knjižno in sočasno govorno jezikovno stanje na glasoslovno-oblikoslovni ravnini dokaj uspešno uveljavil etimološko-zgodovinsko morfonološko pravopisno načelo, pri čemer je upošteval tudi nekatera fonološka spoznanja, opisana v sicer nepriznani Pohlinovi slovnici /.../, npr. oznako ozke vokalne kvalitete /.../, ki istočasno zaznamuje tudi mesto naglasa, ali ozki ó, (ne)-predvideno mesto naglasa v dvo- in trozložnicah /.../. Kadar različnih različno povzročenih glasoslovnih razvojnih sprememb ni prepoznal ali v Dalmatinovem besedilu zanje ni našel konkretne možnosti primerjave (npr. ob izboru drugega leksema), se je odločil za poknjizenje sočasne narečne prvine.« (Orožen 1996: 253–254) »Zapaženo je že bilo, da je Japelj v knjižnem jeziku svojega obdobja utrjeval etimološki pravopis, obenem pa uveljavljal nekatere mlajše (narečne) razvojne rezultate v glasoslovlju in oblikoslovlju, pri čemer so omenjane le posamičnosti brez zavesti o določeni sistemski ureditvi prvin.« (Orožen 1996: 254)

2 Jezik v Pridigah za vse nedele skusi lejtu katere je is mnogih jesikov spjfsal inu naprej nešsel Juri Japel Fajmafhter, inu Dēhant per S. Kanzjani na Jeshzi blisu favfkiga mofta.

V nadaljevanju bo prikazano, katere (glasoslovne in oblikoslovne) prvine osrednjeslovenskega knjižnega jezika je Japelj ohranjal, s katerimi pa se je od knjižne tradicije oddaljeval in se približal živemu govornemu jeziku osrednje Kranjske oz. Gorenjske. Raziskava je pripravljena na podlagi analize jezika v njegovih l. 1794 izšlih *Pridigah za vse nedelje skosi leto*,¹ največ v štirih pridigah za adventne nedelje (Japelj jih je onaslovil

¹ Josip Benkovič je v članku Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj, objavljenem leta 1894 v *Domu in svetu* (št. 2, str. 33–39, in št. 3, str. 65–74) o izidu te knjige zapisal: »/.../ Nadalje pravi Japelj v predgovoru z bridko ironijo, naj tisti, ki ima še zdravo pamet, ravnodušno in nepristransko to presodi, in ob jednom nekako kljubujoče zatrjuje, da se bo delo brez dvoma nadaljevalo, ako bo le on živel. Zabavljanju in natolcevanju

takole: *Pridiga Na I. inu II. Nedelo v' Adventi. Od Sodbe. (Is Lafhkiga prestavlena, inu fem t'er kje sa gmajn ludy prenarejena.)* (str. 1–17 in 17–25), *Pridiga Na III. Nedelo v' Adventu. Od fmerti t'iga grešnika. (Is Lafhkiga.)* (str. 26–39), *Pridiga Na IV. Nedelo v' Adventi. Homilia zhes XV. Poštavo Evangelia S. Lukesha ali Govorjenje od Pokóre.* (str. 40–51)). Pridige so večinoma prevodi in priredbe tujih (npr. italijanskih, francoskih ...) predlog, deloma so izvirne.

2.1 Glasoslovna ravnina

Tudi tokratna analiza jezikovnih prvin v Japljevih pridigah potrjuje dognanja starejših raziskovalcev (med njimi npr. A. Breznika, F. Tomšiča, M. Orožen), da je namreč Japelj ob uveljavljenih/tradicionalnih osrednjeslovenskih (dolenjskih) refleksih precej dosledno uvajal tudi nove, iz živega govora znane mu gorenjske reflekse.

V sistemu samoglasnikov so tako najopaznejše značilnosti Japljevega jezika naslednje:

- zamenjava (a še ne dosledna) dolenjskega/tradicionalnega knjižnega osrednjeslovenskega *u* za cirkumflektirani *ô* z gorenjskim monoftongičnim refleksom *o* (npr. *Bog* (2/14),² *Kdo* (4/19) itd. – toda tudi *Nebú* (2/20), *skusi* 'skozi'(12/19), *taku* (125/19), *telú* (5/20) itd.);
- prav tako je kot refleks dolgega naglašenege jata v knjižni jezik uvajal gorenjski monoftongični refleks, tj. ozki *e* (z grafemom *ě*), npr. *feđesha* (3/2), *nevernih* (7/24), *dełal* (18/8), *grešnik* (19/20), *poveđal* (29/21), *svetim* (21/29), *befseđe* (21/24), *pošmeđvanje* (22/8), *šhumenje* (5/16), hkrati pa ohranjal tudi stari diftongični refleks *ej* (zapisan z grafemom *ej* ali *ej*), npr. *lejtú* (naslovnica), *v' lejtí* (naslovnica), *lejt* (11/1), *Dejł* (naslovnica), *lejnih* (7/24), *lejp* (6/7), *pejtje* (43/13), *svejt* (3/15), *na svejti* (10/22), *mejnite* (2/11), *pomejni* (3/13), *vejđil* (10/26));
- tudi za nenaglašeni jat je večinoma zapisoval gorenjski refleks *e* (npr. v besedni podstavi kot *na levizi* (301/23), *lepote* (351/8)), redkeje dolenjski (tj. tradicionalni osrednjeslovenski) *i*, npr. v besedotvornih podstavah (*Diviza* (364/5)), priponah (tudi v glagolski priponi *-ěti* (*vidila* (351/11), *bodo vidili* (1/10)) in končnicah (npr. v pridevniški končnici za R ed. m. sp. *-iga* (*praviga* (321/9), *vfiga* (351/7), *višokiga* (3/2), *favškiga* (naslovnica), *Is Lafhkiga* (1/5), *od fvojga sveštiga* (7/6–7));
- na samoglasniški ravnini sta močno opazna tudi narečno gorenjsko slabljenje in onemitev nenaglašeneh samoglasnikov, zlasti *i* in jata ob zvočnikih – in sicer tako v besednih podstavah (npr. *Pridgarje*, *Spovdnike* (11/29), *Varhe* (12/1), *sapovdi* (25/9–19), *pyani* (7/2), *v'to veľko dolino*(6/9)) kot v obrazilih, npr. v predponi *pri-* (npr. *perfege* (11/23), *perpravlen* (12/20), *perkasal* (2/7), *perkasati* (5/4), *se perkashe* (9/20), *perkasni* (18/3), *perpelati* (48/22), *perblishajte* (6/18)), priponah *-ica* (npr. *na Jeshzi* (naslovnica)), *-ec* oz. *-ac* (npr. *študenz* (10/17)), *-evatil/-ovati* (npr. *omadeshval* (11/5–6), *je bódo* /.../ *vsđigvali* (2/21)), *-eti* oz. *-ěti* (npr. *hotla* (6/8)), pa tudi v končnicah, npr.

pa navzlic – rekel bi – nalašč dostavlja, da bo izdal ne le sveto pismo, temveč tudi slovenske pridige za celo leto in Fleuryev zgodovinski katekizem najbrže vsaj tekom jednega leta. Pridige je Japelj res dal na svetlo v dveh zvezkih leta 1794. z naslovom: „Pridige za vse Nedele skuzi lejtú, katere je iz mnogih jezikov spissal inu naprej nessel Juri Japel, Fajmašter, inu Dehant per S. Kancjanu na Ježci blizu savskiga mosta.“ /.../«

² Oznaka pomeni številko strani in za poševnico številko vrstice v Japljevi knjigi pridig.

- pridevniških končnicah za R ed. m. sp. *-ega* oz. *-ěga* (npr. *tvojga* (12/8), *mojga* (2/1), *is fvojga* (3/1, 7/6–7)), za O mn. m. sp. *-imi* (npr. *s'tvojmi* (11/8));
- kljub omenjenemu upoštevanju gorenjske redukcije pa je dosledno ohranjal dolenski, tj. tradicionalni knjižnoslovenski izglasni *-u*, npr. *na tanku* (10/28), *zhelu* (20/12), *jutru taku shaloftnu* (3/21), *njegovu veliku* (3/3), *měmu* (4/24), *ràsvusdànu* (42/2), *njegovu edynu vupanje* (17/4), *tó frezhnu krajleftvu* (21/22), *lejtu* (naslovnica) namesto gorenjskega *-o*;
 - gorenjska oslabitev izgovora nenaglašanih samoglasnikov je opazna tudi v primerih kot *Zerku* (7/25), *shetu* 'žetev' (7/13) z refleksom *-u* za *-ev* oz. *-av* ter *gologlov* (4/22) z refleksom *-ov* za *-av*, *delezh* (2/11, 19/19) za 'daleč', *danas* (2/1) za 'danes' itd.;
 - oslavljeni (gorenjski) oz. polglasniški izgovor nekaterih samoglasnikov je nakazan s krativcem na njih, npr. *ràsdelal* (11/20), *ràsvusdànu* (42/2), *ti mi nifi* (12/24), *jesizhèn* (11/3), *nefsèl* (naslovnica), *otàmny* (3/8), *vmàkniti* (9/28), *fvitàl* (6/7), *konèz* (2/21) – toda tudi brez diakritičnega znaka, ki bi nakazoval tak izgovor, npr. *neframen* (2/21) itd.;
 - na Japljevo gorenjsko narečno podlago kažejo tudi, sicer redki, primeri prehoda nenaglašane *a > e* v nikalnici *ne* oz. predponi *ne-*, npr. *navumne* (24/8) – večinoma pa piše knjižno *nevumne* (24/11), *nedolshnih* (11/1);
 - zanimivo je tudi končniško naglaševanje v primerih, kot so: *gorrę* (3/6, 9/24), (*Od vřeh ozhitnih*) *sodbâ* (4/10), (*na njegóve*) *noę* (43/4), *je /.../ majé* (3/5–6), *kolnú zhelu* (20/12), verjetno tudi (*fte she*) *mlady* (39/6–7);
 - na gorenjščino pa kažeta tudi mesto naglasa in kakovost naglašane samoglasnika v primerih kot: *garmenje* (10/8–9), *terpljenje* (24/29), *posmehvanje* (24/1), *na zheji* (5/7), *greřhil* (11/7) ipd.

Gorenjske narečne so tudi nekatere soglasniške razvojne značilnosti, ki jih je Japelj sprejel v svoj knjižni jezik. Med opaznejšimi značilnostmi so npr.:

- uvajanje gorenjskega refleksa za skupino *črě-/žrě-*, npr. *zhęvle* (43/4), *zhęde* (147/29);
- asimilacija soglasniške skupine *-šč-* v *-š-*, npr. *mařhuvanje* (11/22) in *mařhvanje* (17/13) 'maščevanje', *odrařhenih* (11/9–10), *odpuřhanja* (13/9), *perblishaliřhe* (17/5, 38/1), *kerřhanskih* (19/3), *hruřhanjam* (3/6), *zheřhenu* (31/10), *sapuřha* (32/22), *sapuřhenim* (44/21–22), *puřhize* (36/15), *prebivalřha* (9/10), *odrařhenih* (11/9–10);
- pojavljanje protetičnega *v-*, npr. *Vuzhenike* (11/29), *nevumnoft* (14/10–11), *nevumne* (24/11), *savupal* (14/17), *ne vupa* (16/3), *vupanje* (32/18), *vuřta* (18/24), *ràsvusdànu* (42/2), *vudi* (5/18), *podvuzhenje* (25/23), *vohernikov* (7/21);
- otditev mehkega *l' > l*, npr. *V' Lublani*, *nedele* (oboje na naslovnici), *neboglivi* (7/3), *lubi*, *lubih* (2/2, 17/16, 7/2), *lulka* (7/10), *sappravleni* (7/1), *bol* 'bolj' (6/6), *shivlenja* (6/4), *goluf* (6/18), *povele* (6/19), *perpelati* (48/22), *pelan* (4/19), *veřsela* (R ed.) (48/13), *kaplo* (40/21), *poterpeshlivořti* (39/16), *napravlene* (39/16), *perpravlen* (12/20), *volo* (29/1), *lubiti* (28/21), *semļa* (2/21), *golufate* (2/20), *povele* (2/1), *terpljenje* (17/8), *dobrotliv* (17/3), *preřtavlena* (1/5), *krempli* (11/18), *ludy* (18/10) – redko je zapisan refleks *-jl-*, npr. *Krajl* (4/13);

- otrditev mehkega $\acute{n} > n$ je redkejša in precej neenotna (tudi $> jn/nj$), npr. *podvuzhenje* (25/23), *shivlenja* (6/4, 12/8), *njegóve* (43/4), *shapatanja* (15/6–7), *prepiranje* (11/21), *terpljenje* (17/8) – *plešajne* (43/13–14), *notrajniga* (48/13), *s'eno* *zujnizo* (13/29), *na kojne* (13/22), *ogjn* (9/21), *ogjin* (23/8) – *ognen* (22/19), *na nyvi* (7/11), *ogerneno* (5/28), *negovo* (4/20), *prôshne* (33/5), *posledna* (3/14), *njegóve ognene* (20/13–14), *osnanuval* (19/12), *ny mankalu* (14/2).

Morda leksikalizirano (kajti precej nedosledno in izjemoma) je v Japljevem knjižnem jeziku mogoče najti tudi nekatere druge gorenjske soglasniške značilnosti:

- pojav prehodnega *-j-* pred *-s/-z-*, npr. *is gojsda* (32/9), *ojftré* (36/15), *ojftro* (27/9), *v'ojftrofti* (6/3);
- pojav protetičnega *j-*, npr. *jiti* (12/25);
- narečno mehčanje mehkonebnikov, npr. *drusiga* (16/8), *nasiga* (21/6);
- disimilacija konzonantov, npr. *tj- > kj-*: *fêm tèr kje* (1/5);
- neupoštevanje preglasa *-o- > -e-* za mehкими soglasniki, npr. *starišhov* (7/4), *madeshov* (12/14), *sanizhoval* (36/5–6), *sholnirjov* (4/23), *hlapzov* (43/14).

Ni pa Japelj v knjižni jezik uvajal nekaterih drugih značilnosti govorne gorenjščine, kot so švapanje, narečno mehčanje mehkonebnikov *k*, *g*, *h* pred sprednjimi samoglasniki v *č*, *j*, *š*, protetični *g-*, nekatere narečne olajšave izgovora soglasniških sklopov z asimilacijami ali disimilacijami in diferenciacijami (npr. prehod *-dk- > -hk-*, *-pš- > -vš-*, *-pk- > -fk-*, *-tn- > -kn-*, *-čk- > -šk-*, soglasniške redukcije in metateze), zaradi upoštevanja (etimološke) pravopisne tradicije pa tudi ne nekaterih značilnosti širšega osrednjeslovenskega govornega jezika (kot je izgovor izglasnega *-u* v opisnih deležnikih *-l*, asimilacija po zvonečnosti ipd.).

2.2 Oblikoslovna ravnina

Tudi na oblikoslovni ravnini je Japelj v knjižni jezik uvajal nekatere novosti, ki so posledica upoštevanja žive jezikovne rabe v gorenjskem narečju. Take so npr. naslednje značilnosti pri sklanjanju samostalnikov:

- končnica *-am* (namesto *-om*) v orodniku ednine samostalnikov moškega in srednjega spola (*pred tim grosnim serdam* (9/25–26), *s' shumenjam* (3/7), *med tim dobrim shitam* (7/10), *pred pogledam* (10/7), *pred zelim fvejtam* (4/5), *s' poterpljenjam* (4/7–8), *s' /.../ truplam* (5/28), *sa vratam* (28/10), *s' enim isvelizanškim straham*, *inu s' poterpljenjam* (4/7–8), *s' strašnim hrušhanjam* (3/6–7)), v dajalniku množine samostalnikov moškega spola (*h' grešhnikam* (10/8–9), *k' mojim lubim poslušhavzam* (21/27), *k' fvojim hlapzvam* (43/1));
- končnica *-i* v M ednine samostalnikov moškega spola (*v' lejti*, *per S. Kanzjani* (oboje na naslovnici), *na enim oblaki* (1/11), *v' Adventi* (1/3));
- feminizacija nevtar v množini (*tę dvanajstere Nebešhke vrate* (9/6–7)), a ohranjanje srednjega spola v ednini (kljub narečni maskulinizaciji (*vinu, kateru imá* (83/10–11));
- opuščanje dvojine pri samostalnikih ženskega spola (*obe rokę* (50/17));

- samostalniki *u*-jevske sklanjatve prehajajo med *o*-jevske samostalnike (*fav/kiga mofta* (naslovnica), *od Adamoviga róda* (5/12), vendar ima tudi *Synú tiga zhlověka* – T ed. (1/10));
- zanimivo je tudi ohranjanje trde sklanjatve samostalnikov ženskega spola v nekaterih primerih (*hzhery* – T mn. (11/13));
- in vezava s predlogom *od* in rodilnikom namesto s predlogom *o* in mestnikom v primerih kot *od tebe govorim* (8/21–22), *Od Sodbe* (1/4).

Tudi pri pregibanju pridevnika je Japelj v knjižni jezik uvajal nekatere narečne gorenjske posebnosti:

- feminizacija nevtar v množini (*dobre dela* (22/14), *fvoje laftne vufta* (18/24), *fo Nebefsa fhe jafne* (39/7–8), *vftajajo /.../ tē oshivlene trupla* (5/19–20));
- namesto vprašalnega zaimka *kateri* rabi besednozvezno vprašalnico *kaj za en* (*s'kaj sa enim* (5/27), *is kaj sa eniga* (10/26–27));
- v skladu s knjižno tradicijo je stopnjevanje pridevnika z *nar* (*ta nar sadni dan* (2/4), *ta nar vikfhi Sodnik* (2/5)) in neujemanje primerniške in presežniške stopnje pridevnika s samostalnikom (*Pred eno bres vfe perglihe vekfhi trumo* (5/2–3), *tē nar imenitnifhi refnize* (27/1–2), *nar strašnejfhi pomankanje* (48/1), *s' vėkfhi groso* (37/2)).

Glede rabe pridevniške besede velja omeniti še rabo zaimka *oben* namesto *noben* (*obena* (4/11)) in rabo svojilnega zaimka namesto povratnosvojilnega (*Posnašh tvoie telú* (5/20)).

Pri glagolu je treba opozoriti še na rabo glagola *moči* ali *imeti* z nedoločnikom namesto *morati* v primerih kot *bó móglá konèc imèti* 'se bo morala končati' (2/10) oz. *imate vejđiti* 'morate vedeti' (3/17) – kar je prav tako značilno tudi za gorenjsko narečje, in spreganje glagola *biti* s končnico *-te* za 2. osebo množine prihodnjika (*bote/bóte /.../ vidili* (3/16, 2/8)).

Sklep

Raziskava je potrdila, da je v Japljevem jeziku, v primerjavi z jezikom slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, »opazna določena izmenjava tradicionalnih knjižnih, dialektalno dolenjsko-notranjsko prepoznanih prvin z drugimi, znanimi iz gorenjskega narečnega razvoja in prostora.« (Orožen 1996: 270) Tu so izpostavljene predvsem značilnosti na glasoslovni in oblikoslovni ravnini, kjer se (novejše) gorenjske narečne prvine prepletajo s tradicionalno dolenjsko-notranjskimi podstatmi slovenskega knjižnega jezika in jih hkrati izpodrivajo, s čimer je Japelj osrednjeslovenski knjižni jezik bolj približal živemu govornemu jeziku svojega časa v skladu z (jezikovnim/narečnim) okoljem, iz katerega je izhajal.

Vir

Jurij JAPELJ 1794: *Pridige za vse nedele skusi lejtú katere je is mnogih jesikov spífsal inu naprej nešsèl Juri Japel Fajmašhter, inu Dehant per S. Kanzjani na Jeshzi blisu favškiga mošta*. Ljubljana.

Literatura

- Josip BENKOVIČ 1894: Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj. *Dom in svet* 2, 3(7). 33–56, 65–74.
- Martina OROŽEN 1996: Slovnična in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1791). V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 251–269.
- – 1996: Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda Biblije (1584–1784–1791). V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 270–288.
- – 1996: Jurij Japelj in njegov pomen za razvoj slovenskega knjižnega jezika. V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 382–386.
- – 1996: Preobrazba jezikovne zgradbe od Japljevega do Lampetovega prevoda Biblije v 19. stoletju. V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 387–409.

Izrazna raznolikost v Japeljevih besedilih med izreko in normo

IRENA OREL

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
irena.orel@ff.uni-lj.si

Breznik je v oceni Japeljevega prevoda Svetega pisma zapisal, da »bi bil lahko ustvaril jezik, kakršnega sta nekaj let pozneje Vodnik in Ravnikar, a je bil prestarokopiten« (1928: 79), kar je vsekakor prestroga sodba, morda upravičena s stališča rabe besedja, na glasoslovni ravni pa je »tradicionalen« v smislu Dalmatinove Biblije morda le v delni rabi dolenjskega dvoglasnika *ei* ob *e*, dvojnični rabi *u* poleg *o* za cirkumflektrani *o* in v rabi izglasnega *-u* namesto gorenjskega *-o*. V različnih izdajah katekizmov, namenjenih za šole, se sicer odraža neustaljenost takratne norme, nasproti začetnim rokopisom pa predstavljajo natisnjena besedila precej bolj skrben zapis ter razen dveh po prvi posnetih izdaj iz l. 1789 in koroške iz l. 1790 vsebujejo več knjižnih izraznih prvin, vendar ne v celoti ujemalnih s prevodom Svetega pisma, medtem ko je svetopisemski jezik manj narečno obarvan in bolj normativno ustaljen. Tudi v Japeljevem opusu je prepoznavna enaka avtorska jezikovna razvojna pot od začetnega vpliva učiteljev in predhodnih piscev in večje neenotnosti oz. vpliva govorjene besede k doslednejši in dovršeni jezikovni podobi, kot jo izkazuje prevod knjige knjig.

In his assessment of Japelj's translation of the Bible Breznik wrote that 'he could have created a language, such as that of Vodnik and Ravnikar, but he was too conservative' (1928: 79). While this statement is certainly too harsh, perhaps justified from the standpoint of word usage, Japelj's traditionalism on the phonetic plane can perhaps only be traced in the partial use of the Dolenjska diphthong 'ei' along 'e', double use of 'u' along 'o' after circumflexed 'o' in the usage of word-final 'u' instead of the Gorenjska 'o'. Though various editions of school catechisms do in fact reflect the inconsistency of language use of the time, the printed works in comparison to early manuscripts present a much more meticulous record and contain, apart from the two editions in 1789 and 1790, more standard language features. These, however, do not entirely correspond to the translation of the Bible, as the language of the Bible is less influenced by dialect features and is more standardised. In Japelj's works one can observe the same developmental path of the author's language, from the initial influence of teachers, earlier writers and greater lack of unity (influence of the spoken word) to a more consistent and improved language, as seen in the translation of the Bible.

Ključne besede: izrazna raznolikost, Jurij Japelj, zgodnji rokopisi, šolski katekizmi, vpliv govorjene besede na jezikovno podobo prevodov

Key words: expressive diversity, Jurij Japelj, early manuscripts, school catechisms, influence of the spoken language on the linguistic impression of the translation

1 Pomen Japljevega prerodnega dela za slovensko kulturo

1.1 Jurij Japelj je bil vsestranski preroditelj in pomemben cerkveni dostojanstvenik, nabožni pisatelj, pesnik, prevajalec, jezikoslovec, šolnik, slavist itd., katerega življenjska pot je bila razpeta med osrednjo Kranjsko, za krajši čas je v mladosti segla tudi na Goriško in Štajersko, ko se je nadalje šolal v Gorici in Gradcu, ga vodila na jug v Trst in spet nazaj na Kranjsko, sklenila pa se je na koroškem severu. Z Gorenjskega (iz rodnega Kamnika, bližnjega Šmartnega v Tuhinjski dolini, kjer je bil njegov učitelj F. M. Paglovec, na Gorenjsko se je vrnil ponovno l. 1795 kot župnik in dekan v Naklem) ga je večkrat pripeljala v Ljubljano, kjer je najprej obiskoval jezuitski kolegij, se vrnil po smrti tržaškega škofa od 1773 kot tajnik in notar ljubljanskega škofa Karla Herbersteina, bil od l. 1787 župnik, dekan na Ježici pri Ljubljani. Na njegovi službeni poti pomembna in ob koncu neuresničena postaja je bil Trst, kjer je študiral bogoslovje, bil l. 1769 posvečen in postal kaplan pri Sv. Antonu, a se v mestu posvečenja ni mogla skleniti kljub predsmrtnemu imenovanju za tržaškega škofa, saj se je žal prezgodaj iztekla v Celovcu, kjer je bil od l. 1799 kanonik in vodja semenišča in je tam tudi pokopan.

1.1.1 Japelj ima po Kastelcu, o. Hipolitu, M. F. Paglovcu neminljive zasluge za uredničenje nabožnega repertoarja slovenskih besedil pod vodstvom janzenistično usmerjenega ljubljanskega škofa Karla Herbersteina (katekizem, lekcionar, cerkvene pesmi, molitve, pridige: *Cerkovne pesmi, litanije, inu molitve per službi božji* (1784), *Lysti inu evangelia* (1787, 1792), *Zbrane molitve* (1786), *Pridige za vse nedele skuzi lejtju I–II* (1794) in predvsem najpomembnejšega dela, že stoletje pričakovanega prevoda Svetega pisma, ki ga je prevajal skupaj s Kumerdejem v 4 zvezkih in izdal med letoma 1784–1796, in sicer Novo zavezo (1784, 1786), ki je l. 1802 izšla še enkrat, in del Stare zaveze do Rutine knjige (1791, 1796), ostale dele pa so nadaljevali drugi: Jožef Rihar, Jožef Škrinjar, Modest Šraj, Anton Traven, Matej Wolf).

1.1.2 Od 1777 je v novih družbenopolitičnih in duhovnih razmerah poskrbel tudi za prve šolske učbenike v slovenščini in iz nemščine prevedel *Ta velki katekizmus s prašanjami inu odgovormi*. L. 1781 je bil pobudnik in tajnik (Secretus) obnovljene Akademije delovnih. Od 1789 je bil tudi član goriške pesniške akademije Arkadije (Silvanides Driadius) in ustvarjal na doslej zanemarjenem leposlovnem področju kot pesnik in prevajalec iz evropske zakladnice (poleg Metastasijevega *Artakserksa* je prevajal še Popa, Hagedorna, Kleista, Racina, Gellerta, Mendelsohna idr., l. 1803 je izdal prevod latinske pesmi *Piscatores hominum* v nemškem in slovenskem jeziku).

1.1.3 Bil je tudi uresničevalec Zoisovega razsvetljskega programa, poznavalec tujih jezikov, tudi slovanskih, in se posvečal ne le prerodnemu znanstvenemu delovanju, ampak po Popovičevem in Pohlinovem zgledu tudi jezikoslovnemu delu, v okviru prenovljene Akademije delovnih in Zoisovega prerodnega kroga. Razlike med govorjeno in pisno prakso prerodnega obdobja so razvidne v pred dobrim desetletjem najdenem in

nedavno objavljenem Japljevem rokopisu (iz l. 1773) iz peterburške nacionalne knjižnice (Duličenko 2004), ki ga je poslal v Rusijo kot odgovor na poslana vprašanja in stavke v okviru načrta primerjave »vseh jezikov sveta« H. L. Ch. Bacmeisterja. S fonetičnim zapisom in opombami o pravorečni razliki glede na pravopisno normo pojasni tedanjo pravorečno podobo v osredneslovenskem – kranjskem prostoru tudi glede na področne razlike.¹

Pripravljaj je splošno vseslovansko slovnico v šestih zvezkih z nedokončanimi primerjalnimi preglednicami sklanjatev in spregatev v slovanskih jezikih z naslovom *Arcticae horulae A. Bohorizh ... nunc redivivae seu tractatus comprehendens elementa linguarum principalium slavicae gentis*; ohranjen je tudi delni prepis (39 strani) Bohoričeve slovnice. L. 1801 je začel izdelovati splošno ali univerzalno slovnico, ki bi bila razumljiva tudi drugim Slovanom (*Slawische Sprachlehre, das ist Vollständiger Grammatikal-Unterricht von der krainerischen und windischen Sprache, wie sie in Krain, in dem oest. Littorale, in der Grafschaft Görz, in Steyermark und Kärnten gesprochen wird, oder vielmehr gesprochen werden sollte, dann wie sie von den Kroaten, Dalmatiern, Slavoniern, Böhmen, Polen und Russen leicht verstanden werden kann*) v duhu Schlözerjevih usmeritev kot podlaga primerjalne slovnice, ki je v letu njegove smrti 1807 dobila dovoljenje za tisk, a ni bila natisnjena. Kidrič omenja tudi pripravo slovarja s pomočjo ruskih, poljskih in hrvaških slovarjev iz Zoisove knjižnice (Kidrič 1930: 78). V apologiji slovenskega jezika za deželnega glavarja grofa Wurmblanda (*Beantwortung der Frage 1799*) je poudaril slovenski jezik kot ključ za razumevanje ostalih slovanskih jezikov in predstavil svoje slovnične zamisli: želel je znanstveno družbo po vzoru akademije Della Crusca za izdelavo splošnega slovarja, splošne analitične slovnice slovanskih jezikov in diferencialnih slovnice slovanskih jezikov. Lahko ga označimo celo za začetnika slavističnih prizadevanj, upoštevajoč Kopitarjevo oznako v njegovi slovnici s poimenovanjem »entuziastično marljivi slavist« (»/d/ieser enthusiastisch-fleißige Slaviste«) (Kopitar 1808: XLVIII).

1.1.4 Slovenski jezik je poizkušal ne le ujeti v slovnična pravila, ampak ga tudi uveljaviti v javnem življenju, na znanstvenem področju in v vsem slovanskem svetu. V predkopitarjevskem obdobju je v sodelovanju s Kumerdejem ob Pohlínu nedvomno najpomembnejša prerodna osebnost, ki mu je smrt preprečila dokončanje slovničnega dela.

¹ Posredno opozarja na arhaičnost knjižne norme, saj opozarja na govorjene značilnosti, kot so neizgovorjeni -u pri vezniku *inu*, ponekod na Gorenjskem e-jevsko akanje v nikalnici, ki se ne sme upoštevati v knjižnem pisanju in izgovoru, kot je v navadi pri Dolenjcih, izgovor zapisanega -l kot -*ŭ* ujemalno z gorenjsko izreko, v izreki pa je opazna tudi veliko večja stopnja redukcije -i, ponaglasnega e iz psl. *jata*, polglasnika, npr. *mati* – *mat*, *vidimo* – *vidmo*, *ogin* – *ogn*, *Zhlovèk* – *človk*, splošno kranjski narečni preglas (*dveist* kljub pisavi *dvalj(e)t*) itd.

2 Jezikovna podoba Japljevih besedil

2.1 Ker se Japljeva prevodna in izvirna besedila med seboj jezikovno razlikujejo, bo v prispevku posebej predstavljen razvoj izrazne podobe njegovega pisanja, kot se izkazuje v začetnih rokopisnih zapisih, in sicer v osnutku pridige (= P) in v delnem prevodu (1. dejanje in 10 prizorov 2. dejanja) libreta opere *Artakserkses* (= A) italijanskega avtorja Pietra Trapassija (1692–1782), tedaj dunajskega dvornega pesnika Pietra Metastasia, ki naj bi nastala pred l. 1779² in ju hrani Arhiv Slovenije (AS 892), kopije pa poseduje tudi NUK (Ms 1781), ter v prvi izdaji *Ta Velki Catekismus s'prashanjami inu odgovormi sa ozhitnu inu possebnu podvuzhenje te mladosti v zessarskih krajlevih dushelah* (1779) (= VK) v primerjavi z osmimi mlajšimi izdajami, ki so dostopne v NUK, 3. in 4. je uredil O. Gutsman v Celovcu, čeprav v njej ni ne njegovega ne Japljevega imena, zadnja pa je izšla že po Japljevi smrti (1787, 1789, 1790, 1792, 1793, 1800, 1804, 1809).³ Najbolj knjižno usklajeno in narečno nespremenjeno jezikovno podobo pa je dosegel Japljev prevod novozaveznega dela Svetega pisma le nekaj let kasneje (1784), verjetno zaradi zgledovanja po Dalmatinovi Bibliji, morda tudi pod vplivom starocerkvenoslovske *Ostroške biblije* iz 16. stoletja (1581) oz. po konsenzu prevajalske svetopisemske komisije.⁴

2.1.1 V začetnih delih je bil Japelj verjetno še pod delnim vplivom jezika svojega učitelja F. M. Paglovca in M. Pohlina oz. pisaničarjev, vendarle tudi precej neodvisen pri izbiri pravopisa in različnih glasovnih možnosti, ki so se nagibale v prid govorjenemu jeziku. V kasnejših delih, zlasti v prevodu Svetega pisma, je njegov knjižnojezikovni zgled v večji meri postala Dalmatinova Biblija, zato je nekatere sočasne narečne pojave opustil. Arhaizacija jezika je potekala načrtno, zaradi upoštevanja knjižne norme, ki ni dopuščala večjih glasovnih odstopanj.

2.1.2 V pisavi se pri P kaže zadrega oz. še neenotna raba bohoričice za fonem š oz. ž, ki ga večinoma zapisuje kot *sh*, *sh*, nekajkrat pa je zapisan kot *sch*: *sche*, *schiuoti*, sicer *shivotu*, *kakershno*;⁵ v A ne razločuje dosledno med zvenečimi in nezvенеčimi parnimi

² Glonar v SBL za pridigo navaja letnico 1781, Urbanija pa zanjo navaja datacijo pred letom 1777 oz. jo postavlja na sam začetek njegovega ustvarjanja okrog leta 1773 (Urbanija 2004: 41), kar bi morda sodilo še v čas njegovega tržaškega delovanja pred službovanjem pri škofu Herbersteinu, za delni prevod melodrame *Artakserkses* pa med 1773 in 1776, za katerega poudarja, da bi lahko pomenila začetek slovenske dramatike, če bi bila dokončana in izdana. V jezikovnem pogledu izpostavlja neodvisnost od Pohlinovih filoloških načel (Urbanija 2004: 36).

³ Dokaz za Japljev skrbnejši jezikovni izraz daje istočasen Edlingov prevod velikega katekizma za šole z naslovom *Isvezhik tega velikiga catehisma s'uprashajjami inu odgovorami* (1779), ki bo predmet jezikovne obravnave v drugem prispevku. Kratko primerjavo gl. v Urbanija 2004: 57–61.

⁴ Tudi v katoliškem prevodu je imela vidno jezikovno normodajalno vlogo skupina duhovnikov, ki je poenotila prevode, kar izpričujejo s svojo neenotnejšo in bolj dolensko knjižno glasovno podobo Japljeva sočasna besedila, zlasti 1. izdaja pesmarice *Zerkovne pejmi* ... iz l. 1784 v primerjavi z 2. (*Zerkvene pejmi* ...) iz l. 1788, v kateri so odpravljene pravopisne in narečne glasovne prvine kot dolenski *u*, akanje, protični *v*, določni člen ipd.

⁵ Urbanija (2004: 52) omenja, da zapisuje strešico brez pravila nad *s* v *sch* in sklopu *st*, a jo ima tudi v drugih položajih, za zveneče ali nezveneče sičnike ali šumevce, vedno nad malim *s*, nekoliko bolj na

priporniki *s*, *z* in *š*, *ž*, česar v drugih besedilih ni zaslediti, tudi v VK in SP je to razlikovanje upoštevano.

2.1.2.1 Glasovna podoba rokopisne pridige je najbolj narečna, delno tudi prevod *Artakserksa*, medtem ko je v VK postopno (predvsem v izdaji 1787) in SP opazna zamenjava ali odprava nekaterih narečnih značilnosti. Največ dolenjskih značilnosti je ohranjenih v naglašenem samoglasniškem sestavu, pa tudi v nenaglašenem (npr. dosledno *-u* za izglasni *-o*), največ gorenjskih značilnosti je vidnih v nenaglašenem vokalizmu ter v narečnih premenah soglasniških sklopov.

2.1.2.1.1 V dolgem samoglasniškem sestavu se ohranjajo še posamezni dolenjski odrazi za naglašeni jat: P: *leifs*, A: *vejsh*, *vejm* : *vesh*; v VK 1779: *veift*, *veifts*, *do konza fveita*, *vezhi deil*, *leitu* : *greh*, *vrednost*, *sapove*; Tudi v prevodu Svetega pisma (1784, 1791) se še pojavljajo dvoglasniki, tudi na mestih, kjer jih pri Dalmatinu ni, npr. pri homonimih: *dejl*, *dejlil*, *dejlite* – *delu*; *lejp*, *lejtu*, *mejniti*, *ob-/f-lejzhi*, *pejniti* – *pena*; *pejti*, *pejsem*, *vrejden*, *fvejzhnik*.⁶ V VK 1800 je dvoglasnik večinoma ohranjen v podobnih primerih, npr. *dejl*, *resdejlil*, *lejtu*, *namejnili*, *prejden*, *Svejt*, *trejh*, *vejditi*, *vejsty*, *vlejzhe*, *vrejden* itd. Če primerjamo rabo dolenjskih odrazov za naglašeni jat v Svetem pismu pri Japlju (= J) z Dalmatinovo v Bibliji (1584) (= D), je iz primerjave razvidno celo nepričakovano dejstvo, da dolenjski dvoglasnik v posameznih primerih v večji meri odpravlja Dolenjec Dalmatin in se številsko razmerje v prid dolenjskega odraza nagiba h Gorenjcu Japlju: tako ima npr. D le *lep* (277-krat), J pa v 276 primerih *lep* in v 91 *lejp*; J ima 105-krat *vejm*, D le 20-krat, *vem* pa J le 25-krat, D pa 77-krat; *bejl-* ima D le v 5, J v 46 primerih, *bel-* pa D v 165, J pa v 75 primerih; pri *zvezda* pa je pri obeh *e* (le D 2-krat tudi *ej*).

2.1.2.1.2 Ohranja se tudi dolenjski odraz za cirkumfektirani *o*: P *Bug*, *grenkusti*, *fufsebno dobruto*, *skus*, razen nekaterih izjem, predvsem v obliki srednjega spola kazalnega zaimka in določnega člena: *to* (*Sonze*), *to* (*grimaine*), *to* (*sdihuaine*), v vprašalnem zaimku (*kdo*); podobno tudi A: *Bug te obari*, *vezhni Bug*, *Gospud*, *britkusti*, *skus*, *toku*, *naspruti*, *pruti*, *nebu*, *okuli* : *okol*, *enukolku*, *leto* (*sourashtvu*), *to* (*smeshanu*) *govorjeinje* idr., v izdajah VK pa lahko opazamo prevlado *o*-jevskega refleksa: npr. 1779, 1790, 1800: *nadlog*, *Bog*, *sapoud/sapovdi*, *spovedi*, *sato/sató*, *to* (*shiulenje*), *to* (*hudu*), razen *pruti*, *fkus(i)*, *koku/kaku/kakó*,⁷ *Gospud*, *super*; tudi v prevodu Svetega pisma je uvajal pretežno *o* (*Gospod*, *odgovoril*, *Bog* : *pruti*, *fkusi*, *super*, razen v izglasju (*kaku*, *taku*, *lepu*, *koku*)). Če primerjamo rabo v Svetem pismu pri Japlju z Dalmatinovo v Bibliji (1584), se pokaže, da se v nekaterih besedah pri obeh še ohranja dolenjska knjižna norma (npr. oba imata samo *pruti*, *skuzi*, medtem ko oblike *Bug*

desni strani, ki je bolj kljukica, včasih bolj podobna piki, pojavlja se predvsem v prvem delu pridige na začetnih straneh, nato ne več, npr.: *dušche*, *lšaiáš*, *fuššebno*, *Ušta*, *Peršši*, *uše*, *saveršheno Shevino*, *s'kuš*, *pošemelškim*, *britkuštím*, *iš*, *oišter* ipd.

⁶ O tem prim. Orel 2010: 38.

⁷ VK 1800 ima v vprašanju obliko *kaku*, pri odgovoru, ki sledi, pa *kako*, kar kaže na nedosledno oz. dvojnično rabo : *Pr. Kaku dolgu ofjtanejo dujhe mertvih v' Vizah? Od. Kakó dólgú dujhe mertvih v' Vizah ofjtanejo /.../.*

Japelj ne pozna). V A se lahko za razliko od P (*kateri*) *e* ob *r* tudi zoži: *katire*, *katira* : *katerim*, *kir* ‘ker’ (v VK redko *kir* ob *ker* ‘ker’).

2.1.2.2.1 Pri nenaglašeni samoglasnikih se povsod ohranja tudi dolenski odraz *-u* za izglasni *-o*: P *saguishanu*, *prishlu*, *tolku*, *inu*, *aku*; A *sanikernu*, *dalu*, *oblazhnu*, *inu*/*in* (1-krat), enako tudi v VK, celo še v izdaji l. 1809 (*vednu*, *vezhnu*, *ponishnu*, *veliku*; *bilu* itd.), tako tudi v SP (npr. *dobru*, *inu*) idr.⁸

2.1.2.2.2 Največ gorenjskih narečnih značilnosti je v nenaglašenem samoglasniškem sestavu, kjer je bil jakostni in kolikostni samoglasniški upad pogosto upoštevan: v P in A se včasih pojavlja delni upad končniškega *-u* v *-o* v dajalniku ednine pridevniških in zaimenskih oblik, ne pa pri samostalniki: npr. P *dali tuistimo presvetimo shivotu*; A *letimo kailestvu*(!), *reunimo*, *h'krivmo* ‘za krivega’; A, P *mo* ‘mu’, *-u* pa lahko celo popolnoma onemi: *tim voifshaku*, *tim ribzhu* (*je faina*); tudi v VK 1779, 1789, 1790 še nastopa ta pojav: npr. v *kerfhanskim' katolshkimo Navuku*, v *letimo Katekismufu*, *mo* ‘mu’, drugod je opuščen (l. 1787, 1792 in dalje je samo *-u*), tako tudi v SP.

2.1.2.2.3 Tudi *e*-jevsko akanje je omejeno le na nikalnico in predpono *ne* > *na*, kljub opozorilu o njegovi neprimernosti v rokopisu, poslanemu Rusom (1773):⁹ npr. P *Kaku bi na bli tudi vi omezheni*; A *na bla*, *me na sadershi*, *nausmileno*, *nadoushen*; *o*-jevskega akanja nima, razen izjem (npr. P *sa vola*); v VK in SP akanja ni, razen izjem (VK 1800 npr. *rasadel* ‘razodel’). Nenaglašeni *i* redko prehaja v polglasnik: npr. P *jeh*, A *febelli* ‘zibeli’, pogojni veznik *ko* ima reducirano podobo (P, A *ke* ‘ko’). V kratkih zlogih se *i* ohranja ali tudi delno slabi: A npr. *nezh* – *nizh*; v VK in SP ima le *nizh*.

2.1.2.2.4 Popolni upad predvsem samoglasnikov *i*, *o*, *e* je prevladujoč ob zvočnikih, pa tudi v izglasju: P *al*, *Mladenzh*, *bli*, *blu*, *kolk/kolku*, *tok*; A *bla*, *striti*, *otl*, *kervizi*, *prebivalsha*, *ozhetouga*, *prepoud*, *Perjatl*, *Perjatu*, *Ubijauz*, *vedla* ‘vedela’ itd.; v A redko tudi v zaimensko-pridevniških končnicah: *lubga* : *lubiga* (zapisano celo na isti strani), *kraileviga*, in drugih priponskih obrazilih (npr. *-ič*, *-ica*: *ribzhu*, *sourashenzo*) oz. končniških morfemih (*-imi*, *-ami*): *med tvojim trumam*, *kakershne kol*, v množinski obliki velelnika (*Shlishte*), medtem ko se v nedoločnikih večinoma ohranja (*ozhutiti*, *striti* (navadno)/*sturiti* (predvsem v 2. dejanju). V VK onemitev nenaglašenih samoglasnikov nastopa redko: VK 1790: *perpraulanje*, *obdoje* ‘obadva, oboje’, *kelh*; v drugih izdajah VK npr.: *sapoud* ob *sapoved*, *katolshku*, *enukolku*. V VK 1800 prevladuje reducirana oblika, npr. *sapovd* (56) ob *sapoved* (19). Nasprotno pa v včasih v VK opazimo tudi ohranjanje neobstojnega polglasnika, zapisanega z *i*: *odpufitki*, *odpufitkou*.

2.1.2.2.5 V začetnih delih je pogost tudi preglas: P, A *tedei*, *nei* ‘naj’, A *pomagei*, *bogeime* itd.), redko tudi s prilikovanjem v *i* (*zhakite*). V izdajah VK je preglas redek:

⁸ Če primerjamo odraz za nenaglašeni *jat* v SP, pa pri Japlju pri *človek* ni odraza *i*, razen v 1 Mr 5,2, medtem ko ima Dalmatin kar 348 primerov z *i*. Tudi v VK 1800 je stanje enako, npr. *fpoved*, le pri *devica* (2-krat) se ohranja samo *i*.

⁹ Prim. op. 1.

vekumei, tedei : *nai, dai, gmaina, snotraj*. VK 1800 ima le *tedaj, vekomaj*, podobno tudi SP preglasa ne pozna.

2.1.2.2.6 Labializacija ob *k* je značilna za zgodnja besedila: A, P: *koker*, variantno v VK (*koker/kakor*, npr. 1800 le *kokèr* razen v izpeljanki *kakòrshne*), medtem ko ima SP le *kakor*.

2.1.2.3.1 Obe rokopisni besedili vsebujeta tudi nekatere gorenjske premene soglasnikov in soglasniških sklopov, npr. v P *pṣ* > *vš*: *ta nar leushi*; v A: *tj* > *k*: *treki* 'tretji', *pruke* : *prut* 'proti', *mn* > *vn*: *spouni* 'spomni', *rzn* > *rzl*: *fmerstena, smerstl* 'zmrznjena, zmrzniti', *pl* > *fl*: *oskroflen, oskrofi*; *zv* > *zg*: *sgonenje, v* > *b*: *nebesto* itd.

2.1.2.3.2 Zapis končnega trdega *-l* in zložnega *l* je v pridigi še dosledno po izreki (npr. *biu, mogu, imou, terpou, biu, dau, profsu; Sousmi, Souso, popounishi*), v libretu pa redko, večinoma že po tradiciji (A npr. *saklal, prishal, potoshi, svedil, dersal, otl*, 'hotel', *mogl; poln*, pa tudi fonetično: *imou, rekou, shelu* 'želel', *mouzhi* 'molči', *nadoushen*; podobna dvojnica je za *-telj*: *perjatl – perjatu*), v prevodu SP in izdajah VK pa le *-l*.

2.1.2.3.3 V vseh besedilih je variantno opazno tudi prekozložno prilikovanje: npr. *Shlishte, poshlushal*, podobno tudi dvojnično v VK 1790: *fkushnjavo, shkushnjavi, shkushani*, podobno tudi v 1800: *fkushnjavo, shkushani*.

2.1.2.3.4 Mehka *l* in *n* sta večinoma mehkost izgubila: povsod je *l̥* prešel v *l*, tudi v VK in SP, v korenu *kralj-* pa najdemo tudi Dalmatinov *jl*, npr. *A kraileviga, Volo, Lubesen, shiulenje, napeluje*. Za *n̥* je v P in A prevladujoč odraz *jn*: P *terpleine, Govorjeina, A ohraineine, upaine*, celo *jn̥j*: *shiuleinje*, v VK pa odraz *n*, medtem ko se *nj* ohranja predvsem v glagolnikih, npr.: *bo spolnenu*, VK 1779 in ostali VK: *shiulenje, isvelizhanju, osnanenju, dopadajenju, snotrenji* ipd., dvojnično, predvsem v izglasju in pred soglasniki, tudi *jn*: *vupaine, majn, vfkadajni, notrajna* ipd.

2.1.2.3.5 Za vsa besedila je značilno gorenjsko prilikovanje sklopa *šč*: A: *pushavo*, VK: *odpushanje*.

2.1.2.3.6 Protetični *v* je v besedilih ohranjen, v VK do l. 1804: *Navuki, Vupanje*, nato ga opuščajo: VK 1804, 1809: npr. *nauki, upanje*. Pri hočem *h* onemi v P in A (*ozhem*), v VK je že od 1779 *h* ohranjen (*hozhe*), ravno tako v SP.

2.1.2.3.7 Včasih se položajno vrivajo soglasniki, kot v gorenjskem narečju *j* pred *s*, npr. v P *oishter*; A *oistrusti*.

2.1.2.3.8 Za predlog *z/s* v orodniku pozna v obeh rokopisih pogovorno obliko *is* (npr. P *is Sousmi*, A *is gorko kervio*), kar je v VK in SP pisano le kot *s'*.

2.2 V oblikoslovju lahko prepoznavamo skupne splošne značilnosti, ki družijo vsa besedila tega časa in predstavljajo normo do novih oblik sredi 19. stoletja:

- raba dvojnčnih končnic *-u* in *-i* pri samostalnikih v M ed. m., s., npr. v *Navuku, Navuki*;
- pri samostalniku *sin* se še ohranja oblika R/T *-u*: *enga Synu*, tako tudi še v VK ob dvojnici *Syna* (VK 1800);
- končnica *-am* v D mn. in O ed. je posplošena v vseh spolih: npr. VK 1800 *gręham, s'poshelenjam*;
- feminizacija v množini pri pridevniških oblikah: A *fvoje usta*, VK *dobre dela, boshje dela*, toda l. 1804, 1809 že *boshja dela* (feminizacija je značilna tudi za SP);
- vsem besedilom je skupno nerazlikovanje stopnjevanih oblik pridevnika po spolu: npr. *P je bla ta nar hudobnishi*;
- onemevanje samoglasnikov v končniških morfemih *-iga, -ga* se redko pojavlja v rokopisnih besedilih, npr. *P fmertenga, enga – drusiga, presilniga, Suetiga*; A *enga – kriviga, kraileviga*; drugod le ob *-j*: VK 1790 *mojga*, VK 1800: *tvojga, fvojga – tvojiga* (1), *fvojiga* (2);
- ob glavnih števnih od *pet* dalje ni upoštevan delni rodilnik: v vseh VK najdemo rabo kot npr. *ti fheft grehi, ti devet ptuji grehi*;
- nekateri zaimki imajo razlikovalne oblike, kot npr. vprašalne oblike *kakfshne, kakushne*; VK 1800 *kakifhne*.

2.3 V besedju ne opažamo napredka v prid rabe domačih verskih in drugih izrazov niti v mlajših priredbah katekizma, torej lahko govorimo o nespremenljivosti priredb s strani prirejevalcev.

2.3.1 V vseh besedilih se Japelj ni izogibal prevzetim besedam iz nemščine: v pridigi je zaslediti uveljavljene verske germanizme, pa tudi splošne, kot npr. *P antverharje, zviblati, gmein (dellah), gmaha, grimaine, klaguaine, martra, ohernuati* 'varčevati', *urshoh, shegnan ... A: berveshne* 'ferbežne', *poln zvibla, faler, ferbeshen* 'drzen', *frajost* 'svoboda', *se mi gravsha* 'gnusi', *grevalu* 'kesalo', *gvishnu, keha, s kunshijo, martrati, nanucen* 'ne koristen', *pershone, pos(h)trafalu, slaka* 'udarca', *shtemati* 'ljubiti', *strafuje, s(h)tritajozh* 'bojujoč; kljubujoč', *sim urshah* 'sem kriv, sem povzročil', *vahte* 'straže', *visho, samerkati, sagvishana, sashmagana* 'zasramovana', *shounirji* 'vojaki', sicer ima tudi domače izraze, npr. za poimenovanja delov dramskega besedila, kot so *diaine* za 'akt', *perstopik* 'nastop, prizor, scena', pa tudi za druge izraze: *potožiti se* 'pritoževati', *potolažiti*, poleg *vtolažiti* še *potroshtej me, črtiti in sovražiti* itd. Rahlo sled je morda pustilo v pridigi tudi tržaško okolje, ki ga zaznavamo le pri nekaterih romanizmihi: npr. *jest fim kontent* 'sem zadovoljen', *shtazune* 'trgovine'.

2.3.2 Tudi v VK se ohranjajo številne prevzete besede, prevladujoči religiozni termini in splošno besedje, včasih nastopajo tudi s sopomenskimi dvojnicami, npr.:

VK 1790: *aifer, almoshna, andoht, Apostelni, ti brumni, ferbeshnu (vermeffentlich), S. Firma, gmain fodbi, gnada, grevinga, sgrevati, loternija, hudi lushti, misel* ali *manin-go* (die Meinung), *mitel, Offer, napuhu ali offeri* (267), *natirlih vodo, (gori)offrati, pild,*

podobe ali pilde, polonati, shpoganje teh podob (*der Gebrauch der Bilder*), *shtrafinge, samerkati, szagati, tiga obfodenja ali urtelna* (283), *ushafati* (beshaffen), *shegnati, shegnuvanje*, toda za *Reliquien* ima dve domači sopomenki *fvetinje ali oftanike*. Ko omenja različne stopnje duhovnikov, so navedeni še vedno prevzeti izrazi, ob nekaterih tudi domači: *Faimafhtri* (Pfarrer), *drugi Mashniki* (Priester) *inu Diakoni ali Duhouni* (Diakonen) (1790: 159).

3 Primerjava osmih izdaj Velikega katekizma z vprašanji in odgovori (1779–1809)

3.0 V kasnejših priredbah katekizmov za šolo, ki so izhajali v treh desetletjih, se je Japelj oddaljeval od govornih značilnosti, vidnih zlasti pri nenaglašanih samoglasnikih v starejših izdajah, mlajše izdaje od 1793 imajo tudi nekaj besednih zamenjav v korist domačih izrazov. Primerjala sem začetni del katekizma, del z apostolsko vero in deset zapovedi, v VK 1800, ki je l. 2010 digitaliziran, pa sem upoštevala celoto.¹⁰

3.1.0 Presenetljivo se izdaje med seboj jezikovno ne razločujejo veliko, izstopa prva izdaja in po njej posneta tretja (1789) ter po njej četrta – koroška (1790), ki vsebujejo več sočasnih narečnih pojavov, izdaja iz l. 1787 je že nastala pod vplivom prevoda Svetega pisma, ostale so kljub omembi sprememb (1793) bolj ali manj posnete po izdaji iz l. 1787, tudi izdaje, ki v podnaslovu omenjajo pregled in popravke (npr. 1800), večjih jezikovnih izboljšav v smislu poenotenja ali poknjizenja ne vsebujejo. Tudi zadnja, ki je izšla po Japljevi smrti, ni bila bistveno posodobljena. Dve koroški izdaji (1790, 1792), ki naj bi ju uredil Gutsman, ne vsebujeta koroških narečnih prvin, značilnih za tega koroškega jezikoslovca.

3.1.1 Večja razgibanost se kaže v naslovnih, ki nakazujejo nekatere bistvene razvojne spremembe, kot je odprava določnega člena (*ta, ta, to*), ki je razvidna tudi v celotnem besedilu, opuščanje samoglasniškega upada (*veliki* (1787, 1792, 1804, 1809), *velki* (1779, 1789, 1790, 1793, 1800)), akanja (odgovarmi), ki se pojavlja le v dveh izdajah (1789, 1790), koroški odraz za polglasnik v določnem členu *ta*: *Te* (1792), varianta *du-shelah* (1779, 1789, 1790, 1792, 1793, 1809) namesto *deshelah* kot pri ostalih; drugačna – koroška – izrazna podoba v pridevniku *kraljevih* v izdaji iz l. 1792: *kralovih* – za *l* je *l* namesto *jl*, preglas zato ni upoštevan, ostali imajo vsi *krajlevih*; odprava protetičnega v (*poduzhenje*) pri *podvuzhenje* v zadnjih izdajah (1804, 1809); besedotvorno podomačenje poimenovanja besedila: izdaji iz 19. stoletja (1804, 1809) nimata več latinskega obrazila *-us* (*Katekisem*), in pisno podomačenje začetnega *k* (*Catekismus* (1779), ostale izdaje s *k*: *Katekismus*). V zadnjih treh izdajah je poenostavljen zapis za *s* (ni več dvojne *ss*) pri *POSSEBNU* in *ZESSARSKIH*. Zadnji dve izdaji imata pri *očitno* ničto obrazilo

¹⁰ Kratko primerjavo med dvema izdajama velikega katekizma (1789 in 1790) ter prevodom Svetega pisma gl. pri Orel 2009: 17.

(*ozhitu*) namesto obrazila *-en* (*ozhitnu*). Prva in tretja izdaja (1779, 1789) imata namesto *mladih ludy* metonimično poimenovanje *te mladosti*:

1779: TA VELKI CATEKISMUS S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE **TE MLADOSTI** V'ZESSARSKIH KRAJLEVIH DUSHELAH
 1787: TA VELIKI KATEKISMUS S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE MLADIH LUDY V'ZESSARSKIH KRAJLEVIH DESHELAH
 1789: TA VELKI KATEKISMUS S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE **TE MLADOSTI** V'ZESSARSKIH KRAJLEVIH DUSHELAH
 1790: TA VELKI KATEKISMUS S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE MLADIH LUDY V'ZESSARSKIH KRAJLEVIH DUSHELAH
 1792: **TE VELIKI** KATEKISMUS S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE MLADIH LUDY V'ZESSARSKIH KRALOVH DUSHELAH
 1793: TA VELKI KATEKISMUS S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE MLADIH LUDY V'ZESSARSKIH KRAJLEVIH DUSHELAH
 1800: V E L K I KATEKISMUS S'PRA,SHANJAMI , INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSEBNU PODVUZHENJE M L A D I H L U D Y V'ZE,SAR,SKIH KRAJLEVIH DESHELAH
 1804: VELIKI KATEKISEM S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE MLADIH LUDY V'ZESARSKIH KRAJLEVIH DESHELAH
 1809: VELIKI KATEKISEM S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITU, INU POSSEBNU PODUZHENJE MLADIH LUDY V'ZESARSKIH KRAJLEVIH DUSHELAH.

3.1.2 Že navedene razlike kažejo na popravke na pravopisni, predvsem pa na glasoslovni ravni, v izdajah iz 19. stoletja pa so odpravljeni tudi nekateri starejši tujejezični vplivi (določni člen, latinski *-us*).

3.1.3.0 Največ sočasnih govornjenih prvin vsebuje prva izdaja in po njej posneta 3. izdaja (1889). Najbolj približani sodobnemu jeziku sta zadnji dve. Ostale se bolj ali manj ujemajo in razlikujejo le v posameznostih. Navedene bodo le nekatere splošne spremembe, razvrščene po ravninah.

3.1.3.1 Glasovne spremembe se nanašajo na odpravo tradicionalnih dolenskih odrazov v naglašnem položaju v prid gorenjskim (npr. odraz cirkumflektiranega *o*, ki ni zamenjan pri vseh besedah). L. 1800¹¹ *u* ostaja pri *skuzi, pruti, okulistave, kaku* (razen 2-krat *kakó*), *taku* (1-krat *takó*), ne pa pri *Bog, gospod, koliku, nikoli*, podobno tudi ni popolnoma odpravljen odraz za praslovanski naglašeni jat),¹² ter (delni) upad nenaglašnih samoglasnikov, ki ni časovno predvidljiv, v mlajših izdajah ga je sicer manj, a ne v vseh primerih (v izdaji iz l. 1800 nenaglašeni *e* iz jata vedno ostaja pri *spoved*, pri *zapoved* pa prevladuje zapis z upadlim *e: sapóvdi*).¹³ Tudi preglas ni redkejši v mlajših izdajah: pri *gmajna* je

¹¹ Ker je ta izdaja digitalizirana, na naslovnici je v podnaslovu tudi omenjeno, da jo je prevajalec Japelj »zdaj na novo pregledal in popravil«, se dajo preveriti vse pojavitve, tako da pri navedenih primerih ni dvojnic in je to vedno edina izrazna možnost oz. edini odraz. V drugih izdajah so dvojnice možne, ker ni bilo preverjeno celotno besedilo, ampak le določena mesta, ki se med izdajami razlikujejo.

¹² Primere gl. pod točko 2.1.2.1.1.

¹³ Gl. pod točko 2.1.2.2.4.

dvojnica *gmejne* opazna v izdajah iz l. 1787, 1792, 1793, 1800, 1804. Izdaja iz l. 1800 ima dvojnično upoštevan preglas še v naslednjih primerih: *kadaj/kedej*, *kaj/kej*, toda samo *tukej*, *skupej/vkupej* (1) itd. Koroškega odraza naglašnega polglasnika v izrazu za duhovnika (*mešnik* 'mašnik') ne pozna samo celovška izdaja, ampak že pred njo izdaja iz l. 1787: *Mefhnikoviga*. V VK do zadnje izdaje zasledimo tudi ohranjanje neobstojnega polglasnika: *odpuftiki*, *odpuftikou*, prilikovanje *-ev* v *-u*: npr. vedno *zerku* (I/T ed), *buku* 'bukev' (R mn.), medtem ko *-ov* ostaja: 1800: *grehou* /*grehov*, *Angelou*/*Angelov*. Prevladuje ohranitev glagolske predpone *raz-*, razen v treh izdajah, ko preide v *rez-*: VK 1779, 1789, 1790: *resodel*, *resdelenje* (ostale izdaje *rasdelenje*, l. 1800 ostaja *resdelenje* le v kazalu, sicer pa prevladuje *rez-* samo v oblikah glagola *razžaliti* z enim zapisom z *raz-* in dvojnično (2 : 2) v *razluštati*). V VK 1779, 1789, 1790 pa se izjemoma pojavi tudi prehod prednaglasnega *o* v *u* v *poslednji*: *pufledni* : *posledni*; v nedoločniški priponi *-ova-* je posplošen *-uva-* kot v starejših besedilih (npr. *veruvati*, *varuvati*, *spoveduvati*, *imenuvan*, *shegnuvanja* itd.), verjetno gre za podobnost po sedanjiški priponi *-uje-*, ker je posplošena tudi v SP in drugih besedilih gorenjskih piscev: npr. *offruvanje*, *povsdigivanje*, *samerkovanje*.

3.1.3.2 Primerjava nekaterih pojavov po izdajah v posameznih primerih na istih mestih potrjuje zgornje ugotovitve, posebnost je nenaglašeni nosniški *o* v predponi *so-*, ki do zadnje izdaje ostaja z *u*-jevskim odrazom:

1779, 1789, 1790: *gospuda*, *fuffebnu*, *vérujem*, *spóvèdi* /*spoudi*, *kolku*

1787, 1792, 1793, 1800, 1804: *Gospoda*, *fufebnu*, *verujem*, *spovedi*, *koliku*

1809: *Gospoda*, *fofebnu*, *verujem/verjem*, *spóvedi*, *koliku*

3.1.3.3 Primerjava ljubljanske (1789) in celovške izdaje (1790) s prevodom Svetega pisma (1791), ki si časovno neposredno sledijo, razodeva precejšnje spremembe v glasovju, večja ujemanost je z ljubljansko izdajo katekizma:

VK 1789: *rasodel*, *vshę* (3), *fkusi*, *vejditi*, *vsakimu*, *tiifti* (7), *kaku*, *Angeli* (19), *vekomaj*, *Gospod*, *Bog*, *na krishi* (27)

VK 1790: *resodel*, *she* (3), *fkus*, *vedit*, *veiditi*, *vsakimo*, *taifti* (7), *koku*, *ti Angeli*, *vekumei*, *Gospud*, *Bog*, *na krishu* (27)

SP 1791: *ras-ful*, *vshę*, *fkusi*, *vejdil*, *dęlati*, *pruti sonzhnimu sahodu*, *taifti*, *kakú*, *Gospód*, *Bóg*, *v'goręzhim plamęni*

3.2 Oblikoslovne spremembe zadevajo dvojničnost končniških morfemov, kot npr. *-i* in *-u* v mestniku ednine: *Navuki* /*Navuku*; *-u* /*-o* pri pridevniški sklanjatvi: 1779, 1790: *-o*: 1787, 1789 in kasnejše: *-u*: *vsakimo* : *vsakimu*; samostalnik *nedelja* je moškega spola: *ob Nedelih*.

3.3 Besedotvorne spremembe so usmerjene v natančnejše pomensko razlikovanje in se pojavljajo v mlajših izdajah: npr. od 1779 do 1792, tako tudi 1800: *Napelanje* 'uvod' proti *Napelavanje* (1793, 1804, 1809)¹⁴ s spremembo glagolskega vida in poudarkom na trajanju dejanja; (*katoliška*, *božja*) *pravica* proti *pravičnost* v zadnjih dveh izdajah.

¹⁴ Edling ima za nemški Einleitung v svojem prevodu velikega katekizma bolj kalkiran izraz *Noterpelanje*.

3.4 Besedne spremembe, ki so sicer redke, pričakovano zamenjujejo starinske in prevzete lekseme z mlajšimi, poznanimi iz govora (pri krajevnem prislovu zamenjava knjižne oblike s pogovorno ni časovno pogojena), čeprav med verskimi izrazi in splošnopomenovalnim besedjem ostajajo nemčizmi tudi v mlajših izdajah (l. 1800 npr. *andoht* (*srca*), *Firma*, *firmani* ‘birmanec’, *gmajna*, *gnada*, *Jogri* (*Apostelni*), *žegnavati*, *zgrevati* ‘pokesati’ itd., pa tudi kalki: *naprejevzetje*, *amtiče* ‘zadeva’, *noter postaviti* ‘uvesti’ (zakrament rešnjega telesa) itd.

1779: od **ondod**, **života**, **prešuštva** **tribati**

1787: od *ondod*, **telesa**

1789: od *vunod*

1790: od *ondod*

1792: od **tod**, **prešuštva**

1793: od *ondod*

1800: od *ondod*, *zamerhati*, *života/telesi*

1804: *Od ondod*, *telesa*, *zamirkati*

1809: *Od ondod*, *telesa*, *znati*, *prešestvu* ali *nečistost* **delati**

3.5 Primerjava zadnjih dveh izdaj katekizma (zadnja je izšla že po Japljevi smrti in nanjo ni mogel vplivati)¹⁵ kaže na nekatere glasovne (odprava protetičnega *v*, ki se v starejših izdajah sicer spreminja, onemitev *i*- v predponi *iz*-, odprava dvoglasniškega odraza *ej*), oblikovne (ki lahko gredo tudi v smer približanja govorjeni rabi, kot *-mi* v orodniku množine moškega spola namesto etimološke končnice *-i*) in besedne spremembe:

1804: *Navuki*, **Isvelizhar**

1809: *nauki*, **Svelizhar**

1804: *sa Angeli*, **vejdeoZh**

1809: *sa Angelmi*, **vedoZh**

1804: **samirkati**, *pravi*

1809: **snati**, *rezhe*

4 Sklep

Različna Japljeva prevodna in izvorna besedila izkazujejo dokaj neenotno izrazno podobo, ki je dobila najbolj dovršeno, pa tudi najbolj tradicionalno obliko v prevodu Svetega pisma. Zato bo v prispevku posebej predstavljen razvoj izrazne podobe njegovega pisanja, kot se izkazuje v začetnih rokopisnih zapisih, in sicer v osnutku pridige in v prevodu libreta *Artaxerxes* pred l. 1779 ter v prvi izdaji dela *Ta Velki Catekismus s'prashanjami inu odgovormi sa ozhitnu inu possebnu podvuzhenje te mladosti v zessar-skih krajlevih dushelah* (1779), ki vsebujejo izrazitejše gorenjske narečne značilnosti, v primerjavi z osmimi mlajšimi izdajami (1787, 1789, 1790, 1792, 1793, 1800, 1804, 1809), ki niso zgolj ponatise, temveč so v njih opazne tako pravopisne kot posamezne jezikovne (tudi razvojne) spremembe.

¹⁵ Enake jezikovne pojave kot v izdaji iz l. 1804 vsebuje tudi izdaja iz l. 1800.

Viri

A = *Artaxerxes*. Rokopis v Arhivu Slovenije. Kopije v NUK, Ms 1807.

P = *Pridiga*. Rokopis v Arhivu Slovenije. Kopije v NUK, Ms 1807.

VK 1779 = *TA VELKI KATEKISMUS S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE TE MLADOSTI V'ZESSARSKIH KRAJLEVIH DUSHELAH*. V' Lublani: vtisnene, inu se najdejo pèr Joan. Fridrihu Egerju.

VK 1787 = *TA VELIKI KATEKISMUS S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE MLADIH LUDY V'ZESSARSKIH KRAJLEVIH DESHELAH*. U' Lublani: vtisnene, inu se najdejo pèr Joan. Fridrihu Egerju.

VK 1789: *TA VELKI KATEKISMUS S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE TE MLADOSTI V'ZESSARSKIH KRAJLEVIH DUSHELAH*. V' Lublani: vtisnene, inu se najdejo per Joan. Frider. Egerju.

VK 1790 = *TA VELKI KATEKISMUS S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE MLADIH LUDY V'ZESSARSKIH KRAJLEVIH DUSHELAH*. V' Zelouzi: vtisnjene, inu se naidejo per Ign. Kleinmayru.

VK 1792 = *TE VELIKI KATEKISMUS S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE MLADIH LUDY V'ZESSARSKIH KRALOVIV DUSHELAH*. V' Zelouzi: vtisnjene, inu se naidejo per Ign. Kleinmayru.

VK 1793 = *TA VELKI KATEKISMUS S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSSEBNU PODVUZHENJE MLADIH LUDY V'ZESSARSKIH KRAJLEVIH DUSHELAH*. U' Lublani : vtisnene, inu se najdejo pèr Joan. Fridrihu Egerju.

VK 1800 = *VELKI KATEKISMUS S' PRAŠANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITNU, INU POSEBNU PODVUZHENJE MLADIH LUDY, V' ZEŠARŠKIH KRAJLEVIH DESHELAH*. *Kateřiga je is Nemřhkiga na ,Slovenřki Jesik preřtaval, inu sdaj na novu preględal, inu popraval Juri Japel, 1800*. NUK: www.dlib.si/URN:NBN:SI:doc-PBR5CH32.

VK 1804 = *VELIKI KATEKISEM S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITU, INU POSEBNU PODVUZHENJE MLADIH LUDY V'ZESARSKIH KRAJLEVIH DESHELAH*. U Lublani: natisnenu, inu na pródaj per Joann. Reęerju.

VK 1809 = *VELIKI KATEKISEM S'PRASHANJAMI, INU ODGOVORMI SA OZHITU, INU POSEBNU PODUZHENJE MLADIH LUDY V'ZESARSKIH KRAJLEVIH DUSHELAH*. U Lublani: natisnenu, inu na pródaj per Joann. Reęerju.

Biblia slovenica. CD-rom. Izdala Svetopisemska družba.

Literatura

Josip BENKOVIČ 1894: Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj. *Dom in svet* 2, 3(7). 33–56, 65–74.

Anton BREZNIK 1928: Japljev prevod sv. Pisma. ČJKZ VII. 77–106.

Aleksandr Dmitrievič DULIČENKO 2004: Neznani rokopi Jurija Japlja o slovenskem jeziku iz leta 1773. *Slavistična revija* 52/1. [49]–70.

- Joža GLONAR: Jurij Japelj. V: *Slovenski biografski leksikon 1925–1991*. Elektronska izdaja. Ur. Petra Vida Ogrin. SAZU, ZRC SAZU, 2009. URL: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0838/VIEW/>.
- Jernej KOPITAR 1808: *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: W. H. Korn. <http://www.archive.org/details/grammatikersla-00kopigoogole>
- Jožica NARAT 1999: *Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja*. Disertacija. Mentorici: Martina Orožen in Irena Orel. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. (Tipkopis)
- Irena OREL 2009: Starejša besedila kot vir za preučevanje zemljepisnih jezikovnih različkov. V: *Slovenska narečja med sistemom in rabo (Obdobja 26)*. Ur. Vera Smole. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 3–22.
- – 2010: Normativnost osrednjega slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja. *Slavistična revija* 58/1. 29–41.
- Martina OROŽEN 1996a: Slovnicična in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802). V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 251–269.
- – 1996b: Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda Biblije (1584–1784–1791). V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 270–288.
- Uroš URBANIJA 2004: *Jurij Japelj – življenje in delo*. Magistrska naloga. Mentor Igor Grdina. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Japljeva krščanska terminologija pri osnovnem verskem pouku in v cerkvi

ANDREJA LEGAN RAVNIKAR

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Ljubljana
alegan@zrc-sazu.si

Primerjalna jezikoslovna analiza terminov na vzorčnih besedilih v skoraj tristoletnem razvojnem loku je pokazala nekatere tipološke značilnosti temeljne krščanske (katoliške) terminologije v narodnoprrodni dobi. Izkazalo se je, da je bil Jurij Japelj tipični predstavnik starejše generacije; sodobnikom je bil za zgled, vendar je s stališča terminologije ostajal v okvirih tradicionalne katoliške leksike. Tudi manj primerne prevzete termine je po večini ohranjal, ker so jih verniki razumeli in so bili ustaljeni; enako domače, ki so izviralci še iz predknjižne tradicije. Moderna vokalna redukcija in izgovor izglasnega *l*, z vsemi posledicami na glasoslovni ravnini, v oblikoslovni paradigmatiki in besedotvorju, sta pustila sledi v izgovarjavi ter zapisu prevzetih in domačih verskih terminov.

A comparative linguistic analysis of terms on sample texts taken from an almost three-hundred-year developmental period showed certain typological characteristics of fundamental Christian (Catholic) terminology in the era of national revival. It also transpired that Jurij Japelj was a typical representative of the older generation – he was a role model to his contemporaries, yet stayed within the boundaries of traditional Catholic lexicon from the standpoint of terminology. He also kept the less appropriate borrowed terms, because they were understood and were also more established; the same goes for local terms which dated to the period before the standard language was formed. Modern vocal reduction and pronunciation of the word-final /*l*/ – with all the implications for phonetics, paradigmatic morphology and word-formation – left traces in the way borrowed and local religious terms were pronounced and written down.

Ključne besede: Jurij Japelj, temeljni krščanski (katoliški) termini, protestantski katekizmi v 16. stoletju, katoliški katekizmi 17. in 18. stoletja, izmenjave terminov

Key words: Jurij Japelj, basic Christian (Catholic) terms, 16th-century Protestant catechisms, 17th- and 18th-century Catholic catechisms, exchange of terms

0.1 Bogoslovec, cerkveni pisec, pesnik in jezikoslovec Jurij Japelj se glede na svoja najbolj ustvarjalna delovna leta uvršča v zgodnjo generacijo slovenskih narodnoprrodnih piscev. Objavljati je začel leta 1779, ko je prevedel prvi uradni šolski učbenik v slovenskem jeziku *Ta velki Katekismus s prashanjami inu odgovormi*, delovni zagon pa je Japlju – zaradi vedno bolj odkritega nasprotovanja mlajših sodelavcev pri prevajanju

Stare zaveze (1791–1802) – začel občutno pojenjevati na prelomu iz 18. v 19. stoletje. Pomembno naključje v njegovem življenju je bilo, da je bil Japelj eden tesnih sodelavcev ljubljanskega škofa Herbersteina, vplivnega katoliškega reformatorja, ki mu je bila zaupana odgovorna naloga: oblikovanje in organizacija janzenistično obarvanega knjižnega programa. Kot pripadnik reformnega katolicizma je Karel Herberstein povezoval svoje versko prepričanje¹ z novimi smernicami vladanja Jožefa II., ki je s cerkvenopolitičnimi reformami oblikoval »državno cerkev« (jožefinizem). Absolutistični avstrijski vladar je vlogo države na verskem področju krepil na različne načine: uvedel je tolerančni patent (1781), spremenil cerkvene upravne enote, ukinjal samostane, ki se niso ukvarjali s šolstvom ali karitativno dejavnostjo, odpravil nekatere praznike, namesto škofijskih je uvajal generalna državna semenišča, verouk pa je postal obvezen šolski predmet. V spremenjenih okoliščinah je katekizem postal državni šolski učbenik, pri njegovem pisanju so sodelovali državni uradniki. To je povzročilo ločitev med krščanskim naukom v cerkvi (ob nedeljah, praznikih) in v šoli, ki so ga prav tako poučevali duhovniki.²

0.2 Japelj se je torej znašel pred zahtevnimi nalogami: v slovenskem jeziku pripraviti racionalistično zasnovan učbenik za osnovni verski pouk, nov lekcionar, molitvenik in zbirko cerkvenih pesmi, potrebno je bilo tudi prevesti in prirediti nova pridržna besedila. Najzahtevnejša naloga je nedvomno bila, da je s sodelavci organiziral, pripravil in prvokrat izpeljal projekt celotnega katoliškega prevoda Svetega pisma. Kratak historiat njegovih objav izpričuje, da je z veliko zavzetostjo postopno uresničeval zastavljene cilje. Kot prvo tiskano delo je Japelj leta 1779 objavil dvojezični slovensko-nemški *Ta velki katekismus s prashanjami inu odgovormi*, ki je bil ponatisnjen v enojezičnih izdajah, npr. 1787, 1793, 1804, 1809, in dvojezično, npr. 1789. Leta 1784 je izšel prvi zvezek prevoda Biblije: *Sveto pismo Novega testameta*, ki ga je Japelj pripravil skupaj z Blažem Kumerdejem. Istega leta so bile prevedene *Cerkovne pesmi, litanije inu molitve*, ki so izšle v treh ponatisih (1785, 1788, 1804). Dve leti kasneje 1786 je Japelj iz nemščine prevedel *Zbrane molitve* in izdal drugi del *Svetega pisma Novega testameta*. S priredbo dela *Listy inu Evangelia* (s ponatimi v letih 1787, 1792, 1800, 1803, 1806) je nadaljeval katoliško tradicijo izdajanja lekcionarjev. Upošteval je svoje predhodnike Dalmatina, Hrena, Paglovca in Pohlina; z izkušnjami pri prevodu *Novega testameta* (1784–1786) pa je Japelj izboljšal lekcionar v tolikšni meri, da so se vse kasnejše ljubljanske izdaje do Ravnikarja (1816) zgledovale po njem (Breznik 1917: 333). Leta 1791 je izšel prvi del *Svetega pisma Starega testameta* v dveh zvezkih, leta 1796 pa tretji zvezek, ki ga je Japelj prevedel s sodelovanjem M. Šraja. Zaradi teoloških razhajanj in kritik Japljevega jezika, ki so prišle od mlajših prerodnih delavcev (J. Škrinjar, J. Rihar, A. Traven, M.

¹ Gre za nekoliko drugačne poglede na maševanje, obhajanje, odklanjanje tradicionalnih ljudskih oblik pobožnosti, poudarjanje premišljevalne in poglobljene molitve itd. Gl. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (1991: 160–165), Snoj (2004: 257–279). O idejah reformnega katolicizma v avstrijskih deželah, ki so se prepletale z interesi absolutističnega vladarja, gl. Dolinar (2004: 7–20).

² Kateheti so pri šolskem pouku uporabljali metodo didaktičnih vprašanj in odgovorov, ki so se jih učenci učili na pamet. V razsvetljenem, t. i. jožefinskem katekizmu je bilo več prostora posvečenega racionalističnemu dokazovanju verskih resnic kot razlagam Svetega pisma; vera naj sloni na razumu, ne na božjem razodetju. O značilnostih šolskega verouka gl. Snoj (1985: 393–394).

Wolf), mu je bil projekt odvzet (Breznik 1928: 93–95). Na pobudo škofa Herbersteina je Japelj leta 1794 pripravil *Pridige za vse nedele skuzi lejtu* v dveh delih. Medtem ko je verske priročnike prirejal po nemških, italijanskih ali francoskih virih, mu je bila Dalmatinova *Biblia* (1584) primerjalno z latinsko vulgato glavni vir pri pripravi katoliškega svetopisemskega prevoda.³

0.3 Temeljni fond slovenske krščanske terminologije, ki se je uporabljal v priročnikih za osnovni verski pouk, smo analizirali na zgledu Japljeve prve izdaje nemško-slovenskega katekizma *Ta velki Katekizmus s' prashanjami inu odgovormi* (1779) in ga primerjali s prvim enojezičnim slovenskim ponatisom (1787). V jezikoslovno analizo smo pritegnili tudi Japljev t. i. mali katekizem *Ta mali katekizmus s' prashanjami inu odgovormi sa te nar manjši otroke*, ki je bil dodan lekcionarju *Lysti inu evangelia* (1787). Za primer govornje verske besede v cerkvi smo paberkovalno pregledali kratke in zgoščene *Pridige za vse nedele skuzi lejtu* (1794), ki so oblikovane po strogih racionalističnih merilih. Najstarejše, najbolj ustaljene krščanske termine, katerih tradicija s katoliškimi molitvenimi, spovednimi obrazci, odlomki pridig in cerkvenimi pesmimi sega v srednjeveško predknjižno obdobje, smo primerjali z ustreznici v protestantskih in katoliških katekizmih. V primerjalno analizo smo vključili naslednja dela: J. Dalmatin: *CATEHISMVS* (1580), P. Trubar: *CATECHISMVS* (1550), J. Čandik: *CATECHISMUS* (1615), J. L. Schönleben: *CATECHISMUS* iz lekcionarja *EVANGELIA INU LYSTUVI* (1672), M. Kastelec: *NAVUK CHRISTIANSKI* (1688), o. Hipolit Novomeški: *CATECHISMUS* iz lekcionarja *EVANGLIA INU LYSTUVI* (1715) in F. M. Paglovec: *CATECHISMUS*, dodatek k priredbi *SVESTI TOVARSH ENGA SLEDNIGA CHRISTIANA* (1742). Primerjava je potekala tudi s katekizemskimi besedili, ki so jih pripravili Japljevi sodobniki. V ožjem osrednjeslovenskem prostoru je bil znan Pohlinov *TA MALE CATECHISMUS* (1768), na Dolenjskem so uporabljali katekizem stiškega opata Tauffererja *KRATKI SA-POPADIK KERSHANSKIGA NAVUKA SA OTROKE INU KMETISKE LUDY* (1770), ki je doživel več ponatisov. Na Koroškem je po Japljevem zgledu O. Gutsman izdal *TA VELKI KATEKISMUS S PRASHANJAMI INU ODGOVARM* (1790). V knjižnojezikovnih različicah vseh treh notranjeavstrijskih dežel je bil večkrat ponatisnjen Parhamerjev katekizem; za primerjavo smo izbrali prvo izdajo za Kranjsko *CATECHISMUS* (1760). Najmlajše delo, ki smo ga pritegnili v primerjavo, Vodnikov t. i. napoleonski katekizem *KERSHANSKI NAVUK SA ILLIRSKE DESHELE* odraža duha novega časa (1811).

1 Primerjalna jezikoslovna analiza je pokazala nekatere tipološke značilnosti krščanske terminologije v narodnoprerdni dobi. Izkazalo se je, da je bil Japelj tipični predstavnik starejše generacije; sodobnikom je bil za zgled, vendar je ostajal v okviru tradicije predhodnih in sočasnih izdaj katekizma. Občutnejše spremembe v verskem izrazju (in v terminologiji na drugih strokovnih področjih) napoveduje šele Valentin Vo-

³ Breznik se je lotil podrobne analize virov za prevod Svetega pisma (1928: 78–90). Besedišče v Japljevem in Dalmatinovem prevodu Biblije je M. Orožen soočala v več prispevkih (1983: 153–179), od katerih so najpomembnejši zbrani v monografiji (1996: 251–288). Samostalniki je na vzorčnih biblijskih besedilih primerjala J. Narat (1999: 58–173), glagol v biblijskih prevodih pa M. Merše (2009: 42–44, 145, 150–151, 155–156, 158–159, 169, 172, 174–175, 180–183, 186, 220–221, 226–227, 230, 232–237).

dnik (1811) na prelomu iz 18. v 19. stoletje. Primerjalna analiza jezikovnega gradiva je namreč pokazala, da se v terminološkem besedju ni zgodilo toliko sprememb in izmenjav, kot bi jih morda pričakovali v več kot dvestoletnem razvoju knjižnega jezika. Kot posebnost krščanske leksike v razmerju do terminologije na drugih strokovnih področjih je na tem mestu potrebno poudariti, da se je fond slovenskih ustreznice iz t. i. svetih jezikov po potrebi postopno širil, razvojnega spreminjanja pojmovne vsebine krščanskega strokovnega izrazja v okviru katoliškega verskega nauka – v smislu novih spoznanj, odkritij, kar se dogaja na drugih strokovnih področjih – pa ne moremo pričakovati. Spremembe na pomenski ravnini krščanskega (katoliškega) termina so se npr. zgodile ob razkolu krščanske cerkve v 16. stoletju (protestantski termini), večja dinamika pa se je v večstoletni tradiciji dogajala na izrazni ravnini.⁴ Vzroki za izmenjave krščanskih terminov in druge razvojne spremembe terminološke leksike ob koncu 18. stoletja so bili različni: prevladujoča pokrajinska pripadnost piscev (gorenjščina), vedno večji razkorak med dejanskim govorom 18. stoletja in tradicionalno normo zapisa (Ahačič 2008: 117–122), razvojne spremembe (arhaizmi), besedna in besedotvorna neustreznost (kalki), drugačni jezikovni nazori. »Japljeve« osnovne verske termine, ki so bili v rabi pri »krščanskem navuku« in katoliških obredih v cerkvi, smo razvrstili glede na izvor.

1.1 Prevzeti termini

1.1.1 Prevzeti izrazi tvorijo številčnejšo skupino krščanskih terminov. Ker je prostor osrednjih slovenskih narečij segal v latinsko-nemško interesno območje pokristjanjevanja, je bilo veliko terminov sprejetih iz latinščine, po večini z nemškim posredovanjem; nekateri tudi neposredno iz nemščine. V primerjavi s termini iz predknjižne katoliške tradicije se je v dobi protestantske reformacije zaradi novih poimenovalnih potreb občutno povečal delež prevzetih, (dobesedno) prevedenih in na novo ustvarjenih verskih izrazov. To so bili protestantski verski termini, ki so se oblikovali v opoziciji do tradicionalnih katoliških. V drugi polovici 18. stoletja se pri Japlju dosledno potrjuje izrazje iz katoliške predknjižne in deloma pomensko spremenjene protestantske knjižne tradicije: *ajfer*, *almožnja* (*almožnodajanje*), *andoht* (*andohtliv*), *britof*, *bruma* (*brumen*, *brumnost*), *cehmaster*, *erb/erbič* (se enakovredno izmenjujeta), *far*, *fajmošter* (z različicami, npr. *fajmaster* pri Kastelcu), *fraj*, *ferdamani*, *gajžlati* (*gajžlanje*), *gmajna* (teh svetnikov), *gnada*,⁵ (*gnada božja* povsem pre-

⁴ O oblikovanju protestantske terminološke in druge leksike gl. Novak (1986; 2001; 2004: 65–244), Legan Ravnikar (2008: 15–33) idr.

⁵ V izbranih besedilih protestantskih piscev sta oba izraza z besednima družinama številčno približno enakovredna in redko izpričana v prirednih zvezah »*gnadliv* ino *milostiv* biti«. Termina, ki sta bila sprva pomensko razločevalna, sta dosegla v 16. stoletju enak pomen (Rajhman 1977: 127–128). V obdobju katoliške preno-ve se *milost* in *gnada* izmenjavata v enaki sobesedilni rabi, v identičnih prilastkovnih zvezah, redko sta potrjena v dvojničnem nizu *gnada* ino *milost*. Pri Čandku in Schönlebnu se v molitvenih obrazcih še ohranja *milost* (npr. v zdravamariji), drugod pa se zamenjuje s terminom *gnada*, ki postaja vedno pogostejši. Naj naštejem nekaj zgledov zvez: *božja milost*, *velika ino neizgruntana milost*, *telesna dela* (*svete*) *milosti*, *dela te telesne milosti*; *božja gnada* in *gnada božja*, *gnada svetega duha*, *gnada tega s. Sakramenta*, *posvetočča gnada*, *gnada tega evangelija*, *gnada te vere*. V narodnoprerodni dobi je *gnada* izrinila zgodnjekrščanski termin *milost* na obrobje rabe, kajti le-ta se ne pojavlja pri Pohlínu, Japlju, v kranjski izdaji Parhamerja niti pri Tauffererju ali Gutsmanu. Odklonilno stališče do prevzetega izraza, ki so ga zaradi večstoletne rabe verniki na prostoru osrednjih slovenskih narečij sprejeli za svojega, je pod vplivom novega jezikovnega nazora (purizem) zavzel šele Vodnik (Legan Ravnikar 2001/2002: 127–128, 177–178, 243–244).

vladuje v osrednjem oz. kranjskem knjižnem jeziku), *grevenga*,⁶ (*žegnani*) *gvanti*, *joger*, *kloster*, *lon*, *martra*,⁷ *ofer*, *peršona*,⁸ (božji) *rov*, *roženkranc*, *štrafenga*, *trošt*,⁹ *žalbat* (poslednje *žalbanje*), *žegen* (*žegnan*, *žegnani*, *žegnovanje*, *žegnati*). Tudi večina najstarejših terminov, ki so bili sprejeti neposredno iz nemščine, je bila v pisni in ustni tradiciji v drugi polovici 18. stoletja še trdno zakoreninjena; posamični zgledi so živi tudi v današnjem ljudskem verskem izrazju (npr. *žegnanje*, *nesti k žegmu*). To značilnost je v razmerju govornjena »božja« beseda proti zapisanemu verskemu nauku v katekizmu potrebno izpostaviti v primerjavi z Japljevimi pridigami (1794). V priročniku za duhovnike (pridigarje) so namreč izpričani nekateri prevzeti krščanski termini, ki so očitno prihajali iz ust posvečenega govornca v cerkvi, v jeziku, ki je bil privzdignjen nad vsakdanjo govorico, tem pa se je Japelj v katekizmih pretežno izogibal: *andoht*, *andohtliv*, *arcat* (Jezus Kristus), *brumen*, *brumnost*, *falš vest*, *falš ali lažniva vest*, *farman*, *ferbežnost*, *ferdaman*, *ferdamanje*, *glihenga*, *gmerati* (*nagmerane* dobrote), *jogri* Kristusovi, *kaštigati* (»naše mesu s postam kaštigati«), *lebanje*, *loternik*, *lušt*, *mitel*, *nezmasnost*, *nuc*, *rajtenga*, *rajtenga ali odgovor*, *ofert*, *sodnik ali rihter*, *šac* (*šaci* milosti, *šaci* za nebesa), *šonati*, *špot*, *urtel ali obsojenje*, *vižati*, *vohernik*, *žlak*.

1.1.2 Internacionalizmi, ki so jih (zahodni) krščanski narodi sprejeli iz latinščine ali z njenim posredovanjem iz grščine, Slovenci tudi posredno prek nemščine, so se v slovenščini ohranili do današnjih dni.¹⁰ Naj naštejemo nekaj tovrstnih zgledov, ki so izpričani tudi pri Japlju: *advent*, *angel*, *arhidiakon*, *diakon*, *evangelium* (izmenjuje se posamič z *evangelij* le pri protestantih), *farizej*, *kaplan*, *kardinal*, *katekizmus*, *kor*, *levit*, *menih*, *oltar*, *papež*, *prelat*, *škof*, *tempelj*, *zakristija*.

1.1.3 V besedilih iz druge polovice 18. stoletja lahko opazujemo soočanje starejših in mlajših glasoslovnih različic iz nemščine sprejetih terminov, npr. *vinkuštni dan*, *vinkušti* pri protestantih in v obdobju katoliške prenovne, kasneje *finkuštni prazniki*, mlajše *binkoštna nedelja*; starejše *firma*, *firmati* itd., mlajše *birma*, *birmanec* (Vodnik).¹¹ Mo-

⁶ Stalne zveze s prevzetim terminom, npr. *molitve obudenja te grevence*, *čeznarurna grevenga*, *popolnoma grevenga*, *nepopolnoma grevenga*, povsem prevladujejo. Medtem ko so protestantski pisci dosledno rabili tradicionalni katoliški izraz *grevenga*, ki so ga pomensko preoblikovali, je za obdobje katoliške prenovne značilna nepredvidljiva izmenjava prevzete in manj pogosto rabljenih domačih tvorjenk, ki se pojavljajo tudi v prirednih zvezah, npr. *prava žalost ino srčna grevenga*, *grevenga ino žalost* (in obratno), *grevenga ino žalovanje čez te grehe*.

⁷ V besedilih 17. stoletja je raba nihala kot pri protestantskih piscih: *Kristusovo trpljenje*, *sveto trpljenje*, *bridko trpljenje*, *veliko trpljenje* ali *Kristusova martra*, *večna martra*, *večno peklensko trpljenje*. Pri Japlju in večini drugih piscev prerodne dobe se dosledno uveljavljajo le tvorjenke s prevzeto besedotvorno podstavo.

⁸ Prim. *ta prva peršona v sveti trojici*; *ta tretja peršona v sveti trojici* (Pohlin *sveto trojinstvo*, pri Vodniku poleg *trojica božja* še *trojnost božja*); *tri božje peršone*; *en sam Bog v naturi ino tri osebitva ali peršone* (Pohlin); *lastni ali peršonski grehi*.

⁹ *Trošt* z besedno družino je bil od časa pokristjanjevanja naših prednikov trdno zasidran v terminološki rabi, npr. *troštar teh brumnih pravovernih kristjanov*, *troštar Sveti Duh*, *troštarica*, *troštati/potroštati*, *troštan/potroštan*.

¹⁰ Redki so bili v 19. stoletju prevedeni, npr. *nadangel* namesto *arhangel*, ali so se povsem prilagodili slovenskim oblikoslovnim zakonitostim, npr. izgubili so latinske končnice: *evangelij* namesto *evangelium*, *katekizem* namesto *katekizmus*.

¹¹ O kronologiji prevzemanja iz nemščine in diahronih spremembah gl. Striedter-Temps (1963: 91–92).

derna vokalna redukcija, ki je najbolj radikalno posegla v gorenjščino, dolenjščino in govor Ljubljane z okolico, je pustila sledi v izgovarjavi in posledično pri zapisu prevzetih krščanskih terminov, npr. *polonvavc*, *štrafvavc* (Bog), *prizenca* (Japelj, iz pridižnica), *vinkšt* (Pohlin, iz vinkušti). Izgovarjava izglasnega in predsoglasniškega $\text{ɫ} > \text{u}$, ki jo lahko opazujemo v večini slovenskih narečij, je pustila sledi tudi v zapisu terminov: *štalt*, *štavt*, *štaut*.

1.1.4 Malo je primerov, ko je zelo star, ustaljen termin v drugi polovici 18. stoletja – tudi pri Japlju povsem izginil iz nabožnih priročnikov, npr. *leben*,¹² *rihtar*, *rihtni stol*, (duhovna) *špiža*, *špižati*, *štalt/štavt*.¹³ Nekateri od njih se v Japljevih pridižnih besedilih ponovno pojavljajo: *štalt* tiga kruha, *pild*.¹⁴

Če povzamemo bolj ali manj živahno izmenjavo krščanskih terminov v več kot 200-letni tradiciji slovenskega knjižnega jezika, ugotovimo, da je bilo nadomeščanje starih, ustaljenih prevzetih terminov proces, ki je star kot knjižni jezik. Spričo drugačnega jezikovnega koncepta in sociolingvističnih okoliščin je izmenjavo prvi začel Krelj, v osrednjem prostoru pa sta jo v začetku 17. stoletja nadaljevala katoliška reformatorja Tomaž Hren in njegov sodelavec Janez Čandik.¹⁵ Proti koncu 18. stoletja je načrtno izmenjavo določenih prevzetih krščanskih terminov z domačimi tvorjenkami – bolj ali manj dosledno tudi na drugih strokovnih področjih – sprožil Valentin Vodnik, manj odločno, a včasih prav na presenetljivih mestih že Pohlin in Japelj. Proces izmenjave je potekal postopoma, z nestalnimi prirednimi zvezami in pojasnili, da ne bi bilo prizadeto načelo razumljivosti in nedvoumnosti rabe, npr. *muka ali martra* (prim. Pohlin *trpljenje ino martra J. K.*), *milost ino / ali gnada božja*, *evangeli*, *to je dobro oznanilo* pri Vodniku, posamični dvojnični nizi *dediči ali erbi* pri Japlju in Gutsmanu, posamič *dedič nebeškega življenja* pri Pohlinu. Vodnik se je vse bolj dosledno izogibal nekaterim iz nemščine sprejetim terminom, npr. izrazu *grevenge*: *nadnaturallyno*, *vsesplošno*, *narveksi obžalovanje grehov*, *popolno obžalovanje*, *nepopolno obžalovanje*, *obuditi obžalovanje grehov*, medtem ko se tovrstni zgledi pri Pohlinu (*obžalovati grehe*, toda: *obudjenje grevenge* itd.) in Gutsmanu (*žalovanje čez razžaljenje božje*) pojavljajo le posamič. Večpomenko *ofer* je Vodnik zamenjal z izrazom slovanskega izvora *dar*: *dar svete maše*, njegovi sodobniki pa so še pisali *ofer*, npr. Gutsman: *ta sveti (v)*

¹² O izmenjavi *leben* in *življenje* v 17. in 18. stoletju pri Čandku, Schönlebnu, Alasii da Somaripa, Hipolitu, Kastelcu in Paglovcu gl. Legan Ravnikar (2008: 47–48). Pri protestantskih piscih je prevladoval (*večni*) *leben*, tudi v pomenu 'posvetno življenje, ki je v skladu s krščanskim naukom', termin *život* pa je skoraj brez izjeme izpričan v pomenu 'tuzemeljsko bivanje' (Legan Ravnikar 2008: 26–27).

¹³ Še pri Pohlinu je izpričana zveza *štaut tega kruha ino vina* (redko *štaut ali znamenje tega kruha*). Prim. Čandik: *pod kruha ino vina podobah*, pri Kastelcu raba niha: *podoba – štalt* v prid prevzetega izraza (zglej v: Legan Ravnikar 2001/2002: 164), medtem ko je pri protestantskih piscih 16. stoletja raba stalne zveze *ta štalt tega kruha ino vina* izpričana brez konkurenčne domače tvorjenke.

¹⁴ Podobno stanje kažejo cerkvene pesmi v 18. stoletju pri Stržinarju, Paglovcu, Lavrenčiču, Redeskiniju, Pohlinu, Rupniku (1784 je edini prevedel celotno jožefinsko katehitično pesmarico), Japlju, kot dodatki v Parhamerjevih katekizmih, v izdajah Evangelijev inu listov, npr. *andoht*, *arcat*, *brumen*, *cviblati*, *fratan*, *ferdaman*, *fruhti* (Boga), *gajžlanje*, *gajžlati*, (peklenska) *gartra*, *gmerati*, *joger*, *leben*, *lon* (*polonati* itd.), *peršona*, *porajžati* (v večnost), *rajtenga*, *špiža*, *špot*, *špotljiv*, *štavt* (kruha), *viža*, *zažihrtati* (večnega življenja) (Smolik 1963: 198–259).

¹⁵ Prim. Čandik: *gmajna* (*ali vkupuživanje*) *svetnikov*, Kastelec tudi: *tovarištvo teh svetnikov*. V apostolski veri se *gmajna* pri vseh ohranja.

ofer svete maše, (*v*)*ofer svete maše*, *mašni ofer*, *nekrvavi ofer*. V jezikovnem gradivu se izmenjujejo še naslednji pari: *štrafati* (in besedna družina) – *kaznovati*, *almožna* – *vbogajme dajanje* (Vodnik), *bugejmedajanje* (Pohlin), *lon* – *plačilo*, *martra* – *trpljenje* (redko *večno trpljenje*, *trpljenje ino bridka martra Jezusa Kristusa* (Pohlin)),¹⁶ *ta požalban* – *pomazan ali posvečen* (Vodnik), *poerbani greh* – *Adamov greh* – »*perrojene*« *greh* (Pohlin) – *izvirni greh* (Vodnik), *gnada* – *milost*.¹⁷ V drugi polovici 18. stoletja so se dokončno umaknili iz knjižne norme prevzeta poimenovanja grešnih dejanj, ki so jih v knjižni jezik vpeljali že protestanti, npr. *fals* pričovanje, *cagovanje*, *cviblanje*, *lotrija*, *nid*, *ofert*, *šentovanje*, *špotovanje*, *štritanje*, *vtragljivost*, *zažmaganje*. Pri Japlju se postopek izmenjave kaže v prirednih zvezah terminoloških dvojnic: *napuh* ali *ofert* (Vodnik le *napuh!*), *loternija* ali *nečistost*, *nid* ali *nevošljivost*.¹⁸

1.2 Domači termini

1.2.1 Pri Japlju in sodobnikih, ki so v drugi polovici 18. stoletja pisali nabožne priročnike, niso več potrjeni nekateri krščanski termini, ki so bili časovno oddaljeni (arhaizmi) ali jih niso poznali v gorenjskem prostoru. Tovrstni posamični zgledi se nazadnje pojavljajo v obdobju katoliške reformacije oz. verske prenovе: večpomenski termin *bogastvo* 'troedini Bog', 'božanstvo', npr. »nerazdeljena enakost tega *bogastva*«, »*bogastvi* so tri božje persone«, *bogastvo* v sveti trojici (prim. v protestantizmu Legan Ravnikar 2001/2002: 117). V 18. stoletju so bili arhaizmi tudi termini, kot *trigub* v teh peršonah (Hipolit), redko *odpustek* 'odpuščanje' (»*odpustek* vseh svojih grehov«). *Život* 'telo' (Schönleben, Hipolit, Paglovec)¹⁹ se razen enkrat v Pohlinovem katekizmu (1768) drugod ne pojavlja, v pomenu 'življenje' pa ga še najdemo v Japljevih pridigah. Zgled zelo stare stalne zveze je »vstal od *smrti*«, ki se namesto mlajše »vstal od *mrtvih*« pojavlja v apostolski veri. Starejša terminološka zveza v očenašu »reši nas od *zlega*« se umika mlajši »reši nas od *hudega*« (prim. *zlo* ali *hudo* pri Hipolitu).

1.2.2 Pri Japlju so se ohranila zelo stara, ustaljena poimenovanja za božjega sina, ki se razlikujejo od tistih v vzhodnoslovenskih knjižnih različicah 18. stoletja: *arcat*, *bese-dnik*, *izveličar*, *goripostavlavec*, *jagnje božje*, *kralj*, *mesija*, *odrešenik*, *pastir*, *pomočnik*, *postavodajavec*, *premagavec*, *razsvetljenik*, *rešnik*, *sodnik*, *srednik*, *trošt*, *vučenik*, *zago-vornik*, *ženin* (Legan Ravnikar 2001/2002: 230).

¹⁶ V 17. in začetku 18. stoletja se pojavljajo naslednje stalne zveze: *sveto trpljenje* (Hipolit), *martra ino trpljenje*, *peklensko trpljenje*, *časna štrafenga*, *večna štrafenga*, *štrafenga v pekli*, *štrafenga te zgublene škode*, *štrafenga teh počutkov* (Kastelec). V 16. stoletju je v knjižnih virih povsem prevladoval prevzeti termin, sprejet iz pravnega izrazja posvetnih oblasti, in sicer v stalnih zvezah: *božja štrafenga*, *štrafenga tega greha*, *časna štrafenga*, *večna štrafenga*.

¹⁷ Posamični primeri termina *milost* so izpričani v kranjski izdaji Parhamerja, pri Pohlinu, Japlju, Tauffererju in Gutsmanu: *božja milost*, *milost božja*, *posebna milost*, *neizgruntana milost*, *neskončna milost*, *sveta milost*. Pri Vodniku se *milost* praviloma pojavlja v priredni zvezi z *gnado* (Legan Ravnikar 2001/2002: 243).

¹⁸ Medtem ko je pri Čandku potrjen le *napuh*, so kasnejši pisci dodali prevzeto besedo *ofert*. *Loternija* ali *nečistost* imajo vsi pisci, Čandik spet *nevošljivost*, ostali pisci *nid* ali *nevošljivost*. Medtem ko se pri Čandku pojavlja »na božji milosti odvupati ali *cagati*«, je drugod potrjen le prevzeti izraz *cagati*.

¹⁹ Prim. *vstajenje mesa* (Čandik, Schönleben), *vstajenje tega života* (Hipolit, Paglovec), *vstanje tega telesa* (Alasia, sodobna raba iz takratnega govorjenega jezika?).

1.2.3 Posamezni zgledi krščanskih terminov, ki so jih rabili Japelj in sodobniki, kažejo na ustalitev novega besedotvornega vzorca: pogosto rabljen termin *kristjan* je povsem prevladal nad izrazom *kršččnik*,²⁰ *vsmiljeni/usmiljeni* (z besedno družino) je prevladal nad *milostivi, milostivni*, ki se še ohranja s posamičnimi zgledi.²¹ Medtem ko je bila stalna zveza *gospodnja molitov* trdno vpeta v tradicijo, se mlajša *gospodova molitev* šele uveljavlja (Vodnik). Spremembe se dogajajo v predponskih obrazilnih morfemih, npr. predponsko obrušeni termini iz žive rabe tudi v knjižni normi povsem prevladajo nad predponsko polnimi: **iz-** > **s-**, npr. *skušnjava, spoved* z besednima družinama.²² Nekaterim pridevnikom se priponski obrazilni morfem podaljša z **-en**: starejši viri navajajo *vsigamogočnost, vsigamogoči* Bog, Japelj ima *vsigamogočnost, vsigamogočni* Bog.²³

1.2.4 Najbolj produktiven besedotvorni vzorec z visoko frekvenco rabe v besedilih, ki je v zgodnjih stoletjih knjižnega jezika izkazoval več besedotvornih pomenov, potrjujejo izpeljanke (tudi druge stopnje) s priponskim obrazilom **-nje**, npr. med sadovi Svetega duha (Schönleben) so bili: *potrpljenje* 'potrpežljivost', *radodajanje*, 'radodarnost', *dolgozanašanje* 'zvestoba', *zdržanje* 'vzdržnost'.²⁴ Da se v govornem jeziku stare tvorjenke niso prav hitro umikale iz rabe, prepričljivo dokazujejo zgledi iz pridig, npr. *izlaganje* 'razlaga', *odrešenje* 'odrešitev', *posvečenje* (teh izvoljenih) 'posvetitev', *potrpljenje* 'potrpežljivost', *končanje* 'konec', *nevsmilenje* 'neusmiljenost', *vnebohojenje* (Vodnik *vnebohod*).

1.2.5 Vedno večji razkorak med pisnim in govornim jezikom so sprožile glasoslovne spremembe,²⁵ ki so povzročile premike tudi na drugih jezikovnih ravninah. Najbolj so opazni zgledi nihanj, ki se odražajo v različnih besedotvornih variantah, največkrat pa v neenotnih glasoslovnih in (pravo)pisnih variantah, kot so: *molitou, molituv, molitu, molitva*, (le Vodnik) *molitev; cerkov, cercou, cirkuv, cerku, cirku, cirkva, cerkev; pekel, pakal, pekou, pacou; mašvanje; spovd* (daljše *izpoved* ni več), *spoudnik/spovdnik* (*spovednik* le še pri Hipolitu); *dvica* Marija; *pridgar, pridigvanje; s postam; angel varh; erbšina* v nebesih; *dobre dela*.

²⁰ Kot pri protestantih 16. stoletja je bil tudi v času katoliške preнове *kršččnik* povsem ustaljen (dosledno Čandik, Hipolit: *katoliški kršččnik*). *Kristjan* se uveljavlja pri Kastelcu (*katoliški kristjan, ž kristjana, kristjanstvo*) in Paglovcu, *kršččnik* pa se izkazuje le s posamičnimi zgledi, in sicer pri Gutsmanu, Tauffererju in v kranjski izdaji Parhamerjevega katekizma.

²¹ V 17. in prvi polovici 18. stoletja so zgledi *vsmiljenje, vsmiljeni, nevsmiljeni, prevsmiljeni, vsmiliti* se še redki.

²² Konkurenčna razmerja predponsko polnih in predponsko obrušanih glagolov, ki so rezultat mlajše razvojne faze jezika (živi jezik!), se pojavljajo že pri protestantskih piscih. Če je bila oblikovna razlika med dvema glagoloma pomensko izrabljena, se konkurenčno nasprotje ni oblikovalo (Merše 2009: 230–231).

²³ Konkurenčnost obrazilnih morfemov **-ovit** in **-oviten** na eni strani oz. dodajanje obrazilnega morfema **-en** zaradi tvorbe po analogiji na drugi strani se kaže že v protestantskih biblijskih besedilih, npr. *imenit* : *imeniten, strahovit* : *strahoviten* itd., tudi v enkratnih poskusih, npr. *zvest* : *zvesten* (Legan Ravnikar 2008/2009: 83–84).

²⁴ Prim. pri protestantih 16. stoletja, npr. *krst* : *kršččovanje, obhajilo* : *obhajanje* (redko), *ofer* : *ofranje, ofrovanje* itd. (Legan Ravnikar 2008: 124–125).

²⁵ O pravopisu v treh predelavah Bohoričeve slovnice (1715, 1755, 1758), posebej o izgovarjavi oz. glasovnih vrednostih črk prim. Ahačič (2009a, 2009b).

2 Primerjalna analiza osnovnih krščanskih (katoliških) terminov v zadnji četrtini 18. stoletja je pokazala, da je bila tradicija poimenovanja temeljnih verskih pojmov, ki sega do zgodnjega srednjega veka, izjemno močna, skrb za posodabljanje verskih besedil – zlasti v besedišču in skladnji – pa sorazmerno skromna. Zanimivo je, da se nekateri manj primerni prevzeti termini, kot *andoht*, *ofert*, *šac*, *štalt kruha*, pojavljajo v Japljevih besedilih, namenjenih za javno nastopanje v cerkvi, ne pa v učbenikih za verski pouk, kar bi lahko kazalo na delni razkorak med pisnim in govornim jezikom tudi v izbiri strokovnega izraza. Izmenjav terminov je pri Japlju sorazmerno malo, npr. *dediči* ali *erbi*, *napuh* ali *ofert*. Na izrazni ravnini se v primerjavi s starejšimi viri kažejo razlike v glasoslovju, pravopisu, oblikoslovju (sklanjateni vzorci) in v besedotvornih različicah, tako pri domačih kot prevzetih terminih: *spovdnik*, *angel varh*, *pridgar*, *s postam*, *molitu*, *štrafvavc*.

Navedeni viri

- ČC 1615 = Janez ČANDIK, 1615: *CATECHISMUS*. Augsburg.
DC 1580 = Jurij DALMATIN, 1580: *CATEHISMVS*. Ljubljana.
GK 1790 = Ožbalt GUTSMANN, 1790: *TA VELKI KATEKISMUS S PRASHANJAMI INU ODGOVORMI*. Celovec.
HEiL 1715 = HIPOLIT NOVOMEŠKI, 1715: *EVANGELIA INU LYSTUVI (CATECHISMUS)*. Ljubljana.
JK 1779 = Jurij JAPELJ, 1779: *TA VELKI KATEKISMUS S PRASHANJAMI INU ODGOVORMI* (nemško-slovenski). Ljubljana.
JK 1787 = Jurij JAPELJ, 1787: *TA VELIKI KATEKISMUS S PRASHANJAMI INU ODGOVORMI* (2. izdaja). Ljubljana.
JLiE 1787 = Jurij JAPELJ, 1787: *LYSTI INU EVANGELIA*. Ljubljana.
KNC 1688 = Matija KASTELEC, 1688: *NAVUK CHRISTIANSKI*. Ljubljana.
PC 1760 = (Ignacij PARHAMER), 1760: *CATECHISMUS*. Ljubljana.
PK 1768 = Marko POHLIN, 1768: *TA MALE CATECHISMUS*. Dunaj.
PZT 1742 = Franc Mihael PAGLOVEC, 1742: *SVESTI TOVARŠ ENGA SLEDNIGA CHRISTIANA (CATECHISMUS)*. Ljubljana.
ŠEiL 1672 = Janez Ludvik SCHÖNLEBEN, 1672: *EVANGELIA INU LYSTUVI (CATECHISMUS)*. Gradec.
TKN 1770 = Franc Ksaver TAUFFERER, 1770: *KRATKI SAPOPADIK KERSHANSKI-GA NAVUKA SA OTROKE INU KMETISKE LUDY*. Ljubljana.
VKN 1811 = Valentin VODNIK, 1811: *KERSHANSKI NAVUK SA ILLIRSKE DESHELE*. Ljubljana.

Literatura

- Kozma AHAČIČ 2008: Govor in njegov zapis v prvih stoletjih zgodovine slovenskega knjižnega jezika. V: *Spisi o govoru*. Ur. Primož Vitez. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. 111–124.
- 2009a: Obravnava pravopisa v treh predelavah Bohoričeve slovnice (1715, 1557, 1758). *Slavistična revija* 57/3. 399–413.
- 2009b: Pregled jezikoslovnih zapisov o slovenščini v neslovničnih knjižnih in rokopisnih delih 1672–1758: 1. Schönleben, Kastelec, Valvazor, Svetokriški, Vorenc, Hipolit. *Slavistična revija* 57/4. 563–602.
- Anton BREZNIK 1917: Literarna tradicija v Evangelijih in listih. *Dom in svet* 30. 170–174, 225–230, 279–284, 333–347.
- 1928: Japljev prevod Sv. pisma. *Časopis za jezik, književnost in zgodovino* 7/1–4. Ljubljana: Seminar za slovansko filologijo. 77–106.
- France M. DOLINAR 2004: Teološko ozadje Herbersteinovega časa. V: *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba. 7–20.
- Joža GLONAR 1925: Japelj Jurij. V: *Slovenski biografski leksikon* I. Ur. Izidor Cankar s sodel. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka. 382–385.
- Jože KORUZA 1990: Japelj, Jurij. V: *Enciklopedija Slovenije*. 4. zvezek. Hac–Kare. Gl. ur. Marjan Javornik. Ljubljana: Mladinska knjiga. 269.
- Andreja LEGAN RAVNIKAR 2001/2002: *Obredna terminologija v razvoju slovenskega knjižnega jezika*. Doktorska disertacija (računalniški iztis). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- 2008: *Slovenska krščanska terminologija: od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Lingua Slovenica).
- 2008/2009: Besedotvorna podoba slovenske knjižne leksike 16. stoletja s poudarkom na pridevniških tvorjenkah. *Slavistična revija* 56/4, 57/1. 69–91.
- Majda MERŠE 2009: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Linguistica et philologica 23).
- Jožica NARAT 1999: *Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja*. Disertacija. Mentorici: Martina Orožen in Irena Orel. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. (Tipkopis)
- France NOVAK 1986: Razvojne tendence v besedišču slovenskih protestantskih piscev. V: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (Obdobja 6)*. Ur. Breda Pogorelec in Jože Koruza. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 389–402.
- 2001: Kako so protestantski pisci 16. stoletja poimenovali nove pojme. V: *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*. Ur. Marko Kerševan. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 103–120.
- 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Linguistica et philologica).

- Martina OROŽEN 1983: Dialektalna in leksikalna interferenca v zgodovinskem razvoju slovenskega knjižnega jezika. V: *Seminar SJLK* 19. Ur. Helga Glušič - Krisper. Ljubljana. 153–175.
- 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- 2001: F. M. Paglovec kot soustvarjalec kranjskega knjižnega jezika v prvi polovici 18. stoletja. V: *Paglovčev zbornik: referati s simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 70–78.
- Jože RAJHMAN 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literozgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Anton Martin SLOMŠEK 1852: III. Rajni Jurij Japel, lepa zvezda slovenskega slovstva. *Drobtince za novo leto 1852*. 121–129.
- Marijan SMOLIK 1963: *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. Inavguralna disertacija. Ljubljana.
- Alojzij Slavko SNOJ 1985: Naši katehetski viri in učbeniki od razsvetljenstva do srede dvajsetega stoletja. *Bogoslovni vestnik* 45. 389–410.
- 2001: »Ljudstvo ... jasno in razumljivo poučujemo«. V: *Paglovčev zbornik: referati s simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 96–103.
- 2004. Versko poučevanje v času škofa K. J. Herbersteina. V: *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.
- Hildegard STRIEDTER-TEMPS 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*. Wiesbaden: Im Kommission bei Otto Harrasowitz.
- Uroš URBANIJA 2004: *Jurij Japelj – življenje in delo*. Magistrsko delo (računalniški iztis). Mentor Igor Grdina. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Zgodovina cerkve na Slovenskem*, 1991. Ur. Metod Benedik in ur. odbor. Celje: Mohorjeva družba.

Glagolske kategorije pri Japlju v luči protestantske tradicije

MAJDA MERŠE

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Ljubljana
majda.merse@zrc-sazu.si

Preverjanje rabe glagolske leksike in glagolskih kategorij (časovnosti, naklonskosti, vidskosti, načina in vrstnosti glagolskega dejanja) v Dalmatinovi *Bibliji* kot vzorcu najbolj ustaljenega knjižnega jezika v začetnem (protestantskem) razvojnem obdobju in v prvem krščanskem prevodu Svetega pisma ali Japljevi *Bibliji*, ki je nastajala v letih 1784–1802, je odkrilo večje število razlik, od katerih je le nekaj sistemsko modifikacijskih.

Velik del glagolske leksike, ki so jo uporabljali slovenski protestantski pisci 16. stoletja, je ohranjen tudi v Japljevem prevodu. Primerjalno je bilo odkritih tudi nekaj novosti, ki dajejo slutiti sočasne ubesedovalne tendence (npr. *obdelovati*, *požegnati*, *zalaz(o)vati*, *zaničovati*). Mednje npr. spada nadomeščanje glagolov s prevzeto podstavo z domačimi sopomenkami (npr. *ferahitati* → *zaničovati*), dvovidskih glagolov s tvorbeno in vidskopomensko razvidnejšimi glagoli (npr. *žegnati* → *požegnati*), nadomeščanje redko ali neosrednje rabljenih glagolov z bolj uveljavljenimi (*množiti* → *gmerati*) itd. Izbira nasprotnega člena vidskega para (npr. *troštati* → *potroštati*, *vkup plesti* → *vkup splesti*; *vpasti* → *vpadati*), glagolske tvorjenke namesto opisa ali obratno (npr. *pasti* → *biti pastir*, *postati pijan* → *opijaniti se*), glagola, ki označuje dovršitev dejanja, ali glagola (pogosto tudi zgradbe z deležnikom), ki označuje stanje, vezano na dovršitev dejanja iz istega vzročno-posledičnega razmerja (npr. *postati luč* → *biti luč*, *imeti moža* → *dobiti moža*, *razprostreti se* → *biti razprostrt*) hkrati kaže na obvladovanje vidskega sistema in na poznavanje splošno uveljavljenih izbirnih možnosti pri ubesedovalnem procesu. Do opaznejših pomenskih razlik med prevodoma pa nasprotno prihaja zaradi izbire glagolov, ki – večinoma s pomočjo predpone – vrstno karakterizirajo glagolsko dejanje (npr. *gledati* → *pogledati*).

Med postopke, ki so vplivali na spreminjanje časovnega sistema, spada že opaženo (Orožen 1996: 260–263) nadomeščanje predpreteklika s preteklikom ter opuščanje strukture *imeti/hoteti* + *nedoločnik* in prihodnjega sedanjika v korist (opisnega) prihodnjika. Primerjava je nadalje pokazala na razlike glede izbire načina (tvornika ali trpnika) in glede izraznih načinov izražanja trpnosti, pa tudi glede naklonskega »barvanja« vsebine povedi. Prevoda se npr. razlikujeta glede izbire načinov izražanja namere in glede izražanja velelosti za tretjo osebo. Po primerjalni poti je bila kot značilnost Japljevega svetopisemskega prevoda odkrita tudi na različne načine izpeljana skrajševalna tendenca. K skrajševanju in obvestilnemu zgoščevanju povedi je veliko pripomogla raba deležnikov.

The analysis of verbal lexicon and verbal categories (time, mood, aspect, manner and aktionsart) used in Dalmatin's Bible as a sample of the most established standard language in the initial (Protestant) developmental period and also in the first Christian translation of the Bible, i.e. Japelj's translation of the Bible (1784–1802), reveals a considerable degree of variation and only some of it is due to systemic modification.

A large part of the verbal lexicon used by 16th-century Slovenian Protestant authors is preserved in Japelj's translation of the Bible. By means of comparison a few novelties were uncovered, hinting at simultaneous tendencies of wording (e.g. *obdelovati*, *požegnati*, *zalaz(o)vati*, *zaničovati*). Under this category fall, for example, the substitution of verbs with a borrowed stem with local synonyms (e.g. *ferahtati* → *zaničovati*), two-aspect verbs with formationally and aspect-semantically more transparent verbs (e.g. *žegnati* → *požegnati*), the substitution of rare verbs with more common ones (*množiti* → *gmerati*), etc. The command of the aspect system and the great understanding of common wording possibilities allowed the translator to opt for the opposite part of the aspect pair (e.g. *trošati* → *potrošati*, *vkupplesti* → *vkup splesti*; *vpasti* → *vpadati*), choose a verbal complex word instead of a description, or vice versa (e.g. *pasti* → *biti pastir*, *postati pijan* → *opijaniti se*), select a word that marks completion of an act or use a verb (frequently also a participle) that marks a state tied to the completion of an act derived from the same cause-effect relation (e.g. *postati luč* → *biti luč*, *imeti moža* → *dobiti moža*, *razprostreti se* → *biti razprostrti*). More pronounced semantic differences between the two translations are, on the contrary, due to the selection of the verb that, primarily with the help of the prefix, characterises the verbal act (e.g. *gledati* → *pregledati*).

The already observed (Orožen 1996: 260–263) substitution of 'predpreteklik' (past perfect) with the past tense and the abandonment of the structure *imeti/hoteti* (to have/to want) + infinitive in favour of the (descriptive) future tense are among the processes that influenced the tense system. Analysis has revealed differences in the selection of the voice (active or passive), the way the passive is expressed and also in terms of how the mood of the sentence is 'shaped'. The two translations differ in the manner of expressing intention and the imperative. The comparative approach also demonstrated that Japelj in his translation of the Bible had a tendency to shorten the sentences and pack them with information, which is something he managed to achieve with the use of the participle.

Ključne besede: slovenski knjižni jezik 16. stoletja, Dalmatinov biblijski prevod, Japljev biblijski prevod, glagolska leksika, glagolske kategorije

Key words: standard 16th-century Slovenian language, Dalmatin's translation of the Bible, Japelj's translation of the Bible, verbal lexicon, verbal categories

0 Preverjanje rabe glagolske leksike in glagolskih kategorij (časovnosti, naklon-skosti, vidskosti, vrstnosti glagolskega dejanja in načina) v Dalmatinovi *Bibliji* kot vzorcu najbolj ustaljenega knjižnega jezika v začetnem (protestantskem) razvojnem obdobju in v prvem celotnem tiskanem katoliškem prevodu Svetega pisma ali Japljevi *Bibliji*, ki je nastajala v letih 1784–1802, je odkrilo večje število razlik, od katerih je le nekaj sistemsko modifikacijskih. O obojem – o glagolski leksiki in o glagolskih kategorijah v prvih dveh celovitih biblijskih prevodih – je bilo že zapisanih več zanesljivih ugotovitev.¹ Namen pričujočega prispevka je povzeti, dopolniti in zaokrožiti vedenje o značilnostih rabe opazovanih glagolskih kategorij glede na prakso v obeh primerjanih prevodih.

¹ Prim. zlasti Orožen 1996: 251–288, o razlikah glede rabe časov tudi Merše 1997, zlasti 19–22, o rabi deležnikov in deležij na -č in -ši Jesenšek 2005: 87–103 itd.

1 Velik del glagolske leksike, ki so jo uporabljali slovenski protestantski pisci 16. stoletja, je ohranjen tudi v Japljevem prevodu. Primerjalno pa je bilo odkritih nekaj novosti, ki enako kot zamenjave znotraj prekrivnega dela (domačega in prevzetega) besedja dajejo slutiti razvojno pogojene ubesedovalne tendence. Med razlikovalno, v knjižnih izdajah 16. stoletja neuporabljano besedje spadajo tudi naslednji glagoli: *obdelovati*, *oprašovati* 'spraševati', *pogmerati*, *poiti se* (*voda se je pošla*), *požegnati*, *pritepsti se*, *razšteti*, *švigati* (*ogenj šviga*), *vdjati*, *zalaz(o)vati*, *zamoči*, *zaničovati* itd.

1.1 Eno izmed osrednjih, dobro vidnih in zato večkrat omenjanih tendenc predstavlja nadomeščanje glagolov s prevzeto podstavo oz. opisa s prevzeto (samostalniško) sestavino z domačimi sopomenkami (npr. *ferahtati/za špot imeti* → *zaničovati*).² Tendenco, ki je postopno pripeljala do razvojnih premikov, dokazujejo tudi številne druge nadomestitve, potekajoče znotraj prekrivnega besedja: npr. *martrati s truditi* ali *nadlegovati*, pa tudi *arcnovati z zdraviti*, *flikati (mreže) s popravljati (mreže)*, *gvantati z oblačiti*, *stolmačen s prestavljen*, *šentovati s preklinjati*, *žalbat z mazati* itd. Npr.: *nefalshamo Boshje befsede* (DB 1584: III,97b) – *tudi Boshjo befedo ne pázhimo* (JB 1786¹: X,287); *Ieft fim Abrama bogatiga sturil, isvuna tiga, kar fo Mladenizhi fhpendali* (DB 1584: I,9a) – *jeft fim Abrama bogatiga sturil; Svunaj tęga, kar fo hlapzi fnędli* (JB 1791: I,49).³

Mednje je mogoče šteti tudi nadomestitve glagolskih kalkov s sopomenkami, ki ne kažejo sledov tujega tvorbenega vpliva,⁴ večkrat pa tudi z ustaljeno rabljenimi prevzetimi sopomenkami. Npr.: *doli djati visokote* → *razdjati visočine*, *doli leči* → *vleči se*, *gori narediti kraljestvo* → *napraviti oblastovanje*, *gori vstati* → *vzdigniti se*, *gori vzdigniti roke* → *vzdigniti roko*, *naprej prinesti kruha* → *ofrati kruh*, *vun razglasiti se* → *razglasiti se* itd. Npr.: *On je doli djal te Vifokote, inu je Pilde resbil, inu Malikouške Borshfte, possękal* (DB 1584: I,214b) – *On je vifozhine rąsdjål, fiębre rąsdróbil, lóge posękal* (JB 1802: II,501); *Natu je Amnon doli legęl, inu fe je bolan sturil* (DB 1584: I,174b) – *Amnon fe tedaj vļęshe, inu fe bolniga stury* (JB 1802: II,200); *Sakaj od vas fe je vun resglafsila tiga GOSPVA befseda* (DB 1584: III,111a) – *Sakaj od vafs fe je befsęda tiga Gospóda rąsglafsila* (JB 1786: X (1. izd.), 386); *MELhifedek pak Salemski Kralj je naprej pęrneffel Kruha inu Vina* (DB 1584: I,9a) – *Melchisedech Kralj Salemski pak je kruh inu vinu óffral* (JB 1791: I,48) itd.⁵

² Puščica kaže na uporabo v Japljevem biblijskem prevodu.

³ Na prizadevanje za zmanjšanje besednih nemčizmov v Japljevem biblijskem prevodu glede na Trubarjev jezik je opozoril že Kopitar (1808: 54–55), ki hkrati pripominja, da bi ponovna gramatično-kritična revizija novega, to je Japljevega prevoda glede germaniziranosti jezika lahko še marsikaj odstranila (npr. rabo osebnih zaimkov, členov itd. (Kopitar 1808: 55)). O opuščanju prevzetih besed prim. Orožen 1996: 273–286; Merše 1986a: 381–382, 1988: 386 in 394–395, 1989a: 199, 1989b: 156, 1998: 149–150. Tudi J. Narat (1999: 48–107) v okviru semantične analize samostalnikov, ki so na primerjanih mestih uporabljeni v Dalmatinovem in Japljevem biblijskem prevodu, opozarja na več smeri zamenjav: tako domači kot prevzeti samostalniki iz DB 1584 so v Japljevem prevodu lahko nadomeščeni bodisi z domačimi ali prevzetimi (Narat 1999: 48). Po številu zamenjav se takoj za najpogostejšo smerjo *domači samostalnik* → *domači samostalnik* uvršča smer *prevzeti samostalnik* → *domači samostalnik* (Narat 1999: 48–75).

⁴ Na tovrstne zamenjave (*gori vftati* → *vftati*), opravljene v Japljevem biblijskem prevodu, je opozarjal že Breznik 1917 (1982): 50. Prim. tudi Merše 1986a: 382.

⁵ Prizadevanje prevajalcev Japljeve *Biblije* za zmanjšanje vpliva nemščine na slovenski knjižni jezik se kaže tudi v opuščanju zelo očitnih primerov kalkirane vezave glagolov. Npr.: *On je tudi fvojo Mater, Maeho, od te flushbe poftavil* (DB 1584: I,195a) – *Zélú Maaho fvojo mater je odftavil* (JB 1802: II,363). Prim. Merše 1986b: 93–94.

1.1.1 Toda tako kot večino jasno vidnih zamenjevalnih smeri tudi to spremljajo nasprotni pojavi, npr. številni ostanki iz nemščine prevzetega glagolskega besedja in celo obratno usmerjene zamenjave. K številčnosti zadnje skupine prispeva tudi pogosta, večkrat nadomestna raba glagolskih kalkov, kar dokazuje njihovo še vedno zelo trdno zakoreninjenost v splošni rabi.⁶ Npr.: *NOah pak je sturil en Altar GOSPV DV* (DB 1584: I,6a) – *Noe pak je en Altar gori poštavil Gofpódu* (JB 1791: I,28) – zamenjava je pogosto izpričana; *edan drusiga jesika nebo resumel* (DB 1584: I,7b) – *edèn tiga drusiga ne bó saftópil* (JB 1791: I,37).

1.2 Prepoznavna je tudi tendenca nadomeščanja dvovidskih glagolov s tvorbeno in vidskopomensko razvidnejšimi glagoli. Namesto glagola *žegnati*, ki je bil v 16. stoletju zelo pogosto rabljen, se je v JB začel uporabljati predponsko tvorjeni dovršnik *požegnati*. Npr.: *Inu Bug je fedmi dan shegnal, inu ga je povfvetil, satu, ker je on na taišti pozhival od vfěh fvojh del* (DB 1584: I,2a) – *Inu on je poshegnal ta fedmi dan, inu ga je povfvetil: sató, ker je on na taišti dan pozhival od vfīga fvojga dęla* (JB 1791: I,6).

1.3 Prav tako je opazna tendenca nadomeščanja glagolov, ki so bili v 16. stoletju redko ali neosrednje rabljeni, z bolj uveljavljenimi. Slednji so glede na vidskosistemske potrebe lahko bili tudi izhodišče za nove tvorjenke. Tako se je namesto glagola *množiti* iz DB 1584⁷ v JB uporabljal glagol *gmerati*, na katerega se tvorbeno naslanja tudi predponski dovršnik *pogmerati* itd.⁸

Zamenjave pa so doživljali tudi pomensko širši glagoli. Nadomeščale so jih pomensko bolj specializirane ustreznice. Nadomestitev izrazito širokopomenskega glagola *delati* (*vrt*) 'obdelovati' z ustrežnejšim nedovršnikom *obdelovati*, ki se tvorbeno opira na dovršnik *obdelati*, je omogočil obstoj para, ki se je v protestantskem besednem zakladu z uporabo dovršnega člena *obdelati* šele napovedoval.⁹ Npr.: *INu GOSPV D Bug je vsel Zhlovęka, inu ga je poštavil v'ta Vęrt Eden, de bi ga delal inu varoval* (DB 1584: I,2b) – *Góspod Bóg je tędaj vsęl zhlovęka, inu ga je v'Paradish tiga veřsela poštavil, de bi ga obdęloval, inu varuval* (JB 1791: I,7–8).

⁶ Na dejstvo, da so bili glagolski kalki še vedno trdna sestavina besednega zaklada Japljevega biblijskega prevoda, je opozoril že Breznik 1917 (1982): 49–50. Na izrazitejšo vezanost glagolskih kalkov na pogovorno raven v desetletjih po izidu Japljevega biblijskega prevoda posredno kaže način njihovega prikaza v Murkovem slovarju. Prim. Merše 2003: 98.

⁷ V 16. stoletju je bil glagol *množiti* praktično omejen le na DB 1584, navajajo pa ga tudi BH 1584 in oba Megiserjeva slovarja, *gmerati* pa je bil splošno razširjen. Celó v DB 1584, kjer se pojavljata obe sopomenki, je razmerje med njima 2 : 1: *gmerati* se pojavlja 41x, *gmerati se* 27x, *množiti* 21x, različica *s se (množiti se)* pa 13x. Glagola sta v Registru Dalmatinove *Biblije* tudi sestavini istega ustreznicega niza, kjer je *množiti* (z glasoslovno različico *vnožiti*) opredeljen kot narečni, hkrati pa celo kot hrvaški izraz: *Gmérati* (Crajniki) *vnoshyti* (Sloveniki, Besjazhki) *mnoshyti, poveh/hovati* (Hervazki, Dalmatiniki, Iltrianiki, Craihki) (DB 1584: III, CcIVb).

⁸ Npr.: *Jeft hozhem tebi veliku beteshou naloshiti* (DB 1584: I,3a) – *Jeft bóm pogmeral nadloge tvojsa nořszhiga ftanú* (JB 1791: I,11).

⁹ Slednji se v DB 1584 pojavlja dvakrat, vendar v zvezah (*obdelati drevo s sekiro, gank s kuřrom*), ki ne dokazujeta pomena 'načrtno pripravljati zemljo in vanjo saditi, sejati'.

1.3.1 Na nadomestno izbiro sopomenskega predpanskega dovršnika *odpasti* v JB namesto prvotnega *pasti* v DB 1584 je vplivala večja usklajenost s predložnozvezno okolico: npr. *ali v tretymnajstim lejtj, fo ony od njega bily padli* (DB 1584: I,8b) – *v tim trynajstim lejtj fo od njega odpadli* (JB 1791: I,46). Več tovrstnih primerov kaže, da je bilo prizadevanje za predpansko-predložno usklajenost načrtno, zato jo je mogoče prištevati med razlikovalne značilnosti Japljevega prevoda. Npr.: *is roke tvojga Synu, hozhem je [Krajlefstvu] jest odtèrgati* (DB 1584: I,191b) – *is roke tvojiga fyna bóm toiftu istergal* (JB 1802: II,338).

1.4 Tvorjenke, ki so glede na protestantsko besedno izbiro nove (npr. *omesiti* → *zmesiti*, *vprašati* → *oprašovati*, *izložiti* → *razložiti*), posredno kažejo bodisi na naraščajočo prodornost ali zgolj na preizkušanje tvorbeno primernosti nekaterih besedotvornih obrazil (npr. predpon *po-* in *za-*; izbira med blizupomenskima glagoloma *prešteti*, ki je bil v 16. stoletju pogosto rabljen, in Japljevim predlogom *razšteti*, ki bi mestoma lahko uzaveščal pomensko sestavino ločevanja posameznih delov, se je razvojno razrešila v korist glagolov *prešteti* in *sešteti*).¹⁰ K prepoznavnosti te tendence in k utrjevanju rabe posameznih obrazil prispevajo tudi zamenjave, temelječe na pogostnostnih preureditvah znotraj prekrivne leksike: *vkusiti enu malu medu* → *pokusiti enu malu medu* ali *vbrisati svoja usta* → *obrisati si usta*. Npr.: *Taku je tudi ene Prešfuhšnice pot, ta poshre inu vbrifhe fvoja úfta, inu pravi: Jest néšim ništèr hudiga sturila* (DB 1584: I,328a) – *Táka je tudi pôť ene prešfuhšnice, katèra jè, inu po tem, kir fi je vufsta obrifala, pravi: Nifim hudiga sturila* (JB 1798: V,95).

1.5 Pričakovano neujemalna je tudi Japljeva izbira glagolov rekanja, ki se kažejo kot prevodno manj odvisna besedno-pomenska skupina, sestavno pa vplivana deloma od individualnih, deloma pa od navad okolja ali dobe.¹¹ Med najpogostejše nadomestitve sodita: *je djal* → *je rekal/rekoč*. Npr.: *Inu on je djal: Gdu je tebi povèdal, de fi nag?* (DB 1584: I,3a) – *Inu (Bóg) je k'njemu rekâl: Kdó je tèdaj tebi povèdal, de fi nag* (JB 1791: I,10); *inu je [Eva] rodila Kaina, inu je djala* (DB 1584: I,3b) – *inu je [Eva] rodila Kajna, rekózh* (JB 1791: I,13). Prirejeno dialoški situaciji in kot njen sestavni del je pogosto enostransko rabljen tudi glagol *odgovoriti*. Npr.: *Inu GOSPVD Bug je klizal Adama, inu je djal k'njemu: Kej fi ti? Inu on je djal: Jest sim flifhal tvojo šhtimo* (DB 1584: I,3a) – *Inu Gospód Bóg je Adama poklizal, inu je djal k'njemu: Kej fi? Katèri je odgovóril: Jest sim flifhal tvój glafs v'Vèrti* (JB 1791: I,10).

¹⁰ Npr. *More li en Zhlovik prah na Semli šhtéti, taku je bo tudi moglu tvoje Séme šhtéti* (DB 1584: I,8b) – *aku en zhlovèk móre prah tè semle rás-šhtéti, taku bó on tudi samogèl tvojo rodovino rás-šhtéti* (JB 1791: I,45); *Poglej na Nebu, inu šhtej te Svède: le li je morejh ješhtéti?* (DB 1584: I,9b) – *Poglej pruti Nebęsam, inu rás-šftej svède, zhe mórejh* (JB 1791: I,50); *Popeljal ga je ven in mu rekel: »Poglej proti nebu in preštez zvezde, če jih moreš prešteti!«* (SP 1996: 66).

¹¹ Ugotovitev o individualno obarvani izbiri glagolov rekanja v Dalmatinovi *Bibliji* v odnosu do prevodne predloge, pa tudi v odnosu do kasnejših biblijskih prevodov, je potrdilo več opravljenih primerjav (o tovrstnem razmerju med Dalmatinovo *Biblijo* in Lutrovo prevodno predlogo prim. Merše 1993: 230; o razmerju med Dalmatinovim, Japljevim in Dajnkovim biblijskim prevodom prim. Merše 1998: 151–152, o razmerju med Dalmatinovim kot osrednje slovenskim in Kúzmičevim biblijskim prevodom, napisanim v stari knjižni prekmurščini, prim. Merše 2005: 148).

1.5.1 Na Japljevo rabo deležnikov¹² in na skrajševanje stavkov z njihovo pomočjo je bilo že večkrat opozorjeno.¹³ Deležniška oblika je običajno zamenjala zadnji glagol iz dvojne ali trojne formule, večkrat tudi pod vplivom prevodne predloge. Npr.: *Studenez tiga shivezhiga, kateri je na mene pogledal* (DB 1584: I,10a) – *studenez tiga shivezhiga inu mene videózhiga* (JB 1791: I,54) – *den Brunnen des Lebenden, und mich Gefhenden* (RB 1793: 15).¹⁴ Pretvorba je zelo pogosto zaobsegla glagol rekanja, ki je bil uporabljen v vlogi napovedi premege govora. Npr.: *Inu GOSPVD Bug je sapovédal Zhlovéku, inu je rekàl: Od vféh Drives v'ém Vèrti jej: ali od Driveffa tiga snanja dobriga inu hudiga, ti némašh jésti* (DB 1584: I,2b) – *Inu je njemu sapovédal rekózh: Od vřakiga drèvèřsa tiga Vèrta jej: Od drèvèřsa pak tiga snanja hudiga inu dobriga nimašh jésti* (JB 1791: I,8).¹⁵ Številne primere deležniškega zgoščevanja povedi izkazuje tudi Dalmatinova *Biblija*. Primerjava je v JB odkrila več primerov neprevzemanja modela in izbire daljše različice, kar je praviloma v soglasju s prevodnimi predlogami. Npr.: *se moram pred tvoim oblzhjem skrivati, inu moram neobstojezh inu bejshezh biti na Semli* (DB 1584: I,4a) – *inu se bóm pred tvojim oblzhjam skrival, inu bóm v'bejgi, inu se bom po řvejti okuli klatil* (JB 1791: I,15).

1.5.2 Primerjava je v Japljevi *Bibliji* odkrila tudi več primerov skrajšav povedi, doseženih po drugih poteh (npr. z nadomeščanjem odvisnikov s prislovnimi določili (1., 2. in 3. zgled), z nadomeščanjem členov paralelizma, izpeljanega z *inu*, z namenilniško zgradbo (4. zgled)).¹⁶ Uporabljeni načini skrajševanja povedi, med katere se uvršča tudi deležniško (5. zgled), skupno kažejo na prizadevanje za izrazno ekonomičnost. Npr.: 1. *INu ona řta řliřhala řhtimo GOSPVD A Boga, kir je hodil v'ém Vèrti, kadar je dan hla-dan bil pořtal* (DB 1584: I,3a) – *Inu kadar řta řliřhala glafs Gospód Bogá, de je pèr hladu*

¹² M. Orožen (2003: 106) na osnovi primerjave Dalmatinovega in Japljevega Pentatevha glede rabe deležniških zvez navaja, da je frekvenca njihove rabe po 16. stoletju upadala: od 52 različnih deležnikov v DB 1584 jih Japelj ohranja le še 27. Obširno predstavitev Japljeve rabe deležnikov na -č in -ši v primerjavi s tujima prevodnima predlogama (Rosalinom in Vulgato) ter z Dalmatinovo rabo v *Bibliji* in s Küzmičevu v prevodu Nove zaveze je prispeval Jesenšek 2005: 87–103, prim. tudi Jesenšek 1998: zlasti 281–282.

¹³ Deležnike kot sredstvo za skrajševanje stavkov omenja Orožen 1996: 262 in 2003:106, kjer navaja, da je prvotna deležniška funkcija značilnost knjižnega jezika, nadomestni priredni in podredni stavčni vzorci pa so (bili) vzeti iz govornega jezika. Prim. še Jesenšek 1998: 281 in 2005: 91, 100; tudi Merše 1986a: 380. Tako Jesenšek 1998: 281 kot Orožen 2003: 107 ob deležnikih omenjata tudi skladiščno strnjanje z nedoločnikom.

¹⁴ Breznik glede prevoda Nove zaveze navaja (1928: 78), da se je Japelj usedel k Dalmatinu in gledal na Vulgato. Kjer se Dalmatin ni ujemal z Vulgato, je sledil Rosalinu. V okviru pričujoče obravnave je bila pri preverjanju prevodne usklajenosti med Japljem in Rosalinom uporabljena na spletu dostopna izdaja iz leta 1793. Jesenšek 2005: 89 navaja, da preverjanje izbranih mest v prvi (1781) in drugi (1793) izdaji ni pokazalo na razhajanja med njima.

¹⁵ Jesenšek 2005: 90 ugotavlja, da je vtis pogostosti rabe deležnikov na -č v Japljevem prevodu Nove zaveze predvsem posledica številčnosti klišijske oblike *rekoč* (v prvih dveh evangelijih se pojavlja 119-krat, drugje pa le 53-krat). Ugotavlja tudi, da je Japelj deležnike praviloma tvoril iz nedovršnih glagolov.

¹⁶ H. Orzechowska (1978: 43–67, zlasti 62; 1986: 328) je tudi v DB 1584 odkrila več različnih načinov izražanja cilja: poleg najbolj ekonomičnega s konstrukcijama, katerih sestavna dela sta sopomenska namenilnik in nedoločnik, tudi hipotaktične, med katere spadata: podredni stavek z *da* in predložna zveza *k + dajalnik izglagolskega samostalnika*.

po poldan v'Vèrti se sprehajal (JB 1791: I,10); 2. *Inu Abraham je imenoval fvojga Synu, kateri je njemu bil rojen, Isaak, kateriga je Sara njemu bila rodila* (DB 1584: I,13a) – *Inu Abraham je ime fvojga od Sare rojeniga fynú imenoval Isaak* (JB 1791: I,72); 3. *inu Abraham je sturil enu veliku goftovanje na ta dan, kadar je bil Isaak odstaulen* (DB 1584: I,13a) – *inu Abraham je na dan njegoviga odstavljenja enu veliku goftovanje napravil* (JB 1791: I,72); 4. *Natu je Abram vsdignil fvojo Vtto, inu je prishàl inu je prebival v'tém Hraftjej Mambre* (DB 1584: I,8b) – *Abram je tédaj fvoj shotor vsdignil, inu je shàl prebyvat sravèn doline Mambre* (JB 1791: I,45); 5. *prejden je on njo k'febi bil vsel, se je snafshlu, de je ona nofsezha bila od fvetega Duha* (DB 1584: III,3a) – *prejdèn sta vkup prifhla, se je snefhla nõfsezha od fvetiga Duhá* (JB 1800: IX,3). Vzorec za skrajšavo je mestoma ponujala prevodna predloga,¹⁷ pogosto pa je bila opravljena iz individualnih pobud.¹⁸ Posledica skrajšav je zmanjšano število osebnih glagolskih oblik, ki jih nadomeščajo neosebne: bodisi zgoščevalni deležnik ali glagolnik.¹⁹

1.6 Novo besedje, ki ga je mogoče označevati kot stilno označeno, se najpogosteje pojavlja na mestih, ki govorijo o intenzivnejšem dogajanju in močnih čustvih, ki le-to razgibavajo. Oboje omogoča izbiro neneutralnega besedja (npr. *planiti, pri-tepsti se od kod*).

2 Sopomenski pari, ki jih sestavljata Dalmatinova in Japljeva izbira, so tvorbeno različni. Poleg predponsko različnih dovršnikov, ki si najpogosteje stojijo nasproti, jih sestavljajo tudi prvotni in predponski dovršniki oz. dovršniki z neuzaveščeno predpono in tvorbeno razvidni predponski dovršniki (npr. *storiti* → *zdelati*: *GOSPDV Bug je sturil Zhlovéka is pèrfty te Semle* (DB 1584: I,2a) – *Gospód Bóg je tédaj zhlovéka is jila tẹ semle sdělal* (JB 1791: I,6) ter (prvostopenjski) eno- in (drugostopenjski) dvopredponski dovršniki (npr. *početi* → *spočeti* v pomenu 'priti v stanje, da začne v telesu nastajati nov organizem'²⁰). Pogosta nadomestna izbira sopomenskega glagola *spočeti*, ki ga je v 16. stoletju ob prevladujočem *početi* mogoče zaslediti le pri Juričiču,²¹ je posledica njegove

¹⁷ Različni rešitvi, ki ju izkazuje prvi zgled, sta posledica razlik v prevodnih predlogah, na katere sta se opirala slovenska prevoda: *VND sie höreten die stimme Gottes des HERRN / der im Garten gieng / da der tag küle worden war* (LB 1545 (1974): 29) – *Vnd da sie die Stimme Gott es Herrn hörten, der Nachmittag bey neblicher [?] Luft in dem Luftgarten fpaziren gieng* (RB 1793: 3) – *et cum audissent vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad auram post meridiem* (Biblia sacra (1994): 7).

¹⁸ Primerjava s prevodnimi predlogami je pri drugem zgledu pokazala na Dalmatinovo sledenje Lutru in le na delno odvisnost Japljevega prevoda od možnih predlog: *Vnd Abraham hies seinen Son / der jm geborn war / Jsaac / den jm Sara gebar* (LB 1545 (1974): 58) – *Und Abraham nannte seinen Sohn, den ihm Sara geböhren hatte, Ifaac* (RB 1793: 20) – *vocavitque Abraham nomen filii sui quem genuit ei Sarra Isaac* (Biblia sacra (1994): 28).

¹⁹ Redke obratne primere izkazuje tudi DB 1584. Npr.: *Taku je on tiga Mosha v'hijho pelal, inu je Kamele resvusdal, inu je /.../ dal /.../ Vodé k'vmivanju njegove noge, inu teh Moshou, kateri fo shnym bily* (DB 1584: I,15a) – *Inu on ga je v' hijho nõtèr pellal; inu je kamele islòshil /.../ inu je pèrnešèl vodé, de bi fi on, inu ti moshjè, katèri fo s' njim prijhli, nogè vmyli* (JB 1791: I,87).

²⁰ Definicija pomena je – enako kot drugje – prevzeta iz SSKJ (SSKJ IV (1985): 846).

²¹ Npr.: *Diuiza Maria pak ie /.../ od S. Duha jpozhela* (JPo 1578: III,30b).

kasnejše uveljavitve.²² K njej je pripomogla tudi večja tvorbenost, to je predpanska razvidnost dovršnosti. Npr.: *Inu Adam je sposnal fvojo Sheno Evo, katera je **je pozhela*** (DB 1584: I,3b) – *Adam pak je spofnal Evo fvojo sheno, katera je **spozhela*** (JB 1791: I,13).

2.1 Pri paru *storiti* → *zdelati* Japljevo izbiro hkrati glasoslovno označuje prisotnost predpansko obrušene različice *z-*,²³ nastale iz *iz-*.²⁴ Na uveljavljanje skrajšanih, predhodno lahko zvenečnostno premenjenih predpon (npr. *s-* (pred nezvenečimi soglasniki) < *iz-*) kaže tudi naslednja zamenjava: *je Bug Abrahama **iskufhal*** (DB 1584: I,13b) – *je Bóg Abrahama **fkufhal*** (JB 1791: I,76), enako tudi *izkopati studence* → *skopati studenec*. Poleg govorno vplivane obrusitve oz. skrajševanja predpon je na osnovi zamenjav mogoče sklepati tudi na delovanje obratne tendence, to je na uvajanje predpansko neokrnjenih oblik (npr. *zvedeti kaj* → *izvedeti kaj*).²⁵ Podobno usmerjenost k prvotni, to je glasovno neasimilirani obliki soglasniške skupine (*-bv-*) izkazuje tudi zamenjava *obarovati koga* → *obvarovati koga*.

2.2 Primerjava je pokazala, da je izbira različnih glagolov mestoma tesno povezana z različnimi delovalniki, to je vršilci dejanja oz. nosilci dogajanja, in usklajena s spremembo skladijskega vzorca. Npr.: *Inu on [Bog] je **nehal** shnym **govoriti**, inu Bug je gori **fhàl** od Abrahama* (DB 1584: I,10b) – *Inu kadar je ta **pogóvor** med njima **minul**, je je Bóg od Abrama gori vsdignil* (JB 1791: I,57).²⁶

3 Postopki kot izbira nasprotnega člena vidskega para, glagolske tvorjenke namesto opisa ali obratno²⁷ (npr. *pasti* → *biti pastir*, *postati pijan* → *opijaniti se*), glagola, ki označuje dovršitev dejanja, ali glagola (pogosto tudi zgradbe z deležnikom), ki označuje stanje, vezano na dovršitev dejanja iz istega vzročno-posledičnega razmerja, hkrati ka-

²² Slednjo je zaznala tudi slovarska evidenca. V Kastelec-Vorenčevem latinsko-slovenskem slovarju (Stabej 1997: 289, 407), ki je nastajal v letih 1680–1710, sta kot iztočnici že navedena oba glagola. V PS 1895: 73 je pri glagolu *početi* v okviru tretjega pomena v razlagalni vlogi že navedena bolj uveljavljena sopomenka *spočeti*: **počėti**, počnèm, vb. pf. /.../ 3) = *spočeti*, empfangen, *Trub., Krelj, Jsvkr*.

²³ Prim. tudi *je hitru /vvojo Kruglo islyla* (DB 1584: I,15a) – *Inu ona je vèrzh v' koritu slyla* (JB 1791: I,85).

²⁴ V slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja je prevladovala raba glagola *izdelati*, čeprav je v TPO 1595 navedena tudi različica *zdelati* se, vendar v pomenu 'izčrpati se z delom': *je je on ta dan do truda sdejal inu spridigoval* (TPO 1595: I,112).

²⁵ Npr.: *KAdar je potle David letu svejdil, je on djal* (DB 1584: I,170a) – *Kadar tó David isvę, rezhe* (JB 1802: II,162). Na oba procesa je bilo že opozorjeno: npr. Ramovš 1924: 134–135, Bajec 1959: 119–121. Prim. tudi Merše 1986a: 379–380. Na stopnjevano redukcijo glagolskih pripon pri Japlju opozarja tudi M. Orožen 1996: 256.

²⁶ Zgled iz DB 1584 kaže usklajenost z Lutrovo prevodno predlogo, zgled iz JB pa z Rosalinovim prevodom kot možno predlogo: *Vnd er höret auff mit jm zu reden / vnd Gott fuhr auff von Abraham* (LB 1545 (1974): I,51) – *Und als das Geprüch zwijchen Gott und Abraham geendiget war, verließ Gott Abraham* (RB 1793: 16) – *cumque finitus esset sermo loquentis cum eo ascendit Deus ab Abraham* (*Biblia sacra* (1994): 23).

²⁷ O sopomenski izmenjavi tvorjenk in opisov, opaženi ob primerjanju jezika Dalmatinove *Biblije* in Japljevega prevoda prim. Merše 1986a: 385–386, 1989: 154; Orožen 1996: 273, 280–281 ter 284–286. Na razširjenost opisa kot skladijske podstave tvorjenke (konkretno krščanskega termina) v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (tudi pri Japlju) je opozorila tudi A. Legan Ravnikar 2008: 106.

žejo na obvladovanje vidskega sistema in na poznavanje splošno uveljavljenih izbirnih možnosti pri ubesedovalnem procesu.²⁸

3.1 Med pričakovane, splošno uveljavljene prevodne svoboščine npr. spada izbira nasprotnih členov vidskih parov, ki omogoča prikaz razvijajočega se dejanja v trajajoči ali dovršitveni fazi, kar se odraža tudi v neenaki izbiri primerjanih prevodov (npr. *troštati* → *potroštati* ali *vtolažiti*, *vkup plesti* → *vkup splesti*, *vpasti* → *vpadati*, *delati* → *storiti*). Prvi in drugi primer kažeta, da je bil v DB uporabljen nedovršni glagol, v JB pa dovršni par, tretji primer pa izkazuje obrnjeno nasprotje. Npr.: *inu fta Figovu lyftje vkup pledla* /.../ (DB 1584: I,3a) – *fta figovu lyftje vkup-spledla* (JB 1791: I,10); *te Vodé fo vpadle* (DB 1584: I,5b) – *inu vodé fo vpadale* (JB 1791: I,26); *Turn, kateri fo Zhloveški otroci sydali* (DB 1584: I,7a) – *turn /.../ kateriga fo Adamovi otrozi fésydali* (JB 1791: I,37); *Abraham pak je v'Beerfebi Drevje safajal* (DB 1584: I,13b) – *Abraham pak je v' Bersabee en borfht safadil* (JB 1791: I,76). Tvorbeno povezana, vidsko nasprotna glagola se lahko vidskoparno kombinirata, lahko pa uresničujeta tudi take delne pomene dovršnega in nedovršnega vida, ki vidske parnosti ne omogočajo. Npr.: *NOah pak je sazhel, inu je Semlo delal, inu Vinograde saffajal* (DB 1584: I,6b) – *Noę pak, kir fe je na kmetio podal, je sazheł semlo obdełovati, inu je en vinograd safadil* (JB 1791: I,32). Razmerje med nedovršnikom iz DB 1584, ki uresničuje ponavljalni pomen, kar dokazuje tudi množinskost predmeta, in dovršnikom iz JB, ki označuje enkratno dejanje, je vidsko-pomensko in se uvršča na področje vrstnosti glagolskega dejanja.

3.2 Med univerzalna sopomenska izbirna nadomestila spadajo tudi opisi. Enostransko jih izkazuje oba primerjana prevoda: Dalmatinov in Japljev. Prevajalci so se zanje odločali iz funkcionalnih in stilističnih razlogov, prvo zlasti tedaj, kadar jim je primanjkovalo enobesednih glagolskih poimenovanj. Npr.: *Inu ona fta bila obadva nagá* /.../ *inu nyu nej bilu fram* (DB 1584: I,2b) – *Oba pak fta bilá nagá* /.../ *inu fe ništa framovala* (JB 1791: I,9); *inu je deshilu na Semlo shtirideffet dny inu shtirideffet nozhy* (DB 1584: I,5a) – *Inu zhes semlo je shtiridešset dny, inu shtiridešset nozhy dèsh lyl* (JB 1791: I,24); *Inu kadar je on bil od Vina pyl, je on pyan postal* (DB 1584: I,6b) – *Inu kadar je vinu pyl, fe je vpyanil* (JB 1791: I,32); *Inu Pekah, Remalia, njegoviga Viuda syn, je zhes njega en Punt sturil* (DB 1584: I,212b) – *Fazée pak fyn Romélia njegovi vojvod, fe je zhes njega spuntal* (JB 1802: II,487). Prim. tudi: *hlapčovati komu* → *biti komu suženj*; *postati star* → *postarati se*; *biti star* → *postarati se*; *porovnaty (steze)* → *ravne storiti (steze)*; *temen priti* → *otemneti*; *poročiti* → *dati povelje*; ²⁹ *žegnati* → *dati žegen*; *priti blizu* → *približati se* itd. Našteti zgledi kažejo, da pretvarjanje skladišijske podstave v

²⁸ Poslabšave so redke. Mednje je mogoče šteti naslednji zgled: *Agar /.../ od kod grefh? inu kam grefh?* (DB 1584) – *Agar /.../ od kód pridejh? inu kam grejh?* (JB 1791: I,53). Izbira glagola *priti* pri Japlju je opravičljiva, če je oblika *pridejh* rabljena v zgodovinskem sedanjiku, če pa izraža aktualno sedanost, bi bila boljša izbira nedovršnega glagola *prihajati*. Gre za vidsko ne dovolj premišljen prevod glagola *kommen* (*woher kommst du? und wo gehst du hin?* (RB 1793: 15)).

²⁹ Izglagolski samostalniki *povelje* v 16. stoletju še ni bil splošno rabljen, znan je le iz Juričičeve rabe: *poveljenje*.

tvorjenko in njeno ponovno razstavljanje posebej gladko poteka pri izsamostalniških in izpridevniških glagolih.

Zamenjava prevzetega frazema *peljati bogaboječ leben* z zvezo *bogaboječe živeti* ali glagolskega kalka *tja iti* z *umreti* se ujema z razvojno uveljavljano tendenco po opuščanju prevzetih besed in kalkiranih struktur: *jeft grem tje pres Otruk* (DB 1584: I,9b) – *Jeft bóm bres otrók vmèrl* (JB 1791: I,49).³⁰ Pogosto se izmenjujeta tudi glagol *vrniti se (nazaj)* in *iti nazaj* (*Vèrni se spet nasaj h'tvoji Gospej* (DB 1584: I,10a) – *Pojdi nasaj h'tvoji Gospodíni* (JB 1791: I,53)).

3.3 Med pogosto opažene razlike spada tudi nasprotna izbira dovršnega glagola in glagola (ali zgradbe z deležnikom oz. opisa), ki izraža stanje. Če sta glagolsko izraženo dejanje in stanje vzročno-posledično povezani fazi, je različna izbira logično razložljiva: npr. *postati luč* → *biti luč*, *imeti moža* → *dobiti moža*, *razprostreti se* → *biti razprostrt*, *videti vodeni studenec* → *vgledati studenec vode*, *bati se* → *prestrašiti se*.

Nadomestitev lahko poteka tudi v obratni smeri, kar jasno kaže na splošno uveljavljenost postopka, ki je hkrati eden izmed tistih, s katerimi je mogoče brez večjih vidsko-pomenskih posledic premoščati izrazne zadrege. Npr.: *biti* → *postati*: *Inu Bug je rekál: Bodi Luzh. Inu je bila Luzh* (DB 1584: I,1a) – *Inu Bóg je rėkal: Bodi fvitloba. Inu fvitloba je pofatala* (JB 1791: I,1); *deliti se* → *razdeliti se*: *Inu ena Voda je fhla is Edena, k'resmakanju taifti Vėrt, inu se je tamkaj delila v'fhtiri poglavite Vodé* (DB 1584: I,2b) – *Inu ena voda je tekla *is kraja tiga vefsela, de bi ta Vėrt mozhila, katėra se je v'fhtiri poglavitne vodė rās-dejlila* (JB 1791: I,7); *razprostreti se* → *biti razprostrt*: *Duh Boshji se je resproftėrl zhes vodé* (DB 1584: I,1a) – *Inu Duh Boshji je bil sproftėrt zhes vodė* (JB 1791: I,1); *vzeti* → *imeti* in *imeti* → *storiti*: *Inu ony fo vseli Zėgle sa Kamėn* (DB 11584: I,7a) – *Inu fo namefti kamena zėgle imėli* (JB 1791: I,7a); *Sakaj lety fo imėli eno saveso s'Abrahamom* (DB 1584: I,9a) – *sakaj lety fo s'Abraham eno saveso fturili* (JB 1791: I,48); *biti* → *vstati*: *inu je vedėn krėg bil mej Abramovimi Paftirji inu mej Lotovimi Paftirji* (DB 1584: I,8b) – *Sa tėga vólo je tudi enu prepiranje vftalu med paftirji tėh zhėd Abrama inu Lóta* (JB 1791: I,44).³¹

3.4 Na različno izbiro glagolov v primerjanih biblijskih prevodih je neredko vplivalo hotenje izraziteje vrstno obarvati dejanja: najpogosteje z enostransko aktualizacijo začetnostnega pomena (npr. *bati se* → *zbatí se*, *prebivati* → *začėti prebivati*, *spati* → *zaspati*, *videti* → *vgledati*), lahko pa tudi s poudarjanjem enkratnosti, male mere (npr. *zasmejati se* → *smejati se*, *smejati se* → *nasmejati se*), velike mere in prekomernosti (npr. *piti* → *napiti se*), ponavljalnosti, distributivnosti (npr. *končati vse, kar je živo* → *pomoriti vse, kar je živega*) ali absolutne dovršitve glagolskega dejanja. Nasproti si npr. stojijo: obstajanje označujoči glagol *biti* in glagol *priti* (*vun iz zemlje*), ki označuje pre-

³⁰ Dalmatinov prevod se opira na Lutrovo prevodno predlogo: *Jch gehe dahin on Kinder* (LB 1545 (1974): 47), Japelj pa na Rosalinovo, ki je »poslovenjena« z neodvisno izbiro opisnega prihodnjika – *Ich sterbe ohne Kinder* (RB 1793: 14).

³¹ V Japljevem prevodu je bila z izbiro glagolnika *prepiranje* namesto samostalnika *kreg*, uporabljenega v DB 1584, dana prednost domači tvorjenki. Zgodaj prevzeti *kreg* (Bezljaj 1982: 87) je bil v 16. stoletju v rabi močneje zastopan kot sopomenski glagolnik *prepiranje*.

hod v novo stanje, pa tudi naravni razvoj označujoči glagol *rasti* in *pognati*, ki označuje začetek rasti (*kadar je GOSPVD Bug Semlo inu Nebu sturil, inu vša shlaht Drivéffa na Púli, prejden fo bila na Semli, inu vša Selisha na Púli, prejden fo rafta* (DB 1584: I,2a) – *kadar je Gospód Bóg Nebú, inu semlo sturil: Inu vřaku shibjé tiga polá prejdèn je is semle vùn prifhlu, inu vse polřku řelishe, prejdèn je pognalu* (JB 1791: I,6). Nasproti si stojita tudi glagol *klicati*, ki označuje ponavljajoče se dejanje, ter *poklicati*, ki označuje enkratno dejanje; npr. *Inu GOSPVD Bug je klizal Adama, inu je djal k'njemu* (DB 1584: I,3a) – *Inu Gospód Bóg je Adama poklizal, in je djal k'njemu* (JB 1791: I,10). Obratno izbiro (ponavljajoče se – enkratno dejanje) izkazuje naslednji zgled: *Ptice fo doli na to mërho padale* (DB 1584: I,9b) – *Inu tizhi fo doli planili na tẹ mერთve trupla* (JB 1791: I,50). Enostranska izbira glagola, ki označuje enkratno dejanje, ali glagola, ki izraža ponavljalno dejanje, je praviloma usklajena s številom (ednino oz. množino) osebka ali predmeta. Npr.: *Abraham pak je v'Beersebi Drevje safajal* (DB 1584: I,13b) – *Abraham pak je v'Bersabee en borřht safadil* (JB 1791: I,76).

3.5 Večkrat opažena nadomestitev medmeta *nu* z velelnikom *pridite!* prispeva k stopnjevani glagolizaciji pripovedi v novejšem prevodu: *Nu, sturimo Zégle, inu je shgimo* (DB 1584: I,7a) – *Pridite, naredimo zégle* (JB 1791: I,36).

3.6 Sestavni del zamenjevane glagolske leksike so tudi raznovrstne primerjalno odkrite tvorbene in oblikoslovne spremembe, ki so prav tako razvojnega značaja.

3.6.1 Na razvojno uveljavljanje glagola *spomniti se*, ki je v 16. stoletju pogostnostno še močno zaostajal za različico *brez se* (v DB 1584: *spomniti* 251x, *spomniti se* samo 2x, v treh primerih pa gre za brezosebno rabo³²), kaže tudi izbira v Japljevem prevodu: npr. *INu Bug je spumnil na Noaha* (DB 1584: I,5b) – *Bóg pak se je spómnil na Noeta* (JB 1791: I,26). Isto tendenco potrjuje tudi Japljeva izbira različice *odtekati se*, ki se v protestantskih knjižnih izdajah še ni pojavila. Npr.: *Vodé pak fo odtékale inu vpadale* (DB 1584: I,5b) – *Vodę pak fo se odtękale inu fo vpadale* (JB 1791: I,27).

3.6.2 K besedni raznolikosti primerjanih prevodov je prispevala tudi zamenjava obrazil pri tvorbi deležnikov, ki poteka v razvojno prodorni smeri (prim. Ramovš 1952: 148–149): *pobijen* → *pobit*, *pokriven* → *pokrit*, *stren* → *strt* (npr. *Ta řtreni Tèřft* (DB 1584: III,8b) – *En řtèřti tèřft* (JB 1786¹: X,51)) itd.³³

3.6.3 Razvojno nastale spregatvene različice, ki razkrivajajo prodornejše vzorce, so oblikoslovnega značaja: npr. *vunkaj ispelaj* (DB 1584: I,6a) – *ispeli vun* (JB 1791: I,28); *pokoppaj tvojga Mერთveza* (DB 1584: I,14b) – *pokopli tvojga mერთlizha* (JB 1791: I,82); *shegnujo* (DB 1584: I,8a) – *shegnujejo* (JB 1791: I,40). Zadnji primer kaže, da se je pri glagolih na *-ova-* skrajšana varianta razvojno umikala daljši, še danes uveljavljeni.

³² *Sakaj v'Smerti fe na tebe neřpumni: Gdu hozhe tebe v'Pakli sahvaliti?* (DB 1584: I,281a) – *Denn im Tode gedencct man dein nicht / Wer wil dir in der Helle dancken?* (LB 1545 (1974): 971).

³³ Na prodor trpne deležniške oblike na *-t, -ta, -tu* namesto starejše (npr. v Dalmatinovi *Bibliji*) na *-en, -na, -nu*, ki jo izkazuje Japljev prevod, je opozorila že M. Orožen (1996: 258).

3.7 Neujemalnost je pogosto večvrstna. Primerjana prevoda se npr. hkrati razlikujeta po uporabi pomensko različnih glagolov nasprotnega vida in načinovno. Npr.: v DB 1584 je naveden primer brezosebne rabe, v JB pa v tvorniku: *Havila, inu tamkaj se najde Slatu* (DB 1584: 1791) – *Hevilath, ker slatu rafte* (JB 1791: I,7).³⁴ Raba glagola *rasti* v zvezi z *zlatom* in v pomenu 'nahajati se' je prisotna tudi v DB 1584: *tudi pod Semlo pufty GOSPVD Bug fvojo vsigamogozhoft viditi, ker tulikajn shlaht rud, od slata, frebra, shelesa, ekla inu drugiga brona, daje, katere pod Semlo raftó, inu se od Knapou vunkaj koppajo* (DB 1584: I,aIIIb).

4 Časovnost

4.1 Do spremenjenega razmerja med časovnimi oblikami je pripeljalo več pogostejših nadomestitev. Med najopaznejše spada zamenjava predpreteklika s preteklikom v dogajalno razvidnih situacijah.

Rezultati raziskave rabe predpreteklika v Dalmatinovi *Bibliji* (Merše 1997: 19–22), ki je primerjalno vključevala tudi Japljev prevod, so naslednji:

- Primerjava zastopanosti predpreteklika v Dalmatinovem in Japljevem prevodu prvih dveh Mojzesovih knjig kaže številčno razmerje 3 : 1 (natančno 287 : 93).³⁵ Še bolj skopa raba je značilna za Japljev in Šrajev prevod štirih *Bukev od krajlov* (600 : 30), kar kaže, da se je odnos do predpreteklika spreminjal celo znotraj samega katoliškega prevoda, odvisno od naravnosti in ustvarjalnega deleža prevajalcev, ki so poleg Japlja še sodelovali.
- Komaj polovico Japljevih zapisov predpreteklika se ujema z Dalmatinom glede pojavnega mesta, povsem skladnih primerov pa tudi med temi ni veliko. Razlogov za opuščanje predpreteklika je bilo več.
- V Japljevem biblijskem prevodu je na redko rabo predpreteklika nedvomno vplivala tudi močna zastopanost zgodovinskega sedanjika v pripovedi. Pogosto uporabljeno nasprotje *preteklik – zgodovinski sedanjik* kaže, da je vlogo predpreteklika v časovnem sistemu prevzel preteklik.³⁶ Npr.: *Inu kadar fo bily odjédli, fo vštali, inu fo tojsto nuzh fhli* (DB 1584: I,166b) – *Kadar fo ty odjédli, vstanejo, inu gredó zélo tojsto nozh* (JB 1802: II,136); *Kadar fo pak ty v'Iabesi, v'Gileadi, flišhali, kaj fo Philisterji Saulu bily sturili, fo se vsdignili /.../ inu fo fhli vfo nuzh* (DB 1584: I,168a) – *Kadar svedó stanívávzi v' Jabes Galaad, kar fo Filistéjzi Saulu sturili, Se vsdignejo /.../ inu zélo nózh gredó* (JB 1802: II,145–146).

³⁴ Različno izbiro pojasnjuje naslonjenost na različni prevodni predlogi: *Land Heuila / Vnd daselbs findet man gold* (LB 1545 (1974): 27) – *das ganze Land Heuilath, wo Gold wachjet* (RB 1793: 2).

³⁵ Na zmanjšanje števila predpreteklikov v Japljevem prevodu je opozorila že M. Hajnšek (1962/63: 242). Pred njo je nanjo posredno (z izbranim zgledom) opozoril že Breznik (1917 (1982): 49), za njo pa večkrat M. Orožen (1984/85: 222; 1996: 282, 262).

³⁶ Npr.: *Tedaj ga je Hudizh fabo pojel v'tu jvetu Méftu, inu ga je poftavil na vérh Templa, inu je rekàl k'njemu* (DB 1584: III,4a) – *Tédaj ga vsame hudizh v'švétu méftu, inu ga poftavi na vérh templa. Inu rezhe k'njemu* (JB 1786: X,11).

- Na opuščanje predpreteklika v JB so vplivale tudi skladenjske preureditve besedila. S pogostim razvezovanjem Dalmatinovega časovnega podredja v vezalno priredje, ki samo na sebi nakazuje logično zaporedje dogodkov, se je izgubljal tudi predpreteklik. Npr.: *Inu kadar je on bil isprerokoval, je on prišhal na to višfokoto* (DB 1584: I,154b) – *On je pak prerokùvátì jènjaj, tèr je prišhal na višozhìno* (JB 1802: II,40).
- Opustitev predpreteklika neredko sovpa z uvedbo prislovnih določil, ki prispevajo k nazornejšemu prikazu zaporedja dejanj. Npr.: *Sakaj kadar je GOSPVD Bug bil sturil /.../ vfo shlaht Svirino /.../ je on nje pèrpelal k'Adamu* (DB 1584: I,2b) – *Po tèm tédaj, kadar je Gospód Bóg vfe /.../ shivali /.../ sturil, jih je k'Adamu pèrpelal* (JB 1791: I,8).
- Primeri rabe predpreteklika pri Japlju kažejo, da ga je za razliko od Dalmatina skoraj dosledno uporabljal ob dovršnih glagolih.

Dogaja pa se, da je zelo jasno nakazana zaporednost dejanj iz DB 1584 v Japljevem prevodu zabrisana z opustitvijo predpreteklika, še dodatno pa npr. z zamenjavo predponskega dovršnika z dvovidskim nepredponskim glagolom: *Kadar je pak Sonce bilu safshlu, je en globok fen na Abrama padel* (DB 1584: I,9b) – *Inu kadar je sònze doli shlu, je enu terdú spanje zhes Adama prišhlú* (JB 1791: I,51).

Tudi redkeje zaznavna enostranska uvedba predpreteklika v JB večkrat sovpa z opaznejšo skladenjsko preureditvijo. Kadar ta poteka v smeri *vezalno priredje* → *podredje*, se predpreteklik – enako kot pri Dalmatinu – praviloma veže na časovni odvisnik. Npr.: *Inu GOSPVD Bug je pustil en globok fen pašti na Adama, inu on je sasfal. Inu on je vsel enu njegovu Rebru, inu je sapèrl tu mejstu s'meffom* (DB 1584: I,2b) – *Gospód Bóg je tédaj pustil enu tèrdu spanje zhes Adama priti: inu kadar je bil sasfal, je on enu od njegovih rëbèr vsel, inu je taišti kraj s'mëfsam napólnil* (JB 1791: I,8). Redki primeri Japljevega enostranskega uvajanja predpreteklika so praviloma usklajeni s prevodno predlogo. Npr.: *INu kadar šta bila prišhla na tu mejstu, od kateriga je Bug njemu pravil, je ondukaj Abraham en Altar sturil* (DB 1584: I,14a) – *Inu šta prišhlá na ta kraj, kateriga je bil njemu Bóg pokasal. Tam je on en Altar gori postavil* (JB 1791: I,77); v prevodnih predlogah pa: *VND als sie kamen an die stet / die jm Gott saget / bawet Abraham daselbs einen Altar* (LB 1545 (1974): 60) – *Vnd kamen zu dem Orte, den Gott gezeiget hatte. Dasselbst bauete er einen Altar* (RB 1793: 21). V navedenem zgledu neuskajeno rabljeni predpreteklik opravlja različni vlogi: v DB 1584 je z njim izpostavljeno dejanje, ki je izmed dveh primerjanih zgodnejše, v JB pa posredno poudarjeno najzgodnejše dejanje celotnega niza.

Kar tri značilne poteze (opuščanje predpreteklika, skladenjska preureditev in skrajševalno zgoščevanje povedi) ubesedovalne prakse prvega celotnega tiskanega katoliškega biblijskega prevoda združuje in ponazarja naslednji zgled: *Zhes shtiridešfet dny je Noah oknu te Barke odpèrl, kateru je on bil sturil, inu je pustil vunkaj letéti eniga Vranu* (DB 1584: I,5b) – *Inu kadar je shtiridešfet dny preteklu, je Noe tó v'Barki narejenu oknu odpèrl, inu je eniga orla vùn spustil* (JB 1791: I,27).

4.2 Tudi na zmanjšan obseg rabe strukture *hoteti/imeti + nedoločnik* v Japljevem biblijskem prevodu je bilo že opozorjeno (Orožen 1996: 260–261 in 2005: 25).³⁷ Strukturo, ki je v DB 1584 pogosto rabljena za izražanje prihodnosti,³⁸ v Japljevem prevodu običajno nadomešča opisni prihodnjik.³⁹ Npr.: *INV IEST HOZHEM fovraštvu poštaviti, mej tabo inu mej Sheno* (DB 1584: I,3a) – *Jeft bóm enu fovraštvu poštavil med tabo inu med shenó* (JB 1791: I,11); *taku ona néma tebi dati naprej fvojga fadu* (DB 1584: I,4a) – *ne bó ona tebi fvojga fadu dala* (JB 1791: I,14).⁴⁰ Vendar se tudi ta struktura v Japljevem prevodu še pojavlja in zdi se, da so jo prevajalci vključevali z namenom razgibavanja pripovedi. Npr.: *Pole, Ieft poštavim moja Saveso s'vami, inu s'vafhim Sémenom sa vami /.../ Inu teft poštavim gori moja Saveso s'vami letaku* (DB 1584: I,6b) – *jeft hózhem moja savęso gori poštaviti s'vami /.../ Jeft bóm moja savęso s'vami goripostavil* (JB 1791: I,30).

4.3 Opisni prihodnjik se v Japljevi Bibliji pojavlja tudi kot nadomestilo za prihodnji sedanjik iz DB 1584. Tudi ta zamenjava je sistemske narave, saj se z njo krči obseg rabe večpomenskega sedanjika. Npr.: *inu bode, de me v'bye, gđur me najde* (DB 1584: I,4a) – *taku me bó vfaki vbyl, kateri me bó najđel* (JB 1791: I,15).

4.3.1 Tipološko istovrstna (*dovršni sedanjik, ki izraža prihodnost* → *opisni prihodnjik*) je tudi nadomestitev sedanjika glagola, sestavljenega s predpono *po-* (npr. *poreči, pojezditi*), uporabljenega v DB 1584, z opisnim prihodnjikom nedovršnika v JB, specifičnost pa ji zagotavlja tekmovalna vpletenost glagolov, sestavljenih s predpono *po-*. Sedanjiške oblike tovrstnih glagolov, med katerimi prevladujejo glagoli premikanja, so tako v DB 1584 kot v JB uveljavljeno sredstvo za izražanje prihodnosti,⁴¹ kar pomeni, da opisana zamenjava zadeva le številčno razmerje med dvema uveljavljenima izraznima možnostima. Npr.: *Ony pojesdio okuli po Mésti, po sydeh bodo tékali, inu v'hishe lasili* (DB 1584: II,109a) – *Po mešti bódo fëm tēr tjé hodili, po osydji tékali: v'hishe bódo gori fhli* (JB 1800: VIII,40).

4.4 Občasne nadomestitve sedanjika (v konkretnem ali v splošno veljavnem pomenu) s preteklikom so rezultat oprtosti na različni prevodni predlogi ali ponovne presoje konkretne situacije in tej prilagojene drugačne izbire. Npr.: *Pole, jeft vam dam vse shlaht Séle, kateru fe safęva* (DB 1584: I,2a) – *Pole jeft fim vam dal vse sęlišha, katęre fęme*

³⁷ Breznik (1917 (1982): 50) navaja, da je germanizem *imeti* za nem. *sollen* večinoma odpravil šele Ravnikar (1816): npr. Dalmatin: *Ti néma/h vbyati* – Luter: *Du sollst nicht töten* – Ravnikar: *Ne vbijaj*.

³⁸ M. Orožen ugotavlja, da se distribucija in frekvenca sintagem *imeti/hoteti + nedoločnik* pri Trubarju in Dalmatinu močno ujemata z Lutrovo prevodno predlogo (Orožen 2003: 22).

³⁹ M. Orožen (2005: 23, 25) navaja, da se je opisna konstrukcija *bom + dov./nedov. del. -I* že v 17. stoletju v celoti morfologizirala in da izraža dovršeno in nedovršeno dejanje v prihodnosti. Kot osrednja oblika nastopa tudi v Japljevem biblijskem prevodu.

⁴⁰ Da gre pri tovrstnih primerih v Japljevem biblijskem prevodu večkrat za hoteno oddaljevanje od nemškega slovničnega modela, kažejo tudi primeri neskladnosti z Rosalinovim prevodom Vulgate v nemščino. npr. *Inu Abraham je rekál: left hozhem pęrfezhi* (DB 1584: I,13b) – *Inu Abraham je djál: jeft bóm pęrfęgel* (JB 1791: I,75) – *Und Abraham sprach: Ich will jchwören* (RB 1793: 21).

⁴¹ O tem prim. Orožen 1996: 260–261 in 2005: 25–26; tudi Merše 1995: 289–291.

pernefsó na semli (JB 1791: I,5); *vše kar je kuli en shiu duh imelu na fuhim, tu je vmèrlu* (DB 1584: I,5b) – *Inu vše, kar na semli diha, je vmèrlu* (JB 1791: I,26).

Enako velja tudi za nasprotje med Dalmatinovo izbiro sedanjika s splošno veljavnim pomenom in Japljevo izbiro opisnega prihodnjika: *moja Dëshela tebi odpèrta stoji, prebivaj, ker ti dopade* (DB 1584: I,12b) – *Dëshela je pred vami, ker se bó koli tebi slubilu, tam prebyvaj* (JB 1791: I,71).⁴²

5 Naklonskost

5.1 Na območje izbire glagolske leksike in glagolskih kategorij (zlasti naklonskosti) posledično vplivno segajo tudi različni načini izražanja namere: npr.

- a) s predložno zvezo (njen sestavni del je lahko glagolnik) pri Dalmatinu ter z namernim odvisnikom in pogojnikom pri Japlju (npr. *Inu ena Voda je shla is Edena, k'resmakanju taifti Vèrt* (DB 1584: I,2b) – *Inu ena voda je tekla *is kraja tiga vefsela, de bi ta Vèrt mozhila* (JB 1791: I,7))⁴³ ali
- b) z namernim odvisnikom v povednem naklonu pri Dalmatinu ter z istovrstnim odvisnikom v pogojniku pri Japlju (npr.: *Ieft fim GOSPVD, kateri je tebe od Vra is Kaldee ispelal, de tebi leto Dëshelo dam, de jo possedesh* (DB 1584: I,9b) – *Jest fim ta Gofpód, kateri je tebe ispelal od Ura tih Chaldaearyov, de bi tebi letó dëshelo dal, inu de bi jo ti pofsèdèl* (JB 1791: I,50)).

5.2 Izbira pogojnika kot večnamenske nadomestne izrazne možnosti v JB je hkrati dokaz njegove uveljavljenosti. Kot sočasna nadomestna možnost se je pogosto pojavljal že v DB 1584 (prim. Merše 2002: zlasti 302–303). Npr.: 1. *Sakaj satu je naju GOSPVD poslal, de tuištu konzhava* (DB 1584: I,11b) – *pred Gofpódam, kateri je naju poslal, de bi jih pokonzhala* (JB 1791: I,65); 2. *Pojdi notèr k'moji Dèkli, aku bom lahkaj mogla is nje otroke dobiti* (DB 1584: I,9b) – *pojdi k'moji dèkli, de bi kje vfaj od nje otroke imèla* (JB 1791: I,52).⁴⁴ Drugi zgled kaže na značilno nakopičenost naklonskih izrazov v odvisniku. Zaznavna je v obeh primerjanih prevodih, ki pa se razlikujeta po izboru naklonskih izrazov.

5.2.1 Primerjava je pokazala, da je opuščanje pogojniške niansiranosti povedanega, ki jo izkazuje DB 1584, pri Japlju celo pogostejše kot njeno enostransko uvajanje (npr.: *Inu Abraham je shnymi shàl, de bi je sprèmil* (DB 1584: I,11a) – *inu Abraham je s'njimi shàl, inu jih je sprèmlal* (JB 1791: I,60)). V Japljevem prevodu je pogojnik npr. večkrat opuščen v drugostopenjskem (predmetnem) odvisniku, ki se navezuje na vsebino pr-

⁴² *Sihe da / mein Land stehet dir offen / wone wo dirs wolgefellet* (LB 1545 (1974): 57) – *Das Land liegt vor euch, nimm deine Wohnung, an welchem Orte es dir gefällt* (RB 1793: 20).

⁴³ Oba načina sta bila uporabljena v obeh prevodih, kar dokazuje tudi obratna izbira: *Inu ona je shla, de bi GOSPVDA vprafhala* (DB 1584: I,16a) – *Inu ona je shla Gofpóda sa fvit prafhat* (JB 1791: 95).

⁴⁴ Npr.: *Lieber / lege dich zu meiner Magd / ob ich doch vielleicht aus jr mich bawen müge* (LB 1545 (1974): 48) – *nimm dann meine Magd, ob ich vielleicht wenigstens aus ihr Kinder haben möchte* (RB 1793: 14).

vostopenjskega (namernega), izraženo s pogojnikom.⁴⁵ Opuščeni pogojnik je pri Japlju nadomeščen z ustrežno časovno obliko, rabljeno v ugotavljalni vlogi. Npr.: *Svirino /.../ je on /.../ pèrpelal k'Adamu, de bi vidil, koku bi on nje imenoval* (DB 1584: I,2b) – *shivali /.../ je k'Adamu pèrpelal, de bi vidil, kakú jih bó imenuval* (JB 1791: I,8); *Potle je on tudi pustil vunkaj letéti eniga Goloba od sebe, de bi svejdlil, aku bi bile Vodé vpadle na Semli* (DB 1584: I,5b) – *On je tudi eniga golóba sa njim vùn spustil, de bi vidil, ali fo vshe vodé na semli vpadle* (JB 1791: I,27). V pogojniku izražena želja iz DB 1584 je npr. pri Japlju lahko nadomeščena s predstavitvijo hotenja v povednem naklonu: *Mojfter, my bi hotéli radi en Zajhen od tebe viditij* (DB 1584: III,9a) – *Mójfter, my hózhemo od tebe en zhudesh viditi* (JB 1786¹: X,54).

Naklonska neujemalnost je lahko še stopnjevana, npr. z izbiro pogojnega in vprašalnega naklona v DB 1584 ter z nadomestilom obojega z nevtralnejšim povednim: *Aku Iacob eno Sheno vsame od Hetovih Hzhery /.../ h'zhemu bi jeft shiva bila?* (DB 1584: I,18a) – *Zhe Jakob od shlahte leté deshele eno sheno vsame, taku nezhem vezh shiveti* (JB 1791: 109).

5.2.2 Dalmatinov in Japljev prevod se razlikujeta tudi glede pogostosti rabe pomožnega glagola *pustiti* (v dovoljevalnem pomenu ali v pomenu 'ukazati, naročiti'), ki je v DB 1584 rabljen po Lutrovem zgledu. Nadomestitev zveze pomožnega glagola *pustiti* in nedoločnika s polnopomenskim glagolom kaže na zanemarjenje modalnega odtenka in na večjo neposredno udeleženo osebka pri uresničevanju dejanju. Npr.: *Inu je vunkaj postal, inu je pufstil vse Otroke v'Bethlemi pomoriti* (DB 1584: III,3b)⁴⁶ – *inu je vunkaj postal, inu pomóril vse otroke, kateri fo bily v' Bethlesemi* (JB 1800: IX,7).

5.3 V DB 1584 in v mlajšem Japljevem prevodu je bilo primerjalno odkritih tudi večje število naklonsko različno obarvanih mest, kar je večkrat posledica optosti na različne prevodne predloge. Nasproti si npr. stojita: z osebno obliko naklonskega glagola *hoteti* in nedoločnikom izraženo hotenje pri Dalmatinu ter velelniško izražena namera pri Japlju. Npr.: *INu GOSPVD Bug je rekâl: Nej dobru de je Zhlovik sam: Ieft hozhem njemu eno pomuzh sturiti, katera bo okuli njega* (DB 1584: I,2b) – *Gospód Bóg je tudi rekâl: Ny dobru zhlověku, de je sam: sturímo njemu eno njemu enako pomózh* (JB 1791: I,8).⁴⁷ Naklonsko nevtralnó napoved stanja v prihodnosti iz DB 1584 je npr. v Japljevi Bibliji nadomestila nujnostno obarvana napoved stanja: *Vas fe bodo bale, inu bodo u'vafhim strahu vse Svirine na Semli* (DB 1584: I,6a) – *Pred vami fe imajo bati, inu trepetati vse shivali te semle* (JB 1791: I,29).

Negotovost glede dogajanja v prihodnosti je v primerjanih prevodih pogosto izražena z različnimi naklonskimi glagoli. Npr.: *Gospud GOSPVD, pèr zhim imam jeft letu*

⁴⁵ O razširjenosti hkratne rabe pogojnika v prvo- in drugostopenjskem odvisniku pri slovenskih protestantskih piscih 16. stol. prim. Merše 2002: zlasti 286–298.

⁴⁶ V prevodnih predlogah: *Vnd schicket aus / vnd lies alle Kinder zu Bethlehem tödten* (LB 1545 (1974): 1970) – *et mittens occidit omnes pueros qui erant in Bethleem* (Biblia sacra (1994): 1528).

⁴⁷ *VND GOTT DER HERR SPRACH / ES IST NICHT GUT DAS DER MENSCH ALLEIN SEY / JCH WIL JM EIN GEHÜLFEN MACHEN* (LB 1545 (1974): 28) – *Auch sprach Gott der Herr: Es ist nicht gut, daß Mensch allein sey, laffet uns ihm einen Gehülfen, der ihm gleich sey, machen* (RB 1793: 2).

posnati, de jo bom poſſedit? (DB 1584: I,9b) – *Gospód mój Bóg, od kóđ mórem jeſt vejdíti, de jo bóm poſeđel* (JB 1791: I,50).

Japljev prevod je na nekaterih mestih glede prikaza veljavnosti dejanj gotovejši, saj opuſča omejitve, ki jih v Dalmatinovem prevodu zarisuje raba naklonskih glagolov (npr. glagola *moči*: *Vſe kar je mogli lejtati, inu vſe kar je peruti imélu, tu je vſe k'Noahu ſhlu vto Barko* (DB 1584: I,5a) – *vſe, kar leta po ſvoji ſórti, vſe ptize, inu ſe kar je peruti imélu, So k'Noetu v'Barko nóter ſhli* (JB 1791: I,25); *morati: ſo morali nehati od sydanja tiga Méſta* (DB 1584: I,7b) – *inu ony ſo neħali meſtu sydati* (JB 1791: I,37); ali glagola *hoteti*: *My ſmo vam piſkali, inu vy néſte hotéli pleſſati* (DB 1584: III,8b) – *My ſmo vam peĵli inu vy niſte pleſſali* (JB 1786¹: X,47)).⁴⁸ V DB 1584 je izražena nujnost dejanja, v JB pa le prihodnost: *Pole, tebi je vmréti, ſa volo te Shene* (DB 1584: I,12b) – *Pole ti bóſh vmèrl ſa volo te ſhene* (JB 1791: I,69).

5.4 Omiljen ukaz, nanaſajoč se na tretjo osebo, je v primerjanih biblijskih prevodih različno izražen: z velelniško obliko za drugo osebo v DB 1584, z zgradbo *imeti* + *nedoločnik* v JB (1. zgled) ali opisno s členkom *naj* (2. zgled). Istovrstna nadomestitev nastaja tudi pri običajnem drugoosebnem velelniku (3. zgled).⁴⁹ Npr.: 1. *Inu Bug je djal k'Noahu: Letu bodi snaminje te Saveſe, katero ſim jeſt poſtavlil mej mano, inu mej vſém meſſum na Semli* (DB 1584: I,6b) – *Inu Bóg je reĵal k'Noetu: letó imá biti to snaminje te ſaveſe, katero ſim jeſt gori poſtavlil med mano, inu med vſém, kar ſhivy na semli* (JB 1791: I,31); 2. *Kateri ima uſheſa h'poſluſhanju, ta poſluſhaj* (DB 1584: III,9a) – *Kateri imá vuſheſa ſa poſluſhat, naj poſluſha* (JB 1786¹: X,56); 3. *Taku dèrſhi vshe mojo Saveſo, ti inu tvoje Séme ſa tabo* (DB 1584: I,10a) – *Tudi ti, inu tvój ſarod ſa tabo v'ſvojih rodovinah imafh mojo ſaveſo dèrſhati* (JB 1791: I,55). Do razlik prihaja tudi pri odločni prepovedi in pri proſnji, izraženi z zanikanim velelnikom. Npr.: *Kadar tedaj Almoſhen dajeſh, taku némaſh puſtiti pred ſabo piſkali* (DB 1584: III,5b) – *Kadar tédaj almoſhno dajeſh, ne tróbi pred ſabo* (JB 1800: IX,21); *taku te proſſim, nepojdi mimu tvoja Hlapza* (DB 1584: I,11a) – *ne hodi mému tvoja Hlapza* (JB 1791: I,59). V DB 1584 je prepoved izražena z zanikano zgradbo *imeti* + *nedoločnik*, v Japljevem prevodu pa z zanikanim velelnikom glagola. Oba zгледа iz Japljevega prevoda kaĵeta na pravilnejšo, ſe danes ob zanikanju priporočano izbiro nedovršnega glagola (Toporiſiĉ 2000: 397). Prevoda ſe razlikujeta tudi glede načina izražanja prepovedi: v DB 1584 je ustaljeno izražena z zanikanim velelnikom, v Japljevem prevodu pa ſe v ta namen uporablja tudi opisni prihodnjik:⁵⁰ *Nejemli mojmu Synuvi obene Shene od Kananiterſkih hzhery* (DB 1584: I,15b) – *ti ne bóſh vsel ſhene ſa moĵga ſyna od hzhery tih Chananaearĵov* (JB 1791: 88).

5.4.1 Kombinacija želje in zahteve iz DB 1584 je v JB zamenjana s predstavitvijo hotenja, projiciranega v prihodnost: *Naj ſe vam enu malu vode pèrneſſe, inu vmíte vaſhe*

⁴⁸ Prim. *Alles was fliegen kund / vnd alles was fittich hatte / das gieng alles zu Noah in den Kasten bey Paren* (LB 1545 (1974): 36).

⁴⁹ H. Orzechowska (1986: 329–344) tudi v Trubarjevem in Dalmatinovem jeziku odkriva več načinov izražanja velelnosti, ki jih naſteva v naslednjem vrstnem redu: prosti velelnik, velelnik z *naj* in konstrukcija *imam* + *nedoločnik* v vlogi velelnika.

⁵⁰ V pomenskem spektru prihodnjika je ſe danes tudi izražanje ukaza (Toporiſiĉ 2000: 398).

noge, inu **fe pozhyte** pod letim Drivom (DB 1584: I,11a) – Ampak jeft **hózhem** enu malu vode **pèrnefti**, de fi vafhe noge **vmyete**, inu pod letim drèveřsam **pozhyte** (JB 1791: I,59). Isto kombinacijo lahko (sopomensko) nadomeřča prihodnjik v povednem naklonu: npr. *sakaj on je en Prerok, inu naj on sa te moli, taku bořh shiv oftal* (DB 1584: I,12b) – *sakaj on je en Prerok: inu on bó sa tebe molil, inu ti bóřh per shivlenji oftal* (JB 1791: I,70).⁵¹ Źelja, ki se nanařa na delovanje tretje osebe (izrařene trpniřko), je zamenjana z zahtevno, naslovljeno na drugo osebo: *ostanita zhes nozh, naj fe vaju noge vmiejo* (DB 1584: I,11b) – *ostanita tamkaj: vmíta fi vaju noge* (JB 1791: I,63). V vseh naštetih primerih gre v JB za opustitev modalnih odtenkov ter za čustveno nevtralnno, ugotovljajalno navajanje dejstev in dejanj, premaknjenih v prihodnost.

6 Način

Primerjava je odkrila tudi več korektur izbranega načina, potekajočih bodisi v smeri *tvornik* → *trpnik* ali v smeri *trpnik* → *tvornik*.⁵²

Manj pogosto, pa vendarle opazno korekcijo Dalmatinove knjižnojezikovne prakse predstavljajo primeri nadomestitve trpnika s tvornikom, ki so bili tako kot raba trpnika večinoma spodbujeni s prevodnimi predlogami: *Taku je bilu konzhanu vse, kar je kuli na Semli bilu* (DB 1584: I,5b) – *Inu on je pokonzhal vse štvary, katere fo bilę na semli* (JB 1791: I,26);⁵³ *Isvelizhani fo ty miloftivi. Sakaj nym fe bo miloft iskasala* (DB 1584: III,4b) – *Isvelizhani fo ty miloftlivi: sakaj ony bódo miloft dofegli* (JB 1800: IX,15); *Luzh fe tudi nevushge, de bi fe postavila pod en Polounik* (DB 1584: III,4b) – *Tudi ne pèřshgó luzh, de bi jo pod en polovnik postavili* (JB 1800: IX,16). Vendar tudi ta sprememba ni le enosmerno izpeljana, saj obstajajo primeri, ki kažejo na izbiro trpnika namesto tvornika iz DB 1584. Slednji je običajno uresničen s strukturo, katere sestavni del je trpni deležnik na *-n/-t*.⁵⁴ Npr.: *Tedaj je on rekál k'Abramu: Ti imash stanovitu vediti* (DB 1584: I,9b) – *Inu je bilú rezhenu k'njemu: Ti imash sa naprej vejđiti* (JB 1791: I,51); *Inu ony fo Otroke rodili po Potopu* (DB 1584: I,7a) – *katęrim fo po Potópi lety otrozi rojeni* (JB 1791: I,33); *njegova Shena fe je osęrla nasaj, satu je ona k'enimu solnimu štebru postala* (DB 1584: I,12a) – *fe je Lótova shena nasaj osęrla, je bilá ona v' eno folno šhtatuo prebèrnena* (JB 1791: I,67).

Obstajajo tudi primeri nadomestitve opisa stanja s trpnikom, ki je izražen s kalkirano zgradbo (po Brezniku): *inu je pogledal vfo Deshelo okuli pèř Iordani, de je dofti Vod*

⁵¹ Pri ubesedovanju naklonskih odtenkov sta prevajalca iz različnih stoletij pogosto ravnala neodvisno od prevodnih predlog: *denn er ist ein Prophet / Vnd las jn fur dich bitten / so wirstu lebendig bleiben* (LB 1545 (1974): 57) – *er iřt ein Prophet, laß ihn für dich bitten, fo wirřt du beym Leben erhalten werden* (RB 1793: 19).

⁵² M. Orožen (1996: 263) je v zvezi z rabo trpnika v Japljevem biblijskem prevodu opozorila na naslednji dejstvi: da se raba trpnika v primerjavi z Dalmatinom ni zmanjšala in da je število rab trpniřske zgradbe s se celo upadlo v korist zgradbe z deležnikom na *-n/-t*.

⁵³ *Also || ward vertilget alles was auff dem Erdboden war* (LB 1545 (1974): 37) – *Alfo hat Gott alles Wefen auf Erden vertilget, von dem Menřhen an bis auf das Vieh* (RB 1793: 7).

⁵⁴ O Japljevi rabi oblik z deležnikom na *-n/-t* za izrařanje trpnosti in stanja v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti prim. Orožen 2003: 39–44.

iméla (DB 1584: I,8b) – *je on preglédal vfo dèshelo okuli Jordana, katèra je povsód od vodá omózhena* (JB 1791: I,44).

Tudi za že opaženo (Orožen 1996: 263) nagnjenost k nadomeščanju trpniške zgradbe s *se* z zgradbo z deležnikom na *-n/-t* je mogoče zaslediti več potrditvenih zgledov. Npr.: *Slejdni Hlapzhiz* [namesto *Hlapzhizh*], *hadar* [namesto *kadar*] *bo offem dny star, fe ima obrésati mej vami* (DB 1584: I,10a) – *Vfaki ófem dny stari otrok mofhkiga spola v'vafshih rodovinah imá pèr vafs obrèsan biti* (JB 1791: I,56).

7 Zaključek

Primerjalni pregled izražanja glagolskih kategorij in glagolske ubeseditve nasploh v Dalmatinovem in dve stoletji mlajšem Japljevem biblijskem prevodu je potrdil več tendenc. Mednje nedvomno spada nadomeščanje glagolov s prevzeto podstavo z domačimi sopomenkami in zmanjševanje števila glagolskih kalkov. Več zamenjav (npr. *je djal* → *rekoč*) je potrdilo v Japljevem prevodu izpričano stremljenje k ekonomičnejši jezikovni strukturi. Med spremembe sistemskega značaja spadajo: pri izražanju časovnosti opuščanje predpreteklika in nadomeščanje njegove vloge s preteklikom ob pomoči glagolskega vida in skladenjskih preureditev, nadomeščanje dovršnega sedanjika in strukture *imeti/hoteti* + *nedoločnik* z opisnim prihodnjikom; na področju naklonskosti: utrjevanje izražanja velelnosti za tretjo osebo s strukturo z *naj* in izražanja prepovedi za drugo osebo z zanikanim velelnikom nedovršnega glagola; pri izražanju trpnika pa izbira zgradbe z deležnikom na *-n/-t* in posledično zmanjševanje rabe zgradbe s *se*.

Viri

BH 1584 = Adam BOHORÍČ 1584: *Arcticae horulae succifivae*. Wittenberg.

Biblia sacra 1994 = *Biblia sacra*, iuxta Vulgatam versionem. Vierte, verbesserte Auflage 1994. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

DB 1584 = Jurij DALMATIN 1584: *BIBLIA, TV IE VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Teftamenta*. Gedruckt in der Churfürftlichen Sächfifchen Stadt Wittemberg / durch Hans Kraffts Erben. Faksimile: Ljubljana: Mladinska knjiga v Ljubljani v sodelovanju z založbo Dr. Trofenik v Münchnu. 1968.

JB 1786¹ (X) = *SVETU PISMU NOVIGA TESTAMENTA*. In Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdey. Pars secunda. Labaci: Typis Joan. Frid. Eger. 1786¹.

JB 1791 (I) = *SVETU PISMU STARIGA TESTAMENTA*. Mojsesove bukve. In Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdey. Pars prima. Labaci: Typis Joan. Frid. Eger. 1791.

JB 1798 (V): *SVETU PISMU STARIGA TESTAMENTA*. Modrostne bukve. In Slavo-Carniolicum idioma translata per Josephum Schkriner. Labaci: Typis Joan. Frid. Eger. 1798.

- JB 1800 (VIII) = *SVETU PISMU STARIGA TESTAMENTA*. Mali preroki, inu Bukve od Mahabejzov. In Slavo-Carniolicum idioma translati per Josephum Schkriner et Josephum Richter. Labaci: Typis Theres. Eger Viduae. 1800.
- JB 1800 (IX): *SVETU PISMU NOVIGA TESTAMENTA*. In Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdey. Pars prima. Labaci: Typis Theres. Eger, viduae. 1800.
- JB 1802 (II) = *SVETU PISMU STARIGA TESTAMENTA*. Bukve od krajlov. In Slavo-Carniolicum idioma translati per Modestum Schrey. Labaci: Typis Andreae Gassler. 1802.
- JPo 1578 = Jurij JURIČIČ 1578: *POSTILLA, To ie KERSZHANSKE EVANGELSKKE predige*. Ljubljana.
- LB 1545 (1974) = Martin LUTHER 1545: *Biblia: Das ift: Die gantze Heilige Schriffit Deudsch auffs new zugericht*. Wittenberg. München: Deutscher Taschenbuch Verlag. 1974.
- PS 1849–1895 = Maks PLETERŠNIK 1849–1895: Slovensko-nemški slovar I (A–O, 1894), II (P–Ž, 1895). Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- RB 1793 = Franz ROSALINO 1793: *BIBLIA SACRA oder die Heilige Schriffit des alten und neuen Testaments. Erfter Theil*. Wien: gedruckt bey Iohann Thomas Ehlen von Trattnern.
- SP 1996 = *Sveto pismo stare in nove zaveze*. Slovenski standardni prevod iz izvornih jezikov. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije. 1996.
- TPo 1595 = Primož TRUBAR 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.

Literatura

- Anton BAJEC 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika, IV Predlogi in predpone*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- France BEZLAJ 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Druga knjiga: K–O. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik (izd.), Mladinska knjiga (zal.).
- Anton BREZNIK 1917: Literarna tradicija v »Evangelijih in listih«. *Dom in svet* 30. 170–174, 225–230, 279–284, 333–347.
- – 1928: Japljev prevod sv. Pisma. *Časopis za jezik, književnost in zgodovino* 7/1–4. Ljubljana: Seminar za slovansko filologijo. Ljubljana – Univerza. 77–107.
- – 1982: *Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Milena HAJNŠEK 1962/63: Pluskvamperfekt v slovenski knjigi. *Jezik in slovstvo* 8. 240–245.
- Jurij JAPELJ in sodelavci 1784–1802: *SVETU PISMU STARIGA INU NOVIGA TESTAMENTA*, 1–10. Labaci.
- Marko JESENŠEK 1998: Deležniško-deležijski skladi na -č in -ši v slovenskih prevodih evangelijev. V: *Vatroslav Oblak (Obdobja 17)*. Mednarodni simpozij. Ur. Alenka

- Šivic - Dular. Ljubljana: Izdal Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani. 273–286.
- 2005: *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. (Zora 33) Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- Jernej KOPITAR 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: bey Wilhelm Heinrich Korn.
- Andreja LEGAN RAVNIKAR 2008: *Slovenska krščanska terminologija, Od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU.
- Majda MERŠE 1986a: Konkurenčna razmerja glagolov v Dalmatinovi Bibliji. V: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (Obdobja 6)*. Ur. Breda Pogorelec in Jože Koruza. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 375–388.
- 1986b: Predponska glagolska tvorba in njen vpliv na skladenjsko okolje v jeziku Dalmatinove Biblije. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ur. Darko Dolinar. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 87–96.
- 1988: Besedotvorni pomeni izsamostalniških glagolov v Dalmatinovi Bibliji. *Slavistična revija* 36/4. 375–397.
- 1989a: Izpridevniški glagoli v Dalmatinovi Bibliji. *Riglerjev zbornik. Slavistična revija* 37/1–3. 189–200.
- 1989b: Raba izsamostalniških glagolov in nadomestnih besednih zvez v Dalmatinovi Bibliji. *Logarjev zbornik. Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja*. Ur. Franc Jakopin. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 149–162.
- 1993: Glagolski vid v Dalmatinovi Bibliji ob naslonitvi na Lutrov prevodni zgled. *Rječnik i društvo*. (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Znanstveni skupovi Razreda za filološke znanosti, Knjiga 2.) Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 227–235.
- 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Aspect and aktionsart in the 16th century Slovene*. (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede – Dela 44.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- 1997: Predpreteklik v Dalmatinovi Bibliji. *Jezikoslovni zapiski* 3. 9–24.
- 1998: Dajnkov prikaz in raba glagolskega vida v primerjavi z osrednjim slovenskim knjižnojezikovnim prostorom. *Dajnkov zbornik*. Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. (Zora 3) Maribor: Slavistično društvo Maribor. 143–158.
- 2002: Raba pogojnika v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. V: *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika. Ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen*. (Zora 18) Maribor: Slavistično društvo. 285–305.
- 2003: Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (prevzemanje, raba in primerjava s stanjem v slovanskih jezikih). *Slavistična revija* 51/Posebna številka. Zbornik referatov za trinajsti mednarodni slavistični kongres. 81–103.
- 2005: Glagolski vid v stari knjižni prekmurščini in v osrednjem knjižnem jeziku.

- Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Ur. Jože Vogrinec. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci. 140–157.
- Jožica NARAT 1999: *Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja*. Disertacija. Mentorici: Martina Orožen in Irena Orel. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. (Tipkopis)
- Martina OROŽEN 1984/85: Smernice knjižnega jezikovnega razvoja od Jurija Dalmatina do Jurija Japlja (1584–1784). *Jezik in slovstvo* 30. 217–223.
- 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. (Zora 26) Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- Hanna ORZECOWSKA 1978: *O jeziku Dalmatinove Biblije. Razprave X*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede.
- 1986: *Warianty gramatyczne (morfologiczne i składniowe) w Biblii J. Dalmatina. Imperativus. V: 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (Obdobja 6)*. Ur. Breda Pogorelec in Jože Koruza. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 327–347.
- Fran RAMOVŠ 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: Univerzitetna študijska komisija.
- Marko SNOJ 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Druga, pregledana in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Modrijan.
- SSKJ 1970–1991 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I (A–H, 1970), II (I–Na, 1975), III (Ne–Pren, 1979), IV (Preo–Š, 1985), V (T–Ž, 1991). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (izd.), Državna založba Slovenije (zal.).
- Jože STABEJ 1997: *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium latino-carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jože TOPORIŠIČ 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
- Listkovno gradivo Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, zbrano s popolnimi izpisi del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja.

Germanizmi v Japljevih *Pridigah sa vŕe nedele skusi lejtju* (1794, 1. del)

ALENKA VALH LOPERT

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
alenka.valh@uni-mb.si

Prispevek prinaša pregled germanizmov iz 1. dela *Pridig sa vŕe nedele skusi lejtju* iz leta 1794 (v dveh delih), ki so dostopne v Univerzitetni knjižnici v Mariboru. Mnogi Japljevi sodobniki so oporekali rabi germanizmov v njegovih prevodih, zato tudi ni mogel izdati prevoda II. dela Svetega pisma. Analiza prinaša pregled Japljevih germanizmov z dveh vidikov: a) potrjene glede na izvor (iz/preko nemŕčine) v *Slovenskem etimoloŕkem slovarju* M. Snoja in v *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen* Hildegard Striedter-Temps (v obeh: *fěntati* ‘uničiti’ iz bav. srvnem. *pfęnten* ‘rubiti’); b) sprejete oz. nesprijete v *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1995) in *Slovenski pravopis* (2001), pri čemer se socialnozvrstne oznake v obeh normativnih priročnikih razlikujejo (SSKJ: *fentati* nižje pog., ‘uničiti, pokončati; ubiti, umoriti’; SP: *fentati* neknoj. ljud. ‘uničiti; umoriti, ubiti’), nekateri pa v normativna priročnika niso zajeti (SSKJ: *arcnija*, ni pa *ajfrati*; SP: *ajfrati*, ni pa *arcnija*). Pregled tako potrjuje ŕe vedno žive Japljeve germanizme, ki so jih v njegovem času sicer preganjali, danes pa so vpeti v slovenski jezik, ki je medtem že dosegel jezikovno ‘zadostnost’ (slovar, slovnica, pravopis), zato se pred tovrstnim besedjem ne brani več s skrajnim purizmom.

The contribution gives the overview of germanisms from the first part of Japelj’s *Pridig sa vŕe nedele skusi lejtju*, from 1794 (in two parts) that is available in the University Library of Maribor. Many of his contemporaries opposed to usage of germanisms in his translations, hence he could not published a translation of the second Part of the Bible. The analysis gives a brief survey of Japelj’s germanisms: a) certified according to their origin (from/via German) in the *Slovenian Etymological Dictionary* of M. Snoj and *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen* Hildegard Striedter-Temps (in both: *fěntati* ‘destroyed’ from Bavarian Medieval German *pfęnten* ‘seized’); b) accepted or not in the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (*Dictionary of Slovenian Literary Language*, SSKJ 1995) and *Slovenski pravopis* (*Slovene Orthography*, SP 2001), while stylistic markers in both normative manuals differ (SSKJ: *fentati* nižje pog., (lower colloquial), ‘destroyed, killed, kill, kill’; SP: *fentati* neknoj. ljud. (colloquial) ‘destroy, destroy, kill’), but some of his germanisms are not included (SSKJ: *arcnija*, but not *ajfrati*; SP: *ajfrati*, but not *arcnija*). The review confirms that Japelj’s germanisms, although being persecuted in his time, are nowadays being embedded in the Slovenian language, which has since been reached linguistic ‘sufficiency’ (dictionary, grammar, and spelling). Consequently it doesn’t have any need to defend itself against germanisms with extreme purism.

Ključne besede: germanizmi, Jurij Japelj

Key words: germanisms, Jurij Japelj

Jurij Japelj in njegov čas¹

Slovenski biografski leksikon predstavlja Jurija Japlja kot cerkvenega pisatelja in jezikoslovca, rojenega v Kamniku (11. 4. 1744), ki je študiral za duhovnika v jezuitskem kolegiju v Ljubljani, Gorici in Gradcu, bil 1769 posvečen v duhovnika v Trstu. Med tamkajšnjim službovanjem, bil je kaplan, ga je leta 1773 takratni ljubljanski škof Janez Karel Herberstein (1719–1787) povabil za škofijskega tajnika in notarja v Ljubljano, kjer je bil zadolžen za janzenistični knjižni program, prevajal je cerkvena besedila in postal ravnatelj Schillingove ustanove (14. 10. 1778) pri Sv. Petru v Ljubljani. To so bila za Japljevo jezikoslovno in prevajalsko ustvarjanje najplodnejša leta. Bilo je obdobje razsvetljenstva, konec 18. stoletja, tik pred izbruhom francoske revolucije (1789–1792), obdobje Marije Terezije (1717–1780)² in Jožefa II. (1741–1790). Razsvetljenski misleci so razvili nov življenjski stil, in sicer racionalistični, pragmatični, že tehnicistični; novi so bili razumarski pristop k verskim vprašanjem, asketska janzenistična strogost, poglobljeno versko doživljanje, nasprotovanje romanjem, obrednemu razkošju in procesijam ... Pojavile so se tudi nove vrednote, to so znanje (poučne pesmi, uganke, basni), delo in izobrazba v narodnih jezikih predvsem zaradi gospodarskih koristi. To je povzročilo začetek razvoja zvrstnega, strokovnega slovstva (knjige o čebelarstvu, zdravilstvu, sadjarstvu za kmete, babiške, kuharske knjige ...) (Orožen 1996: 384). Japelj je prav zato po navodilih škofa Herbersteina prevajal številna cerkvena besedila in ustvaril »novo« nabožno slovstvo, s tem pa opravljal pomembno prevajalsko in prirediteljsko delo. Pri svojem delu je težil k razumljivemu jeziku, zato je zbiral ljudski besedni zaklad, jezikovno svež živi ljudski jezik, uveljavil *nov* knjižni sestav, preplet tradicionalno knjižnih in sočasno govornih gorenjskih razvojnih jezikovnih prvin, izločil je vse, kar je bilo v 18. stoletju dojeto kot neživo, zastarelo, nepravilno ali preveč dialektalno gorenjsko, uspešno je poslovenil in približal besedje verske in družbene sfere (Orožen 1996: 253).

Po smrti škofa Herbersteina (1787) je to delovno mesto moral zapustiti in je postal kurat na novoustanovljeni fari na Ježici pri Ljubljani, kasneje pa župnik in dekan v Naklem (1795), vodja semenišča v Celovcu (1799), kanonik in konzistorialni svetnik (1800), šolski nadzornik in referent za šolstvo (1806), do smrti je opravljal še naslednje službe: bil je kancelar goriške metropole, tržaški in ljubljanski konzistorialni svetnik in izpraševalec pri župnijskih izpitihi. Leta 1807 so ga izvolili za tržaškega škofa, vendar je vest prišla prepozno, bil je že na smrtni postelji.³

¹ Glej tudi A. Eržen, Pomen Japljevega prevoda Svetega pisma za razvoj slovenskega jezika v 18. stoletju, 2002, 157–164; M. Matjaž, Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma in nosilec reformnih idej škofa Herbersteina, 2006, 107–111 idr.

² Marija Terezija je na takratnem ozemlju slovensko govorečega prebivalstva uvedla slovenske šole. V Ljubljani je leta 1774 ustanovila študijsko knjižnico, podpirala je slovensko umetnost, materinščine ni zatrla, napredovale so vse veje znanosti, umetnosti in obrti.

³ *Slovenski biografski leksikon* 1 (dalje *SBL*), 382–385. (Tudi: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:intro/VIEW/>.)

O Japljevem jeziku prevodov

M. Orožen⁴ o Japljevem neutrudnem jezikoslovnem delu piše, da je našel merila za uspešno preobrazbo slovenskega knjižnega jezika, tj. vse ravnine jezika (od glasoslovja do besedišča) je soočal s sodobno gorenjsko govorico in se odločal za žive jezikovne pojave, s tem pa nadgrajeval in razvijal jezikovno knjižno tradicijo iz 16. stoletja, da je poznal humor, prisposodbo, tvoril nove besede, popačenke se ni ustrašil, njegov jezik je bil živ, pomensko jasen, stilistično učinkovit; upal si je reči bobu bob (Orožen 1996: 383, 385). Na pobudo in s podporo grofa Herbersteina je Japelj s sodelavci v dvajsetletnem obdobju (1784–1802) prvič po Dalmatinu pripravil katoliški prevod celotnega Svetega pisma. Škofova težnja za slovenski jezik je izvirala iz pastoralno-prenovitvenih načrtov in mnenja, da je treba vsem ljudem omogočiti izobrazbo, pri čemer je s skrbjo za sicer enoten vseslovenski jezik, ki pa ne sme delati nasilja govornemu jeziku, slovenščini napravil veliko zgodovinsko uslugo. Sledil je škofovemu navodilu, naj jezik prevoda sledi govornemu jeziku, da ga bodo brez napora razumeli tudi manj izobraženi (Matjaž 2006: 108, 109). Japelj je zagovarjal »kranjščino ali »ilirščino« kot pravi primarni jezik (Hauptsprache, Muttersprache) zaradi (1) svoje starosti; (2) ker se v njej imena stvari najlepše prilegajo naravi teh stvari; (3) ker je enakomerna, kakor najstarejši jeziki sveta, npr. grščina, hebrejščina; (4) ker je slikovita in kaže pravi pomen bolj v podobi, ne pa v dobesednem smislu; (5) zaradi neke posebne preprostosti v vseh delih govora. Zato naj se splošno uvede praksa, ki velja že od nekdanj v tržaškem in kranjskem plemstvu, naj se otroci že v nežni mladosti od slovenskih služkinj naučijo njih jezika in postanejo tako dvojezični.⁵ Prav zaradi njegove težnje k živemu jeziku so se pojavila nasprotja, čeprav je to povečalo razumevanje in obogatilo jezik, kot to potrjuje tudi I. Stramljič Breznik (2011) v frazeološkem delu analize Japljevih *Pridig*. Kritiki so se vedno bolj spotikali ob jezik prevoda (kritike so bile tudi s teološke strani). Vendar pa so Japljeve zasluge za slovenski knjižni jezik nedvomne, saj je ustvaril podlago tako poznejšemu prevodu Biblije kakor sedanjemu pisnemu jeziku (*SBL* 1, 384), velik napredek pa mu je, zlasti na osnovi ocene besedišča prevoda Biblije, priznaval tudi Breznik (Orožen 1996: 264). Japljevi nasprotniki pa so se zlasti jezili nad njegovimi germanizmi.⁶ Na eni strani je nemške popačenke nadomeščal z izvirnimi slovenskimi narečnimi ali knjižnimi besedami. Na drugi strani pa je izvorno slovensko izrazje nadomestil s popačenkami – zavestno izbral

⁴ Podrobno glej M. Orožen: Slovnica in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802), 251–269; Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda Biblije (1584–1784–1802), 270–288; Jurij Japelj in njegov pomen za razvoj slovenskega knjižnega jezika, 382–386; Preobrazba jezikovne zgradbe od Japljevega do Lampetovega prevoda Biblije v 19. stoletju, 387–409; *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*, 1996.

⁵ Glej *SBL* 1, 384, geslo: Japelj Jurij: »Gre za Japljevo apologijo slovenščini, ki jo je 20. dec. 1799 napisal za grofa Franca Jožefa Wurmbranda, dež. glavarja Kranjske in Koroške: "Beantwortung der Frage: Welche aus den verschiedenen slavischen Sprachen man der Jugend zur leichtern Verständniss der Russischen, Polnischen, Böhmischen, Dalmatinischen, Kroatischen, Krainerischen, und übrigen slavischen Mundarten beybringen solle?"« (Drž. lic. knjižnica v Lj. ms. 354 fo.).

⁶ Podrobneje: M. Orožen, *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*, 1996, 264–266, 281, 390, 401–405.

funkcijsko in stilistično besedje, ki je bralcu omogočalo kar najboljše razumevanje in sprejemanje sporočil, poleg tega pa je uvedel vrsto narečnih in pogovornih besed (Orožen 1996: 264). Prav germanizmi pa bodo v prispevku predstavljeni z vidika pojavnosti v današnjem času na vzorcu 1. dela Japljevih *Pridig sa vfe nedele skusi lejtu* iz leta 1794.

Odnos do prevzetih besed danes

Nekatere iz nemščine prevzete besede se v zgodovinskem razvoju glasoslovno in s svojimi slovničnimi lastnostmi niso bistveno spreminjale (cuker 'sladkor'), druge pa so se spremenile do neprepoznavnosti (pupati ← bauen 'graditi') (Rajh 2002: 123; Stramljič Breznik: 2004). V slovenskem jezikoslovnem prostoru poznamo razne definicije za prevzete besede. Pojem prevzeta prvina je že leta 1971 uvedel Toporišič (2006: 62–63) in jo v *ESJ* (1992: 218) opredelil kot besedo, ki pride v jezik iz drugega jezika (ali v knjižni jezik iz narečja istega jezika).⁷ Snoj (2005: 113–122) pa prevzetost opredeljuje glede na socialnozvrstni izvor in prenosnik:⁸ *izposojenka* mu je beseda, ki jo je preprosto ljudstvo prevzelo iz sosednjega narečja tujega jezika v svoje narečje, pri čemer gre za prenos iz govornega v govorni jezik. Na drugi strani pa mu *tujka* pomeni tisto besedo, ki jo je izobraženec iz tujega knjižnega jezika prevzel v svoj knjižni jezik, jezik ni nujno sosedski, prenosnik pa je pisni. Dodati je treba, da je bil prenosnik v začetku res pisni, v današnjem času hitrega prenosa informacij pa je to nedvomno tudi ali zlasti govorni jezik. Prevzetih besed je bilo vedno več, in sicer v meščanski kulturi napol ponemčenih mest, v strokovni terminologiji, v obrteh.⁹ Zato so bila ob narodni ogroženosti antigermanska puristična gibanja razumljiva (Bezljaj 1967: 34–35, Urbančič 1973: 39–50). Vendar pa kljub temu ne moremo omejiti vpliva tujih (zlasti sosednjih) jezikov, ki se nadaljuje tudi v knjižni jezik. Purizem Toporišič (1992: 239) označuje kot »negativno razmerje do (po nepotrebem) prevzetega ali do prevzemanja iz enega (t. i. prevladnega) jezika v drugega (sprejemalnega)«. « S slovenskim purizmom se znanstveno ukvarja tudi kanadski jezikoslovec Thomas (1991: 58), ki poudarja, da nikakor ne gre le za slovenski pojav.¹⁰

⁷ Lahko je občno (*sposojenka*, jeziku prevzemalcu povsem prilagojena; *tujka*, če ni) ali lastno ime (podačena, polcitatna imena); za *izposojenko* (1992: 68) je uvedena kazalka na *sposojenka* (299): beseda (besedna zveza), ki je prišla iz drugega jezika in je popolnoma prilagojena zgradbenim lastnostim prvin slovenskega (knjižnega) jezika.

⁸ M. Snoj 2005: O prevzetih besedah, tujkah in izposojenkah. *Slovenski jezik* 5, [113]–122.

⁹ Podrobneje: E. Sicherl 1999: 144–145; H. Jazbec 2007: 11–13; M. Kalin Golob 2008: 32–34. Prevzete besede vstopajo v slovenski jezik na več načinov: v neknjižni jezik, v knjižni jezik kot strokovni izrazi, se pa prilagodijo slovenskemu izgovoru in zapisu, potisnjene so na raven pogovornega jezika, a živijo ob knjižnem izrazu, ki je bil za knjižno rabo pravočasno in ustrezno tvorjen. Pri prenosu iz tujega jezika pa prihaja do semantičnih premikov na različnih nivojih: ničta pomenska širitev, tj. pomen ostane nespremenjen glede na pomen tujke; oženje pomena, tj. besedo prevzamemo le v enem tujem pomenu, širitev pomena.

¹⁰ G. Thomas (1991: 158–159) obravnava sedem vzorcev: obroben (marginal), grajajoči (trimming), razvojni (evolutionary), nihajoči (oscillatory), stalni (stable, consistent), revolucionarni (revolutionary) in zmerni (moderate, discontinuous). Slovenska poimenovanja šestih so zaradi težnje po enotni terminologiji prevzeta po M. Kalin Golob (2008: 18). V prevodu je dodan *zmerni* (moderate, discontinuous) purizem.

Slovenskega (kot madžarskega, finskega, estonskega, hebrejskega, hrvaškega) uvrŕča Thomas (1991: 159) v vzorec razvojnega purizma, ki je nastal kot »vrednostni pojav zgodaj v razvoju knjiŕnega jezika, ni izpostavljen radikalnim spremembam v usmeritvi in svoj vrh doseŕe med standardizacijo ter se sprosti, ko knjiŕni jezik doseŕe avtonomnost, prestiŕ in varnost polne rabe (tj. slovnica, slovar, pravopis)«. ¹¹ Na Slovenskem so se pojavljale razliĕne razvojne stopnje: od t. i. zmernega, pozitivnega oz. konstruktivnega, ki pomeni jezikovnokulturno prizadevanje za ohranitev jezika in njegove samobitnosti, pri ĕemer so bile domaĕe besede za prevzete pravoĕasno tvorjene in vsestransko enakovredne (Koroŕec 1985); do skrajnega, negativnega, zaviralnega, ki (je) preganja(l) prevzete besede le, ker so tujega izvora, ustreznice pa ni ponudil (Kalin Golob 2008).

***Pridige sa vŕe nedele skusi lejt* (1794)**

V oceni Japljevega prevodnega dela je M. Oroŕen (1996: 267) zapisala, da so »za razvoj slovenskega knjiŕnega jezika pomembne tudi njegove po tujih vzorcih prirejene Pridige ...«. »katere je is mnogih jesikov spifsal inu naprej neŕsŕl Juri Japel« (Japelj 1794). Prirejene so bile na pobudo samega ŕkofa Herbersteina, in sicer ob napotku, naj ne bodo daljŕe od pol ure, prevod naj se originalov ne oklepa strogo, zapisane naj bodo, kot da so govorjene, saj naj bi bile pomoĕ mladim pridigarjem. ¹² Peklaj (2010) poudarja, da ĕeprav so pridige nastale po tujejeziĕnih predlogah, pri Japlju ugotavlja veliko samostojnosti.

Pridige so dostopne v Univerzitetni knjiŕnici Maribor v zbirki raritet (sg. 27772), sestavljata jih dva dela z loĕeno paginacijo: 1. del na 387 straneh zajema 25 pridig, 2. del na 223 straneh pa 19 pridig. Gradivo je bilo analizirano z vidika germanizmov, ki so v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporiŕiĕ 1992: 47) opredeljeni kot: (1) iz nemŕĕine prevzeta jezikovna prvina, zlasti besedna in v knjiŕno normo ne sprejeta, npr. *merkat*, *ketna*, *fleten*, *fejst*, *lavfati*, *viŕa*, *ohcet*, *gnada*, *fara*; (2) iz nemŕĕine prevzeta prvina sploh. Vpliv nemŕĕine na slovenŕĕino zaradi naselitvenih tokov, skupne kulturno-politiĕne zgodovine in dolge meje z Avstrijo predstavlja veĕ kot tisoĕletno obdobje. Nemŕĕina je na slovenŕĕino vplivala na razliĕnih jezikovnih ravninah, od fonologije, pisave, oblikoslovja, morfematike, skladnje in frazeologije, najveĕ pa na podroĕju besedja, saj to predstavlja odprt sistem in uporabniki prevzemajo zlasti besedje, ĕe ni na razpolago lastnega. ¹³

¹¹ Prevod po M. Kalin Golob (2008: 19).

¹² Prevodi originalov: M. Reguis, Girard, G. Trento, Sagramosso, Bordoni, G. B. Campadelli, Trautwein. Po *SBL* 1: 383.

¹³ J. Toporiŕiĕ, *Druŕbenost slovenskega jezika*, 1991, 13: »Slovanski naseljenci so priŕli v stik z juŕnonemŕĕimi, bavarskimi plemeni ŕe v 8. stoletju, ko so prodirali s severozahoda proti jugovzhodu, najprej ob zgornjem toku Drave, pri ĕemer pa ti stiki niso bili t. i. mejni stiki, ampak je ŕlo za podjarmljenje alpskih Slovanov.«

Analiza

Analiza je zajela 1. del *Pridig*, in sicer so bili germanizmi najprej a) potrjeni glede na izvor (iz/preko nemščine) v *Slovenskem etimološkem slovarju* M. Snoja (dalje *S*) in v *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen* Hildegard Striedter-Temps (dalje *ST*),¹⁴ nato pa preverjeni b) glede na sprejetost oz. nesprejetost v oba normativna priročnika, tj. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (CD-rom 2005, dalje *SSKJ*) in *Slovenski pravopis* (2001, dalje *SP*), ob tem so bile pregledane še socialnozvrstne oznake v obeh virih in njihova (ne)uskklajena raba. Pregled je skušal potrditi, da so Japljevi germanizmi kljub več kot dvestoletni oddaljenosti še vedno živi, čeprav so jih zaradi nacionalne zavesti v njegovem času sicer preganjali, hkrati pa pokazati, da so še danes vpeti v slovenski jezik, ki kljub temu ni izgubil identitete.¹⁵ Jezik namreč začne propadati šele takrat, ko se začnejo zmanjševati njegove funkcije (Urbančič 1949: 49).

Gradivo:

- aboten a)** abota: srvn. einvalt(e), nvm. die Einfalt, 'preprost, enostaven, nespameten, neumen', ST/S; **b)** **raba peša** SSKJ/SP **star**;
- ahtēnga a)** ahtinga: Obacht, *ahtingo dati* Obacht, iz srvn. bav. *ahtinge, srvn. ahtunge das Achten, Aufmerken, Schätzung, ST/-; D: die Achtung 'pozornost'; **b)** -/-;
- ajfrati a)** ájfrati: eifern, Anstrengung zeigen nvn. eifrig, ST/-; **b)** ajfrati 'biti ljubosumen', -/SP **neknj. ljud.**;
- almošen a)** almožna: Almosen stvn., srvn. almuosen; 'miloščina, v cerkvi dar', ST/-; **b)** -/-;
- andli a)** ântlati: handeln iz stvn. *hantel – Handel; D: der, Handel 'trgovanje, trgovina, kupčija', ST/-; D: die Händel 'prepir, pretep'; **b)** -/-;
- andoht a)** andoht: Andacht vsn. iz srvn. andäht, anedäht, stvn. anedäht, ST/-; D: 'pobožnost'; **b)** -/-;
- antverh a)** antverh: Handwerk, antverhar Handwerker, srvn. bav. hantwërch, ST/-; D: das Handwerk 'obr; rokodelstvo'; **b)** -/-;
- arznia (arznio) a)** arcnija: Arznei srvn. arzet Arzt, ST/S; **b)** arcnija 'zdravilo', **nižje pog.** SSKJ/-;
- erbfhina a)** erb, erbič: der Erbe iz srvn. bav. erbe, stvn. arbeo, nvn. Erbe, 'dedič', das Erbe 'dediščina', ST/S; **b)** -/-;¹⁶
- fentali a)** fentati: Pfändung, Pfand iz srvn. bav. pfēnten; fentati, nar. tudi *fendati*, iz bav. srvn. *pfēnten* 'rubiti' (rubiti v slov. do uničiti), ST/S; **b)** fentati 'uničiti, pokončati, ubiti, umoriti', **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- fajmahter a)** farmošter: Pfarrer iz srvn. bav. *pharremeister; *farji/farmešter* izposojeno iz srvn. bav. pfarr 'Pfarrer' 'župnik'; iz srvn. Pharreman; fajmošter 'župnik', star. in nar. še farmošter, iz bav., srvn. zloženska iz pharre 'fara' in meister 'mojster', mojster fare, tj. 'glavni, prvi', ST/S; **b)** fajmošter 'župnik' **pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;

¹⁴ Po potrebi *Veliki nemško-slovenski slovar* Doris Debenjak (zgoščenka; dalje D). Za potrebe poglobljene etimologije bi lahko preverjali še po *Etimološkem slovarju slovenskega jezika* F. Bezlaja, ker pa sta izvor in pomen razvidna iz že omenjenih virov, bi to presegalo okvir tega prispevka.

¹⁵ V Pleteršnikovem slovarju najdemo pod Jap[.] Prid 126 izpisanih besed, ki pa niso (samo) germanizmi. M. Pleteršnik, 2006: *Slovensko-nemški slovar* (1894–1895), [Elektronski vir, CD-ROM].

¹⁶ Legenda: (ST/-) izvor potrjen samo pri Striedter-Tempsovi, pri Snoju besede ni, če je ni niti v SSKJ in SP, je pomen preverjen v *Velikem nemško-slovenskem slovarju* Debeljak (D); **b)** -/- nepotrjeno v SSKJ/SP oz. prvi kvalifikator velja za SSKJ, za poševnico pa za SP. Če beseda v katerem viru ni zastopana, je to označeno z minusom (-). Pod **b)** je iztočnica ponovljena le, če se v SSKJ/SP razlikuje od zapisane pod **a)**.

- faleniga a)** fálínga: iz avs. bav. falər, nvn. Fehler, ST/–; D der Fehler ‘napaka; okvara, zmeta, pomota’; **b)** –/–;
- falfh a)** falš: falsch, fovš ‘jem. beneiden’, *foliš*, iz srvn valsch, bav. avstr. folsch, nvn. falsch, falsch ‘napačen, nepravi, lažen, hinavski’; 2. ‘zavidati komu kaj’; ST/S; **b)** –/–;
- faly a)** faliti: srvn. v ǣen, vèlen, vâlen, vailen; ‘zgrešiti, manjkati, primanjkovati; ne pojavljati se’, ST/S; **b)** –/SP **neknj. ljud.**;
- farba a)** Farbe: iz srvn. varwe, nvm. die Farbe; farba, ‘barva’, ST/S; **b)** –/SP **neknj. ljud.**;
- ferbešhnof a)** ferbegati, ferbežen: iz zvn. sich verwegēn, srvn. sich verwēgen, srvn. verwēgen, ST/–; D: verwegēn ‘drzen’, die Verwegēnheit, ‘drznost’; **b)** –/–;
- ferdamana a)** ferdamati: ‘veerdammen’, nvn./srvn. verdammen; ST/–; D: verdammen ‘obsojati, prekleti’; **b)** –/–;
- fershmaguval a)** –/–; D: verschmāhen ‘zavračati, zavrniti’; **b)** –/–;
- fershmajht a)** –/–; D: umschmeicheln jemanden ‘prikupovati/prilizovati se (komu)’; **b)** –/–;
- finkufhti a)** bínkošti: Pfingsten stvn. finchustin ‘binkošti’, ST/S; **b)** SSKJ/SP;
- firfhti a)** firšt: Fürst, iz bav. avstr. Fürst, ST/–; D: Fürst ‘knez’; **b)** –/–;
- folk a)** folk: Volk iz srvn. volk, nvn. das Volk, ‘ljudstvo’, ST/S; **b)** ‘ljudje’, –/SP **sleng.**;
- frej a)** fraj: nvn. frei, srvn. vrī; D: frei ‘prost, svoboden’, ST/–; **b)** –/–;
- frifhne a)** frišen: iz frisch, srvn. vrisch, ST/–; **b)** frišen ‘svež, nov; čvrst, čil; bister’, SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- gajshla a)** gājžla: Geißel, stvn. geisla, srvn. geisel, nvn. die Geißel, ‘bič’, ST/S; **b)** –/SP **neknj. ljud.**;
- galge a)** galge: srvn. galge, nvn. Galge ‘vislice’, ST/S; **b)** –/–;
- glihal a)** glīh: gleich; glihēnga Vergleich iz srvn. gelīch, glīch, stvn. gilīh, nvn. gleich ‘enak, raven; pogajati se’, ST/S; **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- gmajn a)** gmájn: gemein srvn. gemein(e), stvn. gimeini, nvn. gemein; D: gemein ‘navaden’, ST/–; **b)** –/–;
- gnada a)** gnāda: Gnade srvn. genāde, nvn. die Gnade ‘milost’, ST/S; **b)** **zastar.** SSKJ/SP **zastar.**;
- grēvinga a)** grēvinga: srvn. geriuwen, nvn. reuen, ST/–; D reuen ‘biti žal, kesati se; obžalovanje’; **b)** –/–;
- graushen a)** grāvžati: iz stvn. (in)gru“e“, iz nvm. sich grausen ‘občutiti grozo, gnusiti se, zgroziti se’, –/S; **b)** nagravžen ‘ogaben’ **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- grunt a)** grunt: Grund srvn. grunt, stvn. grunt; D: der Grund, ‘tla’, (Grundbesitz) ‘posest, zemljišče, zemlja, tla, zemlja, posestvo’, ST/S; **b)** **pog.** SSKJ/SP;
- gvant a)** gvānt: Gewand iz srvn. gewand, stvn. giwant, nvn. Gewand ‘obleka’, ‘(boljša) obleka’, ST/S; **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- gvifhen a)** gvīšən: gewiḥ srvn. gewis, stvn. giwis, nvn. gewiḥ ‘gotov’ ‘takšen, za katerega se ve, nedvomen’, ST/S; **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- joger a)** jóger: der Jünger (Apostel) staro bav. jungiro, srvn. junger Jünger, Schüler, Lehrling ‘učenec, mlajši’, ST/S; **b)** –/–;
- kamra a)** kamra: srvn. kemer, kamere, stvn. chamara (lat. camera), ‘izba, soba’, ST/S; **b)** **nar.** ‘manjša soba v kmečki hiši’, **pog.** ‘soba, navadno manjša’, **nar.** ‘vzhodno shramba’ SSKJ/SP **pokr.**;
- kanzeln a)** kancel: Kanzel srvn. kanzel, stvn. kánzella (lat. cancelli), ST/–; D: die Kanzel ‘prižnica’; **b)** kancelj **nar.** SSKJ/–;
- kaftigati a)** D: züchtigen ‘kaznovati’, –/–; **b)** –/–;
- ketna a)** ketna: ket(i)na *Kette*, nvn. die *Kette*, iz stvn. *ketīna* (iz lat.) catēna ‘veriga’, ST/S; **b)** –/–;
- klaguvati a)** klagovati: srvn. klagēn, nvn. klagēn, ST/–; D: klagēn ‘tožiti, potožiti’; **b)** –/–;

- klofhter a)** klôšter: Kloster srvn. klôster, stvn. klôstar, nvn. Kloster ‘samostan’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- kolfhtati a)** koštáti: svn. kosten, nvn. kosten, ‘stati, veljati’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- kunfht a)** kúnšt: Kunst srvn. bav. kunšt, srvn. kunst; ‘umetnost, znanost, znanje, spretnost, zvijača’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- kufhnit a)** kúšnití: küssen, kussen, stvn. kussen, srvn. küssen ‘poljubiti’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- leban a)** leben: srvn. lēben, nvn. Leben, D: das Leben ‘življenje’, ST/–; **b) –/–**;
- ledig a)** ledig: rvn. lēdec, lēdic, ‘neporočen’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/–;
- lón a)** lón: Lohn iz srvn. lôn Lohn, Belohnung, stvn. lônôn ‘plačilo’, ST/S; **b) star.** SSKJ/SP **star.**;
- loterfki a)** lóter: srvn. loter, avstr. bav. Lotter, koroš. lotter ‘soprog, ljubimec’; D: lotterig ‘nemaren; razuzdan’, ST/–; **b) –/–**;
- luft a)** lúft: srvn. die Luft ‘zrak’, ST/S; **b) –/–**;
- lufht a)** lúšt: Lust srvn. bav. lušt, nvn. Lust; D: die Lust, ‘zadovoljstvo, ugodje’, ST/–; **b) –/–**;
- męrkati a)** merkáti: merken srvn. bemerken męrken, nvn. merken ‘opaziti, znak’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/–;
- malati a)** málati: malen stvn. málári, srvn. málén, nvn. malen ‘slikati, pleskati, barvati’ ST/S; **b) žarg.** SSKJ/SP **žarg.**;
- manęnga a)** manęnga: Meinung srvn. bav. meinęge, pogov. māniņę], svn. meinęge, nvn. Meinung; D: die Meinung ‘mnenje’, ST/–; **b) –/–**;
- martrati a)** māttrati: srvn. martere, nvn. martern ‘mučiti’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- mittel a)** mitel: Mittel srvn. mittel, nvn. Mittel; D: das Mittel ‘sredstvo’, ST/–; **b) –/–**;
- mulhter a)** múšter: Muster zgnvn.¹⁷ muster; D: das Muster ‘vzorec’, ST/–; **b) –/–**;
- nuzati a)** nucati: iz srvn. nützen benutzen stvn. srvn. nuz, nutzen Nutzen; D: nutzen, nützen ‘rabiti, koristiti, biti koristen; uporabljati’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- offer a)** ófer: Opfer srvn. opfer, stvn. opfar ‘darovanje prispevkov cerkvi’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- ohzet a)** ôhcet: srvn. hōch(ge)zīt, nvn. die Hochzeit ‘svatba’, –/S; **b) pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- ordęga, vordęga a)** ordninga: Ordnung srvn. ordnem, ordenęge; D: die Ordnung ‘red, urejanje, ureditev’, ST/–; **b) –/–**;
- ofhpęgati a)** špęgati: spāhen srvn. bav. spāyen, srvn. spēhen ‘schauen, betrachten’; ‘skrivoma gledati, kukati, oprezati, gledati za’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- pasati, palhe a)** pāsati: nvn. passen (fr. passer), ‘ustrezati, prijati, dobro deti’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- pild a)** píl D: Bildsäule, srvn. bav. pilde, srvn., srvn. bilde, avstr. bav. Pild, nvn. Bild, ‘listek, slika, podobica’, ST/S **b) star.** SSKJ/SP **star.**;
- preshah a)** pręša: stvn. pręsa, srvn. pręsse, nvn. Presse, ‘tlačiti, stiskati’, ST/S; **b) pog.** SSKJ/SP **knj. pog.**;
- purgarju a)** púrgar: Bürger, srvn. bav. purger, srvn. burgcęre, bav. avstr. Purger, nvn. Bürger; D der Bürger ‘meščan, občan’, ST/–; **b) –/–**;
- puzati a)** pucat: zgnvn. putzen, nvm. putzen, D: putzen ‘čistiti, očistiti’, ST/–; **b) –¹⁸/–**;
- ręgelza a)** ręgeljic: iz srvn. ręgele in stvn. regula ‘regeljic, pravilo’, –/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- ręgirati a)** regirati: prek srvn. ręgieren, nvm. regieren ‘vladati’, –/S; **b) star.** SSKJ/–;

¹⁷ zgnvn. = zgodnjenovovisoka nemščina (frnhd. = frühneuhochdeutsch).

¹⁸ Je pa **pucflek** nižje pog. ‘podrejen, odvisen človek’.

- rajnflh a)** rájnš: Gulden, rajnš, rajnšek nvn. rheinischer Gulden, srvn. rînisch; **ST/S;** **b)** rajnšek 'goldinar' **star.** SSKJ/SP –;
- rajsha a)** rájzati: Reisen srvn. reise, reisen, nvn. Reise, reisen; rájzati 'potovati' rájža iz srvn. reisen, nvm. reisen, **ST/S;** **b)** **star.** SSKJ/SP **star.**;
- rajtenga a)** rájtati: rechnen, denken, rájtati iz srvn. reiten 'pripravljati, šteti, računati, misliti, preudariti', **ST/S;** **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- saftopiti a)** zastopiti: po zgledu nem. ver- 'za-' in stehen 'stati', –/S; **b)** zastopiti **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- shegen a)** žégen: iz stvn. sēgan ali srvn. sēgen 'blagoslov', **ST/S;** **b)** **pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- shaklam a)** žákelj: iz srvn. sackel. 'vreča', bav. nem. Säcklein, nar. sackl, **ST/S;** **b)** **pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- shiher, fhiher a)** žiher: iz srvn. sicher iz stvn. sihhar(i) 'gotov, varen; lahko', **ST/S;** **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- shlahta a)** žláhta: iz stvn. slahta, srvn. slahte 'sorodstvo', **ST/S;** **b)** **pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- shlak a)** žlák: 'kap' iz srvn. slac 'kap', nem. fchlag, **ST/S;** **b)** **star.** SSKJ/SP **star.** 'napiti se, spreti se';
- shnable a)** žnáblja: 'ustnica' iz srvn. snabel 'kljun', nvm. der Schnabel, **ST/S;** **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- shnoro a)** žnōra: iz srvn. snour 'vrvica, vez', nem. fchnur, **ST/S;** **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- sholnir a)** cōlnar: srvn. zolncere, zolner, nvn. Zöllner, 'vojak', **ST/S;** **b)** **star.** SSKJ/SP **star.**;
- spraha a)** špraha: sprache: srvn. nvn. Sprache, D: die Sprache 'jezik, govor', **ST/–;** **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- fhękati a)** šęnkati: 'podariti' iz srvn. schenken iz zahgerm. *skankija 'natočiti', **ST/S;** **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- fhaz a)** šac: srvn. schaz, schatz, nvn. Schatz, D: der Schatz 'zaklad', **ST/–;** **b)** –/–;
- fhentuvanje, fhentvavez a)** šęntati: iz avstr. bav. nem. schänden schenden, 'hudič, zlomek' iz schelten 'grajati, kregati se, kregati, zmerjati', **ST/S;** **b)** –/–;
- fhikati a)** šikati se: iz nem. sich schicken, srvn. schicken 'ravnavati, urejati', nvm. schicken 'spodobiti se', –/S; **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- fhonati a)** šonati: nvn. schonen, srvn. schonen, D: schonen 'čuvati, varovati', **ST/–;** **b)** –/–;
- fhparal a)** špáratati: srvn. sparen, nvn. sparen 'varčevati', **ST/S;** **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- fhpafs a)** špās: prek nem. Spaß iz it. spasso 'šala, zabava, potegavščina', **ST/S;** **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- fhpegel a)** špēgel: srvn. spiegel, stvn. spiagal., nvm. der Spiegel 'ogledalo', **ST/S;** **b)** –/–;
- fhpogate a)** špōgati: iz srvn. spulgen 'imeti navado, porabljati, dati, žrtvovati', **ST/S;** **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- fhpot a)** špot: srvn. spot, spot(t)en, stvn. spot, spottōn, nvn. Spott, D: spotten über 'norčevati se (iz), rogati se', **ST/–;** **b)** **star.** SSKJ/–;
- fhrafati a)** štráfa: Strafe, štráfati strafen, srvn. strâfe, nvn. Strafe; D: die Strafe 'kazen', **ST/–;** **b)** –/–;
- fhkala a)** štála: iz it. stalla iz germ. *stala- iz stvn. stal 'hlev', **ST/S;** **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- fhkalt a)** štált: nvn. bav. gestalt, srvn. gestalt; D: die Gestalt 'pojava, podoba', **ST/–;** **b)** –/–;
- fhkibalah a)** štibelc: Stübchen: avstr. bav. nem. Stüblein, sr. stüblin, **ST/–;** **b)** 'manjša soba' **nar., pog.** SSKJ/SP **star., neknj. pog.**;
- fhimati a)** štímati: srvn. stimme, nvn. Stimme 'uglaševati, ujemati se', **ST/S;** **b)** **nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;

- fhtrapázá a)** štrapâc: prek nem. Strapaze ‘velik napor’ it. strapazzo, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- fhtrikanje a)** štrikánje: srvn. stricken, nvn. der Strick ‘plesti, vrv, konopec’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- fhtuk a)** štikel: svn. stuckel, stücketl, avst. bav. Stücklein, Stückel, D: das Stück ‘kos, delček, trditev’, ST/-; **b) -/-**;
- fzagan a)** cágati: iz srvn. (ver)zagen, nem. verzagen ‘obotavljati se, obupavati’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- fhafan a)** šafnar: srvn. schaffœre, schaffer, bav. fchaffer, D: ‘ustvariti, ustvarjati’, ST/-; **b) -/-**;
- fhtimati a)** štímati: iz nem. stimmen ‘pripravljati iz uglaševati’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- tadlati a)** tádel: srvn. tadel, nvn. tadeln; D: der Tadler, ‘oseba, ki graja’; tadeln ‘grajati’, ST/-; **b) -/-**;
- taushent, taushentkrat a)** fávžent: ‘tausent’ srvn. bav. tauzent, srvn. túsent, nvn. tausend, ‘tisoč’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- thron a)** trôn: prek nem. Thron, stfrc. throne ‘prestol’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- trófh t a)** tróšt: Trost, stvn. trôsten, srvn. troæsten ‘tolažba’, ST/S; **b) nižje pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- ursah a)** úržah: Ursache srvn. bav. ursach, srvn. ursache nvn. Ursache; D: die Ursache ‘vzrok’, ST/-; **b) -/-**;
- urteil a)** urkel: Urteil srvn. urteil, nvn. Urteil; D: das Urteil ‘sodba’, ST/-; **b) -/-**;
- vahta a)** vahta: srvn. wahte, nvn. Wacht, D: die Wache ‘straža’, ST/-; **b) -/-**;
- vohernia a)** vòhnrnik: srvn. wuoher, nvn. Wucher, Wusherer, wuchern, ‘oderuštvó, odirati’; D: der Wucher, die Wucherei ‘oderuštvó’, ST/S; **b) -/-**;
- wirt a)** birt: Wirt bav. avstr. nem. Wirt, srvn. wirt, nvn. Wirt ‘gospodar, gostilničar’, ST/S; **b) pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- zèrati a)** cerati: srvn. zeren, verzehren, der Aufwand, D: ‘použiti, pojesti, popiti; potrošiti’, ST/-; **b) -/19-**;
- zait a)** cájt: Zeit bav. avstr. nem. Zeit; D: die Zeit ‘čas’, ST/-; **b) -/-**;
- zajtunge a)** cájtunge: Zeitung bav. avstr. nem. Zeitung, srvn. zítung; D: die Zeitung ‘časopis, časnik’, ST/-; **b) -/-**;
- zartala a)** cartan: zart, feín; srvn. zart, nvn. zart, bav. avstr. nem. zarteln, ST/-; **b) cartati pog.** SSKJ/SP **neknj. pog.**;
- zimprati a)** címprati: zimmern stvn. bav. zimparôn, srvn. zimbern, zimmern ‘bauen’, ST/-; **b) pog.** SSKJ/SP **neknj. ljud.**;
- zvibla a)** cvíbel: cvíblati zweifeln stvn. zwíval, zwívalôn, srvn. zwível, D: zweifeln ‘dvomiti’, ST/-; **b) -/-**.

V analizo je bilo zajetih 117 germanizmov, od teh je bilo v obeh virih (Striedter Temp, Snoj) potrjenih glede na izvor 64 besed (*aboten, andli, arznia, erbshina, fęntali, fajmajhter, falsh, faly, farba, finkushti, folk, gajshla, galge, glihal, gnada, grunt, gvant, gvifhen, jogger, karma, kętna, kloshter, kofhtati, kunsh, kushnit, ledig, lón, luft, męrkati, malati, martrati, nuzati, offer, ofshpegati, pasati, pild, preshah, rajnsh, rajsha, rajtęnga, shęgen, shaklam, shiher, shiher, shlahta, shlak, shnable, shnoro, sholnir, shęnkati, shentuvanje, shentvavez, shpegel, shparal, shpafs, shpogate, sh тала, sh timati, sh trapázá,*

¹⁹ Je v SKKJ cerovec ‘zapravljivec’ star.

ŕhtrikanje, ŕhtimati, taushent, thron, tróŕht, vohernia, wirt), samo v enem, pri Striedter Tempsovi, 44 (*ahtènga, ajfrati, almoshen, andli, andoht, faleniga, ferbeŕshnoŕt, ferdamana, firŕhti, frej, friŕshne, grevinga, gmajn, kanzeln, klaguvati, leban, loterŕski, luŕht, manènga, mittel, muŕhter, ordenga, vordenga, purgarju, puzati, spraha, ŕhaz, ŕhonati, ŕhpot, ŕhrafati, ŕhtalt, ŕhtibalah, ŕhtuk, ŕhafan, tatlari, ursah, urtel, vahta, zait, zartati, zèrati, zait, zajtunge, zimprati, zvibla*), samo pri Snoju ŕest besed (*graushen, ohcet, reŕgelza, reŕgirati, saŕtopiti, ŕhikati*), v nobenem pa ni bilo zabeleŕenih treh besed (*ferŕhmaguval, ferŕhmajht, kaŕtigati*).

V obeh priroènikih (SSKJ in SP) najdemo kar 58 Japljevih germanizmov (danaŕnji zapis: *aboten, binkoŕti, cartati, cimprati, fajmoŕter, fentali, friŕšen, gnada, grunt, gvant, gviŕšen, kloŕter, koŕtati, lon, malati, matrati, nagravŕžen, nucati, ofer, ohcet, pasati, pild, preŕtati, rajnŕek, rajtati, rajŕa, reŕgelc, regirati, zastopiti, scagati, ŕenkati, ŕikati, ŕparati, ŕpas, ŕpegati, ŕpogati, ŕpraha, ŕtala, ŕtibelt, ŕtimati, ŕtrapac, ŕtrikati, ŕtuk, tavŕent, troŕt, virt, ziher, ŕegen, ŕlahta, ŕlak, ŕnable, ŕnora, ŕolnir*), samo v SSKJ ŕest (danaŕnji zapis: *arcnija, kancelj, ledig, merkati, regirati, ŕpot*) in samo v SP le pet (danaŕnji zapis: *ajfrati, faliti, folk, gajŕla, farba*). V nobenem pa ni kar 47 besed, èeprav jih v pogovornem jeziku in nareèju mnoge ŕe uporabljamo (recimo, danaŕnji zapis: *cait, cajtunge, erbŕina, falenga, falŕ, ferdaman, kaŕtigati, ketna, leban, luŕt, luŕt, mitel, muŕter, ŕonati, ŕrafati, ŕtala, ŕtuk, urŕah, urtel, vahta, vohernia*). Pri tistih, ki so zajeti v SSKJ in SP, opaŕamo neenotne kvalifikatorje, enotnost bi pripomogla k laŕjemu delu zlasti prevajalcev, lektorjev, igralcev in drugih poklicnih govorcev. Primer: *fentati* niŕje pog. v SSKJ in neknj. ljud. v SP; *martrati* star. v SSKJ in neknj. ljud. v SP; *cartati* pog. v SSKJ in neknj. pog. v SP; *cimprati* pog. v SSKJ in neknj. ljud. v SP.

Sklep

Predstavljene ugotovitve kaŕejo, da so po dvesto letih mnogi germanizmi iz Japljevih Pridig ŕe danes ŕivi in so vpeti v slovenski jezikovni sistem. Kaŕejo se pri samostalniku z oblikoslovnega vidika v naslednjih oblikospreminjevalnih vzorcih: (a) tvorba ŕtevila (v teh primerih množine) po pravilih slovenskega jezika: *gvant > gvanti*; (b) sklanjanje v vseh sklonih: *luŕt > luŕta luŕtu ...* Oblikotvorni vzorci pri glagolu kaŕejo na tvorbo osebnih in neosebnih glagolskih oblik: *fentati > fentamo*. Besed, tvorjenih iz prevzetih s pomoèjo domaèih besedotvornih obrazil, sicer ne obravnavamo kot prevzetih, te z besedotvornega vidika prevzemajo domaèa besedotvorna obrazila: iz glagola samostalnik *ŕegnati > ŕegen*; iz glagola pridevnik *ŕenkati > ŕenkan*.

Vir

Jurij JAPELJ 1794: *Pridige sa vŕe nedele skusi lejtu*. V^o Lublani: per Ignaziu Kleinmajerju.

Literatura

- France BEZLAJ 1965: Nemške izposojenke. *Jezikovni pogovori I*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- 1967: *Eseji o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- 1976, 1982, 1995, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika* (A–J; K–O; P–S; Š–Ž). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Doris DEBENJAK 2005: *Veliki nemško-slovenski slovar* [Elektronski vir]. Ljubljana: DZS.
- Andreja ERŽEN 2002: Pomen Japljevega prevoda Svetega pisma za razvoj slovenskega jezika v 18. stoletju. V: *Kamniški zbornik* 16. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 157–164.
- Helena JAZBEC 2007: *Nemške izposojenke pri Trubarju na primeru besedila Ena dolga predgovor*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Linguistica et philologica 17).
- Monika KALIN GOLOB 2008: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mihaela KOLETNIK 2004: O besedju in slovensko-nemških jezikovnih stikih v panonskih govorih. V: *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora 28) Maribor: Slavistično društvo. 229–299.
- Tomo KOROŠEC, Janez DULAR 1985: *Jezikovna kultura in jezikovna politika. Slovenski jezik 4*. Maribor: Založba Obzorja.
- Mirko KRIŽMAN 2002: Mariborska nemščina. *Studia Historica Slovenica* 2/1. 151–178.
- 2006: Vpliv nemščine na mariborski nogometni žargon po drugi svetovni vojni. V: *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. Ur. Mihaela Koletnik, Vera Smole. (Zora 41) Maribor: Slavistično društvo. 336–343.
- Maksimilijan MATJAŽ 2006: Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma in nosilec reformnih idej škofa Herbersteina. V: *Kamniški zbornik* 18. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 107–111.
- Martina OROŽEN 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanške jezike in književnosti.
- Marijan PEKLAJ 2011: Uporaba Svetega pisma v Japljevih Pridigah in njegovi teološki nazori. V: *Japljev zbornik*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik, Društvo sv. Jakoba, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 217–226.
- Maks PLETERŠNIK 2006: *Slovensko-nemški slovar: (1894–1895)* [Elektronski vir, CD-ROM]. [Urednice Metka Furlan, Helena Dobrovoljc in Helena Jazbec]. Transliterirana izd. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Bernard RAJH 2004: Besedno prevzemanje iz nemščine v severozahodnopreški govor. *Annales. Series historia et sociologia* 14/1. 195–202.
- Eva SICHERL 1999: *The English element in contemporary standard Slovene: phonological, morphological and semantic aspects*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

- Slovenski biografski leksikon*, 1925–1932. V Ljubljani: Zadruŕna gospodarska banka. Knj. 1: Abraham–Luŕar. Tudi: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:intro/VIEW/>. (dostopno: 17. 7. 2010).
- Slovar slovenskega knjiŕnega jezika*, 1995. Ljubljana: Drŕavna zaloŕba Slovenije.
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zaloŕba ZRC.
- Marko SNOJ 1997, 2003: *Slovenski etimoloŕski slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- – 2005: O prevzetih besedah, tujkah in izposojenkah. *Slovenski jezik* 5. [113]–122.
- Marko STABEJ 2000: Dvotirnost normativnosti v sodobnem slovenskem knjiŕnem jeziku. V: *Jezična norma i varijeteti*. Ur. Lada Badurina, Boris Pritchard, Diana Stolać. Zagreb; Reka: Hrvatsko druŕstvo za primijenjenu lingvistiku. 511–515.
- Irena STRAMLJIĆ BREZNIK 2004: Germanizmi v zahodnem slovenskogoriŕkem podnareĉju. *Annales. Series historia et sociologia* 14/2. 331–336.
- – 2011: Zveze s kakor v prvem delu Japljevih Pridig 1794. V: *Japljev zbornik*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Obĉina Kamnik, Druŕstvo sv. Jakoba, Ljubljana: Inŕtitut za slovenski jezik Frana Ramovŕa ZRC SAZU. 337–346.
- Hildegard STRIEDTER TEMPS 1963. *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Berlin.
- George THOMAS: *Linguistic purism*. London, New York: Longman (Studies in language and linguistics)
- Joŕe TOPORIŒIĆ 1991: *Druŕbenost slovenskega jezika: sociolingvistiĉna razpravljajna*. Ljubljana: Drŕavna zaloŕba Slovenije.
- – 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva zaloŕba (Ljubljana: Mladinska knjiga). (Leksikoni Cankarjeve zaloŕbe. Zbirka Sopotnik.)
- – 2006: *Besedjeslovne razprave*. Ljubljana: Zaloŕba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Linguistica et philologica 13).
- Alenka VALH LOPERT 2007: Germanismen in der Sprache des kommerziellen Radiosenders Radio City Maribor. *10. Arbeitstagung für bayerisch-österreichische Dialektologie*. Povzetki. Celovec, 19.–22. 9. (V tisku.)
- – 2008: Prevzeto besedje v jeziku komercialne radijske postaje (Radio City v Mariboru). *Jezikoslovni zapiski* 14/1. 123–137.
- – 2009 (2008): Volkmerjevi germanizmi z vidika socialnozvrstnih oznak v danaŕnjih slovenskih normativnih priroĉnikih. *Ĉasopis za zgodovino in narodopisje*. 79 = 44, 3/4. 143–156.

Zveze s *kakor* v prvem delu Japeljevih Pridig 1794

IRENA STRAMLJIČ BREZNIK

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
irena.stramljic@uni-mb.si

Japeljeve *Pridige za vse nedele skuzi lejtu* v dveh delih (1794) so bile izdane na pobudo nadškofa Janeza Karla Herbersteina in so rezultat priredb. To jasno kaže zapis na naslovni strani »katere je is mnogih jesikov spifal inu naprej nefsel JURI JAPEL«. Tudi na začetku večine pridig avtor večkrat opozarja, da so npr. »iz laškega prestavlene inu sem ter kje za gmajn ludi prenařejene«.

Prav to priča, da se Japelj ni trdno držal originalov, ampak jim je dodal značilnosti govornice besede svojega okolja, saj je na poljuden način in s podobami iz vsakdanjega življenja razlagal verske resnice preprostim vernikom, zbranim na nedeljskih mašah. Omenjeno dejstvo zato predpostavlja določeno samosvojost in individualno jezikovno slikovitost, ki se je lahko izživela prav v pridigah kot tipičnem govornem žanru, in jo lahko opazujemo in prepoznavamo med drugim tudi v zvezah s *kakor*.

Prispevek gradivno temelji na popolnem izpisu takih zvez s 387 strani prvega dela pridig in na podlagi reprezentativnih primerov predstavlja njihovo tipologijo. Ugotoviti je bilo namreč mogoče, da zveze s *kakor* uvajajo besednozvezne in stavčne načinovne pomene (oblikoslovno-skladenjski vidik), individualne in frazeološke primere (leksikološki vidik), uvajajo pojmovne metafore, ki povezujejo konkretno z abstraktnim (kognitivni vidik), in vpeljujejo vrivke (parenteze), s pomočjo katerih se naslovnika vodi ali vključuje v besedilo (pragmatični vidik).

Japelj's 1794 two-part sermons *Pridige za vse nedele skuzi lejtu* were published under the initiative of Bishop Karl Johann Herberstein. The sermons were a result of adaptation, which is clearly stated on the title page: '*katere je is mnogih jesikov spifal inu naprej nefsel JURI JAPEL*'. At the beginning of most sermons Japelj frequently points out that his translations are essentially adaptations: 'being translated from Italian and for ordinary people adapted'.

It is therefore obvious that Japelj did not follow the original completely but used words of the spoken language of his environment. He was able to convey profound religious ideas and truths to his followers, who gathered for the Sunday mass, using simple images from everyday life. This shows a high degree of uniqueness and liveliness of his language, which was able to blossom via the medium of the sermon as a typical speech genre; this phenomenon can be observed and recognised in his phrases involving the preposition *kakor*.

The article is based on a complete print-out of *kakor*-phrases from the 387-page-long first part of the Sermons and presents the typology of these phrases on the basis of representative

examples. We were able to find out that *kakor*-phrases introduce phrasal and sentence meanings relating to manner (morphological-syntactical aspect), individual and phrasal examples (lexicological aspect), introduce conceptual metaphors which connect the concrete with the abstract (cognitive aspect), and introduce parenthesis in order to guide the listener/reader or include them in the text (pragmatic aspect).

Ključne besede: Jurij Japelj, pridige, zveze s kakor

Key words: Jurij Japelj, sermons, *kakor*-phrases

0 Uvod

0.1 Kot ugotavljajo raziskovalci in poznavalci Japlja (Breznik 1989; Orožen 1996; Narat 1999; Eržen 2002; Matjaž 2006), ima njegovo prevodno delo, ki v veliki meri izpolnjuje Herbersteinov janzenistični knjižni program, pomembno mesto pri preobrazbi slovnice in besediščne zgradbe slovenskega jezika. Le-to so določali notranji in zunanji jezikovni dejavniki, predvsem pa različna pojmovanja knjižne norme, zlasti Japljevo v odnosu do Dalmatina (Orožen 1989: 163). Podrobnejše analize kažejo (Orožen 1984/85: 219), da v starejši knjižni tradiciji do tridesetih let 18. stoletja prevladujejo dolensko--notranjski narečni pojavi, od druge polovice 18. stoletja pa nekatere tipično gorenjske narečne značilnosti. Prav Japljevo delo pomeni premik v območje gorenjsko zaznamovane govorjene podobe jezika. Ta odmik je bil največji prav na področju besedja, saj je Japlju uspelo nekatera nejasna mesta iz Dalmatinovega biblijskega prevoda izraziti jasneje s »poimenovalno natančnostjo, s svežino vsakdanje naravne govorice in njeno frazeološko, poetično slikovitostjo« (Orožen 1984/85: 223).

1 Pridige iz leta 1794

1.0 Izpostavljene ugotovitve kažejo, da je že Japljev biblijski prevod ubiral nova pota jezikovnega izražanja, po načelu, da se ne sme zanemariti tradicije, a hkrati se tudi ne sme delati nasilja sodobnemu govorjenemu jeziku (Matjaž 2006: 109). Da je imel zanj poseben posluš, so pričali že njegovi sodobniki, saj je pozorno zbiral ljudsko besedje in ga tako zlahka vpletal tudi v svoja knjižna dela, v katerih je ostal jezikovno svež in ljudskim slojem razumljiv (Orožen 1996: 252). Zato je uporabil tudi marsikak germanizem (Valh Lopert 2011: 323–336), kar so mu tudi mnogi očitali.

1.1 Svežina in razumljivost jezika pa sta kvaliteti, potrebni še zlasti za pridižna besedila. Japljeve *Pridige za vse nedele fkuzi leitu* v dveh delih (1794) so bile prirejene na pobudo nadškofa Janeza Karla Herbersteina in na njegovo zahtevo kratke, da bi ne trajale nad pol ure (Glonar: SBL, 383). Škof Herberstein je bil namreč zagovornik janzenizma, prosvetljenstva in prenove Cerkve, ki se je preveč oddaljila od svojega bistva in postala premalo občutljiva za potrebe malega človeka. Zato se mora preko Svetega pisma vrniti k izvornim krščanskim idealom (Matjaž 2006: 108). Kot eno izmed sredstev za doseg tega cilja lahko služijo tudi pridige. Skozi njih je namreč mogoče, če so le do-

volj nazorne in povezane z življenjsko izkušnjo vernika, razjasniti versko bistvo. To lepo izrazi sam Japelj (1794: 56) z besedami: »*Ali je morebiti treba eno boljši glavo imeti, de bi eden saftopil inu samerkal, kar nafs vuzhe od shivlenja inu smerti Christufove, kakor kadar nam pravio od shivlenja inu smerti nafih starišhov, ali drugih ludy, katere nijmo nikoli posnali?*«

1.2 Japlejeve pridige so torej tipološko gledano tematske, ker si v naslovu določi temo in jo potem v nadaljevanju obdeluje. Kot ugotavlja Peklaj (2011: 226) v svojih tiskanih pridigah, ki so nastale po tujejezičnih predlogah, kaže veliko mero samostojnosti in upoštevanja potreb konkretnih ljudi, ki jim je pridigal. Velik del teh besedil je namreč najprej pripravil zase, za svoje dušnopastirsko delo, pozneje pa za tisk. V tematiki je sicer skušal upoštevati bogoslužno obdobje v cerkvenem letu, kar se na številnih mestih sicer lepo vidi, saj je skušal vsaj nekaj besed v uvodu posvetiti povezavi med danim evangeljskim besedilom in dušnopastirsko spodbudo, ki jo je pripravil. Vendar pridige vsebinsko niso bile nujno v zvezi s konkretnimi svetopisemskimi besedili, ki so jih verniki pred pridigo poslušali v domačem jeziku, saj se je ne glede na to vsebinsko posvečal npr. dolžnostim staršev, otrok, zakoncev in tudi duhovnikov.

Pridige so po svoji naravi tudi argumentativna besedila, ki zahtevajo sprejemanje ali vrednotenje določenih prepričanj in idej kot resničnih oz. napačnih, ali pozitivnih oz. negativnih. Pri opravljanju te vloge imajo pomembno mesto retorične prvine, ki omogočajo smiselni preplet nazornosti in abstraktnosti (Bizjak 2005: 124), kar je mogoče najti tudi v Japljevih besedilih.

2 Zveze s *kakor* v Japljevih pridigah

2.0 Upovedovalna samosvojost in individualna jezikovna slikovitost se lahko izživita prav v pridigah kot tipičnem govornem žanru ter ju lahko pri Japlju opazujemo in prepoznavamo med drugim tudi v uporabljenih zvezah s *kakor*. Prispevek gradivno temelji na izpisu takih zvez s 387 strani prvega dela pridig in na podlagi reprezentativnih primerov predstavlja njihovo tipologijo. Ugotoviti je bilo namreč mogoče, da zveze s *kakor* uvajajo besednozvezne in stavčne načinovne pomene (oblikoslovno-skladenjski vidik), individualne in frazeološke primere (leksikološki vidik), uvajajo pojmovne metafore, ki povezujejo konkretno z abstraktnim (kognitivni vidik), in vpeljujejo vrvike (parenteze), s pomočjo katerih se naslovnik vodi ali vključuje v besedilo (pragmatični vidik).

2.1 Oblikoslovno-skladenjski vidik

2.1.0 Japelj prevladujoče uporablja veznik *kakor* in ne *kot*, izjemoma le enkrat *kar* (/.../ inu potle sturimo tojstu **kakar** fe nam slubi). Uporablja ga večinoma v primarni pomenski vezniški vlogi, izjemoma tudi v pomenu časovnega 'ko'.

V sodobnem slovenskem jeziku veznik *kakor* lahko nastopa kot znotraj- in medstavčno vezniško sredstvo (SP 2001, SSKJ 1998), ki lahko izraža različne pomenske odtenke besednozveznih oz. stavčno izraženih prislovnih določil primere (Toporišič 2000: 623, 642). Podobno vlogo lahko opazujemo že v Japljevih pridigah.

2.1.1 Znotrajstavčna vezniška vloga

2.1.1.1 Veznik *kakor* kot znotrajstavčni enodelni veznik:

- a) izraža primerjavo glede enakosti 'enako kot':
*Ne drugazhi **kakor** ta sgrableni fyn fie se tudi vy od vashiga Ozheta prozh v'eno dalno deshelo podali; /.../ de se bofh she hvalil, de fi ravnu en tak hudobnik **kakor** on;*
- b) izraža primerjavo glede neenakosti 'bolj kot', ki je pri Japlju pogosto izražena s pridevniškim primernikom ali s prislovoma *bol/več*: */.../ vafha shivina (mene je fram leto povedati) vam je tavshenkrat lubshi, **kakor** dufhe vafshih otrok; Inu ene zele Nebefa se zhes nafhe prebernenje vefele vezh **kakor** zhes devet inu devetdeset pravizhnih; Leta lubesen je mozhnejshi, **kakor** smert, bol nevfmišena, **kakor** njega trynogi;*
- c) izraža podobnost: *Krajl je bil v'fvojmi bejgi vjet, s'ketnami **kakor** en rasbojnik svesan;*
- č) izraža omejenost na navedeno 'nikjer bolj kot': *Kje bofh ti taku frezhen, taku varen, taku dobru shranjen, **kakor** per tvojemu lubimu Ozhetu?;*
- d) izraža funkcijo, položaj: ***Kakor** zhloveku fim jeft tebi luzh te pameti dal.*

2.1.1.2 Veznik *kakor* v znotrajstavčni dvodelni priredni stopnjevalni vlogi:

- a) tako – kakor: */.../ govori ti (Jezus) sam k'ferzu **taku** dobru tih sakonskih, **kakor** tih mladih ludy;*
- b) ne kakor – ampak kakor: *Moj Bog! Kaku se more shiveti, de bi eden zelu nizh ne delal? To fe pravi shiveti, **ne kakor** en kristijan, **ne kakor** en zhlovek, **ampak kakor** ena nevumna shivina, ali kakor selifha, inu drevefa, katera le raft imajo, vender s'tim raslozhikam, de selifha, drevefa, inu shivina za zhaft boshjo shive; My hozhemo letemu strafhnimu opravilu naprej priti, te pohujshanja vkup spraviti, **ne kakor** Angeli tiga konzhanja, inu te smerti, **ampak kakor** osnanuvavzi tiga myru.*

2.1.2 Medstavčna vezniška vloga je zastopana v naslednjih tipih.

2.1.2.1 Veznik *kakor* kot medstavčni enodelni veznik vpeljuje:

- a) primerjalni odvisnik: *Varujte se greha, inu bejshite pred njim, **kakor** bi pred eno hudo sverino bejshali, katera bi se pruti vam spela, de bi vafs posherla; Jeft fim te snal klizati, **kakor** fim hotel, ti mi ništ odgovoril /.../;*
- b) časovni odvisnik: ***Kakor** hitru on bres dela v' svoji krajlevi hifhi oftane, fe on sdajzi v'eniga prefhufhnika inu vbyavza preberne; Ali **kakor** hitru mene moja vejft sbode, fe verfhem v' roke J. C.; jeft se skjrijem v'njegove rane.*

2.1.2.2 Veznik *kakor* kot del medstavčnega podrednega dvodelnega primerjalnega veznika *kakor* – tako:

*Inu **kakor** nam jed mozh inu shivljenje da, **taku** naj tudi befeda boshja vfimu nafshimu djanju toifstu poshtenje, inu dobroto da /.../; **Kakor** ima morje bres shtivila veliku sort, inu velikosti ribe v sebi, **taku** pashe zhlovefshku ferze enu zelu mrovlišhe vse forte hudiga nagnjenja v' sebi, enu bol mozhnu, kakor to drugo, pred katerim se nam je vfim bati; **Kakor** se najdejo nakatere jedy, katere enim perfhonam shkodujejo, inu drugim ne: **taku** se primeri, de nekatere perloshnofti ene ludy v' greh ne perpravio, sa druge pa fo filnu nevarne.*

2.2 Leksikološki vidik

2.2.0 Zveze s *kakor* so lahko zanimive, ker lahko vpeljujejo primere ali komparacije. S stilističnega vidika je to tisto, s čimer se kaj primerja (Toporišič 1992: 222), in je v ustaljeni obliki izražena podobnost stvari z drugo zaradi kake skupne lastnosti (SSKJ). Zato je primera ali komparacija (Kmecl 1977: 106) vrsta tropa, ki vključuje premi, preneseni pomen besede in tretje pri primeri. Kot take so prvine govora in literature, ki povezujejo ali primerjajo pojme z dveh področij tako, da se intenzivira lastnost, delovanje, stanje, ki je izhodišče primerjave. S pomenoslovnega stališča morata imeti primerjana in primerjalna beseda vsaj eno skupno pomensko sestavino ali sem.

Primere lahko nastajajo spontano (Fink 2002: 10–11), del pa se lahko v rabi ustali kot celota. Take primere, ki so že po svoji naravi ekspresivne in slikovite, s stalnostjo pridobijo še tretjo tipično lastnost, ki jih uvršča v frazeološki fond jezika, in sicer v posebni strukturni tip primerjalnih frazemov.

Japljeve pridiče vsebujejo oba tipa, tj. nestalno, individualno, in stalno ali frazeološko. Čeprav se razlikovanje med obojim ne more v celoti izogniti subjektivni presoji sodobnega govorca, pa vsaj naslednji primer kaže, da je razlikovanje v nekaterih primerih mogoče: *Jeft fem tebi eno sheno dal, de bi jo bil ti **kakor** eno festro sa lubo imel; sakaj fi jo ti **kakor** eno fushno imel*. Prvi primer je po oceni individualna primera (gojiti do žene tako ljubeč/spoštljiv odnos kot do svoje sestre), medtem ko drugi predstavlja ustaljeno, ker temelji na stereotipu, da je žena kot sužnja svojemu možu; prim. tudi v SSKJ (*ženska je ponekod še vedno sužnja moža*).

2.2.1 Individualno primero tvorijo zgledi izvirne ubeseditve, ki črpajo iz območja:

- a) snovi: *Naj sgninejo ti hudobni, naj padejo **kakor** fvinez v' globozhino; Vefeles fvetiga Duha fe ne more bol perglihati, **kakor** k' vinu, katero ima leto lafnošt, de zhlovefshku ferze rasvefely inu njegove fkerby inu shaloft **kakor** eno meglo raspe, inu potolashi; /.../ inu de nam bo leta nebefhka befeda **kakor** enu shlah-tnu mleku, kateru nafs bo redilu, inu v' gnadi gori jemati sturilu;*
- b) rastlinstva: *En drug fhe bol fmešni ozhe pridiguje fvojmu fynu, kaku fe ima pyanosti varuvati, on pak je zel dan v' ofhtariji tizhal, inu **kakor** drevu damu prišhal, de kumaj na nogah ftoji;*
- c) živalstva: *S' tim sgovoram ene taku imenuvane preshe fe perfhlinio od vfih krajev eni ponozhni vlazhugarji, fe nashro vina, **kakor** shivina vode, inu se sazšno, **kakor** hude divje sverine med fabo klati, inu na mertve fhlake byti; /.../ greh fe sleshe, inu redy v' narozhji te lenobe, **kakor** fe zhervje v' enim mertvim inu gnylim mefi sarede;*
- č) pokrajine: */.../ nafhe drevje inu kar je pošajeniga isrujejo, nafhe pohišhtva doli podero, morske bresne prekuznejo, valove tiga morja **kakor** gorre napno inu zele barke poshro; Bog sam sazšne molzhati, enu molzhanje, kateru je strašnejshi, **kakor** grom inu treski; Bres nevarnosti, bres dela vezh dobish, **kakor** bi ta nar bolshi nyva noter nefla;*
- d) družbe: *Tukaj sagleda on fvoje fhentuvanje, inu preklinovanje **kakor** eno strašno v' versto vstavleno vojsko tih sovrashnikov; stariši vsamejo shibo v' roko, pak ne **kakor** trynogi; Inu sarefs, kaj je bila ta semla po letej kletvi drusi-ga, **kakor** enu gledalifhe zhlovefhkih nadlog;*

- e) družine: *Pred leto kugo, Chrifjani moji, zhe vam kadaj kaj takiga v'roke pride, se morete ja varuvati: **kakor** ena lubesni polna mati fojmu detetu nosh is rok vsame, s katerim se ima raniti, **taku** se imaju tudi take peklenške bukve is rok tih vernih vseti; /.../ de je ravnu taku nasha dolshnost vednu per vaf biti, **kakor** ena lubesniva Mati per svojim detetu, zele dny, inu dostikrat en dejl nozhy v' bukvah tizhati, inu postavo boshjo shtudirati; /.../ de vy nashhe navuke, **kakor** enu mladu dete is materinih perf to shlahtnu mleku sefate, kateru ima vafhe dufhe rediti;*
- f) delovanja človeškega telesa: *Ona naj gre skusinshhe vufhesa na ravnoft k'ferzu, **kakor** nasha jed skusi vufta v' shelodez grede; Inu v' letim revnim stani (o koliku je takih vejfti!) vshiva ta zhlovek en falsht ali lashnivi myr, kateri le enu snaminje tiga ferdamanja, **kakor** je enu dolgu globoku spanje enu snaminje te blishne smerti.*

2.2.2 Med stalnimi, frazeološkimi primerami je mogoče najti take, ki so splošne, in take, ki so biblično vezane. Frazeološka ustaljenost Japljevih zvez se tukaj preverja na podlagi vzporednic, ki jih najdemo tudi v SSKJ, npr. za Japljevo izrazitev *S' to gerdo butaro tvojih grehov obloshen, kateri se bodo tebi **kakor** na zheli sapifani vidili/.../* najdemo ustrezen zgled tudi v SSKJ: star. *saj nima na čelu zapisano 'kaj misli na zunaj, se ne vidi'.*

Tu se zavedamo relativnosti rezultatov, dobljenih zgolj z upoštevanjem enega merila, ker jih je za identifikacijo frazemov v starejših besedilih nujno upoštevati več hkrati, npr. pogostnost, prenesenost pomena, ustaljena pragmatična vloga, prepoznavana struktura, slovarsko izpričana leksikaliziranost, živost frazema v sodobni slovenščini (Jakop 2009: 28). Tudi sicer je področje historične frazeologije v slovenistiki dokaj neraziskano področje, saj bi najprej zahtevalo evidentiranje frazeoloških enot v razpoložljivih zgodovinskih slovarjih, ki pa so frazeološko različno izčrpnj (Kržišnik 1996).

2.2.2.1 Navajamo nekaj zgledov splošnih frazeoloških primer: *S' timi nevumnimi, inu slabimi more biti **kakor** ena kokla, katera pod svojmi perutmi pifheta greje; Ti si **kakor** ena shivina na fvejti shivel; **Kakor** shivina si dostikrat sjutraj vstal inu svezher se doli vlegel; My tezhemo, **kakor** nevumni sa vřim tem, kar nashim pozhutkom, ali nagnenju dopade; On je bil zhiftiřhi **kakor** fonze: kakushno zhiftoft imajo na sebi nashhe nagnenja, inu dela?; Ozhe svojmu fynu pridiguje, kaku ima on pohleven inu poterpeshliv biti, ali k'malu potle, se nofsi ravnu leta ozhe nad materjo, **kakor** en lev, ali shtrapaza eniga posla, de vfa sofeska vkup tezhe.*

2.2.2.2 Biblične frazeološke primere so povezane s tipičnimi podobami o:

- a) kristjanah kot udih cerkve: *Vy ste eden drusiga vudi, pravi S. Pavl Apofstel: ali **kakor** vudi zhloveřhkiga teleřsa eden sa tiga drugiga řkerbe (Riml. 12, I Kor. 12, 25); My se moramo **kakor** vudi s' J. C. , kateri je nasha glava, sglhati; S. Kerřt naf sturi k' vudam Boga Synu, bodimo tedaj **kakor** vudi takushni, **kakor** nasha glava J. C.; V' letim zhudnim inu skrivnořti polnim teleřsi řmo my s' nashim řvelizharjam, **kakor** s' nasho glavo bol svesani, **kakor** vudi nashiga lařtniga shivota; Sakaj **kakor** ima glava inu drugi vudi le eno shivlenje, eniga duha, inu enu ferze, taku moremo tudi my s' Chrifřufam le eniga Duha imeti;*

- b) kristjanah kot ovčicah: /.../ *dokler jih bomo my njih Paſtirji, tvoji aku lih nevrej-dni ſluſhabniki, **kakor** ouzhizhe tvoje zhede h' tebi timu velikimu Paſtirju, inu na te vezhne paſhe perpelali; J, C! puſti danes tvoj glaf v' naſhih ſerzih ſliſhati, ſakaj le tebe poſnamo my **kakor** prave tvoje ovze, inu obeniga drugiga; Sakra-menti ſo ta nebeſhka paſha, katero my **kakor** tvoje ovze vſhivamo;*
- c) kristjanah kot družini: *Ker ſo vſi ludje otrozi eniga ſamiga Ozheta, inu po podo-bi ravnu letiga Boga ſtvarjeni, de bi **kakor** bratje, kateri k' enimu domu, k' eni hiſhi ſliſhio, med ſabo ſhiveli /.../;*
- č) drugo: *Varujte njih duſho **kakor** ſerclu njih ozhy; Ti vbogi otrok, ti ſi ſdaj zhif, **kakor** en Angel; /.../od nje (zemlje) ſadu pak ne boſh jedel, **kakor** s' velikim potam tvojga obrasa; De ſmo pak potle dolshny ob Velikanozhnim zhaſi, inu druge zhaſe ſkuſi lejtu naſs ſamy taku rekozh v' ſpovednizo ſapreti, **kakor** ta k' offru nemanjena ſhival ſtariga teſtamenta.*

2.3 Kognitivni vidik

2.3.0 V okviru kognitivne lingvistike je osrednji termin konceptualizacija, tj. oblikovanje pojmov na podlagi človekovih fizičnih, čutnih, čustvenih in intelektualnih izkušenj. Sredstvo konceptualizacije pa je pojmovna metafora kot mehanizem mišljenja, ki se v jeziku odraža tako, da abstraktne in zapletene pojave dojemamo in razumevamo prek konkretnjših. Ali natančneje: eno izkušnjsko področje razumemo in doživljamo s pomočjo oz. v okviru drugega (Kržišnik 2008: 254). Tako npr. o življenju kot abstraktni kategoriji razmišljamo kot o konkretnem potovanju, kar se vidi v ubeseditvi: *Sem na življenjskem razpotju; On bo še daleč prišel.* Pojemovne metafore se v jeziku uresničujejo kot leksikalne in v Pridigah smo zasledili naslednje tipe.

2.3.1 Preklinjanje je sovražna vojska: *Tukaj ſagleda on ſvoje ſhentovanje, inu preklinovanje **kakor** eno ſtraſhno v' verſto vſtavleno vojſko tih ſovraſhnikov, /.../.*

2.3.2 Požrešnost/pijanost je pošast: */.../ tukaj vidi **kakor** gerde poſhaſti ſvoje poſreſhnoſti, inu pyanoſti, /.../.*

2.3.3 Nečistost/nagnusoba je zverina: */.../ tukaj **kakor** oſtudne ſverine ſvoje nezhiſtoſti, inu nagnuſobe, tukaj ſe ſhe ena gerſhi, ſtraſhliiviſhi poſhaſt, namrezh tigaiſtiga greha perkaſhe, katerega ni ſmel ne Pridigar na kanzelni, ne ſpovednik per ſpovedi imenuvati, /.../.*

2.3.4 (Božja) beseda je studenec (žive vode): *Ta ſtudenez te ſhive vode ny drugi, **kakor** beſeda naſhiga Iſvelizharja J. C.*

2.3.5 Greh je zverina: *Varujte ſe greha, inu bejshite pred njim, **kakor** bi pred eno hudo ſverino bejshali, katera bi ſe pruti vam ſpela, de bi vaſs poſherla.*

2.3.6 Grenkosti/težave so studenec: */.../ taku ne bote na meſti veſela, kateriga ſe v' letim e v' letim ſtani troſhtate, drusiga neſhli, **kakor** en vednu tekozhni ſtudenez te grenkoſti inu teſhave.*

2.3.7 Oči/ušesa so vrata greha: /.../ *obvarite vashe ozhy, inu vashe vufhesa, katere so kakor vrata, fksi katere greh noter v' vasho dufho pride.*

2.3.8 Božja ljubezen je ogenj: *Ali J. C. je en gorezh ogjin, inu kakor ena sherjaviza lubesni boshje.*

2.3.9 Evangelij je luč: *Inu Evangelium kakor eno baklo k' ras-fvitlenju nashe tamme.*

2.4 Pragmatični vidik

2.4.0 Določenih zvez s *kakor* pa v Japljevih pridigah ni mogoče povezati z že naštetimi jezikovnimi vlogami, ampak le-te opravljajo specifične metadiskurzivne, ker njihov pomen spoznamo na osnovi sobesedilnih in ne jezikovnih meril. To pomeni, da Japelj v pridigah zveze s *kakor* uporablja tudi parentetično in z njihovo pomočjo velikokrat vodi bralca skozi besedilo oz. bralca vključuje v besedilo (Vičar 2009: 53–61 po Hyland 2005).

2.4.1 Interaktivna vloga zvez s *kakor* obsega več tipov vodenja skozi besedilo

2.4.1.1 Zveza s *kakor* prinaša informacije iz drugih delov besedil, zato nastopa v vlogi dokazovalca:

Kadar bo vshe grešnik taku, kakor fmo uni dan flišhali, pred zelim fejtam previs-han, de je kriv inu dolshan, taku njemu drusiga naprej ne stoji, kakor de bo on she pred zelim fvejtam kakor kriv obfojen, inu ferdaman; Taku sa grehe obeni offer vezh ne oftane, kakor nafs tvoj Apostel S. Pavl sagvizhuvatiba; Pokora je ta drugi karft, kakor jo ta danafshni Evangelium imenuje, /.../.

2.4.1.2 Zveza s *kakor* razširja propozicijo, zato nastopa v vlogi tolmača:

Boh hotel, de bi vafh vfaj leto govorenje omezihlu, inu de bi taku, kakor veliku drigih pridig bref sadu ne oftalu! Perpravimo fe; Kaj nam je takrat drusiga sturit, kakor de my tudi table teh sapoved rasbyemo, kakor Mojses; Kaku bi pak bilu, aku bi my sdaj v' letim Templi na mefti lepote teh zhednost, kakor nekdaj ta Prerok Ezechiel vse sorte malike, sverine, inu poshafsti nefhli? Ali ta poredni fyn je kruha fit, ali kakor fe pravi, od kruha pyan ratal /.../;

Moli tedaj moj fyn, moli! Ne is navade ali s' famimi shabli, kakor fe vekfhi dejl sgody, ampak is globozhine tvojega ferza, kakor eden, kateri je od potrebe gnade boshje popolnoma previshan.

2.4.2 Interakcijska vloga zvez s *kakor*, ki avtorja ali bralca vključuje v besedilo

Zvez s *kakor* z vlogo vključevanja avtorjevih stališče do vsebine kot tudi do naslovnika, v Pridigah ni zaslediti. Vendar to ne pomeni, da Japelj te jezikovne strategije ne uporablja, le da zveza s *kakor* pač ni najprimernejša izrazna oblika zanjo. Za vzorec navajamo zgleda, s katerima potrjujemo npr. avtorjev odnos do vsebine, celo zapisan v oklepaju (/.../ *vasha shivina (mene je fram leto povedati) vam je tavshenkrate lubfhi, kakor dufhe vafshih otrok;*), in odnos do naslovnika (*Moli tedaj moj fyn, moli! Ne is navade ali s' famimi shabli /.../*).

3 Sklep

Čeprav so Japljeve Pridige (1794), kot na več mestih opozarja sam, prirejene po tujih vzorcih, je vendarle na podlagi vpletenih aktualnih okoliščin iz doživljajskega sveta slovenskega človeka, npr. običaj t. i. preže na vaških porokah, mogoče sklepati, da iz njih veje tudi njegova osebna pridigarska zavzetost. Še posebej nas o tem prepričuje naslednja njegova misel, s katero opozarja na posredniško vlogo duhovnika med božjo besedo in vernikom. Duhovnik šele na podlagi poglobljenega študija razume versko besedilo in ga nato prilagodi receptivnim sposobnostim svojih vernikov (Japelj 1794: 307–308): »Ampak to vam morem na snanje dati, de je ravno taku naša doshnoft vednu per vafs biti, kakor ena lubesniva Mati per fvojim detetu, zele dny, inu doftokrat en dejl nozhy v' bukvah tizhati, de se njega befeda sgrunta, inu k' shiveshu perpravi, pervizh k' nashimu, de jo moremo potle vam taku rekozh v' vusta dati, de vy nafhe navuke, kakor enu mladu dete is materinih perfs to shlahtnu mleku sefate, kateru ima vafshe dufshe rediti inu teifte v' gnadi rafti sturiti.«

Večplastna analiza pogosto pojavljajočih se zvez s kakor pa v jezikovnem smislu kaže njegovo lastno ubeseditveno sposobnost in zametke sodobnih knjižnih podrednih in prirednih struktur, premik k živemu govoru z uvajanjem frazemov, predvsem pa zavestno upoštevanje zvrstno pogojenih stilnih in besedilnovrstnih pragmatičnih jezikovnih prvin.

Viri

- Jurij JAPELJ 1794: *Pridige za vse nedele skuzi lejtju*. V Lublani: Per Ignazu Kleinmajerju.
- Joža Glonar: 1925–1991: Jurij Japelj. V: *Slovenski biografski leksikon*. Elektronska izdaja. Ur. Petra Vida Ogrin. SAZU, ZRC SAZU, 2009. URL: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0838/VIEW/>.
- Jože Toporišič (ur.) 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: Elektronska izdaja na plošči CD-ROM*. Ljubljana: DZS, Amebis, 1998.

Literatura

- Aleksandra BIZJAK 2005: *Pridiga kot žanr*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Linguistica et philologica).
- Anton BREZNIK 1982: Literarana tradicija v Evangelijih in listih. 4. Od Japlja do naj-novejših izdaj (1787–1912). *Jezikoslovne razprave*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 46–54.
- Andreja ERŽEN 2002: Pomen Japljevega prevoda Svetega pisma za razvoj slovenskega jezika v 18. stoletju. V: *Kamniški zbornik XVI*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 157–165.

- Željka FINK-ARSOVSKI 2002: *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Nataša JAKOP 2009: Tipi frazemov v Japljevih Pridigah. *Simpozij o Juriju Japlju: v počastitev 780-letnice Kamnika. Povzetki predavanj*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik. 28.
- Matjaž KMECL 1977: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Borec.
- Erika KRŽIŠNIK 1996: Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija* 44/2. 133–154.
- 2008: Jezikovno izražanje konceptualne metafore BESEDA JE X ... v besedilih 16. stoletja. *Slavistična revija. Trubarjeva številka* 56–57/2008-4/2009-1. 253–268.
- Maksimilijan MATJAŽ 2006: Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma in nosilec reformnih idej škofa Herbersteina. *Kamniški zbornik XVIII*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 107–111.
- Jožica NARAT 1999: *Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja*. Disertacija. Mentorici: Martina Orožen in Irena Orel. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. (Tipkopis)
- Martina OROŽEN 1984/85: Smernice knjižnega jezikovnega razvoja od Jurija Dalmatina do Jurija Japlja (1584–1784). *Jezik in slovstvo* 30/7–8. 217–223.
- 1989: Preobrazba jezikovne zgradbe od Japljevega do Lampetovega prevoda Biblije v 19. stoletju. *Zbornik prispevkov (Razprave Filozofske fakultete)*. Ur. Ada Vidovič Muha, Nada Šumi. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 163–185.
- 1996: Slovnicična in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802). *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 251–269.
- 1996: Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda Biblije (1584–1784–1802). *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 270–288.
- Marijan PEKLAJ 2011: Uporaba Svetega pisma v Japljevih pridigah in njegovi teološki nazori. V: *Japljev zbornik*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik, Društvo sv. Jakoba, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 217–226.
- Jože TOPORIŠIČ 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- 2000: *Slovenska slovnica. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Založba Obzorja.
- Alenka VALH LOPERT 2011: Germanizmi v Japljevih Pridigah za vse nedele *škuzi lejtu*. V: *Japljev zbornik*. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik, Društvo sv. Jakoba, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 323–336.
- Branka VIČAR 2009: *Parenteze kot metadiskurzivne prvine na primeru pisnega in govornjenega diskurza*. Disertacija. Mentorica Irena Stramljič Breznik. Maribor: Filozofska fakulteta.

Frazeologija v Japljevih pridigah

NATAŠA JAKOP

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Ljubljana
natasa.jakop@zrc-sazu.si

V prispevku so obravnavana vprašanja identifikacije frazeologije v *Pridigah sa vse nedele skusi lejtu* (1794) Jurija Japlja. Pri identifikaciji frazeoloških enot je bilo upoštevanih več med seboj prepletajočih se dejavnikov: pogostost pojavljanja zveze v besedilu, ustaljena pragmatična funkcija, posamezni strukturni znaki, preneseni pomen besedne zveze, v slovarjih izpričana leksikaliziranost in potrditve o obstoju frazema v drugih jezikovnih obdobjih. Japljeve pridige se potrjujejo kot frazeološko bogato in raznovrstno besedilo. V njem nastopajo frazemi s semantično, skladijsko in pragmatično funkcijo, besednozvezni in stavčni frazemi, frazemi z vlogo stavčnih členov in frazemi z vrednostjo povedi.

The paper addresses the issues of identification of phraseology in sermons of Jurij Japelj *Pridige sa vse nedele skusi lejtu* (1794). Several factors were taken into consideration when determining phraseological units: frequency of occurrence in the text, fixed pragmatic function, some structural signs, idiomatic meaning, lexicalization of syntactic phrases in dictionaries, and confirmation of coexistence of phraseological unit in different historical periods of Slovene language. The sermons of Jurij Japelj show the richness of phraseology and a variety of phraseological units. His book of sermons includes phraseological units with semantic, syntactic and pragmatic function, phraseological units structurally represented as phrases or sentences, phraseological units as sentence parts and as completed sentences or utterances.

Ključne besede: historična frazeologija, Japelj, pridige, identifikacija frazemov

Key words: historical phraseology, Japelj, sermons, identification of phraseological units

0 Še preden lahko ovrednotimo frazeologijo, tj. skupek vseh frazeoloških enot, v Japljevih *Pridigah sa vse nedele skusi lejtu* (1794), je treba ugotoviti, kaj ob pregledu njegovih pridižnih besedil prepoznamo in določimo kot frazeološko enoto. Prvo večjo oviro predstavlja vprašanje, kako iz historičnega besedila izluščiti in prepoznati frazeološko zanimivo gradivo. Raziskovanje slovenske zgodovinske frazeologije poteka za zdaj fragmentarno in nimamo oprijemljivega modela, po katerem bi lahko po objektivnih merilih določali frazeološke enote v starejšem besedilu. Eden prvih poskusov razvrstitve slovenskih stalnih besednih zvez v starejših besedilih predstavlja prispevek

Erike Kržišnik - Kolšek (1986), ki je za razvrstitev stalnih besednih zvez v besedilu iz 16. stoletja uporabila statistično metodo, po kateri se na osnovi pogostnosti hkratnega pojavljanja istih sestavin besedne zveze (v tem primeru leksemov *beseda, dan, roka, srce, svet, dati/dajati, iti/hoditi*), torej pogostosti pojavljanja ene sestavine z drugo, ugotavlja in določa stalnost besednih zvez. Slabost te metode je zlasti zamudnost, saj zahteva ročni izpis leksemov in njihovega leksikalnega okolja in nato štetje posameznih stalnih besednih zvez, njihovih variant in pretvorb. Z vnaprejšnjo izbiro leksemov pa po drugi strani tudi omejimo možnosti za popis in ovrednotenje skupka vseh frazeoloških enot v besedilu.

1 V prispevku izhajamo iz izhodišča, da so osnova za identifikacijo frazemov tako v sodobnih kot starejših besedilih dobro definirane lastnosti, po katerih se frazeološke enote ločujejo od drugih jezikovnih enot, tj. besed, besednih zvez, stavkov, povedi in besedil. Frazemi so opredeljeni kot večbesedne jezikovne enote z ustaljeno zgradbo, ki je kot celota med drugim tudi zaradi pogoste rabe dobila neki svojstven, običajno preneseni pomen, zato upravičeno pričakujemo, da so te zgradbe vključene v slovar(je), njihova besedilna uresničitev pa izkazuje tudi bolj ali manj določljivo ekspresivno vrednost (prim. Kržišnik - Kolšek 1988: 46 id., Fink - Arsovski 2002: 6–7, Jakop 2006: 27 id., Gantar 2007: 77–78). Definijske lastnosti, po katerih lahko določamo frazeološke enote, so večbesednost, stalnost, reproduciranost, frazeološki pomen, leksikaliziranost in ekspresivna vrednost. Vendar identifikacija frazemov v besedilih, zlasti starejših, kljub poznavanju in upoštevanju teh temeljnih lastnosti ni (vedno) enostavna in enoumna (Kolenić 1999: 377). Težave so večplastne. Pisanje skupaj oz. narazen, ki je sicer formalno merilo za ločevanje besed od besednih zvez in utemljuje eno- oz. večbesednost jezikovnih enot (prim. Jakop 2006: 29), se v posameznih jezikovnih obdobjih seveda lahko razlikuje. V sodobnem jeziku enobesedna jezikovna enota je bila v preteklih obdobjih morda večbesedna, npr. danes že zastarela beseda *dosihmal* je v preteklosti izpričana kot besedna zveza *do sih mal*, v Japljevih pridigah najdemo še starejšo varianto *do tistih malov* (prim. Pleteršnik 2006, iztočnica 2. mál). V starejših besedilih je lahko problematično tudi ugotavljanje ustaljenosti besednozvezne ali stavčne zgradbe in njenega celovitega pomena; dokazovanje reproduciranosti in leksikaliziranosti neke besedne zveze ter njene pomenske celovitosti stoji ob pomanjkanju historičnih (razlagalnih) slovarjev na zelo trhljih nogah. Slovenska frazeologija je malo oz. slabo vključena v slovarje,¹ med drugim tudi zato, ker do izida Pleteršnikovega slovarja, kar je natanko 100 let po izidu Japljevih pridig, dvo- ali večjezični slovarji še niso izražali slovenskega pojmovnega sveta, temveč so v slovenščini iskali le izrazne ustreznike tujim jezikom, zlasti nemškemu (Vidovič Muha 1995: 463).

¹ Za zametek frazeološkega slovarja se šteje Gutsmanova zbirka pregovorov in rekov, vključena v njegovo slovnico iz leta 1777 (Kržišnik 1997: 31).

2 Med najpomembnejšimi znaki frazeologizacije je Friedrich (2007: 1093 id.) upošteval osem indikatorjev: obstoj frazeološkega ustreznika v kasnejših jezikovnih obdobjih, različne komunikativne funkcije, metajezikovna opozorila v besedilu, formalno--stilistične znake, tvorbo besed iz frazeološke podstave, stopnjo prenesenega pomena, pogostost pojavljanja besedne zveze ter tujejezične oz. prevodne ustreznike.² Frazemskost besedne zveze se lahko potrdi šele ob upoštevanju več dejavnikov hkrati. Pri identifikaciji frazemov iz Japljevih pridig se je v veliki meri mogoče nasloniti na Friedrichove skupine indikatorjev.

2.1 Pogostnost pojavljanja besedne zveze v besedilu je povezana z ustaljenostjo in reproduciranostjo, ki sta temeljni definicijski lastnosti frazeoloških enot. Pogosta raba ekspresivne besedne zveze v nekem času in jezikovni družbi lahko povzroči ustaljevanje njene zgradbe (tako leksemске zapolnitve kot povezanosti posameznih sestavin) in besedna zveza kot celota postopoma postane del mentalnega leksikona govorcev. To velja tako za sodobno frazeologijo kot tudi za historično.

Zveze, kot npr. *pred oči postaviti, lubi poslušavci, taku rekoč*, se v Japljevih pridigah pojavijo več kot 20-krat, na drugi strani se zveza *Jezus Kristus* in njene oblike pojavijo samo v prvi knjigi več kot 99-krat. Frekvenca pojavljanja besedne zveze v besedilu je torej relativna, saj je pogostost pojavljanja besedne zveze tesno povezana s temo besedila. Ni vse, kar se v besedilu pogosto pojavi, že hkrati tudi frazeološko. Friedrich (2007: 1093) je ob tem opozoril na dvoje: kadar pogosto rabljena besedna zveza nima prenesenega pomena, je potrebno večje število potrditev, kot če v besedilu naletimo na besedno zvezo z visoko stopnjo idiomatičnosti, in drugič, če najdemo potrditve o rabi neke besedne zveze tudi pri drugih avtorjih istega obdobja, je to trdnejši indikator frazemskosti, kot če imamo več potrditev v besedilih istega avtorja.

2.2 Druga tipična, ne pa tudi temeljna lastnost frazeologije, je idiomatičnost besedne zveze oz. preneseni pomen besedne zveze, kar pomeni, da pomen besedne zveze ni motiviran iz seštevka pomenov posameznih sestavin. **Semantična celovitost**, ki jo tvori idiomatična besedna zveza ali zveza z ustaljeno pragmatično funkcijo, je večinoma trden znak frazeologizacije besedne zveze, npr.

Ali verzite poprej še enkrat, inu ta zadnikrat vaše oči na une srečne trume, ker z enim častilivim veselam za Jezusam svojo pot v Nebejsa vzamejo (I, 23)

Na eno pregrizneno besedo, se ena še bol ojstra reče, serza se razdražijo, inu po tem se še olje na ogjin vliva (I, 101)

S stopnjo prenesenega pomena v stalni besedni zvezi se povečuje verjetnost, da gre za frazeološko enoto; nižja, kot je ta stopnja, bolj je pri identifikaciji frazemov potrebno upoštevati še druga merila.

² Friedrichov historični frazeološki model sloni na sklopu indicev, ki ga je razvil H. Burger (Burger, Buhofer, Sialm 1982: 346 id.) in po katerih je mogoče objektivno odkrivati in prepoznovati frazeološke enote v nemških historičnih besedilih.

2.2.1 V teoriji frazeologije je znano, da pri nekaterih stalnih besednih zvezah ne moremo govoriti o idiomatičnosti, saj imajo ustaljeno zgradbo in tudi celovit pomen, ki pa ni prenesen v klasičnem pomenu besede, temveč izraža neko konvencionalizirano in ustaljeno pragmatično funkcijo. Sem spadajo govorna dejanja, kot so pozdravljanje, poslavljanje, voščila, zahvaljevanje ipd. Gre za skupino jezikovnih enot, ki jo v najširšem smislu označujemo z izrazom *komunikacijski obrazci* (Jakop 2007, prim. tudi Stramljič Breznik 2001), za katere velja, da jih govorci ne tvorijo sproti v govoru, temveč jih imajo shranjene v svojem spominu. Slovenski komunikacijski obrazci so bili vključeni v različne tipe slovarjev že od samih začetkov leksikografije na Slovenskem (Jakop 2007).

V Japljevih pridržnih besedilih so pogoste zveze s pragmatično funkcijo nagovora, npr. *lubi poslušavci, moji lubi farmani, o lubi Kristijani moji, moji lubi otroci, lubi bratje*, in vzklika, npr. *o Bogu se usmili!, o strah inu groza!, o špot!, gorje mi bodi*.

Stalne besedne zveze, kot npr. *o moj bog, o Jezus, o Marija*, so v sodobnem jeziku v glavnem vzkliki, s katerimi govorec izraža strah, vznemirjenje, navdušenje, skratka neko čustveno vznemirjenost, v Japljevih pridigah pa te zveze (še) ohranjajo funkcijo nagovarjanja Boga in ima zveza funkcijo zvalnika (ogovora) in skladijsko vlogo zvalniške soredne povedi:

*Ali od tebe, **O moj Bog**, se ne govori, od vseh drugih reči se z otrocmi starši pogovarjajo.* (I, 70)

*Ja prejden otroci tebe, **o moj Bog**, še poznajo, so te vže tavžentkrat razžalili.* (I, 70)

*Taku iščejo eni bogastvu, drugi gredo po njih slejpm nagnenji, ali ti **o moj Bog**, nisi k njih ohceti povablen, ti nisi leta zakon sklenil.* (I, 87)

2.2.2 V Japljevih pridigah so opazne tudi ustaljene besedne zveze z metajezikovno funkcijo. Z njimi pridigar izraža opozorilo na prehod k naslednjemu delu pridige (pridige so strukturirane na več delov in pridigar prehajanje med njimi nakazuje z ustaljenimi jezikovnimi enotami):

Poslušajte me s poterplenjam (z variantami: *Poslušajte me zvesto inu s poterplenjam, Poslušajte danas radovolnu/radovolni, inu s poterplenjam*)

Prejden začnem, perpravite se (z variantami: *Prejden začnem, perpravimo se, Sačnimo, inu perpravimo se, Prejden leto zaslišite, perpravite se, Perpravite se/perpravimo se (h poslušanjju), Prejden dalej govorim, perpravimo se, Jest začnem, perpravite se*)

Poslušajte me s poterplenjam v letim kratkim govorjenji, inu perpravite se

2.2.3 Pri Japlju najdemo potrditev še za eno skupino ustaljenih pragmatičnih funkcij, s katerimi govorec strukturira besedilo in ki jih zajamejo v glavnem vezniške frazeološke enote. Z njimi govorec uvaja povzetek že povedanega, natančnejšo določitev, dopolnitev povedanega ipd., npr. *to je, z eno besedo, še enkrat*.

2.3 Posamezni formalno-stilistični in besedotvorni znaki, ki implicirajo neko stopnjo ustaljenosti zgradbe, so povezani s strukturnimi lastnostmi frazeologije. Znano je, da lahko ustaljenost jezikovne zgradbe povzroči določene jezikovne anomalije, po

katerih se stalne besedne zveze ločujejo od prostih besednih zvez. Tipične take zveze so samostalniške, kjer je pridevnik v vlogi levega prilastka na desni, npr. *služba božja* 'maša', *Sin božji* 'Kristus', *Kristjani moji, poslušavci moji*.

2.3.1 Med formalnimi znaki, ki kažejo na frazeološko strukturo, štejemo tudi t. i. dvojlične obrazce (Toporišič 1996), iz dveh ali več delov sestavljene frazeološke strukture, npr. *cil inu konec, od jutra do večera, špot inu sramota, noč inu dan*.

2.3.2 V sklop formalno-stilističnih znakov frazeologizacije lahko štejemo tudi zveze s primerjalnim veznikom *kakor*, ki so v Japljevih pridigah še posebej pogoste, npr.

Njegove oči so strašne, inu plašnu okuli zjajo, njegov obraz je divji, njegovu čelu zgerblenu, njegovi lasje kakor ščetine po konzi stoje (II, 57)

Ti govoriš kakor ena nevumna žena (II, 289)

Kaku usmilenja vredna je ena taka duša, kadar se v težavah k Jezusu Kristusu ne oberne! Žalost gre za njo, kamer se gane, inu se je derži, kakor ena nigdar zacelena rana. (II, 299)

Vendar je ta indikator sam zase zelo šibek znak frazemskosti, saj ni vsaka primerjava hkrati že primerjalni frazem.

2.3.3 Tvorba besed iz frazeološke podstave je eden od znakov, da je v preteklih obdobjih morda obstajala frazeološka enota, iz katere je kasneje nastala tvorjenka, npr.

biti svoje glave – biti svojeglav

Potožite se po tem, o starši, de so vaši otroci svoje glave, neboglivi, terdovratni, falš, nevošlivi, vlačugarški, pijanci, inu vse, kar je takih gerdih imen. (I, 80)

zoper postaviti – zoperstaviti

Jest sim se, pak ne sam, ampak z' gnado Jezusa Kristusa, vsim sovražnikam moje duše zuper postavil (I, 133)

Jesa je dobra, kadar nas peržene, de se hudimu zuper postavimo (II, 44)

Ne vidimo mi med Kristjani nekatere, kateri se z vso močjo božjimu noterdajanju zuperstavio (II, 182)

2.4 Metajezikovni komentarji v besedilu uvajajo frazeološko enoto, običajno pregovore. Najtipičnejši komentar, ki ga najdemo tudi v sodobnih besedilih, je npr. *kot pravi (star) pregovor, rek*. Tudi Japljeve pridige imajo nekaj takih primerov:

de kakor pregovor pravi: Hudič ni taku čern, kakor ga malajo (II, 312)

Zato je tudi en pregovor, de požrešnost inu pijanost več ludi umori, kakor meč tih sovražnikov (II, 88)

Iz tiga pride taisti pregovor tih besednikov: De greh te tatvine ne bo taku dolgu odpušen, dokler se to ukradenu ne verne (II, 274)

inu pregovor pravi, de je ta še hujši, kdor žakel derži, kakor ta, kdor krade (II, 278)

Po Friedrichovem in Burgerjevem mnenju (Friedrich 2007: 1093; Burger, Buhofer, Sialm 1982: 349–350) so ti komentarji relativno trden znak frazemskosti.

2.5 Potrditve o obstoju frazema v različnih jezikovnih obdobjih so pomemben znak za določanje frazemov, npr. *požreti besedo, priti k pameti, služiti si kruh, dati na znanje*.

Friedrich pri tem opozarja, da je popolna sintaktično-semantična skladnost med oblikami različnih jezikovnih obdobji bolj izjema kot pravilo. Pogosto ostane skladnost omejena le na nekaj enakih prvih v zgradbi ali na sinonimijo, npr.

bi ne smela njemu ene besedice reči (Japelj) – *niti besedice ni dal od sebe, ni spraval iz sebe 'prav ničesar ni rekel', niti besedice mu ni privoščil 'prav nič ni govoril z njim', niti besedice ti ne verjamem 'prav ničesar'* (SSKJ: besedica)

ne bo on ene minute zgubil (Japelj) – *niti minute miru ji ne privoščiči 'prav nič, neprestano jo nadleguje'* (SSKJ: minuta)

prebivati pod eno streho (Japelj) – *živijo pod skupno streho 'skupaj'* (SSKJ: streha)

Pri tem je treba opozoriti, da obstoj frazema v sodobnem jeziku še ne pomeni, da je bila zveza frazeološka tudi v preteklosti, lahko je bila takrat še prosta besedna zveza, ki še ni prešla čez proces frazeologizacije. Če je bila neka besedna zveza tudi leksikalizirana (in najdemo potrditev za to v slovarju), to dejansko potrjuje, da je bil proces frazeologizacije že zaključen, npr.

vi bote enkrat za vsako čiherno dušo vaših otrok rajtengo dajati mogli (Japelj) – *rajtingo dati 'položiti račun, odgovarjati'* (slovar Svetokriškega; prim. Snoj 2006: rajtinga)

kratku nika (Japelj) – danes ta zveza ni več v rabi, leksikalizacija pa je izpričana v Megiserjevem slovarju iz 1592, Cigaletovem nemško-slovenskem slovarju iz 1860, Janežičevem slovarju iz 1867, Kreljevi *Postili* 1567, Bohoričevih *Zimskih uricah* 1584 (prim. Pleteršnik 2006: kratek)

po obeni viži, na vso vižo, na tako vižo, na tavžent viž, na gvišno vižo (Japelj) – *v obeni viži 'na noben način', v glihi viži 'enako, prav tako', v kakošni viži 'kako', v taki viži, v takovšni viži, v tej viži 'tako', v vseh vižah 'na vse načine'* (slovar Svetokriškega; prim. Snoj 2006: viža)

gori vzeti, naprej si vzeti (Japelj) – *gor(i) vzeti 'sprejeti', naprej si vzeti 'nameniti se, odločiti se'* (slovar Svetokriškega; prim. Snoj 2006: vzeti)

Sklepne ugotovitve

Japljeve pridige se ob dejstvu, da najdemo v njih potrditve za frazeme s semantično, skladijsko in pragmatično funkcijo; besednozvezne in stavčne frazeme; frazeme z vlogo stavčnih členov in frazeme z vrednostjo povedi, vsekakor potrjujejo kot frazeološko bogato in raznovrstno besedilo, npr. *dati ahtengo, to se pravi, za božjo volo; noč in dan, jeza kuha koga; vse moje žive dni, Hudič ni taku čern, kakor ga malajo*.

Postavitev trdnih meril za identifikacijo frazemov v starejših besedilih je pomembna zlasti v leksikografiji, pri pripravi slovarja nekega historičnega obdobja, saj se le tako lahko zagotovi objektivnost pri ločevanju običajnih ponazarjalnih zgledov rabe leksema od ustaljenih zgradb in njihovih omejitev rabe in, kar je še pomembnejše, pri določitvi slovarske oblike frazema z njegovimi ustaljenimi variantami.

Vir

Jurij JAPELJ 1794: *Pridige sa vse nedele skusi lejtū: katere je is mnogih jesikov spissal inu naprej neššèl Juri Japel*. V Lublani: per Ignaziu Kleinmajerju.

Seznam navedene literature

- Harald BURGER, Annelies BUHOFER, Ambros SIALM 1982: *Handbuch der Phraseologie*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Željka FINK - ARSOVSKI 2002: *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Jesko FRIEDRICH 2007: Historische Phraseologie des Deutschen. V: *Phraseologie: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Ur. Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neal R. Norrick. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1092–1106.
- Polona GANTAR 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Nataša JAKOP 2006: *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- 2007: Prikaz komunikacijskih obrazcev slovenskih govorcev v slovarjih. V: *Živeti mejo*. Ur. Milan Košuta. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 327–339.
- Ljiljana KOLENIĆ 1999: Kako prepoznati frazem. V: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike: Zbornik*. Zagreb, Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu pragmalingvistiku. 377–381.
- Erika KRŽIŠNIK - KOLŠEK 1986: Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v Trubarjevi Cerkovni ordningi. V: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (Obdobja 6)*. Ur. Breda Pogorelec in Jože Koruza. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 435–445.
- 1988: *Frazeologija v moderni*. Magistrska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Erika KRŽIŠNIK 1997: Gutsmanovo razumevanje stalnih besednih zvez. V: *Jezikoslovne in literarnovedne raziskave: zbornik referatov 6. srečanja slavistov Celovec, Ljubljana*. Ur. Breda Pogorelec. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 27–37.
- Maks PLETERŠNIK 2006: *Slovensko-nemški slovar: (1894–1895)* [Elektronski vir, CD-ROM]. [Urednice Metka Furlan, Helena Dobrovoljc in Helena Jazbec]. Transliterirana izd. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1970, 1975, 1979, 1985, 1991). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Marko SNOJ 2006: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Irena STRAMLJIČ BREZNIK 2001: Komunikacijski ali sporočanski frazemi. *Jezik in slovstvo* 46/5. 191–200.
- Ada VIDOVIČ MUHA 1995: Temeljne prvine zasnove Pleteršnikovega slovarja. *Slavistična revija* 43/4. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 459–468.
- Jože TOPORIŠIČ 1996: Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe v slovenščini. *Slavistična revija* 44/3. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 269–278.

Jezikoslovni vidik družbenih razmerij v Japljevih besedilih

HELENA DOBROVOLJC

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Ljubljana
helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si

V prispevku so predstavljene družbene okoliščine nastajanja del slovenskih piscev v obdobju razsvetljenstva glede na odnos do avtoritet posvetnega in cerkvenega življenja. Pozornost je posvečena uvodnemu besedilu v *Ta veliki katekizem s prašanji inu odgovarmi za očitnu inu posebnu podvučenje te mladosti v cesarskih kraljevih deželah* (1779), ki ga je Jurij Japelj prevedel na željo škofa Herbersteina in ki je kasneje izšel še petkrat. Ob predstavitvi naslovnega aparata in posvetila v ta katekizem je v navezavi na Genettovo (1987) klasifikacijo parabesedil prikazano, s katerimi jezikovnimi sredstvi in kako so izražena zapletena družbena razmerja v razsvetljenstvu. Čeprav za razsvetljensko ustvarjalnost ob koncu 18. stoletja že velja, da segajo besedila v intimo, da so subjektivna, pa v obravnavanih Japljevih besedilih, ki so bila prevodnega značaja, hkrati pa tudi avtorjevi prvenci, nastajajoči pod vplivom in za namen reformatorskih teženj škofa Herbersteina, te sprostivne še ne zaznamo. V tovrstnih besedilih verskega značaja tudi danes niti od avtorja niti od prevajalca ne pričakujemo izražanja osebnih stališč. Posvetilo, ki je danes pogosto uporabljeno za avtorjev neposredni nagovor bralca, je pri Japlju (gre domnevno za prevod po Herbersteinovi predlogi) oblikovano kot obrazec, značilen za zgodnje 18. stoletje. Posvetilo torej ne odraža osebne refleksije, temveč je racionalizirano z vsemi obveznimi besedilnimi sestavinami in družbenimi pričakovanji. Z vidika kontinuirane rabe jezikovnih sredstev pa je bistvenega pomena, da je v posvetilu, ki velja za obliko tako izraznega kot miselnega vpludnostnega obrazca, Japelj za prikaz družbenih hierarhičnih razmerij uporabil tiste jezikovne prvine, ki so v tej funkciji še danes: tako socialna kot ideološka velika začetnica sta v primerljivih besedilih še vedno prisotni, onikanje pa – sodeč po sočasnih raziskavah – še ni povsem izginilo iz rabe. Relevantno dejstvo pri raziskavi rabe jezikovnih sredstev v preteklosti je, da tudi sodobni jezikovni uporabniki prepoznajo njihov pomen in namen. Koncept vpludnosti, ki je zasedal osrednje mesto pri oblikovanju odnosov v družbeni hierarhiji 18. stoletja, jezikovno torej ostaja v enakih okvirih, spremenila se je le stopnja družbene obveznosti njihove rabe.

The paper presents the social circumstances surrounding the creation of works of Slovenian Enlightenment authors in relation to the attitude towards church and secular authorities. We focus on the introductory text of the catechism entitled *Ta veliki katekizem s prašanji inu odgovarmi za očitnu inu posebnu podvučenje te mladosti v cesarskih kraljevih deželah* (1779), which Jurij Japelj translated on the request of Bishop Herberstein and which was later published five times. The presentation of the critical apparatus and the dedication to the catechism demonstrates which linguistic means and in what manner – in relation to Genetts' 1987 classification of paratexts – were the complex social relations of the Age of Enlighten-

ment expressed. Even though Enlightenment creativity at the end of the 18th century was already considered to be penetrating into the spheres of intimacy and subjectivity, we have not been able to trace this phenomenon in the analysed Japelj's texts, which were translations and his first pieces written under the influence and for the purposes of Bishop Herberstein's Reformation ideas. In modern religious texts of this kind one does not expect to encounter the expression of author's or translator's own attitude towards the subject matter. The dedication, which is today frequently used to directly address the reader, is in Japelj's case (presumably a translation modelled on Herberstein's template) designed as a form characteristic of the early 18th century. The dedication does not reflect a personal standpoint but is economical in nature and adheres to all the obligatory textual components and social expectations. From the standpoint of continual use of linguistic means it is essential that in the dedication, which is considered a kind of an expressive and also courteous form, Japelj used those linguistic means that are even to this day used in the same function to portray the social hierarchical relations – both the social and ideological capital letter are still present in comparable texts, whereas the use of the third person masculine plural when addressing a respected person has not yet completely fallen out of use. A relevant fact in researching the use of past linguistic means is that even contemporary language users are able to identify their meaning and purpose. The concept of courtesy that was of pivotal importance in the formation of relations in 18th-century social hierarchy thus remains in the same language framework, only the degree of social obligation of its use has changed.

Ključne besede: jožefinizem, Jurij Japelj, posvetilo, katekizem, ideološka in socialna velika začetnica, onikanje

Key words: Josephinism, Jurij Japelj, dedication, catechism, ideological and social capital letter, *onikanje* (using 3rd person male plural form to express reverence)

»Snop svetlobe«

Razsvetljenstvo je kot raziskovalna tematika pritegnilo mnoge sodobne zgodovino-pisce, ki so to obdobje, ki ga označujejo korenite spremembe v vseh plasteh družbe, opisovali s pojmom razum in svoboda – seveda v skladu s svojimi ideološkimi izhodišči in konkretnimi interesi. Med najodmevnejše sintetične analitike razsvetljskega obdobja se zagotovo uvršča Paul Hazard, ki je v svojih delih (npr. *Evropska misel v XVIII. stoletju*, 1960) kot dve bistveni potezi tega stoletja premikov družbe in duha posameznikov označil »osvoboditev duha od raznih predsodkov« in »zmago razuma«. Razum kot vir vsega spoznanja in način osvobajanja človeka je Hazard metaforično označil kot »snop svetlobe, ki je osvetljevala velike gmote teme, s katerimi je bila še pokrita zemlja« (Hazard 1960: 36); ta je najprej v Franciji pomenil tudi širjenje nevernosti in razmah mislecev ter filozofov. Enotno izhodišče slednjih, ki ga je mogoče opisati z motom – »Ne zadovoljujmo se več le z razlagami drugih, temveč razmišljajmo sami« – se je krepilo z živahno dejavnostjo na kulturno-umetnostnem področju, v ospredju pa je bila vseskozi utrditev človekove volje do svobodnega življenja, ki naj bi potekalo v skladu z naravnimi dejstvi. Še do nedavnega edino, tj. božje pravo se je torej začelo umikati naravnemu pravu in že sodobniki so v razsvetljskem duhu napovedovali nadaljnje stopnjevanje začetega procesa. Tako je leta 1783 Immanuel Kant v iskanju pravega odgovora na vpra-

šanje »Kaj je razsvetljenstvo?« vizionarsko napovedal, da bo v prihodnosti zagotovo nastopila tudi prava »razsvetlitev« – tista, zaradi katere bodo ljudje »sposobni ali vsaj uporabni za to, da bi se v verskih zadevah dobro in z gotovostjo posluževali lastnega razuma, brez tuje pomoči« (Kant 1987 (1783): 12). Samostojnost razmišljanja v »verskih zadevah« je torej pogojevala zrelost človeka kot zrelega in odgovornega posameznika, ki zna tudi v javnem življenju svobodno uporabljati svoj lastni razum v skladu s programsko mislijo: »Drzni si vedeti.« V duhu Kantove vizije se je dogajanje v 18. stoletju res odvijalo: »snop svetlobe«, ki je prinašal zavest o razumu kot glasu narave, je razsvetlil tudi najvišje – evropske monarhe. Ti so pragmatično podprli idejo razsvetljenih filozofov in razmišljujočega dela družbe, da morajo biti tudi verske zadeve podvržene razumskemu premisleku, s čimer so pridobili pomembne zaveznike, posredno pa vplivali na začetke reformiranja Katoliške cerkve. Upadanje cerkvenega vpliva je vzpostavilo pogoje za utrditev posvetne oblasti, ki je posegla tudi na tista področja javnega življenja, ki jih je dotlej obvladovala le cerkev.

Jožefinska cerkvena politika in splošna šolska obveznost

Avstro-ogrska monarhinja Marija Terezija je v štirih desetletjih svojega vladanja izvedla upravne in davčne reforme, s katerimi si je zagotovila najprej finančna sredstva za povečanje kraljeve stalne vojske, z njo pa seveda tudi osrednje vladarjeve moči. V sedemdesetih letih 18. stoletja je njen sovladar postal Jožef II., ki je bil pri reformah še temeljitejši od svoje matere, zato se je začel spreminjati tudi značaj reform.¹ V letu 1781, torej prvo leto svojega povsem samostojnega vladanja, je s tolerančnim patentom razglasil versko enakopravnost in svobodo, z drugimi cerkvenopolitičnimi reformami pa je težil k podreditvi cerkve državi in nadzorstvu nad njeno dejavnostjo. (Magenschab 1984) Zgodovinopisje poroča, da Jožef II. ni želel ločiti cerkve od oblasti, temveč je prek aristokratskih škofov nameraval papežu odvzeti izvršilno oblast in tako razširiti svojo zakonodajno oblast tudi na verskem področju – uveljavljal je jožefinsko cerkveno politiko, ki jo je sooblikovala janzenistična racionalistična miselnost, kakršna se je razvila v tem delu Evrope² in s katero je bila avstrijska cesarska oblast tesno povezana.

Medtem ko je jožefinsko cerkveno politiko in tudi versko vzgojo označevala želja po čim bolj razumskem dojemanju vsega, kar je bilo povezano z vero, je dotedanja cerkvena praksa temeljila na tradicionalizmu, ki božje »razodetje« sprejema kot čustveni imperativ. Zgodovinopisci navajajo več razlogov, zaradi katerih je avstro-ogrsko monarhe čustveni obredni katolicizem (tako piše biograf Marije Terezije, Victor Tapié – 1991: 259) navdajal z vedno večjim nezaupanjem. Med njimi je verjetno najočitnejše nasprotovanje cerkvenemu koledarju, ki je bil poln procesij in praznikov, s katerimi

¹ Med njimi zlasti teze za osvoboditev tlačanov, za prerazporeditev davčnih bremen, za zaplembe cerkvene zemlje, za toleriranje odpadnikov in Judov, za podpiranje trgovine, poenotenje pravosodja in druge.

² O rabi poimenovanja *janzenizem* v slovenskem okolju prim. J. Vinkler, France Prešeren in František Ladislav Čelakovský – znaki, razmerja in pomeni, *JIS*, 1999/2000. Avstrijska in tudi slovenska različica janzenističnega gibanja namreč nimata dosti skupnega s pravim janzenizmom, izhajajočim iz Nizozemske, imenovanem po Korneliju Jansenu, nizozemskem teologu in začetniku janzenizma.

naj bi se med ljudstvom krepilo praznoverje, po drugi strani pa je bil za monarhe še bolj moteč jezuitski red, ki je to obredje spodbujal. Družbeni položaj jezuitov, ki so v Katoliški cerkvi obvladovali področje šolstva, znanosti in umetnosti ter posredno gospodarili z mnogimi človeškimi viri, namreč ni ustrezal težnjam po naraščajoči moči posvetne države, saj je ta zahtevala popoln nadzor nad vsemi sferami bivanja svojih državljanov. Jožef II., takratni sovladar Marije Terezije, nezadovoljstva nad jezuitskimi težnjami sploh ni skrival, v svojih izjavah je odločno podpiral njihove nasprotnike (Hazard 1960: 107):

»Kar zadeva jezuite in vaš načrt, da jih zatrete, računajte na moj popolni pristanek. Ne zanašajte se preveč na mojo mater; privrženost jezuitskemu redu je dedna v habsburški vladarski rodbini [...] jaz poznam te ljudi kot nihče, poznam vse načrte, ki so jih izvedli, vse njihove naklepe, da bi razširili temo in vladali ter strahovali Evropo.«

Leta 1773 so bili jezuiti ukinjeni. Papež Klemens XIV. je »opozoril na zasluge jezuitov pri širjenju vere, poudaril pa svojo dolžnost, da zaradi miru in preprečitve preprirov in razdora znotraj Cerkve ukine jezuitski red«. ³ V tem »žrtvovanju« jezuitov pa je mogoče prepoznati tudi poskus papeža in cerkve, da bi umirila naraščajoče nezadovoljstvo in preprečila posvetni oblasti, da bi Svetemu sedežu še naprej odvzemala kompetence in posredno tudi vpliv.

Leto dni po ukinitvi jezuitskega reda je Marija Terezija s šolsko reformo uvedla splošno šolsko obveznost za otroke, starejše od pet let, kar je v ospredje postavilo poleg vprašanj učnih vsebin in kadra tudi vprašanje, v katerem jeziku je smiselno poučevati vsaj najmlajše otroke. Spraševanja o jeziku so se v razsvetljenstvu prekrivala z vprašanji nacionalnosti in enakopravnosti vseh jezikov. V državi Habsburžanov se je vzporedno z željo po oblikovanju nemškega naroda in posledično prodorom nemščine pojavila težnja po zmanjševanju vloge latinščine in večjem upoštevanju nemščine kot uradnega jezika v vsej monarhiji. ⁴ Naraščajoče velikonemške ideje so bile, zlasti v šolstvu, v protislovju z razsvetljenskimi ideali oziroma željo, da bi omiko razširili tudi med ljudstvo (Gspan 1956: 365). Na Slovenskem je dilema nemškega ali slovenskega jezika pri poučevanju otrok razrešila odločitev nižjeavstrijske šolske komisije, ki je leta 1777 ugotovila, »da je prvi smoter prosvetljevanje mladine, razširjanje nemščine pa le postranski smoter« (Melik 1991: 376). Zato je tudi na slovenskem področju v javno rabo vstopila slovenščina, kar je takoj spodbudilo potrebe po slovenskih učbenikih (abecedniku, katekizmu, računici, berilu in pesmarici) ter po odpravi zmede v knjižnem jeziku. Izkazalo se je namreč, da uporaba slovenščine ni bila bistvena le v šolstvu, temveč je pomenila enega ključnih dejavnikov za udejanjenje vsebine vseh cesarskih patentov in razglasov, ki so morali doseči državljane vseh družbenih stanov oziroma slojev.

Po Melikovih navedbah (1991) se je do konca terezijanske dobe s slovenščino ak-

³ <http://jezuiti.rkc.si>.

⁴ Nemščina je bila proglašena za edini uradni jezik leta 1784. Prim. F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica, 206.

tivno ukvarjala skupina približno tridesetih ljudi, med katerimi so posebne težnje po uveljavitvi slovenščine pokazali zlasti redovniki in duhovniki, čeprav je bila skupina v celoti precej heterogena. Raziskovalci slovstvene ustvarjalnosti v razsvetljenstvu jih zlasti na podlagi nazorske usmeritve uvrščajo v dva kroga (Kos 1987: 41): konservativni, »meniški« tip razsvetljenstva, ki ga je uvedel Pohlin, iz njega pa je izšel tudi Vodnik; ter t. i. »janzenistični krog«, ki je uvajal novejše zvrsti katoliškega razsvetljenstva in kamor uvrščamo sodelavce Zoisovega kroga, med njimi tudi Jurija Japelja.

Jurij Japelj in škof Karel Herberstein ter katekizem iz leta 1779

Literarnozgodovinska, zgodovinska in jezikoslovna dela, ki se ukvarjajo z analizo Japljevega ustvarjanja, pogosto omenjajo Japljevo zgodnjo usmeritev v izobraževanje in njegove osebne lastnosti, ki so mu omogočale, da je v obdobju šolanja navezal prijateljstva in poznanstva, prek katerih naj bi bil deležen vezi, ki so mu omogočale hitro napredovanje po družbeni in cerkveni hierarhični lestvici. Vendar to ne sme zasenčiti drugih Japljevih sposobnosti, ki jih je ta učenec F. M. Paglovca leta 1775 ob nastopu kaplanske in tajniške službe pri škofu Karlu Herbersteinu v Ljubljani imel: poleg latinščine in nemščine je znal še francosko, italijansko in angleško, viri pa omenjajo, da je bil tudi poznavalec »slovanskih narečij« (Benkovič 1894: 34).

Začetek Japljeve ustvarjalne poti je označila zaposlitev pri ljubljanskem škofu Karlu Herbersteinu. Ta je kot privrženec jožefinske politike svoje prepričanje ob nastopu Jožefa II. izrazil tudi v znamenitem pastirskem pismu leta 1782, na osnovi katerega ga je sam papež Pij VI. obdolžil krivoverstva (prim. Dolinar 2004: 247–255), čeprav se je menda govorilo, da je bilo pismo napisano v dunajski prostozidarSKI loži.⁵ Pri cesarju pa je škof Herberstein užival posebno naklonjenost, saj ga je ta postavil za zgled vsem drugim, ki so le obotavljaje sledili novostim. Herbersteinov biograf Josip Lesar v *Slovenskem biografskem leksikonu* (v nadaljevanju SBL) piše, da se je Herberstein »z vnemo lotil reform, ki so mu jih predpisovale njegove doktrine, a omogočali vladni ukrepi«. V obdobju Herbersteinovega škofovanja je verski pouk postal tako rekoč vsakdanji šolski predmet, za poučevanje pa je bila »na voljo tudi ustrezna literatura v slovenskem jeziku« (Snoj 2004). Herbersteinova osebna korespondenca, o kateri poroča biograf Lesar, priča o tem, da je Herberstein svojo reformo verskega pouka skrbno načrtoval in da je bil naklonjen ljudskemu jeziku, zato je zaposloval le tiste osebe, ki so se mu zdele za to primerne. Očitno je mladi Jurij Japelj ustrezal predstavljenim merilom, saj mu je takoj po tem, ko je Marija Terezija avgusta 1777 šolam predpisala nov uradni katekizem, Herberstein dal to knjigo v slovenski prevod.

⁵ Papež je namreč prostozidarstvo prepovedal.

RAZSVETLJENSTVO (1750–1830)			
Družbene razmere		Japljevo življenje	Japljevo delo
vladavina Marije Terezije	1740		
	1744	rojstvo Jurija Japlja	
	1750		
		šolanje pri F. M. Paglovcu	
	1755		
	1760	vstop v jezuitsko srednjo šolo v Ljubljani	
	1765	bogoslovje v Trstu	
Pohlin: <i>Kraynska gramatika</i>	1768		
	1769	mašniško posvečenje	
sovladanje Marije T. in Jožefa II.	1771	kaplan v Trstu pri Sv. Antonu	
izgon jezuitov	1773		
splošna šolska obveznost	1775	zaposlitev pri Herbersteinu: škofjski tajnik in notar v Lj.	
jožefinski katekizem	1777		
	1779	vodja Schillingovega beneficija v Ljubljani	<i>Ta velki catekizem s prašanjami in odgovori</i>
vladavina Jožefa II.	1780		
tolerančni patent nevoljniški patent	1781		
	1783	obnovitelj Akademije operozov	začetek prevajanja Biblije
	1784		<i>Cerkovne pesmi, Litanie inu Molitve per Božji službi</i>
	1786		<i>Zbrane molitve in Perstavik enih Kranjskih Pejsem</i>
Herbersteinova smrt	1787	kurat na novoustanovljeni fari na Ježici pri Ljubljani	<i>Lysti inu Evangelia na vse Nedele, in Praznike Čez lejtju</i>
	1790		
vladavina Leopolda II.	1792		
vladavina Franca II.	1794		<i>Pridige za vse nedele skuzi lejtju</i>
	1795	župnik in dekan v Naklem	
	1799	vodja semenišča v Celovcu	
	1800	kanonik in konzistorijalni svetnik v Celovcu	
	1802		posvetna poezija in prevajanje
	1804		Japelj zaključil delo pri Bibliji
	1806	šolski nadzornik in referent za šolstvo	
	1807	smrt Jurija Japlja	dokončana rokopisna slovnica

Japljeva življenjska pot in delo

V luči dejstva, da je katekizem že pred Japljem začel prevajati šolnik grof Janez Nepomuk Jakob Edling,⁶ si to Herbersteinovo dejanje lahko razlagamo kot škofovo nasprotovanje dejstvu, da bi katekizem prevajal laični prevajalec, ali pa je želel z lastno pobudo vladarici izkazati svojo lojalnost. Verjetno je bilo razlogov še več, zagotovo pa lahko potrdimo drugega, saj je po navedbah biografa Lesarja (SBL) škof »vladarici javil, da hoče knjigo sam prevesti in prevod posvetiti njej«, čeprav v njegovi občirni biografiji lahko preberemo tudi, da je Herberstein sicer govoril in pisal latinsko, francosko, italijansko, nemško in francosko, slovenščini pa ni bil nikoli kos v tej meri, »da bi bil mogel v njej pridigati«.

Marija Terezijo je ponudbo naklonjenega škofa sprejela, vendar pa je bil grof Edling s prevajanjem za celo leto hitrejši. Družbeni položaj je škofu Herbersteinu omogočal, da je nekaj časa zadrževal oceno Edlingovega prevoda z naslovom *Isvlezhik tega velikiga catehisma s'uprashajnami, inu odgovorami: k' poduzhenju te deshelske mladoste v'zesarskeh krayleveh deshelah*, šele »19. jun. 1778 [je ta dobil] dovoljenje, da sme svoj prevod posvetiti vladarici in [ga] natisniti« (Kidrič SBL). Ko pa je leta 1779 prevod zaključil tudi Jurij Japelj, je škof sestavil posebno komisijo, ki je besedilo pregledala in odobrila. Sredi leta 1779 se je moral Edlingov katekizem umakniti Japljevemu in je, kot poroča Kidrič (1938: 191–192), dobil mesto v dunajski šolski zalogi knjig. Z današnjega vidika si ob tem seveda zastavljamo vprašanja, ali je bil umik Edlingovega prevoda tudi jezikoslovno utemeljen, ali je bil Japljev prevod boljši, v čem se razlikujeta, zakaj nista vsaj določeno obdobje soobstajala itd., na katera bo treba odgovoriti.

Slika 1: *Ta velki catekizem s prašanjami in odgovori* (1779)

⁶ Grofa Janeza Nepomuka Edlinga, o katerem Kidrič (SBL) piše, da je določal, »katere šolske knjige se naj prevedejo v slovenščino in do katere meje se naj v šoli na Kranjskem upošteva pravi narodni jezik«, ne smejo zamenjati z istoimenskim sodobnikom, sicer njegovim sorodnikom, goriškim nadškofom Rudolfom Jožefom Edlingom. O slednjem vemo to, da je bil doktor filologije. France Kidrič (SBL) opisuje, da je prišel v konflikt z Jožefom II., saj brez dovoljenja iz Rima ni hotel razglasiti njegovega tolerančnega patenta. Kidrič tudi navaja, da za novo šolo ni bil tako vnet kot njegov sorodnik Janez Nepomuk, vendar pa naj bi mu pomagal pri njegovem prevodu katekizma.

Japljevo prvo prevajalsko delo je torej *Ta velki catekizem s prašanjami in odgovori* (1779). Prva izdaja (sledile so ji še izdaje v letih 1787, 1789, 1793, 1804, 1809⁷) in izdaja iz leta 1789 sta dvojezični. Posebnost prve izdaje pa je tudi bogato »okrašeno« nemško posvetilo cesarici Mariji Tereziji, ki ga je prispeval škof Herberstein, njegov slovenski prevod pa priskrbel Jurij Japelj.

V nadaljevanju prispevka bomo posvetili pozornost prav tovrstnim spremljevalnim besedilom v prvem razsvetljenskem katekizmu, s katerimi je bilo mogoče v obdobju zapletenih družbenih odnosov izkazovati tudi razmerja večje ali manjše naklonjenosti.

Parabesedila ali spremljevalna besedila

Eden od mogočih načinov raziskovanja okoliščin in od njih odvisnih izraznih načinov je tudi preučevanje tako imenovanih parabesedil ali spremljevalnih besedil. Po tipologiji spremljevalnih besedil, ki jo je v 80. letih prejšnjega stoletja postavil Gerard Genette (1987; 1997⁸), med parabesedila uvrščamo: naslov, podatke o avtorju, besedila na zavihkih, predgovore, sklepna besedila, vsebinska in stvarna kazala, ilustracije in posvetila.

Parabesedila povezuje njihova funkcija: ne ustvarjajo le prehoda in posredništva med besedilom in »nebesedilom«, ampak tudi odnos do besedila. Predstavljajo primerno mesto za oris pragmatičnih in drugih nujno potrebnih podatkov, mesto, prek katerega je mogoče na bralce pozitivno ali negativno vplivati in mu pomagati pri boljšem razumevanju besedila. Po Genettu (1997) so parabesedila lahko »zavezniki« avtorja: so pripomočki, ki so neodvisni od besedila samega, hkrati pa ga osvetljujejo v skladu z avtorjevimi hotenji. Obravnavamo jih glede na to, kje v knjigi se nahajajo (prostor); ali so izšla hkrati z osnovnim besedilom (čas); kakšno vsebino prinašajo; kakšna je njihova pragmatična funkcija in kakšen je njihov namen.

Parabesedilo je v vseh svojih oblikah diskurz, ki je v osnovi nesamostojno, pomožno sredstvo, ki ne služi sebi, temveč le besedilu. Ne glede na to, kakšne estetske ali ideološke funkcije vloži avtor v parabesedilno prvino, kako in v kolikšni meri se spogleduje z bralcem, vedno je ta vloga podrejena namenu besedila. Pri časovno-prostorsko oddaljenih besedilih je širjenje metod klasične interpretacije potrebno, saj je za razumevanje pogosto neznanih zunajbesedilnih vplivov neizogibno upoštevati posredne ali neposredne okoliščine, pogosto izražene v parabesedilih. Na to vlogo Genette (1997: 406) opozarja zlasti pri prevodih, serijskih publikacijah in pri delih, opremljenih s slikovnim gradivom.

V katekizmu iz leta 1779 med parabesedila uvrščamo: (1) besedilo na platnicah, (2) posvetilo ljubljanskega škofa Herbersteina, (3) naslovnico, (4) kazalo vsebine, na koncu pa so dodane (5) »Pripomnje« prevajalca, torej Jurija Japlja.

⁷ V izdaji iz leta 1809 Japelj kot prevajalec ni omenjen.

⁸ Sklicujemo se na angleški prevod Genettovega dela iz leta 1997.

1 Naslovnica

Funkcija naslovnice je v identifikaciji dela in določitvi tematike ter namena dela. Naslovnica zato prinaša naslov dela, navadno – a v obdobju razsvetljenstva ne vedno – tudi njegovega avtorja oziroma prevajalca, njegov poklic, ob prevodih izvorni jezik, ime tiskarja ter kraj in letnico izida.⁹

Če primerjamo naslovnico Edlingove izdaje (1778) z nemško in slovensko v Herberstein-Japljevi izdaji (1779), ugotovimo, da je le Edling delo predstavil kot »skrajšani izveleček« celotnega terezijanskega katekizma. Že iz naslovnice pa je – v nasprotju z Japljem, ki se, sledeč nemški predlogi, sklicuje le na dovoljenje rimske cesarske in cesarske kraljeve apostolske cesarice – razvidna Edlingova previdna navezanost na Sveti sedež: po obvestilu bralca, da je delo izšlo s privoljenjem državne oblasti, dostavi še *koker tudi s'prevolenjam te duhovne gosposke*.¹⁰ Obe naslovnici imata podatek o tiskarju, letnico in kraj natisa, v Japljevem pa je izpostavljen tudi jezik izvornika in jezik prevoda. Medtem ko je Edlingova izdaja ostala brez podatka o prevajalcu, pa je Japelj kot prevajalec še posebej predstavljen kot kompetentna oseba, katerega prevodu bralci lahko zaupajo: *JURI JAPEL, Director per svetimu Petru v'Lublani*.

V naslovnem aparatu Japljevega katekizma je mogoče prepoznati vse funkcije, ki jih v teoriji parabesedilnosti za ta tip predvidevamo (Huber 1997: 18–19):

- **Naslov dela** (*Ta velki catekismus*) je obvezna sestavina naslovnega aparata z identifikacijsko funkcijo.
- **Oznaka vsebine ali pomena** (tematski naslov) ali oblike ali sloga (rematski naslov), ki skupaj opravljata opisno funkcijo, sta sicer neobvezni, a kljub temu pogosti sestavini naslova. V Japljevem katekizmu gre za pojasnilo o poučnem namenu knjige in učbeniški obliki (*s'prashanjami inu odgovormi za ozhitnu inu posebnu podvuzhenje te mladosti v zessarskih krajlevih dushelah*).
- **Konotativna funkcija naslova**, ki je sicer neobvezna funkcija naslovnega aparata, je pri Japlju precej prikrita in – ker se nanaša na osebni odnos med avtorjem in naslovnikom – je odvisna od subjektivnega pričakovanja naslovnika.
- **Vplivajnsko funkcijo naslova**, s katero avtor pritegne bralno publiko, da ta poseže po knjigi, lahko poiščemo v podrobnem opisu vsebine v naslovnem aparatu, mogoče pa jo je razbrati tudi iz sklicevanja na prevajalčevo kompetentnost (*Director per svetimu Petru v'Lublani*) in cesaričino podporo delu.

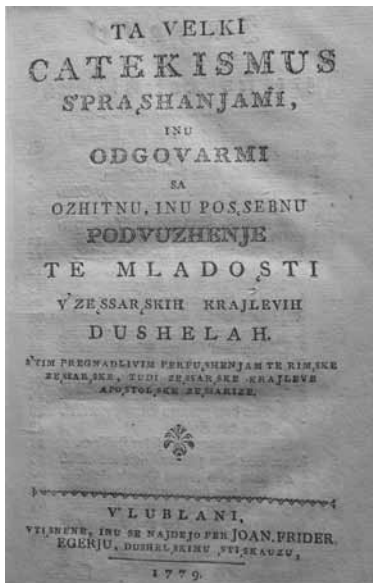
⁹ V drugi delih tega obdobja najdemo na naslovnici tudi druge podatke, na primer v *Evangelijih in listih* iz leta 1787 podatek o prevajalcu, njegovem poklicu (*fajmašter pri svetimu Kacjanu na Ježci blizu Savskiga mosta*), o jeziku prevoda (*na krajnski jezik*), o avtoriteti, ki je »pripustila« oziroma dovolila prevod (*s perpušenjam gnadliviga inu visoku vredniga firšta inu gospoda gospoda Karlna dvajsetiga lubljanskiga škofa*).

¹⁰ Le Edling ima na naslovnici navedeno tudi ceno katekizma (KOSTAJO 18. KR.NEMSHKIH.).

2 Posvetilo

»Posvetila kot spremljevalna besedila nudijo le omejene možnosti raziskovanja preteklosti, pa so vendarle dovolj prepričljiv dopolnilni vir za razpoznavanje fragmentov naše kulturne zgodovine,« pravi Nataša Cigoj Krstulović (2008: 473) v razpravi o posvetilih na notnih besedilih. Po eni strani posvetila razkrivajo tako osebna prepričanja piscev, po drugi strani pa njihove družbene in stanovske povezave. V raziskavah Genetta (1997), Störtove (2004) in Huberja (1997), slednji se nanašata na nemško jezikovno območje, se je izkazalo, da v 17. stoletju postane posvetilo tudi oblika odnosov med ljudmi v širšem družbenem kontekstu in sestavni del knjižne produkcije. Funkcija posvetila je bila konvencionalizirana, namenjena izkazovanju hvaležnosti mecenu oziroma duhovnemu pokrovitelju pričujočega dela (Stört 2004: 17). Ker je bilo vračilo navadno podelitev funkcije, naziva, naslova, odlikovanja ali pa znatne vsote denarja, ni čudno, da so bila posvetila iz 17. stoletja naslovljena zlasti na cesarje, kralje, plemstvo, cerkvene dostojanstvenike, pa tudi mestne svete premožnih mest. Tematske prvine v posvetilih so bile različne in pogosto med seboj pomešane, vse pa se v ozadju sklicujejo na tiho razmerje med avtorjem in zavetnikom, na interes zaščitnika, da delo res »ugleda luč sveta«, in na namen avtorja, da s svojim delom počasti svojega zaščitnika.

Avtorji, ki so se ukvarjali s posvetili, ugotavljajo, da se je sredi 18. stoletja, tj. v visokem razsvetljenstvu, funkcija posvetil začela spreminjati. Njihov cilj ni več izrazito finančen in zato tudi formalen, zapisan po normativnih standardih v obliki obrazca, temveč so posvetila s prodorom subjektivne, individualne ustvarjalnosti dobila različne oblike in so postala tako vsebinsko kot oblikovno bolj raznolika. Zaradi spremembe naslovnika (na mesto plemiškega mecena stopi namreč bralec besedila) se postopno spremeni tudi družbena vloga posvetila (Stört 2004).

Slika 2: Naslovnica *Ta velkega catekizma s prašanjami in odgovori* (1779)

2.1 Posvetilo cesarici v *Ta velkem catekizmu* (1779)

Posvetilo k *Ta velkemu catekizmu* (1779) nam pomaga prepoznati tista družbena razmerja, ki so bila za prevajalca oziroma avtorja in njegovega mecena bistvenega pomena. Čeprav je bil Japelj le posredni avtor posvetila, je mogoče v njegovem prevodu spremljati izrazna sredstva, ki jih je uporabil, da bi z njimi dosegel enak učinek kot pisec nemškega besedila. Pokazali bomo, da je uporaba tovrstnih sredstev v podobnih okoliščinah aktualna še danes, čeprav se je vloga posvetila povsem spremenila.

Slika 3: Prva stran posvetila v *Ta velkem catekizmu* (1779)

*PRESVETLA SAMOBLASTNICA!
PREMILOSTLIVA GOSPA GOSPA!*

Sedaj so enkrat naše goreče žele spolnene. Otroci so kruha prosili, inu nikoger ni bilu, de bi ga njim enaku razlomil. Mera, inu viža, je bila ravnu taku mnoga, koker dužele kir se je delil. Oni Cesarska Svetlost, so skuzi Njih materno skerb, potimu, kir so keršanskim starišam te nar modreiši Postave v obilnosti vsih potreb dodelili, tudi Njih otročiče po celimu krajlestvu k eni mizi vkup spravili, kir se jim le ene sorte kruh, ta kruh namreč ti ga po vsih podložnih Duželah enakiga keršanskiga Navuka lomi. Prau tedai spoštujemo v Njih to nar vikši Besednico te cerkve, kir Oni ta Navuk taiste tim malim taku rekoč z mlekam perpravio. Inu zategavolo samu sim Njih narvikšim nevmerjočimu Imenu lete na Slavenski Jezik prenesene Bukve perpisati želil, de bi moje hvaležnu serce za leto neizmerjeno dobroto očitnu na znanje dal, inu to milostlivo Roko te nar bolši Matere tudi Slavencam pokazal, katera za njih otroke taku lubeznivo skerbi. V leto narvikši Materno Cesarsko Skerb inu Milost se jest inu moje celu Keršansku Kardelu ponižnu perporočim.

*Cesarska Krajleva Svetlost Njih narpokorniši
Karl Lublanski Škoff.*

Prepis posvetila Mariji Tereziji, 1779

- Medtem ko ima Edlingov prevod katekizma posvetilo le v nemščini, pa je Japelj v razsvetljenskem duhu Herbersteinovo nemško posvetilo prevedel tudi v slovenščino, kar bi lahko pripisali tudi nagibu, da se med ljudstvo ne širi le božjega nauka, temveč tudi etikete in družbene omike različnih družbenih slojev, iz česar je mogoče sklepati tudi o nazorski različnosti obeh prevajalcev.
- Edlingovo posvetilo je neposredno, brez slikovitih prispodob in je omejeno na vsebino katekizma, pri Herberstein-Japlju pa je posvetilo polno svetopisemske simbolike (*otroci so kruha prosili, inu nikoger ni bilu, de bi ga njim enaku rezlomil*), povezane z duhovno hrano, beseda evangelija je bila dostopna do sedaj le nekaterim, zdaj pa se »ta kruh« po *vsih podložnih Duželah enakiga keršanskiga Navuka lomi*. Škof se torej zahvaljuje posvetni oblastnici, da ne glede na konkretne interese širi versko omiko v okvirih svoje ideologije.
- Posvetilo Japljevega katekizma ima vseskozi pred očmi osebo, ki je dobrohotno omogočila pastoralno delo, to je *Presvetlo Samooblastnico, Premilostlivo Gospo Gospo, Cesarsko svetlost, nar vikši Besednico te cerkve, nar bolši Mater, Cesarsko Krajlevo Svetlost*. Edlingovo posvetilo pa je bolj suhoparna zahvala za to, da je »imel možnost sodelovati pri tem širjenju hvale evangelija«.
- Časovna dimenzija vsakega parabesedila je določena v razmerju do besedila, ki ga določa. Herberstein-Japljevo posvetilo Mariji Tereziji je bilo objavljeno le v prvi izdaji katekizma (leta 1779), v kasnejših ponatisih pa ne, kar je razumljivo spričo dejstva, da je posvetilo odražalo posebno naklonjeno razmerje med pobudnikom prevoda in avtorjem nemške različice tega posvetila, škofom Herbersteinom,¹¹ ter cesarico, ki je leto dni po prvi izdaji dela umrla.
- V Herberstein-Japljevem posvetilu je izrecno omenjeno veselje, ki ga ima *die Slavische Nation* (Japelj govori o *Slavencih*) nad novim prevodom v *slavenskem jeziku*, Edlingov odnos do katekizma v slovenščini pa je neoseben, navezuje se na misel svetega Pavla v pismu Korinčanom, ki pravi *Et omnis lingua confitebitur Deo* (*In vsak jezik bo slavil Boga*).

V obeh posvetilih iz leta 1779 pa še vedno lahko govorimo o močni stilni zaznamovanosti, ceremonialnosti in monotonosti,¹² ki so v tem obdobju pri zahodnoevropskih piscih že prešle v sproščene, bolj naravne oblike, ki jih niso vezala stroga pravila obrazca oziroma etikete. Tudi zato, ker so spoznali, da besedil, pisanih v privzdignjenem slogu, bralci niso več razumeli.

¹¹ Pod posvetilo je podpisan škof Karel Herberstein, vendar pa ni izključena možnost, da bi v imenu škofa napisal posvetilo kdo drug, tudi Japelj.

¹² Edlingovo posvetilo in obe posvetili v Japljevi izdaji sta olepšani s tipografskimi detajli.

Načini izražanja družbenih razmerij v posvetilu k *Ta velikemu catekizmu*

Družbena razmerja, ki jih želimo predstaviti, je mogoče na pisni izrazni ravni ubesediti z izbiro med malo in veliko začetnico, na oblikoskladenjski ravni pa s posebno vrsto ogovora – onikanjem, ki se s pragmatičnega vidika uvršča v nabor vljudnostnih obrazcev.

1 Ideološka in socialna velika začetnica

Raba velike začetnice je v obdobju razsvetljenstva še nedorečena in neustaljena: nanjo je vplivala z bližino in dominantnostjo nemščina, ki je bila v prevodnih besedilih največkrat tudi jezik predloge. Z veliko začetnico se je pogosto povsem pisalo besede glede na njihovo pomembnost, kar naj bi bilo podvrženo avtorjevi subjektivni odločitvi.

Tudi pri Japlju je raba velike začetnice arbitrarna: uporabljena je tudi pri občnoimenskih poimenovanjih (npr. v zvezah *Kristjansko življenje*, *Velika Večerja*, pri imenih dnevov v tednu in praznikov *Nedelja: Pridiga na III. in IV. Nedeljo po Finkuštih*), pri lastnoimenskih pa pogosteje pri tistih izrazih, ki vključujejo zapise nazivov ali nadomestnih imen oseb, s katerimi nismo v neposrednem fizičnem govornem ali pisnem stiku, vendar pa je naš odnos do njih spoštljiv zaradi naše svetovnonazorske ali ideološke orientiranosti (*Bog, Pastir, Višar tih Vernih, Služabnik, Škof, Pastir Lubljanske Cerkve*). Za to vrsto velike začetnice, ki jo poznamo tudi v sodobnih besedilih, se je v pravopisju uveljavilo poimenovanje **ideološka** velika začetnica (Dobrovoljc 2004: 154–155) in je v slovenski pravopisni tradiciji vezana največkrat na izraze krščanske verske misli (*Bog, Marija Pomočnica*), njihovih nadomestnih, skrajšanih ali sopomenskih poimenovanj (*Vsemogočni, Stvarnik ‘Bog’, Devica ‘devica Marija’*) ali alegoričnih poosebitev nasploh (*Človek, Umetnik*) (*Slovenski pravopis* 2001: § 47 – v nadaljevanju SP 2001).

Drugi tip velike začetnice je **socialna** velika začetnica, ki jo najdemo tudi pri Japlju pri nazivanju cesarice, v današnji pisni praksi pa socialna velika začetnica vključuje poimenovanja za izraze posebnega razmerja in spoštovanja, torej ogovorne zaimke oziroma osebne in svojilne zaimke za ogovorjeno osebo (*Ti, Tvoj, Tebe, Vi, Vaš, Vas, Vam; Oni, Njih*), ter izraze pri naslovih, ki te zaimke nadomeščajo, med katere sodijo tudi protokolarni ogovori (*Vaša Prevzvišenost, Ekscelenca*) (SP 2001: § 112).

Oba tipa začetnice je mogoče zaslediti še v pravopisnih priročnikih prve polovice 20. stoletja, pravopis iz leta 1962 pa je obe kategoriji, tako socialno kot ideološko veliko začetnico, deloma zaradi nasprotovanja pisanju z veliko začetnico nasploh, deloma pa zaradi nazorskih razlogov, vsekakor pa proti pravopisnim načelom, ki narekujejo tudi upoštevanje jezikovne rabe, ukinit. Kljub temu se je vsaj v pisemskem sporočanju, ozkih, protokolarnih krogih in bogoslužnih besedilih stara norma ohranjala, najpogosteje za ločevanje vikanja in tikanja v ogovornih zaimkih, zato so jo v novem pravopisu leta 2001 ponovno registrirali.

Razmerje med obema vrstama velike začetnice je pri Japlju razvidno iz primerjave rabe začetnice v nabožnem besedilu (*Psalm* in *Molitev* 13) in posvetnem besedilu (*Po-*

¹³ Izbrana sta dva odlomka iz Japljevega prevoda knjige *Lysti inu Evangelia* iz leta 1787, in sicer *Psalm*. 69 (str. 372–374) in *Molitev* (str. 374–375).

svetilo cesarici), ki jasno pokaže tudi na razlike v besedišču. V nabožnih besedilih so v nezačetnih položajih z veliko začetnico pisani izrazi krščanske verske misli, med katerimi so – seveda ob različnih izjemah – predvsem osebna imena božjih oseb in imena, ki jih nadomeščajo (*Bog, Gospod, Oče, Odrešenik, Pastir*), v posvetilu pa je velika začetnica prednostno uporabljena za neposredna in nadomestna poimenovanja cesarice (*Besednica, Cesarska Svetlost, Mati*). Pri tem je odločitev za zapis z malo oziroma veliko začetnico odvisna od besedilnega okolja, v katerem ima izbrano besedje večjo simbolno vrednost, npr. *Cerkev, beseda* (v *Psalmu/Molitvi*) – *cerkev, Besednica* (v *Posvetilu*):

IDEOLOŠKA ZAČETNICA: <i>Molitev in Psalm</i>		SOCIALNA ZAČETNICA: <i>Posvetilo</i>	
MALA ZAČETNICA	VELIKA	MALA	VELIKA
<i>beseda</i>	<i>oblast</i>	<i>cerkev</i>	<i>Besednica</i>
<i>brat</i>	<i>odpuščanje</i>	<i>dežela</i>	<i>Bukve</i>
<i>čednost</i>	<i>pokoj</i>	<i>dobrota</i>	<i>Cesarska Svetlost</i>
<i>čreda</i>	<i>pokora</i>	<i>kraljestvo</i>	<i>Dežela</i>
<i>dan</i>	<i>pomoč</i>	<i>kruh</i>	<i>Krščansko Krdelo</i>
<i>dobro</i>	<i>pot</i>	<i>mali</i>	<i>Materna Cesarska Skrb</i>
<i>dobrota</i>	<i>pregreha</i>	<i>miza</i>	<i>Mati</i>
<i>dobrotnik</i>	<i>prošnja</i>	<i>mleko</i>	<i>Milost</i>
<i>duša</i>	<i>resnica</i>	<i>otrok</i>	<i>milostljiva Roka</i>
<i>folk</i>	<i>roke</i>	<i>otročič</i>	<i>Nauk</i>
<i>greh</i>	<i>služabnik</i>	<i>potreba</i>	<i>neumrljivo Ime</i>
<i>hudo</i>	<i>sovražnik</i>	<i>skrb</i>	<i>Postava</i>
<i>ime</i>	<i>štrafinga</i>	<i>srce</i>	<i>Slovenci</i>
<i>jeza</i>	<i>veren</i>	<i>starši</i>	<i>Slovenski Jezik</i>
<i>luč</i>	<i>vice</i>	<i>viža</i>	<i>Škof</i>
<i>milost</i>	<i>volja</i>	<i>znanje</i>	
<i>mir</i>	<i>začetek</i>	<i>želja</i>	
<i>moč</i>	<i>zadržanje</i>		
<i>molitev</i>	<i>zemlja</i>		
	<i>zveličanje</i>		
	<i>življenje</i>		

Pri Japlju je socialna velika začetnica prisotna le v posvetilu cesarici, v drugih besedilih, na primer v molitvah, ki jih prav tako naslavlja na nekoga, neposredno na Boga, pa ne, kar je tudi za današnje utemeljevanje ločevanja med ideološko in socialno veliko začetnico pomemben podatek:

<i>Ta velki catekizem (1779)</i>	<i>Zbrane molitve (1786)</i>
<i>Oni Cesarska Svetlost</i>	<i>O Bog, ti varih vsih kraljestvov</i>
<i>Njih materna skrb</i>	<i>tvojmu Služabniku</i>
<i>Njih otročiče</i>	<i>tvojo volo</i>
<i>spoštujemo v Njih</i>	<i>tvojo brambo</i>
	<i>tvojiga Sina</i>

2 Onikanje

Tako kot drugi jeziki tudi slovenščina loči med tikanjem kot neformalnim in vikanjem kot formalnim oziroma vljudnostnim naslavljanjem, kar se na slovnični ravni izkazuje v spreminjanju ogovornega osebnega zaimka (*ti* proti *vi*) in glagolske oblike, kjer namesto 2. osebe ednine (*Kaj si rekel?*) uporabljamo 2. osebo množine (*Kaj ste rekli, gospod?*). Poleg naštetih in pogovornega polvikanja obstaja še tretji način naslavljanja, katerega ostanke danes slišimo le še redko: gre za onikanje, pri katerem uporabljamo 3. osebo množine namesto 2. osebe ednine (*oni; njih; Kaj so rekli gospod?*). Onikanje uporabljamo tako v neposrednem ogovoru kot tudi v položajih, kadar govorimo o osebi, ki ji želimo izkazati spoštovanje, ali jo naslavljamo v njeni odsotnosti (*To so mi dali mati; Sosedov oče so mi to povedali – SSKJ¹⁴*). V sodobnem živem govoru zasledimo onikanje le še sporadično (*Izvolijo!* (Reindl 2007)),¹⁵ izginilo je tudi iz protokolarnih ogovorov. Ohranjena je le še socialna velika začetnica, ki jo osnove protokolarnih pravil na državni ravni predvidevajo pri naslavljanju osebe v odsotnosti (*Njegova Eksclenca – za predsednika parlamenta, vlade, veleposlanika, Njegova Svetost – za papeža, Njegova Eminenca – za kardinala*). Pri osebnem naslavljanju oziroma naslavljanju teh oseb v prisotnosti, torej tudi v pisnem sporočanju, se je ohranila le še velika začetnica pri naslavljanju najvišjih cerkvenih dostojanstvenikov (*Vaša Svetost, Vaša Eminenca*).

V Japljevem katekizmu je onikanje mogoče zaslediti le v posvetilu, v drugih besedilih, na primer v molitvah, kjer gre prav tako za spoštljivo naslavljanje, pa ne (*Oni Cesarska svetlost, skozi Njih materno skrb, Njih otročiče, v Njih, Oni [...] perpravijo, Njih narvikšim nevmerjočimu imenu, Njih narpokorniši KARL*). Onikanje je torej uporabljeno pri spoštljivem naslavljanju v neposrednem ogovoru, a le v protokolarnih položajih, kjer se pojavlja v obliki vnaprej določenega obrazca. V obravnavanem besedilu je onikanje pod vplivom nemške predloge, čeprav pa onikanja kot pojava ne moremo povezovati le z nemškim vplivom. To nam danes dokazujejo sodobne primerjalne jezikoslovne analize evropskih jezikov, iz katerih je mogoče sklepati o slovnični podobnosti slovenskega in nemškega onikanja, vendar pa se slovenski sistem izkazuje kot »samostojen izum« (Reindl 2007: 167).

Onikanje oziroma vsi jezikovni vzorci, ki jih je mogoče uporabiti za izražanje posebno vljudnega razmerja do naslovnika, je bilo torej v 18. stoletju uporabljeno za označevanje pripadnosti družbenemu razredu in izboljšanje lastnega položaja v družbi. Vendar pa je vsaka družbena sprememba pokazala tudi na deloma spremenjen nabor konceptov vljudnosti.

¹⁴ Zgleda sta vzeta iz geselskih sestavkov *mati* in *oče*.

¹⁵ Čeprav bi lahko slovnične značilnosti onikanja izvirale iz stika z nemščino, Reindl (2007) ugotavlja, da predstavlja slovenska uporaba onikanja v posrednem ogovoru samostojen izum.

Sklep

Raziskovanje jezika in jezikovnih struktur preteklih obdobij nam narekuje uporabo pristopov, ki upoštevajo, da jezikovna dejavnost ne poteka v družbeno, kulturno in ekonomsko praznem prostoru, temveč so nanj izrazito vplivali vsi naštetih, pa tudi nam neznani zunajjezikovni dejavniki. Čeprav za razsvetljensko ustvarjalnost ob koncu 18. stoletja že velja, da segajo besedila v intimo, da so subjektivna, pa v obravnavanih Japljevih prvencih, besedilih prevodnega značaja, nastajajoči pod vplivom reformatorskih teženj škofa Herbersteina, te sprostivše še ne zaznamo. V tovrstnih besedilih verskega značaja tudi danes niti od avtorja niti od prevajalca ne pričakujemo izražanja osebnih stališč. Posvetilo, ki je danes pogosto uporabljeno za avtorjev neposredni nagovor bralca, je pri Japlju (gre seveda za prevod po Herbersteinovi predlogi) oblikovano kot obrazec, značilen za zgodnje 18. stoletje. Posvetilo torej ne odraža osebne refleksije, temveč je racionalizirano z vsemi obveznimi besedilnimi sestavinami in družbenimi pričakovanji. Z vidika kontinuirane rabe jezikovnih sredstev in ustaljevanjem njihove funkcije pa je bistvenega pomena, da je v posvetilu, ki velja za obliko tako izraznega kot miselnega vljudnostnega obrazca, Japelj za prikaz družbenih hierarhičnih razmerij uporabil tiste jezikovne prvine, ki so v tej funkciji še danes: tako socialna kot ideološka velika začetnica sta v primerljivih besedilih še vedno prisotni, onikanje pa – sodeč po sočasnih raziskavah – še ni povsem izginilo iz rabe. Relevantno dejstvo pri raziskavi rabe jezikovnih sredstev v preteklosti je, da tudi sodobni jezikovni uporabniki prepoznajo njihov pomen in namen. Koncepti vljudnosti, ki so zasedali osrednje mesto pri oblikovanju odnosov v družbeni hierarhiji 18. stoletja, jezikovno torej ostajajo v enakih okvirih, spremenila se je le stopnja družbene obveznosti njihove rabe.

Viri

Isvlezhik tega velikiga catehisma s' uprashajnamy, inu odgovoramy : k' poduzhenju te deshelske mladoste v' zesarskeh krayleveh deshelah. Prev. in ur. Janez Nepomuk Jakob Edling. Ljubljana. 1779.

Ta velki catekismus s' prashanjami, inu odgovarmy sa ozhitnu, inu possebnu podvuzhenje te mladosti v' zešsarških kraylevih dushelah. Prev. in ur. Jurij Japelj. Ljubljana. 1779.

Literatura

Josip BENKOVIČ 1894: Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj. *Dom in svet* 2, 3(7). 33–56, 65–74.

Nataša CIGOJ KRSTULOVIČ 2008: Posvetila na skladbah kot izhodišče za razpoznavanje kulturne zgodovine 19. stoletja na Slovenskem. *Kronika* 56/3. 473–494.

Helena DOBROVOLJC 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU. 154–156.

- France M. DOLINAR 2004: Herbersteinovo pastirsko pismo iz leta 1782. V: *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba. 247–255.
- Aleksander HUBER 1997: *Paratexte in der englischen Erzählprosa des 18. Jahrhunderts*. Magisterarbeit. Philosophische Fakultät für Sprach- und Literaturwissenschaft I. Ludwig-Maximilians-Universität München.
- Gerard GENETTE 1997: *Paratexts: thresholds of interpretation*. Cambridge University Press.
- Alfonz GSPAN 1956: Razsvetljenstvo. *Slovensko slovstvo od srede 18. stoletja do 1809*. Ljubljana: Slovenska matica. 327–424.
- Paul HAZARD 1960: *Evropska misel v XVIII. stoletju. Od Montesquieuja do Lessinga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Immanuel KANT 1784 (1987): Odgovor na vprašanje: 'Kaj je razsvetljenstvo?' (Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?). *Filozofski vestnik* VIII. 9–13.
- France KIDRIČ 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Janko KOS 1986: *Razsvetljenstvo*. Literarni leksikon. Ljubljana.
- Hans MAGENSCHAB 1984: *Jožef II., revolucionar po božji milosti*. Maribor: Obzorja.
- Vasilij MELIK 1991: Marija Terezija in Slovenci. *Marija Terezija*. Maribor: Obzorja. 363–377.
- Donald REINDL 2007: Slovene ultra-formal address: borrowing, innovation, and analysis. *Slovenski jezik* 6. 151–168.
- SBL = *Slovenski biografski leksikon* 1925–1991. Elektronska izdaja. Ur. Petra Vida Ogrin. SAZU, ZRC SAZU, 2009. URL: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0838/VIEW/> vpogled november 2009.
- Josip LESAR: Janez Karl Herberstein.
 - France KIDRIČ: Janez Nepomuk Jakob Edling.
 - Joža GLONAR: Jurij Japelj.
- Alojzij Slavko SNOJ 2004: Versko poučevanje v času škofa K. J. Herbersteina. V: *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.
- Diana STÖRT 2004: »... aus Herz und Hand des Freundes« – Untersuchungen zu Form und Funktion der handschriftlichen Widmung im 18. Jahrhundert am Beispiel der Gleimbibliothek zu Halberstadt. Magisterarbeit. Institut für Germanistik. Otto-von-Guericke-Universität Magdeburg.
- Victor-Lucien TAPIÉ 1991: *Marija Terezija*. Maribor: Obzorja.

Retorična oblikovanost Japljeve pridige

ALEKSANDRA BIZJAK KONČAR

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Ljubljana
aleksandra.bizjak@zrc-sazu.si

Glavni namen prispevka je pojasniti retorično oblikovanost Japljevih pridig (1794a, 1794b), in to ob pomoči jezikoslovnega modela, kakršnega je izoblikovala C. Cloran (1994) v okviru sistemsko-funkcijske teorije jezika (Halliday 1985). Ob analizi dveh Japljevih pridig: *Christus na Križi* in *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* (Japelj 1794a: 228–241, 64–72) smo pogledali, kako opišemo retorične enote, ki nastajajo s kombinacijo stalnih semantičnih značilnosti, in kako razvrščanje retoričnih enot vpliva na notranjo zgradbo besedila. Ugotovili smo, da je pri pridigi razvrščanje retoričnih enot v funkciji klasične retorične gradnje pridižnih besedil, ki se giblje od argumentativnega prepričevanja k prepričevanju s čustvi. Ugotovitve o retorični oblikovanosti in zgradbi Japljeve pridige nam omogočajo sklep, da je Japelj z odločitvijo, da prevede pridige bolj popularnih francoskih, italijanskih in nemških avtorjev, v slovenski prostor prenesel značilnost dobe, ki skuša s sledenjem klasični retorični zgradbi poiskati ravnotežje med razumom in čustvi.

The main objective of the paper is to clarify the rhetorical design of Japelj's sermons (1794a, 1794b) with the help of the linguistic model devised by C. Cloran (1994) in the framework of the systemic-functional theory of language (Halliday 1985). In the analysis of two of Japelj's sermons *Christus na Križi* (Christ on the Cross) and *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* (On Parents' Responsibility towards their Children) (Japelj 1794a: 228–241, 64–72) we looked at how we could describe the rhetorical units that were formed by the particular configuration of semantic features and how the classification of rhetorical units influenced the internal structure of the text. We discovered that the sermon's classification of rhetorical units was tied to the classical rhetorical formation of the sermon, ranging from argumentative persuasion to an emotional appeal. Our findings on the rhetorical design and structure of Japelj's sermon led us to the conclusion that Japelj's decision to translate the sermons of more popular French, Italian and German authors brought the characteristics of the era – which tried to strike a balance between reason and emotion by following the classic rhetorical template – to the Slovenian territory.

Ključne besede: Japljeve pridige, retorična oblikovanost

Key words: Japelj's sermons, rhetorical design

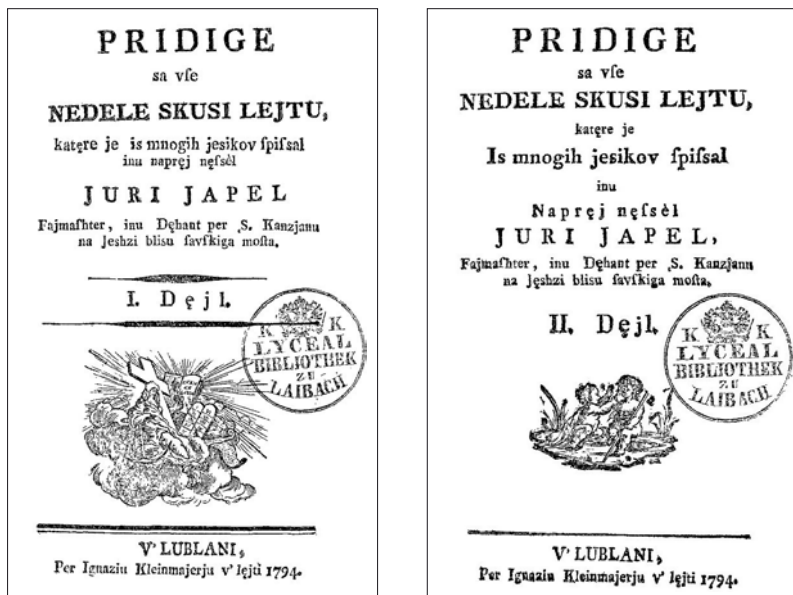
1 Uvod

Pregled retoričnih, teoloških in homiletičnih obravnav, ki preučujejo bistvene značilnosti pridige, kaže, da se svetopisemska predloga in pridiga dopolnjujeta (McDonald 1980). Prvi, ki je med slovenskimi literarnimi teoretiki načel problematiko medbesedilnega navezovanja v pridigi, je bil Juvan (1989). Kako poteka konverzacija med svetopisemskim sporočilom in poslušalčevo situacijo v Japljevih pridigah (1794a, 1794b) in kaj nam primerjava svetopisemske in sodobne slike sveta sporoča o njihovi retorični oblikovanosti, bomo poskušali ugotoviti z uporabo jezikoslovne metode retorične analize.

Prispevek obsega štiri razdelke. Izhodiščno orientacijo predstavlja prvi razdelek, ki na kratko predstavi Japljeve *Pridige sa vse nedele skuzi lejtu* (1794a, 1794b). Drugi razdelek pojasnjuje teoretična izhodišča. Nadrobno jezikoslovno analizo retoričnih enot v Japljevi pridigi prinaša tretji razdelek. Sledijo sklepne ugotovitve o retorični oblikovanosti Japljeve pridige v četrtem razdelku.

1.1 O Japljevih pridigah

Japljeve *Pridige sa vse nedele skuzi lejtu* so izšle v dveh zvezkih leta 1794 v Ljubljani (1794a, 1794b). V slovenski literarni zgodovini doslej niso bile deležne velike pozornosti. Mogoče tudi zato, ker so bile prevedene, kakor je eksplicitno zapisano v naslovu in prikazano na sliki 1.

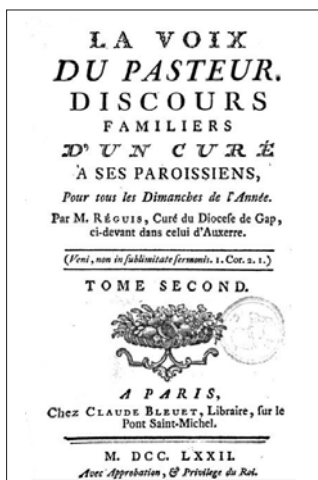
Slika 1: Naslovnici *Pridige sa vse nedele skuzi lejtu* (Japelj 1794a, 1794b)

Da se je Japelj za prevode tujih zbirk odločil po premisleku, izvemo iz njegovega latinskega predgovora na začetku prve knjige, v katerem zapiše, da je s tem delom želel obogatiti domače pridigarstvo s prevodi iz bolj kultiviranih jezikov ter mlajši duhovščini olajšati delo in ji pomagati, da se priuči svetega govorništva (Japelj 1794a: Praefatio).

Slika 2: Pridiga *Od sodbe* (Japelj 1794a: 1)

Že iz bežnega pregleda gradiva, ki je dostopno na svetovnem spletu, lahko ugotovimo, da je bil Girolamo Trento (1713–1984) italijanski jezuitski pridigar z bujno domišljijo (Dargan 1912: 198). V digitalni različici sta dosegljiva tudi dva ponatisa zbirke *La voix de pasteur* M. Reguisa (1772). Že to gradivo je odlično izhodišče za nadaljnje raziskovanje vprašanja Japljevega načina prevajanja, ki v slovenskem raziskovalnem prostoru še ni bilo dovolj natančno pojasnjeno, a bo nanj treba odgovoriti, da bomo lahko Japljevo pridigo umestili v kontekst dobe in časa.

Slika 3: Naslovnici zbirk *Prediche quaresimali* in *La voix du pasteur*

V predgovoru predstavi tudi svojo metodo prevoda, ki se originala »/.../ ne oklepa strogo« (Glonar 1928: 383). Imena avtorjev in njihovih del, iz katerih je prevajal, je Japelj označil z zvezdico in jih navedel pod črto, kakor prikazuje slika 2.

Ko pregledamo oba zvezka pridig, ugotovimo, da je Japelj prevajal pridige iz italijanskih, francoskih in nemških zbirk, in sicer naslednjih avtorjev: Bordoni, Girard, G. B. Campadelli, M. Reguis, Sagramosso in Trautwein (1794a, 1794b). Ker se ta obravnava osredotoča na nadrobno jezikoslovno analizo retorične oblikovanosti, smo za ponazoritev v tretjem razdelku izbrali dve Japljevi pridigi. Prva je pridiga *Christus na Križi* (Japelj 1794a: 228–241), ki jo je Japelj prevedel iz zbirke pridig *Prediche quaresimali* italijanskega avtorja Girolama Trenta (1786). Druga je pridiga *Od dolžnost tih starišev pruti svojim otrokam* (Japelj 1794a: 64–72), ki je prevod pridige francoskega avtorja Reguisa, objavljene v delu *La voix du pasteur* (1772). Naslovnici pridižnih del Trenta in Reguisa sta prikazani na sliki 3.

Zanimivo vprašanje, kako je original zaznamoval retorično oblikovanost prevoda, bomo prepustili prihodnjim analizam, tu pa se bomo osredotočili na vprašanje retorične oblikovanosti Japljeve pridige. V ta namen smo se odločili za jezikoslovno smer obravnave, ki pojasnjuje notranjo zgradbo besedil z jezikoslovnim opisom retoričnih enot. Ker je analiza naslonjena na metajezik sistemsko-funkcijskega jezikoslovnega modela, bomo v 2. razdelku predstavili teoretična izhodišča za identifikacijo in sistematičen opis retoričnih enot.

2 Teoretična izhodišča za analizo retorične oblikovanosti besedil

Ker ima pojem retorična oblikovanost najdaljšo tradicijo v literarni vedi, mu bomo najprej določili mesto znotraj literarne vede in ga nato prevedli v jezikoslovno izrazje. Z retorično oblikovanostjo ne mislimo na retorične obrazce in ne na retorična stilna sredstva, ampak na notranjo zgradbo besedil. Pri notranji zgradbi »gre za oblikovanost same vsebine« (Kos 1983: 98). Pojmu notranje forme smo, upoštevajoč razpravo Hallidaya (1971) o stilistični analizi, določili mesto znotraj sistemsko-funkcijskega modela jezika, saj je to edini jezikoslovni model, ki nam omogoča strukturno-pomensko analizo besedil (Bizjak 2005a).

Ker je analiza retorične oblikovanosti pridige naslonjena na metajezik sistemsko-funkcijskega jezikoslovnega modela, si ga pogledajmo v poenostavljeni skici. Raziskovanje besedil zahteva poseg na ravnino, ki je višja od besedne in skladenjske, saj je predmet preučevanja besedilo, ki je višja enota kakor stavki. Halliday ugotavlja, da se zdi besedilo na papirju sestavljeno iz besed in stavkov, a je v resnici zgrajeno iz pomenov (Halliday 1989: 10). V sistemsko-funkcijskem jezikoslovju (Halliday 1985) je zato podlaga za obravnavo besedil povezovanje semantične in slovnične ravnine. Ker je Hallidayeva slovnica orodje za opis stavčnih zgradb, je pri opisu besedil premik s semantične na slovnično ravnino mnogo bolj zapleten, kakor bi pričakovali na prvi pogled. Zato se bomo naslonili na ugotovitve C. Cloran o razmerju med semantično in slovnično ravnino v sistemsko-funkcijski teoriji jezika (1994). Človekove predstave namreč postanejo v besedilu jezikovni izrazi: entiteta in dogodek. Na slovnični ravnini so entitete ubesedene kot osebkni in dogodki kot povedki. Cloranova je ugotovila, da ostajajo sestavi določene vrste entitete in usmeritve dogodka nespremenjeni v več zaporednih sporočilnih enotah in je te sestave poimenovala retorične enote in jim določila mesto na nižji semantični ravnini (1994, v Bizjak 2005b: 93).

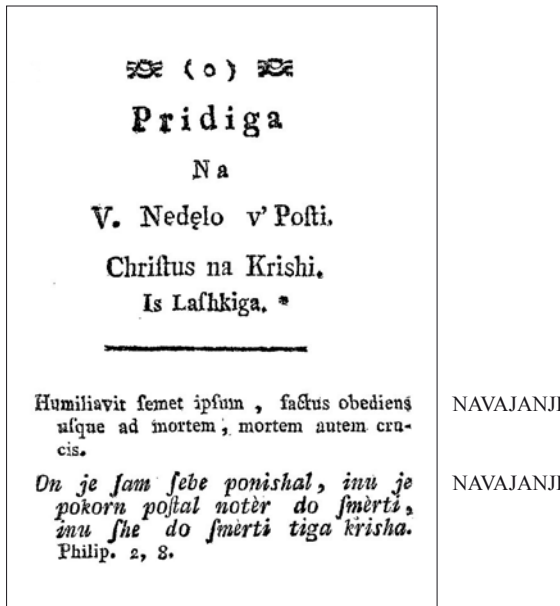
V nadaljevanju bomo ob analizi dveh Japljevih pridig pogledali, kako opišemo retorične enote, ki nastajajo s kombinacijo stalnih semantičnih značilnosti, in kako razvrščanje retoričnih enot vpliva na notranjo zgradbo besedila.

3 Analiza retoričnih enot v Japljevih pridigah

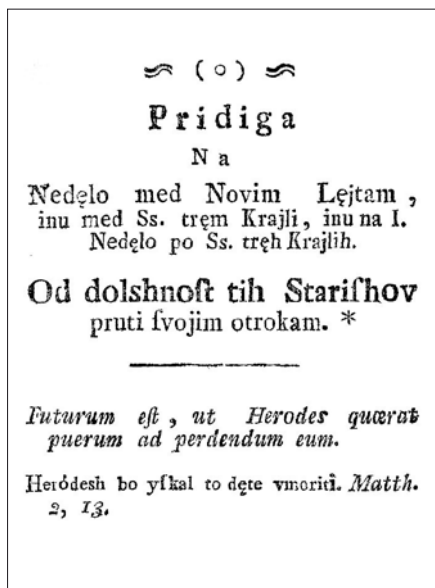
V retorični analizi, podprti s podrobnimi besedilnimi zgledi iz dveh Japljevih pridig, bo v ospredju predvsem dvoje: opazovanje, katere entitete so zastopane v besedilnem svetu, in preverjanje, kako so usmerjeni povedkovi dogodki v času in prostoru. Ob naslonitvi na semantične mreže C. Cloran (1994, v Bizjak 2005b: 60, 62) bomo ugotavljali, kako se s kombinacijo stalnih semantičnih značilnosti tvorijo retorične enote.

Za ponazoritev smo izbrali dve pridigi, ki sta bili opisani v razdelku 1.1. Prva je pridiga *Christus na Križi* (Japelj 1794a: 228–241), druga *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* (Japelj 1794a: 64–72).

Najprej se bomo osredotočili na uvodni del obeh pridig, ki se po klasičnem opisu retorične zgradbe imenuje exordium (Lausberg 1998: 263–288). Žanrska značilnost vseh zapisanih pridiznih besedil je, da se začenjajo z izhodišnim citatom iz Svetega pisma. Tudi obravnavani pridigi imata na začetku svetopisemski iztržek najprej v latinščini, nato v slovenščini, kakor ponazarjata sliki 4 in 5. Z vidika retoričnih enot gre za retorično enoto navajanja, saj uvaja besedilo drugega govornega dogodka in tako vpeljuje entiteto in dogodek drugega časa in prostora ter se medbesedilno navezuje na svetopisemsko predlogo, ki je tematsko izhodišče pridige.

Slika 4: *Christus na Križi* (Japelj 1794a: 228)

NAVAJANJE

NAVAJANJE

Slika 5: *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* (Japelj 1794a: 64)

Na sliki 6 pa so ponazorjene retorične enote začetnega odlomka pridige *Christus na Križi* (Japelj 1794a: 228).

Po tem, ker je naš Odrešenik Je-
sus Christus pred sodnimi stoli vso kri-
vizo preterpel, katero si koli ena zhlo-
veščka pamet smisliti more, po tem,
ker je sadnizh për vsej svoji nedolsh-
nosti od zeliga ludstva k' smerti obfojen
bil, po tem ker od tiga strahnega vpit-
ja: *Krishaj ga! na krish s' njim! ny*
bilu konza ne kraja, pèrvoli tudi Pila-
tus, kakòr smo sadnizh slifhali, v' nje-
govo smert: inu Jesus bó sdaj na gor-
ro *Golgato* ali *Kalvario pelán,* de bi
tamkaj krishan bil.

PRIPOVED

OPIS

PRIPOVED

PRIPOVED

NAVAJANJE

PRIPOVED

KOMENTAR

NAPOVED

DOMNEVA

Slika 6: *Christus na Križi* (Japelj 1794a: 228)

Vidimo, da se pridiga začenja z retorično enoto, imenovano pripoved, ki predstavlja od trenutka govorjenja oddaljene dogodke, kar pomeni, da je na slovnični ravnini izbran pretekli čas.

Na sliki 7, ki ponazarja retorične enote začetnega odlomka pridige *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* (Japelj 1794a: 64), opazimo, da se ta pridiga začenja z retorično enoto, imenovano historični sedanjik, ki oddaljena doživetja predstavi, kakor bi bila neposredna trenutna doživetja, na slovnični ravnini pa s sedanjikom zaznamuje dogajanje v preteklosti.

Kumaj je rojen Jēsus Christus, ga vshe yfhejo fovrashniki vmoriti. On je rojen v' vaf'hih ferzih, moji lubi Farmani, vaf'ha brumnost, s' katero ste njega fkusi letę Prasnike v' Sakramenti tę lubęsni prejeli, je mene s' vefselam, inu trofhtam napolnila. Ali merkajte dobru, de fovrashiki vaf'he dufhe, ka-
tęri-

PRIPOVED (S)
PRIPOVED (S)
KOMENTAR
KOMENTAR
KOMENTAR
DEJANJE

Slika 7: *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* (Japelj 1794a: 64)

Z opisom slovničnih značilnosti osebka in osebne glagolske oblike v stavku ugotavljamo semantične značilnosti, ki so odločilne pri razlikovanju retoričnih enot. V preglednici 1 so zapisane semantične značilnosti, po katerih se retorična enota pripoved razlikuje od drugih retoričnih enot, in sicer je na slovnični ravnini izbran pretekli čas za prikaz od trenutka govorjenja oddaljenih dogodkov.

VRSTA RETORIČNE ENOTE	OSEBKOVA ENTITETA	POVEDKOV DOGODEK	
Pripoved	Entiteta	Neredno / redno dogajanje	Preteklik

Preglednica 1: Semantične značilnosti retorične enote pripoved

V preglednici 2 so zapisane semantične značilnosti retorične enote pripoved v sedanjiku, ki s sedanjikom zaznamuje dogajanje v preteklosti.

VRSTA RETORIČNE ENOTE	OSEBKOVA ENTITETA	POVEDKOV DOGODEK	
Pripoved	Entiteta	Neredno / redno dogajanje	Sedanjik

Preglednica 2: Semantične značilnosti retorične enote pripoved v sedanjiku

Če si še enkrat pogledamo začetni odlomek pridige *Christus na Križi* na sliki 6 in *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* na sliki 7, ugotovimo, da so med pripovedne enote razpršene še druge retorične enote: komentar, dejanje, opis, navajanje, napoved in domneva. Ker smo retorično enoto navajanje že obravnavali kot enoto, ki uvaja dogodke in entitete drugega prostora in časa, bomo zdaj opisali semantične značilnosti komentarja (preglednica 3), dejanja (preglednica 4), opisa (preglednica 5), napovedi (preglednica 6) in domneve (preglednica 7).

Komentar je retorična enota, ki je vezana na kontekstualne entitete, to je na udeležence in sonavzoče entitete (to so osebe in predmeti, navzoči v času in prostoru govornega dogodka).

VRSTA RETORIČNE ENOTE	OSEBKOVA ENTITETA	POVEDKOV DOGODEK	
Komentar	Udeleženec, sonavzoča entiteta	Neredno dogajanje	Sedanjik / preteklik

Preglednica 3: Semantične značilnosti retorične enote komentar

Sporočilne enote, v katerih je semantična izbira na osi osebkove entitete vedno udeleženec, na osi povedkovega dogodka pa velelni naklon, se imenujejo dejanje. To je enota, ki je povsem vpeta v kontekst govornega dogodka, saj govorec z izbiro velelnega naklona poslušalce in sebe spodbuja k dejanju.

VRSTA RETORIČNE ENOTE	OSEBKOVA ENTITETA	POVEDKOV DOGODEK	
Dejanje	Udeleženec	Velelni naklon	Sedanjik

Preglednica 4: Semantične značilnosti retorične enote dejanje

Za retorično enoto opis je značilna izbira nenavzoče entitete in rednega dogajanja, kar je zabeleženo v preglednici 5.

VRSTA RETORIČNE ENOTE	OSEBKOVA ENTITETA	POVEDKOV DOGODEK	
Opis	Nenavzoča entiteta	Redno dogajanje	Sedanjik

Preglednica 5: Semantične značilnosti retorične enote opis

Dve retorični enoti, napoved in domneva, sta vezani na semantične značilnosti dogodka, prva na prihodnji čas (preglednica 6), druga na pogojnik (preglednica 7).

VRSTA RETORIČNE ENOTE	OSEBKOVA ENTITETA	POVEDKOV DOGODEK	
Napoved	Entiteta	Redno / neredno dogajanje	Prihodnjik

Preglednica 6: Semantične značilnosti retorične enote napoved

VRSTA RETORIČNE ENOTE	OSEBKOVA ENTITETA	POVEDKOV DOGODEK		
Domneva	Entiteta	Neredno / redno dogajanje	Pogojnost	Prihodnjik / sedanjik

Preglednica 7: Semantične značilnosti retorične enote domneva

Ko analiziramo semantične značilnosti vseh stavkov v uvodu obeh pridig, ugotovimo, da so za uvod tipične enote, ki vnašajo kontekstualno perspektivo (dejanje in komentar), s temi pa se prepletajo retorične enote z razlagalno (opis), pripovedno (pripoved, pripoved v sedanjiku) in spodbujevalno perspektivo (napoved in domneva).

Retorične enote so povezane s funkcijo uvoda, ki je vezan na kontekstualne entitete: pridigar namreč umesti govorno dejanje v stvarni in besedilni kontekst. V stvarni kontekst z omembo udeležencev in v besedilni z napovedjo besedilne tematike.

Uvodu sledi osrednji del pridige, ki se po klasični delitvi govora imenuje *narratio* in *argumentatio* (Lausberg 1998: 289–430). Prehod med uvodnim delom in osrednjim pripovedno-argumentativnim delom je pri Japlju eksplicitno izražen s formulo in njenimi variantami: »Ali prejden začnemo, perpravimo se.« (Japelj 1794: 231).

V nadaljevanju tega razdelka bomo najprej opisali retorične enote v osrednjem delu pridige *Christus na Križi* (Japelj 1794a: 231–240), nato pa usmerili pozornost na osrednji del pridige *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* (Japelj 1794a: 66–71) in ob primerjavi obeh opozorili, kako poteka konverzacija med svetopisemskim sporočilom in poslušalčevo situacijo v Japljevi pridigi.

V pridigi *Christus na Križi* je osrednji del pripoved o Jezusovem trpljenju. Pridigar obnavlja izsek svetopisemske zgodbe, zato posega po informacijah zgodbene narave, kar se odraža v razvrščanju retoričnih enot, prikazanih na sliki 8.

Po tem kadar je Jēsus Nazarenški	PRIPOVED
zelo pōt pruti Kalvarji s'kryvjó, inu	
padzami sasnaminval, je prišhal vūs	PRIPOVED
obnemagan, inu na pol mērtu gori na	
vērḥ letiga mērtvaškiga hriba, inu	KOMENTAR
tam se mi sdy je fhe ta sadnikrat vso	PRIPOVED
svojo mōzh vkupej vsel, je poględal	PRIPOVED
okuli po fvejti, inu je v' svojim fērzi	PRIPOVED
blesi tó fhtimo boshjó flifhal, katęra	
je nekādj k' Mojsesu rekla: <i>Pojdi go-</i>	POROČANJE
<i>ri na to gorro</i> Nebo, inu poglęj to	
<i>deshelo Chanaan, katęro bom Israel-</i>	NAVAJANJE
<i>skim otrokam v' lašt dal - - poglęj jo,</i>	
<i>inu vmri na letęj gorri.</i> (V. Mojs. 23,	
49.) Na enako višo, mejnim jest, je	KOMENTAR
na Kalvarji Jēsus okuli na męšta, inu	PRIPOVED
deshęle poględal, katęre fo se od tam	PRIPOVED
vidile, inu fo njemu vse druge kraj-	
lestva, inu folke tiga fvejta na mišl	PRIPOVED
prinefle; Letę deshęle, letę krajlestva,	

Slika 8: *Christus na Križi* (Japelj 1794a: 231)

Pripoved je torej osrednja retorična enota. Pridigar za prikazovanje preteklih dogodkov poleg pripovedi, ki je nezaznamovani način za prikaz preteklih dogodkov, uporablja tudi zaznamovani način. Dogajanje se velikokrat skrči na premo poročanje o preteklem govornem dejanju, v ospredju sta retorični enoti poročanje in navajanje. Poleg enot, s katerimi snuje pridigar vsebino zgodbene narave, sta tu še retorični enoti komentar in opis, ki imata metajezikovno vlogo, to je spremljata pripoved o preteklih dogodkih in se obračata na poslušalca. Posebej značilna za pridigo je enota retorično vprašanje, kakor je razvidno iz odlomka na sliki 9.

Ali vērsimo fhe en pogled, o moji	DEJANJE
vęrni, přjden govoriti nęhamo, na to	KOMENTAR
rāsmęsarjenu, inu krivavu, męrtvu	
truplu, de bōmo na njemu taku dobru	NAPOVED
to grosqvitnu nevsmilenje tih Judov,	
kakōr to nęstřzhnu dęlu našbih gręhov	
fposnali. Poglęjte ga, inu povšdignite	DEJANJE
gori vašę ozhy: Posnate vy letó na	DEJANJE
galge tiga krisha rāspęto podobó? Le-	RETORIČNO VPRAŠANJE
ta je ta pódoba tigaištiga Jęsufa Naza-	OPIS
renškiga, katęriga niló ľamy Judje,	PRIPOVED
ampak tudi vy, <i>satajili, inu isdali,</i>	PRIPOVED / NAVAJANJE

Slika 9: *Christus na Križi* (Japelj 1794a: 238)

Iz odlomka na sliki 9 pa lahko ugotovimo, da čeprav je osrednji del pridige *Christus na Križi* osredotočen na dogajalni izsek, v katerem poslušalci / bralci spremljamo Kristusa, pa to ni sklenjena preteklost, saj vanjo stopa na različne načine tudi sedanjost. Govornik primerja preteklost s sedanjostjo in vzpostavlja med njima povezavo s pomenskim prenosom tako, da postavi enačaj med grozovitim neusmiljenjem Judov in med nesrečnim delom naših grehov. Šele na ravni pomenskega prenosa (grozovito neusmiljenje Judov = nesrečno delo naših grehov) je mogoče primerjati svetopisemsko preteklost in sedanjost. Prehodi med svetopisemsko preteklostjo in sedanjostjo pa ne potekajo zaradi apriorne podobnosti med svetopisemskim človekom in sodobnim posameznikom, ampak zaradi apriornega razmerja vseh stvari do Boga.

Ko primerjamo razvrščanje retoričnih enot v osrednjem delu pridige *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam*, prikazano na sliki 10, je že na prvi pogled jasno, da pripoved ni več osrednja retorična enota. V ospredje stopajo retorične enote, katerih temeljna razsežnost je usmeritev v sedanjost, v posplošitev in obrat k poslušalcem.

I. Premišlvanje.

<p>Ny obeniga med ludmy, kdór bi ne vejdel, de je tá, kdór eniga otroka na fvejt rody, dolshan tigaiſtiga rediti, s' vſim potrebnim prevřiti, inu po ſvojim ſtani gori srediti. Ali otrozi imajo tudi eno duſho, inu ſatega volo, zhe ſo ſtarifhi dolshny ſa telu njih otrók fkerbeſi, kaj ſa eno fkerb bi mogli ony ihe le ſa duſho njih otrozhizhov imeti, ker je leta bres konza ſhlahtnejſhi, kakór telu ? Zhe bi ſe tédaj en</p>	<p>POSPLOŠITEV POSPLOŠITEV POSPLOŠITEV POSPLOŠITEV POSPLOŠITEV RETORIČNO VPRAŠANJE</p>
--	--

Slika 10: *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* (Japelj 1794a: 66)

Če je bila pripoved, s katero pridigar snuje vsebino zgodbene narave o Jezusovem trpljenju v konkretnih zgodovinskih okoliščinah, osrednja enota pridige *Christus na Križi*, so v pridigi *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* v ospredju retorične enote, ki gradijo panoramo sodobnega sveta in prikazujejo ravnanje vernika v vsakdanjih življenjskih situacijah. Seveda pridigar ni usmerjen samo na predstavljanje vernikovega življenja in božje volje, ampak poslušalce na različne načine usmerja k življenju po Kristusovem nauku, zato so v besedilu pogosto zastopane retorične enote, ki spodbujajo vernike k delovanju. To sta retorični enoti dejanje in domneva, ki sta prikazani na sliki 11.

Pridigar je na prvi pogled usmerjen v sedanjost in vernikovo odzivanje na vsakdanje probleme, a šele s pogledom nazaj (v besedilu izraženo s pripovednimi in opisnimi retoričnimi enotami) na svetopisemsko podobo sveta usmerja sodobnega človeka h krščanskemu življenju.

Poglejte Jēsusfa Christufa nafhiga
dobrotliviga Isvelizharja, kakū je ou
is lubēšni pruti nam na krish perbyt.
Grēh ga je v' leta ftan perpravil, v'
katērim ga vidite. Varujte se tedaj,
moji lubi otrozi, varujte se grēha,
inu bejšhite pred njim, kakōr bi pred
eno hudo sverino bejšhali, katēra bi
se pruti vam spēla, de bi valš posherla.
Varujte se prasne hvale, nevošhливо-
sti, ali falshie, opravljanja, krega, je-
se, kletve, togote, inu mafhuvanja,
varujte se tatvine, leshā, gerdih belse-
dy, nepošhteniga, nezhištiga govor-
jenja, inu djanja. Jest valš lubim,

DEJANJE

OPIS

PRIPOVED

KOMENTAR

DEJANJE

DEJANJE

DOMNEVA

DOMNEVA

DOMNEVA

DEJANJE

DEJANJE

Slika 11: *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* (Japelj 1794a: 69)

Primerjava pridige *Christus na Križi* in *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* je pokazala, da sta osrednja dela obeh pridig grajena na povezavi svetopisemske podobe sveta in poslušalčeve sedanjosti. Vendar je ta povezava v pridigi *Christus na Križi* vzpostavljena na ravni strukturiranosti besedilnega sveta, saj gre za prenos niza zgodovinskih dogodkov, v pridigi *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* pa za opisno predstavitev svetopisemskega sporočila. V obeh primerih pa je povezava med sedanjostjo in preteklostjo vzpostavljena zaradi apriornega razmerja vseh stvari do Boga. Ker je Bog sodobnemu človeku v svoji konkretni eksistenci skrit, v svetopisemski podobi sveta pa se ljudem razodeva v čutni podobi po svojem sinu Jezusu, je sedanjost vedno mogoče osvetliti s preteklostjo. Svetopisemska podoba sveta je torej metafora za sedanjost, saj tisto, kar je v sedanjosti neznano, skrito ali sodobnemu posamezniku nerazumljivo in nejasno, osvetli s tistim, kar je znano. Primerjava svetopisemske in sodobne slike je v Japljevi pridigi zgrajena na pomenskem prenosu, ki zakriva dvodelno zgradbo osrednjega argumentativnega dela.

V sklepni enoti, imenovani peroratio (Lausberg 1998: 431–442), se pridigar obrne k poslušalcem, jih opominja in spodbuja k dejanjem ter obljublja, da bodo za trud poplačani. Poglejmo, kako se to izraža v retoričnih enotah v sklepnem delu pridige *Christus na Križi*, ki je predstavljen na sliki 12.

hudobe profsili. Ah nikoli vezh ne
bómo tēga dēlali! Odpusti, o vėzhni
Ozhe, de fmo tebi eniga taku dobriga
Syna nevšmileņu vbyli! Odpusti o ne-
dolshni Brat nafhimu hudimu fėrzu
pruti tebi, inu nafho ferdamano gro-
sovitnošt super tebe! Odpusti nam o ti
zhaštīlivu zhelu nafhiga Jēsusfa, vy
fvēte rokę, vy boshje nogę, katēre
fte bilę sa volo nafs prebyte; odpu-
štite nam! Odpusti nam ti o vse lu-
bēšni polnu fėrzę, katēru, fmo taku
shiviufku rāstergali, inu shalili! "Ah

NAPOVED

DEJANJE

PRIPOVED

DEJANJE

DEJANJE

DEJANJE

DEJANJE

Slika 12: *Christus na Križi* (Japelj 1794a: 241)

V pridigi *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* (Japelj 1794a: 71–72) je sklepni del krajši, saj pridigar napove, da se osrednji del te pridige nadaljuje naslednjo nedeljo, tako da tu sklep nima vseh tipičnih pomenskih značilnosti te enote, zajame le povzetek vodilne misli (s citatom) in napoved tematike naslednje nedelje.

Razpravljanje o retorični oblikovanosti v Japljevih pridigah lahko strnemo v misel, da je razvrščanje retoričnih enot v funkciji klasične retorične gradnje pridižnih besedil: uvod (exordium) – osrednji del (narratio in argumentatio) – sklep (peroratio).

4 Sklepne ugotovitve

Ob postopnem ugotavljanju, kako se razvrščajo retorične enote v Japljevem prevodu pridige *Christus na Križi* italijanskega avtorja Girolama Trenta in pridige *Od dolžnost tih starišov pruti svojim otrokam* francoskega pridigarja Reguisa, smo dobili vpogled v retorično oblikovanost Japljeve pridige, ki je zgrajena po klasičnih načelih. V uvodu pridigar umesti govorno dejanje v stvarni in besedilni kontekst. Osrednji del je zgrajen na pomenskem prenosu. Svetopisemska podoba sveta je metafora za sedanjost, saj tisto, kar je v sedanjosti neznano, skrito ali sodobnemu posamezniku nerazumljivo in nejasno, osvetli s tistim, kar je znano. Bog je sodobnemu človeku v svoji konkretni eksistenci skrit, v svetopisemski podobi sveta pa se ljudem razodeva v čutni podobi po svojem sinu Jezusu. Temeljna razsežnost Japljeve pridige je torej povezovanje svetopisemskega sporočila s poslušalčevo situacijo na podlagi pomenskega prenosa, zato je dvodelnost osrednjega pripovedno-argumentativnega dela zakrita. Na koncu je sklepna enota, v kateri pridigar povzema vodilno misel in poslušalce z neposrednim pozivom spodbuja, da se odločajo za življenje po božjem nauku.

Z uporabo jezikoslovne metode retorične analize smo ugotovili, da se Japljeva pridiga giblje od argumentativnega prepričevanja, ki gradi na metaforičnem prenosu, k prepričevanju s čustvi v sklepnem delu. Dejstva, da pridigar poslušalcev ne more spodbuditi k dejanjem samo z razumskim prepričevanjem, se je dobro zavedal tudi Japelj, ki je v predgovoru zapisal, da pridige ne smejo biti predolge, ker bi s tem odvrnili poslušalčevo usmerjenost na geste govorca (Japelj 1794a: Praefatio). Ker pa je čustvo v veliki meri izraz neverbalne pridigarjeve govornice, je presoja retoričnosti Japljeve pridige na podlagi pisne verzije, ki ne zajame čustvenega prepričevanja v vsej njegovi celovitosti, na nek način nedorečena. Na podlagi pisne verzije namreč ne moremo ocenjevati neverbalne pridigarjeve govornice, s katero lahko bolj ali manj učinkovito spodbudi poslušalce k dejanjem. Omogoča pa nam sklep, da je Japelj z odločitvijo, da prevede pridige bolj popularnih francoskih, italijanskih in nemških avtorjev, v slovenski prostor prenesel značilnost dobe, ki skuša s sledenjem klasični retorični zgradbi poiskati ravnotežje med razumom in čustvi.

Literatura

- Aleksandra BIZJAK 2005a: Strukturalno-pomenska analiza pridige kot žanra. *Slavistična revija* 53/2. 153–170.
- – 2005b: *Pridiga kot žanr*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Linguistica et philologica 11).
- Carmel CLORAN 1994: *Rhetorical Units and Decontextualization: An Enquiry into some Relations of Context, Meaning and Grammar*. Nottingham: Department of English Studies, University of Nottingham (Monographs in Systemic Linguistics, 6).
- Edwin C. DARGAN 1912: *A history of preaching vol 2: from the close of the Reformation period to the end of the nineteenth century 1572–1900*. New York. http://www.archive.org/stream/ahistoryofpreach02darguoft/ahistoryofpreach02darguoft_djvu.txt.
- Jože GLONAR 1925: Japelj Jurij. V: *Slovenski biografski leksikon* I. Ur. Izidor Cankar s sodel. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 382–385.
- Michael A. K. HALLIDAY 1971: Linguistic Function and Literary Style: An Inquiry into the language of William Golding's *The Inheritors*. V: *Literary Style*. Ur. S. Chatman. Oxford: Oxford UP.
- – 1971: Linguistic Function and Literary Style: An Inquiry into the language of William Golding's *The Inheritors*. V: *Literary Style*. Ur. S. Chatman. Oxford: Oxford UP.
- – 1985: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- – 1989: Context of situation. V: *Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*. Ur. M. A. K. Halliday in R. Hasan. 3. izd. Oxford: Oxford University Press. 3–12.
- Jurij JAPELJ 1794a: *Pridige sa vse Nedele skusi lejtú katere je is mnogih jesikov spifal inu naprej nešsèl Juri Japel Fajmašter, inu Dèhant per S. Kanzjanu na Jèshzi blisu favškiga mošta. I. dejl*. Ljubljana.
- – 1794b: *Pridige sa vse Nedele skusi lejtú katere je is mnogih jesikov spifal inu naprej nešsèl Juri Japel Fajmašter, inu Dèhant per S. Kanzjanu na Jèshzi blisu favškiga mošta. I. dejl*. Ljubljana.
- Marko JUVAN 1989: Slovenska baročna pridiga kot transtekstualni pojav. V: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987 (Obdobja 9)*. Ur. Aleksander Skaza in Ada Vidovič - Muha. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. 175–184.
- Janko KOS 1983: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Heinrich LAUSBERG 1998: *Handbook of literary rhetoric: a foundation for literary study*. Leiden, Boston, Köln: Brill.
- James I. H. MCDONALD 1980: *Kerygma and Didache. The Articulation and Structure of the Earliest Christian Message*. London: Cambridge University Press.
- M. REGUIS 1772: *La voix du pasteur*. Pariz: Chez Claude Bleuet, Librairie.
- Girolamo TRENTO 1786: *Prediche quaresimali*. Venezia: Presso Tommaso Bettinelli.

